

MÜASİR AZƏRBAYCAN
dövrün baxışında

I cild

BAKİ – 2011

Kitab «Azərbaycan»
qəzetinin redaksiyası
tərəfindən hazırlanmışdır

Buraxılışa məsul:

Bəxtiyar SADIQOV,
«Azərbaycan» qəzetinin Baş redaktoru,
Milli Məclisin deputatı

**Kitab müasir Azərbaycanın
dövlət müstəqilliyinin banisi
ulu öndər Heydər Əliyevin
əbədiyaşar xatirəsinə ithaf edilir**

*Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi
Azərbaycan xalqının milli sərvətidir.*

Heydər ƏLİYEV

20 il ərzində Azərbaycanın dövlətçiliyi tam bərqərar olmuşdur. Biz müstəqil ölkə kimi öz taleyimizi özümüz müəyyən edirik və bütün məsələlərlə bağlı, bütün istiqamətlər üzrə bizim dövlətimizin çox dəqiq mövqeyi vardır.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2011-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsinin iyirminci ildönümü tamam olur. Bu illər ərzində demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulması xalqımızın tarixi nailiyyətidir.

Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyevin strategiyasına uyğun respublikamızda həyata keçirilən genişmiqyaslı proqramlar müasir iqtisadi potensialın formalaşdırılmasına, sosial-mədəni həyatın canlandırılmasına və milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsinə yönəldilərək gələcək müstəqilliyimizin təmin olunması üçün zəmin hazırlamışdı.

SSRİ-nin süqutunun qaçılmaz şəkil alması onun tərkibinə daxil olan bütün müttəfiq respublikalara müstəqillik əldə etmək imkanı yaratdı. Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul etdiyi «Azərbaycan Respublikasının Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı» ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu bəyan edərək öz

dövlət müstəqilliyini və suverenliyini beynəlxalq aləmə bildirdi. Qısa bir müddətdə dünya birliyi ölkələri və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınmaqla o, beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildi. Həmin gün tariximizə dövlət müstəqilliyinin bərpası günü kimi daxil oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı, himni və gerbi dövlət atributları kimi qəbul edildi və onun yarandığı 28 may günü Respublika Günü kimi qeyd olunmağa başladı.

Müstəqilliyimizin ilk illərindəki hərcmərclik və xalqımızın maraqlarına zidd siyasət, iqtisadiyyatın zəiflədilməsi və milli sərvətlərin talan edilməsi dərin siyasi və iqtisadi-sosial böhranla nəticələndi. 1993-cü ilin iyun ayından ölkədə formalaşmağa başlayan yeni siyasi kurs vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı, separatçılıq meyillərinə son qoydu və Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı.

1994-cü ildə imzalanan «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın neft strategiyasının reallaşması üçün imkan verdi və Xəzər hövzəsində irimiqyaslı layihələrin uğurla həyata keçirilməsini təmin etdi. 2006-cı ildə Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərinin, 2007-ci ildə Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəmərinin fəaliyyətə başlaması böyük strateji uğur və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası yolunda həlledici amil oldu.

1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə ölkədə dövlət quruculuğu üçün zəruri hüquqi baza formalaşdı. Ölkəmizin daxili və xarici siyasət konsepsiyası beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq

quruldu. Bu illər ərzində Azərbaycanda bütün istiqamətlərdə dövlət quruculuğu prosesi uğurla həyata keçirilmiş, dövlətçilik ənənələri zənginləşdirilmişdir. Keçid dövrünü başa vuran respublikamız bu gün özünün uzunmüddətli inkişaf strategiyasının istiqamətlərini müəyyən edən bir ölkədir. Azərbaycan dünya miqyasında iqtisadi artım sürətinə görə ön sıralarda gedərək islahatçı ölkə kimi tanınır. Respublikamızda neft və qeyri-neft sektorlarının yüksəlişi, çoxşaxəli iqtisadiyyatın ahəngdar inkişafı təmin olunmuşdur. Ümumi daxili məhsul, büdcə və valyuta ehtiyatları ildən-ildə artmaqdadır. Güclü sahibkarlar sinfi və orta təbəqə yaranır. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi təmin olunmuşdur. Yeni infrastruktur formalaşır, beynəlxalq aeroportlar istismara verilir, minlərlə kilometr yol və müasir körpülər salınır. Mühüm sosial əhəmiyyətə malik obyekt olan Oğuz–Qəbələ–Bakı su kəməri istismara verilmişdir. Tarixi İpək yolunun bərpası ilə bağlı Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu və yeni limanın tikilməsi kimi irimiqyaslı strateji layihələr gerçəkləşdirilir.

Azərbaycanda ordu quruculuğu prosesi böyük uğurla gedir. Silahlı Qüvvələrimizin peşəkar hazırlıq səviyyəsi, maddi-texniki bazası və döyüş qabiliyyəti möhkəmləndirilir. Ölkəmizdə müdafiə sənayesi inkişaf etdirilir, ilk süni peykimizlə bağlı layihə həyata keçirilir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əldə olunan nailiyyətlər informasiya cəmiyyətinin qurulması üçün möhkəm zəmin yaradır.

Regionların inkişafı proqramı çərçivəsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Təhsil, sə-

hiyyə, mədəniyyət və sosial həyatda qazanılan müvəffəqiyyətlərin miqyasının parlaq göstəricisi tikilən yüzlərlə məktəb, yaranan tibb müəssisələri, yeniləşən mədəniyyət ocaqları, muzeylər, parklar, qurulan idman kompleksləri və olimpiya mərkəzləridir. Aparılan quruculuq və abadlıq işləri sayəsində bu gün paytaxtımız yeni görkəm almaqdadır, şəhər və rayonlarımız ildən-ilə gözəlləşir. Ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmuş, yeni iş yerləri açılaraq yoxsulluğun səviyyəsi bir neçə dəfə azaldılmışdır. Azərbaycan çoxsaylı uğurlara hələ də yaşadığı Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi şəraitində nail olmuşdur. Beynəlxalq qurumların qəbul etdiyi qərar və qətnamələrə baxmayaraq, ölkəmizin ərazi bütövlüyü indiyədək bərpa olunmamışdır. Danışıqlar prosesində Azərbaycanın tələbi beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində ölkəmizin zəbt olunmuş torpaqlarının işğaldan azad olunması və ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsindən ibarətdir. Bu, Azərbaycanın qəti və dəyişməz mövqeyidir. Hazırda ölkəmizin zəbt olunmuş torpaqlarının işğalına son qoymaqdan daha vacib vəzifəmiz yoxdur.

Münaqişə öz həllini tapana qədər məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi təmin olunmaqdadır. Bu gün Azərbaycan ərazisində çadır şəhərciyi qalmayıbdır. Məcburi köçkünlər üçün yeni qəsəbələr salınıb, evlər tikilib və bu istiqamətdə görülən işlər davam etdirilir.

İyirmi illik inkişaf yolumuzun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan,

sözün əsl mənasında, artıq tam müstəqil ölkədir. Ölkəmizdə gerçəkləşdirilən siyasət daim Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət göstərir. 2010-cu ildə Azərbaycanda Dövlət Bayrağı meydanının açılışı olmuş və dünyanın ən yüksək bayrağı ucaldılmışdır. Bu meydan Azərbaycanın son iyirmi ildə keçdiyi inkişaf yolunun rəmzinə çevrilmişdir.

*Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi respublikamızın hər bir vətəndaşı üçün ən böyük sərvətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirmiillik yubileyinin ölkəmizin həyatında müstəsna əhəmiyyət daşıyan ictimai-siyasi hadisə olduğunu nəzərə alaraq, müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının keçdiyi zəngin inkişaf yolunda qazandığı parlaq nailiyyətlərin təbliğini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:*

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü ölkəmizdə dövlət səviyyəsində təntənəli surətdə qeyd olunsun.

2. «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü ilə bağlı Tədbirlər Planı» təsdiq edilsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsini təmin etsin və bu sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 21 yanvar 2011-ci il

GİRİŞ

Milli suverenlik hüququnu reallaşdırmaq, azad və müstəqil yaşamaq imkanı qazanmaq hər bir xalqın özünüifadəsini şərtləndirən əsas amil olmaqla onun tarixinin ən şanlı və parlaq səhifələrindən birini təşkil edir. Azərbaycan xalqı da milli müstəqillik nemətinə qovuşmaq uğrunda tarixi təkamül və mübarizə yolu keçmiş, qurbanlar bahasına azad ölkədə yaşamaq istəyini təmin etmişdir. Dünya tarixinə həm iki dünya müharibəsinin, həm də elmi-texniki tərəqqinin yaşandığı əsr kimi daxil olan XX yüzillikdə ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini əldə edən Azərbaycanda kommunist rejiminin süqutu ilə milli dövlətin formalaşması, onun yeni təbii-tarixi inkişaf yoluna çıxması mümkün olmuşdur.

Hər bir xalqın tarixdəki yeri və rolu hansısa mürəkkəb siyasi şəraitdə məsuliyyəti üzərinə götürərək onun taleyində misilsiz rol oynamış, mütərəqqi ideyaları, qeyri-adi idarəçilik keyfiyyətləri ilə sabit dövlətçilik ənənələri formalaşdırmış dahi şəxsiyyətlərin fəvqəladə missiyası ilə şərtlənir. Tanrının bəxş etdiyi belə seçilmiş şəxsiyyətlər xalqlarının əsrlər boyu cıllanmış dövlətçilik təfəkkürü, siyasi dünyagörüşü, milli dəyərləri əsasında optimal dövlət modeli və siyasi varislik ənənələri yaradırlar. Bugünün özündə də dünyanın bir çox nüfuzlu dövlətləri məhz fenomen liderlərinin müəyyənləşdirdiyi yolla irəliləyir, davamlı və sabit inkişafı bu uğur magistralından kənarda təsəvvür etmirlər.

Bu mənada əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycanda müstəqil milli dövlətin mövcudluğu da dünya şöhrətli ictimai-

siyasi xadim, ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və çoxcəhətli fəaliyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu mənada əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycanda müstəqil milli dövlətin mövcudluğu da dünya şöhrətli ictimai-siyasi xadim, ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx şəkildə bağlıdır. Azərbaycan Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin 21 yanvar 2011-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında» sərəncamında da vurğulandığı kimi: *«Müstəqilliyimizin ilk illərindəki hərcmərclik və xalqımızın maraqlarına zidd siyasət, iqtisadiyyatın zəiflədilməsi və milli sərvətlərin talan edilməsi dərin siyasi və iqtisadi-sosial böhranla nəticələndi. 1993-cü ilin iyun ayından ölkədə formalaşmağa başlayan yeni siyasi kurs vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı, separatçılıq meyillərinə son qoydu və Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı»*.

Respublikaya rəhbərliyinin hər iki mərhələsində milli maraq və mənafelərin etibarlı təminatçısı kimi çıxış edən, dayanıqlı müstəqilliyə möhkəm zəmin hazırlayan ulu öndər Heydər Əliyev dövlət idarəçilik sistemində siyasi varislik ənənələri formalaşdırmış, böyük müdrikliklə irəli sürdüyü mütərəqqi ideyaların davamlılığını təmin etmişdir. Xalqın tarixən formalaşan maraq və mənafeyini maksimum dərəcədə özündə ehtiva edən bu ideyalar onun perspektiv milli inkişafı üçün də möhkəm bünövrəyə, özülə çevrilmişdir.

Bu gün mütləq əksəriyyət birmənalı etiraf edir ki, müstəqil Azərbaycanın qısa müddətdə sosial-iqtisadi sahədə qazandığı böyük uğurlar, əldə etdiyi səmərəli nəticələr ulu öndər Heydər Əliyevin hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində böyük müdrikliklə formalaşdırdığı iqtisadi resurslardan, sənaye və istehsal potensialından qaynaqlanır. Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə milli

şüurun oyanışı naminə həyata keçirilən kompleks tədbirlər təkcə ədəbi-mədəni sferaları əhatə etməmiş, elm, təhsil, səhiyyə, kadr hazırlığı, sosial-iqtisadi sahələr üzrə görülən məqsədyönlü tədbirlərin uğurlu nəticələri bir neçə onillikdən sonra Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi mövcudluğuna etibarlı zəmin hazırlamışdır.

Tarixi gerçəkliklər sübut edir ki, siyasi liderin şəxsiyyətindən və idarəetmə qabiliyyətindən çox şey – ilk növbədə onun rəhbərlik etdiyi dövlətin, xalqın taleyi asılıdır. Müstəqilliyinin 20-ci ildönümünü qeyd etməyə hazırlaşan respublikamız da hazırkı möhtəşəm nailiyyətlərinə görə məhz ümummilli lider Heydər Əliyevə borcludur. Ümummilli lider Heydər Əliyev minilliklər boyu davam edən dövlətçilik tariximizin yalnız 40 ilinə sahiblik edir. Fəqət bu zaman kəsiyində xalqın minilliklərlə intizarında olduğu arzular, niyyətlər, məramlar gerçəyə çevrilmiş, milli dövlətçilik ənənələrinin formalaşması prosesi sürətlənmişdir. Bu zaman kəsiyi Azərbaycanda müstəqilliyin əbədi, daimi, dönməz xarakter alması, sabit dövlət quruluşunun yaranması, xalqın təbii və konstitusion haqlarına sahib çıxması, milli-mənəvi yüksəlişə nail olması, fərdin özünü azad ölkənin vətəndaşı kimi dərk etməsi kimi misilsiz tarixi prosesi əhatələyir.

Azərbaycan Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin 21 yanvar 2011-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında» sərəncamında da vurğulandığı kimi: *«Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyevin strategiyasına uyğun respublikamızda həyata keçirilən genişmiqyaslı proqramlar müasir iqtisadi potensialın formalaşdırılmasına, sosial-mədəni həyatın canlandırılmasına və milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsinə yönəldilərək gələcək müstəqilliyimizin təmin olunması üçün zəmin hazırlamışdı»*.

Ötən yüzillikdə cərəyan edən tarixi hadisələrin təhlili göstərir ki, respublikanın müstəqilliyə gedən yolu 1969-cu ildən başlanmış, Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətlə tamamlanmışdır. Zaman və ictimai-iqtisadi formasiya baxımından kifayət qədər fərqli olan hər iki tarixi dövrün əsas bənzər cəhətləri isə ulu öndərin Azərbaycana müqayisəyəgəlməz dərəcədə böyük nailiyyətlər qazandıran fədakar xidməti, eləcə də ölkənin inkişafında yeni impuls və tərəqqi meyillərinin geniş vüsət alması olmuşdur. Beləliklə, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi və tarixi şərait baxımından tamam fərqli olan dövrlər eyni missiyanın, sadəcə, bir-birini tamamlayan iki mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər.

İdarəçilik fəlsəfəsi fərqli və özünəməxsus cəhətlərilə zəngin olan ümummilli liderin Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi mərhələsi ölkəni sürətli inkişaf yoluna çıxarmaqla yanaşı, milli müstəqilliyə etibarlı zəmin formalaşdıran amillərlə də zəngin olmuşdur. Milli özünəqayıdış və özünüdərkini məhz bu dövrdə başlanğıcını qoyan, azərbaycançılığın keçən əsrdə yazılan ən parlaq səhifələrinin müəllifi olan Heydər Əliyevin Azərbaycana gətirdiyi ideyalar ölkə həyatını bütövlükdə müasirləşdirmişdir. Azərbaycana xidmətlə bağlı konkret missiyası, fəaliyyət proqramı, respublikanın sabahı ilə bağlı aydın təsəvvürləri olan dahi rəhbər kommunizm ideologiyasının azərbaycançılığı sıxışdırmasının qarşısını almaq üçün mövcud bütün imkanlardan məharətlə yararlanmış, milli dövlətçilik ideyasının perspektivdə özünü qabarıq formada ifadəsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

Beləliklə, tarixin axarını dəyişən ideya və prinsiplərin daşıyıcısı olan Heydər Əliyevin nadir idarəçilik keyfiyyətləri, xarizmatik liderlik məziyyətləri, böyük vətənpərvərliyi ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən milli ruhun hədsiz yüksəlişinin təmin edilməsində misilsiz rol oynamışdır. Onun

sovet idarəçilik sisteminin forma və məzmununu, bütün incəliyini dəqiqliklə bilməsi bu prosesdə maneəyaradıcı amilləri uğurla neytrallaşdırmasına, eyni zamanda öz ideyalarını reallaşdırmaq istiqamətində mərkəzdən lazımi dəstək almasına imkan verirdi. Bu kontekstdə Heydər Əliyevin idarəçiliyinin digər önəmli xüsusiyyətləri Azərbaycanın bütün əsas sahələr üzrə inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyması, sözün əsl mənasında, öz intibah dövrünü yaşaması oldu. İqtisadi asılılığın aradan qaldırılmasının siyasi müstəqilliyin fundamentində duran əsas amillərdən olduğunu aydın görən ulu öndər respublikanın istehsal potensialının mühüm hissəsinin İttifaq şəbəkəsindən ayrılaraq əsaslı şəkildə müstəqilləşdirilməsi, Azərbaycanın iqtisadi muxtariyyətinin təmin edilməsi, sənaye potensialının güclənməsi, təhsil sferasında yeni inkişaf mərhələsinin əsasının qoyulması, xalqın uzaq gələcəyini nəzərdə tutan milli kadr potensialının, o cümlədən nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssis kontingentinin yaradılması kimi möhtəşəm nailiyyətlərə imza atdı.

Milli dilin inkişaf etdirilməsi və dövlət müəssisələri də daxil olmaqla ictimai-siyasi həyatda onun geniş tətbiqinə ciddi fikir verən ulu öndərin sayəsində 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada rəsmi dövlət dili kimi Azərbaycan dili elan olundu. Sovet ideologiyasının təsirinə məruz qalan tariximizin üzləşdiyi deformasiyanın qarşısının alınması istiqamətində konkret addımlar atıldı. Azərbaycan tarixinin yenidən tədqiqi və bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən alimlərə hərtərəfli şərait yaradıldı. Ölkənin elmi potensialının daha yüksək səviyyəyə çatdırılması, azərbaycançılıq məfkurəsini daşıyan kadrların yüksək vəzifələrə irəli çəkilməsi, yaradıcı insanların düşüncələrini sərbəst ifadə etməsi, azərbaycanlıların özünəməxsus tarixi, mədəni ənənələri olan sivil xalq kimi tanınması Sovetlər dönəmində Heydər Əliyev idarəçiliyinin uğurları idi. Bütün bunlar həm də respublikanın perspektiv müstəqilliyinə hazırlıq mərhələsi – bir

neçə onillikdən sonra qarşılaşacağımız labüd iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərin əvvəlcədən həllinə imkan verən ciddi zəmin kimi çıxış edirdi.

İttifaq miqyasında qazandığı nüfuzu, habelə yüksək peşəkarlığı, idarəçilik keyfiyyətləri Heydər Əliyevin Siyasi Büronun üzvü, Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini kimi mühüm vəzifələrə yüksəlməsinə yol açdı ki, bu da, öz növbəsində, ulu öndərin bütün həyatını həsr etdiyi Azərbaycan dövlətinə, xalqına daha geniş xidmət etməsinə imkan yaradı. Təsadüfi deyil ki, 1982-1987-ci illərdə Azərbaycanda gedən quruculuq proseslərinə, yeni müəssisələrin açılmasına, iqtisadi artımın təmin olunmasına İttifaqdan ayrılan vəsait ciddi surətdə artırılmışdı. Bununla da Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti dövrü Azərbaycan tarixində ən şərəfli səhifələrdən biri olmaqla ötən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəlində respublikada müstəqillik hərəkətinin geniş vüsət almasında hərəkətverici amillərdən birinə çevrilmişdir.

Dünya tarixinə böyük imperiyalardan biri kimi daxil olmuş SSRİ-nin süqutunu şərtləndirən ən əsas səbəblərdən biri mərkəzi hakimiyyətin intriqa və avantürələr nəticəsində milli münaqişələri yaratması və özünü ölkəni idarəetmə imkanından məhrum etməsi oldu. Müttəfiq respublikaların, o cümlədən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsi də yaranmış tarixi şəraitdən doğan labüd gerçəklik – imperiyanın ictimai, siyasi, iqtisadi, hüquqi cəhətdən öz mövcudluğunu başa vurması idi. Bu gün hansısa təsadüfi «meydan qəhrəmanları»nın müstəqilliyin əldə olunmasını öz adlarına çıxmaq cəhdləri isə reallığa qətiyyənlə adekvat deyildir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il oktyabrın 2-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümü ilə bağlı tarixi çıxışında haqlı olaraq deyirdi: *«İkinci dünya müharibəsindən sonra, «soyuq müharibə», demək olar ki, sona çatan zaman dünyada gedən proseslər və sovet quruluşu artıq bütün başqa ölkələrdə olan iqtisadi quruluşla rəqabət*

aparmaq imkanına malik olmadığına görə və ümumiyyətlə, artıq bu dövrdə, məsələn, İkinci dünya müharibəsindən sonra bir çox imperatorluqlar ardıcıl surətdə dağıldığına görə, belə böyük imperiya da – sovet imperiyası da dağılmağa məhkum idi, dağılacaqdı və dağıldı da. Bu da bizə imkan verdi ki, bundan istifadə edərək Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan edək. Ancaq tək biz yox, SSRİ-yə daxil olan bütün 15 sovet respublikası müstəqilliyini elan etdi. Baltikyanı ölkələr bir az öncə müstəqilliyini elan etdilər. Rusiyanın özü də bunu iyun ayında etdi. Ancaq o biri respublikalar, o cümlədən, Azərbaycan bu barədə bir az gecikdi. Demək olar ki, müstəqilliyini elan edən respublikalar içərisində Azərbaycan ən son cərgədə olan bir respublikadır. Bunların hamısını düzgün təhlil etmək lazımdır. Mən dəfələrlə demişəm, indi də deyirəm, 1918-ci ildə Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları o vaxt yaranmış tarixi şəraitdən ağılla istifadə etdilər. XX əsrin sonunda, 1991-ci ildə, nəhayət, SSRİ dağılarkən burada bu müstəqilliyi elan etmək ondan da asan idi. Çünki əgər bir imperiya dağılıbsa, imperiyanı təşkil edən respublikaların, necə deyirlər, hərəsi öz başına çarə qılmalı idi, qıldılar da. Hamı müstəqilliyini elan etdi. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm. Azərbaycan isə başqalarına nisbətən fərqli, əlverişli olmayan ağır dövr keçirdi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü 1988-1989-cu illərdə başlamışdı. Erməni təcavüzünə və Azərbaycanın daxilində olan ictimai-siyasi qrupların, qüvvələrin, silahlı dəstələrin bir-biri ilə mübarizəsi ilk günlərdən Azərbaycanda müstəqil dövlətin qurulması, onun yaşaması, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi yolu ilə getməyə imkan vermədi. Ancaq biz şükür etməliyik ki, bütün o ağır proseslər bizim müstəqilliyimizi sarsıda bilmədi, bizim ölkəmizi dağıda bilmədi».

Ötən əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda ümumxalq etirazlarını şərtləndirən obyektiv səbəblər 250 mindən çox

azərbaycanlının müxtəlif işgəncə və təzyiqlərə məruz qalaraq Ermənistandan deportasiya edilməsi, Kreml rəhbərliyinin xeyir-duası ilə Dağlıq Qarabağda erməni separatçılığının açıq müstəviyə keçməsi, ölkənin o vaxtkı rəhbərlərinin xalqın mənafeyini mərkəzdən gələn göstərişlərə qurban verməsi və digər bu kimi neqativ proseslərlə bağlı idi. Ancaq bu hərəkətin idarə edilməsində özünü göstərən problemlər, xüsusən də hadisələrin inkişaf axarını əvvəlcədən görərək adekvat addımlar atmaq iqtidarında olan ictimai xadimlərin, ziyalılarda ön mövqedə yer almasına imkan verilməməsi prosesləri Azərbaycanın maraqlarına zidd məcraya çevirirdi. Həmin dövrdə insanların kortəbii inamlarından məharətlə istifadə edən, reallığa əsaslanmayan populist xarakterli bəyanatlar səsləndirən şəxslər xalq hərəkətini qısa zamanda gözədən saldılar. «Meydan liderləri»nin yaranmış vəziyyətdən öz mənafeləri üçün maksimal dərəcədə faydalanmaq niyyəti xalq arasında nüfuz qazanmış və dövlət idarəçiliyi təcrübəsi olan şəxsləri, ziyalıları, ictimai xadimləri mənəvi qınaq hədəfinə çevirərək onların xalq hərəkətinin düzgün istiqamətləndirilməsində iştiraklarının qarşısını aldı.

Həmin dövrdə respublikaya rəhbərlik edənlərin özlərini xalqdan tam təcrid vəziyyətinə salması, keçmiş SSRİ-də və dünyada baş verənlərin hansı nəticələrlə yekunlaşacağını anlamaqda aciz olmaları vəziyyəti daha da gərginləşdirirdi. Rəhbərlik mərkəzin xalqa qarşı biganə münasibətinə son qoymaq və həmin dövrdə erməni separatizminin yaratdığı təhlükəyə qarşı qəti tədbirlər görmək əvəzinə daha çox Moskvadan gələcək göstərişləri gözləyirdi. 1991-ci ilin məlum 19-21 avqust hadisələrində də Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi tamamilə səbətsiz mövqe tutaraq irticaçı «QKÇP» qiyamını dəstəklədi. «QKÇP»-nin iflasından sonra əksər müttəfiq respublikalar dövlət müstəqilliyini rəsmən bəyan edərək müvafiq konstitusion aktlar qəbul etsələr də, Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi yenə də siyasi gözləmə

mövqeyi tutur, imperiyanın bərpası cəhdlərinə fəal dəstək verirdi. Bu məqsədlə yeni ittifaq müqaviləsinə qoşulmaq istiqamətində də fəal iş aparılırdı. Lakin bununla bağlı keçirilən referenduma qarşı çıxan ulu öndər Heydər Əliyev proseslərin gedişini kifayət qədər böyük uzaqgörənliklə qiymətləndirərək təcili şəkildə Azərbaycanın müstəqilliyinin elan olunmasını tələb edirdi. Bu müstəqilliyin heç bir təmənnə güdməyən yeganə tərəfdarı kimi çıxış edən ulu öndər məsələ ilə əlaqədar mövqeyini hər zaman cəsarətlə ifadə edirdi. Ali Sovetin 1991-ci ilin 30 avqust sessiyasında da təcili surətdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi təklifini səsləndirən Heydər Əliyevin səsində səs verən olmadı. Mütəllibov iqtidarı–AXC qaragüruhu tandemi yalnız iki aydan sonra bu təklifi gerçəkləşdirməyə özündə cəsarət tapdı.

Naxçıvan sakinlərinin böyük təkidi ilə 1991-ci ilin sentyabrından muxtar respublika Ali Məclisinə rəhbərlik etməyə razılıq verən Heydər Əliyevin burada gördüyü işlər, xüsusən də müstəqillik mübarizəsinin və genişmiqyaslı dövlət quruculuğunun təkmil modelini bərqərar etməsi Azərbaycanda əliyevçilik hərəkatının genişlənməsinə təkan verirdi. Artıq ulu öndər Naxçıvanı Azərbaycanın müstəqillik savaşının ideya və real fəaliyyət mərkəzinə çevirmiş, muxtar respublikanın özündə bu istiqamətdə konkret addımlar atılmışdı. Hələ 1990-cı ildə məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan ərazisində ilk dəfə Naxçıvanda dövlət atributları qəbul olunmuş, üçrəngli bayrağımız rəsmi formada dalğalanmış, «sovet» və «sosialist» sözlərindən imtina edilmişdi. Sovet qoşunları ərazini tərk etmiş, sərhəd məntəqələrində Azərbaycan bayrağı ucaldılmış, tarixi ədaləti və müstəqil dövlətçilik prinsiplərini bərqərar edən fərmanlar imzalanmışdı. Bununla yanaşı, torpaq islahatı aparıldı, əhəlinin sosial müdafiəsinin təşkili istiqamətində uğurlu tədbirlər həyata

keçirildi. Blokadada olmasına rəğmən, Naxçıvan düşmənin həmlələrindən qorundu, mövcudluğunu saxladı.

Təəssüf ki, ölkənin digər yerlərində vəziyyət tamam fərqli xarakter daşıyır, acınacaqlı mənzərə hökm sürürdü. Ölkənin idarəçiliyini həyata keçirənlər Sovetlər İttifaqının süqutu ilə qazanılan müstəqilliyin formallıq çərçivəsindən çıxarılmasını təmin etməkdə acizlik, qətiyyətsizlik, səbatsızlıq nümayiş etdirirdilər. Tamamilə təbiidir ki, yeni tariximizdə dövlət müstəqilliyinin ilk dövrü sayılan 1991-1993-cü illər «formal müstəqillik» mərhələsi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev «Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi» əsərində haqlı olaraq bu dövrü hakimiyyətsizlik və anarxiya dövrü kimi səciyyələndirir: *«Ölkənin o vaxtkı rəhbərliyinin xüsusən xarici siyasət, müdafiə qabiliyyəti və iqtisadi islahatlar kimi sahələrdə diletant idarəçilik metodları və tam bacarıqsızlığı Azərbaycan cəmiyyətində daxili siyasi qarşıdurmanın kəskinləşməsini son həddə çatdırmış və separatçı meyillərin güclənməsi üçün zəmin yaratmışdı. Belə bir şəraitdə hər hansı uzunmüddətli məqsədlərə nail olmaq naminə millətin sıx birləşməsindən söhbət də gedə bilməzdi və ölkə rəhbərliyinin özü də həmin məqsədlərin nədən ibarət olduğunu aydın dərk edə bilmirdi. Bu uğursuz siyasət nəticəsində dövlət qurumları və ictimai təsisatlar tamamilə tənəzzülə uğramışdı. Ona görə də 1988-ci ildən 1993-cü ilədək olan dövrü tam əminliklə qarışıqlıq, hakimiyyətsizlik və anarxiya dövrü adlandırmaq olar».*

Azərbaycanda xaos və anarxiyanın hökm sürdüyü bu illərdə ölkə parçalanmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş, müstəqilliyini itirmə təhlükəsi ilə qarşılaşmış, xalq böyük məşəqqətlər içində yaşamağa məhkum edilmişdi. İstər A.Mütəllibov, istərsə də AXC–Müsavat iqtidarının fəaliyyəti yarıtmaz xarakter daşımaqla bərabər, Azərbaycanın milli maraqları ilə

uzlaşmayaraq ona böyük təhlükə yaradır, daha çox ölkəyə yeni «böyük qardaş» axtarmaq üzərində köklənirdi. Xüsusən də AXC–Müsavat cütlüyü ölkəni daha böyük fəlakət girdabına sürükləyərək yaşanan xaos və anarxiyanı daha da dərinləşdirmiş, ölkənin şimal və cənubuna nəzarət itirilmiş, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı vəziyyət böyük sürətlə düşmənin lehinə dəyişməyə başlamış, xalqın sosial və iqtisadi problemləri dözülməz həddə yüksəlmişdi.

Yaranan problem və çətinliklərin miqyasının genişlənməsi fonunda ölkədaxili sabitlikdən əsər-əlamət belə görünmür, ordu formalaşdırılması prosesi aparılmır, əvəzində ayrı-ayrı şəxslərə tabe olan silahlı dəstələr yaradılır, daxili işlər orqanlarında kriminal elementlər müxtəlif vəzifələrə təyinat alırdı. Vətəndaş müharibəsinə sürüklənmiş ölkədə əhalinin maddi durumu ağırlaşdıqca hakimiyyətdə təmsil olunanlar qısa zaman kəsiyində böyük varidat əldə edir, sovet dövründən qalmış müəssisələr talan edilir, yeni ictimai-iqtisadi formasıyanın tələblərinə cavab verən hər hansı islahat aparılmırdı. Vəziyyətin bu şəkildə davam edəcəyi təqdirdə Azərbaycanın bir dövlət kimi məhv olmaq təhlükəsi qaçılmaz, ölkənin bir neçə yerə paçalanması və müstəqilliyinə birdəfəlik «əlvada» deməsi labüd idi.

Yaranmış vəziyyətdə yenidən müdrikliyini göstərən, ölkənin və özünün taleyini üzdənirəq siyasətçilərin əlində qoymaq istəməyən xalq üzünü Naxçıvana tutdu və həyatını Azərbaycana təmənnasız xidmətə həsr etmiş Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışını təkidli tələb şəklində qoydu. Bu çağırışı cavabsız qoymayan Heydər Əliyevin qayıdışını xalq ən yeni tarixinə Qurtuluş Günü olaraq həkk etmişdir. Həmin vaxtadək keçən 5 il ərzində problemlər, xaos və anarxiya məngənəsində boğulmağa məhkum edilən xalqın alternativsiz seçiminin nə dərəcədə doğru olduğunu bugünkü Azərbaycanın möhtəşəm uğurları bir daha aydın göstərir.

Ulu öndərin müstəqil Azərbaycana rəhbərlik illəri də müasir tariximizin şərəfli səhifələrindən olaraq xaosdan sürətli inkişafa keçid, Azərbaycanın yenidən intibahına qovuşduğu dövr kimi qəbul edilir. Məhz Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın dövlət olaraq parçalanmasının qarşısı alındı, ölkədə həqiqi müstəqilliyin əsası qoyuldu, sabitlik dönməz xarakter aldı. Qanunsuz silahlı dəstələr zərərsizləşdirildi, vətəndaşların təhlükəsiz şəraitdə yaşaması, hüquq qaydaları, qanunun aliliyi prinsipi təmin olundu. Milli həmrəyliyin yaradılması istiqamətində atılan addımlar ölkədə vətəndaş müharibəsindən vətəndaş sülhünə keçid üçün zəmin yaratdı. Azərbaycana demokratiya ənənələri gətirilməklə, inkişaf proseslərinə start verildi. Xalq-hakimiyyət münasibətləri, vətəndaş-dövlət əlaqələri daha da təkmilləşdirilərək qarşılıqlı etimad üzərində quruldu.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev «Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi» əsərində o dövrün siyasi reallıqlarını təhlil edərkən ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlətçilik qarşısındakı xidmətlərini belə dəyərləndirir: *«Tarixi miqyaslı şəxsiyyət olan Heydər Əliyev ölkədə yaranmış vəziyyəti hərtərəfli düşünülmüş şəkildə qiymətləndirərək, Azərbaycan dövlətinin varlığının özü üçün gərəkli təcili və həyati əhəmiyyətli məsələlərin – hakimiyyət boşluğunun aradan qaldırılması, separatçılıq təhlükəsinin və silahlı quldur dəstələrinin ləğv edilməsi, döyüş qabiliyyətli ordu yaradılması kimi məsələlərin həlli naminə bütün Azərbaycan cəmiyyətini sıx birləşdirə və səfərbər edə bildi.*

Xarici dövlətlərin rəhbərləri, dünyanın tanınmış analitikləri birmənalı şəkildə etiraf edirlər ki, Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısının – XXI əsrin əvvəlinin siyasi tarixində görkəmli siyasi xadim və dövlət xadimi kimi qalacaqdır. Çox böyük siyasi təcrübəsi, nadir xarizması, natiqlik qabiliyyəti və yük-

sək nüfuzu onu müasir siyasi xadimlər arasında kəskin şəkildə fərqləndirirdi. Onun məqsədi qabaqcıl Avropa standartlarına uyğun milli dövlət yaratmaq idi. Məhz o, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəm təməlini qoydu, bununla da milli müstəqilliyin inkişaf vektoruna dönməzlik xarakteri verdi».

Bazar iqtisadiyyatının qurulmasına xidmət edən, böyük səmərəlik əmsalına malik islahatların başlanması, o cümlədən həyata keçirilən özəlləşdirmə proqramları, xüsusi mülkiyyətin yaranması, torpaqların kəndlilər arasında ədalətli bölüşdürülməsi, sahibkarlar sinfinin formalaşdırılması, sənayedə davamlı yüksəlişin əsasının qoyulması və bu qəbildən olan digər tədbirlər əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət etməklə bərabər, dövlətin də iqtisadi dayaqlarının güclənməsində mühüm rol oynadı. Ölkə iqtisadiyyatının lokomotivini təşkil edən neft və qaz sektoru maraqlı qüvvələrin inhisarından çıxarılaraq xalqın sərvəti kimi özünə qaytarıldı. Millətin rifahının yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın inkişafının mütəhərrik hala gətirilməsi, Azərbaycanın dinamik tərəqqi yoluna qədəm qoyması istiqamətində sözügedən sektordan effektiv istifadə məqsədi ilə Heydər Əliyev həm də özünün yeni neft strategiyasını ərsəyə gətirdi. Nəticədə əsrin möcüzəsi kimi qəbul edilən «Əsrin müqaviləsi» yarandı, Xəzər dənizində ilk olaraq Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoydu. XX əsrin ən nəhəng layihələri sırasında yer alan Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin çəkilişi istiqamətində işlərə start verildi.

Elmin, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin, incəsənətin, ədəbiyyatın inkişafında qazanılan uğurlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edən məqsədyönlü siyasət Azərbaycan qarşısında daha parlaq üfüqlərin açılmasına xidmət edirdi. Beynəlxalq hüquq məkanında Azərbaycan müstəqil mövqeyə malik subyekt kimi qəbul olunmağa,

mövcud olduğu regionun lider dövləti statusunu daşımağa başladı, Cənubi Qafqazda müxtəlif güc mərkəzlərinin geosiyasi maraqlarını məharətlə və milli maraqlarına cavab verən formada uzlaşdıraraq əsas söz sahiblərindən birinə çevrildi.

Xalqın ən ağırlı problemi olan Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli prosesində ölkəmizin mövqeyi gücləndirildi, beynəlxalq ictimaiyyət Ermənistanın işğalçı siyasətinin mahiyyətindən agah oldu. Nizami Azərbaycan Ordusunun yaradılması, onun maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi, vətənpərvərlik ruhunun, mənəvi-psixoloji hazırlığının yüksəldilməsi cəbhədə vəziyyəti ölkəmizin lehinə dəyişdi.

Təbii ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan qarşısında misilsiz xidmətləri qeyd edilənlərlə məhdudlaşmayaraq olduqca geniş miqyasa malikdir. Sadəcə onu xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, müstəqil Azərbaycanın qazandığı bütün nailiyyətlərin səbəbkarı məhz xalqımızın iftixarı olan, ən böyük azərbaycanlı kimi adı tarixdə və qəlblərdə yaşayan Heydər Əliyevdir! Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyini Azərbaycan xalqının milli sərvəti olaraq görən ulu öndər həm də bu ölkənin uğurlu gələcəyinin təməlini qoymuş alternativsiz liderdir! Bu mənada o da tam həqiqətdir ki, müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin şah əsəridir!

Fəaliyyəti ilə zaman və məkanın fəvqündə dayanan tarixin yetişdirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri kimi ulu öndər Azərbaycanın inkişafında qazandığı uğur və nailiyyətlərin davamlı olmasını təmin etmək üçün böyük fədakarlıqlar göstərmişdir. Heydər Əliyev siyasi kursunun ən layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bu gün respublikamız sürətli yüksəliş dövrünü yaşayır. Zamanın çağırışlarına cavab verən bu yüksəliş Azərbaycanın intibahını daha rəngarəng edir, ölkənin daha böyük müvəffəqiyyətlərə imza atmasını şərtləndirir.

«Əsl siyasət konkret, real iş görməkdən ibarətdir» deyərək fəaliyyətə başlayan İlham Əliyev hələ 2003-cü ildə verdiyi vədə sadıq qalaraq fəaliyyəti ilə hər bir Azərbaycan vətəndaşının Prezidenti olduğunu sübuta yetirmişdir. Bu gün xalqının alternativsiz lideri olan cənab İlham Əliyev ona göstərilən etimadı tam doğruldaq Azərbaycanı daha qüdrətli dövlət halına gətirmişdir. Azərbaycan ötən 8 ildə daha da güclənmiş, zənginləşmiş, hərtərəfli inkişaf yolunda yeni uğurlara imza atmışdır.

Ölkədə kifayət qədər möhkəm özüllər üzərində qurulmuş sabitlik fonunda milli həmrəylik, vətəndaş sülhü daha da möhkəmlənmiş, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu sahəsində böyük nailiyyətlər qazanılmışdır. Avrəatlantik məkana uğurlu integrasiya siyasəti, aparılan demokratik islahatların möhtəşəm nəticələri ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun yüksələn xətt üzrə inkişafına gətirib çıxaran əsas amillərdən biridir. Ulu öndər Heydər Əliyev idarəçilik ənənələrini yeni dövrün tələblərinə uyğun daha da zənginləşdirən cənab İlham Əliyev xalqın problemlərinə, arzu və istəklərinə həssaslıqla yanaşır və bunu bütün məmurların qarşısında zəruri tələb kimi qoyur. Fəaliyyətində xalqına güvənən, arxalanan dövlət başçısı xalqa xidmətdən böyük şərəf duyur. *«Mənim işim ondan ibarətdir ki, xalqa xidmət etməliyəm. Onu da edirəm və bundan sonra da edəcəyəm. Bütün işlərimdə mən xalqa arxalanıram. Əgər təşəbbüslərimiz xalq tərəfindən dəstəklənməsəydi, bütün bu işləri görmək mümkün olmazdı»* deyən ölkə başçısı idarəçilikdə, fəaliyyətdə, düşüncədə yenilik və sivil dəyərlərin tətbiqini zəruri sayır.

Mövcud olduğu regionda Azərbaycanın lider statusunu daha da gücləndirən cənab İlham Əliyev milli maraqların fəal müdafiəçisi olmaqla ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun bugünkü davamlı yüksəlişinin əsas müəllifidir. Həyata keçirilən siyasətin məntiqi nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan

Cənubi Qafqazda əsas söz sahiblərindən birinə çevrilmişdir. Ölkəmizin iştirakı olmadan regionda hər hansı transmilli layihənin reallaşması mümkünsüzdür.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev «Müasir Azərbaycan milli ideyanın təəcəssümü kimi» əsərində Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətində milli müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi ideyasının mühüm yer tutduğunu xüsusi vurğulayır: *«Müstəqil milli dövlətçiliyin və identikliyin qorunub saxlanması və eyni zamanda dünya birliyinə integrasiya strategiyasını nəzərdə tutan milli ideyanın Prezident İlham Əliyev tərəfindən fəlsəfi baxımdan dərk edilməsi onun bütün əməli fəaliyyətində öz əksini tapır. Böyük dövlət xadimi kimi İlham Əliyevin malik olduğu şəxsi keyfiyyətlər onu tarixi miqyaslı siyasətçi, millətin kollektiv tarixi təcrübəsini dövlət quruculuğu istiqamətinə yönəldən ali idarəçilik funksiyalarını yerinə yetirməyə sövq edir. Azərbaycan cəmiyyəti və dünya birliyi bu fenomeni 2003-cü ildən bu günə qədər müşahidə edə bilər. Milli və dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, dünya birliyinə integrasiya indi azərbaycanlıların milli mənlilik şüurunun tərkib hissəsinə çevrilmişdir».*

Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət Azərbaycanı iqtisadiyyatın artımına görə dünya liderləri cərgəsinə yüksəltmiş, bu sahədə inkişafın Azərbaycan modeli yaranmışdır. Bu modelin kifayət qədər uğurlu olduğunu həm Azərbaycanın tərəqqisində qazandığı möhtəşəm nailiyyətlər, həm də 2008-2010-cu illərdə dünya iqtisadiyyatını silkələmiş global maliyyə-iqtisadi böhran aydın göstərdi. Azərbaycan böhranın təsirlərinə ən az məruz qalan azsaylı ölkələrdən biri olmaqla yanaşı, vəziyyətin daha da pisləşdiyi 2009-cu ildə iqtisadi sahədə keçid dövrünü də başa vurdu, ümumi daxili məhsulun artımına nail oldu.

Ölkənin sürətli sosial-iqtisadi inkişafının hər bir vətəndaşın həyatında əks olunması, insanların həyat səviyyəsinin ildən-ildə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması Prezident İlham Əliyevin uğurlu sosialyönümlü siyasətinin əsas göstəricilərindən biridir. Ölkədə yoxsulluq həddinin 2010-cu ilin yekunlarına əsasən 9 faizədək azalması, 2007-ci ildə ölkədə sonuncu çadır şəhərciyinin ləğvi, maaş və pensiyaların vaxtaşırı olaraq artırılması, 900 mindən çox yeni iş yerinin yaradılması, əhalinin məşğulluq probleminin əsaslı şəkildə həll edilməsi Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasətin hər bir vətəndaşın mənafeyinə xidmət etdiyini göstərir. Prezident İlham Əliyev ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasətini elm, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat sferalarında, həmçinin milli-mənəvi, dini dəyərlərin qorunması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində layiqincə davam etdirir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının cənab İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilməsi isə global enerji təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycanın rolunu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmişdir. Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ölkəmizin maraqlarına uyğun nizamlanması üçün müasir təbliğat metodlarından da geniş istifadə olunur. Buna paralel olaraq Azərbaycanda peşəkar ordu quruculuğu prosesi uğurla davam edir, hərbi təyinatlı məhsulların ölkədaxili istehsal həcmi və çeşidi artırılır.

Bu gün Azərbaycan vətəndaşının tam etimad bəslədiyi və özünə alternativsiz lider olaraq gördüyü Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla inkişaf edən, müstəqil dövlət kimi 20-ci ildönümünü qeyd edən Azərbaycan daha uğurlu gələcək vəd edən intibah dövrünü yaşayır. «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında» sərəncamda qeyd olunduğu kimi, *«İyirmi illik inkişaf yolumuzun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan, sözün əsl mənasında,*

artıq tam müstəqil ölkədir. Ölkəmizdə gerçəkləşdirilən siyasət daim Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət göstərir».

Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük zəhmət, dəmir iradə, sarsılmaz qətiyyət bahasına qurub-yaratdığı, uğur magistralına çıxardığı, onun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevin daha da inkişaf etdirərək hər bir Azərbaycan vətəndaşının milli qürur yerinə çevirdiyi müstəqil dövlətin ötən müddətdə qət etdiyi möhtəşəm yola nəzər salınması, qazanılan nailiyyətlərin düzgün dəyərləndirilərək gələcək nəsillər üçün yazıya alınması qarşımızda dayanan ən başlıca vəzifələrdəndir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2011-ci ilin aprel ayında keçirilmiş illik ümumi yığıncağında bununla bağlı dəyərli tövsiyələrini vermiş, Azərbaycanın bütün sahələrdə əldə etdiyi uğurların obyektiv şəkildə araşdırılmasını və yazıya alınması vacibliyini diqqətə çəkmişdir: *«Biz iqtisadi inkişafımızın gələcək istiqamətlərini müəyyən edərkən güclü elmi əsaslara söykənməliyik. Burada düzgün proqnozlar verilməlidir. Biz nəinki beşillik proqramı icra edərkən bu məsələlərlə məşğul olmalıyıq, uzaq gələcəyə baxmalıyıq – 20 ildən, 30 ildən sonra Azərbaycan hansı imkanlar hesabına inkişaf edəcəkdir?! Azərbaycanda elə güclü potensial yaradılmalıdır ki, ölkəmizin inkişafı uzunmüddətli, uğurlu və dayanıqlı olsun. Biz neft-qaz amilindən asılılığımızı tədricən azaldırıq. Artıq bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüşdür. Gələcəkdə isə biz çoxşaxəli iqtisadiyyat yaratmaqla elmi əsaslara söykənərək, dayanıqlı inkişaf modelimizi qurmalıyıq. Burada, əlbəttə ki, alimlər öz sözünü deməlidirlər. Biz hökumətlə bərabər, dövlət strukturları ilə birgə bu fəaliyyəti gücləndirməliyik. Ona görə bu sahədə aparılan işlərə xüsusi diqqət göstərilməlidir».*

Azərbaycanın müasir inkişaf meyillərinin, habelə gələcək inkişaf perspektivlərinin tədqiqi baxımından, şübhəsiz, elmi-

tədqiqat institutlarının deyil, kütləvi informasiya vasitələrinin də üzərinə müəyyən vəzifələr düşür. Müstəqil respublikamızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunun ayrı-ayrı mərhələlərini – sistemli surətdə gerçəkləşdirilən sosial-iqtisadi islahatları analitik təhlil süzgəcindən keçirmədən bugünkü makroiqtisadi nailiyyətləri adekvat qiymətləndirmək də mümkün deyildir. Son illərdə Azərbaycanın inkişaf dinamikası o qədər geniş və çoxşaxəlidir ki, bu prosesə hər müəllif baxışı yeni-yeni həqiqətlərə işıq salır. Bu mövzuda nə qədər çox kitab yazılsa, nə qədər fərqli fikirlər irəli sürülsə, bu, ümumi işimizə bir o qədər fayda verər.

Bu yanaşmanı əsas götürən «Azərbaycan» qəzeti dövlət müstəqilliyimizin 20 ilinin tarixi-politoloji prizmadan təhlilinə, habelə müstəqilliyə qədər və müstəqillik illərində keçdiyi şərəfli yola, əsas ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi hadisələrə obyektiv prizmadan nəzər salmağa çalışmışdır. Kitabda xüsusən də 1993-2010-cu illərdə iqtisadi, siyasi, hüquqi, mədəni sahədəki əsas hadisələrə, həyata keçirilən islahatlara nəzər salınmış, əldə olunan uğurlar xronoloji ardıcılıqla verilmişdir. Planlı təsərrüfat iqtisadiyyatından sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçidi ehtiva edən iqtisadi islahatlar və onların nəticələri kitabda müvafiq fəsillər üzrə qruplaşdırılmışdır.

İnanırıq ki, yeni nəşr tarixçilər, iqtisadçılar, filosof və siyasətşünaslarla yanaşı, ümumən Azərbaycanın keçdiyi yolun ayrı-ayrı mərhələlərini öyrənmək istəyən tədqiqatçılar üçün zəngin mənbə rolunu oynayacaqdır.

Ramiz MEHDİYEV,
Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki

Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi

*Ad augusta per angusta (lat.) –
Zirvəyə aparən yol çətin olur.*

*Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2011-ci il
mayın 10-da «Buta» sarayında ümummilli lider
Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümü
münasibətilə təntənəli mərasimdəki nitqində
demişdir:*

*«Bu gün Azərbaycan dinamik inkişaf edən, öz
ehtiyaclarını özü ödəyən müasir ölkədir. Bizim
siyasətimiz çox açıqdır, aydındır. Güclü iqtisadi təməl
üzərində müasir siyasi sistemin formalaşdırılması,
dövlətçiliyin əsaslarının möhkəmləndirilməsi, azər-
baycançılıq ideologiyasının gücləndirilməsi məsələləri
bizim üçün prioritet məsələlərdir... Biz müstəqilliyi
bərpa etmişik, qoruyub saxlaya bilmişik. Bu gün
müstəqilliyi möhkəmləndiririk.*

*Müstəqillik bizim üçün ən böyük sərvətdir, ən
böyük nemətdir, ən böyük dəyərdir».*

(«Azərbaycan» qəzeti, 12 may 2011-ci il).

Məqalənin mövzusunun açılmasında
bu fikirlər əsas rol oynayır.

SSRİ-nin süqutu ərəfəsində 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan müstəqilliyini yenidən bərpa etmişdir. Hər bir xalqın tarixində 20 il o qədər də böyük müddət deyildir. Lakin Azərbaycan üçün bu illər ciddi sınaqlar dövrü idi: o, müstəqil dövlət kimi yaşaya biləcəkdimi?! Zaman göstərdi ki, Azərbaycan xalqının milli ruhu sönməmişdi, əgər bu millətin layiqli lideri, dünya miqyaslı dövlət xadimi olarsa, o, istənilən çətinlikləri dəf edə bilər.

Bu illər ərzində həll edilən məsələlərin xarakterini əvvəlki illərlə əsla müqayisə etmək olmaz. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların bir neçə nəslinin həyata keçirmək uğrunda mübarizə apardığı milli ideya özünün həqiqi təcəssümünü məhz müstəqil Azərbaycanın mövcud olduğu bu 20 ildə tapmışdır.

İranla müharibə nəticəsində 1828-ci ildən Rusiya imperiyasının tərkib hissəsinə çevrilmiş Şimali Azərbaycanda XIX əsrin ikinci yarısından etibarən dini identiklikdən Azərbaycan milli ideyasının formalaşmasının başlanğıcı olan etnik identikliyə keçid ideyası bu məkanda ideya axtarırlarının mərkəzində dayanırdı. Bu dövrdə ən ümdə məqsəd etnik şüurun dini şüurdan ayrılması ideyası idi. XIX əsrin A.A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə, Mirzə Kazımbəy kimi mütəfəkkirləri bu yöndə çalışırdılar.

Milli məsələ XX əsrin əvvəlində Azərbaycan cəmiyyətində xeyli aktuallaşmışdı və bunun da ciddi səbəbləri vardı. Həmin dövrdə Azərbaycan sənaye cəmiyyəti yaradılması yoluna qədəm qoymuş və ümmənin (müsəlman icmasının) etnik-mədəni millət mərhələsinə transformasiyası prosesi başlanmışdı. O dövrün Azərbaycan ziyalılarının milli problemləri nə səviyyədə başa düşmələrini bizim yazıçıların, publisistlərin, şairlərin, ictimai xadimlərin əsərlərində görmək olar.

Azərbaycanda inqilabaqədərki milli təfəkkür əvvəlcə türkçülük və etnik millətçilik ideologiyası kimi inkişaf edirdi. Bu, həmin ideyanın transformasiyası üçün mühüm və zəruri

platforma idi, çünki çox böyük bir regionun türkdilli əhalisinin tarixi və mədəni yaddaşına əsaslanırdı. Bu ideologiya öz milli hüquqlarının müdafiəsi işində bütün türkdilli xalqların birliyi və həmrəyliyi, ayrıca türk (Azərbaycan) millətinin, perspektivdə isə dövlətinin yaranmasını təmin etməli idi.

Sonrakı dövrdə bizim mütəfəkkirlər milli identiklik ideyasını irəli sürməyə başladılar. Bu ideya azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasına keçidi nəzərdə tuturdu, onun növbəti hədəfi isə milli ideya idi. Azərbaycanda genişlənən kəskin siyasi mübarizə milli ideyanı öz məntiqi sonluğuna – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxardı. Bu, bizim böyük əcdadlarımızın fəaliyyətinin kvintessensiyası idi.

Əlbəttə, bütün bu məqsədlər formalaşmaqda olan Azərbaycan cəmiyyətində çox böyük izahat işi aparmağı tələb edirdi. Ziyalıların görkəmli nümayəndələri öz intellektini bu məsələlərin həllinə sərf etməli, cəsarət və məsuliyyət nümayiş etdirməli idilər. Əhalini böyük dəyişikliklərə hazırlamaq, insanların tarixi və mənəvi dəyərləri dərk etməsi, onlarda etnik mənlilik şüuru oyatmaq üçün vaxt lazım idi. Bütün bu işlər çarizm tərəfindən müqavimətlə, onun Cənubi Qafqaz müsəlmanlarına tətbiq etdiyi məhdudiyyətlərlə üzləşirdi. Əhali onun üçün ənənəvi olmayan etimadsızlıq, şübhəlilik, bəlkə də düşmənçilik şəraitində yaşayırdı.

Üstündən neçə-neçə onilliklər keçəndən sonra soydaşlarımızın həyatının həmin dövrünü dərinləndirərək düşünəndə anlamağa başlayırsan ki, onlar nə qədər hüquqsuz, təhqiramiz şəraitdə yaşamışlar. Yeri gəlmişkən deyək ki, Sovet hakimiyyəti dövründə də Kremlə azərbaycanlılara qarşı etimadsızlıq olmuşdur. Bunu mən öz şəxsi həyat təcrübəmə və Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərlərindən biri kimi iş təcrübəmə əsasən deyirəm. Əgər bu gün xalqımız mövcuddursa və çoxları üçün nümunədirsə, bu, yalnız və yalnız onun daxili insan resursları və istedadı sayəsindədir.

XX əsrin əvvəlində o dövr üçün az-çox bitkin məzmun kəsb etmiş Azərbaycan milli ideyası və birləşdirici ideologiya kimi «azərbaycançılıq» milli ruhu və milli-mədəni yüksəlişin mexanizmlərini dirçəltmək, o cümlədən xalqı öz tarixi torpaqlarından təcridən qovulmaqdan xilas etmək cəhdi idi. Bu ideyanın reallaşdırılması xalqın öz milli muhtariyyətini, sonradan isə suveren, müstəqil dövlətini yaratmasını nəzərdə tuturdu.

1918-ci ilin mayında Azərbaycan dövlətinin yaradılması Azərbaycan xalqının milli mənlilik şüurunun formalaşması prosesinin obyektiv yekunu oldu. M.Ə.Rəsulzadə 1952-ci ildə Münxendə çıxan «Qafqaz» jurnalında yazırdı: «Böyük dövlətlər Azərbaycanı 1920-ci il yanvarın 12-də tanımışlar. Bu, artıq gerçəkləşmiş milli ideyanın təntənəsi günü idi. O vaxtdan Azərbaycan müstəqil dövlət kimi beynəlxalq ailəyə daxil olmuşdur».

Azərbaycan milli ideyası prioritetlərin müəyyən edilməsində uzun bir yol keçmişdir. Bu müddətdə əvvəlcə dini tərkib hissə yaranmış, sonradan o, təcridən milli mənlilik şüurunun mədəni-tarixi paradigmasına – türkçülüyə transformasiya etmişdir.

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda ictimai fikrin təkamülü milli inkişafın «Türkləşmə, islamlaşma, avropalaşma» prioritetlərini əks etdirən formulu yaratmışdır. Bu gün məhz həmin ideyalar Azərbaycanın Dövlət bayrağının üç rəngində təcəssüm olunur.

XIX-XX əsrlərin tarixi zaman kəsiyində C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Y.V.Çəmənəzəminli, Ə.Topçubaşov, Ə.Ağayev, Ə.Hüseynzadə, H.Zərdabi, F.Xoyski, M.Ə.Rəsulzadə və digər milli klassiklər və görkəmli maarifçilər azərbaycanlıların milli mənlilik şüurunun oyanışında başlıca rol oynamışlar.

Onlardan bəziləri həm də müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasının təməlini qoymuşlar. Göstərilən dövr azərbaycanlıların tarixində həmişə bu insanların adları ilə bağlı olacaqdır. Bununla belə, tarix sübut etmişdir ki, nəzəri fikrin formalaşdırılması onun tərkib hissələrinin əməli şəkildə həya-

ta keçirilməsi qədər məsuliyyətli işdir. Təəssüf ki, bir sıra obyektiv və subyektiv daxili və xarici səbəblər üzündən birinci Azərbaycan Respublikasının liderləri dövlətçiliyimizin uzunmüddətliyinə nail ola bilmədilər. Nəticədə keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində Sovet İttifaqı dağılana qədər müstəqillik ideyaları boğuldu. SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan xalqı milli ideyanın həyata keçirilməsi – müstəqil milli dövlətçiliyin qurulması üçün daha bir tarixi şans əldə etdi. Lakin 1990-cı illərin əvvəlində həm Azərbaycanın daxilində, həm də global geosiyasi kontekstdə cərəyan edən ictimai-siyasi proseslər, regiondakı qüvvələr nisbəti, üstəlik, həmin dövrdə hakimiyyətdə olmuş şəxslərin siyasi baxımdan qeyri-yetkinliyi, millətin və dövlətin inkişafının strateji prioritetlərini lazımınca təsəvvür etməmələri bu vəzifənin tam şəkildə yerinə yetirilməsini təhlükə qarşısında qoymuşdu. XX əsrin əvvəlində qurulmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün ibrət götürülməmiş mənfi dərslərinin təkrarlanması təhlükəsi 1993-cü ildə özünü aşkar şəkildə göstərməyə başlamışdı.

Mənfi ictimai-siyasi proseslərin gedişi təkidlə tələb edirdi ki, Azərbaycanı tamamilə dağılmaq və ya parçalanmaq təhlükəsindən yalnız sözün həqiqi mənasında tarixi miqyaslı, həm Azərbaycan millətinə xas olan mühüm dəyərlərin müəyyən toplusunun təcəssümü rolunda, həm də qeyri-standart siyasi qərarların güclü və iradəli mənbəyi rolunda çıxış etməyə qadir olan şəxsiyyət xilas edə bilər. Yalnız böyük dövlət xadimi milləti xilas edə, onun ideyasını həyata keçirə bilər.

Fəlsəfə elmində çoxdan təsdiqlənmişdir ki, milli ideya cəmiyyətin həyatında, siyasi praktikada mühüm rol oynayır. Ona görə də hər bir millətin öz milli ideyası olmalıdır, əks halda həmin millətin yaşamağa haqqı yoxdur. Filosoflar milli ideyanı xalqın taleyini, onun vəzifəsini ifadə edən və taleyüklü məsələlərin həlli üçün milli enerjini səfərbər edən integrativ milli mənlilik şüuru konsepsiyası adlandırırlar.

Milli ideya bir insanın ixtirası deyil, o, xalqın şüurunun dərinliklərindən qaynaqlanır və konkret tarixi məqamda sosial reallıq onu dəstəkləyir. Çoxmillətli dövlətdə ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün milli ideya dilindən, etnik mənsubiyyətdən və dinindən asılı olmayaraq ölkənin bütün əhalisinin maraqlarını nəzərə almalıdır. Milli ideya cəmiyyətin inkişafının ümumi məqsədi və strategiyasıdır.

Milli ideyanın mahiyyətinin məğzi nədən ibarətdir? Qeyd etmək lazımdır ki, milli ideya əvvəlcə milli şüurun oyanması, müstəqillik uğrunda mübarizə ilə şərtlənən əqli nəticə, ictimai ideya kimi yaranır. Dövlətçilik yaranıb təkamül etdikcə, ölkənin sosial-iqtisadi mövqeyi möhkəmləndikcə, mədəniyyət inkişaf etdikcə milli ideya tədricən milli maraqlarla, dövlətin beynəlxalq birlikdə rolunun elmi dərkilə qovuşur. Bu şəraitdə milli ideya elmi cəhətdən əsaslandırılır və müvafiq ideologiyaya formalaşması üçün zəmin kimi çıxış edir.

Millətin indi və gələcəkdə salamatlığı, inkişafı və tərəqqisinin strategiyası kimi milli ideya milləti sıx birləşdirir, onu möhkəmləndirir, millətin vahid tam kimi fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır, bütövlükdə cəmiyyətin mənafeələrini ifadə edən davranış qaydaları, qanunlar və digər mühüm ictimai-siyasi qaydalar formalaşdırmağa kömək edir. Milli ideya etnosun (millətin), onun bənzərsiz mədəniyyətinin, təkrarsız «Mən»inin qorunub saxlanmasına imkan yaradır.

Milli ideya mənəvi və rəmzi mənada müəyyən dəyərlər toplusu kimi çıxış edir. Bu halda formalaşması xalqın mənəvi seçimi ilə sıx bağlı olan milli ideyanın ən mühüm tərkib hissəsi və özəyi ərazinin və millətin yaradıcısı və qorunub saxlanmasının təminatçısının rəmzi kimi məhz millət və milli dövlət ideyası çıxış edir. Əgər milli ideya tarixi təcrübəyə, sosial-mədəni dəyərlərə və ənənələrə əsaslanmırsa, o, həyat qabiliyyətli ola bilməz.

Müasir mərhələdə Azərbaycan milli ideyasının leytmotivi Azərbaycanın müstəqil mahiyyət kimi dərk edilməsi olmalıdır.

Bundan ötrü isə milli ideyanın özü şəxsi, ictimai və dövlət varlığının baza dəyərlərini ehtiva etməlidir. Ölkənin BMT tərəfindən tanınmış sərhədləri daxilində qorunub saxlanmasına yönəldilmiş Azərbaycan milli ideyasının və onun mahiyyətinin həyata keçirilməsi ərazi, əhali və idarəçilik kimi əsas xüsusiyyətlərə malik olan dövlətin ən mühüm vəzifəsidir. Azərbaycan xalqı məhz öz milli ideyasını müəyyən etmək yolu ilə millətə çevrilmişdir.

Milli ideya və milli ideologiya anlayışlarını qarışdırmaq olmaz. Elmi ədəbiyyatda onların eyniləşdirilməsi hallarına tez-tez rast gəlmək olar. Hərçənd, məlum olduğu kimi, qərarlaşmış milli dövlətə bunların hər ikisi xasdır. Buna baxmayaraq, çox vaxt milli ideyanı səhvən ideologiya kimi təsnif edirlər. Halbuki onların funksiyaları müxtəlifdir: milli ideyanı strategiya kimi səciyyələndirmək olar, ideologiya isə ideyanın reallaşdırılmasına kömək edən taktikadır. Ideologiya milli ideyanın cəmiyyətdə yayılması metodları və vasitələridir. O, milli ideyanın daşıyıcısıdır. Reallıq dəyişir, onun təqdim edilməsinin metodları və formaları da dəyişməlidir.

Şəksiz təşkilatçılıq xüsusiyyəti olan ideologiya cəmiyyətin mənəvi həyatının ən mühüm strukturudur, lakin ondan yalnız milli məsələlərin həlli, milli ideyanın reallaşdırılması üçün zəruri mexanizm kimi istifadə etmək lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli birliyə xidmət edən ideologiya milli ruhun mənəvi meyarlarına uyğun olmalıdır. Lakin əgər milli şüura tətbiq edilmiş həqiqilik meyarı surroqat həqiqətlə əvəz edilsə, onda hakimiyyət nüfuzunu itirir, milli dəstəkdən məhrum olur.

Dövlət ideoloji fəaliyyətlə məşğul olmağa, yəni konkret milli və dövlətçilik dəyərlərini dəstəkləməyə və təbliğ etməyə borcludur, eyni zamanda, başa düşməlidir ki, milli ideologiya milli ideyanı əvəz etməməlidir. İdeya həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan, müəyyən nəticəyə gətirib çıxarmalı olan bir niyyət, yaxud «nəzəri sistemin əsasını təşkil edən məntiqi prinsipdir» (bax: Социологический энциклопедический словарь. М., 1998,

c. 94). İdeologiya isə insanların gerçəkliyə və bir-birinə münasibətini dərk etməyə, qiymətləndirməyə imkan verən, müxtəlif sosial qrupların və cəmiyyətlərin mənafeələrini ifadə edən baxışlar və ideyalar sistemidir.

Milli ideologiya bütün millətin mənafeələrini ifadə etdikdə, onun həyatına, inkişaf vektoruna, ölkə əhalisinin əksəriyyətinin dünyabaxışının mühüm hissəsinə çevrildikdə öz məqsədini doğrulda bilər.

Son 20 ildəki siyasi inkişaf göstərmişdir ki, Azərbaycan cəmiyyəti üçün təkcə milli ideya yetərli deyildir, ölkəyə milli maraqlara söykənən yeni, müasir siyasi ideologiya lazımdır.

Məhz bu səbəbdən müasir Azərbaycanın ideoloji konstruksiyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsi çox aktual məsələdir. Artıq 18 ildir ki, «azərbaycançılıq» ideoloji konstruksiyası bu missiyanı gerçəklikdə öz üzərinə götürmüşdür. Bu konstruksiya mühüm funksional keyfiyyətlərlə zəngindir. Onların mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki cəhətdən zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdan, Azərbaycanı unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Azərbaycançılıq ideologiyası elə bir mənəvi dəyərdir ki, o, müstəqil və öz yolu ilə gedən Azərbaycanı informasiya baxımından koqnitiv (idraki) sivilizasiyalar sırasına, yəni biliklərə əsaslanan və biliklər iqtisadiyyatı yaradan cəmiyyətə çevirəcəkdir.

Milli ideyanın və azərbaycançılıq ideologiyasının reallaşdırılması yalnız o halda uğurlu hesab edilə bilər ki, onlar əhəlinin sosial aktiv təbəqələrinin səfərbər edilməsi, inkişaf və modernləşdirmə strategiyası, ölkənin qarşısında duran məsələlərin həlli ətrafında hakimiyyətin xalq kütlələri ilə həmrəyliyinə təmin olunması vasitəsinə çevrilsin.

Xalqın milli mənlilik şüurunun oyanması ilə milli ideyanın yaranması arasında çox böyük zaman kəsiyi vardır. Milli ideya qəti şəkildə yalnız millətin yaranması ilə formalaşır, yəni tam qərarlaşmış formaya düşür.

Bizim müasir Azərbaycan üçün milli ideya anlayışının məzmununu nə ilə dolğunlaşdırmaq barədə düşünməyimizə ehtiyac yoxdur. Strateji məqsədlər ölkənin Konstitusiyasında müəyyən edilmişdir. Ona görə də milli ideyanın maddiləşdirilməsi Azərbaycan Konstitusiyasının reallaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya ölkənin bütün vətəndaşlarını birləşdirən ideyadır. Bütün insanları təkcə keçmiş haqqında xatirələr deyil, məhz Konstitusiya birlikdə saxlayır. Bu gün Azərbaycan Konstitusiyası Azərbaycan milli ideyasının rəsmi ifadəsidir.

Bəs milli ideyanın və xalqın dəyər oriyentasiyalarının mahiyyəti nədən ibarətdir? Heç şübhəsiz, əsas dəyərlərdən biri məhz dövlətçilikdir. Dövlətin ali dəyərləri isə müstəqillik, dövlət suverenliyi, habelə mədəniyyət, din və ənənə dəyərləridir. Milli ideya Azərbaycan cəmiyyətinin və dövlətinin həyatının əsas məqsədi və mənasıdır. XXI əsrdə Azərbaycan milli ideyasının əsas tərkib hissələri bunlardır: dövlətin, ərazi bütövlüyünün və müstəqilliyin qorunub saxlanması, iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafı, vətəndaşların firavanlığı (buraya bir sıra komponentlər daxildir), müasir təhsil standartları, mənəvi inkişaf, demokratiya, təhlükəsizlik və ondan irəli gələn tam bir sıra məsələlər.

Tarix sübut etmişdir ki, dövlətin, cəmiyyətin və global proseslərin inkişafını müəyyən edən başlıca amillərdən biri şəxsiyyət fenomenidir. Tarixi proseslərə obyektiv surətdə təsir göstərən bütün başqa amillər konkret ictimai-siyasi, geosiyasi, sosial-iqtisadi şəraitdən asılıdır. Şəxsiyyətin rolu isə prioritet kimi çıxış edir, çünki məhz konkret şəxsiyyət özünün fəaliyyəti və qəbul etdiyi qərarlarla xalqların, dövlətlərin tarixinə və dünya nizamına təsir göstərə bilər. Bəşəriyyətə ən qədim zamanlardan bəri çoxlu görkəmli insanlar, şəxsiyyətlər məlumdur, dünya tarixinin ayrı-ayrı dövrləri, bütöv epoxalar, millətlərin keçmişi və bugünü onların adı ilə bağlıdır. Bu tarixi şəxsiyyətlər öz əməlləri ilə xalqların həyatında o qədər dərin

iz qoyurlar ki, millətin və dövlətin inkişafının həmin dövrü konkret görkəmli siyasi şəxsiyyətin ideyalarının təcəssümünün nəticəsi kimi onların adları ilə səciyyələndirilir.

Bir çox xalqların tarixi təcrübəsi milli tarixin böhranlı zaman kəsiyində məhz müəyyən şəxsiyyətin sayəsində ölkədə vəziyyətin necə dəyişməsinə, həyatı əhəmiyyətli məqsədlərə nail olmaq üçün cəmiyyətin və onun ən yaxşı nümayəndələrinin sıx birləşməsinə dair parlaq misallarla zəngindir. Bu baxımdan nisbətən yaxın tarixdən misallar göstərmək olar: Mustafa Kamal Atatürk və 1920-ci illərdə müasir Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradılması; Konrad Adenauer və müharibə nəticəsində dağıdılmış Almaniya Federativ Respublikasının 1950-ci illərdə bərpası; Şarl de Qoll və 1960-cı illərdəki narahat Fransa; Li Kuan Yu və 1965-ci ildə Sinqapurun yaranması; Franklin Ruzvelt və 1930-1940-cı illərdə ABŞ-ın timsalında dünya hegemonunun formalaşması.

Azərbaycan xalqının ən yeni tarixində belə bir şəxsiyyət ümummilli lider Heydər Əliyev – sözün həqiqi mənasında millətin və dövlətçiliyin xilaskarı olan insan öz bəsirəti, təcrübəsi və işləri ilə indiyəqədərki bütün dəyərlər və siyasi oriyentirlər sisteminin fəvqünə ucalmış şəxsiyyət olmuşdur. Heydər Əliyevin onu tarixi şəxsiyyətlər sırasına çıxaran vətəndaş və siyasi hünəri müxtəlif təhdidlərə və təqiblərə rəğmən siyasətə qayıtmaq və Azərbaycanın taleyini öz əlinə almaq qətiyyətindən ibarət idi.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik yoluna qədəm qoyması onun tarixində yeni səhifə açmaqla yanaşı, həm də o vaxt qarşıya çıxan məsələlərin təcili həll edilməsini kəskin zərurətə çevirmişdi. Lakin təəssüf ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan dövlət quruculuğu ilə əlaqədar bütün təxirəsalınmaz məsələlərin – xarici təcavüzün dəf edilməsi, daxili siyasi vəziyyətin sabitləşdirilməsi, cəmiyyətin tam hərcmərcliyə və vətəndaş müharibəsinə sürüklənməsinə yol verilməməsi, heç olmasa, minimum həyat qabiliyyətinə malik iqtisadiyyat yara-

dılması məsələlərinin az bir hissəsini də reallaşdırma bilməmişdi.

Ölkənin o vaxtkı rəhbərliyinin xüsusən xarici siyasət, müdafiə qabiliyyəti və iqtisadi islahatlar kimi sahələrdə diletant idarəçilik metodları və tam bacarıqsızlığı Azərbaycan cəmiyyətində daxili siyasi qarşıdurmanın kəskinləşməsinə son həddə çatdırmış və separatçı meyillərin güclənməsi üçün zəmin yaratmışdı. Belə bir şəraitdə hər hansı uzunmüddətli məqsədlərə nail olmaq naminə millətin sıx birləşməsindən söhbət də gedə bilməzdi və ölkə rəhbərliyinin özü də həmin məqsədlərin nədən ibarət olduğunu aydın dərk edə bilmirdi. Bu uğursuz siyasət nəticəsində dövlət qurumları və ictimai təsisatlar tamamilə tənəzzülə uğramışdı. Ona görə də 1988-ci ildən 1993-cü ilədək olan dövrü tam əminliklə qarışıqlıq, hakimiyyətsizlik və anarxiya dövrü adlandırmaq olar.

Tarixi miqyaslı şəxsiyyət olan Heydər Əliyev ölkədə yaranmış vəziyyəti hərtərəfli düşünülmüş şəkildə qiymətləndirərək, Azərbaycan dövlətinin varlığının özü üçün gərəkli təcili və həyati əhəmiyyətli məsələlərin – hakimiyyət boşluğunun aradan qaldırılması, separatçılıq təhlükəsinin və silahlı quldur dəstələrinin ləğv edilməsi, döyüş qabiliyyətli ordu yaradılması kimi məsələlərin həlli naminə bütün Azərbaycan cəmiyyətini sıx birləşdirə və səfərbər edə bildi.

Xarici dövlətlərin rəhbərləri, dünyanın tanınmış analitikləri birmənalı şəkildə etiraf edirlər ki, Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısının – XXI əsrin əvvəlinin siyasi tarixində görkəmli siyasi xadim və dövlət xadimi kimi qalacaqdır. Çox böyük siyasi təcrübəsi, nadir xarizması, natiqlik qabiliyyəti və yüksək nüfuzu onu müasir siyasi xadimlər arasında kəskin şəkildə fərqləndirirdi. Onun məqsədi qabaqcıl Avropa standartlarına uyğun milli dövlət yaratmaq idi. Məhz o, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəm təməlini qoydu, bununla da milli müstəqilliyin inkişaf vektoruna dönməzlik xarakteri verdi. Heydər Əliyev mürəkkəb geosiyasi dövrdə ölkəni vətəndaş qarşıdurması

və dərəcəlik vəziyyətindən, dərin iqtisadi və siyasi böhrandan çıxarmağa, onu sabit inkişaf səviyyəsinə qaldırmağa nail oldu. Ölkənin xarici siyasi aləmdə təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxarılması da onun xidmətidir. O, bütün dünyaya sübut etdi ki, Azərbaycan tərəqqi edən müasir dövlətə çevrilə bilər.

Heydər Əliyev bütün dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsinin yeganə təminatçısı olmuşdur. Ötən əsrin 70-80-ci illərində uğurla həyata keçirilən səmərəli dövlətçilik, varislik və proqnozlaşdırıla bilən konsepsiya əsas götürüldü. Azərbaycan xalqı çox güclü məna potensialı ilə dolğunlaşdırılan, cəmiyyətin daxilindəki ziddiyyətləri həll etməyə və davamlı inkişaf üçün zəmin yaratmağa qadir olan milli ideya əldə etdi.

Heydər Əliyevin bütün parlaq həyatı mühüm tarixi hadisələrlə zəngin idi. Bütövlükdə isə o, siyasət korifeyi idi və özünün qaynar fəaliyyəti ilə qeyri-adi şəxsiyyət kimi müasir Azərbaycanın tarixində çox böyük rol oynamışdır.

1993-2003-cü illəri əhatə edən on il ən müxtəlif təhdid və təhlükələrlə dolu idi, gənc respublikaya çox böyük təzyiqlər vardı. Heydər Əliyevin siyasi nüfuzu və onun vaxtında qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycanı simasız dövlət vəziyyətinə yuvarlanmaq təhlükəsindən xilas etdi. Azərbaycan bu on ildə dövlətçiliyin bərqərar olması, demokratik keçid və konsolidasiya yolu qət etmiş, eyni zamanda, ölkədə genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar aparılmış, siyasi sistem və sosial münasibətlər humanistləşmişdir. Bu cür geniş əhatəli transformasiya sistemli xarakter daşıyır və subyektiv səpkili çoxsaylı maneələrə rəğmən həyata keçirilirdi.

Azərbaycanda dövlətçiliyin və milli şüurun, iqtisadiyyatın və sosial quruluşun, siyasi sistemin və identikliyin durğunluq və tənəzzül keçirdiyi həmin dövrdən təqribən 20 il ötəndən sonra cəsarətlə deyə bilərik ki, 1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyevin on illik prezidentliyinin əsas uzunmüddətli hədəfləri aşağıdakılar olmuşdur:

* ölkədə son dərəcə zəruri olan ictimai-siyasi həyatın sabit-

ləşdirilməsi, demokratik ənənələrin və təsisatların yaradılması və təkmilləşdirilməsi;

- * dövlət aparatının möhkəmləndirilməsi və işlək dövlət idarəçilik təsisatlarının formalaşdırılması;

- * cəmiyyətdə yeni davranış normaları və stereotiplərinin yaradılması, yeni – açıq və demokratik vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması;

- * 1994-cü ildən başlayaraq Qarabağ cəbhəsində atəşkəs rejimi şəraitində iqtisadi inkişafın mühüm prioritetlərinin formalaşdırılması;

- * müstəqil dövlətin neft strategiyasının yaradılması, – bunun təməli «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə qoyulmuşdur, – əsas regional enerji aktoruna transformasiyanın başlanması;

- * «Böyük İpək yolu» layihəsində fəal iştirak etməklə regional logistika mərkəzi kimi Azərbaycanın rolunun dəyişdirilməsi;

- * tarazlaşdırılmış xarici siyasətin dövrə uyğunlaşdırılmış modelinin formalaşdırılması;

- * müasir və döyüş qabiliyyətli ordu yaradılması və s.

Heydər Əliyevin həm nəzəri səviyyədə, həm də praktikada həyata keçirdiyi norma və dəyərlərin məcmusu konsolidasiya edilmiş demokratiyanın həyat qabiliyyətli modelinə çevrilmişdir. Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə ölkənin müasir inkişafı üçün möhkəm təməl qoyulmuş, Azərbaycanın yetkin dövlət kimi qəbul edilməsi təmin olunmuş, gələcəkdə müasir dünyaya sürətlə qovuşması üçün şərait yaradılmışdı. Ölkə inamla qəddini düzəltmiş, həm quruculuq fəaliyyəti, həm də dövlətçiliyin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi problemlərinin fəlsəfi baxımdan dərk olunması üçün imkan yaranmışdı. Azərbaycan cəmiyyətinin üzləşdiyi müasir təhdidlər və çətinliklər daha ciddi tələblər irəli sürür, XXI əsrin çağırışları nəzərə alınmaqla sonrakı illərdə ölkəyə başçılıq edə biləcək şəxsiyyətin seçilməsinə daha böyük tarixi məsuliyyətlə yanaşmağı zəruri edirdi.

YENİ PARADİQMA

*Ad cogitandum et agendum homo natus est (lat.) –
İnsan düşünmək və iş görmək üçün yaranmışdır.*

2003-cü ildə Azərbaycan öz tarixinin yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ölkə yuxarıda sadalanan istiqamətlərin hamısında nəzərəcarpacaq uğurlar qazanmışdır. Azərbaycan dövləti uzunmüddətli həyat qabiliyyətinə malik olduğunu, cəmiyyət isə tarixi prosesin növbəti mərhələsində iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Müasir Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi həm adi vətəndaşlar, həm də global miqyaslı ən mühüm güc mərkəzləri üçün aksioma çevrilmişdir. Məhz Heydər Əliyevə xas olan xarizma, uzaqgörənlik, iradi keyfiyyətlər, təcrübə, başqa sözlə desək, onun şəxsiyyəti göstərilən dövrdə bizim üçün sistem əhəmiyyətli «millət», «dövlətçilik», «idarəetmə sistemi», «hakimiyyət», «inkışaf etmiş iqtisadiyyat», «məənvi dirçəliş», «liderlik», «transformasiya», «çoxvektorluluq» kimi dəyərlərin təşəkkülü və möhkəmlənməsində çox mühüm rol oynamışdır.

Prezident İlham Əliyevin şəxsiyyəti ölkənin inkışafının 2003-cü ildə başlanmış növbəti mərhələsinin rəmzinə çevrilmişdir. Dövlətçilik quruculuğu tarixi prosesinin məntiqi müasir dövrün çağırışlarını başa düşməyin keyfiyyətə yeni səviyyəsinə keçməyi tələb edirdi. Bununla belə, sistem dəyərləri dəyişməz qalmalı idi. İlham Əliyev Azərbaycan milləti üçün hər iki tələbi təmin edən seçim oldu. Əgər bu seçimə Azərbaycan milləti və dövlətçiliyinin bütün tarixi təcrübəsi prizmasından nəzər salsaq, o, mahiyyət etibarilə reallıq olan tarixi dövlət layihəsinin legitimləşdirilməsi idi.

Müstəqil milli dövlətçiliyin və identikliyin qorunub saxlanmasını və eyni zamanda, dünya birliyinə inteqrasiya strategi-

yasını nəzərdə tutan milli ideyanın Prezident İlham Əliyev tərəfindən fəlsəfi baxımdan dərk edilməsi onun bütün əməli fəaliyyətində öz əksini tapır. Böyük dövlət xadimi kimi İlham Əliyevin malik olduğu şəxsi keyfiyyətlər onu tarixi miqyaslı siyasətçi, millətin kollektiv tarixi təcrübəsini dövlət quruculuğu istiqamətinə yönəldən ali idarəçilik funksiyalarını yerinə yetirməyə sövq edir. Azərbaycan cəmiyyəti və dünya birliyi bu fenomeni 2003-cü ildən bu günə qədər müşahidə edə bilir. Milli və dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, dünya birliyinə integrasiya indi azərbaycanlıların milli mənlilik şüurunun tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Məhz müstəqil Azərbaycan dövlətinə görə, onun hadisələrlə zəngin tarixinə görə qürur hissi, Azərbaycan millətinin dünya tarixinə öz töhfəsini verməyə hazır olması Heydər Əliyevi belə deməyə sövq etmişdi: «Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam». Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti sayəsində bu siyasi kateqoriyalar tarixi prosesin yeni mərhələsində yeni keyfiyyət məzmunu ilə dolğunlaşmış, milli mənlilik şüurunun strukturunu möhkəmlətmiş, milli «Mən»də konkret və dəqiq forma kəsb etmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev 2003-cü il oktyabrın 31-də andıçmə mərasimindəki nitqində Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə Azərbaycanın qazandığı bütün uğurlardan danışarkən ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinin kökündən dəyişməsinə vurğulamış, 1993-2003-cü illərdə həyata keçirilmiş islahatların bütün spektrini, o vaxta qədər ölkəyə cəlb edilmiş investisiyaların ümumi həcmnin 15 milyard dollar olmasını, bu proseslərdə ictimai-siyasi sabitliyin mühüm rol oynamasını xatırlatmışdır. İlham Əliyev yeni vəzifədə elə ilk nitqində müasir Azərbaycanın ən mühüm probleminə – Dağlıq Qarabağın işğal edilməsinə yeni səpkidə münasibətini bildirmiş, dünya birliyini «ikili standartlar»dan imtina etməyə çağırmış, dünyanın və regionun əsas aktorlarının təcavüzkar

təzyiq göstərməkdə öz rollarını fəallaşdırmasının zəruriliyini vurğulamışdır. Prezident İlham Əliyev öz mövqeyinin vektorunu göstərmişdir: «Biz torpaqlarımızın işğal edilməsi ilə heç vaxt barışmayacağıq, Azərbaycan öz ərazilərini nəyin bahasına olursa-olsun azad edəcəkdir».

Bu bəyanatlar Dağlıq Qarabağ üstündə Ermənistanla hərbi qarşıdurma şəraitində dövlətin inkişafının strateji konsepsiyasının, eləcə də politoloji baxımdan adi «postsovet məkanı»ndan inkişaf etməkdə olan azad dövlətə siyasi və iqtisadi keçid dövründə cəmiyyətin transformasiyasının əsasına çevrilmişdir.

SÖZLƏ ƏMƏL BİR OLANDA

***Concordia rarvae res crescunt,
discordia maximae dilabuntur (lat.) –
Harmoniya olduqda ən kiçik də böyüyür,
nizamsızlıqda isə böyük də yox olur.***

2003-cü ilə qədər Azərbaycanda hakim elitanın, cəmiyyətin fəal hissəsinin və geniş xalq təbəqələrinin təşəkkül tapmış həmrəyliyi daxili siyasətdə yanaşmalara dəyişikliklər olunmasını tələb edirdi. Müstəqillik illərində yaradılmış yeni dövlət təsisatları indi artıq onların fəaliyyətinin şəffaflığı və səmərəsinin artırılması istiqamətində təkmilləşdirilirdi. Bu, ilk növbədə, Azərbaycan cəmiyyətinin sosial və iqtisadi aspektlərinə aid idi, çünki Prezident İlham Əliyevin strateji baxışlarının reallaşdırılması ən əvvəl əhalinin maddi rifahının yaxşılaşması və yüksəlməsində, ölkənin hər bir vətəndaşının, – istər dövlət orqanlarında xidmət, istərsə də ictimai fəaliyyət və ya şəxsi təşəbbüsü olsun, – özünü təsdiqi üçün bütün imkanların açılmasında öz əksini tapmalı idi.

İlham Əliyev 2003-cü ildən – dövlətə başçılıq etdiyi ilk günlərdən Azərbaycan iqtisadiyyatının həyat qabiliyyətli strukturunun təmin edilməsi üçün zəruri olan və idarəçiliyə cəlb

edilmiş kadrların seçilməsi məsələsinə keyfiyyətcə yeni yanaşma tələb edən genişmiqyaslı infrastruktur layihələri irəli sürdü. Həmin məsələnin başa düşülməsi dünya birliyinə inteqrasiyanın strateji məqsədi ilə ahəngdar şəkildə uzlaşırdı. Sosial modernləşmə olmadan, ölkənin məmur və idarəçi elitasını «cavanlaşdırmadan», həmin elitanı texнократlar, bu və ya digər fəaliyyət sahəsində uğur rəmzinə çevrilmiş, müvafiq praktik iş təcrübəsinə malik insanlar hesabına genişləndirmədən bu məqsədə çatmaq mümkün olmazdı. Bununla bərabər, iqtidar başa düşürdü ki, regional miqyasda Azərbaycanın çox böyük təbii və yüksək insani resursları nəzərə alınmaqla, həmin istiqamətlərdə qazanılan uğurlar ölkəni regional lider səviyyəsinə ucaldacaqdır.

Modernləşmə müasir dövlətin zəruri funksiyalarından biridir. Azərbaycan innovasiya modernləşməsinin həyata keçirilməsində çox maraqlıdır. Bu halda həmin proseslər fəal sosial qrupların maksimum sayda nümayəndələrini əhatə edəcəkdir. Innovasiya modernləşməsi tipologiya baxımından inkişafın təkamül yoluna yaxındır, bu isə Azərbaycanın demokratik transformasiya strategiyasına uyğundur. Düşünürük ki, dəyişməkdə olan dünyada modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsi ölkədə keyfiyyət dəyişiklikləri üçün mühüm stimül olacaqdır. Ona görə ki, Azərbaycan dövləti daha möhkəm olacaq, çünki o, yeni çağırışlara, postindustrial cəmiyyətə xas olan dinamik mühitdə yaşamağa daha yaxşı uyğunlaşdırılacaqdır. Eyni zamanda, modernləşmə ritorikasının ölkənin müvafiq inkişaf strategiyalarının bütünlükdə məzmununa və real sosial-iqtisadi proseslərin tərkib hissəsinə çevrilməsi vacibdir. Əks halda o, təbliğat proqramı kimi qalacaq ki, bu da insanları məyus edə bilər.

Prezident İlham Əliyev müasir cəmiyyətin, müasir infrastrukturun yaradılmasını və müasir insanın formalaşdırılmasını modernləşmə sahəsində ölkə qarşısında duran əsas vəzifələr kimi müəyyən etmişdir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq

lazımdır ki, inkişaf və modernləşmə idarə edilən proseslərdir, onların təkcə lokomotivi deyil, həm də hərəkəti tənzimləmək üçün pedalları vardır.

Qərbin tanınmış siyasi filosofları bildirirlər ki, «qızıl milyard» ölkələri qeyri-Qərb dövlətlərinin modernləşməsinin uğurlu olmasında o qədər də maraqlı deyillər. Qərbi həmin ölkələrin iqtisadiyyatının yalnız ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı qane edir. Çünki həmin sahələr bu və ya digər dərəcədə Qərbin maraqlarına xidmət edir. «Qızıl milyard» ölkələrinə inkişaf etmiş rəqiblər lazım deyildir. Onlar, bir qayda olaraq, ucqar ölkələrin istismarı hesabına fəaliyyət göstərilir. Onlara həmin ölkələrin təbii ehtiyatları və insan resursları lazımdır.

Müasir global çağırışlar və dünyada yaranmaqda olan yeni geosiyasi və geoiqtisadi struktur şəraitində Azərbaycan milli ideyasının və milli ideologiyasının həyata keçirilməsi o halda uğurla nəticələnəcəkdir ki, bunlar yalnız milli strateji maraqlara əsaslanmış olsun.

Prezident İlham Əliyevin dövründə ölkənin seçdiyi dinamik sosial-iqtisadi inkişaf xətti üçün ən ciddi sınaq əvvəlcə Amerika iqtisadiyyatının ümumi axsaması fonunda ABŞ-ın ipoteka sistemində başlanmış böhranın doğurduğu 2008-2011-ci illərin dünya maliyyə böhranı oldu. Qeyd etmək yerinə düşər ki, əvvəlcə yalnız maliyyə sektorunu bürüyən böhran sonradan iqtisadiyyatın real sektoruna da keçmişdi. Fond və valyuta bazarlarında yaranmış problemlər global iqtisadiyyatda struktur sarsıntılarına gətirib çıxarmış və xammal bazarlarında güclü dəyişkənliklə müşayiət olunmuşdu ki, bu da ayrı-ayrı ölkələrin və bütöv regionların milli iqtisadiyyatına son dərəcə mənfi təsir göstərmişdi. Əksəriyyətinin korporativ tarixi Avropanın bəzi dövlətlərinin yaşından çox olan ən iri beynəlxalq banklar, o cümlədən Lehman Brothers, Fannie Mae, ING, Northern Rock və ABM Amro kimi nəhənglər müflisləşmə həddinə çatmışdı. 2011-ci ilin martına qədər Amerikanın 350-yə yaxın bankı müflisləşdiyini bildirmişdi. Citigroup, General Motors, AIG və

General Electric də daxil olmaqla, ən iri şirkətlər on minlərlə əməkdaşı ixtisar etmək məcburiyyətində qalmışdı. Portuqaliya, Yunanıstan, İspaniya və bir sıra başqa ölkələr ciddi böhran dərəcəsinə çatmış və öz tərəfdaşlarından maliyyə yardımı istəməyə məcbur olmuşdular. Onlar böhranın nəticələrindən hələ də özlərinə gələ bilmirlər.

Maliyyə-iqtisadi böhran bir sıra dövlətlərin sosial siyasətinə də təsir göstərmişdi. Həmin ölkələr öz borclarını yüngülləşdirməyə çalışaraq əhaliyə ödənilən sosial müavinətləri və pensiyaları azaltmağa məcbur olmuş, cəmiyyətin aztəminatlı təbəqələrinə kömək məqsədi ilə nəzərdə tutulan müxtəlif proqramlar kəskin şəkildə məhdudlaşdırılmışdı və s.

Hətta bu gün, dünya iqtisadiyyatının tədricən özünə gəlidiyi bir vaxtda da böhranın nəticələri hiss edilir. Onun nəticələri o qədər ciddidir ki, dünyanın bir sıra regionlarında sosial gərginliyə səbəb olur, dünya iqtisadiyyatında resursların qeyribərabər paylanması, ərzaq qıtlığı, siyasi qarşıdurmalar kimi xroniki hallar bunu daha da kəskinləşdirir. Bu isə, öz növbəsində, sosial-siyasi sabitliyin pozulmasına gətirib çıxarır və çox vaxt belə halların nə ilə nəticələnəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkün olmur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi zəiflik, xarici amillər qarşısında tab gətirməmək çox vaxt dövlətlərin suverenliyi və milli təhlükəsizliyi üçün təhlükəyə çevrilir. Nəticədə həmin dövlətlərin bundan sonra hansı istiqamətdə hərəkət etməli olması barədə öyüd-nəsihət verməyə cəhd göstərən çoxlu məsləhətçilər peyda olur və onlar bəzən bunu dövlətlərin daxili işlərinə qarışmaq niyyətlərini gizlətmədən edirlər.

Azərbaycan iqtisadiyyatı, ölkənin bank sistemi, real sektorun sistemvaradan müəssisələri dünya maliyyə böhranını sənaye cəhətdən inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə və yeni müstəqil dövlətlərdə olduğu dərəcədə hiss etməmişdir. Hətta böhran

dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının artım sürəti isə dünya ekspertləri arasında uğurlu strategiya nümunəsi kimi diskussiya mövzusunə çevrilmişdir. 2008-2009-cu illərdə – böhranın ən şiddətli dövründə belə Azərbaycan iqtisadiyyatı 9 faiz artmışdı. Özü də ÜDM-in strukturunda istehsal sektorunun üstünlüyü qorunub saxlanmış, yəni iqtisadi artımın 64 faizi real sektorun, istehsal sahəsinin hesabına təmin edilmişdi. Qonşu Ermənistanda isə, 2009-cu ilin yekunlarına görə, ÜDM-in həcmi dram ilə götürdükdə 14,4 faiz, dollar ifadəsində 30 faizdən çox aşağı düşmüşdü. Böhranlı 2009-cu ildə Gürcüstanda da ÜDM 3,9 faiz azalmışdı.

Hələ 2004-cü ilin əvvəlində qəbul edilmiş və sonrakı dörd ildə həyata keçirilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair birinci Dövlət Proqramı iqtisadi artım sürətinin saxlanmasında mühüm rol oynamışdır. Proqram çərçivəsində qarşıya qoyulmuş bütün vəzifələr yerinə yetirildikdən sonra 2009-2013-cü illər üçün yeni proqram qəbul edilmişdir və hazırda o da uğurla həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf planlarının həyata keçirilməsi, habelə nəzərdə tutulan işlərin yerinə yetirilməsinin gedişi ilə tanışlıq çərçivəsində 2003-cü ildən 2011-ci ilin may ayına qədər respublikanın 58 rayon və şəhərinə 195 səfər etmişdir. Təkcə bu fakt dövlət başçısının bölgələrin hərtərəfli və sürətli inkişafına dərin maraq göstərməsinə dəlalət edir.

2008-2009-cu illərdə – dünya böhranının şiddətli vaxtında yaranmış çətinliklər Azərbaycanın xarici borclardan həddən çox asılı olan bir sıra kommersiya banklarına, o cümlədən sistemyaradan banklara da müvəqqəti təsir göstərmişdi. Lakin tənzimləyici dövlət orqanlarının gördüyü səriştəli tədbirlər və müvafiq dövlət fondlarında ehtiyatların həcmnin kifayət qədər olması sayəsində bu çətinliklər tezliklə aradan qaldırılmışdı. Bundan əlavə, Azərbaycan Mərkəzi Bankı 2003-cü ildən baş-

layaraq ölkənin kommersiya banklarının kredit bazarında daha ehtiyatlı davranışına yönəlmiş bir sıra qabaqlayıcı tənzimləmə tədbirləri görmüşdü. Böhran ərəfəsində bankların çoxunda əcnəbi ekspertlərin iştirakı ilə yaradılmış və təkmilləşdirilən riskləri idarəetmə sistemləri mövcud idi, aktivlərin və kreditlərin təminatı kimi qəbul edilən girovların keyfiyyətinə dair tələblər sərtləşdirilmişdi.

Prezidentin strateji baxışları çərçivəsində qarşıya qoyulmuş iqtisadi xarakterli vəzifələr iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mövcud istehsal güclərinin modernləşdirilməsini davam etdirməyə, müəyyən edilmiş müddətlərdə iqtisadiyyatın strukturu şaxələndirməyə imkan vermişdir. 2004-2011-ci illərdə ölkənin dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsi 7,6 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə ümumiyyətlə 900 minə yaxın iş yeri, o cümlədən 700 min daimi iş yeri açılmışdır.

2010-cu ildə yerli banklar tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına ayrılmış qısamüddətli kreditlərin məbləği 8,8 faiz artmışdır. Uzunmüddətli kreditlər üzrə isə bu göstərici 9,1 faiz idi. 2011-ci il fevralın 1-nə ölkənin bank sektorunun aktivlərinin ümumi həcmi 13 milyard manatdan çox idi. 2010-cu ildə fiziki şəxslərin ölkə banklarındakı depozitlərinin ümumi həcmi 29,7 faiz artaraq, ilin yekunlarına görə, 3,3 milyard manat olmuşdur.

Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun aktivləri 2011-ci il aprelin 1-nə 25,7 milyard manata çatmışdır. Həmin tarixdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatları da maksimum məbləğə çataraq 6,7 milyard ABŞ dolları olmuşdur.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadi və sosial xarakterli başqa məsələlərin həlli üçün Azərbaycan Prezidenti tərəfindən qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərdən biri olmuşdur. Son 7 ildə ümumi daxili məhsul təxminən 3 dəfə artmış, hətta 2008-2009-cu illərdə dünya maliyyə böhranının ən kəskin dövründə də öz dinamikasını

saxlamışdı. Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunun inkişaf sürəti bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf sürətini xeyli qabaqlayırdı. Belə ki, 2010-cu ildə ölkədə ÜDM-in artımı 5 faiz olduğu halda, qeyri-neft sektorunda bu göstərici 7,9 faiz idi.

Uzunmüddətli perspektivdə neft-qaz ehtiyatlarının məhdud olacağını nəzərə alaraq Azərbaycan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə daha çox diqqət yetirir. Bu məqsədlə kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönəldilmiş geniş tədbirlər həyata keçirilir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə kiçik və orta sahibkarlığın fəal kreditləşdirilməsi, o cümlədən uzunmüddətli kreditlərin ayrılması özəl sektorun inkişafına güclü təkan vermişdir. Bu gün Azərbaycan vətəndaşlarının, onun idarəçilik və işgüzar elitasının ən yaxşı nümayəndələrinin «uğur tarixləri»nin əksəriyyəti məhz özəl sektorda müşahidə olunur. Kreditlərin 80 faizinin regionlara verilməsi göstərir ki, iqtisadiyyatın təkcə sektorlar üzrə deyil, həm də respublikanın bölgələri üzrə şaxələndirilməsinin zəruriliyinə diqqət yetirilir.

Təkcə son bir ildə ölkədə beş mindən çox müəssisə açılmışdır. Həm də ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyaların həcmi saxlanılmaqla onların strukturunda müsbət dəyişikliklər baş verir – investisiyaların üçdə iki hissəsi Azərbaycanın öz kapitalı ilə təmin edilir.

Azərbaycanda aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi üçün nadir təbii-iqlim şəraiti vardır. Lakin Prezidentin fikrincə, ölkəmiz özünün bu üstünlüyündən hələ yetərincə istifadə etmir. Dünyadakı 11 iqlim qurşağından 9-nun Azərbaycan ərazisində olması il boyu müxtəlif bitkiçilik məhsullarının yetişdirilməsi, eləcə də ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır və biz bu imkanlardan bacarıqla istifadə etməliyik. Azərbaycan iqtisadiyyatının intensiv və dinamik inkişafı, maddi resursların artırılması ölkənin kənd təsərrüfatı qarşısında yeni imkanlar açmışdır. Bu yeni im-

kanlardan yetərincə və səmərəli istifadə edilməsi aqrar sektorda dövlət siyasətinin ən başlıca vəzifələrindən biridir.

Hazırda kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın ən mühüm sahəsidir. 1995-ci ildən etibarən Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkədə radikal torpaq islahatlarına başlanmışdı. Hazırda aqrar istehsalda özəl sektorun payı 99,7 faizdir. Bu isə o deməkdir ki, aqrar sektor bazar münasibətləri əsasında inkişaf edir. Ölkə əhalisinin 47 faizi kəndlərdə yaşayır, məşğul əhalinin 39,7 faizi kənd təsərrüfatı sahəsində çalışır.

Müasir Azərbaycanın həm qida məhsullarına olan tələbatını daxili istehsal hesabına təmin etmək, həm də bəzi məhsul növlərini xarici ölkələrə ixrac etmək üçün bütün imkanları vardır. Həyat səviyyəsinin yaxşılaşması, vətəndaşların pul gəlirlərinin çoxalması adambaşına qida məhsullarına istehlakçı tələbatını yüksəltmişdir ki, bu da, öz növbəsində, ölkədə ərzaq bazarını genişləndirməyə şərait yaratmışdır.

Ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə «2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaqla etibarlı təmin edilməsi üzrə Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu proqram ölkədə yoxsulluğun aradan qaldırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə əvvəlki dövlət proqramlarını uğurlu şəkildə tamamlayır, aqrar, regional-iqtisadi və sosial siyasətdən ibarət, bir növ, üçbucaq yaradır, uzun müddət üçün əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasının möhkəm təməlini qoyur.

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması nəticəsində 2010-cu ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 2036-ya, sahibkarların sayı 2659-a, emal müəssisələrinin sayı isə 556-ya çatmışdır.

2009-cu ildən etibarən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisindən savayı bütün başqa vergilərdən azad edilmişlər. Bu siyasət 1999-cu ildən tətbiq olunur.

Rayonlarda və kəndlərdə sahibkarlığın dövlət tərəfindən təşviqi prosesi də davam edir. Sahibkarlığın inkişafına Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş kreditlərin çox hissəsi məhz aqrar sahəyə yönəldilmişdir. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən layihələrin 94 faizi məhz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahələrini əhatə edir.

İqtidar yaxşı başa düşür ki, aqrar sahədə dövlət siyasəti daha çevik həyata keçirilməli və əlaqələndirilməli, bu sektorun kadr potensialı gücləndirilməli, institusional problemlər həll edilməlidir. Bu məsələlərin həllini təmin etmək üçün Prezident İlham Əliyev 2011-ci il mayın 3-də «Azərbaycanda aqrar sahədə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və aqrar elmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Xüsusi Komissiyanın yaradılması barədə» sərəncam imzalamışdır. Bu, aqrar sahədə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsində və aqrar elmin yenidən təşkilində mühüm vəsilə olacaqdır.

2010-cu il bir də onunla əlamətdar olmuşdur ki, Azərbaycan təkcə neft ölkəsi deyil, həm də qaz ölkəsi statusunu növbəti dəfə təsdiqləmişdir. Təsdiq edilmiş ehtiyatlarının həcmi 200 milyard kubmetrə çatan «Ümid» qaz yatağı açılmışdır. Bu tarixi layihə Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyi aktoru statusuna transformasiyası şəraitində ölkənin geoiqtisadi əhəmiyyətini yeni səviyyəyə yüksəldir.

Prezident İlham Əliyev ölkənin daxili simasını dəyişməklə bərabər, həm də onun regional funksionallığını modifikasiya etmişdir. Hazırda regional əhəmiyyətli şimal-cənub və şərq-qərb istiqamətində yollar çəkilir, Çindən Avropaya qədər geniş bir məkan əlaqələndirəcək Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu tikilir. Bunlarla yanaşı, yeni lokomotivlər və qatarlar, təyyarələr, gəmilər və bərələr alınır, çünki Azərbaycan ərazisindən keçməklə yükdaşımaların həcmi artmaqdadır. Bütün bu infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, Bakıda yeni ae-

roport kompleksinin və dəniz limanının tikilməsi, şübhəsiz ki, Azərbaycanın bütün regionun mərkəzi nəqliyyat qovşağına və rəqabətədavamlı logistika mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaradacaqdır.

Müasir Azərbaycanın iqtisadi siyasətindən və modernləşmə xəttindən danışarkən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsinə toxunmamaq olmaz. Son üç ildə Azərbaycan bu sahənin inkişaf dinamikasına görə MDB ölkələri arasında liderlik edir. Belə ki, BMT-nin məruzəsinə görə, ölkələrin elektron hökumət yaradılmasındakı uğurlarını əks etdirən «United Nations e-Government Survey–2010» indeksi üzrə Azərbaycan dünyanın 192 ölkəsi arasında 83-cü yeri, «e-İştirak» indeksinə görə isə 157 ölkə arasında 68-ci yeri tutmuşdur.

Prezidentin müəyyən etdiyi strategiyaya görə, Azərbaycan yaxın 10-15 ildə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsindən gələn gəlirlərin həcmninə neft ixracından əldə edilən gəlirlərə çatdırılmasına nail olmağı planlaşdırır. Prezident hələ 2003-cü ildə Cenevrədə, informasiya cəmiyyəti qurulması problemlərinə həsr edilmiş dünya sammitindəki çıxışında dəqiq göstərmişdir ki, Azərbaycanın əsas məqsədi özünün «qara qızıl»ını insan kapitalına çevirməkdir və bu işdə aparıcı rollardan biri informasiya texnologiyaları sahəsinə məxsusdur. İKT artıq bu gün öz həcminə və potensialına görə energetika sahəsindən sonra ikinci yeri tutur, lakin inkişafın perspektivləri və dinamikası baxımından bu sektor şəxsiz liderdir. 2003-cü ildən bəri bu sahədə orta illik artım sürəti 30-32 faiz səviyyəsində olmuşdur, halbuki dünya üzrə illik artım orta hesabla cəmi 10 faizdir. Yalnız böhranlı 2009-cu il istisna təşkil etmiş, həmin il artım dinamikası 13-14 faizə düşmüşdü. Son yeddi ildə İKT sektorunun həcmi 5 dəfə artmışdır və hazırda 1,5 milyard ABŞ dollarına yaxındır. Bu isə Azərbaycanda bütövlükdə ÜDM-in 1,9 faizinə və qeyri-neft sektorunda ÜDM-in 4,3 fai-

zinə bərabərdir. Hər il büdcədən bu sahəyə ayrılan birbaşa investisiyalar 50-60 milyon dollardan çoxdur. Ümumiyyətlə, son dörd ildə rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinə 600 milyon dollardan çox sərmayə qoyulmuşdur. Təkcə son beş ildə Azərbaycan bazarlarına və regiondakı digər bazarlara 500-dək yeni IT şirkəti çıxmışdır. Davos Dünya İqtisadi Forumunun «The Global Information Technology Report 2010-2011» hesabatında göstərilir ki, şəbəkə hazırlığının səviyyəsinə (The Network Readiness Index) görə Azərbaycan dünyanın 138 ölkəsi arasında 70-ci yeri tutur.

Azərbaycan Prezidentinin müəyyən etdiyi strategiyaya görə «Virtual zona» layihəsinin həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Bu layihə çərçivəsində bütün ölkə, bir növ, «makrotexnopark»a çevriləcəkdir. Layihə çərçivəsində güzəştlər konkret əraziyə deyil, IT fəaliyyətinin müəyyən növlərinə şamil ediləcəkdir. Vergi və gömrük güzəştləri, ucuz kreditlər, bütün zəruri infrastruktur – bunların hamısı İKT sahəsində biznes fəaliyyətini asanlaşdırmalıdır.

Ümumdünya integrasiyası, təhsilin beynəlmilləşməsi və global maliyyə axınlarının günbəgün sürətlənməsi şəraitində bütövlükdə İKT, o cümlədən Internet hər bir fərdin həyatının ayrılmaz tərkib hissələrinə çevrilir. Buna görə də dövlətin vəzifəsi ən yaxın perspektivdə hər bir vətəndaşın informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə qarşılıqlı münasibətlər sahəsinə maksimum cəlb olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə irəli sürülmüş Azərbaycanın ilk orbital peykinin buraxılması layihəsi çərçivəsində işlər davam edir. Bu layihənin əhəmiyyətini qiymətləndirmək olmaz. O, iqtisadiyyatdan daha çox informasiya baxımından əhəmiyyətlidir və Azərbaycanın müasir və uğurlu ölkə statusunu vurğulayır.

Şübhəsiz ki, Prezidentin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi Azərbaycanın ixrac potensialını genişləndirmək, xarici şirkətləri ölkəmizdə bütövlükdə Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi

regionuna xidmət edəcək regional ofislərin və nümayəndəliklərin təşkilinə cəlb etməkdir. Azərbaycan xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaqla bərabər, ölkə iqtisadiyyatı özü də iri investora çevrilir, dünya iqtisadi məkanında özünün müsbət imicini transformasiya edir. 2003-2010-cu illərdə Azərbaycan fəal investisiya siyasəti həyata keçirmiş və başqa ölkələrin iqtisadiyyatına 5,7 milyard dollar sərmayə qoymuşdur. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın maliyyə ehtiyatları bu göstəricini bir neçə dəfə artırmağa və dünyanın bir sıra regionlarında həyata keçirilən qlobal layihələrdə Azərbaycanın iştirakını təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, artıq bu gün yeni texnologiyalar sahəsində gələcək uğurların təməli qoyulur. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatına nəinki çox güclü təkan verəcək, həm də Prezidentin həyata keçirdiyi strateji layihələrə uyğun olaraq gəlirlərin şaxələndirilməsini təmin edəcəkdir.

Müasir dövrün qarşıya qoyduğu vəzifələrə və çağırışlara uyğun olaraq ölkənin bundan sonrakı modernləşmə və inkişaf xətti İlham Əliyevin aşağıdakı sözlərində vurğulanmışdır: «Biz 10 il, 20 il, 50 il qabağa baxmağa çalışmalıyıq. Dünya necə inkişaf edəcək?! Azərbaycan nəyin hesabına inkişaf edəcək?! Bölgədə vəziyyət necə olacaq?! Demografik vəziyyət necə olacaq?! ...Bu gün aparılan işlər 10 il, 15 il, 20 il bundan sonra uğurlu inkişafımızı təmin edəcəkdir».

ZAMANIN SEÇİMİ

Prezidentin seçdiyi daxili və xarici siyasət xəttinin uğurları, bu xəttin ölkə əhalisi tərəfindən dərk edilmiş şəkildə qiymətləndirilməsi və qəbul olunması Azərbaycanda onun özünə xas olan, qlobalist romantizmdən azad, Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulmasının tarixi prosesinin reallıqlarını nəzərə alan və milli inkişafın məntiqindən irəli gələn konsolidasiya edilmiş demo-

kratiya modelinin, yaxud ABŞ-ın vitse-prezidenti Dik Çeyninin təbirincə desək, «soverign democracy» modeli yaratmaq yolundakı gələcək fəaliyyəti stimullaşdırır.

Bu gün Azərbaycan demokratiyanı əsas məqsəd kimi deyil, tarixi təcrübənin və ənənələrin dönüş dövrlərində hər bir xalqın keçdiyi tarixi tərəqqi prosesi kimi başa düşərək öz inkişaf modelini nümayiş etdirir. Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşməsi sonsuz prosesdir və milli xüsusiyyətlər gözlənilməklə, müstəqil dövlət quruculuğu və milli identikliyin qorunub saxlanması şərti ilə həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin anlamında demokratiya milli inkişaf və şüurun ayrılmaz atributudur. Lakin o, cəmiyyətin siyasi və iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə ahəngdar olmalıdır. Buna görə də ölkədə islahatlar paralel, kəsişmədən, bir-birini qabaqlamadan həyata keçirilir. Siyasi sabitliyin iqtisadi əsası olmalıdır və yalnız bu halda cəmiyyətdə demokratik inkişaf və şəffaflıq barədə danışmaq olar.

Demokratiya milli maraqların və dövlət müstəqilliyinin ziyanına olaraq kənardan zorla qəbul etdirilə bilməz. Bizim hər birimiz demokratiyanı öz daxilimizdə «yetişdirir», sonra isə onu ictimai-siyasi səviyyəyə otürürük. Bu gün başqa geosiyasi və etnik-milli məkanlarda yüzilliklər boyu formalaşmış təcrübəni «qəflətən daxil etmək», «kor-koranə köçürmək», «gətirmək» olmaz. Hər bir cəmiyyət onun yeni idarəçilər, top-menecerlər, intellektuallar nəslə formalaşdıqca, sosial-iqtisadi bazis dəyişdikcə demokratikləşir və daha şəffaf olur. Bu, bir-birindən asılı olan, iqtisadi inkişafın milli dünyagörüşü ilə dəstəklənən siyasi transformasiyalarla yanaşı getdiyi, onların bir-birini qabaqlamadığı prosesdir. Bu həqiqətlərin başa düşülməsi Prezidentin Azərbaycanda demokratik transformasiya məsələsinə yanaşmasını formalaşdırır.

Bir neçə il bundan əvvəl ABŞ Prezidenti C.Buş (oğul) «hər yerdə demokratiya» anlayışını adi danışiq dilinə daxil etməyə

cəhd göstərmişdi. Lakin ətrafa nəzər saldıqda, geosiyasi maraqlar naminə geoiqtisadi demarşları təhlil etdikdə istər-istəməz bu qənaətə gəlirsən ki, «hər yerdə mövcud olan demokratiya», çox ehtimal ki, utopiyadır. Hərbi qüvvə vasitəsilə devrilmiş və müdaxilələrə, «demokratikləşməyə» məruz qalmış məkanlar təkcə milli suverenliyin itirilməsi, qlobal integrasiya prosesləri ilə əlaqədar sərhədlərin silinməsi təhlükəsi ilə üzləşmir, həm də ehtimal edilən rəqabət mübarizəsindən xeyli dərəcədə kənarda qalır, yanacaq-energetika sahəsi, strateji kommunikasiyalar üzərində nəzarəti itirir. Belə məkanlarda innovasiya və texnologiyalar yalnız «strateji tərəfdaşlıq» çərçivəsində satın alınan məhsul kimi mümkündür. İnkişafın idxal edilmiş modelinin təzyiqi altında cəmiyyətlər düşərgə baraklarına çevrilir, ölkələrin müdafiə qabiliyyətinin zəifləməsi isə onları «forpostlara» çevirir.

İnstitusional əsasları zəif olan ölkələr üçün milli ideya və ya milli identiklik kimi amillər yoxdur. Ona görə ki, cəmiyyətin daxili bazisi kənardan olan nəzarətə və direktivlərə tabedir. Bu isə ona gətirib çıxarır ki, ya milli «Mən» və suverenlik, bunun nəticəsi kimi dövlətçilik tədricən itirilir, yaxud da sərt radikallaşma və təcavüzkar millətçiliyin güclənməsi kimi əks proses gedir. Bunların hər ikisi sabitlik, dövlətin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi üçün çox qorxuludur. Hər ikisi sonda hərcmərcliyə, xaosa və çox ola bilsin ki, anarxiyaya gətirib çıxarar.

Qərb analitiklərinin fikrincə, istənilən modernləşmə vesternləşməyə, yəni «qərbləşməyə» gətirib çıxarmalıdır. Düzdür, cəmiyyətlər özləri seçim etməlidir, lakin vesternləşmə olmadan modernləşmə şansı çox cüzdür. Böyük qalmaqala səbəb olmuş «Sivilizasiyaların toqquşması?» bestsellerinin müəllifi S.Hantinqton bu barədə kifayət qədər dəqiq yazmışdır. Bununla belə, gözümüzün qabağında heyrətamiz siyasi meta-

morfozlar baş verir: dəbdə olan «qloballaşma» terminindən istifadə etməklə cəmiyyətin milli dayaqları yox edilir, «gecə gözətçisi dövləti» layihəsi həyata keçirilir, dövlətin qüdrəti zəifləyir. Bu baxımdan F.Fukuyama ilə razılaşmamaq çətindir. O yazır: «Güclü dövlət qurulması dünya birliyinin ən mühüm problemlərindən biridir, çünki dövlətlərin zəifliyi və dağılması yoxsulluqdan tutmuş QİÇS, narkotiklər və terrorizmə qədər bir sıra çox ciddi problemlərin mənbəyidir» (Фукуяма Ф. Сильное государство. М., 2006, с. 5).

Dünyanın ən böyük siyasi filosoflarından və sosioloqlarından biri olan Ziqmund Baumanın fikrincə, «bu gün baş verən qloballaşma hər cəhətdən mənfi qloballaşmadır, dövlət sərhədlərinə, yerli maraqlara, hüquqlara, imtiyazlara və digər məqamlara məhəl qoymamaqda ixtisaslaşan qüvvələrin qloballaşmasıdır. İndiyə qədər qloballaşmış qüvvələr, güclər milli dövlətlərin qüdrətini, qabiliyyətini azaltmaqda davam edən elə həmin qüvvələrdir. Buraya maliyyə, qloballaşan ticarət, informasiya, habelə cinayətkar təşkilatlar (müxtəlif mafiyalar), silah və narkotiklər alveri, beynəlxalq terrorizm aiddir» (bax: «Полит.ру», 6 мая 2011 г.).

Prezident İlham Əliyevin milli dövlət quruculuğu, Azərbaycanın demokratik inkişafı məsələləri barədə mövqeyi tarixi məntiqə, dünya təcrübəsinə, səmərəli siyasətə, ən başlıcası isə Azərbaycanın milli maraqlarına söykənən milli ideyanın gerçəkləşməsinin nəzərə alınmasına əsaslanır. Cəmiyyətin bu dərk edilmiş obyektiv tələbatı onun milli dəyərlərindən irəli gəlir və dövlətin qorunub saxlanmasına, onun mövcudluğu və mütərəqqi inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasına yönəlmişdir. Milli maraqlara və inkişaf strategiyasının mahiyyətinə xalqın əksəriyyətinin həmrəy münasibətinə əsaslanan demokratiya daha səmərəlidir və hər bir yeni müstəqil dövlət üçün nümunə ola bilər.

REGIONAL GEOSİYASƏTİ FORMALAŞDIRARKƏN

Əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş xarici siyasətin çoxvektorluğuna, regionda ən yüksək döyüş qabiliyyətinə malik ordu yaradılmasına və ölkənin geostrateji mövqeyinin maksimuma çatdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət xətti bu gün də davam etdirilir. Məhz Azərbaycan cəmiyyətinin monolitliyi və siyasi iradəsi, eləcə də əhalinin geniş təbəqələrinin düşüncəsi və qəlbində ölkənin lideri kimi İlham Əliyevin alternativinin olmaması tarazlaşdırılmış və çoxvektorlu, lakin qat-qat fəal xarici siyasət yeritməyə imkan vermişdir.

İlham Əliyevin prezidentlik dövrü ilk növbədə müstəqil xarici siyasət təşəbbüslərinin, o cümlədən iqtisadi və nəqliyyat-energetika təşəbbüslərinin sayı ilə fərqlənir. 2003-cü ildən bəri dövlət başçısı dünyanın 45 ölkəsinə 146 səfər etmişdir və buraya yalnız dövlət səfərləri və rəsmi səfərlər daxildir. Xarici ölkələrin liderlərinin və siyasi xadimlərinin Azərbaycana səfərlərini də buraya əlavə etsək, görərik ki, bu gün ölkəmiz Cənubi Qafqazda regional liderə çevrilmişdir, onun fikri nəzərə alınmasa, istənilən regional layihələr ya bəri başdan səmərəsizliyə məhkum olacaq, yaxud da açıq-aşkar utopiya olaraq qalacaqdır. Bu gün Azərbaycan təkcə xammal ixracçısı və nəqliyyat dəhlizi deyil, həm də Avropa geoiqtisadiyyatının və regional siyasətin mühüm vəsiləsidir. Üstəlik, ölkəmiz tədricən Cənubi Qafqaz regionunun intellektual və informasiya mərkəzinə çevrilməkdədir. Müasir geosiyasət bizi regional və global proseslərlə bağlı bir sıra məsələləri yenidən qiymətləndirməyə məcbur edir. Azərbaycan məhz bütün bunları başa düşərək, Avrasiyanın coğrafi mərkəzi kimi çıxış edib təkcə regional geosiyasəti deyil, həm də geoiqtisadiyyatı öz xeyrinə dəyişməyə nail olmuşdur.

Azərbaycan millətinin və dövlətçiliyinin, cəmiyyətimizin kollektiv «Mən»inin milli semantika və dünyanı dərk etmək

simvolikasının əsasını təşkil edən bütün milli prioritetlər hazırda Prezident İlham Əliyevin xarici siyasət xəttində reallaşır. Azərbaycan Respublikası müsəlman və türk həmrəyliyi prosesində lider mövqelərdən birini tutur, Avropa integrasiyasına sadiqliyini nümayiş etdirir, ABŞ və Rusiya kimi qlobal dövlətlərlə, regiondakı qonşu dövlətlərlə və MDB üzrə tərəfdaşlarla qarşılıqlı şəkildə tamamlanan əlaqələri qurmaqda davam edir. Azərbaycan müasir dövrün qlobal çağırışlarında – istər terrorizmə, transmilli cinayətkarlığa və narkotrafikə qarşı mübarizədə, ətraf mühitin qorunması problemlərinin həllində, istərsə də demografiya və əhali miqراسiyası kimi məsələlərdə özünü bir sıra ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların etibarlı tərəfdaşı kimi göstərmişdir. Son illərdə mədəniyyətlərarası dialoqla bağlı bir sıra qlobal təşəbbüslərin müəllifi məhz Azərbaycandır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası regionda informasiya mübadiləsinin və qarşılıqlı intellektual fəaliyyətin prioritet amilinə çevrilir. Müxtəlif dillərdə yayımlanan və çox geniş analitik və xəbər spektrini əhatə edən informasiya resurslarının sayına görə Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkələri arasında liderdir. Buna görə də dünya intellektual elitasının müxtəlif mərkəzləri Azərbaycanla birgə iqtisadi, siyasi, elmi və humanitar xarakterli layihələri nəzərdən keçirməyə maraq göstərir. Hərçənd, bu da sirr deyil ki, ölkədə ictimai şüura təzyiq göstərmək məqsədi ilə informasiya-analitik «beşinci dəstə»lər yaratmaq cəhdləri də müşahidə olunur. Lakin sabitliyi pozmağa göstərilən bu cür cəhdlər Azərbaycan tərəfindən çox sərt reaksiya ilə üzləşmişdir və bundan sonra da üzləşəcəkdir. Azərbaycan belə cəhdləri informasiya təxribatı, onun daxili işlərinə qarışmaq aktı və ölkənin suverenliyinə qəsd hesab edir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə dair ATƏT-in Minsk Qrupunun əvvəlki illərlə müqayisədə daha yüksək fəallığının sənaye-iqtisadi potensial və hərbi quruculuq, habelə cə-

miyyətin monolitliyinin səviyyəsi baxımından Azərbaycanın Ermənistandan və kriminal «Dağlıq Qarabağ respublikası» rejimindən total üstünlüyü kimi real əsasları vardır. Hazırda Ermənistanda mövcud olan kriminal rejim regionda yaranmış reallıqları qəbul etməkdən inadla boyun qaçırır, ictimai şüurla manipulyasiya edərək, yalançı şüarlar və miflərlə pərdələnərək, beynəlxalq hüququn müddəalarını özünün istədiyi kimi yozaraq təcavüzkar işğal siyasətini və tarixi həqiqətin danılmasını davam etdirir.

Azərbaycan erməni tərəfinə hər cür iqtisadi, siyasi və informasiya təzyiqi göstərmək siyasətini davam etdirəcəkdir. İlham Əliyev öz müraciətlərində və çıxışlarında Qarabağ probleminə aid məsələlərə təkcə ölkənin xarici siyasət xəttinə görə cavabdeh olan dövlət başçısı kimi deyil, həm də ölkənin Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı kimi toxunur.

Ermənistanda isə iqtisadiyyat bütün istiqamətlər üzrə tənəzzül keçirir, ölkə rəhbərliyinin irrasional siyasəti nəticəsində cəmiyyət ehtiyac və məhrumiyyətlərə düçar olmuşdur. Ermənistanda və onun işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında fəlakətli demoqrafik vəziyyət hökm sürür, son illərdə erməni sosisumunda daxili siyasi qeyri-sabitlik müşahidə edilir, diaspor ilə münasibətlər nəzərəcarpacaq dərəcədə pisləşmişdir. Bugünkü Ermənistanın reallıqları bunlardır. Ermənistanın birinci prezidenti və indiki erməni müxalifətinin lideri Levon Ter-Petrosyanın BBC telekanalına müsahibəsi bunun ən yaxşı təsdiqidir. O, həmin müsahibəni tamamilə birmənalı şəkildə belə tamamlamışdır: «...Əgər Ermənistan hər hansı fəlakətli vəziyyətlə üzləşərsə, bunun təqsiri yalnız və yalnız bizdə olacaqdır» («Первый президент Армении Левон Тер-Петросян: интервью русской службе BBC», http://www.1in.amrusarmenia_arolitics_4736.html).

İlham Əliyevin müəyyən etdiyi hücum xarakterli xarici siyasət, Azərbaycan reallıqlarını dünya məkanına yayımlayan

müasir kanalların yaradılması və daim təkmilləşdirilməsi, ölkədə KİV sektorunun və İnternet məkanının inkişafı çox qısa müddətdə Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar Ermənistanla qarşıdurmada strateji qüvvələr nisbətində özünü göstərmişdir. Lakin hazırda informasiya məkanında uğurlar barədə danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, bu istiqamətdə hər gün iş aparılmalı, ermənilərin mövqeyinin saxta olması barədə dəlillər gücləndirilməli və konkret tarixi sübutlar təqdim edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi, ümidverici hərbi-sənaye kompleksinin yaradılması da İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə qazanılmış nailiyyətlərdir. Bu gün Cənubi Qafqazda ən güclü ordu Azərbaycanındır. Ölkədə müxtəlif tipli atıcı silahların, zirehli maşınların, kəşfiyyat təyinatlı pilotsuz uçuş aparatlarının və döyüş sursatının istehsalı qaydaya salınmışdır. Azərbaycanın illik hərbi büdcəsi Ermənistanın bütün dövlət büdcəsindən çoxdur və bu göstərici artmaqda davam edir.

Azərbaycan ərazisinin işğal edilməsi, hüququn güc üzərində aliliyinin Ermənistan tərəfindən total şəkildə inkar edilməsi heç də təbii hal kimi qəbul edilə bilməz. Prezident dəfələrlə vurğulamışdır ki, Azərbaycanın səbrinin həddi vardır, beynəlxalq hüququn prinsipləri sərbəst şəkildə yozulmamalı, beynəlxalq gündəlikdə həmin prinsiplərə prioritet verilməlidir. Bu mənada dünya siyasətində «ikili standartlar»ın – bir halda təcavüzkarı sakitləşdirmək, başqa halda onu məcbur etmək praktikasının olmasını xatırlatmaq vacibdir. Çox vaxt aşkar görünür ki, dünya birliyi bəzi regionlarda münafiqlik vəziyyətlərə qeyri-mütənasib dərəcədə ciddi diqqət yetirdiyi halda, başqa regionlarda bu vəziyyətə açıq-aşkar etinasızlıq göstərir, münafiqlərin «dinc yolla həll edilməsi» və danışıqlar cəhdinə sədaqətdən dəm vurulur, həmin danışıqlar işə onilliklər boyu davam edir və heç bir nəticə vermir. Azərbaycanın

işğal edilmiş ərazilərinin azad olunmasının zəruriliyi barədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi (822, 853, 874 və 884 nömrəli) 19 ildən artıqdır ki, icra olunmamış qalır. Halbuki bəzən hətta beynəlxalq hüquqi baxımdan xeyli mübahisəli, lakin müasir dünya nizamının sırf geosiyasi tələblərinə cavab verən hallarda BMT Təhlükəsizlik Şurasının qərarları bir neçə saatda həyata keçirilir.

Sirr deyil ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Ermənistan–Azərbaycan qarşuduması çərçivəsindən çıxmış, beynəlxalq və regional məsələyə çevrilmişdir. Son illərdə Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Rusiyanın fəal iştirakı, bəzi ölkələr tərəfindən Ermənistan–Türkiyə sərhədinin açılmasının «zəruriliyi» məsələsi ilə əlaqədar Türkiyə rəhbərliyinə təzyiqlər edilməsi onu göstərir ki, dünyanın daha rəsiyal və ədalətli qaydaya ehtiyacı vardır. XXI əsrin geosiyaseti getdikcə daha çox geoiqtisadiyyata və yanacaq-energetika amilinə istiqamətlənir. Bu isə, heç şübhəsiz, qlobal sabitlik və təhlükəsizlik üçün yeni təhdidlər və çağırışlar doğurur.

Bu gün tam əminliklə demək olar ki, Azərbaycan diplomatiyasının ənənələri qərarlaşmışdır və ən yeni dövrdə mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır. Qondarma «Türkiyə–Ermənistan yaxınlaşması» deyilən təşəbbüslərin qarşısının alınması, 2010-cu ildə Türkiyə ilə Strateji Əməkdaşlıq Şurası yaradılması haqqında saziş, Strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə imzalanması, Azərbaycandan nəql edilən qazın həcmi, tranzit şərtləri və qiyməti barədə Rusiya və Türkiyə ilə danışıqlardakı irəliləyiş, Rusiya Federasiyası ilə dövlət sərhədinin delimitasiyasının uğurla başa çatdırılması və s. buna misal ola bilər.

Eyni zamanda, regional inkişaf istiqamətində irəliləyiş və Dağlıq Qarabağ probleminin tezliklə həlli yollarının axtarışının hərtərəfli fəallaşması bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olmaya

bilməz. Prezident bu barədə öz mövqeyini daim vurğulayaraq bildirir ki, Azərbaycan ilə Ermənistan arasında silahlı qarşıdurma və Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi faktı aradan qaldırılsa, regionun iqtisadi gələcəyi keyfiyyətcə fərqli inkişaf dinamikasına malik ola bilərdi. Bu baxımdan Ermənistan tərəfini danışıqlar prosesində konstruktiv mövqe tutmağa məcbur etmək üçün göstərilən hər hansı cəhdlər 1990-cı illərdən başlayaraq Azərbaycanın xarici siyasətindəki iqtisadi və nəqliyyat-energetika amillərinin olması sayəsində əlavə dəyər kəsb etmişdir.

«AZƏRBAYCANÇILIQ» VƏ VƏTƏNDAŞLIQ

Tarixi prosesin yeni mərhələsi Azərbaycan xalqının tarixi irsinə və onun kollektiv yaddaşına, milli zəfərlər və ya uğursuzluqlar təcrübəsinə, milli qürurun obrazlar və rəmzlərinə tamamilə fərqli münasibət bəslənməsini tələb etmişdir. Hazırda Azərbaycanın humanitar təfəkkürü «azərbaycançılıq» ideologiyasının məna dolğunluğu elementlərinə dair dərin və sistemativ tədqiqatlar aparmağa başlayır. Əlbəttə, bu modelin ideoloji baxımdan özünü artıq tam təsdiqləməsini söyləmək hələ tezdir. Lakin inamla demək olar ki, müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarının gələcək nəsilləri millətin formalaşması semantikasındakı bu strateji irəliləyişə görə dövlətimizin indiki başçısını lazımınca qiymətləndirəcəklər.

Bu məna dolğunluğu mühüm rol oynayır, çünki tədqiqatların elə indiki mərhələsində aşkar görünür ki, «azərbaycançılıq» millətin və müstəqil dövlətin dünyanı dərk etməsi sistemidir, ilk növbədə məsuliyyətə və şüurlu vətəndaş mövqeyinə, milli yaddaşa və sabahkı günə istiqamətlənməyə əsaslanır. Məhz məsuliyyət və vətəndaşlıq şüuru etnik, sosial və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bu gün ölkənin hər bir vətənda-

şına özünün Azərbaycan millətinə, bu ölkənin ictimai-siyasi həyatına, kollektiv iqtisadi və sosiomədəni uğurlara aidiyyətini hiss etməyə imkan verir.

Bu gün artıq millətin dəyərlər sistemində vətəndaşlıq mövqeyinə, hər bir azərbaycanlının şəxsiyyət kimi inkişafının roluna, insanın və vətəndaşın öz qabiliyyətlərini reallaşdırmaq imkanlarının maksimum üzə çıxarılmasına strateji yanaşma aşkar görünür. Dövlət aparatına, ictimai fəaliyyətə, iqtisadiyyat sektorlarının və müəssisələrin idarə edilməsinə, elmi-tədqiqat fəaliyyətinə mümkün qədər çox sayda fəal gənclərin cəlb olunması dövlət başçısının uzunmüddətli kadr siyasəti forması almışdır. 2005-2009-cu illərdə ölkənin gənclər sektorunun inkişaf proqramının uğurla həyata keçirilməsinin nəticələri göz qabağındadır. 2011-ci ilin aprel ayında Prezident «Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə» Dövlət Proqramının hazırlanması haqqında sərəncam imzalamışdır.

Dünya təcrübəsi, o cümlədən keçmiş sosialist düşərgəsinin bəzi ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, inkişafın milli xüsusiyyətlərinin nəzərə alındığı demokratiya modelinin bərqərar olması üçün təkcə cəmiyyətdə yeni davranış normalarının və dəyərlərin təşəkkülü deyil, həm də liderlərin və elitaların təhsil səviyyəsinin və submədəniyyətlərin şəffaflığının daim artırılması tələb olunur. Hər il bir neçə yüz gənc azərbaycanlı xarici ölkələrin nüfuzlu ali məktəblərində dövlət hesabına təhsil almağa göndərilir. Son illərdə azərbaycanlıların xaricdə təhsil proqramları üçün ayrılan müxtəlif növ kvotaların sayı yalnız artmaqdadır. Prezident özünün bir çox çıxışlarında Azərbaycan cəmiyyətinin təhsil səviyyəsinin keyfiyyətcə dəyişməsində, ölkəyə biliklərin və ən yaxşı dünya təcrübəsinin cəlb edilməsində bu gənclərin rolu barədə öz fikirlərini vurğulayır. Məhz bu insanlar sabah dövlət aparatının, ölkə iqtisadiyyatının idarəetmə sükani arxasında dayanacaq, Azərbaycanda ictimai-

siyasi münasibətlərin inkişafının ümumi istiqamətini müəyyən edəcəklər.

İstənilən genişmiqyaslı sosial dəyişikliklər motivasiyalı sosial qrup olmasını tələb edir, bunsuz həmin dəyişiklikləri həyata keçirmək mümkün deyildir. Tədqiqatçıların fikrincə, «biliklər cəmiyyəti», «biliklər iqtisadiyyatı», «informasiya sivilizasiyası», «innovasiya modernləşməsi» trendinə keçid dövründə kreativ modernləşdirmə qrupu bu cür sosial komponent ola bilər. Məhz həmin qrup insan kapitalının təkrar istehsalının subyekti, mədəni resursların və informasiya resurslarının daşıyıcısı kimi innovasiyaların əsas generatorudur.

Müasir Azərbaycanda kreativ qrup təşkil edən insanlar sırasına özünün peşə və ya sosial fəaliyyəti həddində inkişafın generatoru olan, maddi və ya mənəvi dəyərlər yaradan şəxsləri aid etmək olar. Buraya ilk növbədə sahəvi və fundamental elmin nümayəndələrini, yüksək texnologiyaları işləyib hazırlayan və tətbiq edənləri, bəzi biznes segmentlərinin nümayəndələrini, mənəvi dəyərlər və informasiya sisteminin yaradılması sahəsində çalışan ziyalıların fəal hissəsini aid etmək vacib olardı.

Kreativ qrupu ayrıca sosial-psixoloji tip kimi təsnif etmək mümkündür. Bu tipə çox vaxt daxili «təmali» olan, iradi keyfiyyətləri inkişaf etmiş, fəal həyat mövqeyi tutan passionar insanlar aid edilir. Məhz bu keyfiyyətlərə malik insanları tərbiyə etmək hazırda Azərbaycan dövlətinin və bütövlükdə cəmiyyətin ən aktual vəzifəsidir.

Ölkədə milli demokratiyanın təkamülü və ictimai həyatın, xüsusən QHT sektorunun nəzərəcarpacaq dərəcədə fəallaşması, internetin uğurla yayılması da gənclərin işlə təmin edilməsi, onların sosiallaşması, maraq dairələri üzrə ünsiyyət, solumda müxtəlif mövzularda ictimai diskussiyaların keyfiyyətinin artırılması sahələrində müsbət irəliləyişlər əldə edilməsində sanballı rol oynamışdır.

Cəmiyyətin demokratikləşməsi, yeni kreativ, yaradıcı, intellektual şəxsiyyətlərin formalaşması çox vaxt müxtəlif təşkilatlarda göstərilən təşəbbüskarlığın təzahürləri ilə bağlı olur. Qeyri-hökumət təşkilatlarının ölkədə cərəyan edən ictimai və sosial-humanitar prosesə fəal cəlb edilməsi məqsədi ilə onların dəstəklənməsi, konstruktiv ictimai tənqid üçün şərait yaradılması, QHT-lərin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi, habelə aktual sosial və humanitar layihələrin həyata keçirilməsinə kömək göstərilməsi Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşməsi yolunda görülən mühüm işlərdir. Hazırda Azərbaycanda üç mindən çox qeyri-hökumət təşkilatı vardır. 2007-ci ilin iyul ayında Prezidentin sərəncamı ilə Qeyri-hökumət təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyasının təsdiq edilməsi və QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması QHT sektorunun dəstəklənməsində və ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında mühüm addım olmuşdur.

Sirr deyil ki, həmin Şura yaradılana qədər Azərbaycan QHT-lərinin əksəriyyətinin fəaliyyəti əsasən müxtəlif beynəlxalq fondların onlara göstərdiyi köməkdən asılı idi. Bu isə həm bu təşkilatların fəaliyyətinin istiqamətinə, həm də Azərbaycanda vətəndaş təşəbbüslərinin inkişafına ictimai tələbatı heç də həmişə təmin etməyən bu və ya digər layihələrdə müəyyən dərəcədə üstüörtülü siyasi məqamların olmasında özünü göstərməyə bilməzdi.

Bu gün isə Şura yerli qeyri-hökumət təşkilatlarına maddi və informasiya dəstəyi verir. Bunun nəticəsidir ki, 2008-ci ildə Şuraya 365 təşkilat müraciət edərək maliyyə dəstəyi istəmişdysə, 2010-cu ildə onların sayı, demək olar ki, üç dəfə artmışdır. Ötən üç ildə mindən çox sosial və humanitar layihə uğurla həyata keçirilmişdir. «Üçüncü sektor»un layihələri üçün dövlət büdcəsindən bütövlükdə 10 milyon manatdan çox vəsait ayrılmışdır. Bu müddətdə əvvəllər xarici donorların heç vaxt

maliyyələşdirmədiyi sahələrdə ilk dəfə olaraq layihələr həyata keçirilmişdir: məsələn, Dağlıq Qarabağın işğal edilməsi və Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü problemləri ilə əlaqədar Azərbaycan reallıqları haqqında məlumatın dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi və s.

Ölkənin demokratik tranzitində və səmərəli vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında müstəqil KİV-lərin inkişafı mühüm yer tutur. Azərbaycanda müstəqil mətbuatın təşəkkülü Sovet İttifaqının mövcudluğunun son illərinə təsadüf etmişdir. O vaxt Azərbaycanda ilk müstəqil qəzet və jurnallar yaranmağa başlamışdı. İndi isə Azərbaycanda dörd mindən çox KİV qeydiyyatda alınmışdır, onlardan 300-dən çoxu daimi fəaliyyət göstərir. Müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafının dəstəklənməsi zərurəti nəzərə alınaraq, habelə hadisələri və prosesləri qabaqlayaraq ictimai rəyin integratoru kimi çıxış edə biləcək keyfiyyətli jurnalistikanın formalaşmasına şərait yaratmaq məqsədi ilə 2008-ci ilin iyul ayında Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə Dövlət Dəstəyi Fondu yaradılmışdır.

Təsadüfi deyildir ki, 2010-cu ilin dekabr ayında 30 gündəlik və 19 həftəlik qəzet, 2 jurnal, 11 informasiya agentliyi, 13 jurnalist təşkilatı, 8 informasiya portalı, 7 telekanal və 3 radio kanalı arasında aparılmış sorğunun nəticələrinə görə Prezident İlham Əliyev «Jurnalistlərin dostu» mükafatına layiq görülmüşdür.

İndiki dövrdə internet, innovasiyalar və sənayeləşmə ölkənin dünya birliyinə uğurla integrasiya etməsi üçün yeni perspektivlər açır və Azərbaycanda gələcəyin yetkin vətəndaş cəmiyyətinin qurulması üçün bu amillər əsas kimi götürülmüşdür.

Bütün bunlar dövlətçiliyin dərk edilmiş, başa düşülmüş, suveren və demokratiyanın «hazır reseptlərindən» azad yolla məqsədyönlü şəkildə inkişafına nail ola biləcək mütəşəkkil siyasi qüvvə yaratmağa kömək edir. Həm də yeni şəraitə uyğunlaşma «yuxarıdan» zorla qəbul etdirilmir, «aşağıdan» baş verir, gündəlik həyat prosesləri lazımi şəkllə salınmaqla, qarşılıqlı etimad və sosial inteqrasiya potensialına malik olan dəyərlər və normalar aşkar edilməklə baş verir.

Azərbaycan gənclərinin indiki nəsli vətəndaşı olduqları dövlətin beynəlxalq aləmdə müstəqil mövqelərdən çıxış etməsini təbii hal hesab edir. Lakin başa düşmək lazımdır ki, bu mövqeyi yaradan ölkə daxilində, Cənubi Qafqaz regionunda və dünyada baş verən proseslər haqqında geniş təsəvvürə malik olan liderdir. Milli ideyanın uğurla həyata keçirilməsi, milli identikliyin qorunub saxlanması və eyni zamanda dünya birliyinə inteqrasiya həqiqətən tarixi nailiyyətdir, çünki iqtisadiyyatın inteqrasiya olunduğu, texnologiyaların sürətlə inkişaf etdiyi, transmilli maliyyə kapitalı və bilik axınları qarşısında dövlətlərarası sərhədlərin götürüldüyü müasir aləmdə milli ideoloji konsepti inkişaf etdirmək çətinidir. Hər yerdə mövcud olan qlobalizmin məddahları milli, lokal dəyərlərin üstündən xətt çəkmiş, milli dövlətlərin əhəmiyyətini azaltmaqla onları anaxronizm hesab etməyə başlamışlar. 1990-cı illərin əvvəlində Qərbin bütün fəlsəfi və siyasi təfəkkürü bu ruhda idi. Belə nəticələr çıxarmağın yanlışlığı göz qabağındadır. Nə yaxşı ki, bunu başa düşən qüvvələr var və onlar dünyanın bir sıra regionlarındakı real həyatı və ictimai prosesləri əsas götürərək bildirirlər ki, bütün milli xüsusiyyətlərin aradan qaldırılması bəşəriyyətin plüralist inkişafı üçün ciddi təhlükə doğurur. Bu gün bəzi elmi nüfuz sahibləri də onların səsinə səs verərək tarixi inkişafın məntiqinə zidd olan belə ictimai-siyasi konseptlərin yanlışlığı barədə xəbərdarlıq edirlər. Müasir mütəfəkkirlər

hesab edirlər ki, yeni qlobal integrasiya şəraitində yalnız milli dövlətin inkişafı, texnoloji inkişaf, milli mənlük şüurunun inkişafı və modernləşmə ayrı-ayrı xalqların və bütövlükdə bəşəriyyətin xeyrinədir. Buna görə də bərabər tərəfdaşlar hüququnda mədəni qarşılıqlı mübadiləyə üstünlük verilməklə dünya birliyinə integrasiya milli sosiomədəni məkanın qorunub saxlanması üçün zəruri olan gücü verir.

Milli ideya azərbaycanlıların özlərini identifikasiyasına, xalqın zəngin mədəniyyətini və onun tarixi irsini əks etdirən dünyagörüşünə əsaslanır.

Heydər Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, mədəniyyət Azərbaycan xalqının böyük sərvətidir. Azərbaycanın tarixi abidələrinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınması prosesinin başlanması bu qayğının nəticəsi olmuşdur. 2000-ci ildə Bakının tarixi mərkəzi – Qız qalası və Şirvanşahlar Sarayı da daxil olmaqla İçərişəhər YUNESKO-nun Dünya İrsi Siyahısına daxil edilmişdir. Bu qurumun ən mühüm vəzifələri dünya əhəmiyyətli obyektləri qoruyub saxlamaq və xüsusi mədəni, tarixi və ya ekoloji əhəmiyyətinə görə onları populyarlaşdırmaqdır. Eyni zamanda, Azərbaycan hökuməti hələ 1998-ci ildə ölkəmizin Hirkan Milli Parkı, Lökbatandakı palçıq vulkanları, Atəşgah məbədi, Naxçıvandakı Mömünə xatun, Yusif ibn Küseyir, Qarabağlar və Gülüstan türbələri, Abşeronun müdafiə qalaları kimi tarixi abidələrinin, habelə Şuşa, Ordubad, Şəki və digər şəhərlərin həmin siyahıya daxil olunmasını təklif etmişdi.

2003-cü ildən bu günə qədər Prezident İlham Əliyevin siyasəti ölkəmizin tarixi irsinin qorunması və təbliğinə yönəlmişdir. Günümüzün dəyişmiş reallıqlarına uyğun olaraq, eləcə də mədəniyyət abidələrimizin Ermənistan tərəfindən mənimsənilməsi cəhdlərinin çoxalması ilə əlaqədar mədəni irsə qayğı göstərilməsi və onun qlobal miqyasda təbliğ edilməsi işləri tamamilə yeni səviyyəyə çatdırılmışdır. İndi Azərbaycan bu və

ya digər hadisələrə «cavab» reaksiyası vermək praktikasından özünün mədəniyyət incilərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması sahəsində fəal siyasətə keçir.

2007-ci ildə YUNESKO-nun Dünya İrsi Siyahısına Azərbaycan mədəniyyətinin daha bir abidəsi – Qobustan qayaüstü təsvirləri daxil edilmişdir. Milli dövlət təsisatının həyat qabiliyyətli olması faktının özünün çox vaxt şübhə altına alındığı qloballaşan dünyada xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qeyri-maddi dəyərlərin rolunu və mənasını başa düşən Prezident Azərbaycan mədəniyyətinin muğam sənəti, xalçaçılıq, aşıq sənəti və qədim bahar bayramı Novruz kimi bənzərsiz nümunələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsi və təbliğinə xüsusi diqqət yetirir. Buna görə də Prezident İlham Əliyevin qarşıya qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq, 2003-2010-cu illərdə Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi siyahısı Azərbaycan muğamı, Novruz bayramı, Azərbaycan aşıq sənəti və ənənəvi Azərbaycan xalça sənəti ilə zənginləşmişdir.

İndi ölkədə Azərbaycan mədəniyyətinin milli abidələrinin bərpası və qorunub saxlanması üçün çox böyük işlər görülür. Bu sahədəki müsbət dinamikanı adi gözlə də görmək olar. Prezidentin tapşırığına uyğun olaraq, Bakının tarixi mərkəzi İçərişəhərin bərpası və qorunub saxlanması sahəsində genişmiqyaslı işlər görülür.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, zəngin mədəni irsə və ölkə daxilində müxtəlif mədəniyyətlərin birgə mövcud olması sahəsində tarixi təcrübəyə malik bir diyar kimi Azərbaycan indi regional miqyaslı mədəniyyətlərarası dialoq üzrə ideal platformaya uğurla transformasiya edir. 2009-cu ildə Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olunmuşdu, 2011-ci il aprelin 7-9-da isə burada mədəniyyətlərarası dialoq üzrə ümumdünya forumu keçirilmişdir. Bu forumun keçirilməsi heç də təsadüfi deyildi – o, Azərbaycan tərəfinin təşəbbüsü ilə başlanmış və

«Bakı prosesi» adlanan prosesin məntiqi nəticəsi idi. Azərbaycanda bu prosesin əsası 2008-ci ildə Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin iclasında qoyulmuşdu.

Prezidentin siyasi fəlsəfəsi bundan ibarətdir ki, bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir-biri ilə sıx ünsiyyət saxlasınlar, problemləri açıq müzakirə etsinlər, öz fikirlərini sərbəst bildirsinlər. İndi Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqa dair bu cür sanballı tədbirlər keçirilməsi üçün ənənəvi məkana çevrilmişdir. Bunun həm coğrafi, həm tarixi, həm də mədəni əsasları vardır, çünki Azərbaycanda bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri əsrlər boyu bir ailə kimi yaşamışlar. Prezidentin dediyi kimi, Azərbaycanda milli və dini dözümlüyün, tolerantlığın yüksək səviyyədə olması faktdır və bu, Azərbaycan xalqının güc mənbəyidir. «Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir». Bu sözlər Prezident İlham Əliyevin strateji mövqeyini dəqiq nümayiş etdirir. Həmin mövqeyə görə, çox zəngin tarixi və mədəni irsi, dini və sosial tolerantlıq ənənələri olan Azərbaycan hazırda mədəniyyətlərarası dialoq, dünya mədəniyyətlərinin və sivilizasiyaların qarşılıqlı təsiri məkanına uğurla transformasiya olunur, özünün zəngin təcrübəsini dünya ictimaiyyətinə təklif edir.

Azərbaycanın uzunmüddətli perspektivdə özünü yetkin bir dövlət kimi təsdiq etməsi və demokratiya qurulması sahəsindəki uğurları cəmiyyətin sosiomədəni fonunda dəyişikliklərə şərait yaratmışdır. Milli identikliyin müxtəlif aspektləri yeni-yeni formalarda təzahür edir, dünya təcrübəsi ilə sintez edərək vətəndaşların həyatının mənəvi-əxlaqi komponentini intensiv surətdə zənginləşdirir. İcma şüurunun, kollektiv, fərdiləşdirilməmiş şüurun açıq-aydın təzahür edən arxetipi tədricən demokratik tranzit üçün daha açıq olan kütləvi şüurun digər formasına çevrilir.

Cəmiyyətimizin Azərbaycan millətinin ruhuna xas olan tolerantlığı hələ keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda şəxsiyyətlərarası və kollektiv münasibətlərin bütün spektrinin gündəlik tərkib hissəsinə çevrilmiş və tətbiqi forma almışdı. Bu təcrübə müasir Azərbaycan üçün də mühüm güc mənbəyidir və ölkədə yaşayan, özlərinin Azərbaycan millətinə mənsub olmasını hiss edən bütün etnosların birliyini səciyyələndirir. Dövlətimizin tərəqqisi və ərazi bütövlüyü naminə hər şeydən əziz olan canlarını da əsirgəməmiş Azərbaycan Respublikasının milli qəhrəmanlarının adları və soyadları, onların çox müxtəlif etnik mənşəyi ilə tanışlıq buna ən yaxşı sübutdur.

SABAHI DÜŞÜNƏRKƏN

***Tempora mutantur et nos mutamur in illis (lat.) –
Zaman dəyişir, onunla birlikdə biz də dəyişirik.***

Azərbaycanın sənaye-iqtisadi qüdrəti və ölkə rəhbərliyinin dövlətin strateji inkişafına dair layihələrinin – mühüm dəyər oriyentirləri sistemini harmonik şəkildə əks etdirən layihələrin olması informasiya cəmiyyətinin müasir tələblərinə uyğun sürətdə milli mənlük şüurunun transformasiyasının əsasıdır.

Bu gün vətəndaşlıq şüuru lazımi səviyyədə olan hər bir azərbaycanlı müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafına dair tarixi layihəyə özünün şəxsi töhfəsini real şəkildə hiss edə bilər. Məhz son illərdə təkamül yolu ilə Azərbaycan fərdlərin ölkədə həyata keçirilən bütün tədbirlərin mənasını başa düşmək, dərk etmək imkanına malik şüurlu vətəndaşlara çevrilməsi üçün rahat şərait yaradan ölkə olmuşdur.

Azərbaycanda yaranmış iqtisadi inkişaf və dövlət idarəçiliyi modeli, modernləşmə xəttinin seçilməsi, heç şübhəsiz, bundan sonra yalnız təkmilləşəcək və bu mənada Azərbaycan

demokratiyasının təkamülü istiqamətində səylər davam etdiriləcəkdir. Lakin artıq indidən demək olar ki, Azərbaycanın inkişaf vektorları barədə Prezidentin strateji planları özünü tamamilə doğrultmuşdur.

İndi bütün siyasi ssenarilər və müzakirələr yalnız inkişaf məcrasında nəzərdən keçirilir və bu fakt son illərdə qazanılmış nailiyyətlərin nəticəsidir. İlham Əliyev şəxsiyyətinin fenomenini müasir Azərbaycanın tarixi uğurlarında başlıca rol oynamışdır və əgər belə demək mümkündürsə, Azərbaycan millətinin və Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixinin növbəti quruculuq mərhələsinin lokomotivinə çevrilmişdir. Bu sahədəki uğurlar mübahisə doğurmur və azərbaycanlıların gələcək nəsilləri tərəfindən layiqincə qiymətləndiriləcəkdir.

Əlbəttə, Azərbaycanın inkişafı indiyədək qazanılmış uğurlarla kifayətlənə bilməz. Buna görə də gələcəyin fəth edilməsi dövlətin yüksələn xətlə inkişafının növbəti mərhələsində, yeni biliklərə əsaslanan cəmiyyətdə Azərbaycan milli ideyasının əsas vəzifəsidir.

İllər, onilliklər keçəcək, inkişaf etmiş müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarının nəsilləri bir-birini əvəz edəcək, yeni çağırışlar yaranacaqdır. Lakin 1993-cü ilin yayından başlanmış və bütün sonrakı illərdə gələcək nəsillər üçün azad və insana layiq həyatın təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilmiş tədbirlər millətin kollektiv yaddaşında həmişəlik qalacaqdır. «Bizim ən yaxşı vətəndaşlarımızın» yeni nəsilləri dövlət idarəçiliyi sükanını əldə saxlayacaq, bu gün Prezident İlham Əliyevin milli ideyanı gerçəkləşdirərək formalaşdırdığı səmərəli dövlətçiliyin, güclü iqtisadiyyatın və açıq cəmiyyətin bünövrəsinə əsaslanacaqlar.

I FƏSİL

Müasir Azərbaycanın banisi

Müsəlman Şərqində ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət

«Müsəlman Şərqində ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərəfəsində – XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik və azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli azadlıq, milli müstəqillik duyğularını gücləndirmiş, milli dirçəliş, milli oyanış əhvali-ruhiyyəsini yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır».

Heydər ƏLİYEV

Tarixən milli dövlət hər bir xalqın və etnosun mövcudluğunun ilkin əsası kimi çıxış etmişdir. Eyni təsərrüfat sisteminə, dilə, dinə, milli-mənəvi irsə, adət-ənənə və dəyərlər sisteminə xas insanlar qrupu adətən konkret məkan və ərazi hüdudlarında milli dövlətlərini yaratmaq ideali ilə yaşamış, fəqət bu, heç də hamıya nəsib olmamışdır. Milli dövlətə mənsubluq həm də hər bir xalqın nəyə qadir olduğunu, keçdiyi şərəfli mübarizə yolunu, dünya dövlətləri sırasında layiqli yer tutmaq əzmini nümayiş etdirir. Bütün bunlar göstərir ki, hər hansı xalqın təşəkkül tapması və qarşıya qoyduğu konkret hədəflərə doğru irəliləməsi prosesində milli dövlətin mövcudluğu mühüm və vacib şərtlərdən biridir.

İstiqlal Bəyannaməsi xalqın azadlığa qovuşmaq əzminin nəticəsi idi

Antropoloji baxımdan dünyanın ən qədim xalqlarından olan azərbaycanlılarda milli dövlətçilik şüurunun formalaşması və möhkəmlənməsi prosesi minilliklərlə davam etmiş, bəzən yad təsirlərə, deformasiyalara məruz qalmışdır. Tarix boyu bir sıra böyük sərkərdələr, dövlət xadimləri Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlət halında birləşdirmək, milli dövlət qurmaq istəsələr də, obyektiv və subyektiv səbəblərdən qarşıya qoyduqları məqsədə çata bilməmişlər. Ötən əsrin əvvəllərində çar Rusiyasında cərəyan edən ictimai-siyasi proseslər, imperiya daxilində bir araya gətirilmiş xalqların azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxması isə 1918-ci ilin mayında Azərbaycana öz istiqalaliyyətini elan etmək imkanı yaratmışdır.

Qısa zaman kəsiyində mövcudluğu ilə daim qürur duyduğumuz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kifayət qədər çətin və mürəkkəb tarixi mərhələdə meydana gəlmişdir: Rusiyada 1917-ci ilin fevralında baş vermiş inqilabdan dərhal sonra Zaqafqaziya Dövlət Dumasına seçilmiş deputatlar əvvəlcə Zaqafqaziya idarəsi üzrə xüsusi komitə, sonra isə Zaqafqaziya Komissarlığı yaratmışdılar. Zaqafqaziya respublikalarından Rusiyanın Müəssislər Məclisinə seçilən və bolşeviklərin oktyabr çevrilişindən sonra orada iştirak edə bilməyən nümayəndələri 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə toplaşaraq Zaqafqaziyada ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seymini yaratmaq barədə qərar qəbul etdilər.

Zaqafqaziya Seymində və hökumətində təmsil olunan deputatlar xalqlarının mənafeyini Ümumqafqaz mənafeyindən üstün tuturdular. Onların ümumi platformaya malik olmaması isə növbəti parçalanma prosesini qaçılmaz edirdi. Bu ziddiyyət və fikir ayrılıqlarının nəticəsi olaraq 1918-ci il may ayının 25-də Zaqafqaziya Seyminin də mövcudluğuna son qoyuldu: ilk

olaraq Gürcüstan Zaqafqaziya Seymindən çıxaraq may ayının 26-da istiqlaliyyətini elan etdi.

Zaqafqaziya Seymi dağıldıqdan bir gün sonra, mayın 27-də seymin 44 nəfərlik müsəlman fraksiyası Azərbaycanın istiqlaliyyətini elan etmək və ilk milli hökuməti yaratmaq üçün Tiflisdə toplandı. Fraksiya Azərbaycanın idarə olunması səlahiyyətini üzərinə götürmək qərarına gələrək özünü Azərbaycanın Milli Şurası elan etdi, M.Ə.Rəsulzadə şuranın sədri seçildi. 1918-ci il mayın 28-də isə Azərbaycan Milli Şurası Həsən bəy Ağayevin sədrliyi ilə Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsini qəbul etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti həmin bəyannamədə xalqın istiqlal və azadlıq əzminin nəticəsi kimi əldə olunmuş müstəqilliyini qoruyaraq inkişaf etdirməyi, səmərəli sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi yolu ilə insanların firavan həyat tərzinə nail olmağı, hər bir fərdin qanuni maraq və mənafeyinin müdafiəsində dayanmağı qarşıdakı mühüm vəzifələr kimi müəyyənləşdirmişdi.

1918-ci il mayın 28-də elan olunan İstiqlal Bəyannaməsinin 4-cü və 5-ci bəndlərində deyilirdi: «...4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, məslək və cins fərqi gözləmədən qəməlovunda (hüququ daxilində) yaşayan bütün vətəndaşları hüquqi siyasiyyə və vətəniyyə təmin eləyir... 5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bilcümmlə millətlərə sərbəstanə inkişafı üçün geniş meydan buraxır».

Həmin dövrdə Milli Şuranın və hökumətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri də Azərbaycan istiqlaliyyətinin beynəlxalq aləmdə tanınması idi. 1918-ci ilin mayın 30-da radioteleqrafla dünyanın əsas siyasi mərkəzlərinə Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi barədə məlumat verilmişdi. Yeni yaranmış dövlətin təhlükəsizlik maraqları nəzərə alınaraq 1918-ci il iyunun 4-də «Osmanlı imperatorluğu

hökuməti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında dostluq müqaviləsi» imzalanmışdı. Bu müqavilə Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə imzaladığı ilk rəsmi sənəd idi. 11 maddədən ibarət müqavilənin mühüm əhəmiyyətə malik 4-cü maddəsində «Dinclik və asayişə möhkəmləndirmək, ölkənin təhlükəsizliyinin təmini üçün əgər zərurət olarsa, Osmanlı hökuməti Azərbaycan Respublikasına hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürür» müddəasının əksini tapması son dərəcə əhəmiyyətli idi.

Milli Şura ilk hökumətin təşkilini F.Xoyskiyə tapşırırmışdı: ilk hökumət «Müsavət», «Müsəlman sosialist bloku», «Hümmət», «İttihad» və bitərəflərdən ibarət 9 naziri təmsil edirdi. Bu dövr-də Azərbaycan Milli Şurasının və hökumətin Gəncəyə köç-məsi ilə əlaqədar müxtəlif qüvvələr arasında mübarizə gedirdi. İyunun 19-da Azərbaycanda yaranmış gərgin vəziyyət nəzərə alınaraq bütün ölkə ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi.

Şərqlin təkcə ilk demokratik cümhuriyyətinin deyil, həm də hərbi nizamnamə və əsasnamə əsasında formalaşan ilk ni-zami ordusunun Azərbaycanda yaranması da xalqımız üçün fəxarət doğuran haldır. 1918-ci ildə xalqın daim arzusunda olduğu milli müstəqilliyin, eyni zamanda çoxəsrlik sosial-iqti-sadi, ictimai-siyasi və mədəni inkişafın, milli oyanışın məntiqi yekunu kimi tarix səhnəsinə çıxan Azərbaycan Xalq Cümhu-riyyəti qısa müddətdə dövlətçiliyin mühüm atributu sayılan ni-zami ordu quruculuğu istiqamətində mühüm addımlar atmışdı. 1917-1918-ci illərdə erməni təcavüzünün güclənməsi Azər-baycan türklərini fiziki cəhətdən məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoymuşdu. Yaranmış vəziyyət təcili olaraq ordu quru-culuğuna başlamağı tələb edirdi. 1918-ci il 26 iyun tarixli fər-manla Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasına başlanıldı. Avqustun 1-də AXC-nin Hərbi Nazirliyi təsis edildi, istedadlı general Səməd bəy Mehmandarov dekabrın 25-də hərbi nazir, general-leytenant Əlağa Şıxlinski nazir müavini təyin edildi.

1918-ci il iyunun 16-da Azərbaycan Milli Şurası və hökuməti Tiflisdən Gəncə şəhərinə köçmüşdü. Həmin dövrdə Gəncədə real hakimiyyət Türkiyənin Qafqaz Ordusunun baş komandanı Nuru paşanın əlində idi. Azərbaycan Milli Şurası və hökumətinin həyata keçirməyə çalışdıqları tədbirlərin «həddindən artıq demokratik istiqamətindən» narazı qalan bəzi qüvvələrin təsiri ilə Nuru paşa Azərbaycan Milli Şurası və hökumətini şübhə ilə qarşıladı. Uzun danışıqlardan sonra qarşılıqlı güzəştlər əsasında Milli Şuranın buraxılması və bütün hakimiyyətin yeni yaradılacaq hökumətə həvalə olunması barədə razılaşma əldə edildi. Bu məsələlərin müzakirəsi üçün 1918-ci il iyunun 17-də Milli Şuranın növbəti – sayca yeddinci iclası keçirildi. Həmin iclasda Azərbaycan Milli Şurasının buraxılması, bütün qanunverici və icraedici hakimiyyətin F.X.Xoyskinin sədrlik etdiyi Azərbaycan Müvəqqəti hökumətinə verilməsi haqqında iki mühüm qətnamə qəbul edildi. İclasda çıxış edən F.X.Xoyski bəyan etdi ki, onun yaratdığı yeni hökumətin başlıca vəzifəsi Azərbaycanın azadlığı və istiqlalı uğrunda mübarizə olacaqdır.

Milli hökumət Gəncədəki fəaliyyəti dövründə – 1918-ci il iyunun 27-də «Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi haqqında» fərman imzaladı. Azərbaycandilli savadlı kadrların çatışmazlığı nəzərə alınaraq, dövlət idarələrində müvəqqəti olaraq rus dilindən də istifadəyə icazə verilirdi. İyunun 24-də üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan qırmızı bayraq dövlət bayrağı kimi qəbul olundu. Noyabrın 9-da isə həmin bayraq üçrəngli – yaşıl, qırmızı və mavi zolaqdan ibarət olan bayraqa əvəz edildi. Həmin il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin himninin qəbul edilməsi ilə də əlamətdar oldu. Azərbaycanın milli valyutasının – manatın dövriyyəyə buraxılması da cümhuriyyət hökumətinin qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi uğurlu tədbirlər sırasında idi.

Müstəqil dövlətin sanballı ideoloji tribunası

Milli hökumət ilk gündən Azərbaycan ətrafında mövcud informasiya blokadasını yarmağa, respublikanı dünya miqyasında tanıتماğa çalışır, eyni zamanda fəaliyyəti haqqında xalq məlumatlandırmağa ciddi ehtiyac duyurdu. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycanın istiqlaliliyyətinin bəyan edilməsindən cəmi bir gün sonra hökumət rəsmi mətbuat orqanı yaratmaq qərarına gəlmiş, bu istiqamətdə ardıcıl addımlar atmağa başlamışdı. Nəhayət, maliyyə problemlərini dəf edən hökumət 1918-ci il sentyabrın 15-də – Bakının bolşevik-daşnak qoşunlarından təmizləndiyi gün Gəncədə rəsmi dövlət orqanı «Azərbaycan»ın ilk sayının çapdan çıxmasına nail oldu.

«Azərbaycan» həmin dövrə qədər çap olunan bir çox qəzetlərdən fərqli olaraq tarixi missiya həyata keçirir, gənc, müstəqil Azərbaycan dövlətinin həyatında baş verən ictimai-siyasi, iqtisadi prosesləri işıqlandırır, hökumətin rəsmi mövqeyini ifadə edirdi.

Kifayət qədər çətin və mürəkkəb mərhələdə işıq üzü görən qəzet ilk gündən milli azadlıq və müstəqillik məfkurəsinin, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət ideyasının ictimai şüurda möhkəmlənməsinə, xalqın öz təbii hüquqlarını dərk etməsinə və onların təmini üçün mübarizə aparmasına çalışırdı. Həmin dövrdə ölkədə söz və mətbuat azadlığı üçün mövcud olan münbit durum «Azərbaycan»ın müstəqil fəaliyyətini, mövcud problemlərə cəsarətli, açıq və obyektiv yanaşmasını təmin edirdi. Bir sıra nüfuzlu ziyalıların nəzəri məqalələrinə, çıxışlarına geniş yer verən qəzet fəaliyyətindəki demokratizm elementləri ilə qısa müddətdə geniş auditoriyanın rəğbətini qazanmağa müvəffəq olmuşdu. AXC-nin siyasi xəttini təbliğ edən «Azərbaycan» cəmiyyətdə qanunların aliliyi, sivil və hüquqi rejimin bərqərar olması, insanların azad, sərbəst yaşaması kimi məsələlərdə birmənalı mövqe tutur, vətəndaşların mənafeyinə

xidmət edən qanunları, fərmanları, əmr və sərəncamları alqışlayır, səhifələrində daim onların şərhinə yer verirdi.

AXC-nin mahiyyətə demokratik və hüquqi rejim olduğunu onun qısa müddətdə qəbul etdiyi fundamental qərarlar bir daha təsdiqləyir. Qısamüddətli fəaliyyəti dövründə cəmiyyət üçün son dərəcə vacib olan hüquqi təsisatları, dövlət qurumlarını yaradan milli hökumət demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına sadıqlıq nümayiş etdirmişdir. O zamankı hökumət xalqın arzu və istəyinə adekvat olaraq demokratik idarəetmə sistemini yaratmaqla sülh və tərəqqiyə, əmin-amanlığa can atdığını göstərmiş, demokratik prinsiplər həmin dövrdə cərəyan edən proseslərin təməl daşına çevrilmişdi. «Azərbaycan» rəsmi mətbuat orqanı kimi o illərdə ölkədə demokratikləşmə və hüquqi dövlət quruculuğu naminə həyata keçirilən tədbirlərə geniş yer ayırır, hökumətin qəbul etdiyi qərarlar, fərmanlar, sərəncamlar barədə geniş məlumatlar dərc edirdi.

Parlament iclaslarına da geniş yer ayıran qəzet Azərbaycanda bütün xalqların bərabər hüquqlara malik olduğunu yazır, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması məsələsini dövlətin ali məqsədi kimi önə çəkirdi. Qəzet hökumətin 1918-ci il dekabrın 26-da Azərbaycan parlamentində qəbul edilmiş bəyannaməsini operativ surətdə dərc etmişdi. Bəyannamədə deyilirdi ki, «...İstiqlaliyyət və müstəqillik əldə etmək bu ölkədə yaşayan başqa xalqların və millətlərin heç də milli hüquqlarına xələl gətirməyəcək. Hər bir millət hiss etməlidir ki, onun hüququ başqa millətlər kimi mühafizə edilir. Hər bir ölkə o zaman inkişaf edə bilər ki, onun bütün vətəndaşları eyni hüquqlara malik olsun».

«Azərbaycan» qəzeti 1918-ci ilin sentyabrında Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasını, habelə sonrakı mərhələdə bu ali təhsil ocağında hüquq fakültəsinin yaradılmasını ölkənin ictimai-siyasi həyatında ən əlamətdar hadisələrdən biri kimi qiymətləndirirdi. Qəzet xüsusi vurğulayırdı ki, universitetdə

hüquq elminin tədrisinə başlanılması özünü ciddi zərurət, sosial-ictimai tələbat kimi göstərmişdir. Universitet təsis edildə onun ilk növbədə Şərq şöbəli tarix-filologiya, fizika-riyaziyyat, tibb və hüquq fakültələrindən ibarət tərkibdə yaradılması nəzərdə tutulmuş, hüquq fakültəsinin açılması zəruriliyi isə öz əksini Azərbaycan Demokratik Respublikası parlamentinin 1 sentyabr 1919-cu il tarixli «Bakı şəhərində dövlət universitetinin təsis edilməsi haqqında» qanunda əksini tapmışdı.

Müsəlman Şərqində ilk dünyəvi universitetin – BDU-nun yaranması Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin tələpəli dönməsinə – 1919-cu ilə təsadüf edir. Bu həmin dövr idi ki, Azərbaycan xalqı müstəqilliyini yenidən əldə edərək Müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğu ilə məşğul idi. Universitet yaradılarkən ölkə əhəlisinin bir faizi belə yazıb-oxumağı bilmirdi, əksəriyyət savadsız idi. Universitet yarandığı 1919-cu ildə akademik səviyyədə təhsil almış azərbaycanlıların sayı barmaqla sayılacaq qədər az idi. Onların da istisnasız olaraq hamısı xaricdə – xüsusilə Rusiyada, Fransada, Almaniya, İtaliya və İngiltərədə təhsil almışdı. Bundan əlavə, o dövrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyət son dərəcə mürəkkəb idi. Belə bir şəraitdə ali təhsil ocağı yaratmaq fikrinə düşməyin özü də çətin və perspektivsiz görünürdü. Bununla belə, xalqın elmə, təhsilə olan güclü meyli Bakı Dövlət Universitetinin yaranması ilə nəticələndi.

Bakı Dövlət Universiteti çox çətin, elm və təhsil üçün həddən artıq əlverişsiz dövrdə yaradıldı. Universitetin yaradılmasında başqa millətlərdən olan mütərəqqi ziyalıların, alim və pedaqoqların da böyük rolu olmuşdur. Zaqafqaziya Universiteti bağlandıqdan sonra Tiflisdən Bakıya köçmüş bir qrup rus ziyalı – V.İ.Razumovski, N.A.Dubrovski, L.A.İşkov, İ.S.Sitoviç, İ.İ.Şirokoqorov və başqaları Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasında misilsiz xidmətlər göstərmişlər. Uzun hazır-

lıq işlərindən sonra 1919-cu il mayın 21-də dövlət tərəfindən yaradılmış universitet komissiyasının ilk iclası keçirilmişdi. V.İ.Razumovskinin rəhbərlik etdiyi həmin komissiya bir neçə həftə ərzində bütün lazımi sənədləri toplayaraq təsdiq olunmaq üçün dövlət orqanlarına təqdim etmiş, həmin il iyulun 7-də isə universitetin yaradılmasını nəzərdə tutan qanun layihəsi müzakirələrdən keçərək təsdiqlənmiş, beləliklə, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması yolunda çox mühüm addım atılmışdı.

1919-1920-ci tədris ilində universitetin təşkili, onun lazımi avadanlıqlarla təchiz olunması üçün 5 milyon manat, bütün saxlama xərcləri üçün 10 milyon 857,5 min manat məbləğində vəsait ayrılmışdı.

1919-cu il sentyabrın 15-də universitet komissiyasının son iclası keçirilmiş və noyabrın 15-i universitetdə ilk dərs günü elan edilmişdi. «Azərbaycan» qəzeti 17 noyabr 1919-cu il sayında işıq üzü görmüş «Darülfünun açılması» başlıqlı məqaləsində yazırdı: *«Dün Azərbaycan Darülfünunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşğuliyyətə başladı»*.

Bununla da Azərbaycanın ilk milli ali təhsil ocağı fəaliyyətə başladı və onun ilk rektoru vəzifəsinə görkəmli rus alimi V.İ.Razumovski təyin edildi. Görkəmli ziyalı bu hadisə ilə bağlı yazırdı: *«Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixində yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı»*.

Məkrli erməni iddialarına qarşı mübarizə

Həmin dövrdə AXC hökumətinin diqqət mərkəzində olan vacib məsələlərdən biri də Ermənistan və Gürcüstanla dövlət sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi idi. Həmin dövrdə tarixi torpaqlarımızın işğalı yolu ilə yaradılmış qondarma Ararat respublikası qonşularına, xüsusən də Azərbaycana qarşı əsassız

ərazi iddiaları ilə çıxış edir, cəfəng tələblər irəli sürürdü. Dövlətin və xalqın mənafeyini qoruyan «Azərbaycan» öz səhifələrində bu cəfəng iddialara, yersiz tələblərə kəskin münasibətini bildirir, bədnam qonşularımızın hüquqi cəhətdən əsassız olduqlarını yazırdı. Həmin dövrdə hökumətin bu məsələlərlə bağlı qəbul etdiyi etiraz bəyanatları, notaları da məhz rəsmi dövlət orqanında əksini tapırdı.

O vaxtlar ermənilərin Azərbaycana qarşı apardıqları məkrli siyasət xalqın milli ruhlu ziyalılarını da dərindən narahat edirdi. Görkəmli publisist və yazıçı Yusif Vəzir Cəmənzəminli «Azərbaycan» qəzetinin 29 iyul 1919-cu il tarixli sayında dərc olunmuş «Ermənistan və biz» adlı məqaləsində bədnam qonşularımızın məkrli niyyətlərini ifşa edərək yazırdı: «Böyük Ermənistan» xəritəsini gördüm. Üç dəniz arasında təşəkkül edəcək imiş, Ağ, Qara və Xəzər dənizləri arasında xəritədə Gəncə, Lənkəran, Salyan, Təbriz, Marağa və başqa şəhərlər də Ermənistana daxil edilmişdir. Əgər bu xəritə erməni milli amalının şəkliyə, onda erməni məsələsi yenə bir çox münafişə və mücadiləyə səbəb olacaq, həlli yenə də kağız üzərində qalacaqdır».

Bakı şəhərini 1918-ci il iyulun sonlarında süqut etmiş Bakı Kommunasından sonra şəhəri ələ keçirmiş eser-mənşevik və daşnak nümayəndələrindən ibarət Sentrokaspi diktaturasından təmizləmək o dövrdə Azərbaycan hökuməti qarşısında həyati vacib vəzifələrdən biri idi. Çünki 1918-ci ilin mayında Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunmasına baxmayaraq, respublika ərazisinin müəyyən hissəsi, o cümlədən Bakı və ətraf rayonlar erməni-bolşevik birləşmələrinin nəzarəti altında idi. Birinci dünya müharibəsindən, habelə Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən istifadə edən ermənilər mənfur iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail olmuş, Azərbaycanın bəzi bölgələrini, o cümlədən Bakını işğal etmişdilər. Bu işə yeni yaranmış cüm-

huriyyətin tam müstəqilliyinə imkan vermir, onun fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı. Müstəqilliyə yeni qovuşmuş, beynəlxalq aləmdə hələ tanınmayan gənc dövlətin özünün ərazi bütövlüyünü təmin etmək və daxildəki erməni-bolşevik birləşmələrini zərərsizləşdirmək imkanları da yetərinə deyildi.

Vəziyyətin gərginliyi həm də onunla bağlı idi ki, hələ 1917-ci ilin dekabrında Osmanlı dövləti ilə Zaqafqaziya Komissarlığı arasında bağlanmış Ərzincan barışıqına uyğun olaraq Qafqaz cəbhəsindən çıxarılan rus ordusunu əvəz edən erməni hərbi birləşmələri faktiki başıpozuqluq şəraitindən istifadə edərək yerli müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımını siyasətinə başlamışdılar. Nəticədə hələ 1918-ci ilin martına qədər İrəvan quberniyasında 199 azərbaycanlı kəndi dağıdılmış, 135 min azərbaycanlının böyük əksəriyyəti ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş, canını qurtaranlar Osmanlı ordusunun nəzarət etdiyi ərazilərə qaçmağa məcbur olmuşdular.

1918-ci ilin martında isə erməni-daşnak ideoloqu S.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Kommunası «Əksinqilabi ünsürlərlə mübarizə» şüarı altında Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən soyqırımını planını həyata keçirmişdi. Böyük qırğınlara başlamaq üçün bəhanə isə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmmədin cənazəsinin «Evelina» gəmisində Lənkərandan Bakıya gətirilməsini təşkil edən 48 hərbcinin gəlişi olmuşdu. S.Şaumyanın göstərişi ilə ermənilər, guya, bu zabitlərin Muğandakı rus-molokan kəndlərini dağıtmaq barədə göstəriş aldıkları barədə şayiələr yaymışdılar. Bundan sonra isə həmin gəmidəki zabitlərin tərksilah olunması üçün göstəriş verilmişdi. Yerli əhali küçələrə çıxıb zabitlərin tərksilah olunmasına etirazını bildirirdi. Vəziyyətin ciddi xarakter aldığını görən Azərbaycan milli təşkilatlarının nümayəndələri İnkilabi Komitəyə gələrək alınmış silahları «Hümmət» müsəlman bolşevik komitəsi vasitəsilə qaytarmağa cəhd göstərmişdilər.

S.Şaumyanla martın 30-da N.Nərimanovun evində və İnkilabi Müdafiə Komitəsində M.Ə.Rəsulzadə ilə keçirilən görüş-

lərdə müəyyən razılıq əldə edilməsinə baxmayaraq, bolşevik-daşnak koalisiyası vədinə əməl etməmişdi. Martın 30-da erməni kilsəsinin yanında toplaşan daşnak dəstələri müsəlmanlara ilk atəş açmış, beləliklə, dinc əhaliyə qarşı kütləvi qətlə start verilmişdi. Martın 31-i və aprelin 1-də qırğınlar xüsusilə kütləvi şəkil almış, üç gün ərzində Bakıda 12 min insan qətlə yetirilmişdi. Şaumyanın erməni-bolşevik dəstələri Bakı əhalisinin 400 milyon manatlıq əmlakını müsadirə etmiş, Təzəpir məscidini topa tutmuş, «Kaspi», «Açıq söz» qəzetlərinin redaksiyasına, «İsmailiyyə» binasına od vurmuşdular.

Azərbaycanlıların soyqırımı Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində də xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdi. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdi. Martın 30-dan aprelin 2-dək sürən qırğınlarda Şamaxı qəzasının 53 müsəlman kəndində 8027 azərbaycanlı öldürülmüşdü. Dağlıq Qarabağda 150 azərbaycanlı kəndi tamamilə dağıdılmış, Şuşada görünməmiş qırğınlar törədilmişdi.

Vəziyyətin gərginləşdiyini görən Osmanlı hökuməti – özünün ağır durumuna baxmayaraq – 1918-ci ilin iyununda qardaş Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək məqsədi ilə Nuru paşanın komandanlığı ilə hərbi qüvvələrini Azərbaycana göndərdi. Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan Korpusu iyun-avqust aylarında Gəncədə, Yevlaxda, Göyçayda, Kürdəmirdə və digər bölgələrdə keçirilən ağır döyüşlərdə eser-mənşevik və daşnak qoşunlarını darma-dağın edərək sentyabrın 15-də Bakıya daxil oldu. Beləliklə, 1918-ci ilin martından başlayaraq erməni daşnaklarının, bolşeviklərin Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində birgə həyata keçirdikləri qırğınlara, özbaşınalıqlara son qoyuldu. Ermənilərin «Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasının qarşısı

qətiyyətlə alındı. Bakı Sentrokaspi diktaturasından azad edildikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı sentyabrın 17-də Gəncədən Bakıya köçdü, mühüm dövlət təsisatları burada yerləşdirildi, dövlət quruculuğunun əsas mərhələsinə start verildi.

1918-ci il iyunun 17-də Gəncədə fəaliyyətini dayandırmış Azərbaycan Milli Şurası həmin il noyabrın 16-da işini yenidən bərpa etdi. Bu iclasda F.X.Xoyskinin müraciəti ilə Milli Şura Müəssislər Məclisini çağırmaq üçün görülməli işləri də öhdəsinə götürdü. Əslində, müstəqil parlamentin yaradılması respublikanın İstiqlal Bəyannaməsində əksini tapmış məqsədlərin reallaşdırılması zərurətindən irəli gəlirdi. Həmin bəyannamənin ikinci bəndində göstərilirdi ki, müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması demokratik respublikadır. Məhz bu baxımdan milli hökumət möhkəm qanunvericilik bazası yarada biləcək orqanın formalaşdırılmasını tez bir vaxtda başa çatdırmalı idi. Azərbaycan parlamenti eyni zamanda gənc respublikanın dünyaya tanıtılmasında, onun legitimləşdirilməsində zəruri olan qanunvericilik bazasını sürətlə formalaşdırmalı idi.

Cümhuriyyət rəhbərliyi Azərbaycan parlamentini (Məclisi-Məbusanı) mümkün qədər tez formalaşdırmağa çalışır, bunu bir tərəfdən milli hakimiyyəti qanuniləşdirmək, digər tərəfdən dövlət idarəetməsini demokratik prinsiplər əsasında formalaşdırmaq istəyi ilə əsaslandırmağa çalışırdı. 1918-ci il noyabrın 16-da toplanan Milli Şura mövcud fəvqəladə şəraitdə Müəssislər Məclisinin çağırılmasının qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədar olaraq ali hakimiyyət orqanı kimi «Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında» qanun layihəsini hazırladı və noyabrın 19-da həmin qanunu qəbul etdi. Milli Şuranın tərkibi demokratik tələblərə cavab vermədiyi üçün birpalatalı parlamentə gizli seçkilər keçirilməsi qərara alındı. Parlament haqqında qanun siyasi-hüquqi hadisə kimi təqdirəlayiq

olmaqla, seçkilərin keçirilməsi üçün hüquqi baza yaratdı. Parlamentin yaradılması ərəfəsində ən mühüm addımlardan biri də məhz müsəlman Şərqində qadınlara ilk dəfə seçki hüququnun verilməsi oldu.

Ekstremal şəraiti nəzərə alan Milli Şura seçkili orqan olan Məclisi-Məbusana (parlamentə) koopitasiya qaydasında – ümumi seçki keçirmədən, məhdud seçki qaydaları əsasında, yerlərdəki nümayəndələrdən müəyyən edilməklə, – Azərbaycan Cümhuriyyətinin müvəqqəti parlamentini yaratmaq qərarına gəldi. 120 nəfər deputatdan ibarət olacaq qanunverici orqanın inzibati ərazi vahidləri təmsilçilərindən də təşkil edilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Məhz bu bölgü prinsipi Azərbaycan sərhədlərini dəqiqləşdirməklə, parlamentdə bütün bölgələrin təmsilçiliyini təmin edirdi. Seçki qanunu siyasi, sinfi, dini, milli fərqləri nəzərə almadan səsvermə hüququna malik bütün vətəndaşların iştirakını təmin edirdi. Milli Şura üzvlərinin qətiyyətli siyasi mövqeləri demokratik parlamentin formalaşmasına gətirib çıxardı. Milli hökumətin varlığını istəməyən ermənilər və Rusiya tərəfdarları, habelə milli hökuməti tanımaq istəməyən o vaxtkı ingilis hərbi komandanlığı parlamentin yaradılmasına mane ola bilmədilər.

Parlamentin açılışı 1918-ci il dekabrın 3-nə nəzərdə tutulsa da, ingilis komandanlığının Azərbaycan hökumətinə ciddi təzyiqləri ilə bağlı bir qədər yubadıldı. Britaniya Krallığının baş qərargah rəisi S.Stoksun mayor Rolansona göndərdiyi məktubda açıq tapşırıqlırdı ki, koalisiya hökuməti müttəfiqlər komandanlığı tərəfindən tanınmayınca Məclisi-Məbusanın açılışına imkan verilməməlidir. Bütün bu təzyiqlərə baxmayaraq, 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycanın tarixində son dərəcə əlamətdar hadisə baş verdi. Bakıda H.Z.Tağıyevin qız məktəbinin binasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadənin giriş sözü və təbrik nitqi ilə açıldı.

Təsis iclasında başda F.X.Xoyski olmaqla, Nazirlər Kabinetinin bütün nümayəndələri iştirak edirdi. «Müsavat» fraksiyasının təklifi ilə Əlimərdan bəy Topçubaşov parlamentin sədri, Həsən bəy Ağayev onun müavini seçildi. Bitərəf və ixtisasca hüquqşünas olan Ə.M.Topçubaşov diplomatik və digər dövləti işlərlə əlaqədar parlamentdə iştirak etmirdi. Parlamentin ilk iclaslarında Azərbaycan parlamentarizmi ənənələrinin əsası yaradıldı və qanunverici orqanın ən gənc üzvü Rəhim bəy Vəkilov katib seçildi.

F.X.Xoyski başda olmaqla, hökumət parlament qarşısında tam tərkibdə istefa verdi. «Azərbaycan parlamentinin nakazı» adlanan daxili nizamnamə aparatın işini təşkil edirdi. «Parlament nakazı» Rusiya imperiyası Dövlət Dumasının daxili nizamnaməsi əsasında təşkil olunmuşdu. Azərbaycan parlamentində sədrdən, birinci müavindən və fraksiya nümayəndələrindən ibarət məşvərətçi orqan (Məsləhət Şurası) formalaşdırılmışdı. Parlamentin ilk iclaslarında mandat, rəqlament və təsərrüfat komissiyaları yaradılaraq onların tərkibinə seçkilər keçirilmişdi. Fraksiyaların gələcək fəaliyyətinin əsas prinsip və proqramları onların bəyanatlarında ifadə olunurdu. Bütün fraksiyalar Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, ölkədə demokratik idarəçiliyi təmin etmək məqsədini bəyan edirdilər. Ş.Rüstəmbəyov («Müsavat» fraksiyası), A.Səfikürdski (sosialist fraksiyası), Z.Vəzirov («İttihad» fraksiyası), Moisey Quxman (milli azlıqlar fraksiyası, yəhudilərin təmsilçisi) Mandat komissiyasına; M.Y.Cəfərov («Müsavat» fraksiyası), Q.Qarabəyli («İttihad» fraksiyası), din xadimi Vasili Kravçenko («Slavyan-rus ittifaqı» fraksiyası, rusların nümayəndəsi) Reqlament komissiyasına; A.Kazımxadə («Müsavat» fraksiyası), H.Məmmədbəyov («İttihad»), N.Tsxakaya (milli azlıqlar fraksiyası, gürcülərin nümayəndəsi) Təsərrüfat komissiyasına üzv seçildilər. Parlamentin sonrakı iclaslarında daha bir neçə komissiya – Maliyyə-büdcə, Fəhlə, Qanunvericilik təklifləri, Redaksiya, Hərbi

işlər, Aqrar, Sorğu, Ölkənin məhsuldar qüvvələrindən istifadə, Müəssisələr Məclisinin çağırılması üzrə komissiyalar təşkil edildi.

Azərbaycan parlamentinin ilk iclasında müttəfiq (Antanta) qoşunların komandanı general Tomsonun şəxsi nümayəndəsi polkovnik Kokkerelin, İranın baş konsulu Sədülvəzarənin, İranın maliyyə agentı Vəlik-ül-mülkün, Dağlılar Respublikası hökumətinin sədri T.Çermoyevin, bu hökumətin Azərbaycan hökuməti yanındakı təmsilçisi Qantemirovun, Gürcüstan Respublikasının təmsilçisi Karstvadzenin, eləcə də Araz Respublikasının nümayəndəsi P.Əliyevin iştirak etməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin de-fakto tanınması demək idi.

Qanunverici orqanın ilk iclasının sonunda «İttihad» fraksiyasından Q.Qarabəyli Azərbaycan parlamentinin açılışı münasibətilə siyasi məhbuslara ümumi amnistiya verilməsi təklifi ilə çıxış etdi. Parlament fraksiyaları bu təklifi yekdilliklə qəbul edərək amnistiya haqqında qanun layihəsini hazırlamaq üçün 5 nəfərdən ibarət işçi heyəti yaratdılar. Komissiyanın tərkibinə sosialist blokundan A.Səfikürdski, «Hümmət» partiyasından S.Ağamalıoğlu, bitərəflərin nümayəndəsi A.Əfəndiyev, «İttihad» fraksiyasından Z.Tağıyev və «Əhrar» fraksiyasından A.Qardaşov daxil edildilər. «Azərbaycan parlamentinin açılması münasibətilə siyasi əfvi-ümumi» adlanan ilk qanun say etibarı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 7-ci rəsmi qanunu idi.

Azərbaycan parlamentinin 10 dekabr 1918-ci il tarixli iclasında ölkədəki əsas siyasi qüvvələrin parlamentdə təmsil olunan nümayəndələri öz platformaları ilə çıxış etdilər. «Müsavət» frqəsindən M.Ə.Rəsulzadə partiyanın yaxın keçmişdə fəaliyyəti ilə əlaqədar qeyd edirdi: «Müsavət» partiyası Rusiya imperiyası tərkibində olan xalqların bərabərliyi ideyasını müdafiə edərək Azərbaycanın muxtariyyətini tələb etmişdir. Hal-hazırda Azərbaycan frqələri arasında onun müstə-

qilliyi ideyası ixtilafa səbəb olmur, əksinə, xalqın zehmində istiqlal fikri möhkəm yer tutmuşdur. Üçrəngli məğrur Azərbaycan bayrağı bütün siyasi qüvvələri bir bayraq altında birləşdirmişdir. Azərbaycan parlamentində (Məclisi-Məbusanında) 23 deputatla təmsil olunan «Müsavət» partiyası Azərbaycan istiqlalını möhkəmləndirəcək hüquqi islahatların keçirilməsi, ölkə xaricində onun tanınması istiqamətində işlərin davam etdirilməsini istəyir».

«Müsavət» fraksiyası hesab edirdi ki, dövlətlərarası diplomatik münasibətlərin qurulması, nümayəndəliklərin yaradılması xarici işlər orqanlarının ilk növbədə görəcəkləri tədbirlər olmalıdır. Xarici dövlətlərə sülh və əməkdaşlıq təklifi ilə çıxış edən hökumət ölkə daxilində də demokratik azadlıqları, bərabərliyi və asayışı qorumağa cəhd etməlidir. Birinci və ikinci hökumətdə yalnız müsəlmanlardan ibarət olmuş nazirlər heyəti yeni təşkil ediləcək hökumətlərdə müştərək şəkildə olmalıdır. «Müsavət» fraksiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində bütün millətlərin – erməni, rus, yəhudi, gürcü, alman, polyak və s. azlıqda qalmış millətlərin doğma vətəni olmaqla, onlara Azərbaycan vətəndaşı kimi bərabər hüquqlar verilməsini, milli mədəniyyətlərini inkişaf etdirmələri üçün şərait yaradılmasını istəyirdi.

Azərbaycanda özünü ali hakimiyyət orqanı elan etmiş Milli Şuranın «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi haqqında», «Birinci Müvəqqəti hökumətin tərkibi haqqında», «İkinci Müvəqqəti hökumətin tərkibi haqqında», «Müvəqqəti hökumətin hüquq və vəzifələri haqqında», «Milli Şuranın buraxılması haqqında» və «Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında» qanunlar da ilkin mərhələdə milli qanunvericiliyin inkişafı baxımından böyük əhəmiyyətə malik idi. Həmin dövrdə parlamentdə təmsil olunan partiyaların nümayəndələrinin katibliyə təqdim etdikləri bəyannamələr rəsmi mətbuat orqanlarında dərc edilməklə xalqa çatdırılırdı.

Müstəqil dövlət quruculuğuna xidmət edən hüquqi islahatlar

Azərbaycan parlamentinin 1918-ci il yanvarın 25-də qəbul etdiyi «Deputatlıq və məmurluq haqqında» qanun hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinin reallaşmasına imkan yaradırdı. Qanun layihəsi qanunverici və icraedici hakimiyyətlərin bir-birindən ayrılmasını və müstəqilliyini nəzərdə tuturdu. Dövlət qulluğu ilə paralel şəkildə parlament üzvü kimi fəaliyyət göstərməyin qaydalarını tənzimləyən «Deputatlıq və məmurluq haqqında» qanun nazirlər istisna olmaqla, bütün məmurlara hər iki hakimiyyət qolunda təmsilçiliyi qadağan edirdi. İdarə xidmətində çalışmayan məktəb məmurları və ya professorlar, eləcə də müxtəlif azad peşə sahibləri – hüquq məsləhətçiləri, həkimlər, dövlət məmurları olmadıqlarına görə bu sırada istisna təşkil edirdilər. «Deputatlıq və məmurluq haqqında» qanun eyni zamanda qanunların dərc olunduğu gündən qüvvəyə minməsi ənənəsinin tətbiqini nəzərdə tuturdu.

Azərbaycan parlamenti 1919-cu ilin ilk aylarından sosial-iqtisadi məsələlərə də geniş diqqət ayırır, əməkhaqlarının artırılması, iqtisadi islahatların keçirilməsi üçün qanunvericilik bazası yaradırdı. Parlamentin martın 17-də keçirilən iclasında müzakirələr zamanı dövlət qulluqçularına Novruz bayramı münasibətilə birdəfəlik müavinət verilməsi geniş diskussiyaya səbəb olmuşdu. Bununla belə, «Azərbaycan Respublikası hökuməti idarələrində çalışan qulluqçulara birdəfəlik müavinət verilməsi haqqında» qanun qəbul edilmişdi. Lakin qanun parlament qulluqçularına və son dövrdə mükafat almış qulluqçulara şamil edilmirdi. Parlament eyni zamanda «Səpmə, yata-laq xəstəliyi ilə mübarizə aparmaq üçün Nuxa şəhər ictimai özünüidarə bələdiyyəsinə 200 min rubl dövlət xəzinəsindən kredit ayrılması haqqında» qanunu qəbul etmişdi.

Bundan başqa, parlament «Yollar və qara yollar, onların təmiri və inşasının Yollar Nazirliyinə verilməsi haqqında», «Müəssislər Məclisinə seçkilər üçün qanunnamə hazırlanmasına görə 20 min rubl ayrılması haqqında», «Vergilər sahəsində şikayətləri araşdırmaq üçün Maliyyə Nazirliyi nəzdindəki Ali Şura instansiyasının yaradılması haqqında», «Poçt və teleqraf nizamnaməsinin 131-ci və digər maddələrinin ləğv edilməsi haqqında», «Azərbaycan quberniya sənaye vergisi idarəsinin təşkili haqqında», «1918-1919-cu illər üçün quberniya və dairə vergi idarələrinin seçilməsi qaydaları haqqında» qanun layihələrini qəbul etmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünü daim diqqətdə saxlayır, yaranmış problemləri müzakirəyə çıxarırdı. 1919-cu ilin yayında Qarabağ hadisələri parlamentdə geniş müzakirə edilmişdi. Parlamentə məlumat verən baş nazir N.Usubbəylinin təklifi ilə parlamentin 4 nəfər deputatdan ibarət təftiş və təhqiqat komissiyası yaradıldı. Parlament komissiyasının tərkibinə Q.Qarabəyli, Ş.Rüstəmbəyov, P.Çubaryan və İ.Xocayev daxil edilmişdilər. Parlament üzvləri Qarabağa göndərilən komissiyanın məlumatını dinləməyi və müzakirə aparmağı qərara almışdı.

Müzakirələr zamanı komissiyanın üzvü Q.Qarabəyli bildirirdi ki, 1918-ci il mart soyqırımının başlanmasına «vəhşi diviziya»nın əsgərlərinin Lənkəranda yerləşən hissəsinin əsgər yoldaşlarının H.Z.Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyevin dəfəndə iştirak edib Bakıdan gəmilərlə qayıtması zamanı yaranan münaqişə bəhanə olmuşdu. Bolşeviklər, ermənilər və digər təxribatçı qüvvələr «vəhşi diviziya»nın, guya, rus əsgərlərinə hücum edəcəyi şayiəsini yayaraq, onların ruslar tərəfindən tərkisilah edilməsinə nail olmuşdular. Nəticədə Bakının müsəlman əhalisi erməni-bolşeviklərin törətdikləri qırğının qurbanı olmuşdu.

Hökumət, eyni zamanda, 1918-ci il mart soyqırımının da təhqiqatının aparılmasını diqqətdə saxlayırdı. 1918-ci il mart soyqırımını təhqiq edən Azərbaycan Məhkəmə Palatası Fövqəladə istintaq komissiyasının ləğv edilməsi haqqında məlumatı «Azərbaycan» qəzetinin 1919-cu il 26 aprel tarixli sayında dərc etdirmişdi. Məlumatda göstərilirdi ki, Azərbaycan Məhkəmə Palatasının ali sədri xüsusi sərəncamla mart hadisələri ilə bağlı materiallar toplanmasının dayandırılması və toplanmış sənədlərin bir hissəsinin Versal konfransına yola düşən nümayəndə heyətinə verilməsi barədə əmr vermişdi. Şifrələnmiş rəqəmli məlumatların xüsusi kuryer vasitəsilə Parisə göndərilməsi qərara alınmışdı.

Sosialist fraksiyasının və Şuşa deputatının təşəbbüsü ilə 1918-ci il dekabrın 20-də parlamentin ilk dəfə olaraq fövqəladə iclasının keçirilməsi isə Ermənistanın qonşu Gürcüstana müharibə elan etməsi ilə bağlı idi. Azərbaycan hələ Zaqafqaziya Seymində təmsil olunanda öz qonşuları ilə sülh və əmin-amanlıqda yaşamaq istəyini həmişə bəyanlamış, yenicə başa çatmış Birinci dünya müharibəsinin ağır nəticələrindən ermənilərin ibrət dərsi götürməsini istəmişdi. Azərbaycan parlamentariləri yaranmış vəziyyətlə əlaqədar bunu bəyan edirdilər: «Bizim sülh istəyimiz quru söz olmayıb, öz işlərimizlə sübuta yetirmiş, bütün xalqlar, xüsusilə də ermənilərə qarşı səmimi münasibət göstərmişik. Ermənilərin bu parlamentdə (Məclisi-Məbusanda) təmsil olunmasını istəmişik. Gürcü qonşularımız da bu fikirdə olmuş və belə siyasət yürütmüşdülər. Ermənilər Qafqazın taleyinin məsuliyyətini dərk etmədən vəhşiliklərini göstərərək gürcü qonşularımızın hüququna təcavüz edirlər».

Parlament ermənilərin həmçinin Azərbaycan torpaqlarına da təcavüz etdiyini, bunun beynəlxalq aləmə çatdırılmasının vacibliyini önə çəkirdi. Gürcüstan və Ermənistan hakimiyyətlərinin daxili işlərinə qarışmaq istəmədiyini, ancaq bütün

Qafqazı, o cümlədən Azərbaycanı da qanlara boyayacaq bir fəlakətin qabağını almaq üçün bu məsələyə təsir etmək istəyinin zəruri olduğunu bildirirdi. Həmin dövrdə erməni-daşnak Andranikin Azərbaycan kəndlərinə basqınları da ciddi müzakirə predmetinə çevrilmişdi. «Müsavat» fraksiyasının təklifi ilə Gürcüstan və Ermənistan parlamentlərinə ünvanlanmış müraciətdə göstərilirdi ki, bütün dünya sülhün bərqərar olmasına çalışdığı zamanda Zaqafqaziya cümhuriyyətləri də sülh və əmin-amanlıqda yaşamalı, istiqlala layiq olduqlarını göstərməlidirlər: «Azərbaycan parlamenti qonşularımız Ermənistan və Gürcüstan cümhuriyyətləri arasında baş verən qanlı, ədavətli hadisələrin xəbərini çox böyük üzüntü ilə qəbul edir. Bu hadisənin nəticəsi olaraq, biz 1918-ci il dekabrın 20-də fəvqəladə iclasa toplaşaraq, Ermənistan və Gürcüstan parlamentlərinə müraciət qəbul edərək hər iki hökuməti bu təhlükəli müharibənin saxlanılmasını və bütün səyləri və nüfuzları ilə öz dövlətləri arasında dostluğu bərpa etməyə çağırırdıq».

Parlament sosialist fraksiyasından daxil olan təklifləri də müzakirəyə çıxararaq üç maddədən ibarət qərarını elan etmişdi:

1. *Bizimlə qonşu, qardaş olan Gürcüstan və Ermənistan millətləri və onların parlamentarilərindən (məbusanından) rica olunsun ki, onlar öz hökumətlərinə təsir edib tezliklə dava hərəkətlərinin dayandırılmasına ciddi surətdə çalışsınlar.*

2. *Zaqafqaziya dövlətləri arasında olan bütün mübahisəli məsələlərin həllinə bu ölkələrin dövlətlərarası konfransında və beynəlxalq arbitrajda baxılması onlara təklif olunsun.*

3. *Zaqafqaziyada yaşayan üç böyük millət bir-biri ilə sıx surətdə əlaqədar olduqlarından Ermənistan və Gürcüstan ixtilafı ümumən Qafqaz millətlərini böyük fəlakətə düşür edə bilər. Hər iki tərəf millətlərin sülh içində yaşamağa tə-*

rəfdar olduqlarını göstərə bilsələr, onda dünya demokratiyası qarşısında öz öhdələrinə böyük məsuliyyət düşdüyünü anlayacaqlar.

Fövqəladə iclasın sonunda Azərbaycan parlamentariləri Ermənistan–Gürcüstan toqquşmalarında və digər münaqişələrdə həlak olanların ruhlarının yad edilməsi üçün ayağa qalxmışdılar. Beləliklə, Məclisi-Məbusan beynəlxalq və regional səviyyədə sülh tərəfdarı olmaqla, demokratik dəyərlərə üstünlük verdiyini, barışığa can atdığını sübuta yetirmişdi.

Azərbaycan parlamenti 1919-1920-ci illərdə qanunvericilik sahəsindəki fəaliyyətini davam etdirərək, ən müxtəlif sahələri əhatə edən qanun layihələrini, o cümlədən, «Balaxanı–Sabunçu mahalında vergi polisi təsisi haqqında», «Şəhərlərdə bələdiyyə idarələri seçkiləri haqqında», «Əsgəri xidmətin müddəti barəsində», «Alkoqol məhsulundan aksiz vergisi miqdarının artırılması haqqında», «Azərbaycan hökuməti sərhəd mühafizə polkunun təsisi haqqında», «Teatr tamaşaları və əyləncə yerlərindən tutulan vergilərin hökumət xəzinəsinə idxalı haqqında», «İrəvan xeyriyyə işləri naziri və vəkili (səlahiyyətli nümayəndə) maaşı və onun idarəsinə 177 min rubl ayrılması haqqında», «Lisensiyası olmayan içki ticarətindən alınan cərimələrin artırılması haqqında» və s. qanunları müzakirəyə çıxarmış və qəbul etmişdi.

Parlamentdə «Hərbi mükəlləfiyyət haqqında» qanuna nəzərdə tutulan əlavə və dəyişikliklər isə orduya çağırılanların xidmət müddətini müəyyən edirdi. Həmin vaxta qədər Rusiya imperiyası qanunlarına müvafiq şəkildə Azərbaycan Cümhuriyyətində əsgəri xidmət 3 il 3 ay tətbiq olunurdu. Göstərilən müddət məqbul sayılmadığından, onun 2 ilə qədər azaldılması nəzərdə tutulurdu. Müddətin azaldılmasında məqsəd gənclərin hamısını orduya cəlb etmək, nisbətən qısa müddətdə xidmət edib, ehtiyatda olanların sayını artırmaqdan ibarət idi. Qanuna görə, 19-24 yaşı olanlar əsgərliyə çağırılırdılar.

Azərbaycan parlamenti ölkənin milli maraqlarının qorunması baxımından da bir sıra mühüm addımlar atmışdı. 1919-cu ildə Paris Sülh Konfransına gedəcək nümayəndə heyətinin rəhbəri Ə.M.Topçubaşov ABŞ-ın İstanbuldakı diplomatı Nəesklə görüşərək ABŞ Prezidenti V.Vilsonun 14 maddəlik prinsiplərinin Azərbaycana şamil olunmasını, müstəqilliyimizin ABŞ tərəfindən tanınmasına kömək göstərməyi xahiş etmişdi. Hollandiya, İsveç və İngiltərənin İstanbuldakı nümayəndələri ilə görüşündə Azərbaycanın hazırkı vəziyyətinə dair memorandumu təqdim etmiş, həmin dövlətlərin diplomatik nümayəndəliklərinin bu barədə məlumatlandırılmasını razılaşdırmışdılar. Ə.M.Topçubaşov Denikin hökumətinin nümayəndəsi Sazonovla görüşündə onu «vahid və bölünməz Rusiya» uğrunda mübarizə ideyasından çəkəndirməyə çalışırdı. Azərbaycanın müstəqilliyinə düşmən mövqedən yanaşan İran dövlətinin xarici işlər naziri Əliqulu xan Ənsari ilə görüşündə Ə.M.Topçubaşov bu yanaşmanı yumşaltmağa nail oldu. İran nümayəndələri sülh konfransında Azərbaycanın istiqlaliyyətini müdafiə edəcəklərinə söz verdilər.

Parlament sədri Ə.Topçubaşovun rəhbərliyi altında nümayəndə heyətinin Paris Sülh Konfransında uğurlu diplomatik fəaliyyəti sayəsində 1920-ci il yanvarın 11-də Antanta dövlətləri Azərbaycanın istiqlaliyyətini de-fakto tanımışdılar. AXC fəaliyyət göstərdiyi 23 aylıq müddət ərzində 20-dən çox dövlətlə, o cümlədən Türkiyə, Gürcüstan, Ermənistan, İran, Belçika, Hollandiya, Yunanıstan, Danimarka, İtaliya, Fransa, İsveçrə, İngiltərə, ABŞ, Ukrayna, Litva, Polşa, Finlandiya və digərlərlə baş konsulluq, konsul agentlikləri səviyyəsində əlaqələr qurmağa nail olmuşdu.

Birinci respublikanın son parlament iclaslarından biri də 1920-ci il aprelin 20-də keçirilmişdi. İclasda İran dövləti ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında bağlanmış müqavilələrin parlamentdə ratifikasiya edilməsi üçün hər iki dövlət

lətin nümayəndə heyətləri parlamentə gəlmişdilər. Həmin müqavilənin bağlanmasına dörd ay vaxt sərf olunmuşdu: Azərbaycan nümayəndə heyəti, başda Adil xan Ziyadxanov olmaqla, İrana getmiş və səfər zamanı bir sıra prinsipial razılıqlar əldə edilmişdi. İranın səlahiyyətli nümayəndəsi Ağa Seyid Ziyəddin Təbatəbai də parlamentin iclasında iştirak edirdi.

Xarici işlər naziri F.X.Xoyskinin parlamentə təqdim etdiyi sazişlər gömrük, ticarət, teleqraf, poçt, məhkəmə qərarlarının icrası, konsulluq əlaqələri və digər sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tuturdu. Parlament müzakirələrindən sonra İranla bağlanmış dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə yekdilliklə təsdiq edilmişdi. Bu müqavilə ilə Azərbaycan həm də beynəlxalq hüquq subyekti kimi çıxış edirdi.

Parlament aprel ayında həmçinin «Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropa dövlətləri və Amerikada diplomatik nümayəndəliklərinin təsisinə və Paris Sülh Konfransındakı Azərbaycan nümayəndə heyətinin buraxılması haqqında» qanun layihəsini müzakirə etdi. Qanun layihəsində Fransa, İngiltərə, İtaliya, İsveçrə, Polşa və Amerikada hər birində 4 nəfər olmaqla nümayəndələrlə təmsil olunmaq nəzərdə tutulurdu. Parlament komissiyası müzakirələrdə yalnız Polşadakı nümayəndələrin sayını 2 nəfər artırmağı qərara almışdı. Qanuna görə, aprel 1-dən 8 dövlətdə – Fransa Respublikasında, Böyük Britaniya kralı yanında, İsveçrə Respublikasında, İtaliya kralı yanında, Şimali Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Almaniyada, Sovet Respublikasında və Polşa Respublikasında diplomatik missiyalar təşkil edilirdi. Azərbaycanın xarici dövlətlərdəki diplomatik missiyasının saxlanılması üçün 118 min rubl vəsait ayrılırdı.

Birinci respublika parlamentinin qəbul etdiyi sonuncu qanun «Gəncə quberniyasının iki qəzaya bölünməsi haqqında» olmuşdur. Qanuna görə, Gəncəbasarda iki qəza – Gəncə qəzası və Şamxor qəzası yaradılırdı. Şamxor qəzası üzrə

polis idarəsi təşkil etmək nəzərdə tutulmuşdu. Şamxor Qəza İdarəsinin formalaşması üçün dövlət cəmi 70 min rubl vəsait ayırırdı. Bolşeviklər yeni yaradılmış qəzanın mərkəzinin Zəyəm stansiyası olmasını təklif edirdilər. Səsvermə nəticəsində Gəncə quberniyasından ayrılan yeni qəzanın mərkəzi Zəyəm olmaqla Şəmkir adlandırılması qərara alındı.

Müstəqil dövlətçiliyə qarşı qəsd

Azərbaycan parlamenti bolşevik çevrilişi ərəfəsində adi iş günlərinə toplaşaraq aprelin 26-sı və 27-də işini davam etdirmiş, gündəlikdə olan məsələləri müzakirəyə çıxarmışdı. Aprelin 26-da keçirilən 144-cü iclasda isə orta təhsil məktəbləri yanında fəaliyyət göstərən hazırlıq sinfi müəllimlərinin məvaciblərinin artırılması məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdı. Maliyyə-büdcə komissiyası müəllimlərin maddi vəziyyətinin çətin olmasını nəzərə alıb, onların əməkhaqlarının artırılmasını təklif etmişdi. Komissiya, həmçinin hökumət qarşısında məsələ qaldıraraq məktəblərdə bütün təbəqələrin uşaqlarının oxuya bilmələri üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təklif etmişdi. Bu iclasda, həmçinin Şəki şəhərindən keçən Kiş çayında bənd vurulması üçün maliyyə-büdcə komissiyasının irəli sürdüyü qanun layihəsi də parlament tərəfindən yekdilliklə qəbul edildi.

Xalq Cümhuriyyəti parlamenti 1920-ci il aprelin 27-də sonuncu – 145-ci fəvqəladə iclasına toplaşmışdı və iclasa M.Y.Cəfərov sədrlik edirdi. İclasın açıq keçirilməsi qərara alındı. Hökumət böhranının yaranmasında az əməyi olmayan, bolşeviklərə liberal yanaşması ilə seçilən M.Hacinski kommunistlərlə danışıqlar aparən komissiyanın sədri kimi müzakirələr barədə parlamentə məlumat verdi. Təslimçi ultimatum «Müsavat» fraksiyası istisna olmaqla, digər fraksiyaların mövqeyi ilə üst-üstə düşürdü.

1920-ci il aprelin 27-si saat 11-də parlament hakimiyyətin Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsinə verilməsi haqqında əleyhinə 1, bitərəf 3 və səs verməyən 3 nəfər olmaqla qərar qəbul etdi. Parlamentin sədr əvəzi M.Y.Cəfərov və parlament işlər idarəsinin müdiri Mustafa bəy Vəkilovun imzaladıqları sənədlə hakimiyyətin verilməsi şərtləri aşağıdakı qaydada təsbit edilirdi:

1. *Sovet hökuməti tərəfindən idarə olunan Azərbaycanın tam istiqlalıyyəti mühafizə edilir;*

2. *Azərbaycan kommunist firqəsinin yaratdığı hökumət müvəqqəti orqan olacaqdır;*

3. *Azərbaycanın son idarə formasını hər hansı bir xarici təzyiqdən asılı olmayan fəhlə, kəndli və əsgər deputatları sovetləri şəxsində Azərbaycanın ali qanunverici orqanı müəyyənləşdirir;*

4. *Hökumət idarəsinin bütün xidmətçiləri öz yerlərində qalır, ancaq məsul vəzifə tutanlar dəyişdirilir;*

5. *Yeni yaradılan müvəqqəti kommunist hökuməti parlamentin və hökumət üzvlərinin həyatının və əmlakının toxunulmazlığına təminat verir;*

6. *«Qızıl Ordu»nun Bakı şəhərinə döyüşlə daxil olmasına yol verməmək üçün tədbir görür;*

7. *Yeni hökumət Azərbaycanın istiqlalını sarsıtmaq məqsədi güdən bütün xarici qüvvələrə qarşı qəti tədbirlər görəcək və öz sərəncamında olan bütün vasitələrlə mübarizə aparacaqdır.*

Parlament özünün fəvqəladə iclasında bu şərtləri səs çoxluğu ilə qəbul etdi. Azərbaycan dövləti və parlamentinin fəaliyyətinə son qoymuş kommunist hakimiyyəti və onun adından istifadə edərək yalançı hakimiyyətlərini elan etmiş milli bolşeviklər işğaldan dərhal sonra müstəqil siyasi qərarlar verməkdən kənarlaşdırılaraq Moskvanın diktəsi ilə hərəkət etməyə məcbur edildilər. Götürdükləri öhdəliklərə baxmayaraq,

bolşeviklər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli siyasi və dövlət xadimlərini – F.Xoyskini, M.Rəfiyevi, B.Cavanşiri, X.Rəfibəyovu, F.Köçərlini və digərlərin qətlə yetirmiş, həbs və təqiblərə məruz qoymuşdular.

XI Qırmızı Ordunun əsgərləri işğal zamanı Bakı küçələrində və bütün Azərbaycanda soyğunçuluq edirdilər. Milli hökuməti aldadan bolşeviklər XI Ordunun tərkibində xidmət edən türklərin, həmçinin Volqaboyuda yaşayan türk xalqlarından təşkil edilmiş hərbi dəstələri Necati paşanın komandanlığı ilə Türkiyəyə köməyə göndərəcəklərini bildirmişdilər. XI «Qızıl Ordu» zahirdə Azərbaycanın müstəqilliyini tanısa da, onu böyük əraziyə malik olan Rusiya Federasiyasının tərkibinə daxil etdi.

Ötən əsrin əvvəllərində cəmi 23 ay mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika olaraq bugünkü müstəqil dövlətin sələfi qismində müstəqilliyimizə hüquqi-siyasi və mədəni əsaslar formalaşdırdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 85 illiyi münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində vurğuladığı kimi: «Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, ilk respublika dövründə həyata keçirilən tədbirlər müstəqil dövlətçiliyimizin əsaslarının yaradılması və gələcək inkişaf yolunun müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Gördüyü bir sıra məqsədyönlü işlər Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin yürütdüyü siyasətin miqyasını, məhiyyət və mənasını əyani şəkildə səciyyələndirir».

Ötən 8 ildə Azərbaycanın müstəqilliyini praktik addımlarla möhkəmləndirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ənənə və varislik əlaqələrinə sadıqlıq nümayiş etdirir. Dövlət başçısının xüsusi diqqəti və qayğısı ilə 2007-ci il mayın 25-də Bakıda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq «İstiqlal Bəyannaməsi» abidə-

sinin təntənəli açılışı mərasimi keçirilmişdir. Qranitdən və ağ mərmərdən yonulmuş abidənin üzərinə 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə qəbul olunmuş İstiqlal Bəyannaməsinin həm əski, həm də latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə mətni həkk olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyev 2008-ci il fevralın 15-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dövlətçilik tariximizində xüsusi yer tutduğunu nəzərə alaraq «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyi haqqında» sərəncam imzalamışdır. Sərəncamın preambula hissəsində göstərilirdi ki, «Müsəlman Şərqində ilk parlament respublikası – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın qədim dövlətçilik ənənələrini yaşadaraq müasir dövrə xas dövlət təsisatlarının yaradılmasına nail olmuşdu. Milli parlamentarizmin təşəkkül tarixi isə Azərbaycan parlamentinin 1918-ci il dekabr ayının 7-də keçirilmiş ilk iclasından başlayır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması mürəkkəb siyasi dövrdə cərəyan edən hadisələrin və Azərbaycan xalqının milli oyanışının məntiqi yekunu idi. Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə və digər görkəmli şəxsiyyətlər tərəfindən təməli qoyulmuş proseslər Azərbaycanda yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranması ilə nəticələnmiş, milli özünüdərkini gerçəkləşməsinə böyük təsir göstərmişdir. Bakının neft paytaxtına çevrilməsi milli sahibkarlar təbəqəsinin formalaşması ilə yanaşı, dünyanın aparıcı universitetlərində təhsil almış ziyalılar nəslinin yetişməsinə şərait yaratmışdır. Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqa ziyalıların siyasi proseslərə qatılması, Dumaya seçilməsi və Rusiya müsəlmanlarının təşkilatlanmasında oynadıqları rol tariximizin unudulmaz səhifələrindəndir.

Rusiyada çar üsuli-idarəsinin ləğvi, baş verən fevral və oktyabr çevrilişləri, Birinci dünya müharibəsinin fəsadları və

bir sıra digər amillər Qafqazı ayrı-ayrı siyasi qüvvələrin qarşıdurma meydanına çevirmişdi. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin Bakı neftinə göstərdiyi maraq vəziyyəti daha da gərginləşdirdi.

İlk qərarı ilə milliyyəti, dini, sosial vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq ölkəmizin bütün vətəndaşlarına bərabər hüquqlar verən cümhuriyyətin yaranması çox mürəkkəb şəraitdə elan olunmuşdu. Cəmi 23 ay yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin hər bir səhifəsi bütün azərbaycanlılar üçün olduqca əzizdir. Bununla belə, bu tarixdə ürəyimizi qürur hissi ilə dolduran hadisələrlə yanaşı, ümummilli faciələrə yol açan səhifələr də vardır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin öz dövlətçilik atributlarını qəbul etməsi, dövlət və hərbi quruculuq, iqtisadiyyat və mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahələrində atdığı addımlar xalqımız üçün taleyüklü əhəmiyyət kəsb etmişdir. Cümhuriyyətin böyük uğurlarından biri Paris Sülh Konfransında 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi tanınması olmuşdur. Lakin ölkənin öz neftini xarici bazarlara çıxarmaqdan təcrid edilməsi nəticəsində yaranmış siyasi, iqtisadi və sosial böhran güclənirdi. Həmçinin parlament daxilində hökm sürən hərcmərclik, Qarabağda və Zəngəzurdakı erməni silahlı dəstələri ilə qarşıdurmalar gündən-günə dərinləşirdi. Əhalinin əsas hissəsinin ağır durumu isə bolşevik təbliğatı üçün münbit zəmin yaradırdı. İrəvanın ermənilərə paytaxt kimi verilməsindən sonra İrəvan mahalından qaçqın düşmüş 150 mindən artıq soydaşımızın vəziyyəti olduqca gərgin idi. Belə bir vəziyyətdə parlamentin son iclasında bolşevik ultimatumunun qəbul edilməsi aprel işğalı ilə nəticələndi.

Aprel işğalı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti liderlərinin bir qismini Məmməd Əmin Rəsulzadə kimi mühacir həyatı yaşamağa məhkum etdi, digər qismini Fətəli xan Xoyski və Həsən

bəy Ağayev kimi erməni terrorunun qurbanına çevirdi, qalanlarını da bolşevizmin amansız repressiyalarına məruz qoydu.

1920-ci il aprelin 28-də ikinci respublika – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaradıldı. İki il ərzində öz müstəqilliyini qoruyub saxlamağa nail olan respublika 1922-ci ildə SSRİ-nin tərkibinə daxil olduğdan sonra öz müstəqilliyinin ancaq formal atributlarını saxlaya bilmişdi. Yalnız onu əvəz edən dördüncü respublika müstəqillik ideyasını yaşatmış və Azərbaycan bütün sərvətlərinin, o cümlədən neftinin tam sahibi kimi çıxış edə bilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə dair sanballı əsərlər, hətta ikicildlik ensiklopediya nəşr edilsə də, tariximizin bu mərhələsi ilə bağlı çox sayda sənədlər hələ xarici ölkələrin qapalı arxivlərində saxlanılır və öz tədqiqatçılarını gözləyir.

Sərəncamda, həmçinin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illiyinin respublikada geniş qeyd edilməsi; Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Təhsil Nazirliyi və Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirməsi; Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin yaranmasının 90 illiyi münasibətilə xüsusi iclasın keçirilməsinin tövsiyə olunması məsələləri əksini tapmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyi ilə bağlı rəsmi qəbulda çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: *«Müstəqillik o deməkdir ki, ölkə tam şəkildə müstəqil siyasət apara bilsin. Mən heç bir başqa misal gətirmək istəmirəm. Biz bu misalları yaxşı bilirik. Ölkələr var ki, müəyyən səbəblərə görə müstəqil siyasət aparmaq iqtidarında deyillər, haradasa imkanları yoxdur, haradasa tədbirlər görülməyibdir. Azərbaycan bu baxımdan ayaq üstə çox möhkəm dayanan ölkədir. Bizim vəzifəmiz, borcumuz,*

bütün Azərbaycan xalqının borcu ondan ibarətdir ki, bu müsbət meyilləri daha da möhkəmləndirək».

Xalqların təşəkkül tapması və qarşıya qoyduqları konkret hədəflərə doğru irəliləməsi prosesində milli dövlətin mövcudluğu mühüm şərtlərdən biridir. Bəli, bu gün Azərbaycanda vaxtı ilə cümhuriyyət ideoloqlarının arzuladığı müstəqil, demokratik, hüquqi dövlət mövcuddur!

Bu dövlət Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sürətlə inkişaf edərək məqsədlərinə doğru inamla irəliləyir!

Gələcək müstəqilliyə xidmət edən addımlar

«...Azərbaycan xalqı kommunist rejimində, Ümum-ittifaq sosialist dövlətinin tərkibində olduğundan, şübhəsiz ki, müstəqilliyini itirmiş, ancaq dövlətçiliyini tam itirməmişdi. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bir çox atributları qalmış, yaşamışdı. Əsas cəhət odur ki, yetmiş il ərzində Azərbaycan xalqı böyük tarixi yol keçmiş, respublikanın iqtisadiyyatı yüksək sürətlə inkişaf etmiş, xalqımızın mədəni, təhsil səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın elmi, mədəniyyəti, həyatının bütün sahələri inkişaf etmiş, respublikanın böyük iqtisadi, sosial və mədəni-intellektual potensialı yaranmışdır. Azərbaycan xalqı həmin dövrdə mövcud şəraitə uyğunlaşsa da, eyni zamanda onun qəlbində tam müstəqillik, milli azadlıq hissləri yaşamışdır. Keçmişdə olduğu kimi, bu dövrdə də həmin hisslər xalqımızı heç zaman tərk etməmişdir. Siyasi rejimdən, kiminsə əsarəti altında yaşamasından asılı olmayaraq xalqımız həmişə milli azadlığa, istiqlala can atmışdır».

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycanda dövlətçilik şüurunun təşəkkül tarixi min illərlə ölçülsə belə, əlverişli geostrateji mövqedə yerləşən, zəngin təbii sərvətlərə malik bu ərazidə qurulmuş dövlətlərin tezliklə süquta uğraması tarixi gerçəklikdir. Ötən əsrin əvvəllərində çar Rusiyasında

cərəyan edən ictimai-siyasi proseslər, imperiya daxilində məcburən bir araya gətirilmiş xalqların milli azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxması 1918-ci ildə Azərbaycana da öz istiqlaliyyətini elan etmək imkanı yaratdı. Müstəqil Azərbaycanı mütərəqqi fikirdə, əməldə yaradıb, milli ideologiyanın formalaşmasına çalışan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Məmmədəğa Şahtaxtı və onlarca digər işıqlı şəxsiyyət mövcud tarixi vəziyyəti reallığa çevirərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini şanlı tariximizin səhifəsinə yazdı. Müsəlman Şərqində ilk demokratik dövlət elan olunaraq onun idarəetmə təsisatları formalaşdırıldı. Bütün tərəflərdən təzyiq və təhdidlər qarşısında qalan gənc dövlət beynəlxalq aləmə inteqrasiya istiqamətində ilk kövrək addımlarını atmağa başladı.

1918-ci ilin 28 mayında elan olunmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin idarə edilməsində buraxılan səhvlər, daxilə milli birliyin əldə edilməməsi, ən əsası, o dövrdə dünyanın siyasi mənzərəsini dəyişməkdə olan geopolitik proseslər cümhuriyyətin yaşamasına, müstəqil təsisat kimi sözünü deməsinə imkan vermədi. Mahiyyət etibarilə çar Rusiyası ordusunun varisi sayılan bədnam Sovet ordusu 1918-ci ilin aprelində Azərbaycanı işğal etdi. Beləliklə, cəmi 23 aylıq ömür yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğrayaraq həmin dövrün insanları üçün yalnız xoş xatirəyə çevrilmiş oldu.

Prezident İlham Əliyevin 2008-ci il 15 fevral tarixli «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyi haqqında» sərəncamında da vurğulandığı kimi, «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin öz dövlətçilik atributlarını qəbul etməsi, dövlət və hərbi quruculuq, iqtisadiyyat və mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahələrində atdığı addımlar xalqımız üçün tələyüklü əhəmiyyətli

yət kəsb etmişdir. Cümhuriyyətin böyük uğurlarından biri Paris Sülh Konfransında 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi tanınması olmuşdur. Lakin ölkənin öz neftini xarici bazarlara çıxarmaqdan təcrid edilməsi nəticəsində yaranmış siyasi, iqtisadi və sosial böhran güclənirdi. Həmçinin parlament daxilində hökm sürən hərcmərclik, Qarabağda və Zəngəzurdakı erməni silahlı dəstələri ilə qarşıdurmalar gündən-günə dərinləşirdi. Əhalinin əsas hissəsinin ağır durumu isə bolşevik təbliğatı üçün münbit zəmin yaradırdı. İrəvanın ermənilərə paytaxt kimi verilməsindən sonra İrəvan mahalından qaçqın düşmüş 150 mindən artıq soydaşımızın vəziyyəti olduqca gərgin idi. Belə bir vəziyyətdə parlamentin son iclasında bolşevik ultimatumunun qəbul edilməsi aprel işğalı ilə nəticələndi».

Şərqi ilk demokratiya quruluşlu dövləti xarici hərbi müdaxilə nəticəsində süquta uğrasa da, milli dövlətçilik ənənələrinin başlanğıc nöqtəsi kimi Azərbaycan xalqının yaddaşından heç zaman silinməmişdir. Cümhuriyyətin süqutundan sonrakı onilliklər ərzində həyata keçirilən repressiyalar, təzyiqlər insanlarımızın milli istiqlal duyğularına xələl gətirməmiş, imperiyanın anti-milli, şovinst siyasəti ilə barışmayan xalqımız şərait yetişdikcə istər konkret fərdlər, istərsə də qruplar şəklində milli haqlarımız uğrunda mücadilə aparmışdır.

Sovet Azərbaycanının dirçəliş dövrü

Ümumilikdə 1920-1991-ci illər Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması və respublikanın 70 il ərzində İttifaq çərçivəsində yaşaması dövrünü əhatə edir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə xalqa 2000-ci il 29 dekabr tarixli müraciətində vurğulandığı kimi, Azərbaycan bu illərdə müstəqil dövlətçiliyini itirsə də, ölkədə çox zəngin iqtisadi və intellektual potensial yaranmışdı. 20-30-

cu illərdə xalqın qəhrəman əməyi ilə neft sənayesində böyük yüksəliş əldə edilmiş, sənayenin yeni sahələri əmələ gəlmiş, elektrik stansiyaları tikilmiş, suvarma kanalları çəkilmiş, kənd təsərrüfatı dirçəlmişdir. Azərbaycan ellikcə savadlanmış, orta ümumtəhsil məktəblərinin, xəstəxana və poliklinikaların, ali və orta ixtisas məktəblərinin, elmi-tədqiqat və mədəni-maarif müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli genişlənmişdir.

İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində Azərbaycanda dörd mindən çox ibtidai, 16 ali məktəb var idi. 1938-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı yaradılmış, Azərbaycanda teatr şəbəkəsi formalaşmışdı – 1940-cı ildə ölkədə 18 teatr fəaliyyət göstərirdi. 1937-ci ildə Üzeyir bəy Hacıbəylinin «Koroğlu» operası Azərbaycan mədəniyyətində böyük tarixi hadisəyə çevrildi. Bütün bu uğurlarla yanaşı, 1937-1938-ci illərin qanlı repressiyaları Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük zərbələr vurdu. Repressiya illərində 50 mindən artıq adam güllələnmiş, 100 mindən çox insan Sibir və Qazaxıstana sürgün olunmuş, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Tağı Şahbazi, Salman Mümtaz kimi böyük şəxsiyyətlər məhv edilmişdi.

İkinci dünya müharibəsi illərində keçmiş SSRİ-nin faşizmə qarşı əzmkar mübarizəsində və son nəticədə qələbəsində Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur. Xalqımız İkinci dünya müharibəsində həm döyüş meydanlarında, həm də arxa cəbhədə əsl şücaət və əzmkarlıq nümunələri göstərmişdir. Müharibə başlanandan keçən qısa müddət ərzində respublika ərazisində 87 qırıcı batalyon, 1124 özünümüdafiə dəstəsi təşkil edilmişdi. 1941-1945-ci illərdə respublikanın 600 mindən çox oğlan və qızı cəbhəyə getmişdi. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçdi, 130-a yaxın azərbaycanlı döyüşçü Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına, 30 nəfər isə «Şöhrət» ordeninin hər üç dərəcəsinə layiq görüldü. 170 mindən çox azərbaycanlı əsgər və zabıt SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif edildi. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı

Həzi Aslanov, Sovet İttifaqı qəhrəmanları – İsrəfil Məmmədov, Aslan Vəzirov, Adil Quliyev, Ziya Bünyadov, Gəray Əsədov, Məlik Məhərrəmov, Mehdi Hüseynzadə, generallar – Mahmud Əbilov, Akim Abbasov, Tərlan Əliyərbəyov, Hacıbaba Zeynalov və bir çox başqaları öz qəhrəmanlıqları ilə xalqın şanlı tarixinə yeni səhifələr yazdılar.

Müharibə illərində respublikada iqtisadiyyatın hərbi qaydada yenidən qurulması sahəsində böyük işlər görüldü. Yüngül, toxuculuq və yeyinti sənayesi tamamilə cəbhə üçün məhsul istehsalına keçdi. Qısa müddət ərzində Bakı döyüşən ordunun mühüm cəbbəxanalarından birinə çevrildi. 1942-ci ildə Bakıda 130 növ müxtəlif silah, hərbi sursat istehsal edilirdi. Böyük çətinliklərə baxmayaraq, neftçilər fədakarlıqla çalışır, cəbhəni və iqtisadiyyatın bütün sahələrini yanacaq təmin edirdilər. Məhz bu çətin dövrdə akademik Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi ilə aviasiya benzini istehsalının yeni texnologiyası hazırlandı, Azərbaycanda yüksək oktanlı benzin istehsalına başlandı.

1941-ci ildə neftçilərimizin fədakar və gərgin səyləri nəticəsində Azərbaycanın bütün tarixində ən böyük həcmdə – 23,5 milyon ton neft hasil olundu. Bu, İttifaq miqyasında çıxarılmış neftin 71,4 faizini təşkil edirdi. Azərbaycan neftçiləri müharibə illərində ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları verdilər. Mübaliğəsiz demək olar ki, İkinci dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində Bakı nefti həlledici amillərdən biri olmuşdur. Müharibənin ağırlığının böyük bir hissəsini öz üzərinə götürmüş Sovet ordusunun dənizdə, quruda və havada düşmən üzərində üstünlük qazanmasında Bakı nefti misilsiz rol oynamışdır. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, o dövrdə hər beş təyyarə, tank və avtomaşından dördü Bakı mədənlərindən çıxarılaraq Bakının neft emalı zavodlarında istehsal olunmuş benzinlə işləyirdi.

İkinci dünya müharibəsi bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzüağ çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan dözümlü və qəhrəman xalqdır. Müharibədən sonrakı illərdə respublikamız iqtisadiyyat və mədəniyyətin yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. 1948-ci ildə respublika sənayesi müharibədən əvvəlki səviyyəni ötmüş, 1960-cı ildə isə 1940-cı ildəki səviyyəni 2,8 dəfə üstələyən məhsul buraxılışına nail olmuşdu. Kənd təsərrüfatının məcmu məhsulu bu illərdə 2 dəfə, dəmiryol nəqliyyatının yükdaşımaları 2,9 dəfə, bütün maliyyələşdirmə mənbələri üzrə kapital qoyuluşu 3,8 dəfə artmışdı. Bu illərdə ağır sənayenin neft emalı, kimya və neft kimyası, qara və əlvan metallurgiya, cihazqayırma və elektrotexnika kimi yeni sahələri əmələ gəlmişdi. Energetika və su təsərrüfatı tikintiləri genişlənmiş, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası möhkəmlənmişdi. Azərbaycan əməkçiləri Rusiya Federasiyasının, eləcə də SSRİ-nin digər respublikalarının iqtisadiyyatının bərpa olunması və inkişafı işində fəal iştirak edirdilər. Respublikanın alim və mütəxəssisləri Cənubi Qafqaz, Tatarıstan və Başqırdıstanda, Qərbi Sibirin Tümen vilayətində yeni iri neft yataqlarının kəşf olunmasına və istismarına əvəzsiz töhfələr vermişdilər.

Bununla belə, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatının inkişafında mənfi meyillər özünü qabarıq göstərməyə başlamışdı. Azərbaycan milli gəlirin inkişaf tempinə, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin mənimsənilməsinə, ictimai əməyin məhsuldarlığına görə Ümumittifaq göstəricilərindən geri qalırdı. İqtisadiyyatdakı çatışmazlıqlar sosial sahədə əməkçilərin maddi rifah halının yaxşılaşmasındakı problemlərin həllinə mənfi təsir göstərirdi. 1965-ci ildə 1940-cı ilə nisbətən respublikada məcmu ictimai məhsul yalnız 3,6 dəfə, sənaye məhsullarının həcmi 4 dəfə artmışdı, halbuki ölkə üzrə bu göstəricilər müvafiq surətdə 5,7

və 7,9 dəfəyə çatırdı. Azərbaycan Respublikası milli gəlirin həcminə görə Ümumittifaq səviyyəsindən 2 dəfə, əsas fondlara görə 1,8 dəfə, kapital qoyuluşu üzrə 1,7 dəfə geri qalırdı. Sənayedə bütün istehsalın ən mühüm səmərəlik və yekun göstəricisi olan əmək məhsuldarlığı Ümumittifaq miqyaslı inkişaf templərindən 1,5 dəfə geri qalırdı.

Əsaslı tikinti sahəsində ciddi çatışmazlıqlara yol verilmişdi. Sənaye müəssisələrinin, yaşayış binalarının, mədəni-məişət obyektlərinin istismara verilməsi üzrə tapşırıqlar müntəzəm olaraq pozulurdu. Bütövlükdə 60-cı illərdə əsas fondlar 1 milyard rubla qədər kəsirdə qalmışdı ki, bu da 1969-cu ilin başlanğıcında respublikanın bütün əsas fondlarının 10 faizini təşkil edirdi. Sənaye sahələrinin və sosial sferanın potensialının gücləndirilməsi işində əldən verilmiş imkanlar respublikanın 60-cı illərdə sosial-iqtisadi cəhətdən geri qalmasının başlıca səbəbləri idi.

Neft sənayesi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesi fasilələrlə işləyir, bir çox sahələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri pisləşirdi. Nəqliyyat kompleksində dəmiryol vaqonlarının normadan artıq boşdayanmaları, gəmilərin yüklənmə-yükboşaltma işində ləngimə çoxalmış, hərəkət heyətlərinin sürəti azalmış, onların yükdaşıma qabiliyyətindən tam istifadə olunmamışdı. Sənişin nəqliyyatının işində də boşdayanmalar artmışdı ki, bu, əhalinin, xüsusən Bakı şəhərində haqlı şikayətinə səbəb olurdu.

Kənd təsərrüfatında meliorasiya və dəmyə torpaqların suvarılması işində nöqsanlar var idi, kənd təsərrüfatı işlərinin mexanikləşdirilməsi aşağı səviyyədə idi. Aqrotexniki qaydaların pozulması üzündən taxılın, pambığın, tərəvəzin, üzümün, çay yarpağının və başqa bitkilərin məhsuldarlığı aşağı səviyyədə idi. İstehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi işində kobud yanlışlıqlara yol verilmişdi. İri obyekt və müəssisələrin əksəriy-

yətinin bir qayda olaraq Bakı, Sumqayıt şəhərlərində tikilməsi orta və kiçik şəhərlərin əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması dərəcəsini aşağı salır, ölkə əhalisinin paytaxta axmasına səbəb olur və burada yaşayış evləri və sosial obyektlərlə əlaqədar artıq mövcud olan çətinlikləri daha da ağırlaşdırırdı.

O zaman respublikada vəziyyətin pisləşməsi həm də idarəçilikdə vahid komanda prinsipinin olmaması, hakimiyyətdə ikitirəliyin hökm sürməsi, iqtisadi cinayətkarlığa, korrupsiya və rüşvətxorluq, dövlət əmlakının mənimlənilməsi hallarına qarşı səmərəli mübarizənin aparılmaması ilə şərtlənirdi. Cəmiyyətdəki iqtisadi böhran mənavi aşınmanı da gücləndirmiş, qanunçuluğun, hüquq qaydalarının təminatında ciddi problemlər yaratmışdı. Prezident Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev «Əsl vətəndaş, şəxsiyyət və lider haqqında» düşüncələr əsərində həmin dövrü şərh edərək yazır: «SSRİ-nin perspektivsiz əyalətlərindən biri kimi respublikamız barəsində formalaşmış fikrin nəticəsi idi ki, 1960-cı ilin sonlarına yaxın Azərbaycan sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində geridə qalırdı. Sovet hökumətinin rəsmi dairələri səviyyəsində belə bir fikir vardı ki, məşhur neft yataqları öz keçmiş əhəmiyyətini itirmişdir və respublikanın neftə yönəldilmiş iqtisadiyyatı elə beləcə sürünməyə məhkumdur. Bunun, demək olar, alternativ yox idi. Vəziyyətdən çıxmaq üçün yeni yollar axtarmaq əvəzinə respublikada mənfəət meyillərinin tədricən güclənərək daha dərin kök atması ilə barışmışdılar, hakimiyyət uğrunda gizli mübarizə getdikcə daha eybəcər şəkil alırdı. Belə bir vəziyyətdə ilk növbədə respublika iqtisadiyyatının getdikcə güclənən tənəzzülünün qarşısını almaq, ictimai-siyasi həyatdakı mənfəət halları aradan qaldırmaq lazım idi. Buna ən əvvəl respublikanın siyasi rəhbərliyindəki intriqalar, dövlət və əmək intizamının, tələbkərliliyin olmaması, hakimiyyət orqanlarındakı qohumbazlıq və rüşvətxorluq mane olur və bütün bunlar da cəmiyyətə son dərəcə mənfəət təsir göstərir, cəzasızlıq və hərki-hərkillik şəraiti yaradırdı».

İstiqlala aparan yolun başlanğıcı

Belə bir şəraitdə Azərbaycanın böhrandan tamamilə xilas olub yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması, gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin formalaşdırması ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-cu ilin 14 iyulunda respublika rəhbərliyinə irəli çəkilməsi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu mənada Azərbaycanın istiqlal tarixinə nəzər salarkən xüsusən də 1969-1982-ci illərin dəqiqliklə öyrənilməsinə zərurət duyulur. Xalqın dövlət müstəqilliyini elan etməsi, suveren təsisat kimi gələcəkdə problemlərinin həllinə nail olması üçün real əsaslar məhz bu illərdə formalaşdırılmış, milli özünüdərk və özünəqayıdış prosesi geniş vüsət almışdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət olan Heydər Əliyev AXC-nin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında, azərbaycanlıların istiqlal duyğularında qığılıcı kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini – ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru – müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli reallığa qovuşdurmuş, böyük fədakarlıqlar hesabına qurub-yaratdığı dövlətin sarsılmazlığını, demokratik yüksəlişini, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədliliyini, daimiliyini, dönməzliyini təmin etmişdir. Əgər ulu öndər Heydər Əliyevin hələ respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni yüksəlişi üçün həyata keçirilən tədbirlər, milli şüurun oyanışı istiqamətində istər açıq, istərsə də gizli şəraitdə görülən işlər olmasaydı, bu gün Azərbaycanın müstəqil xəttə malik, heç bir dövlətdən asılı olmayan təsisat kimi mövcudluğu şübhə altında qalardı...

Şübhəsiz, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyə irəli çəkilməsi onun dövlət təhlükəsizlik orqanlarındakı qüsursuz, nümunəvi və prinsipial fəaliyyəti ilə sıx şəkildə bağlı olmuşdur. Böyük strateqin təhlükəsizlik orqanlarındakı fəaliyyəti məhsuldar və dəyərli olduğu qədər də təmiz, vic-

danlı və şərəflidir. Böyük strateq burada leytenant rütbəsindən general-mayor rütbəsinədək, əməliyyat müvəkkilindən DTK-nın sədri vəzifəsinədək uzun bir yol keçmişdir. Heydər Əliyev daim böyük qürurla bildirirdi ki, çox çətin bir dövrdə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işləməsinə, yüksək postlar tutmasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqının milli mənafeələrinə zidd heç bir addım atmamışdır.

Təcrübəli çekistin təhlükəsizlik orqanlarda fəaliyyətə başlaması təxminən ötən əsrin 40-cı illərinə təsadüf edir. 1941-ci ildən Heydər Əliyev Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri vəzifəsində işləmiş, 1944-cü ildən dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına işə göndərilmişdir. O, 1950-ci ildə Leninqradda (Sankt-Peterburq) ali çekist məktəbini əla qiymətlərlə başa vurduqdan sonra dövlət təhlükəsizliyi orqanlarının mərkəzi aparatında bölmə rəisi vəzifəsinə təyin edilir. 1953-cü ildə isə əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi vəzifəsinə irəli çəkilir və bu vəzifədə 10 il səmərəli fəaliyyətindən sonra 1964-cü ildə DTK sədrinin birinci müavini, 1967-ci ildə isə DTK-nın sədri təyin edilir. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Heydər Əliyev 1930-cu ildən sonra bu yüksək posta layiq görülən ilk azərbaycanlı olmuşdur. Milli ideallara yüksək bağlı olmasına rəğmən onun zəngin təcrübəsi, istedadı, vətənpərvərliyi keçmiş SSRİ rəhbərliyi tərəfindən real qiymətini alırdı. SSRİ-nin dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xidmətlərinə görə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 26 may 1962-ci il tarixli fərmanı ilə Heydər Əliyev Qırmızı Ulduz ordeni ilə təltif olunmuşdu.

1967-ci ildə ulu öndərin Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinə irəli çəkilməsi də, sözün əsl mənasında, Azərbaycanın şansına çevrildi. Bu hadisə milli düşüncəli ziyalıların yaradıcılıq fəaliyyəti üçün respublikada əlverişli şərait yaratmağa başladı. Ulu öndər yüksək vətənpərvərliyi, milli ideallara bağlılığı ilə ziyalı

elitasının keçmiş rejimin təqiblərindən xilas olmasına çalışırdı. General Ziya Yusifzadə xatirələrində vurğulayır ki, ötən əsrin 60-cı illərinin ortalarında mərhum akademik Ziya Bünyadov və onun ətrafına yığılmış bir neçə gənc alim yığıncaq keçirərək Azərbaycanın Rusiyaya könüllü birləşməsi fikrinin həqiqətə uyğun olmadığını bildirmişdilər. Onlar həqiqətdə Rusiyanın Azərbaycanı zəbt etdiyini açıq vurğulayır, bu hadisənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsinin əleyhinə çıxırdılar. Buna görə Ziya Bünyadov başda olmaqla həmin tarixçi gəncləri ən sərt cəza gözləyirdi. Lakin həmin vaxt Heydər Əliyevin təhlükəsizlik orqanlarında yüksək vəzifə tutması onların həyatını qorumuşdu. Ümummilli lider böyük siyasi risk bahasına olsa da, milli ruhlu ziyalıları təqiblərdən, təzyiqlərdən hifz etmişdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarına rəhbərliyi illərində DTK-da əvvəlki dövrlərdən köklü surətdə fərqlənən ab-hava yaranmış, əməliyyat fəaliyyətinə və onun səmərəli təşkilinə yeni, yaradıcı baxış formalaşmışdı. Təhlükəsizliyin təminatında Azərbaycanın milli maraqlarının ön plana çəkilməsi, milli kadrların rəhbər vəzifələrə təyinatı, gənc işçilərin xüsusi ali təhsil almaq üçün Moskva, Leningrad və Kiyev şəhərlərinə göndərilməsi, ümumiyyətlə, orqanlarda milliləşmə prosesinin aparılması məhz ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev dövlət təhlükəsizlik orqanlarında son dərəcə məqsədyönlü və yaradıcı fəaliyyəti ilə həm də zəngin və əvəzsiz bir məktəb yaratmışdı.

Azərbaycanın bütün sahələrdə gerilədiyi, böhranın daha da dərinləşdiyi 60-cı illərin sonunda – SSRİ rəhbərliyi çıxış yolunu kadr dəyişikliyinə görərək təşkilatçılığı, yüksək idarəçiliyi, savadı ilə fərqlənən, xalqın səciyyəvi milli xüsusiyyətlərinə dərinlən bələd olan Heydər Əliyevin üzərində dayanmalı olmuşdu. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969-cu il 14 iyul tarixli plenumu respublika partiya təşkilatının birinci katibliyinə namizəd məsələsini geniş müzakirə etmiş, toplan-

tıda çıxış edənlər Heydər Əliyevin bu vəzifəyə ən layiqli şəxs olduğunu konkret argumentlərlə əsaslandırmışdılar. Həmin dövrdə 10 ildən artıq müddətdə respublikaya rəhbərlik etmiş Vəli Axundov plenumdakı çıxışında ümummilli lider Heydər Əliyevin yüksək mənaviyyətə və idarəçilik keyfiyyətlərinə malik şəxsiyyət olduğunu xüsusi vurğulamışdı: «Heydər Əliyevə xas olan bütün siyasi və iş keyfiyyətləri söyləməyə əsas verir ki, o, respublikaya layiqincə rəhbərlik edəcək, bütün böyük və çətin işin öhdəsindən bacarıqla gələcək. O, kifayət qədər savadlı, hərtərəfli hazırlıqlı, yüksək intellektə malikdir. O, bütün kadrlara qarşı eyni dərəcədə düzgün mövqedədir, çünki kifayət qədər obyektiv, vicdanlı və layiqli adamdır. Dzerjinski demişdi ki, çəkistin isti ürəyi, aydın ağılı, təmiz əli olmalıdır. Bütün bu keyfiyyətlər Heydər Əliyevə məxsusdur və mən əminəm ki, respublikaya rəhbərlik edərkən o, bu cəhətlərdən istifadə edərək respublikanın gözəl adət-ənənələrini layiqincə davam etdirəcək».

Ulu öndər Heydər Əliyev həmin plenumda qarşıda duran mürəkkəb və çətin məsələlərin həlli, habelə bir sıra ciddi problemlərin aradan qaldırılması üçün səylə işləyəcəyini, yüksək etimadı doğrultmağa çalışacağını vurğulamış, qarşıda duran vəzifələri düzgün və obyektiv dəyərləndirmişdi. Azərbaycanın yeni rəhbəri qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcəyini də bildirmişdi: *«Mən bütün Büro üzvlərinin köməyinə ümid edirəm və hesab edirəm ki, birgə, mehriban əməkdaşlığımız gələcək uğurlarımıza gözəl zəmin yaradacaqdır»*.

Qeyri-adi, fitri istedadı, təşkilatçılıq və idarəçilik məharəti, ən əsası, vətənpərvərliyi, milli ideallara bağlılığı ilə ilk gündən Azərbaycanın üzləşdiyi sosial-iqtisadi problemləri aradan qaldırmaq, qanunçuluğu və hüquq qaydalarını gücləndirmək, ciddi sosial bəlaya çevrilmiş korrupsiyaya, rüşvətxorluğa qarşı mübarizə tədbirlərini genişləndirmək istiqamətində əzmkar

fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev mütərəqqi idarəçilik ənənələrinin əsasını qoymuş, cəmiyyətin normal inkişaf ahəngini təmin etmişdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yaxından iştirakı ilə keçirilmiş Azərbaycan KP MK-nın 5 avqust 1969-cu il tarixli plenumu bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Heydər Əliyev həmin plenumda dərin məzmunlu nitq söyləyərək respublikanın üzləşdiyi problemlərin köklü səbəblərinə toxunmuş, onların həlli yollarını analitik formada təhlil etmiş, qarşıda duran vəzifələrdən söz açmışdı. Mövcud problemləri konkret şəkildə, çılpalıqlı ilə diqqətə çəkən ulu öndər dövlət idarəçiliyi sistemində formalaşmış regionçuluq, bürokratiya, korrupsiya kimi neqativ tendensiyaların da yolverilməz olduğunu vurğulamışdı. Heydər Əliyev həmin plenumda, eyni zamanda, kadr probleminə toxunmuş, dövlət idarəçilik sistemində baş verən nöqsanların əsl səbəblərindən söz açmışdı. Böyük strateq bildirirdi ki, partiya, sovet və təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətində yol verilmiş nöqsanlar, təsərrüfat və mədəniyyət quruculuğu işlərində, kadrların seçilməsində, yerləşdirilməsində respublikanın əvvəlki rəhbərliyi tərəfindən buraxılmış ciddi səhvlər nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı uzun müddət ləng, ittifaq üzrə orta sürətdən xeyli geri qalan bir sürətlə inkişaf etmişdir.

Partiya bileti, vəzifə kürsüsü ilə birgə toxunulmazlıq statusu da əldə etmiş rəhbər kadrların məsuliyyətsizliyi barədə kütləvi auditoriyalarda fikir səsləndirməyin milli respublikaların rəhbərləri üçün də qadağan edildiyi o dövrdə Heydər Əliyevin bu mövqeyi qəhrəmanlığa bərabər addım idi. Çünki onun fikirləri mövcud vəziyyətin tənqidindən daha çox sovet inzibati idarəçilik sisteminin, bürokratik aparatın heç nəyə yaramaması barədə açıq etiraf kimi qəbul olunurdu. Mərkəzin icazəsi olmadan hansısa sahədəki vəziyyətin təhlili, zəhmətkeşlərin hansısa vəzifələr ətrafında səfərbərliyə alınması

kommunist mənafeyini xalqa, milli dövlətə bağlılıq hissindən daha yüksəkdə tutan insanlar üçün, sözün əsl mənasında, möcüzə kimi görünürdü. Belələri heç cür inana bilmirdilər ki, Azərbaycanın birinci şəxsi belə açıq tənqidi fikirlərlə çıxış edə bilər. Fəqət Heydər Əliyev hər hansı qadağaya görə Azərbaycanın mənafeələrindən geri çəkilib respublikanın bu qədər imkanlara sahib ola-ola, bütün sferalar üzrə tənəzzül dövrünü yaşaması faktı ilə barışan deyildi. Bu qətiyyətli mövqe dövlətini, xalqını daha yaxşı vəziyyətdə görmək istəyən, dövlətin sükanı arxasına da elə bu məramla keçən rəhbərin acınacaqlı vəziyyətlə barışmazlığının bariz ifadəsi idi. Ulu öndər məşhur 5 avqust tarixli plenumda deyirdi: *«Mənəviyyat, əxlaq bütün işimizə nüfuz etməlidir. Kadrları açıq-aşkar, kütlələrin gözü qabağında seçmək, onlar haqqında kollektivin, adamların, iş yoldaşlarının rəyini nəzərə almaq lazımdır. Yalnız belə olduqda kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsindəki bir çox səhvlərin qarşısını almaq, həmin sahədə işimizin səviyyəsini xeyli yüksəltmək olar»*.

Bu tarixi plenumdan sonra ulu öndərin rəhbərliyi altında respublikada geridə qalmış təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsinin düzgün elmi yolları müəyyən edildi. 60-cı illərin sonlarına doğru sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrinin gerilədiyi, mənfi meyillərin güclənərək getdikcə daha dərin kök saldığı Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə seçilən yeni rəhbərin birinci işi respublikada iqtisadi potensialın dağılmasının, ictimai-siyasi həyatda yaranmış tənəzzülün xalqın mənəvi-psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilməsinin qarşısını almaqdan ibarət oldu. Ümummilli lider qısa müddətdə respublika iqtisadiyyatında ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olmaqla, Azərbaycanı xammal istehsalçısından qabaqcıl, müasir texnika və texnologiya ilə təchiz olunmuş sənaye bazasına çevirə bildi. Keçmiş Sovet İttifaqı kimi böyük bir dövlətin zəngin iqtisadi potensialından və geniş imkanlarından istifadə edərək

respublikanı tərəqqi yoluna çıxaran Heydər Əliyev yeni və mütərəqqi sənaye sahələrinin yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi. Sənayenin inkişaf səviyyəsinə görə respublikanın bütün bölgələrinin proporsional inkişafı yönümündə ardıcıl addımlar atıldı, istehsalla bilavasitə bağlı elmi-tədqiqat sahələrinin inkişafı yönümündə kompleks tədbirlər görüldü. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin, mütərəqqi texnologiyaların istehsalatda tətbiqi Azərbaycanın bütün SSRİ-də qabaqcıl mövqelərə çıxmasına, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında yüksəlişə rəvac verdi. Eyni zamanda, Heydər Əliyevin yüksək idarəçilik bacarığı, işgüzarlığı və zəngin iqtisadi biliyi qısa müddətdə elmi nailiyyətlərin istehsalatda tətbiqinə, kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin edilməsinə, yeni ehtiyat mənbələrinin meydana çıxarılması və istifadəsi yolu ilə təsərrüfatçılıqda geriliyə son qoyulmasına, bir sözlə, sosial-iqtisadi tərəqqiyə imkan yaratdı.

Ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarında Azərbaycan kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları istehsalına görə keçmiş SSRİ-də ön yerlərdən birinə yüksəlmiş, milli gəlir artmış, ölkə böyük tikinti-quruculuq meydanına çevrilmiş, yeni-yeni istehsal müəssisələri fəaliyyətə başlamışdı. Ümummilli liderin böyük qətiyyət və iradə əsasında formalaşdırmağa başladığı sənaye potensialı əsasında respublikamız 70-ci illərdə neft maşınqayırması, məişət kondisionerləri, elektrik mühərrikləri, elektromaqnit avadanlığı, soyuducular, sintetik kauçuk, boru-prokat, şüşə və şüşə qablar və s. istehsalına görə İttifaq miqyasında qabaqcıl mövqelərə çıxmışdı. Həmin illərdə Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə və digər şəhərlərdə inşa olunan iri müəssisələr bugünün özündə də milli iqtisadiyyatımızın güclü sənaye kompleksinin formalaşmasına zəmin yaradan möhkəm təməldir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 11 mart 2008-ci il tarixli «Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin

85 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında» fərmanında qeyd olunduğu kimi, «1969-1982-ci illərdə həyatımızın bütün sahələrində baş vermiş köklü dəyişikliklər öz miqyasına görə Azərbaycanın quruculuq salnaməsində ən dolğun səhifələri təşkil edir. Ölkəmizin müstəqilliyinin və dünya iqtisadiyyatına dərin integrasiyası proseslərinin hazırkı möhkəm təməli Heydər Əliyev tərəfindən həmin illərdə yaradılmış potensiala əsaslanır. Heydər Əliyevin idarəçilik istedadı, tükənməz enerjisi və misilsiz işgüzarlığı 1982-ci ildən SSRİ-nin dövlət başçılarından biri kimi fəaliyyət göstərdiyi və irimiqyaslı layihələrə rəhbərlik etdiyi vaxtlarda özünü xüsusilə parlaq surətdə təzahür etdirmişdir. Həmin dövrdə Heydər Əliyev fenomeni Ümumittifaq miqyasında etiraf olunurdu. O, ölkədə baş verən ən ekstremal vəziyyətlərin aradan qaldırılmasının bilavasitə iştirakçısı olması sayəsində dövlətin ən nüfuzlu siyasi xadimlərindən birinə çevrilmişdi».

İqtisadiyyatda mühüm dönüş mərhələsi

Ümummilli liderin təşkilatçılıq qabiliyyəti və təşəbbüskarlığı ilə keçmiş SSRİ-nin bir sıra strateji əhəmiyyətli müəssisələri məhz Azərbaycanda inşa olundu, bununla da respublikamızın gələcək müstəqilliyinin iqtisadi əsası formalaşdırıldı. Heydər Əliyev bu məsələdə daim qətiyyətli mövqe tutur, keçmiş İttifaqın rəhbərliyi qarşısında ısrarlı tələblərlə çıxış edir, yüksək prinsiplilik göstərirdi. Bu nöqtəyi-nəzərdən ulu öndərin Bakı Məişət Kondisionerləri Zavodunun inşası ilə bağlı göstərdiyi əzmkarlığı xüsusi qeyd etmək lazımdır. 70-ci illərin əvvəllərində İttifaq rəhbərliyi bu zavodun Zaporozhye şəhərində inşa olunmasına qərar versə də, şəxsi nüfuzundan istifadə edən Heydər Əliyev Brejnevlə görüşərək həmin müəssisənin məhz Bakıda tikilməsi vacibliyini konkret dəlillərlə əsaslandıraraq son nəticədə istəyinə nail oldu. 1975-ci ilin dekabrında Bakı

Məişət Kondisionerləri Zavodunun işə düşməsi məhz dahi öndərin böyük vətənpərvərliklə həyata keçirdiyi əzmkar fəaliyyətin məntiqi nəticəsi idi.

Müdrək liderin təkidi qarşısında keçmiş İttifaq rəhbərliyi respublikamızda bir sıra iri müasir maşınqayırma, kimya, neft-kimya, elektron sənayesi, əlvan və qara metallurgiya, tekstil, yeyinti, emal müəssisələrinin tikintisinə razılıq vermiş, paralel olaraq energetika və nəqliyyat kompleksi sürətlə inkişaf etmişdi. Həmin dövrdə sənayenin inkişafını müəyyənləşdirən tamamilə yeni sahələr meydana gəlmiş, müxtəlif elektrik cihazları istehsal edən zavodlar inşa olunmuşdu. Ümumilikdə 1970-1985-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və ciddi səyləri nəticəsində Azərbaycanda onlarla zavod, fabrik, istehsalat sahələri yaradılmış, 250-dən artıq sənaye müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdı. Azərbaycan bir sıra istehsal sahələrinə görə Sovet İttifaqında aparıcı yer tutur, burada istehsal olunan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac edilirdi. Həmin illərdə istehsal olunan sənaye məhsullarının ümumi həcmi respublikanın əvvəlki 50 ildəki istehsal həcminə bərabər idi.

Həyata keçirilən islahatlar sayəsində Azərbaycan həmin illərdə aqrar-sənaye respublikasından sənaye-aqrar respublikasına çevrilmişdi. Ağır sənaye ilə yanaşı yüngül sənaye müəssisələrinin də açılmasına xüsusi diqqət göstərilir, yeni-yeni tikiş və toxuculuq fabrikləri inşa olunurdu. Müdrək rəhbərin səyləri nəticəsində respublikamız eyni zamanda keçmiş İttifaq miqyasında mühüm kənd təsərrüfatı, qabaqcıl pambıqçılıq və üzümçülük diyarı kimi məşhurlaşmışdı. Həmin dövrdə keçmiş İttifaq miqyasında istehsal olunan üzümün 27, pambıq məhsulunun 9,2 faizi respublikamızın payına düşürdü. Eyni zamanda, Azərbaycan neftinin mərkəzə daşınmasından daxilən narazı olan Heydər Əliyev qeyri-neft sahələrinə diqqət yetirmiş, maliyyə vəsaiti ayırmış, bununla da respublika regionlarının inkişaf etdirilməsinə, yeni iş yerlərinin açılmasına, azərbay-

canlıların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, əhalinin demoqrafik inkişafına, rayonların və kəndlərin mədəni simasının dəyişdirilməsinə dair strateji məqsədlərini ardıcılıqla həyata keçirmişdi.

Neft sənayesinin iqtisadi inkişafdakı rolunu müdrikliklə nəzərə alan Heydər Əliyev 70-ci illərdə bu sahənin dinamik inkişafına nail olmuş, neft-kimya sənayesinin tamamilə modernləşdirilməsini təmin etmişdi. Həmin dövrdə neft sənayesinin inkişafında tamamilə yeni mərhələ başlanmış, bu zəngin milli sərvətin Azərbaycanın rifahına xidmət edən vasitəyə çevrilməsi prosesinin əsası qoyulmuşdu. Yeni yataqların kəşfiyyatı, qazılması, işlənməsi, mütərəqqi texnologiyalardan və üsullardan istifadədə yeniliklər də məhz Heydər Əliyevin təşəbbüskarlığı nəticəsində mümkün olmuşdu. Ümummilli liderin qətiyyətli addımları nəticəsində ölkədə neft sənayesi konsepsiyasının nəzəri inkişafını təmin edən elmi-tədqiqat institutları, istehsalat birlikləri və digər müəssisələr yaradılmışdı. Heydər Əliyevin müəllifliyi ilə tərtib olunan «Azərbaycanda neftayırma sənayesinin yenidən qurulması» planı əsasında bu tipli müəssisələrin, iri komplekslərin tikilməsi və yeni fəaliyyət prinsiplərinə keçməsi prosesi sürətlə başa çatdırılmışdı. Azərbaycan məhz Heydər Əliyevin fədakarlığı nəticəsində keçmiş SSRİ-də neft hasilatı, emalı, geologiyası, kəşfiyyatı ilə məşğul olan aparıcı dövlətlərdən birinə çevrilmiş, əldə olunan uğurlar isə bilavasitə respublikamızın inkişafına yönəldilmişdi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi: *«Əgər 70-ci illərdə Azərbaycanın təkmil neft sənayesi kompleksi formalaşmasaydı, müstəqillik dövründə yeni neft strategiyasını uğurla həyata keçirmək də çətin olacaqdı»*. Keçmiş imperiya daxilində hansı global proseslərin getdiyini daha dərinlən müşahidə etmək imkanına malik olan Heydər Əliyev Azərbaycanın nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəyini öncədən görərək bunun üçün iqtisadi-siyasi, intellektual baza formalaşdırmışdı.

Həmin dövrədək Xəzər dənizinin yalnız 40 metr dərinliyinə qədər sahələrdə bütün neft-qaz yataqları kəşf edilərək istismar olunurdu. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 12 il müddətində Azərbaycana əvvəlcə dənizin 70 metr, sonra isə 200 metrədək dərinliyində işləyən «Şelf-2», «Şelf-3», «Şelf-4», «Şelf-5» kimi qurğular gətirilmişdi. Qurğuların işini təşkil etmək üçün «Süleyman Vəzirov», «İsrafil Hüseynov» kimi boruçəkən gəmilər, 2500 ton yük qaldıra bilən «Azərbaycan» kran gəmisi, geofiziki kəşfiyyat işləri aparan gəmilər, başqa texniki gəmilər gətirilmişdi. Açılan neft yataqlarında platformalar tikmək üçün Bakıda Sovet İttifaqından alınan vəsait hesabına dərin dəniz özülləri zavodunun inşası da məhz Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri ilə bağlıdır.

Azərbaycanın enerji sistemində baş verən ən böyük irəliləyişlərin də məhz 1970-1980-ci illərə təsadüf etməsi faktı xüsusi vurğulanmalıdır. 1969-cu ildə ulu öndərin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişindən sonra respublikanın sosial-iqtisadi həyatının ən mühüm sferası olan elektroenergetika sektorunun sürətli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilmiş, bir sıra irimiqyaslı layihələr reallaşdırılmışdı. 1971-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Araz çayı üzərində İranla birgə İran–Azərbaycan «Araz» Su-elektrik stansiyası adı altında hər birinin gücü 22 MVt-a çatan iki stansiyanın inşası, 1972-ci ildə Sumqayıt İstilik-Enerji Mərkəzi–2-nin gücünün 220 MVt-a çatdırılması, 1976-1977-ci illərdə Sərsəng su anbarı və qoyulmuş gücü 50 MVt olan eyni adlı su-elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi məhz ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Bu illərdə, həmçinin, qoyulmuş gücü 380 MVt olan Şəmkir Su-Elektrik Stansiyası istismara buraxılmışdı. 80-ci illərdə isə bu gün də Cənubi Qafqazın ən böyük istilik-elektrik stansiyası sayılan, qoyulmuş gücü 2400 MVt olan 8 enerji blokundan

ibarət, kritik parametrdən də yüksək parametrdə işləmək imkânına malik «Azərbaycan» DRES istismara buraxılmışdı.

«Azərbaycan» DRES-in birinci enerji bloku 1981-ci il oktyabrın 20-də ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə istifadəyə verilmiş, bu möhtəşəm hadisə Azərbaycan energetikasının inkişafında yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdu. Ərsəyə gətirilməsi külli miqdarda vəsait tələb edən belə irimiqyaslı müəssisənin inşası layihəsinin hazırlanması və həyata keçirilməsi indi, bəlkə də, bir çoxlarına asan görünə bilər. Lakin o dövrün reallıqları ilə tanış olanlar bilirlər ki, elə çətin şəraitdə belə bir strateji obyektin tikintisinə SSRİ rəhbərliyində əyləşmiş yüksək səlahiyyət sahiblərinin icazəsini almaq nə demək idi. Buna yalnız doğma respublikasının iqtisadi tərəqqisini, xalqının gələcəyini düşünən, yenilməz qüdrət, qətiyyətli mövqe sahibi Heydər Əliyev nail ola bilərdi. 80-ci illərin əvvəllərində inşasını həтта SSRİ miqyasında ümumxalq tikintisi səviyyəsinə qaldırmağa müyəssər olduğu bu əzəmətli tikili bu gün də dahi liderin bütün qurub-yaratdıqları kimi, onun nurlu şəxsiyyətinin möhtəşəm abidəsitək ucalır. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində bu stansiyanın inşası prosesinin Ümumittifaq səviyyəsində aparılması tikinti prosesinə ən peşəkar mütəxəssislərin cəlb olunmasına, ən müasir texniki vasitələrdən istifadəyə şərait yaratmışdı. Stansiyanın birinci enerji blokunun işə salınması Azərbaycanda fərəh dolu əlamətdar hadisəyə çevrildi. Ulu öndərin bu münasibətlə 1981-ci ilin 20 oktyabrında Mingəçevir şəhərinə gəlişi, stansiyanın vəziyyəti ilə tanış olaraq energetiklərə və inşaatçılara öz dəyərli tövsiyələrini verməsi bu tarixi təqvimdə Azərbaycan energetiklərinin peşə bayramı günü kimi müəyyənləşdirmiş oldu. Xalqımızın ümummilli liderinin respublikamıza bəxş etdiyi maddi-mənəvi nailiyyətlər sırasında xüsusi yeri, çəkisi olan «Azərbaycan» DRES indinin özündə də ümumilikdə Cənubi Qafqaz məkanının ən iri istilik-elektrik stansiyası sayılır. Əgər

Azərbaycanda istehsal edilən elektrik enerjisinin təqribən yarısından çoxunun bu stansiyanın hazırda istifadədə olan 8 blokunun payına düşdüyünü nəzərə alsaq, bu obyektin respublika üçün əhəmiyyəti barədə geniş söhbət açmağa lüzum qalmır. Milli elektroenergetikamızın sütununu təşkil edən stansiya indi də müstəqil dövlətimizin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna rola malikdir. Bu stansiyanın inşası və istismara verilməsi ilə milli elektroenergetikamızda başlanan inkişaf və tərəqqi prosesi nəticəsində respublikamız sonralar özünün müstəqil, dayanıqlı enerji sistemini formalaşdırma bilmişdi. Ümumilikdə Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövrünü əhatə edən 1969-1982-ci illərdə ölkəmizin elektrik enerjisi ilə təminatı problemi tam aradan qaldırılmışdı.

Respublikaya rəhbərliyinin ilkin dövrlərindən başlayaraq ulu öndər cəmiyyətdə qanunçuluğun, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi istiqamətində prinsipial addımlar atır, milis, prokurorluq və məhkəmə orqanlarında sağlam mühitin formalaşmasına çalışır, xüsusən də iqtisadi zəmində saxtakarlıqlara – dövlət əmlakının mənimsənilməsi hallarına qarşı səmərəli mübarizə mexanizmləri tətbiq edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin hələ o dövrdən idarəçilikdə təməlini qoyduğu mütərəqqi ənənələrdən biri də məhz xalq arasına çıxmaqla, sadə vətəndaşlarla canlı ünsiyyət yaratmaqla mövcud problemləri, eləcə də dövlət məmurlarının işə münasibətini öyrənmək olmuşdu.

Heydər Əliyev hələ o dövrdən insanlarla ünsiyyətdə olmağı, onların üzləşdiyi çətinlikləri yerindəcə öyrənilib təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməyi idarəçilikdə müsbət ənənə kimi yaratmış, hakimiyyət məmurlarının sadə xalq kütlələri ilə münasibətlərində hər cür baryerə, bürokratik əngəllərə qarşı çıxmışdı. İdarəçilikdə özünütənqid ruhu Heydər Əliyevin fəaliyyətində daim aparıcı xətt təşkil etmiş, onun yüksək demokratizminin, problemlərə ədalətli və obyektiv baxışının tə-

cəssümü olmuşdu. Ulu öndərin daxili demokratizminin əsasında da məhz vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafeələrinin müdafiəsi məsələsi dayanmışdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev 2000-ci ilin iyulunda jurnalistlərlə görüşündə bu addımlarını özünəməxsus şəkildə, incə bir yumorla belə izah edirdi: *«İndi burada çıxış edən bir jurnalist dedi ki, o vaxt yazıb ki, «Mixaylo» şəhərdədir». Mənim baramdə bu söz 1969-cu ildə işlədilibdir. O vaxt mən birinci katib təyin edildim. Məni heç kəs tanımırdı. Çünki ondan əvvəl «KQB»-nin sədri idim, şəhərdə məni tanımır-dılar. Mən iki-üç ay şəhərdə müxtəlif yerlərə – məsələn, mağazalara gedirdim, taksiyə, tramvaya minirdim ki, görüm, insanları aldadırlar, yoxsa yox? Ona görə də bundan sonra həmin söz yayıldı. Bilirsiniz ki, «Mixaylo» vaxtilə alman faşist işğalçılarına qarşı qəhrəmanlıq göstərmiş bizim Mehdi Hüseynzadənin ləqəbidir. O vaxtlar İtaliyada ona «Mixaylo» deyirdilər. Ona görə də «Mixaylo» şəhərdədir» sözləri mənim haqqımda da deyildi. Mən nəyi gördüm? Mağaza müdirləri, taksi sürücüləri mənim portretlərimi ordan-burdan tapıb bir-birinə satmışdılar, vermişdilər ki, mağazaya gələn olanda bu portretə baxıb görsün, bu, Əliyevdir, yoxsa yox. Məsələn, mən bir dəfə gedib ət növbəsinə durdum. Nəyə görə? Çünki o vaxt üç növ ət var idi. Bu, mənim yaxşı yadımdadır. Bunlardan biri 3 manat 20 qəpik, digəri 3 manat 50 qəpik, o birisi isə, deyəsən, 3 manat 80 qəpik idi. Qəssab nə edirdi? O, üçüncü növ əti birinci növ əvəzinə satırdı, yaxud 3 kiloqram ət verəndə adamları yarım kiloqram aldadırdı. Mən iki-üç dəfə gedib növbəyə durdum. Məni də aldadanda onu tutdum, milisi və başqalarını çağır-dım. Mən şəxsən özüm bir neçə dəfə belə etdim, – insanlar bilsinlər ki, axı belə iş görmək olmaz. Üç-dörd aydan sonra mən bunu edə bilmədim, çünki məni artıq tanıdılar. Bax, bu «Mixaylo» sözü də oradan yaranıbdir».*

70-ci illərin əvvəlindən etibarən Heydər Əliyev hüquqşünas kadrların hazırlığı işinin keyfiyyətini də birbaşa nəzarətə götürmüşdü. 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə seçilən böyük strateq yaxşı başa düşürdü ki, ölkədə iqtisadi cinayətkarlığa – rüşvətxorluğa və korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı, cəmiyyətdə qanunçuluğun, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi üçün ilk növbədə Azərbaycan Dövlət Universitetində (hazırkı BDU) yüksək savada, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik, vətənpərvər ruhlu hüquqşünas kadrların hazırlanması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədalət meyarını uca tutan rəhbər

Həmin illərdə dövlət rəhbəri hüquqşünas kadrların hazırlanması işinin keyfiyyətini tam nəzarətə götürmüş, 1974-cü ildə Bakıda «Hüquq pozuntuları və aktiv həyat mövqeyi» mövzusunda 15 günlük elmi-praktik konfrans keçirilmiş, bu tədbirə keçmiş İttifaq respublikaları və dünyanın ayrı-ayrı ölkələrindən görkəmli alimlər qatılmışdılar. Bütün bunlarda məqsəd həm də Azərbaycan hüquq elminin, təhsilinin inkişafına nail olmaq, cəmiyyəti qanunçuluq, əsas insan hüquq və azadlıqlarının qorunması prinsipi ətrafında səfərbər etmək idi.

O dövrdə bəzi neqativ hallar üzündən sırayı vətəndaşların hüquq fakültəsinə daxil olması əlçatmaz məsələyə çevrilmişdi. Həmin dövrdə hüquqşünaslığın, belə demək mümkünsə, «irsən ötürülməsi cəhdləri» geniş vüsət almışdı. Hüquq fakültəsi o illərdə «imtiyazlı» bir təbəqənin – «sovet-partiya elitesi»nin inhisarında olduğundan qəbul prosesində adamsız, sadə gənclərə müxtəlif problemlər yaradılırdı. Burada, əsasən, yüksək vəzifəli partiya və sovet məmurlarının, hüquq-mühafizə və dövlət orqanları əməkdaşlarının övladları təhsil alırdı, fəhlə-kəndli ailəsindən, orta ziyalı təbəqəsindən çıxan gənclərin bu

fakültəyə qəbul olunmaq imkanları çox məhdudlaşdırılmışdı. Sadə və orta imkanlı ailələrdən olan gənclərin hüquq fakültəsinə qəbulunun qarşısına isə hansısa arayışlar, staj, yaxşı xarakteristika, zəmanət, komsomol tərifnaməsi və s. kimi bürokratik sovet süründürməçilikləri şəklində çeşidli maneələr qoyulurdu. Belə sənədləri əldə etmək isə yalnız sovet-partiya elitası təmsilçilərinin övladları üçün asan məsələ idi. Nəticədə hüquq fakültəsində daha çox savadsız, hüquqşünas adını daşımağa layiq olmayanlar təhsil alırdı. Bütün bunlar isə hüquq fakültəsinin və universitetin təqsiri olmayıb o zamankı sistemin xarakterindən irəli gəlirdi. Özü də məsələ təkcə hüquq fakültəsi ilə bitmirdi – həmin illərdə Tibb İnstitutu və Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda da təxminən eyni vəziyyət hökm sürürdü.

Ümummillî lider Heydər Əliyev respublika rəhbərliyinə gəldiyi ilk gündən bu neqativ hallara qarşı mübarizəni gücləndirərək ali təhsil ocaqlarına qəbul prosesinin şəffaf, obyektiv və azad şəraitdə keçməsi üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmiş, bu sahədə ciddi dönüşün yaranmasına nail olmuşdu. 70-ci illərin əvvəlində bir sıra ali təhsil ocaqlarının, o cümlədən BDU-nun rəhbərliyi dəyişdirilmiş, xoşagəlməz stereotiplərin aradan qaldırılmasına başlanılmışdı. Ali məktəblərə qəbulun şəffaflığını təmin edən, bu sahədəki əyintilərin kökünü kəsmək niyyətini cəsarətlə, qətiyyətlə, addım-addım gerçəkləşdirən Heydər Əliyevin söyləri ilə universitetin Hüquq fakültəsi yenidən istedadlı gənclərin üzünə açılmış, burada təhsilin səviyyəsi və nizam-intizamla yanaşı, hüquqşünas kadr hazırlığı işi də keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu. Eyni zamanda, həmin illərdə hüquq fakültəsinə qəbul prosesində fəhlə və zəhmətkeş övladlarına üstünlük verilməsi də ulu öndərin insanpərvər və ədalətli insan olduğunu bir daha təsdiqləyir. Məhz bu qətiyyətli tədbirlərin nəticəsi olaraq o zamankı Azərbaycan Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsi əvvəlki hörmət və nüfuzunu bərpa etmiş, yüksək səviyyəli hü-

quqşunas kadrların hazırlığı prosesində aparıcı statusunu qorumuşdu.

Ulu öndər Heydər Əliyev sonralar – 1981-ci ilin 19 dekabrında «Literaturnaya qazeta»ya verdiyi «Qoy ədalət zəfər çalsın!» başlıqlı məşhur müsahibəsində bununla bağlı deyirdi: *«Biz kadr hazırlığına xüsusi əhəmiyyət veririk. Buna görə də təsadüfi deyil ki, iqtisadi və sosial-mənəvi sahələrdə qayda yaratmaqla bərabər, ali məktəblərə də əl atdıq. Ali məktəblərin işinə Kommunist Partiyası MK-nın fəal surətdə qarışması ona görə vacib idi ki, professor-müəllim heyəti arasında rüşvətxorluq, proteksionizm, qohumbazlıq geniş yayılmışdı. Bu vəziyyət ali təhsilli kadr hazırlığı işinə ciddi xələl gətirmiş və gənclərin tərbiyəsinə çox böyük mənəvi ziyan vurmuşdu. Biz belə bir vəziyyətlə üzləşdik: ayrı-ayrı ali məktəb müəllimləri, rəhbər işçilər öz övladlarını ali məktəblərə «validəyn» ixtisasları üzrə düzəltməyə çalışırdılar. Biz bu cür hərəkətləri məhdudlaşdırmalı olduq. İnizibati orqanların işçilərinin övladlarını Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinə götürməyi isə tamamilə qadağan etdik».*

Ulu öndər Heydər Əliyev yüksək ixtisaslı hüquqşunas kadrların hazırlanması ilə bağlı yerlərdən gələn mütərəqqi fikirlərə daim həssaslıqla yanaşır, onların həyata keçirilməsinə hər cür şərait yaradırdı. Bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, hələ 1972-ci ildə hüquq fakültəsinin rəhbərliyi fakültənin professor-müəllim heyəti adından rəhbərə rəsmi məktubla müraciət edərək qəbul prosesinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərini irəli sürmüşdü. Məktubda göstərilirdi ki, hüquq fakültəsinə qəbul təkmilləşdirilməli, ən istedadlı və savadlı gənclərin fakültəyə qəbulu təmin edilməli, tədris işinin səviyyəsi qaldırılmalı, gələcək hüquqşunas kadrların nəzəri hazırlığı gücləndirilməlidir. Bu müraciətdən sonra hüquq fakültəsi müəllimlərinin həmin fakültəyə qəbul prosesində səlahiyyətli iştirakına icazə verilmişdi. Bu isə qəbul prosesində abituriyentlərin biliyinin düzgün qiymətləndirilməsinə, hüquq fakültəsinə savadlı və is-

tedadlı gənclərin daxil olmasına yaxşı imkanlar açır, qəbulun obyektiv və şəffaf keçməsinə təmin edirdi.

Respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə 10 mindən artıq gənci keçmiş SSRİ respublikalarının ali məktəblərinə təhsil almağa göndərən Heydər Əliyev yüksək ixtisaslı, vicdanlı və peşəkar hüquqşünas kadrların hazırlanması, hüquq-mühafizə sisteminin sağlamlaşdırılması məsələlərinə də ciddi fikir verirdi. Əslində, ulu öndər bu nəcib niyyəti hələ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində (DTK) çalışdığı illərdə qarşıya məqsəd qoymuş, müəyyən risklərə rəğmən, kadrların milliləşdirilməsinin vacibliyini irəli çəkmişdi. DTK-ya uzun onilliklər qeyri-azərbaycanlının rəhbərlik etməsi ilə bağlı qəlibləşən stereotipləri öz nüfuzu və bacarığı hesabına dağıdan Heydər Əliyev həm də o dövrdə «beynəlmiləçilik» pərdəsi altında milli dəyərlərin aşınması prosesinin qarşısını alırdı. Ölkənin ən böyük nəzarət orqanı olan və milli özünüdərkini bütün rüşeymlərinə qarşı amansız mübarizə aparan qurum qısa müddət ərzində mahiyyətə yeniləşmiş və fəaliyyətində liberal çalarlar artmışdı. Qeyri-azərbaycanlıların ağalığ etdiyi DTK-da az bir vaxt ərzində şəxsi heyət azərbaycanlıların xeyrinə dəyişdirilmiş, bu orqan, demək olar, azərbaycanlılaşdırılmışdı.

70-ci illərdə Azərbaycanda milli hərbi kadr hazırlığı istiqamətində atılmış kompleks tədbirlər diqqəti xüsusilə cəlb edir. Məlumdur ki, Sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlılar sırf milli zəmində hərbi kadr hazırlığına və SSRİ hərbi elitasına yaxın buraxılmırdılar. Belə bir zamanda Heydər Əliyevin Bakıda Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi ali məktəbin yaradılması təşəbbüsü üzərində xüsusi israr etməsi, özünəməxsus qətiyyəti və iradəsi hesabına buna nail olması, sözün əsl mənasında, fədakarlıq idi. Həmin dövrdən Azərbaycanda hərbi kadr hazırlığı sistemli mahiyyət daşımağa başlamış, gənclərdə bu sahəyə maraq güclənmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə bir sıra yeni ixtisaslar – informasiya texnologiyaları, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq münasibətlər, aviasiya və s. – üzrə mütəxəssis hazırlayan ali məktəblərin olmadığını nəzərə alaraq minlərlə azərbaycanlı gəncin Moskva, Kiyev, Minsk və başqa şəhərlərdəki nüfuzlu ali məktəblərə göndərilməsini təmin edirdi. Ümummilli lider bu ali məktəblərdə müsabiqədən kənar oxumağa gedən gənclərin sayının ildən-ilə artırılmasına Moskvadan böyük inadkarlıqla icazə alır, onların təhsilinin Ümumittifaq büdcəsindən maliyyələşdirilməsinə nail olur, həmin gənclərin məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Böyük strateq sonralar qeyd edirdi ki, 70-80-ci illərdə ideologiyadan, ictimai-siyasi, iqtisadi sistemdən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqının böyük bir nəslə təhsil almış, böyümüş, yüksək səviyyəyə çatmış, böyük elm və mədəniyyətə sahib olmuşdur.

Heydər Əliyev 1998-ci ilin 31 avqustunda 1970-1987-ci illərdə Azərbaycandan kənarda təhsil almış mütəxəssislərin ümumrespublika toplantısındakı nitqində həmin dövrü xarakterizə edən bir çox məqamlara toxunaraq demişdi: *«Mən sizə dedim ki, 1969-cu ildə respublikadan kənara oxumağa göndərilənlərin siyahısına baxanda gördüm ki, onların əksəriyyəti azərbaycanlı deyildir. Sonrakı illərdə də bu məsələ bir az çətin idi. Bilirsiniz ki, Azərbaycanda bir çox millətlərin nümayəndələri vardır. O vaxt mən 2-3 ildən sonra hər il respublikadan kənara oxumağa göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum.*

Yaxud, bir xüsusiyyəti də deyim. Hər şey göz qabağındadır, açıq demək lazımdır. 1969-cu ildən sonra mən təkcə bu iş üçün yox, Azərbaycanın ali təhsil sistemində ədalətin təmin olunması üçün də çoxlu tədbirlər gördüm. Düzdür, sonralar bunların bəziləri pozuldu. Hətta bəzilərinə görə sonralar mənə irad tutdular ki, nə üçün Heydər Əliyev bu

cür sərt qərarlar qəbul etmişdir. Ancaq bunlar o dövr üçün lazım idi. Mən istəyirdim ki, hər bir azərbaycanlı gənc atasının, anasının kimliyindən, ailəsinin maddi vəziyyətinin səviyyəsindən asılı olmayaraq, əgər istedadı varsa və ali təhsil almaq istəyirsə, buna nail ola bilsin.

Ancaq mən nə ilə rastlaşdım? Vəzifəli, yaxud imkanlı şəxslərin hamısının övladları ali məktəblərə daxil olurdu, amma kasıb insanların, vəzifəsi olmayan çoxlu valideynin uşaqları ali məktəbə daxil ola bilmirdi. Xatirinizdədir, biz bu məsələlərlə o illər çox məşğul olurduq. Nəhayət, bir neçə ildən sonra mən buna nail oldum ki, Azərbaycanda ali məktəblərə – deyə bilmərəm tamamilə, əksərən, çünki o vaxt bəzən ədalətsizliklər baş verirdi – gənclərin əksəriyyəti ədalətli qəbul edilsin.

İndi bəzən ayrı-ayrı mütəxəssislərlə rastlaşıram. Deyirlər ki, məhz sizin o vaxtkı siyasətiniz nəticəsində heç kəsi olmayan, atası-anası kasıb bir adam kimi mən gəlib filan ali məktəbə girdim, təhsil aldım və sairə. Mənə deyirlər ki, bunlar hamısı sizin siyasətiniz nəticəsində olubdur. Bilirsiniz, mənim üçün bundan artıq mükafat ola bilməz. Mən belə xeyirxah işlər çox görmüşəm. Azərbaycandan kənarda oxumağa göndərilənlərin arasında da birinci illərdə xüsusən valideynləri vəzifədə olanların, yaxud da ki, imkanlı adamların uşaqları çox idi. Amma sonralar mən ona nail oldum ki, həmin gənclər bütün təbəqələri təmsil etsinlər. Mən xüsusən ona nail oldum ki, həmin gənclər valideynlərinin heç bir vəzifəsi olmayanlar arasından seçilsin və burada istedad əsas meyar kimi götürülsün, başqa bir şey meyara çevrilməsin.

Xatirinizdədir, o vaxt mən qərar qəbul etmişdim ki, hüquq fakültəsinə rəhbər vəzifəli adamların və hüquq-mühafizə orqanlarında işləyənlərin övladları qəbul olumasın. Doğrudur, mən istefaya gedəndən sonra, Moskvada

yaşayanda bu barədə məni günahlandırırıdılar ki, Heydər Əliyev kiminsə hüquqlarını pozubdur. O vaxt mən heç kəsin hüququnu pozmamışdım. Mən, sadəcə, o axının qarşısını alırdım. Çünki əgər hüquq-mühafizə orqanlarında çalışanlar da, onların övladları da orada işləyəcəksə, onda axı başqa adamlara yer qalmayacaqdı. Axı belə şey olmaz. Bilirsiniz, siz öz taleyinizdə də görmüsünüz ki, mən həmişə, bizim loru dildə deyildiyi kimi, kasıb-kusubun təəssübkeşi olmuşam. Mən həmişə belə olmuşam».

O zaman Bakını kosmopolit kadr bazasının əlindən alıb milli ruhlu kadrlara vermək üçün Azərbaycan təhsilinin səviyyəsini və keyfiyyətini yüksəltmək tələb olunurdu. Ona görə də Heydər Əliyev rəhbərliyə gələn kimi birinci növbədə özünün aktiv təhsil və kadr konsepsiyasını irəli sürmüşdü. 1969-cu ildə SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində oxumaq istəyənlər üçün yalnız 50 yer ayrıldığı halda, 80-ci illərin əvvəllərində bu göstərici 1000 nəfəri ötmüşdü. Ötən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə 10 minədək azərbaycanlı gənc respublikamızdan kənarda təhsil almağa göndərilmişdi. O vaxt ölkənin ən qabaqcıl ali təhsil mərkəzlərinə tələbə göndərməklə Heydər Əliyev respublikadan kənarda sanki bir universitet yaratmışdı. Heydər Əliyev bu mütəxəssislərin gələcəkdə Azərbaycana necə böyük fayda gətirəcəklərini müdrikcəsinə onillər əvvəldən görürdü.

Müxtəlif şəhərlərdəki ali məktəblərə göndərilən gənclər qabaqcıl rus elminin üstünlüklərindən faydalanmaq və Azərbaycana qayıdandan sonra onu həyata keçirmək imkanı qazanırdılar. Bəlkə də Azərbaycan şəraitində bu gənclər həmin intellektual potensialdan kənarda qalmış olardılar. Ulu öndər Heydər Əliyev bununla bağlı deyirdi: *«1969-1970-ci illərdə mən bu təşəbbüsü irəli sürərək və bunu inadla ardıcıl surətdə həyata keçirərək bir də onu əsas tuturdum ki, təxminən 1940-1950-ci illərdə respublikamızda ali məktəblər*

yanandan sonra Azərbaycan ictimaiyyətində yalnız öz respublikasında, öz şəhərində yaşamaq, təhsil almaq meyilləri əvvəlki dövrə nisbətən müəyyən qədər artmışdı. Şəxsən mən belə bir meyillə razı deyiləm... İnsan öz baxış dairəsini nə qədər genişləndirərsə, öz ölkəsindən, şəhərindən, kəndindən çıxıb başqa ölkələrdə, şəhərlərdə olanları nə qədər görüb-götürsə və öyrənsə, daha da zənginləşir. Bax o illər mən bu prinsipi nəzərə alırdım. Həmin kadrlarımız indi müstəqil Azərbaycanın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərirlər və ölkəmizin inkişafını təmin edirlər. Amma bununla bərabər Azərbaycandan kənarda olan ali məktəblərin imkanlarından istifadə edib, beləliklə respublikamızda verilən biliklərlə Moskvada, Leninqradda, Kiyevdə, başqa şəhərlərdə verilən bilikləri bir-birinə bağlamaqla biz həm ali təhsilimizin, həm elmimizin, həm iqtisadiyyatımızın, həm də mədəniyyətimizin müxtəlif sahələri üçün daha yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasına nail oluruq».

Hərbi təhsilin inkişafı da bu dövrdə xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. SSRİ-nin kosmik uçuşlara hazırlıq mərkəzində azərbaycanlı gənclərin olmamasından narahatlıq hissi keçirən Heydər Əliyev Azərbaycan övladlarının ali təyyarəçilik məktəblərinə göndərilməsini şəxsi nəzarətinə götürmüşdü. Ulu öndərin təməlini qoyduğu Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb isə Heydər Əliyevin milli təhsilimizin bütün sahələr üzrə inkişafına yüksək diqqət və qayğısının bariz təcəssümüdür. Sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlılar sırf milli zəmində hərbi kadr hazırlığına və SSRİ hərbi elitasına yaxın buraxılmırdılar. Belə bir zamanda Heydər Əliyevin Bakıda Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi ali məktəbin yaradılması təşəbbüsü üzərində xüsusi ısrar etməsi, özünəməxsus qətiyyəti və iradəsi hesabına buna nail olması da, sözün əsl mənasında, qəhrəmanlıq nümunəsi idi! Həmin dövrdən Azərbaycanda hərbi kadr hazırlığı sistemli mahiyyət daşımağa başlamış,

gənclərdə bu sahəyə maraq gücləndirilmişdi. Bundan başqa, Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarında milliyyətçə azərbaycanlı kadrların yerləşdirilməsi prosesi Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi, sonra Moskvada yüksək vəzifədə olanda da onun daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin sovet siyasi arenasında rəhbərliyə gəlməsi ilə Azərbaycanda eyni zamanda milli özünüdərək hissi güclənmiş, bütün ideoloji maneələri dəf edərək müstəqil düşüncəyə, dövlətçilik təfəkkürünə yol açmışdı. Ümummillili lider Heydər Əliyevin tarixi missiyası həm də o dövrdə xalqın daxilində toplanan milli ruhu və idealları keçmiş rejimin hücumlarından qoruyaraq xalqın milli yüksəlişini təmin etmək, hüquqlarını qorumaq olmuşdu. Böyük şəxsiyyət həmin dövrdə bütün ideoloji-siyasi maneələrə sinə gərərək Azərbaycan xalqının milli inkişaf konsepsiyasını irəli sürmüş, ictimai şüurdakı qorxunu, ehtiyatlılığı aradan qaldırmağı, cəmiyyəti bütün sahələr üzrə gələcək mənəvi yüksəlişlərə ruhlandırmağı bacarmışdı.

Ulu öndər həmin illərdə xalqın mədəni-mənəvi irsinə, adət-ənənələrinə, milli dəyərlərinə də diqqət və qayğı ilə yanaşmışdı. Heydər Əliyev dini abidələrə, məscidlərə ehtiyatla, böyük məharətlə qayğı göstərir, əsl funksiyalarını daşıtdırmaq çətin olduğundan onları tarixi-mədəniyyət abidələri kimi bərpa etdirərək xalqın ixtiyarına verirdi. 70-80-ci illərdə məscidlərin bərpa olunaraq dindarların istifadəsinə verilməsi məlum səbəblərdən mümkün olmadığından dağılmaqda olan məbədgahlar tarixi abidələr adı altında bərpa edilərək muzey kimi xalqın istifadəsinə verilirdi. Bununla da bir tərəfdən həmin abidələrin dağıdılmasının qarşısı alınır, digər tərəfdənsə xalqın dini inanclarının qapalı şəkildə də olsa qorunub saxlanmasına şərait yaradılırdı. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Qurban və Ramazan bayramlarının keçirilməsinə heç bir əngəl yara-dılmırdı. Dindarlar bu bayramları sovet rejimi şəraitində qeyri-

rəsmi səviyyədə keçirir, eyni zamanda dini ayinləri rahatlıqla icra edə bilirdilər. Xalqın qədim milli bayramı olan Novruz bayramı məhz ulu öndərin xeyir-duası ilə keçirilir, Azərbaycan televiziyası ilə yayımlanırdı. Bütün sovet tarixi ərzində bu bayramın rəsmən keçirilməsi və televiziya ilə yayımlanması da məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümumxalq bayramının yüksək səviyyədə keçirilməsi Azərbaycan xalqının milli ruhunu yüksəldir, milli irsə, tarixə böyük məhəbbət yaradır, milli özünüdərkə gücləndirirdi. Məhz müdrik rəhbərin qayğısı ilə o illərdə qorunub saxlanan milli-mənəvi dəyərlər sonralar Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyinin bərpasında müstəsna rol oynamışdır.

Ziyalı təbəqəsi rejimin repressiyalarından qorundu

Həmin dövrdə milli düşüncə sahibi olduqlarına görə təqib edilən Azərbaycan yazıçı və şairlərini – Bəxtiyar Vahabzadəni, Xəlil Rza Ulutürkü, Anarı, Əkrəm Əylislini, məşhur tarixçi alim Ziya Bünyadovu və digər ziyalıları ən çətin məqamlarda müdafiə etməyi yalnız qanı, canı, bütöv ruhu ilə milli köklərə bağlı bir şəxsiyyət üzərinə götürə bilərdi! Həmin dövrdə tarixçi-alim Ziya Bünyadovun «Atabəylər dövləti» kitabını Dövlət mükafatına layiq görən ümummilli lider ermənilər tərəfindən millətçilikdə, şovinizmdə ittiham olunurdu. Eyni zamanda, «Gülüstan» poemasını qələmə almış tanınmış şair Bəxtiyar Vahabzadənin DTK-nın təqiblərindən xilas olması da məhz Heydər Əliyevin əzmkarlığı nəticəsində mümkün olmuşdu. Bu poemanın dərcindən sonra bədxahları böyük cidd-cəhdlə onun həbsi məsələsini qoymağa çalışırdılar. Məhz ümummilli liderin məsələyə müdaxiləsindən sonra Bəxtiyar Vahabzadəni qorumaq mümkün oldu. Sovet ideologiyasının məhdud çərçivəsi ilə qapanmayan bu əsərin müəllifinin az sonra Lenin ordeni ilə mükafatlandırılması isə, sadəcə olaraq,

qəhrəmanlıq nümunəsi idi. 1999-cu ildə böyük öndər bununla bağlı maraqlı xatirələri dilə gətirərək demişdi: «*Əgər 60-70-ci illərdə Azərbaycanda dissident axtarsaydıq, onların sayı çox idi. Ən böyük dissident isə Bəxtiyar Vahabzadə idi. Hətta xatirimdədir, mən Təhlükəsizlik Komitəsində işləyən zaman onun həbs edilməsi məsələsi qoyulmuşdu. Yaxud, Xəlil Rza ən böyük dissidentlərdən biri idi. Ancaq biz Xəlil Rzanı qoruyub saxladıq. Maqsud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov əsl dissidentlər idilər. Amma biz qoymadıq ki, onlar dissident olsunlar*».

Bəxtiyar Vahabzadənin «Gülüstan» poeması və «Latın dili» şeirinə, Xəlil Rzanın millətçilik yönündə yaratdığı əsərlərə, Rəsul Rzanın bir çox yazılarına, Anarın «Yaxşı padşahın nağılı» povestinə görə niyə həbs edilməmələri sualının cavabı məhz həmin açıqlamada üzə çıxır. Heydər Əliyev «Biz onları dissident olmağa qoymadıq» deyərkən onların həbsinə, sürgün olunmasına, ev dustağı edilməsinə imkan verilməməsini nəzərdə tuturdu. Heydər Əliyevin bu cür cəsur addımları həmin illərdə, təbii ki, yaradıcı adamlara ruh verir, onları qanadlandırır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın tarixində və taleyində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin müdafiəsi Heydər Əliyev siyasətində milli şüurun oyanmasına xidmət edirdi.

Bu və digər faktlar ulu öndərin hələ keçmiş sovetlər dövründə insan hüquqlarına hörmətə, yüksək demokratizmə söykənən idarəçiliyindən xəbər verir. Bir sıra müttəfiq respublikalardan fərqli olaraq, həmin illərdə Azərbaycanda nəinki dissident yazarlar olmamış, əksinə, tanınmış ziyalı və şairlər xalqda özünüdərk hissində ciddi impulsar verən əsərlər yazmış, ulu öndərin milliliyi, xalqına bağlılığı onları həbs olunaraq zindana atılmaq təhlükəsindən hifz etmişdi.

Azərbaycan xalqının türk mənşəyi daha çox qədim yazılı abidə olan «Kitabi-Dədə Qorqud»da əksini tapdığından sovet ideologiyası 1920-1950-ci illərdə dastanın öyrənilməsini

qadağan etmiş, uzun illər bu abidənin unutturulmasına çalışmışdı. Ulu öndər bu qadağanı da aradan götürərək dastanın araşdırılmasına və tədqiqinə normal şərait yaratmışdı. «Kitabi-Dədə Qorqud»la bağlı tarixi və ədəbi araşdırmaların sayı çoxalmış, bu mövzuda bədii film çəkilmişdi.

Həmin illərdə eyni zamanda xalqın qərinələr boyu yaşatdığı mənəvi dəyərlərə nihilist baxış təcridən aradan götürülməyə başlanmış, klassik ənənə ilə müasir ədəbi irs arasında yaranan ünsiyyət milli düşüncənin düzgün məcrada inkişafına səbəb olmuşdu. Ulu öndər Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Nəriman Nərimanov, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı və onlarca digər korifeyin adını əbədiləşdirməklə, əsərlərinin təkrar nəsrini təşkil etməklə, heykəllərini ucaltmaqla, muzeylərini yaratmaqla xalqın tarixinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının yaşadılması, bütövlükdə milli yaddaşın qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədini əsas tutmuşdu. Həmin dövrdə müxtəlif təzyiqlərə, təhdidlərə, qaragüruhçu qüvvələrin müqavimətinə məhəl qoymayaraq qətiyyət nümayiş etdirən Heydər Əliyev qarşısına qoyduğu bir sıra ali məqsədlərə nail olmuşdu. Görkəmli ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanovun 100 illik yubileyini qeyd etmək, onun heykəlini ucaltmaq üçün Heydər Əliyev Sovet imperiyasının rəhbərliyi ilə mübarizəyə iki ilə yaxın vaxt sərf etmişdi. Nəticədə Azərbaycan KP MK Bürosunun 1972-ci il 24 may tarixli iclasında Azərbaycanın görkəmli dövlət və ictimai xadimi, sağlığında milli təmayüllü kommunist kimi müxtəlif təqiblərə, təzyiqlərə məruz qalan, ölümündən sonra isə unutturulan Nəriman Nərimanovun Bakı şəhərində heykəlinin ucaldılması barədə qərar qəbul etmişdi. Ulu öndər, həmçinin görkəmli ədibin 1977-ci ildə Rusiyanın Ulyanovsk şəhərində əzəmətli abidəsinin ucaldılmasını təmin etmişdi. Bu addımları ilə Heydər Əliyev, əslində, Nəriman Nərimanova görkəmli dövlət xadimi kimi bəraət verir, onun təbliğinə, tanılmasına çalışırdı.

1937-ci ildə repressiyaya məruz qalaraq Sibirə sürgün olunmuş görkəmli ziyalı və dramaturq Hüseyn Cavidin nəşini 1981-ci ildə Uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirmək üçün apardığı mübarizə də ulu öndərimizin milli irsə nə qədər sayğı və ehtiramla yanaşan, heç bir siyasi riskdən çəkinməyən şəxsiyyət olduğunu bir daha təsdiqləyir. Osmanlı türkcəsində «Peyğəmbər»i, «Şeyx Sənan»ı yazan, Tofiq Fikrətin, Akif Ərsoyun ideya təsirindən çıxıbilməməkdə günahlandırılaraq Sibirə ölümə göndərilən Hüseyn Cavidə bəraət verilməsi Azərbaycanda milli təfəkkürün, milli bədii dəyərin itməməsi üçün atılan böyük addımlardan olmuşdu. Ulu öndər sonralar nitqlərinin birində bildirirdi: *«1937-ci ildə «millətçilikdə» ittiham edilərək sürgün olunan ölməz dramaturqumuz Hüseyn Cavidin nəşini uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirmək asan iş deyildi. Bu, böyük iradə, cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza olan sdaqət, sevgi mənə belə bir cəsarət göstərməyə imkan verdi»*.

Həmin dövrdə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinin müntəzəm surətdə qeyd olunması müsbət ənənə halını almış, bu isə Azərbaycan xalqının ümummilli problemləri ilə sıx bağlı olub milli ruhun, milli özünüdərkini yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, müstəqil dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşməsi üçün zəmin yaratmışdı. Akademik Ramiz Mehdiyev «Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düşüncələr» əsərində həmin dövrdə ulu öndərin yürütdüyü siyasət barədə bunları yazır: *«Heydər Əliyevin respublikanın rəhbəri vəzifəsində fəaliyyətinin ilk günlərindən aydın oldu ki, onun simasında Azərbaycan xalqı əsl milli liderini tapmışdır. Bir tərəfdən o, keçmiş SSRİ-də, sovet və partiya həyatında hakim olan bütün normalara son dərəcə dəqiq və nəzakətlə əməl edirdi. Lakin bununla yanaşı, o, sovet mədəniyyətinin ənənəvi formuluna – formaca*

milli və məzmunca sosialist mədəniyyəti formuluna yeni bir məna verə bilmişdir... O, əvvəlki, standart stereotipləri qırır, hansısa yeniliklər daxil edə bilirdi ki, bunları da o illərdə başa düşmək və dəqiq formalaşdırmaq çətin idi. Əslində isə bunlar olduqca aydın nəticələrə gətirib çıxarırdı. O, milli ruhun dirçəldilməsinə, öz zamanəsinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına və çiçəklənməsinə nail olmaqla yanaşı, həm də bütün ziyalıların, bütün Azərbaycan xalqının diqqətini tarixi və mədəni qaynaqlara yönəltmişdir. O illərdə biz Azərbaycan dilini, Azərbaycan ədəbiyyatını, Azərbaycan tarixini, Azərbaycan musiqisini – nadir milli mədəniyyətimizin bütün qatlarını özümüz üçün sanki təzədən açır və yenidən qiymətləndirirdik. Məhz bu baxımdan Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrünü milli özünüdərk, oyanmanın, öz kökümüzə qayıdışın və yeni mərhələyə doğru aparan proseslərin başlanğıcı kimi qəbul etmək lazımdır. Məsələn bundadır ki, Heydər Əliyevin bütün fəlsəfi konstruksiyası xalqın milli dirçəlişi, milli qürur hisslərinin oyanması ideyasına əsaslanırdı. Qalan hər şey, o cümlədən də iqtisadi inkişafın sürətli strategiyasının həyata keçirilməsi milli şüurun yüksəlməsinə təkan verməli, milli dirçəlişin təməlinə çevrilməli idi».

Əsrlər boyu bir-birindən ayrı düşmüş Quzey və Güney arasında ilk ədəbi-mədəni əlaqələr də məhz 1970-ci ildə formalaşmışdır. Bu dövrdə xüsusi aktualıq qazanan Cənubi və Şimali Azərbaycanın birləşdirilməsi ideyası ali məktəb auditoriyalarında aparıcı mövzuya, diskussiyaya, qapalı polemikalara səbəb olurdu. Ulu öndər Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycanla bağlı atdığı addımlar, milli təmayülçülərə yaratdığı normal ədəbi mühit və fəaliyyət imkanları, şübhəsiz, heç bir sənəddə əksini tapa bilməzdi. Çünki Heydər Əliyev ölkə miqyasında tanınan, SSRİ rəhbərliyinə daxil olan və Azərbaycanın başında dayanan rəsmi şəxs, dövlət adamı və diplomat idi.

Sadəcə, o dövrün qəzet və jurnallarını vərəqləmək kifayətdir ki, Azərbaycan MK-nın nəzarətində olan mətbu nəşrlərdə bu mövzunun ölkənin digər problemlərinin işıqlandırılması nisbətində aparıcılıq etdiyi aydınlaşsın.

Həmin illərdə Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın ana dilində yazdığı inqilabi ruhlu əsərlər Bakıda çapdan çıxdı, milli ədəbiyyatda «Cənub motivi» təzahür etdi, mədəniyyətin bütün sahələrində milli köklərə qayıdış başlandı. 70-ci illərdə Bakı milli özünüdərkini, Təbriz isə islamın qalibiyyət rəmzinə çevrilmişdi. Azərbaycanşünas alim Tadeuş Svyatoxovski «Azərbaycan və Rusiya: sərhədyanı bölgə» kitabında ulu öndər Heydər Əliyevin ilk hakimiyyət illərini ümumiləşdirərək yazır: «Ümumittifaq siyasət üfüqlərində parlaq bir ulduz olan Əliyev indi nitqlərində müsəlman xalqlarının milli məsələ ilə bağlı istək və arzularını dəstəklədiyini vurğulayırdı».

Ulu öndərin ədəbi irsə qayğı sahəsində fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri də böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin qəbrinin qorunması və məqbərəsinin tikilməsi imkanlarının öyrənilməsindən ibarət olmuşdur. Bu istiqamətdə göstərilən davamlı səylər İraq dövlətinin əngəlləri üzündən nəticə verməsə də, ulu öndər respublika daxilində dahi şairin yaradıcılığının geniş tədqiqinə və öyrənilməsinə xüsusi qayğı göstərmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin varlığını təsdiqləyən rəmzlərə və atributlara da hər zaman həssaslıqla yanaşırdı. Rus dilinin dövlət dili olmasına rəğmən, ulu öndər həmin dövrdə bütün rəsmi nitqlərini Azərbaycan dilində edir, bunu bütün rəhbər vəzifəlilərdən də qətiyyətlə istəyirdi. Ulu öndər BDU-nun 1969-cu il noyabrın 1-də keçirilən 50 illik yubileyində bütün qəlibləri, ideoloji-siyasi sədləri aşaraq ana dilində səlis çıxış etməklə milli təfəkkür və iradənin daşıyıcısı, əzmkar müdafiəçisi olduğunu nümayiş etdirmiş, xalqın özünə-məxsusluğunun ifadəsinə çevrilmiş

dövlətçilik rəmzlərinə və atributlarına həssas münasibətini ortaya qoymuşdu: *«Bu gün Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi təntənə ilə qeyd edilir. Azərbaycan elminin həyatında, onun mədəniyyətinin tərəqqisində, Azərbaycan elminin inkişafında, iqtisadiyyatının yüksəlişində yubilyarımız böyük və səmərəli rol oynamışdır. Azərbaycan xalqının torpağında birinci ali məktəbin yubileyi elə bir hadisədir ki, onun ictimai əhəmiyyəti Azərbaycanın dövlət hüdüdlərindən çox-çox kənara çıxır... Bu gün Azərbaycan Dövlət Universitetinin keçdiyi yarıməsrlilik yola yekun vurarkən tam əsasla deyə bilərik ki, yubilyar bu yüksək ada layiq olduğunu özünün bütün fəaliyyəti ilə sübuta yetirmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarixi xidməti bir də bundadır ki, o, Azərbaycanın xalq təsərrüfatı, elm və mədəniyyəti üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin böyük bir dəstəsini hazırlamışdır».*

1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in konstitusiyaya layihəsi qəbul edilərkən ulu öndərin Azərbaycan dilinin bu ali sənəddə ana dili kimi təsbitlənməsi və qorunub saxlanılması sahəsində nümayiş etdirdiyi rəşadəti də bu məqamda xüsusi xatırlatmaq lazımdır. O zaman SSRİ konstitusiyası layihəsinin hazırlanması üçün yaradılan komissiyada Heydər Əliyev nəinki müsəlman xalqlarını, hətta Cənubi Qafqazı təmsil edən yeganə siyasi xadim idi. 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi qəbul edilməsi də məhz ümummilli liderin əzmkarlığı və cəsarəti sayəsində mümkün olmuşdu. Bununla bağlı Kreml emissarlarının dəfələrlə Bakıya səfər edərək Heydər Əliyevi fikrindən daşıdırmağa səy göstərdiyini, lakin buna nail olmadığını da mühüm fakt kimi vurğulamaq lazımdır.

Ümummilli liderin təşəbbüsü və köməyi ilə 70-ci illərdə nəşr olunmuş 3 cildlik «Müasir Azərbaycan dili» dərsliklərinə Dövlət mükafatı verməsi də xalqın milli şüurunun formalaşmasına

mühüm töhfə olmuşdur. Göründüyü kimi, Heydər Əliyev üçün ana dili azərbaycançılığın başlanğıc məqamı, təməl prinsipidir. Müdrik rəhbər yaxşı bilirdi ki, xalqına milli-mənəvi dəyərlərini aşılamaq üçün ilk növbədə ona dilini qaytarmaq və sevdirmək lazımdır. Faktlar sübut edir ki, əgər Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən etibarən Azərbaycanda rus dilində təhsil alanların sayı dinamik sürətdə artırdısa, bu zərərli tendensiyaya məhz ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən son qoyuldu. Bu dinamika Azərbaycan dilində təhsil alanların say artımı hesabına kəskin şəkildə azalırdı. Bu proses ali məktəblərdə də davam etdirilir, Azərbaycan dilində elmi nəşrlərin çapı artırılır, elmi tədqiqatların və araşdırmaların məhz bu dildə aparılması inzibati metodlarla dəstəklənirdi. *«Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir»* deyən Heydər Əliyev çox sonralar Azərbaycan dilinin inkişafı üçün gördüyü tədbirləri belə izah edirdi...

70-ci illərdə Bakıda türkçülüüyü tədqiq edən sanballı «Türkologiya» jurnalının nəşrə başlaması da böyük əzmin, fədakarlığın, türk dönməzliyinin nəticəsi idi. «Türkologiya» jurnalının nəşrinə Kreml bir neçə dəfə etiraz etsə də, imperiya səlahiyyətliləri Heydər Əliyevin fədakarlığı qarşısında geri çəkilərək türk dünyasının birliyinə xidmət edən bu nəşrin qapanmasına müyəssər ola bilməmişdilər. 1926-cı ildə keçirilən I Beynəlxalq Türkoloji Qurultaydan xeyli sonra belə bir jurnalın nəşrə başlaması öləziyən türkçülüyə yeni nəfəs, təkan verilməsi məqsədi daşıyırdı. Türkoloji qurultayın bütün nümayəndə-

lərinin 37-ci ilin repressiya məşinında məhv edildiyini, volyuntarizm dövründə Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Qaybadulin, Ruhulla Axundov kimi millətpərəst insanların bəraət aldığını, ancaq yenə də mərkəzin Azərbaycana milli məsələlərdə aman vermədiyini gözəl bilən Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyindəki şəxsi nüfuzundan istifadə edərək milli oyanışın qığılımlarını ədəbi nümunələrdə, tariximizin salnamələrində yaşatdı. Milli ruhun daşıyıcısı olan elm, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərimiz repressiyalardan qorundu, Azərbaycanın milli mədəniyyəti, sözü, səsi dünyaya çıxdı. Dünya Azərbaycanı təkcə neftinə görə deyil, artıq həm də qədim tarixinə, zəngin mədəniyyətinə görə tanımağa başladı. Milli yöndə iş aparan alimlərə lazımınca diqqət göstərən Heydər Əliyev sovet dönəmində mövcudluğu dar çərçivələrə salınmış Azərbaycanın milli əsaslarını möhkəmlətmək xəttini həyata keçirdi.

80-ci illərin əvvəllərində «Literaturnaya qazeta»ya verdiyi məşhur «Qoy ədalət zəfər çalsın!» sərlövhəli müsahibədə respublika həyatı ilə bağlı ən müxtəlif məsələlərə toxunan ümummilli lider Heydər Əliyev hüquq-mühafizə orqanlarındakı nöqsanlara, ən başlıcası, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində mövcud olan problemlərə toxunmuş, onların həlli yollarını göstərmişdi. Ulu öndər çox sonralar həmin müsahibəni xatırlayaraq deyirdi: *«Həmin dövrdə Sovet İttifaqındakı mətbuat orqanları arasında bu barədə özünü ən müstəqil aparan qəzet Moskvada çıxan «Literaturnaya qazeta» idi. Ona görə də həmin qəzeti hamı oxuyurdu, onun tirajı da çox böyük idi... Bu qəzet mənimlə çox yaxşı əlaqədə idi. Biz 1979-cu ildə mənəvi tərbiyə barədə Bakıda böyük bir konfrans keçirdik. Mən həmin konfransda böyük bir məruzə etdim. Sonra bu, bütün SSRİ-yə yayıldı. «Literaturnaya qazeta»dan gəldilər ki, siz həmin məruzə-nizin mövzusu ilə əlaqədar bizə intervü verin, mən də verdim. «Literaturnaya qazeta»nın bir səhifəsi həmin intervü*

idi, bu intervünün sərlövhəsində yazmışdılar ki, «Qoy ədalət zəfər çalsın». Bu, Nizami Gəncəvinin sözləri idi...

Bu sensasiya bütün dünyaya yayıldı. Nə üçün? Çünki Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olmağıma baxmayaraq, mən Sovet hakimiyyətinin, cəmiyyətinin işində olan mənfi halların hamısını açıq göstərmişdim. Xatirimdədir, o vaxt Andropov SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri, həm də Siyasi Büronun üzvü idi. O, bir neçə gündən sonra mənə telefon etdi. Dedi ki, sən bu müsahibən böyük bir sensasiya yaradıbdır. Soruşdum ki, nə mənada? Cavab verdi ki, müsbət də var, mənfi də var. Soruşuram ki, nəyi müsbətdir, nəyi mənfidir? Deyir, müsbət odur ki, insanlar bizim cəmiyyətdəki bu yaraları görürlər və sevinirlər ki, kimsə cəsarət edib bunları açıq deyir. Özü də bunu aşağıda yox, ən yüksək vəzifədə çalışan bir adam deyir. Amma bunun əleyhinə olanlar da var. Soruşuram ki, niyə? Bildirir ki, çünki onlar bunun açılmağını istəməirlər. O vaxt bir çox belə yazılar olub. İstəsəniz, axtarın, tapın, oxuyun. Vaxtilə mən ali məktəblərə tələbə qəbulunda rüşvətxorluğa qarşı mübarizə aparırdım. Məsələn, 1970-ci illərdə nəyi gördüm? Bizim Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsi var. O vaxt həmin fakültəyə hər il 50 nəfər qəbul olunurdu. Mən bir dəfə baxıb gördüm ki, bu hüquq fakültəsinə qəbul olunanların təqribən 95 faizi prokurorun, məhkəmə sədrinin, nazirin oğludur və sairə. Yaxşı, belə çıxır ki, atası prokuror, sonra da oğlu, nəvəsi prokuror olacaq. Bəs başqa ailələrdən olan istedadlı gənclər necə olsun? Bəzilərinin heç atası yoxdur, bəs o, hüquq fakültəsinə necə daxil olsun? O vaxt, o cümlədən, tarix və şərqşünaslıq fakültələri çox modda idi. Mən vəzifədə olan şəxslərin, xüsusən hüquq-mühafizə orqanlarında – milisdə, prokurorluqda və sairə – çalışan şəxslərin uşaqlarının bu fakültələrə qəbul olunmasını qadağan etdim.

Bu, cəmiyyətdə çox böyük əhvali-ruhiyyə yaratdı. İndi mən prokurorluqda, polisdə çalışan bəzi işçilərlə görüşürəm. Onlar deyirlər ki, «bilirsiniz, biz o vaxt sizin sayənizdə hüquq fakültəsinə daxil ola bildik. Yoxsa bu fakültəyə girə bilməzdik, çünki biz kənddən gəlmişdik, kasıb adam idik, nə rüşvət verməyə pulumuz, nə də himayədarlıq etməyə adamımız var idi». Mən bütün bunları millətimizə görə etdim. Amma hələ Sovet İttifaqı vaxtında bəzi hüquqşünaslar yığışmışdılar ki, «Heydər Əliyev insan hüquqlarını pozur». Bunu mənə Andropov dedi. Soruşdum ki, bəs sənin fikrin nədir? Cavab verdi ki, hamısını düz etmişən. Soruşdum ki, bəs o hüquqşünaslar? Bildirdi ki, mən baş prokurora telefon edib dedim ki, onların ağzını yum, Heydər Əliyev düz deyir. Amma sonra nə oldu? Mən Siyasi Büronun üzvlüyündən istefa verəndən, işsiz qalandan sonra götürüb burada qəzetlərdə məni günahlandırırdılar. Mən o vaxt, məsələn, rəhbər vəzifədə çalışan adamların bağ tikdirməsini qadağan etmişdim. Nə üçün? Çünki Mərkəzi Komitədə işləyən adam, yaxud raykom katibi ayda 320 manat məvacib alırdı. Axı bağ tikdirməyə onun imkanı yoxdur, bəs o bunu nə ilə edir? Əlbəttə, o ya dövlətin – zavodun, fabrikin malından istifadə edir, yaxud da rüşvət alır. Ona görə də mən dedim ki, olmaz, bunu qadağan elədim. Bir neçə vəzifəli şəxs bağ tikdirmişdi, onları da işdən çıxardım, cəzalandırdım. Mən bu gün də bu fikirdəyəm».

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Azərbaycan xalqı, dövləti üçün qurub-yaratmaq, onun gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin formalaşdırmaq hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində ulu öndər Heydər Əliyevin başlıca amalı olmuşdur. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməklə Azərbaycanda milli ideyanın yoxluğu üzündən yaranan iqtisadi, mədəni tənəzzülün qarşısını almış, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə təmin etmiş, milli şüurun, milli özünüdərkini yüksəlişinə

gətirib çıxaran əməli addımlar atmış və bununla da faktiki olaraq Azərbaycanı azadlıq mübarizəsinə daxilən hazırlamışdır. Yalnız ötən əsrin sonlarına doğru, Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra dərk edəcəkdik ki, ulu öndər 70-80-ci illərdə ölkəmizi nəhəng quruculuq meydanına çevirərəkən, azərbaycanlı gəncləri xaricdə təhsil almağa göndərərəkən, xalqımızın nə qədər böyük mədəniyyətə malik olduğunu ən müxtəlif tədbirlər vasitəsilə bütün dünyanın diqqətinə çatdırarkən, ölkəmizdə fundamental və tətbiqi elmlərin əsaslı inkişafına nail olarkən məhz vətənimizin bugününü düşünür, memarı olduğu müstəqil Azərbaycan dövlətini o günlərdən qurub-yaradırmış...

SSRİ rəhbərliyində xalqı üçün çalışan lider

«Biz sovet rejimində yaşayırdıq. Məgər biz bu rejimi dəyişə bilərdik? Amma iş ondadır ki, bu rejim altında olsa da sən xalqın, millətin üçün nə edirsən. Əgər bu rejimi dəyişdirə bilmirsənsə, onda onun imkanlarından istifadə edib xalqına kömək göstər. Mən bunu etdim. Azərbaycan o illərdə çox yüksəklərə qalxdı».

Heydər ƏLİYEV

Bəşər sivilizasiyasının mövcudluq tarixində tamamilə fərqli səhifə açan, təkcə sarsıdıcı müharibələr, siyasi, mədəni, ekoloji böhran və aşınmalarla deyil, görünməmiş evolyusion inqilabla – informasiya-kommunikasiya resurslarının, elmi-texniki tərəqqinin yüksək inkişafı ilə yadda qalmış XX yüzillik həm də lider əsri kimi xarakterizə olunur. Mustafa Kamal Atatürk, Uinston Çörçill, Mao Tszedun, Franklin Delano Ruzvelt və daha neçə-neçə şəxsiyyətin adı ötən əsrin siyasi tarixinə məhz planetar miqyaslı lider kimi düşmüşdür. Xalqlarının taleyində müstəsna rol oynamış bu və digər siyasi xadimlər, xarizmatik liderlər məhz ötən əsrdə yaşamış və bütövlükdə dünya siyasətinə təsir göstərmişlər. Ötən yüzillikdə bəşəriyyəti lərzəyə salan iki dünya müharibəsinin baş verməsi və fərqli reallıqlarla yekunlaşması da, böyük imperiyaların yaranması və dağılması da, dünyanın siyasi xəritəsinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi də, demokratikləşmə, insan hüquq və azadlıqları sahəsində tamamilə yeni imkanların açılması da məhz lider amili, lider fenomeni ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycanın intibahında yeni mərhələ

Tarix sübut edir ki, xalqlarının taleyində müstəsna rol oynayan liderlər həm də milli dövlətçilik ideyalarının irreal arzu və illüziya çərçivəsindən çıxaraq praktik surətdə gerçəkləşməsində, milli tərəqqi üçün dayanıqlı əsasların, inkişaf strategiyasının müəllifinə çevrilirlər. Millətin vahid məqsədlər uğrunda toparlanması üçün zəruri olan milli ideya – milli ideologiya da məhz bu liderlərin, böyük şəxsiyyətlərin siyasi konsepsiyasında real əsaslarını tapır. Şübhəsiz, milli ideologiya milli düşüncə sisteminin əsas potensialının real siyasi məqsədlər naminə səfərbər edilməsidir. Milli ideologiyanın tələbləri sırasında dövlətçiliyin, milli mənafeyin müdafiə edilməsi, milliyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın haqlarının ümumbəşəri tələblər səviyyəsində qorunması, bərabər seçki hüququnun tətbiqi, milli azlıqların və etnik qurumların dilinin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin inkişafına şərait yaradılması, dövlət idarəedici orqanlarında onların düzgün təmsil olunması və s. amillər mühüm yer tutur. Bu məqsədlərə nail olunması üçün hər bir millətin milli təfəkkürünün, milli düşüncə sisteminin gərəkli ideya istiqamətləri vahid məqsəd naminə səfərbər olunur. Mövcudluq tarixində böyük liderlər, rəhbərlər yetişdirə bilməyən xalqların milli ideologiyasından da danışmaq mümkün deyildir. Bütün tarix boyu xalqların taleyində liderlərin misilsiz rol oynadıqları şəxsizdir. Hətta marksist-leninçi ideologiya da tarixdə şəxsiyyətlərin rolunu kiçiltməmişdir.

Bu mənada Heydər Əliyevin liderlik və idarəçilik keyfiyyətləri hələ Sovetlər birliyinin rəhbərliyi tərəfindən də yüksək dəyərləndirilirdi. Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrlərdə müdrik rəhbər bir neçə dəfə «Lenin», «Oktyabr inqilabı» ordenləri ilə təltif olunmuş, eyni zamanda iki dəfə «Sosialist Əməyi Qəhrəmanı» adına layiq görülmüşdü.

Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə sovet ictimaiyyəti gördü ki, Heydər Əliyev təkcə qorxmaz, cəsarətli, möhkəm iradəli rəhbər yox, həm də müdrik, ensiklopedik məlumata, güclü məntiqə malik, cəmiyyəti dərindən bilən, onu bu və ya digər məqsəd uğrunda hərəkətə səfərbər etməyi bacaran təşkilatçı dövlət xadimi, siyasətçi və ideoloqdur. Belə şəxsiyyətlər istər Moskvada, istərsə də müttəfiq respublikaların rəhbərliyində çox deyildi.

«Kremlin labirintləri» kitabının müəllifi, uzun illər xarici işlər naziri, daha sonra SSRİ Ali Sovetinin sədri vəzifəsində çalışmış Andrey Qromiko öz xatirələrində Heydər Əliyev hələ Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işləyərkən Bakıya, elmi konfransa gəldiyini qeyd edir: «Heydər Əliyev bir çox alimləri, o cümlədən mənə evinə şam yeməyinə dəvət etdi. Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın rəhbəri yorulmaz və gümrah görünürdü. O, respublikanın gələcək iqtisadi inkişaf planlarından həvəslə danışdı. Gecəyarı hamının yuxusunun gəldiyini hiss etdi və ayağa qalxıb üzr istədi, bizi tərk etməli olduğunu bildirdi və dedi ki, indi vağzala gedəcək. Oradan isə respublikanın rayonlarına səfərə çıxacaq. Çünki yetişdirilmiş məhsulun təhvilə və qəbulu məsələlərində təcili lazımı tədbirlər görülməlidir. Biz qonaqsevər ev sahibini həyəətə qədər müşayiət etdik. Evin yanında Heydər Əliyevi qara «Limuzin» gözləyirdi. O, əlini qaldırıb hamımızla xudahafizləşdi və cəld dönüb maşına əyləşdi. Mən düşündüm: «Bax Sovet İttifaqına belə müdrik və enerjili rəhbərlər lazımdır».

Artıq L.Brejnev erası başa çatır, son dövrlərini yaşayan sovet dövlətinin rəhbərliyində tənəzzüldən çıxış yolları aranırdı. Vəziyyətin kifayət qədər mürəkkəbliyi bir sıra suallar doğurur, insanları müxtəlif axtarıslara sövq edir, fərqli ideyalar, mülahizələr ortaya çıxırdı. 80-ci illərdə sovet dövləti rəhbərliyində ardıcıl dəyişikliklər gətirdi. Baş katiblərin biri digərini əvəz edir, Siyasi Büronun tərkibi yenilənirdi. Böyük öndər də

məhz belə bir həlledici dövrdə Moskvaya çağırılaraq Kremldə yüksək vəzifəyə irəli çəkildi: SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 22 noyabr 1982-ci il tarixli qərarı ilə Heydər Əlirza oğlu Əliyev İttifaqın Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edildi. Bununla da böyük strateqin fəaliyyətində keyfiyyətə yeni mərhələ başlandı.

SSRİ Nazirlər Soveti Rəyasət Heyətinin 15 dekabr 1982-ci il tarixli qərarı ilə Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyevə SSRİ Yollar Nazirliyinə, Dəniz Donanmasına, Yol Tikinti Nazirliyinə, Rabitə Nazirliyinə, müttəfiq respublikaların avtomobil, çay nəqliyyatı və yol təsərrüfatı məsələlərinə, habelə Baykal–Amur dəmiryol tikintisi məsələləri üzrə daimi komissiyaya rəhbərlik həvalə edilmişdi. Nazirlər Soveti Rəyasət Heyətinin 1983-cü il fevralın 2-də keçirilən iclasında isə Heydər Əliyevə həmçinin Ümumittifaq Səhiyyə Nazirliyi, Tibb Sənayesi Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Maarif Nazirliyi, Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, Dövlət Texniki-Peşə Təhsili Komitəsi, Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsi, Dövlət Kinematografiya Komitəsi, Dövlət Nəşriyyatı, İdman Komitəsi, SİTA, Dövlət Arxiv və Müəlliflik Hüququ Agentliyi üzrə məsələlərə baxılması həvalə edilmişdi.

SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyevin ilk gündən xüsusi diqqət yetirdiyi layihələrdən biri də strateji əhəmiyyətli Baykal–Amur magistralının (BAM) tikintisi idi. Dünyanın icra olunmuş ən böyük layihələrindən sayılan, tikintisi barədə 1974-cü ilin 8 iyulunda qərar qəbul olunan Baykal–Amur dəmiryol magistralının ərsəyə gəlməsində ulu öndərin xidmətləri misilsizdir.

BAM-ın tikintisini sürətləndirmək və keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə bu obyektə rəhbərlik edən Heydər Əliyev 1984-cü il iyunun 3-dən 10-na kimi tikinti regionunda olub əməkçilərlə görüşmüş, dəmiryol xətti boyunca tikilən yeni qəsəbə və şəhərlərlə tanış olmuşdu. Fəhlə və mütəxəssislərlə

görüşdə BAM-da bütün istiqamətlərdə qatarların hərəkətini təmin etmək üçün kollektivlərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdi. Şərqi Sibirə və Uzaq Şərqdə nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf perspektivlərinin və bu zonanın sosial-iqtisadi inkişafında təbii sərvətlərin rolunun öyrənilməsi səfərin əsas məqsədini təşkil edirdi.

Ümumiyyətlə, 10 il ərzində ərsəyə gələn 4324 kilometr uzunluğundakı bu nəhəng tikintinin 1984-cü ilin payızında başa çatmasını simvollaşdıran «qızıl mismar»ı dəmir yolundakı taxta şpala məhz Heydər Əliyev vurmuşdu. «Komsomolets Azerbaydjana» qəzeti yazırdı ki, inşası yarımçıq qalmaq təhlükəsi ilə üzləşən BAM-ın tikintisi məhz Heydər Əliyevin sayəsində keçilməz tayqada davam etdirilmişdi (2008-ci il iyulun 18-dən etibarən Baykal–Amur magistralının Anqoydakı ən böyük vağzallarından biri məhz Heydər Əliyevin adını daşıyır). 1984-cü ildə BAM-ın hesabına SSRİ-də dəmiryol xətlərinin uzunluğu 300 min kilometri keçmişdi. 1985-ci ildə isə BAM-ın tikintisinin ikinci mərhələsi başlanmışdı. Heydər Əliyev BAM-ın ətrafını mühüm sənaye bazasına, yaşayış sahəsinə çevirmək planını söylə həyata keçirirdi.

1986-cı il sentyabrın 3-də Novorossiyskdə «Admiral Naximov» gəmisinin batması ilə yaranan gərgin vəziyyətin sakitləşdirilməsi və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasında da SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yaradılmış Dövlət komissiyasının fəaliyyəti nəticəsində əhali arasındakı narahatlıq səngimiş, qəzanın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlər həyata keçirilmişdi. Heydər Əliyev 4 sentyabr 1986-cı ildə «İzvestiya» qəzetinə müsahibəsində deyirdi: *«Bizim işimiz səhər saat 6-da başlayır. Dövlət komissiyası bütün gün ərzində işləyir. Bir çox məsələlər yerindəcə həll edilir. Komissiyanın üzvləri hər gün qəzanın şahidləri, batanların qohumları ilə görüşür. Biz*

olduğumuz yerlərdə, küçələrdə belə birbaşa sualla müraciət edirlər. Komissiya üzvləri hər gün mehmanxanalara, nəqliyyat qovşaqlarına, ictimai-iaşə müəssisələrinə, tibb müəssisələrinə gedir. Biz hesab edirik ki, belə görüşlər lazımdır, onlar bizim işimizin tərkib hissəsidir. Bunlarla yanaşı, komissiya dənizdə işlərə operativ rəhbərlik edir, çünki orada çoxlu məsələlər meydana çıxır. Ardıcıl olaraq gündə iki dəfə hökumət komissiyasının iclası keçirilir».

Fəlakətin səbəblərinə dair suallara cavab verərkən Heydər Əliyev bildirirdi: *«İntizam uğrunda mübarizə sözdə deyil, işdə aparılmalıdır. İntizam və mütəşəkkillik hansı vəzifədə olmasından asılı olmayaraq hər bir işçi üçün eyni olmalıdır. «Admiral Naximov» gəmisi bunu sübut etdi. Ondan nəticə çıxarmaq lazımdır».*

Ümumiyyətlə, 1982-1987-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi və mədəni prosesləri uzaq Moskvadan müşahidə etsə də, azı ildə bir dəfə vətənə gələrək insanlarla görüşür, respublikanın daxili həyatı haqqında daha səhih məlumatlar almağa çalışırdı. 80-ci illərin ortalarında Heydər Əliyev sovet dövləti rəhbərliyində yalnız Azərbaycan xalqının yox, ümumən türk-müsəlman xalqlarının lideri sayılırdı. Türk dünyasının həm strateji, həm də taktiki problemlərinin həlli məsələsi məhz onun üzərinə düşür və böyük öndər rus sovinistlərinə qarşı təkbaşına döyüşürdü.

Heydər Əliyev 1982-1987-ci illərdə tez-tez müsəlman ölkələrinə rəsmi səfərlər edirdi. Bu səfərlər Misir, Liviya, Pakistan, İordaniya, İraq kimi müsəlman ölkələrinə çox böyük fayda gətirirdi. Bu səfərlərdə o, müsəlman qardaşlarının vəziyyəti ilə şəxsən maraqlanır, onların həyatı, vəziyyəti, bu ölkələrdəki durum barədə əhəmiyyətli məlumatlar toplayırdı. Sonralar onun Suriyaya səfərləri də müntəzəm xarakter daşımağa başladı. 1984-cü ildə SSRİ üçün siyasi və strateji baxımdan çox böyük önəm kəsb edən Suriyada böyük problemlər üzə

çıxmışdı. Bu zaman Heydər Əliyev təcili şəkildə Şama getməli oldu. Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi xəbər verirdi ki, Hafiz Əsədlə qardaşı Rifaq arasında ixtilaflar mövcuddur. Bu toqquşma Suriyada dövlət çevrilişi ilə nəticələnə bilərdi. O zaman Rifaq Əsəd Suriya Gizli Xəbər Təşkilatının başçısı vəzifəsini yerinə yetirirdi.

DTK Kremli bu işin mahiyyəti ilə tanış edəndən sonra Moskva təcili şəkildə məsələyə müdaxilə etməyə qərar verdi. Heydər Əliyev Şamda xəstə Hafiz Əsədlə görüşdü. Bu görüş təqribən 8 saata qədər davam etdi. Onlar müzakirələri hətta ertəsi gün də davam etdirdilər. Az keçməmiş Hafiz Əsəd qardaşı Rifaqı İspaniyaya sürgünə göndərdi. Beləliklə, problem qansız-qadasız həllini tapdı və Kreml rahat nəfəs almağa başladı. Ümummilli liderin belə xarici səfərləri və gördüyü işlər onu bütün İslam dünyasında tanıtdı. Bu ölkələrdə onun qeyri-adi istedadına, qabiliyyətinə sözün əsl mənasında pərəstiş edirdilər.

1985-ci ilin sonunda Heydər Əliyevin fəvqəladə iş bacarığı, problemləri həll edəcək keyfiyyət və möhkəmliyi, gücü Kremldə yüksək qiymətləndirilirdi. Heydər Əliyevin əvəzsiz dövlət rəhbəri və siyasi xadim olmasını Yer kürəsinin quru hissəsinin üçdə birini əhatə edən SSRİ-də adi vətəndaşlar da etiraf edirdilər. Onu Nazirlər Sovetinin sədri kürsüsündə görmək istəyənlərin və bunu tələb edənlərin sırası günbəgün genişlənirdi. Heydər Əliyevin qarşısında geniş erudisiyasını, idarəçilik və təşkilatçılıq qabiliyyətini tətbiq etmək üçün hədsiz imkanlar açılmışdı. Yüksək tələbkarlığı, tükənməz enerjisi ilə fərqlənən Heydər Əliyev bu imkanlardan mahir rəhbər kimi istifadə edərək nə kimi potensiala malik olduğunu qısa müddətdə əyani şəkildə nümayiş etdirə bildi. Yeni tipli siyasi lider kimi təkcə İttifaq miqyasında deyil, həm də dünya miqyasında tanındı. Moskvada Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında çalışmış idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərlərinin və sadə işçilərinin onun

şəxsiyyəti, iş üslubu, rəhbər keyfiyyətləri barədə bugünə qədər də söylədikləri yüksək rəy və fikirlər bunun əyani sübutudur.

Ulu öndər Kremlin ciddi riayət etdiyi qaydalar çərçivəsindən kənara çıxmadan öz siyasi xəttini yürüdür, çəkinmədən sözünü deyir, fikirlərini sərbəst şəkildə açıqlayırdı. Onun fəaliyyətini Azərbaycanda hamı böyük diqqət və iftixar hissi ilə izləyirdi. Bu da təbii idi, axı o vaxta qədər heç bir azərbaycanlı SSRİ-də belə yüksək vəzifə tuta bilməmişdi. Onun Kremldə atdığı ilk addımlar təkcə Kremlətrafi mühitdə deyil, hətta uzaq xaricdə əks-səda doğururdu. Qərb mətbuatı bütün sovet stereotiplərini alt-üst edən, Siyasi Büronun heç bir üzvünə bənzəməyən, güləruz, cavan, hətta incə zövqlə geyinən yeni tipli siyasi xadimdən yazırdı. Ərəb ölkələrinin qəzetlərində o, «Sovetlərin dəmir xarakterli müsəlman rəhbəri» kimi, türk mətbuatında isə «Kremldəki türk» təki səciyyələndirilirdi.

Heydər Əliyevə yönəlmiş plan

Azərbaycana qəsd ssenarisinin tərkib hissəsi idi

Heydər Əliyev Moskvada çalışarkən son dərəcə gərgin iş rejiminə baxmayaraq, Azərbaycan haqqında məlumatlarla daim maraqlanırdı. O, imkan taparaq Moskvada yaşayıb işləyən azərbaycanlılarla, o cümlədən vaxtilə şəxsən özünün bura ali məktəblərdə təhsil almağa göndərdiyi azərbaycanlı gənclərlə görüşür və onların həyatı ilə maraqlanır, üzləşdikləri problemlərin həllinə kömək göstərirdi. Heydər Əliyevin Moskvada yaşayan azərbaycanlılara diqqət və qayğısı, mənəvi dayaq olması orada Azərbaycan diasporunun formalaşmasına və fəaliyyətinə də güclü təkan vermişdi. Azərbaycanlılar İttifaqın hər yerində xüsusi münasibətlə qarşılanır, Heydər Əliyevin adı onlar üçün qürur mənbəyinə çevrilirdi. Qətiyyətli, müdrik, enerjili liderin ətrafında birləşmək, türk dünyasının inkar edilmiş hüquqlarının müdafiəsinə qalxmaq, səlahiyyətlərini bər-

pa etmək, bəlkə də, mümkün idi. Lakin türk respublikalarının rəhbərləri bu dəfə də lazımi cəsarəti ortaya qoya bilmədilər. Eyni zamanda, Heydər Əliyevin uğurlarını gözü götürməyənlər çoxalır, onun bacarığına qibtə edənlərin, digər keyfiyyətlərinə həsəd aparanların sayının günbəgün artmasından əndişələnənlər – başda M.Qorbaçov olmaqla – həm şəxsi qərəz, həm də erməni qisasçılığı əhvali-ruhiyyəsi altında nüfuzlu siyasi rəqibə qarşı çirkin vasitələrlə mübarizə aparmaqdan belə çəkinmirdilər.

Sivil yolla Heydər Əliyevə qalib gəlməyin qeyri-mümkünlüyünü yaxşı başa düşən M.Qorbaçovun şəxsi göstərişi ilə onu ləkələmək, artan nüfuzuna zərbə vurmaq üçün Azərbaycandan Moskvaya böhtan dolu «şikayət məktubları» təşkil edildi. Fəaliyyəti həmişə büllur kimi şəffaf olan Heydər Əliyevə isə belə çirkin böhtanlar yapısmır, bütün açıq-gizli təzyiqlərə dağ kimi sinə gərirdi. «Şikayət dolu məktublar»dan hətta Kreml də təngə gəlmişdi. Bu səbəbdən SSRİ Xalq Nəzarəti Komitəsinin sədri Boris Puqo tərəfindən Azərbaycana xüsusi komissiya da göndərilmişdi. Fəqət öz şəxsiyyəti, əməlləri ilə bəşərin fəvqünə ucalan fenomenal liderin, bütün zamanlarda əlçatmaz zirvədə dayanan siyasət nəhənginin fəaliyyətində nöqsan tapmayanlar kor-peşman geri dönməli olmuşdular.

1985-ci ildə Baş katib Çernenkonun vəfatından sonra ölkəni vaxtilə Yuri Andropovun irəli çəkdiyi adamlardan kimin idarə edəcəyi məsələsi həll olunurdu. Siyasi Büro üzvləri arasında isə SSRİ-ni idarə edə biləcək üç nəfərin – Əliyevin, Qorbaçovun və Romanovun adları hallanırdı. Dövlət idarəçiliyi istedadı, yüksək şəxsi keyfiyyətləri, qabiliyyəti ilə fərqlənən Heydər Əliyev daha şanslı və daha layiqli namizəd kimi qəbul olunurdu. Lakin SSRİ-nin rəhbəri olmağa Heydər Əliyevə yalnız milli mənsubiyyəti mane olurdu. Son nəticədə millətçilik təzahürləri qalib gəldi – Siyasi Büro bu vəzifəyə M.Qorbaçovu seçdi.

M.Qorbaçov ilk vaxtlar böyük siyasətçiyə, bacarıqlı diplomata qarşı kin-kidurətini gizlətsə də, milliyyətçə azərbaycanlı

olan Heydər Əliyevin SSRİ-nin idarə edilməsində söz sahibi olmasını heç cür həzm edə bilmirdi. M.Qorbaçovun əsl sifətinin üzə çıxması üçün uzun müddət gərək olmadı – onun demokratiyası, aşkarlığı və «yenidənqurma siyasəti» çox tez iflasa uğradı. Türk-müsəlman respublikalarına qarşı qatı düşmənçilik mövqeyini, ikiüzlü siyasətini, digər neqativ xüsusiyyətlərini uzun zaman içində saxlaya bilmədi.

M.Qorbaçovun məkrli planları arzuolunmaz nəticələrə gətirə bilirdi. Heydər Əliyev isə bunu çəkinmədən Qorbaçovun üzünə vururdu. Bu səbəbdən Heydər Əliyevlə M.Qorbaçov arasında daim mübahisələr baş verirdi. Ulu öndərin bu mübahisələri məntiq və düşüncəyə əsaslanır, Qorbaçovun şovinst, anti-demokratik mahiyyəti üzə çıxırdı. Mübahisələrin biri də Qazaxıstanla bağlı baş vermişdi. Baş katib Siyasi Büronun iclaslarından birində Qazaxıstanın birinci katibi Dinmühəmməd Kunayevi işdən götürmək istədiyini bildirmiş, bəhanə kimi onun 76 yaşının olduğunu göstərmişdi. İclasda söz alan Heydər Əliyev bunun düzgün olmadığını, Qazaxıstanda gərginlik yaradacağını əsas gətirərək Qorbaçovun bu addımına qarşı çıxdı. Qorbaçov Qazaxıstan rəhbərliyinə rus Gennadi Kolbini göndərəcəyi barədə məlumat verəndə Heydər Əliyev çox sərt çıxış etmişdi: *«Nəyə görə Qazaxıstanda, bir müsəlman ölkəsində vəzifəyə rus gəlməlidir? Qazaxlara rəhbərlik edəcək şəxs məhz qazax olmalıdır»*.

Heydər Əliyevin bu çıxışını Qorbaçov çox əsəbi, sərt şəkildə qarşılamışdı. Fikrində qəti və israrlı olan Heydər Əliyev isə Kunayevin vəzifədən götürüləcəyi təqdirdə onun yerinə o zaman Qazaxıstanın Baş naziri olan Nursultan Nazarbayevin qoyulmasını təklif etmişdi. Qorbaçov və onun Siyasi Bürodakı tərəfdarları bu təklifi qəbul etməmişdilər. Kolbin Qazaxıstan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsinə təyin edilmiş, lakin bu təyinat ilk gündən böyük ağırlara yol açmışdı. Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə verdiyi proqnozlar dərhal özünü doğrultmuşdu.

Təyinatdan cəmi iki gün sonra Almatıda tələbələr etiraz aksiyalarına start vermişdilər. Bunun ardınca ümumilikdə xalq ayağa qalxmış, tətillər başlanmış, ölkədə qan tökülmüşdü. Bu, SSRİ-də görünməmiş etiraz aksiyası idi. Qorbaçov isə özünü təmizə çıxarmaq üçün etirazlara cavab olaraq qazaxları millətçilikdə günahlandırır, hadisələrə siyasi don geydirməklə «islam fundamentalizmi təhlükəsi»ni önə çəkirdi.

Qorbaçov hakimiyyəti ələ keçirəndən sonra türk-müsəlman xalqlarına qarşı qatı millətçi, şovinst mövqeyini ortaya qoydu, «əhalinin köçürülməsi» adı altında xüsusi plan hazırladı. Bu plana görə, müsəlman respublikalarındakı əhali Rusiyanın soyuq düzəngahlarında yerləşdirilməli, onların doğma torpaqlarında isə slavyanlar və xristian dininə mənsub digər millətlər köçürülməli idi. Beləliklə, məcburi köçürülmə nəticəsində müsəlmanlar ora-bura dağılıb əridilməli idi. Lakin Heydər Əliyev Qorbaçovun bu sərsəm ideyasının həyata keçirilməsinə qətiyyəni imkan vermədi, onun insanlığa qarşı yönəlmiş bu qatı cinayətini zamanında ifşa etdi. Həmin dövrlərdə üzüm plantasiyalarının məhvi və alkoqolizmə qarşı mübarizə məsələsində də iki rəhbərin fikirləri haçalanır, Heydər Əliyev böyük riskə gedərək özünün haqlı olduğunu tutarlı arqumentlərlə əsaslandırır, Qorbaçovun yenidənqurma ideologiyasının zərərli nəticələr verdiyini bəyan edirdi.

1985-ci ilin aprelində Siyasi Büronun V.İ.Leninin yubileyinə həsr edilmiş iclasında Heydər Əliyevin M.Qorbaçovun zərərli nəticələr vermiş yenidənqurma ideologiyasını qamçılayan, əslində isə araşdırma və proqram xarakteri daşıyan məşhur nitqi oldu. O vaxt çıxışdan əvvəl zalda qərribə bir vurnuxma özünü göstərirdi, hamı tələş içində idi. Mərkəzi Komitə katibliyinin əməkdaşları Heydər Əliyevin məruzəsindəki bəzi mühüm məqamları çıxarmasını, dəyərli hissələrin ixtisar olunmasını xahiş edirdilər. Heydər Əliyevi fikrindən daşındırmaq, tutduğu yoldan, əqidəsindən, sözündən döndərmək isə

şübhəsiz, qeyri-mümkün idi. Böyük strateqin bu məşhur məruzəsindəki arqumentlər o dərəcədə güclü idi ki, Qorbaçov ona etiraz və düzəliş etməyə, yeni bir şey deməyə söz tapmırdı. Bundan sonra Qorbaçovun Heydər Əliyevə qarşı kin-kidurəti daha da gücləndi. Siyasətinin təməli rus şovinizminə, milli ayrı-seçkiliyə bağlı olan Mixail Qorbaçovun belə iyrənc və yarıtmaz siyasəti SSRİ boyda ölkənin dağılmasına, yeni fəlakət mənbələrinin yaranmasına, sonda isə xalqın minlərlə faciə və müsibətlərə düşər olmasına gətirib çıxardı.

1986-cı il aprelin 26-da baş vermiş Çernobıl qəzasından sonra münasibətlər daha da pozulmuş, iki rəhbər arasında ziddiyyətlər açıq qarşıdurmaya çevrilmişdi. Çernobıl Atom-Elektrik Stansiyasında baş vermiş qəzadan illər ötməsinə baxmayaraq, onun ağrılarını bu gün də çəkirlər. Öz xeyirxah fəaliyyəti sayəsində bütün xalqların və regionların taleyində böyük rolu olmuş Heydər Əliyevin taleyində həmin qəzanın «siyasi izləri» görünməmiş deyil. Fəlakətin miqyasını dəqiq dərk edən, onunla mübarizə aparmaq üçün nələrin lazım olduğunu konkret göstərən Heydər Əliyev Siyasi Bürodə bu məsələnin müzakirəsi zamanı sərt çıxış edərək faciə barədə dərhal rəsmi və dolğun məlumat verilməsini, qəzanın aradan qaldırılması məqsədi ilə görülməli işlərin aşkarlıq şəraitində aparılmasının vacibliyini bəyan etdi. Yalnız bu yolla beynəlxalq yardım vasitəsilə qəzanın zərərini azaltmağın, onun ağır nəticələrini aradan qaldırmağın mümkünliyünü vurğuladı. Bununla belə, Qorbaçov başda olmaqla digər rəhbərlər də nə ilə qarşılaşdıqlarını hələ anlamır, vahimə yaratmamaq bəhanəsi ilə Heydər Əliyevin təklifinə qarşı çıxırdılar. Ona görə də faciə barədə yalnız may bayramından sonra xəbər verildi. Hadisənin baş verdiyi ərazinin əhalisi belə üzləşdiyi dəhşətli təhlükədən gec xəbər tutdu. Nəticədə Çernobıl faciəsi insanlığa və ölkəyə ölçüyəgəlməz zərər vurdu. Ancaq əgər Heydər Əliyevin təklifi vaxtında qəbul edilsəydi, zərərin miqyası, güman ki, bu

dərəcədə olmazdı. Fəlakət bölgəsində xilasetmə işləri başlayan andan Heydər Əliyev bu mürəkkəb problemin həllində əsl fədakarlıq, yüksək rəhbərlik qabiliyyəti nümayiş etdirdi.

Mixail Qorbaçov və onun ətrafı aydın dərk edirdilər ki, Heydər Əliyev onlardan qat-qat üstün siyasətçi, dövlət rəhbəri və diplomatdır. Ona görə də Qorbaçov murdar niyyətləri yolunda keçilməz səddə çevrilən rəqibini zərərsizləşdirməyin yollarını axtarır, baş sındırırdı. Hətta Heydər Əliyevi Siyasi Bürodan uzaqlaşdırmaq, istefaya göndərmək niyyətində olduğunu da gizlətmirdi. Heydər Əliyevin parlaq şəxsiyyəti, tükənməz yaradıcılıq qabiliyyəti, müxtəlif səmərəli ideyalarını həyata keçirmək cəhdi dağılmaqda olan imperiya çərçivəsinə sığışmırdı. Buna görə də böyük öndərin fəaliyyəti siyasi və mədəni tənəzzülə uğrayan, karyera düşkünü olan imperiya rəhbərlərinin qısqancılığı ilə qarşılanırdı. Ən pisi də o idi ki, imperiya rəhbərliyinin əlaltısı qiyafəsinə girən ermənilərin Azərbaycana yönəlik yırtıcı fəaliyyəti üçün əlverişli zəmin yarandı. Ulu öndər 80-ci illərin sonlarına doğru ermənilərin Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddiasını reallaşdırmaq yolunda böyük maneə idi. Rus şovinizmi tənha qladiator kimi onunla təkbəşinə döyüşən sonuncu türkü də tərksilah etməyə çalışırdı. Keçmiş sovet rəhbərliyinin Heydər Əliyevi «səhhətinə görə» istefaya göndərmək qərarı mərkəzin Azərbaycana qarşı yönəlmiş riyakar siyasətinin həyata keçirilməsi yolunda ilk addım oldu. Və Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan istefa verməsindən cəmi 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Cəsarətli və açıq mövqeyinə görə 1987-ci ildə Kremldən uzaqlaşdırılan böyük öndər özünəməxsus təmkinlə Sov.İKP MK-nın üzvlərinə və M.Qorbaçova demişdi: *«Siz Heydər Əliyevə nöqtə qoymağa qətiyyənlə tələsməyin. Mən hələ qayıdacağam və öz sözümlü deyəcəyəm»*.

Qorbaçovun iqtisadiyyat üzrə müşaviri, erməni akademik Aqanbekyan Parisdə keçirilən bir mətbuat konfransında «Dağ-

lıq Qarabağ Ermənistana verilməlidir», – deyə ermənilərin məkrli niyyətini ifadə etmişdi. Bu məqamlarda tək qalan, ətrafını itirən Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə bağlı Qorbaçov və onun Siyasi Bürodakı tərəfdarlarına qarşı mübarizəsini adi bir vətəndaş kimi davam etdirirdi. Həmin vaxt Heydər Əliyev ən məhdud imkanlardan belə yararlanaraq məsələ ətrafındakı əsl həqiqətlərin dünyaya çatdırılmasına can atırdı. 1987-ci ildə xarici jurnalistlər üçün mətbuat konfransı keçirən ulu öndər Qarabağ münaqişəsinə görə bütün günahın Sov.İKP-nin, şəxsən Qorbaçovun üzərinə düşdüyünü açıq bəyan etdi. Bundan sonra Qorbaçov DTK sədri Kryuçkova Heydər Əliyevi təqib etmək barədə göstəriş verdi. Heydər Əliyev Moskvada siyasi mühitdən təcrid edildi, onunla görüşlərə qadağa qoyuldu, hər addımı izləndi. 30 il sədaqətlə xidmətində dayandığı Sovet DTK-sı indi istefada olan generalını Qorbaçovun əmri ilə addım-addım izləyirdi. Onun telefon danışqlarına qulaq asılır, evi nəzarət altında saxlanılır, kimlərlə görüşməsi, nə etməsi barədə məlumatlar toplanır və əldə edilən məlumatlar əvvəlcə DTK sədri Kryuçkovun, oradan da Qorbaçovun məsası üstünə qoyulurdu. Dünya şöhrətli siyasət nəhəngi evində sadə bir təqaüddü kimi yaşamağa məhkum edilmişdi. Üstəlik, həyat yoldaşı Zərifə xanımı itirməyi onu daha da sarsıtmışdı. Bütün bunlar azmış kimi, doğma Azərbaycanda da onun əleyhinə amansız təbliğata rəvac vermişdilər.

1987-ci ildən başlayaraq ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı yönəldilmiş cəhd kimi qəbul olundu. Sərhədlərimizin toxunulmazlığı müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları tərəfindən rəsmən dəfələrlə təsdiq edilsə də, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirilirdi. Hələ 1988-ci ilin martında SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin «sosial-iqtisadi inkişafının

sürətləndirilməsi haqqında» xüsusi bir qərar qəbul edərək, əslində, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxarılmasının təməlini qoydu. Həç bir obyektiv əsasla istinad etməyən, qondarma səbəblərlə qəbul edilmiş bu qərarla Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, külli miqdarda vəsait ayrıldı, vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa İttifaq, nazirlik və qurumlarına həvalə edildi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il tarixli qərarında isə qeyd olunurdu ki, guya, mərkəzin həmin qərarı ilə həyata keçirilən tədbirlər «muxtar vilayətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, onun istər erməni və azərbaycanlı əhalisinin, istərsə də başqa millətlərinin iqtisadi və mənəvi tələbatının ödənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır».

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin muxtar vilayətdə xüsusi idarəetmə forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu. Dağlıq Qarabağın idarə olunması mərkəzin nümayəndəsi A.İ.Volskinin başçılığı ilə yaradılmış xüsusi idarəetmə komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması demək idi. SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi rəsmi sənədlərdə belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normalaşdırmaq üçün atdığı addımlarda həm Azərbaycana, həm də Ermənistana münasibətdə paritetlik mövqeyindən çıxış edir. Halbuki mərkəzin Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibəti açıq-aşkar göz qabağında idi.

Azərbaycanlılar hələ 1988-ci ildən əvvəl də SSRİ-nin mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində və Ermənistanın müxtəlif mətbu orqanlarında məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən ideoloji təcavüzə məruz qalırdılar. «Mənfi azərbaycanlı obrazı» yaratmaq həmin kompaniyanın əsas məqsədi idi. Bu, 1988-ci ildə Ermənistan SSR-də, eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar

Vilayətində başlanmış kütləvi etnik təmizləmə əməliyyatının hazırlıq mərhələsi hesab edilə bilər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların misli görünməmiş qəddarlıqla ata-baba yurdlarından deportasiyası zamanı neçə-neçə soydaşımız, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar qətlə yetirildi. SSRİ-nin dövlət qurumları, hüquq-mühafizə orqanları və kütləvi informasiya vasitələri Dağlıq Qarabağ probleminə olduqca böyük diqqət yetirdiyi halda, Azərbaycan xalqının böyük faciəsi tam sükutla müşayiət olundu. Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğu laqeyd mövqe xalqa qarşı böyük xəyanət idi.

Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycan rəhbərliyinin bu mövqeyindən «cəsarətlənərək» 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR ilə birləşməsi haqqında qərar qəbul etdi. 20 Yanvar hadisələrinə bir neçə gün qalmış, yəni 1990-cı il yanvarın 15-də isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin «Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında» fərmanı ilə, əslində, azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdakı ev-eşiklərinə qayıtmaq ümidlərinə də son qoyuldu. Fərmanın başlığından göründüyü kimi, muxtar vilayətin və bəzi digər rayonların kimə mənsub olması məsələsi də artıq sual altına qoyulurdu.

Ümumiyyətlə, mərkəzin yürütdüyü siyasət nəticəsində 1988-ci ildən başlayaraq hadisələri Azərbaycan xalqının iradəsi yox, erməni separatçıları idarə edirdi. Erməni separatçıları monolit qüvvə kimi ümummilli platforma səviyyəsində düşünülmüş addımlar ataraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan təcrid etmək yolunda hər gün yeni uğurlar qazanırdılar. Bunun müqabilində o dövrdə, təəssüf ki, heç bir qüvvə Azərbaycanda adekvat və konstruktiv addımlar atmağa qadir olmadı. O dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi bu sadə həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişir. Yeni coğrafi-siyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi və Azərbaycan günün bu tələblərinə cavab verə bilmirdi.

Yenidənqurmanı dəstəkləyən bir qüvvə kimi rəsmi qeydiyyatata alınan Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkəti qısa bir müddətdə özünü Azərbaycan ziyalılarının əsas kütləsindən təcrid etdi. Dərin elmi təhlil və siyasi proqnozlar əsasında ümummilli platforma yaratmaq əvəzinə populist çıxışlara və meydan əhvaliruhiyyəsinə üstünlük verdi. Nəticədə Kommunist Partiyası – Xalq Cəbhəsi xətti üzrə formalaşmış qarşıdurma hakimiyyət uğrunda mübarizə müstəvisinə yönəldildi. Dağlıq Qarabağda böyük məharətlə hazırlanmış hiyləgər planların gerçəkləşdiyi bir vaxtda özlərini böyük siyasətçi sayan bu şəxslər səriştəsiz hərəkətləri ilə vətəndaşlarımızı bu oyunun qurbanlarına çevirdilər. Əfsuslar olsun ki, xalq adından çıxış edən bu insanlar öz şəxsi maraqlarını, şəxsi ambisiyalarını, hakimiyyət hərisliyini ümummilli mənafeərdən üstün tutdular.

Bəziləri bu gün tarixi təhrif edərək özlərini Azərbaycan xalqının Dağlıq Qarabağ məsələsində Moskvanın tutduğu ədalətsiz mövqeyə kəskin etiraz aksiyalarının təşkilatçısı kimi göstərməyə çalışırlar. Amma tarix göstərir ki, bütün bu hücumlara, təqiblərə Azərbaycan xalqı layiqincə cavab verməyə qadir idi. Əgər bütün Azərbaycan xalqını hiddətləndirən, vahid sarsılmaz bir qüvvə kimi Azadlıq meydanına toplayan milli qürur, milli oyanış, milli dirçəliş hisslərindən konstruktiv şəkildə istifadə olunsaydı, Dağlıq Qarabağ problemi, bəlkə də, bu günə qalmazdı. O illərdə xalq çox tez başa düşdü ki, onun ən ülvə, ən müqəddəs, ən pak hissləri siyasi alverə, siyasi rəqabətə, kiminsə ucuz siyasi ambisiyalarının gerçəkləşməsinə xidmət edir.

Üstəlik, mərkəzin Azərbaycana qarşı qərəzli siyasət yeritməsi, respublika rəhbərliyinin xalqın taleyinə açıq-aşkar laqeydlilik nümayiş etdirməsi geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb olurdu. Onlar get-gedə daha aydın şəkildə dərk edirdilər ki, Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın, xalqın taleyi ilə bağlı gedən oyunların qarşısını almaqda acizlik və

qətiyyətsizlik göstərir, rəhbər mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün mərkəzlə sövdələşərək xalqa qarşı gizli xəyanətkar planlar həyata keçirir.

Azərbaycanın haqq səsi Moskvadan ucaldı

Xalqın bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürməkdən, bu xəyanətkar planların həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün ayağa qalxmaqdan başqa bir yolu qalmamışdı. SSRİ rəhbərliyi də respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsinə qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildi. Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və Sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədi ilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.

Azərbaycan xalqı əliyalın, fəqət sarsılmaz iradə ilə başdan-ayağa silahlanmış qəddar sovet hərbi maşınına qarşı duraraq imperiyanın Azərbaycan milli azadlıq hərəkatını susdurmağa yönəlmiş cəhdlərini tamamilə boşa çıxardı. Hadisənin başvermə səbəbləri ilə bağlı zaman-zaman müxtəlif ziddiyyətli fikirlərə, rəylərə rast gəlinərsə də, bütün əks mövqelər bir nöqtədə kəsisir: bu tarixi gündə Azərbaycan xalqı əsrlər boyu qəlbində yaşatdığı milli azadlıq və istiqlal istəyindən geri çəkilməyəcəyini, bu müqəddəs amal uğrunda hətta canından belə keçməyə hazır olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

1990-cı ilin yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş təcavüzə etiraz edən, haqq-ədalətin bərqərar olunmasını istəyən, azadlıq, müstəqillik uğrunda şərəfli mücadilə aparan xalqımızın inam və iradəsini

qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq məqsədi ilə totalitar sovet rejiminin həyata keçirdiyi terror aktı nəticəsində bəşər tarixində insanlığa qarşı törədilmiş ən qanlı hadisələrdən biri baş verdi. 20 Yanvar sınaq günü, qəhrəmanlıq və inam günü idi. Əksəriyyəti erməni millətindən olan Sovet ordusunun cəza dəstələrinin xüsusi hissələri fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakıya yeridildi.

Əliyalın insanlarla zirehli texnika, azadlıq təşnəsi ilə qisasçılıq istəyi qarşı-qarşıya dayanmışdı. Müstəqillik eşqində olanlar arzularının müqəddəsliyinə və reallığına inanırdılar. Odur ki, nə tankların zəhmli gurultusundan, nə də onlara tuşlanan silahların soyuq lüləsindən qorxurdular. SSRİ rəhbərliyi isə vəziyyətə nəzarət edə bilmədiyi üçün respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsini qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçmişdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən respublikaya daxil olması xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildi. Keçmiş SSRİ prezidenti Mixail Qorbaçovun göstərişi ilə xüsusi səfərbər edilmiş hərbi birləşmələr və zirehli texnika Bakı və Sumqayıt şəhərlərinə, habelə Azərbaycanın bir neçə rayonuna yeridildi, dinc əhaliyə xüsusi qəddarlıq və görünməmiş vəhşiliklərlə divan tutuldu. Torpaqlarının müdafiəsinə qalxaraq mərkəzin siyasətinə etiraz edən yüzlərlə dinc insan, o cümlədən uşaq, qoca, qadın qətlə yetirildi, yaralandı, itkin düşdü. Bir çox inzibati binalara, yaşayış evlərinə, nəqliyyat vasitələrinə böyük zərər vuruldu. SSRİ Müdafiə Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin birgə həyata keçirdiyi əməliyyat nəticəsində təkcə Bakı şəhərində 137 mülki şəxs öldürüldü, 700-dən çox adam yaralandı. Quduzlaşmış hərbcilər tərəfindən 200 ev və mənzil, 80 avtomashın, o cümlədən təcili yardım mashınları, yandırıcı güllələrin törətdiyi yangın nəticəsində dövlət əmlakı və

şəxsi əmlak məhv edildi. Qabaqcadan planlaşdırılmış bu qanlı aksiya zamanı qadınlar, uşaqlar, qocalar, həmçinin təcili tibbi yardım işçiləri və milis nəfərləri öldürüldü.

Yanvarın 19-da, Azərbaycanda fövqəladə vəziyyətin elan edilməsinə 7 saat qalmış 11 minlik Sovet ordusu respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərinə yeridilərkən insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər, o cümlədən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi, «Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında» və «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» beynəlxalq paktlar, habelə keçmiş SSRİ və Azərbaycan SSR-in konstitusiyaları kobudcasına pozuldu. Cinayətlərini ört-basdır etməyə, hərəkətlərinə hüquqi don geydirməyə çalışan o vaxtkı SSRİ rəhbərliyi həmin tədbirlərin SSRİ Konstitusiyasının müddəalarına uyğun və insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədini daşdığını iddia etsə də, həyata keçirilmiş aksiyanın qeyri-hüquqi və cinayət xarakterli olduğu açıq-aydın idi.

SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndinə əsasən, SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti SSRİ-nin müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə bütün ölkədə və ya onun ayrı-ayrı ərazilərində fövqəladə və ya hərbi vəziyyəti yalnız o şərtlə elan edə bilərdi ki, bu məsələyə müttəfiq respublikanın Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti tərəfindən baxılsın. Lakin Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti tərəfindən bu məsələyə baxılmasına imkan verilməmişdi.

Sovet ordusunun böyük kontingentinin, xüsusi təyinatlı bölmələrin və daxili qoşunların Bakıya yeridilməsi xüsusi qəddarlıq və görünməmiş vəhşiliklə müşayiət edildi. Kommunist diktaturası Çexoslovakiyaya, Macarıstana, Əfqanıstana qarşı həyata keçirdiyi hərbi müdaxiləni hətta o zamankı Sovet İttifaqının müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanda da təkrarlamaqdan çəkinmədi. Azərbaycana yeridilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropol, Krasnodar və Rostovdan səfərbər-

liyə alınan erməni əsgər və zabıtləri, sovet hərbi hissələrində xidmət edən ermənilər, hətta erməni kursantlar da daxil edilmişdi. Xüsusi təlim keçmiş bu hərbiçilərə Bakıda, guya, ciddi silahlı müqavimətlə qarşılaşacaqları, atəşə tutulacaqları barədə yalan məlumatlar verilmişdi.

SSRİ DTK-nın «Alfa» qrupu yanvarın 19-da saat 19.27-də Azərbaycan Televiziyasının enerji blokunu partlatdı, respublikada televiziya verilişləri dayandırıldı. Gecə isə qoşun fəvqəladə vəziyyət elan edilməsindən xəbərsiz olan şəhərə daxil oldu və əhaliyə divan tutmağa başladı. M.Qorbaçovun fərmanı qüvəyə minənədək – yanvarın 20-də gecə 1-dək artıq 9 nəfər öldürülmüşdü. Bakıda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında məlumat isə əhaliyə yalnız yanvarın 20-də səhər saat 7-də respublika radiosu ilə çatdırıldı. Həmin vaxt öldürülənlərin sayı artıq 100 nəfərə çatmışdı. Halbuki Qorbaçovun Azərbaycana ezam etdiyi yüksək vəzifəli emissarlar həyasızcasına bəyan edirdilər ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunmayacaqdır.

Beləliklə, ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, onu istiqlal mücadiləsindən geri çəkəndirmək və sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədi ilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi. Törədilmiş cinayət və onun nəticələri göz önündə olduğu halda, respublika rəhbərliyi baş vermiş faciənin mahiyyətini hər vasitə ilə ört-basdır etməyə cəhd göstərirdi. Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də faciə ilə bağlı çağırılmış sessiyasına əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi isə onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, törədilmiş cinayətdə bu və digər dərəcədə iştirak etdiklərini bir daha təsdiq edirdi. Respublikanın o zamankı rəhbər şəxsləri hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməyərək antimilli mövqe tutmuşdular.

1990-cı illərin qanlı yanvar hadisələri bütün dünyaya sübut etdi ki, sovet rəhbərliyi və onun yerlərdəki əlaltıları Azərbaycan xalqına, dövlətinə qarşı ən ağır cinayətlər törətməkdən çəkinmirlər. Qəlbi daim vətən eşqi ilə döyünən Heydər Əliyev belə bir vaxtda – Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş qanlı faciə ilə bağlı yaranan vəziyyətdə qətiyyətlə susa bilməzdi. Ümummilli lider faciə baş verən gün Moskva ətrafındakı bağlardan birində müalicə olunurdu. Buna baxmayaraq, faciənin səhəri günü ailəsi ilə birgə Azərbaycanın Moskvadakı Daimi nümayəndəliyinə gələrək burada təşkil edilmiş mitinqə qatıldı və bəyanatla çıxış etdi:

«Əziz həmvətənlərim, xanımlar və cənablar!

Bildiğiniz kimi, uzun illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifələrində işləmiş, Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuşam. Geniş infarkt keçirmişəm. Xəstəliyimlə əlaqədar iki ildən artıqdır ki, pensiyadayam. Azərbaycanı tərk etdiyim 1982-ci ilin dekabrından keçən müddətdə bu gün ilk dəfədir ki, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı Daimi nümayəndəliyinin astanasına qədəm qoyuram. Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan Daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimini bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsi Söhrab İbrahimovdan xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın. Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm.

Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlincə, mən onları hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə

elan olunmuş hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə zidd hesab edirəm. Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb vəziyyətin bir sıra səbəbləri vardır. Vaxtımızın məhdudluğundan bu məsələlərin üzərində ətraflı dayanmaq istəmirəm.

Artıq iki ildir ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında millətlərarası münaqişə gedir. Həmin münaqişəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr törətmişdir. Azərbaycan və Ermənistan, eləcə də ölkənin ali siyasi partiya rəhbərlərinə bu məsələni tənzimləmək, daxili müharibəyə, millətlərarası münaqişəyə son qoymaq və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adamın ümumi federativ ittifaq olan SSRİ-də azad yaşamasına şərait yaratmaq üçün iki illik müddət kifayət idi.

Hesab edirəm ki, ötən iki ildə bu istiqamətdə lazımı səviyyədə iş aparılmamışdır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə, 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı.

Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycandakı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevrləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında aylarla davam edən mitinqlərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərlərinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət, əslində, Vəzirovun istefasından gedirdi. Bəs bu məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə

ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan, əslində, qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv isə, sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu yüksək vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib təyin edilməsi idi. Ancaq iş təkcə bununla bitmir.

İndi yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş və bu gün də davam edən faciənin üstündə dayanmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycandakı vəziyyəti öz axarına salmaq, siyasi həyatdakı qeyri-sabitliyi nizamlamaq üçün kifayət qədər imkan olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi, həmçinin ölkənin ali siyasi rəhbərliyi bu imkanlardan istifadə edə bilməmişdir. Sərhədlərə edilən təcavüzü vaxtında aradan qaldırmaq mümkün idi. Axı üç ay əvvəl sərhəd zolağı ilə bağlı camaat öz tələblərini irəli sürmüşdü. Fəqət heç kəs onlarla görüşmək, izahat işi aparmaq və lazımi ölçü götürmək istəməmişdir.

Təkrar edirəm: camaatı sakitləşdirmək üçün də imkanlar tükənməmişdi. İki-üç ay əvvəl Azərbaycan partiya rəhbərliyinin möhkəmləndirilməsi məsələsi həll edilsə idi, vəziyyət gərginləşməz, ordu yeridilməsinə zərurət yaranmazdı. Bütün vəziyyətlərdə hesab edirəm ki, məsələni siyasi cəhətdən tənzimləmək, xalqla mükəliməyə girmək üçün əlverişli imkanlar olmuşdur. Lakin onlardan səmərəli istifadə edilməmişdir. Nəhayət, 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusunun, SSRİ DİN-in böyük kontingenti Bakı şəhərinə yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur.

Belə qərar qəbul etmiş adamların hərəkətini siyasi qəbahət sayıram. Bəli, kobud siyasi səhv buraxılmışdır. Onlar, sadəcə olaraq, respublikadakı əsl vəziyyəti qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycan xalqının psixologiyasını anlamamış, əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə əlaqələri zəiflətmişlər. On-

lar, görünür, bu işlərin belə ağır faciəyə çevriləcəyini əvvəlcədən düşünməmişlər.

Bütün bunlar qabaqcadan nəzərə alınmalı və vaxtında vacib, zəruri tədbirlər qəbul edilməli idi. Ordu yeridilmiş, günahsız adamlar həlak olmuşlar. Yeri gəlmişkən deyim ki, ölənlər arasında hərbi qulluqçuların olması haqqında da məlumatlar daxil olur. Sual olunur: ölkənin ali dövlət, partiya rəhbərliyinin səhv qərarı ucundan, olmayan qiyamı yatırtmaq adı ilə Azərbaycana göndərilmiş rus gənclərinin günahı nədir?

Azərbaycana kənardan böyük ordu kontingenti yeridilmişdir. Respublikada neçə ordu birləşməsinin olduğu mənə yaxşı bəllidir. Azərbaycanda kifayət qədər – 4-cü ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, desant qoşunlarının diviziyası, Hava Hücumundan Müdafiə Qoşunları, DİN-in daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə lazım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamıdan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşımalıdır. Ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə yanlış məlumat verənlər də məsuliyyət daşımalıdır.

Zənnimcə, ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə vəziyyət barədə vaxtında kifayət qədər düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyalar çatdırılmamışdır. Rəhbərlik şəşqınlığa salındığından belə qərar qəbul etmişdir. Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır».

Böyük strateq Heydər Əliyev mətbuat konfransında 20 Yanvar faciəsinə ilk siyasi qiymət vermiş, imperiyanın dünyaya meydan oxuduğu bir vaxtda onu Azərbaycan xalqına qarşı genosid siyasəti yeritməkdə təqsirləndirmişdi. Bu hadisədən sonra Heydər Əliyevin adı sovet rəhbərliyində elə bir xof, vahimə yaratmışdı ki, onu siyasi fəaliyyətdən təcrid etmək, sus-

durmaq üçün hər cür vasitələrə, o cümlədən ən çirkin üsullara əl atılırdı. Nəticədə ulu öndərin əleyhinə ittifaq və respublika mətbuatında genişmiqyaslı kampaniya başlandı. Onunla bağlı bütün hadisələr saxtalaşdırılır, yalan və böhtanlar yayılırdı. Heydər Əliyevə qarşı aparılan qara piar kampaniyasının daha da kəskin xarakter alması məqsədi ilə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindən tutmuş SSRİ Prokurorluğunun xüsusi nümayəndələrinə qədər saysız-hesabsız qrupları səfərbər olunmuşdu. Sonrakı hadisələr isə göstərdi ki, Heydər Əliyevin belə hücumlar üçün hədəf seçilməsinin əsas səbəbi nəticə etibarlı ilə Azərbaycanı sarsıtmaq, xalqımızın başına faciələr gətirməkdən ibarət idi. Heydər Əliyevi şantaj edərək onun vətənə qayıtmasına imkan vermir, hansısa şəkildə onun müdafiəsinə qalxanları dərhal təqib və təzyiqlərlə üz-üzə qoyurdular. SSRİ rəhbərliyi Heydər Əliyevə qarşı hücum kampaniyasını dövlət terroru səviyyəsinə gətirib çıxarmışdı. Əjdər Xanbabayev kimi dəyərli bir Azərbaycan ziyalisının, istedadlı nəşirin qətli də, əslində, Heydər Əliyevə qarşı yönəlmiş aksiyaların əyani sübutu idi. Lakin ulu öndəri belə addımlarla nədənsə çəkindirmək mümkün deyildi. Ümummilli lider bütün maneələri dəf edərək Azərbaycana döndü. Və bu unudulmaz hadisə xalqın taleyində yeni bir səhifənin başlanğıcına çevrildi!

Naxçıvandan başlanan şərəfli müstəqillik mübarizəsi

«Moskvada məni təqib edirdilər. Hətta yanvar hadisələrindən sonra hərəkətlərimə görə mənə qarşı repressiya hazırlanmışdı və onları həyata keçirmək istəyirdilər. Bakıya gələndə xalq tərəfindən mənim gəlişim böyük ruh yüksəkliyi ilə qəbul olundu, lakin hakimiyyətdə olan ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən Bakıda yaşamağıma icazə verilmədisə də, mən Naxçıvana gələndə Naxçıvan ayağa qalxdı, Naxçıvan məni qucaqladı, bağrına basdı. Görünür, mənim Naxçıvana gəlməyim taleyin işi imiş».

Heydər ƏLİYEV

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda Heydər Əliyevin vətənə dönüşünə münasibət bəsləyənlər fərqli qütblərə bölünmüşdü: Moskvanın «kadrlar»ı, hakimiyyətə can atan qüvvələr, onlara qoşulmuş «maraqlılar» «qüvvətli əl»dən çəkinir, geniş xalq kütlələri, ziyalılar, yazıçılar, mədəniyyət, elm xadimləri, əmin-amanlıq tərəfdarları isə böyük intizarla təcrübəli dövlət xadiminin gəlişini gözləyirdilər.

Naxçıvanın güvənci – Azərbaycanın pənahı

1990-cı il iyul ayının 22-də böyük dövlət xadimi və dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin Moskvadan Naxçıvana dönüşü ilə ölkənin ağır böhrandan çıxarılması yolunda mühüm mərhələ başlandı. Naxçıvanda gedən mütərəqqi proseslərin

bilavasitə müəllifi olan ümummilli liderin belə bir dövrdə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı bir tərəfdən bütövlükdə xalqımızın yekdil arzusuna çevrilmişdisə, digər tərəfdən bu, tarixin çoxdan bəri diktə etdiyi qaçılmaz, qarşısızılmaz obyektiv tarixi zərurət idi. Məhz həmin dövrdə Azərbaycanın başqa bölgələrindən fərqli olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası daha çətin, ağır və acınacaqlı günlərini yaşayırdı. Muxtar respublika, demək olar ki, Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən tamamilə unudulmuş, hər an düşmənin təcavüzünə məruz qalmaq təhlükəsi ilə üz-üzə dayanmışdı. Belə bir çətin dövrdə Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişi ümumxalq yığıncağına çevrilmiş oldu. Bir neçə saat ərzində on minlərlə insan Naxçıvan şəhərinin böyük meydanına toplaşaraq xalqımızın qeyrətli oğlunun ziyarətinə gəldi. İnsanlar ən səmimi hissləri, məhəbbətləri ilə Heydər Əliyevi bağışlarına basırdılar. Bu tarixi şəxsiyyətin Naxçıvana gəlişi blokada şəraitində yaşayan, dözülməz problemləri ilə yalnız qalan naxçıvanlılara ilahi bir ruh gətirdi. Sonsuz ümitsizliyə qapılmış insanların ürəyində sanki bir ümid çırağı yandırdı. Hər gün muxtar respublikanın rayonlarından onlarla insan bu şəxsiyyətin görüşünə gələrək onunla ünsiyyətdən mənəvi təsəlli tapırdı. Heydər Əliyev Naxçıvana gəldiyi ilk günlərdən geniş xalq kütlələri ilə görüşlər keçirir, əhalinin sosial-iqtisadi problemləri ilə yaxından maraqlanır, bu çətin anda onları mübariz olmağa çağırırdı.

Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Heydər Əliyevin Rəyasət Heyətinin sədri A.Cəlilova yazdığı 10 avqust 1990-cı il tarixli ərizəsini müzakirə edərək avqust ayının 21-də «Heydər Əliyev yoldaşın Naxçıvan MSSR vətəndaşı sayılması haqqında» fərman verdi. Bununla da ulu öndərin Naxçıvandakı ictimai-siyasi proseslərdə fəal iştirakına geniş imkanlar açıldı. Heydər Əliyevin Naxçıvana tarixi qayıdışı Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə seçki kampaniyası ilə eyni vaxta düşdüyündən naxçıvanlıların böyük əksəriyyəti onun deputatlığa namizədliyini dəstəkləyirdi.

Babək rayonunun Nehrəm kəndində «Kommunizm» sovxozunun əməkçiləri ilə görüşdə Heydər Əliyevin deputatlığına namizədliyi irəli sürüldü. 1990-cı il iyulun 25-də Heydər Əliyev seçki komissiyasının sədrinə və «Kommunizm» sovxozunun əmək kollektivinə göndərdiyi məktubda həmin dairədən namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq vermiş və seçicilərini əmin etmişdi ki, bütün səyini, bacarığını, təcrübəsini respublikanın konstitusiyaya hüquqlarının, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasına, iqtisadi, sosial, mədəni yüksəlişinin təmin olunmasına sərf edəcəkdir. Nehrəm kənd sakinləri ilə görüşdə Heydər Əliyev demişdi: *«Mənim əsas məqsədim Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və Azərbaycan hakimiyyətini respublikanın bütün ərazilərində bərqərar etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının milli dövlət kimi inkişaf etməsi indi əsas məsələdir. Bunun üçün Azərbaycan tam müstəqil, azad, demokratik respublika olmalıdır... Bütün bu vəzifələri həyata keçirmək üçün ancaq və ancaq birlik, yekdillik lazımdır»*.

Ulu öndər 1990-cı il sentyabrın 30-da Azərbaycan və Naxçıvan parlamentlərinə deputat seçilməklə yenidən fəal siyasət meydanına qədəm qoydu və bir il sonra – 1991-ci il sentyabrın 3-də əhalinin təkidli xahişi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsinə seçilərək muxtar respublikanı həm sosial-iqtisadi fəlakətdən qurtarmaq, həm də erməni təcavüzündən qorumaq üçün taleyüklü bir xilaskarlıq missiyasını çiynlərinə götürdü.

Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin 1990-cı il noyabrın 17-də xalq deputatı Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında keçirilən sessiyasında qəbul olunan strateji əhəmiyyətli qərarlar isə müstəqillik tariximizə qızıl hərflərlə yazıldı. Sessiyada ilk növbədə Naxçıvan MR-in adından «sovet» və «sosialist» sözləri götürüldü, onun «Naxçıvan Muxtar Respublikası» adlandırılması haqqında qərar qəbul edildi. Həmin sessiyada Naxçıvan

MSSR Ali Sovetinin də adı dəyişdirildi, onun «Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi» adlandırılması haqqında tarixi qərar qəbul olundu. Sessiyada, həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ucaldılmış üçrəngli bayrağın bərpası, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət bayrağı kimi qəbul olunması haqqında tarixi qərar qəbul edildi. Muxtar respublikanın Ali Məclisi üçrəngli bayrağın bütövlükdə Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti qarşısında vəsatət də qaldırdı (1991-ci il fevral ayının 5-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti həmin vəsatət əsasında «Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı haqqında» qanun qəbul etdi. Bu qanunla şanlı üçrəngli bayrağımız Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı kimi təsdiq edildi, istiqlal rəmzi kimi dalğalanmağa başladı).

Azərbaycan xalqının qan yaddaşında silinməz iz qoymuş 20 Yanvar faciəsinə də ilk dəfə siyasi qiymət məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən verildi. 1991-ci il noyabr ayının 21-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Ali Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qərarla 20 Yanvarın Milli Matəm Günü kimi qeyd olunması qərara alınmışdı. Naxçıvan MR Ali Məclisinin 21 noyabr 1990-cı il tarixli qərarından:

«Yanvar faciələrinin səbəbkarlarının – istər İttifaq, istərsə də respublika rəhbər partiya, sovet, hüquq-mühafizə orqanı işçilərinin, hərbiçilərin bu günədək aşkar edilib qanunla məsuliyyətə cəlb olunmaması xalqda dərin hiddət və etiraz doğurmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi bütün bunları işğalçı siyasət və dəqiq düşünülmüş hərbi təcavüz kimi qiymətləndirərək İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin kobud şəkildə pozulması kimi nəzərdə tutaraq qərara alır:

1. 1990-cı ilin yanvar ayında Bakı şəhərində törədilmiş qanlı hadisələr Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına, res-

publikada gedən demokratik proseslərə qəsd kimi qiymətləndirilsin.

2. Dinc əhaliyə, silahsız kütləyə, heç bir müqavimət göstərməyən günahsız adamlara qarşı müasir silahla, hərbi texnika ilə zorakılıq edilməsi, qocaların, qadınların, uşaqların qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi ittiham edilsin.

3. Bir ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, Bakı faciələrinə Azərbaycan SSR ali hakimiyyət orqanları tərəfindən siyasi qiymət verilməməsi, bununla əlaqədar yaradılmış Xüsusi Deputat Komissiyasının işinin qeyri-müəyyən səbəblərdən başa çatdırılmaması, qanlı hadisələrin günahkarlarının aşkara çıxarılıb qanuni məsuliyyətə verilməməsinə qəti etiraz olunsun.

Azərbaycan SSR Ali Sovetindən tələb edilsin ki, ən qısa müddətdə həmin məsələni parlamentin müzakirəsinə çıxarsın.

4. Bu qərar qəbul edilən andan 20 Yanvar günü hər il Naxçıvan Muxtar Respublikasında Milli Matəm Günü kimi qeyd edilsin.

5. Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin ki, 20 Yanvar günü hər il Azərbaycan SSR-də Milli Matəm Günü kimi qeyd edilsin».

Böyük strateq Heydər Əliyev o illərdə Azərbaycanın mövcud vəziyyətini düzgün dəyərləndirərək respublika rəhbərlərinin diqqətini SSRİ-nin süqutunun labüdlüyünə yönəltmək, ölkəmizin başı üzərində dolaşan qara buludların dağılması üçün milli mənafeələrimizə cavab verən siyasət yürüdülməsini istəyirdi. Lakin siyasi savadsızlıqları üzündən dünyanın gərdisindən baş çıxara bilməyən Ayaz Mütəllibov iqtidarı bu reallıqları dərk edərək müvafiq nəticə çıxarmaq əvəzinə artıq ölümünü gözləyən kommunist rejimini Azərbaycanda yenidən ayağa qaldırmağa cəhd göstərirdi. Belə bir şəraitdə üzdənirəq yenidənqurma ideoloqları yeni prinsiplər əsasında ittifaq müqaviləsi

bağlamağın zəruriliyindən danışıaraq SSRİ-nin qalıb-qalmaması məsələsini ümumxalq səsverməsinə çıxarmışdılar. Sovet təbliğat maşını bütün vətəndaşları cidd-cəhdlə inandırmağa çalışırdı ki, heç bir müttəfiq respublika belə bir müqavilə olmadan yaşaya və həyatını təmin edə bilməz.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin hələ 1990-cı il dekabrın 14-də keçirilən sessiyasında «yeni ittifaq müqaviləsi»nə münasibət məsələsi geniş müzakirə edildi. Məsələ ilə bağlı çıxış edən xalq deputatı Heydər Əliyev bildirdi ki, *«yeni ittifaq müqaviləsi» Ümumittifaq siyasi rəhbərliyi, xüsusən də Qorbaçov tərəfindən bütün sovet xalqını yenedən aldatmaq cəhdinin təzahürüdür. Azərbaycan üçün bu müqaviləyə girmək, ona müsbət rəy göstərmək xalqımız qarşısında cinayət etmək deməkdir. Son 3 ildə başımıza gələnlər tam açıq göstərdi ki, bizim Ümumittifaqdan nıcamız yoxdur».*

Sessiya iştirakçıları yekdilliklə yeni ittifaq layihəsinin xalqımızın iradə və mənafeyinə zidd sənəd olduğunu göstərdilər. Lakin Azərbaycan parlamenti demokratik qüvvələrin etirazına rəğmən 1991-ci il fevralın 9-da İttifaq referendumunda iştirak etmək haqqında qərar qəbul etdi. Ali Sovetin bu qərarı bütün ölkədə olduğu kimi, Naxçıvanda da çox böyük etirazla qarşılandı. Muxtar respublika əhalisi çoxsaylı mitinqlər keçirərək bu qərarın ləğvini tələb edirdi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə martın 14-də keçiriləcək referendumda iştirak etməməyi qərara aldı. Lakin bütün etirazlara baxmayaraq, qondarma referendum böyük saxta-karlıqla keçirildi, saxta nəticələr elan olundu. Həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası İttifaqın qalıb-qalmaması barədə səsvermə prosesində iştirakdan imtina edən yeganə diyar oldu. Naxçıvan Muxtar Respublikası referendumda «Yeni ittifaq müqaviləsi»nə cəsarət və qətiyyətlə «yox!» dedi. Bütün zamanlarda xalq hərəkətinin lokomotivi rolunu oynayan Nax-

çıvanın cəsarətli addımı bütövlükdə demokratik mübarizə perspektivinə xalqda böyük inam yaratdı. Referendumun nəticələri sosializm üsuli-idarəsinin sovet imperializminin Naxçıvanda süqutunun bariz göstəricisi idi. Bu hadisədən sonra Bakı–Naxçıvan qarşিদurması daha da gərginləşdi. Hakim dairələr Naxçıvanın «sərhədsiz və ölçüyəgəlməz» müstəqilliyinin Azərbaycanın digər əyalətlərinə də sirayət edəcəyindən qorxuya düşdülər.

Üstəlik, Azərbaycanın hər yerindən siyasi mənsubiyyətinə asılı olmayaraq müxtəlif əqidəli insanların Naxçıvana gəlmələri, məsləhətləşmələr aparmaları, Naxçıvanın təcrübəsini öyrənmələri, Heydər Əliyevin müstəqilliklə bağlı tövsiyələrini dinləmələri, Moskvanı və təbii ki, mərkəzin Azərbaycandakı əsas adamı Ayaz Mütəllibovu narahat etməyə bilməzdi. Ona görə də Bakıdakı hakim dairələr hadisələrin sonrakı inkişafının qarşısını almağa çalışır, partiya boslarının məxfi toplantılarında bu məsələ saatlarla müzakirə edilirdi. Onlar Naxçıvana qarşı diskriminasiya siyasəti yürütməklə baş verən bu proseslərin qarşısını almağa çalışırdılar. Çıxış edənlər sonsuz aqressivlik nümayiş etdirir, ölkə rəhbərliyini Naxçıvana və şəxsən Heydər Əliyevə qarşı amansız olmağa çağırırdılar. Naxçıvan məsələsinə həsr olunmuş məxfi müzakirələrin yekununda toplantı iştirakçıları ciddi tədbirlərin görülməsinə qərar verdilər.

1991-ci ilin aprelində qəbul olunan 23 maddədən ibarət tədbirlər planına əsasən, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri, vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Afiyəddin Cəlilov tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırıldı. Referendumun işini pozan kommunistlərə – Heydər Əliyevə və Vəli Əsgərova şiddətli partiya cəzasının verildiyi elan edildi. Hətta «Heydər Əliyevin işi»ni araşdırmaq üçün xüsusi komissiya da formalaşdırıldı. Tədbirlər planında mətbuatda Heydər Əliyevə qarşı anti-təbliğat kampaniyasının genişləndirilməsi, onun tribunadan məhrum edilməsi üçün Ali Məclisin sessiya-

larının mümkün qədər gecikdirilməsi, siyasi cəhətdən təkləmək məqsədi ilə qohumlarının, dostlarının və tərəfdarlarının təqib olunması məsələsinin vacibliyi önə çəkilirdi.

Bütün bunlar, o cümlədən Kremlin Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi siyasət ulu öndərin Kommunist Partiyasına olan inamını tamamilə sarsıtdı. Heydər Əliyev 19 iyul 1991-ci il tarixdə SSRİ Nazirlər Komitəsinin partiya təşkilatına müraciət edərək Kommunist Partiyası sıralarından istefa verdiyini qətiyyətlə bəyan etdi: *«Sizin nəzərinizə çatdırıram ki, mən Sov. İKP-dən çıxmaq qərarına gəldim. Dərhal xəbərdarlıq edirəm ki, bu, sadəcə, «dəbə» uymaq deyil, son illər ərzində keçdiyim ağır məyusluqlar yolunun məşəqqətləri və hadisələrini yenidən qiymətləndirməyimin yekunudur.*

Məni bu addımı atmağa məcbur edən başlıca səbəblər aşağıdakılardır:

Birincisi, hələ 1990-cı ilin yanvarında mərkəzin və Azərbaycan KP-nin siyasi rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzdən sonra məndə Sov.İKP sıralarından çıxmaq fikri yarandı. Yanvar hadisələrində yüzlərlə adam öldürüldü və şikəst edildi, onların arasında qocalar, qadınlar, uşaqlar da var idi. Bu antihumanist, konstitusiyaya və hüquqa zidd hərəkəti ittiham edərkən Sov.İKP və Azərbaycan KP MK-nın bu cinayətin üstünü açacağına və günahkarları üzə çıxaracağına ümid bağlayırdım.

Özümü ələ alıb səbirlə gözlədim. Çıxışlarıma cavab əvəzinə çox çəkmədi ki, «Pravda»dan başlayaraq partiyanın mətbu orqanlarında mənə qarşı hücumlar təşkil edildi. Mənə qarşı yönəldilmiş uydurma faktlara əsaslandırılmış şəkildə həmin kütləvi informasiya vasitələrinin özündəcə təkzib etmək cəhdlərim boşa çıxdı. Yenidənqurmanın əsas nailiyyəti olan aşkarlıq özünü birtərəfli göstərirdi.

Yanvar faciəsinin günahkarlarını üzə çıxarmaq və cəzalandırmaq haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məc-

lisinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, görkəmli ziyalıların müraciətlərini Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi qətiyyətlə rədd edirdi.

Artıq il yarım keçib. Nəinki bu dəhşətli cinayətlərin hamıya çoxdan məlum olan günahkarları üzə çıxarılmayıb, əksinə, bunları ört-basdır etmək üçün əllərindən gələni edirlər. Ümid edirlər ki, zaman keçdikcə bu faciə unudulacaq. Ancaq tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, doğma xalqa qarşı yönəldilmiş qanlı cinayətləri on illər keçsə də, unutmaq və bağışlamaq mümkün deyil.

İkincisi, üç ildən artıqdır ki, mərkəzin ikiüzlü siyasəti nəticəsində Sov.İKP-nin havadarlıq etdiyi erməni millətçilərinin səyi ilə DQMV-də yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyət saxlanmaqdadır. Vilayət, əslində, tamamilə Azərbaycanın dövlət idarəciliyindən çıxıbdır.

Azərbaycanın dövlət suverenliyi, ərazi bütövlüyü konstitusiyaya zidd olaraq kobud şəkildə pozulub. Ermənistan və Azərbaycan arasında elan edilməmiş müharibə gedir. Demək olar, hər gün iki tərəfdən də adamlar ölür. Bütün bunlar «humanist ideologiyalı» sovet dövləti üçün adi haldır.

Əminəm ki, partiya rəhbərliyi istəsəydi, hələ 1987-1988-ci illərdə üzdənirəq Qarabağ problemi ətrafında milli münaqişə təzə başlayanda onun qarşısını ala bilərdi, get-gedə güclənən qarşıdurmaya və həm Azərbaycan, həm də erməni xalqına ağır fəlakət və müsibətlər gətirmiş bu qırğınlara imkan verməzdi. Deməli, siyasi mərkəzə bu münaqişə lazımdır.

Üçüncüsü, bütün cəmiyyətin demokratikləşməsi, siyasi azadlıqların və plüralizmin bəyan edildiyi bir dövrdə Azərbaycanda 1988-ci ildə ərazi bütövlüyünün müdafiəsinə qalxmış geniş demokratik hərəkət və cəmiyyətin demokratikləşməsi Sov.İKP-nin rəhbərliyi altında Azərbaycan KP

MK-nın səyi ilə boğulur. Bu illərdə nə qədər adam siyasi fəaliyyətinə görə repressiyalara məruz qalıb.

İl yarımdır ki, Azərbaycanın 2 milyonluq paytaxtı heç bir əsas olmadan fəvqəladə vəziyyət rejimində yaşayır. Məhz belə bir şəraitdə respublika Ali Sovetinə üzdənirəq demokratik seçkilər və nəticələri İttifaqın xeyrinə irəlicədən həll olunmuş referendum keçirilmişdir. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində hər hansı demokratikləşməyə və xalqın iradəsini sərbəst ifadə etməsinə ümid bağlamaq avamlıq olardı. Demokratik təşkilatlar dəfələrlə seçicilərin əksəriyyətinin referendumda iştirak etməməsi və referendumun nəticələrinin saxtalaşdırılması barədə məsələ qaldırmışdır. Ancaq Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi bu müraciətlərə hətta baxmağı belə lüzum bilməyib.

Mən mərkəz tərəfindən sıyrılan yeni ittifaq müqaviləsinin əleyhinə çıxmışam və çıxıram, hər hansı bir suveren dövlətin tərkibində bir neçə suveren dövlət və eləcə də bundan irəli gələn azadlıqlar, səlahiyyətlər və funksiyalar ola bilməz. Bütün müttəfiq respublikalara əsl siyasi, iqtisadi azadlıqlara, milli dövlət dirçəlişi üçün müstəqilliyə imkan vermək lazımdır. Bu, heç də respublikaların iqtisadi birliyinə və əənənəvi mədəni əlaqələrinə mane olmaz, əksinə, onların təkmilləşməsinə, ikitərəfli və çoxtərəfli istiqamətdə inkişafına təsir göstərir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının və Azərbaycanın xalq deputatı kimi öz çıxışlarımda bu məsələləri dəfələrlə qaldırdım. Təklif etdim ki, xalq arasında tam nüfuzunu itirmiş Azərbaycan KP təkhakimiyyətlilikdən imtina etsin, bütün siyasi qüvvələrin azad və bərabərhüquqlu fəaliyyətini təmin etsin, demokratik cəmiyyətin yaranmasına, aşkarlıq və plüralizmə şərait yaratsın.

Ancaq bu çıxış və təkliflərimə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi nəinki baxır, əksinə, mənim ünvanıma təşkil

olunmuş və hazırlanmış hücumlar şəklində cavab verir. Azərbaycanda mənim çıxışlarımı dərc edən qəzet redaktorları, jurnalistlər işdən çıxarılır, təqiblərə məruz qalırlar.

Bütün yuxarıda ifadə etdiklərim məni bu axırıncı addımı atmağa və Sov.İKP sıralarından çıxmaq haqqında bəyanat verməyə məcbur etdi; baxmayaraq ki, bu qərara gəlmək mənim üçün olduqca çətin olub. Mən kommunist ailəsində böyümüşəm və bütün şüurlu həyatım Kommunist Partiyası ilə bağlı olub. 1943-cü ildə 20 yaşında ikən öz taleyimi bolşeviklər partiyasına bağlamışam. Kommunist Partiyasının ideallarına varlığımla inanmışam və onun planlarının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişəm.

İndi bütün bu inamlarım məhv olub. Yeniləşən partiya və respublikaların yeniləşən ittifaqı haqqında saysız-hesabsız bəyanatlar yenə də xalqı aldatmaqdır. Xalqa açıq və doğrusunu demək lazımdır ki, bizim ölkədə kommunizm eksperimenti, sosializm yolu özünü doğrultmadı, zorakılıqla yaranan və saxlanan respublikaların ittifaqı süquta uğramaqdadır. Bu bəyanatdan sonra qarşıma çıxma biləcək çətinlikləri təsəvvür edir, hər cür hücumları və mənəvi zərbələri qabaqcadan görürəm.

Partiyanın keçdiyi yolun ayıq təhlili məni yuxarıda bəyan etdiyim mövqeyə gətirdi. Bununla belə, üzərimə düşən məsulyyətin dərəcəsini də başa düşürəm. Sov.İKP sıralarını tərk edərkən mən bütün təmiz və namuslu kommunistlərə hörmət bəslədiyimi bildirirəm».

Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi isə xalqa qarşı biganə mövqeyə son qoymaq və həmin dövrdə erməni separatizminin yaratdığı təhlükəyə qarşı tədbirlər görmək əvəzinə daha çox Moskvadan hansı göstərişlərin gələcəyini gözləyirdi. Rəhbərlik Rusiyada 1991-ci ilin məlum 19-21 avqust hadisələrində tamamilə səbatsız mövqe tutaraq irticaçı «QKÇP» qiyamını dəstəklədi. Avqustun 21-də qiyamın yatırılması ilə Mütəllibov

hakimiyyəti daha rüsveyçı vəziyyətlə üzləşdi. Müdrik siyasətçi Heydər Əliyev Mütəllibov hakimiyyətindən çəkinməyərək Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə məktub göndərdi. Həmin məktubda fövqəladə iclasın çağırılmasını, orada Azərbaycan rəhbərliyinin dövlət çevrilişi ilə bağlı mövqeyinə obyektiv qiymət verilməsini, Azərbaycan KP-nin respublikada təkhakimiyyətlikdən kənarlaşdırılmasını, onun xunta ilə əməkdaşlığının məsuliyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsini, partiya mətbu orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması barədə qərarın verilməsini və s. məsələlərin müzakirəsini tələb etdi.

«QKÇP»-nin iflasından sonra isə əksər müttəfiq respublikalar dövlət müstəqilliyini rəsmən bəyan edərək müvafiq konstitution aktlar qəbul etdilər. Dünya birliyi SSRİ-nin yerində meydana gələn yeni müstəqil dövlətləri dərhal tanımağa başlasa da, Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi yenə də siyasi gözləmə mövqeyi tuturdu. Belə bir vaxtda imperiyanın bərpa cəhdlərinə qəti etirazını nümayiş etdirən Azərbaycan xalqı irticaya tərəfdar olan qüvvələrə qarşı mitinqlərə başladı.

1991-ci il avqustun 26-dan Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Azərbaycan Kommunist Partiyasının fəaliyyəti dayandırıldı, onun bütün strukturları ləğv edildi. Mütəllibov iqtidarı xalqın əzmi qarşısında geri çəkilməli oldu. Ali Sovetin xalqın tələbi ilə çağırılmış növbədənkənar sessiyası 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında bəyanat qəbul etdi. Bəyanatda Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin BMT-nin Nizamnaməsində, digər beynəlxalq hüquq paktlarında və konvensiyalarda təsbit edilmiş prinsiplərə müvafiq surətdə tanınması üçün dünya dövlətlərinə çağırış da yer almışdı.

Ali Sovetin 1991-ci il 30 avqust tarixli iclasında bəyanatla yanaşı, «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında» Konstitusiya Aktının layihəsini iki həftə müddətində hazırlamaq barədə qərar qəbul edildi. Lakin

respublika rəhbərliyi bu prosesi iki aya yaxın ləngitdi və həmin müddət ərzində SSRİ-nin əksər müttəfiq respublikaları, o cümlədən Gürcüstan, Moldova, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan dövlət müstəqilliyi haqqında konstitusiyaya aktı və ya qanun qəbul etdilər.

Erməni separatçılarının Dağlıq Qarabağda yaratdığı təhlükələrin böyüməsi fonunda Ali Sovetin sessiyasında Azərbaycanın Milli Ordusunun yaradılması məsələsi gündəmə gəlsə də, respublika rəhbərliyi buna qarşı çıxdı və Ali Sovet «Azərbaycan Respublikasının milli özünümüdəfiə qüvvələrinin yaradılması haqqında» kağız üzərində qalan qərarla kifayətləndi. Bu dövrdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və Dağlıq Qarabağdakı separatçılıq hərəkəti genişlənirdi. Sentyabrın 1-də separatçılar Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin səlahiyyətini itirmiş Xalq Deputatları Soveti adından qondarma «Dağlıq Qarabağ Erməni Respublikası»nın yaradılması barədə «qərar» qəbul etdilər. Separatçıların bu qərarı elan edilən vaxtda isə Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda mübarizə daha da şiddətlənirdi və həm ölkə rəhbərliyinin, həm də proseslərə təsir göstərmək iqtidarında olan qüvvələrin əsas diqqəti Qarabağdan çox hakimiyyət mübarizəsinə yönəlmişdi.

Yalnız sentyabrın 3-də Ali Sovetin Rəyasət Heyəti separatçıların Azərbaycan Konstitusiyasına zidd hərəkətinə münasibət bildirən, lakin hadisələrə real qiymət verməkdən uzaq olan qərar qəbul etdi. Həmin qərarla təsirli tədbirlər əvəzinə Qarabağın erməni icması ilə dialoqu gücləndirmək, haqlı etiraz çıxışını genişləndirən xalqa isə dözümlü və təmkinli olmaq tövsiyə edilirdi.

Həmin dövrdə Naxçıvanda da böhran günü-gündən güclənərkən idi. Naxçıvan sakinləri ilk gündən Heydər Əliyevi ağır günlərini yaşayan muxtar respublikanın rəhbəri görmək istəyirdilər. 1991-ci il avqustun 29-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Rəyasət Heyəti təşkilati məsələyə baxaraq sessiyanın 3 sentyabra təyin edilməsi barədə qərar çıxardı.

1991-ci il avqustun 29-da xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycan Ali Sovetinin fövqəladə sessiyası çağırıldı. Heydər Əliyev həmin gün Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında geniş çıxış edərək ölkədəki iqtisadi-siyasi böhrana qəti və prinsipial mövqeyini ifadə etdi. Çıxışında Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə göndərdiyi məktubdakı təkliflərini bir daha deputatların nəzərinə çatdıraraq Kommunist Partiyasının hakimiyyətdən getməsinə, respublika rəhbərliyinin qiyam zamanı tutduğu mövqeyinin müzakirə edilməsini, 20 Yanvar hadisələrinə respublika səviyyəsində siyasi qiymət verilməsini, günahkarların cəzalandırılmasını, parlamentin buraxılmasını və yeni seçkilərin keçirilməsini tələb etdi:

«Hörmətli millət vəkilləri!

Ölkədə, cəmiyyətdə siyasi və iqtisadi böhran, dövlət, hakimiyyət böhranı son dərəcədə şiddətlənmişdir. Mürtəce qüvvələrin demokratiya əleyhinə hücumu, cinayətkar qrupun həyata keçirdiyi dövlət çevrilişi dəf edilmişdir. Biz artıq Sovet imperiyasının, Kommunist Partiyasının dağılmasının şahidiyik.

Bu dövrdə bizim respublikamızın, Azərbaycan xalqının vəziyyəti daha çətin, daha ağırdır. Bunun əsas səbəbi respublikada hökm sürən Azərbaycan Kommunist Partiyasının diktatura rejiminin mürtəce siyasəti və buraxdığı kobud, bağışlanmaz səhvlərdir (Zaldan etiraz səsləri). Sessiyada hər bir deputatın sözünü deməyə hüququ var. Belə siyasətin nəticəsində respublikanın kommunist rəhbərliyi avqust ayının 19-22-də ölkədə dövlət çevrilişi və fövqəladə vəziyyət üzrə dövlət komitəsinin fəaliyyətini faktiki olaraq bəyənmiş və beləliklə də Azərbaycan xalqını çox pis vəziyyətdə qoymuşdur. Bundan erməni millətçiləri dərhal çevikcəsinə istifadə etmiş, bizim respublikamıza qarşı hərbi əməliyyatı, siyasi təbliğatı gücləndirmişlər. İndi biz respublikamızın həyatında ən çətin bir dövrdə çıxış yolu tapmalıyıq və

hamımız bu çıxış yolunun tapılmasına səy göstərməliyik. Ancaq biz müəyyən etməliyik ki, bu çıxış yoluna nə vasi-tə ilə nail ola bilərik. Son günlərdə, o cümlədən bu gün, bu tribunadan xalqı birliyə, milli həmrəyliyə dəvət edən çağırışlar eşidilir. Təəssüf ki, bu çağırışlar artıq gecikibdir. Ancaq biz bu gün nəyin bahasına olursa-olsun milli birliyi yaratmağa çalışmalıyıq. Bunun üçün isə tam aydın olmalıdır: bu milli birlik hansı platforma əsasında hasil ola bilər, hansı platforma əsasında biz buna nail ola bilərik. Bu birliyi təmin etmək üçün, mənim fikrimcə, bir neçə şərt təcili olaraq həyata keçirilməlidir. Bu təklifləri mən seçkiqabağı çıxışlarımda, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fevral və mart aylarında keçirilən sessiyalarında, bu ilin iyul ayının 19-da Kommunist Partiyasından çıxarkən verdiyim bəyanat-da və nəhayət bu ilin avqust ayının 24-də Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə göndərdiyim məktubda ətraflı bildirmişəm. Təkrar etmək istəmirəm. Ancaq indi bir neçə təklifi qeyd etmək istəyirəm.

Birinci. Bakıda fəvqəladə vəziyyət dərhal götürülməlidir. Bu gün Ayaz Mütəllibov dedi ki, fəvqəladə vəziyyət nəyə lazımdır, götürülməlidir. Çox yaxşı. Ancaq bunu bir il yarım Bakıda saxlayan kimdir? Kimin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasının 1990-cı il yanvar ayının 22-də qəbul olunmuş qərarı icra edilməyib? Aydınlaşdırmaq lazımdır ki, bu il yarım fəvqəladə vəziyyəti Bakıda saxlamaq üçün respublika nə qədər vəsait xərcləyib və respublikaya nə qədər zərər vurulub.

İkinci. Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyinin dövlət çevrilişi haqqındakı mövqeyi barədə cürbəcür söhbətlər gedir. Xarici və İttifaq informasiya orqanları bu barədə xəbərlər yayıblar. Bu məsələ aydınlaşdırılmalıdır. Kim xaricdə nə deyib, o bizim üçün məlum deyil. Ancaq məlumdur ki, avqust ayının 21-də Azərbaycan Televiziyası ilə Ayaz Mütəllibovun

xalqa müraciəti oxunubdur. Müraciət həm Azərbaycan dilində, həm də rus dilində oxunub. Müraciətdə fəvqəladə vəziyyət komitəsinin fəaliyyəti bəyənilib və fəvqəladə vəziyyət üzrə dövlət komitəsinin fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının bir neçə məsələsinin həll olunmasına ümid bəslənilib. O cümlədən Dağlıq Qarabağ məsələsinin və silahlanmış erməni bandit qruplarının tərkisiləh olunması məsələsinin həll olunması fəvqəladə vəziyyət üzrə komitənin fəaliyyəti ilə bağlanıbdır.

Bunu aydın demək lazımdır. Ola bilər belə səhvlər buraxılıb. Ancaq xalq həqiqəti bilməlidir. Bir gün belə deyib, o biri gün elə demək heç vaxt xalqda inam yarada bilməz.

Üçüncü. Xalqda birlik yaratmaq üçün Azərbaycan Kommunist Partiyası dərhal hakimiyyətdən getməlidir. Bu, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının tərkib hissəsidir. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası dağılmışdır. Azərbaycan Kommunist Partiyasını hələ də saxlamaq və onun buraxılması məsələsini qurultayda həll etmək bu məsələni uzadıb Kommunist Partiyasını yenə də hakimiyyətdə saxlamaq, onun imkanlarından istifadə etmək meylini göstərir. Bununla qəti razılaşmaq olmaz. Azərbaycan Kommunist Partiyasının bütün strukturları ləğv olunmalıdır, əmlakı milliləşdirilməlidir. Azərbaycan Kommunist Partiyasının, onun mətbu orqanlarının işi dayandırılmalı, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin hərbi xunta ilə əməkdaşlıq edib-etməməsi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Bunun üçün parlament komissiya yaratmalıdır. Mənim fikrim budur. Məlumdur ki, 3 gün, fəvqəladə vəziyyət üzrə komitənin hökm sürdüyü dövrdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının mətbu orqanları Azərbaycan və rus dillərində bu komitənin sənədlərini dərc ediblər. Azərbaycan Televiziyası bu komitənin bütün sənədlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib xalqa çatdırıbdır.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin göstərişləri ilə Azərbaycandan fəvqəladə vəziyyət üzrə komitənin ünvanına, Moskvaya minlərlə təbrik teleqramları göndərilibdir. Bunların özü əməkdaşlığı tam aydın göstərir. Kommunist Partiyası mövqeyindən fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər öz vəzifələrindən imtina etməlidirlər. Mən bu gün Kommunist Partiyası haqqında belə ciddi tənqidi sözlər deyərək istəyirəm bəyan edəm ki, uzun illər Kommunist Partiyasının sıralarında olduğum və rəhbər vəzifə tutduğum dövrdə Kommunist Partiyasına xidmət etmişəm, partiyanın planlarını yerinə yetirmişəm və o dövrdə xidmətimə görə və buraxdığım səhvlərə görə öz məsuliyyətimi dərk edirəm.

Dördüncü. 20 Yanvar faciəsindən il yarımından çox vaxt keçir. Bu gün bu salonda cürbəcür söhbətlər gedir. Bir qrup deputat bir fikirdədir, məndən qabaq çıxış edən deputat Rəhimov başqa fikirdədir. Mən Ali Sovetin Sədri Elmira Qafarovaya, Azərbaycan Prezidenti Ayaz Mütəllibova sual verirəm: nə üçün indiyə qədər bu hadisəyə siyasi qiymət verilməyib? Tamerlan Qarayevin verdiyi izahatla mən razılaşa bilmərəm. Çünki bu məsələnin həm siyasi, həm də hüquqi tərəfi var. Bu hadisəyə siyasi qiyməti dərhal vermək olardı. O ki qaldı hüquqi cəhəti – ayrı-ayrı insanların məsuliyyətə cəlb olunması, onu şübhəsiz ki, istintaq qrupu ilə aydınlaşdırmaq lazımdır. Buna siyasi qiymət vermək lazımdır (Bu vaxt salonda səs-küy qopur, E.Qafarova siyasi qiymət verildiyini bildirir). Bəs verilibsə, kim bu hərbi təcavüzün günahkarıdır? Bu gün deyilir ki, Yazov, Kryuçkov. Bəli, belədir. Ancaq biz bura Bakatini, Girenkonu, Qorbaçovu, Primakovu da əlavə etməliyik. Sonra?.. Bəs Azərbaycan rəhbərliyindən kimlər günahkardırlar? Bəli, bu şəxslər də məlumdur. Vəzirov, Qafarova, Mütəllibov və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş-

qa büro üzvləri. Əgər başqa adamlar da günahkardırsa, aydınlaşdırmaq lazımdır. Bunlar aydınlaşdırılana qədər əgər başqa qüvvələr də günahkardırlarsa – demokratik qüvvələr, Xalq Cəbhəsi – onlara da siyasi qiymət vermək lazımdır. Bunları aydınlaşdırmayana qədər Azərbaycanda siyasi sabitliyi əldə etmək olmaz. Əgər buna siyasi qiymət verilibsə, mən Ayaz Mütəllibovdan xahiş edirəm ki desin, nə üçün Qorbaçov 9 respublikanın rəhbərləri ilə görüşündə 3 nazirin təyin olunması üçün razılıq alarkən Ayaz Mütəllibov Bakatinin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə sədr təyin olunmasına etiraz etməmişdir? Əgər edibsə, qoy desin. O öz çıxışında demədi. Nə üçün 20 Yanvar faciəsinin əsas günahkarlarından biri olan Vəzirov Azərbaycan Respublikasından xalq deputatlarının qurultayını hazırlayan komissiyaya seçilibdir? Onu kim təqdim edibdir? Əgər bunu Azərbaycan Respublikasının rəhbərləri ediblərsə, onlar Azərbaycan xalqının qarşısında günah ediblər. Mən bunu tam açıqlığı ilə demək istəyirəm. Mən də çıxış edən deputatların fikri ilə razıyam ki, bütün bu məsələləri aydınlaşdırmadan Azərbaycanda prezident seçkiləri keçirmək olmaz. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatları tam əksəriyyəti kommunist olduqlarına görə, bütün Kommunist Partiyasının rəhbər orqanlarında fəaliyyət göstərən adamlar parlamentə deputat seçildiklərinə görə və Azərbaycan Kommunist Partiyası çox şeylərdə günahkar olduğuna görə mən hesab edirəm ki, Azərbaycan Respublikasının parlamenti buraxılmalıdır və yenidən seçkilər aparılmalıdır. Mən belə kəskin çıxış edərkən heç də şübhə etmirəm ki, mənim çıxışımdan sonra xüsusi hazırlanmış adamlar çıxıb mənim əleyhimə sözlər deyəcəklər. Mən bu sözlərə öyrənmişəm. Ona görə heç də narahat deyiləm. Belə xüsusi hazırlanmış çıxışlar mənim iradəmi sarsıda bilməz. Mən öz vicdanım qarşısında tamamilə cavabdeh olaraq çıxış edirəm».

Mərkəzin hər vəchlə buna mane olmağa çalışmasına baxmayaraq, 1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan MR Ali Sovetinin tarixi sessiyası baş tutdu. Gündəlikdəki yeganə təşkilati məsələ müzakirəyə çıxarıldı. Və sessiyanın qərarına əsasən Heydər Əlirza oğlu Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçildi!

Heydər Əliyevin Naxçıvan Ali Məclisinin Sədri seçilməsi respublikamızın hər yerində böyük məmnunluqla qarşılandı. 3 sentyabr sessiyası Ayaz Mütəllibov qaragüruhuna növbəti, həlledici zərbəni vurdu. Ümummilli liderin Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərliyə başlamasından təşvişə düşən dairlələr Naxçıvanın sərhədsiz və ölçüyəgəlməz müstəqilliyinin verdiyi başağrısı ilə növbəti dəfə Prezident sarayına toplaşdılar. Məxfi şəraitdə keçirilən bu toplantıda yüksək vəzifə sahibləri ilə bərabər elm adamları da iştirak edirdilər. İştirakçı sayına və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər planının miqyasına görə ikinci məxfi toplantı birincidən daha təhlükəli idi. Əgər birinci toplantıda Heydər Əliyevin həbsi və yaxud öldürülməsi sadəcə təklif xarakteri daşıyırdısa, ikinci toplantıdan sonra bu təklifin həyata keçirilməsi üçün artıq konkret addımlar atılırdı. Fəqət bu yöndə bütün cəhdlər səmərəsiz alındı. Çünki böyük öndərimizi göydə Tanrı, yerdə isə xalq qoruyurdu!

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin oktyabrın 8-də işə başlanan növbədənəkənar sessiyasının gündəliyinə Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktının qəbulu məsələsi salınsa da, dördgünlük müzakirələr nəticəsində parlament bu məsələni bir həftə sonraya saxladı. Nəhayət, 1991-ci il oktyabrın 18-də Ali Sovetin sessiyasında tarixi sənəd qəbul edildi. Səsvermədə Ali Sovetin 360 deputatından 258-si iştirak etmişdi. Adbaad səsvermədə «Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı» yekdilliklə qəbul olundu. Sənəddə deyilir: «Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 28-də qəbul etdiyi İstiqlal Bəyanna-

məsinə, Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplərinin və ənənələrinin varisliyinə əsaslanaraq və «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 30 avqust tarixli Bəyannaməsini rəhbər tutaraq bu Konstitusiya Aktını qəbul edir və müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruluşunun, siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarını təsis edir».

Bununla yanaşı, Konstitusiya Aktının preambulasında 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Azərbaycanın Rusiya tərəfindən ilhaq edildiyi, 70 il ərzində sovet rejimi tərəfindən Azərbaycan Respublikasına qarşı müstəmləkəçilik siyasətinin yeridildiyi vurğulanırdı.

6 fəsil, 32 maddədən ibarət Konstitusiya Aktı ümumilikdə sanballı sənəd olsa da, bir sıra nöqsanlardan da xali deyildi. Məsələn, Azərbaycan Respublikası 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin varisi hesab olunsada, Azərbaycan SSR haqqında burada heç nə deyilmir, ölkənin 71 illik tarixi hüquqi müstəvidə təsbit olunmurdu.

Bundan başqa, dövlət müstəqilliyinin ilk illərində hakimiyyətdə olan qüvvələr Konstitusiya Aktının prinsiplərinə əməl edə bilmədilər. Bir-birini əvəz edən Mütəllibov və AXC–Müsavat iqtidarları, əslində, dövlətçilik deyil, hakimiyyətlərini qoruyub saxlamaq maraqlarından çıxış edir və beləliklə, hələ kövrək olan dövlət müstəqilliyini təhlükə altına salırdılar. Həmçinin hakimiyyətdə olanlar yeni yaranan müstəqil dövlətçiliyin möhkəmlənməsi üçün nəinki bir iş görmədilər, əksinə, ölkəni dünyada gedən bütün proseslərdən uzaq salaraq təklənməsinə, təcrid olunmasına xidmət göstərdilər. Bütün bunlar nəticə etibarilə müstəqilliyin məhvinə aparırdı. Hakimiyyət çəkişmələrinin məntiqi nəticəsi kimi cəbhədəki uğursuzluqlar və daxildə separatçı meyillərin güclənməsi dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin məhvinə qaçılmaz edirdi. Konstitusiya Aktında təsbit olunan müddəalar, əslində, Heydər Əliyevin xalqın

tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdıışından sonra praktiki tətbiq olunmağa başlamışdı. Ulu öndər ölkəni gözləyən bütün təhlükələri dəf etməklə Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəm təməlini qoymuşdur. *«1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı çox dəyərli sənəddir. Bu sənəddə Azərbaycanın müstəqilliyi və müstəqil dövlət kimi dövlət quruculuğu haqqında çox dəyərli müddəalar öz əksini tapıbdir»* deyən Heydər Əliyev Konstitusiya Aktının prinsiplərinin real həyatda vəsiqə qazanması üçün ardıcıl və qətiyyətli iş görmüşdür.

Konstitusiya Aktının təhlili burada daxili və xarici siyasətin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərinin müəyyən olunduğunu göstərir. Məsələn, xarici siyasət məsələsi ilə əlaqədar olaraq Konstitusiya Aktının 12-ci maddəsində qeyd olunurdu ki, Azərbaycan xalqı müstəqil, dünyəvi, demokratik, unitar dövlət yaradır, bu dövlətin suveren hakimiyyəti daxili məsələlərdə ancaq hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan xalqının azad surətdə razılıq verdiyi müqavilələrdən və sazişlərdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşdırılır. Bundan başqa, 16-cı maddədə Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə münasibətlərini hansı prinsiplər əsasında qurduğu göstərilir və həmin prinsiplər belə sadalanırdı: dövlətlərin suveren bərabərliyi, zor işlətməmək və zor işlətməklə hədələməmək, dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığı, mübahisələri dinc yolla nizama salmaq, başqa dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq, insanın hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət etmək, xalqların bərabərliyi və onların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ, dövlətlərin əməkdaşlığı, beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək.

Konstitusiya Aktının 5-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə qarşı yönəldilən hər hansı hərəkət suveren dövlətin daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq bu hərəkətlərə cavab verildiyi qeyd olunurdu.

Konstitusiya Aktının 5-ci hissəsi isə siyasi münasibətləri eh-tiva edirdi. Burada yetkinlik yaşına çatmış vətəndaşların seçki hüququnun olması, səsvermənin şəxsi, bərabər, azad və giz-li keçirildiyi, səsvermə hüququnun yalnız vətəndaşın hüquq qabiliyyətsizliyi nəticəsində və ya qüvvəyə minmiş məhkə-mə hökmü əsasında məhdudlaşdırıla biləcəyi, Azərbaycan Respublikasının siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə demokratik yolla kömək etmək üçün respublikanın bütün vətəndaşlarının azad surətdə siyasi partiyalar və digər ictimai birliklər yarat-maq hüququnun olduğu təsbit edilirdi. 28-ci maddədə isə siyasi plüralizm prinsiplərinə uyğun olaraq siyasi partiyaların ictimai rəyin formalaşdırılmasında və ifadəsində iştirak etdiklə-ri, siyasi fəaliyyətin əsas ünsürləri olduğu qeyd edilir, onların yaradılması və fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasının Kons-titusiyası və qanunları çərçivəsində azad olduğu vurğulanırdı.

Bu aktda Azərbaycan xalqının həmçinin idarəetmə formasını seçmək, başqa xalqlarla münasibətlərini müəyyənləşdirmək, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatını öz tarixi və milli ənənələ-rinə, ümumbəşəri dəyərlərə uyğun inkişaf etdirmək hüququ da təsbit olunmuşdu. «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı»nın 12-ci maddəsində Azərbaycan xalqının müstəqil, dünyəvi, demokratik, hüquqi və unitar dövlət yaratma yolunu tutması fikri əksini tapmışdır.

Konstitusiya aktı siyasi və iqtisadi münasibətlərin fundamen-tal prinsiplərini: bütün təbii sərvətlərin xalqa mənsub olması-nı, mülkiyyətin bütün formalarının bərabərliyini, vətəndaşların seçki hüququnun, çoxpartiyalılıq sisteminin təmin edilməsini elan etdi. Bu sənəd Azərbaycan Demokratik Respublikasının Milli Şurasının üzvlərinin Tiflisdə 1918-ci il 28 mayda imzala-dıqları «Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında» bəyannamə ilə səsleşir. Dövlətin suverenliyi və müstəqilliyini dövlət rəməzləri təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Demok-

ratik Respublikası dövründə olduğu kimi, dövlət bayrağı, himni və gerbi haqqında qanunlar qəbul edildi. Bununla da Azərbaycan dövlətçiliyi addım-addım bərpa edildi.

Ümumilikdə Konstitusiya Aktı müstəqil dövlət kimi dövlət quruculuğu haqqında dəyərli müddəaları ehtiva etsə də, onlara reallıqda əməl edilməsi həmin dövrdə hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə, ölkə rəhbərliyinin zəifliyi, səriştəsizliyi nəticəsində mümkünsüzləşirdi. Yalnız Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra Konstitusiya Aktında təsbit olunan müddəalar işlək vəziyyətə gətirildi.

Bir məqam da xüsusi qeyd edilməlidir ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin 1991-ci ildə və 1992-ci ilin birinci yarısında xarici siyasətinin əsasını Rusiyaya meyillilik strategiyası təşkil edirdi. Elə bunun nəticəsi idi ki, Konstitusiya Aktı SSRİ-nin tam dağılmasını təsdiqləyən 8 dekabr 1991-ci il tarixli Belovejsk sazişinə qədər hüquqi sənəd qüvvəsinə mindirilmədi.

Bununla belə, artıq SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan müstəqil beynəlxalq subyektə çevrilməkdə idi və imperiyanın çöküşündə maraqlı olan Qərb ölkələri onun yerində yaranan yeni dövlətlərin müstəqilliyini mümkün qədər tez tanımağa hazır idi. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini isə birinci olaraq Türkiyə Cümhuriyyəti tanıdı. 1991-ci il noyabrın 9-da Türkiyənin Baş naziri Məsud Yılmaz Bakıya telefon açaraq Türkiyə hökumətinin qərarını Azərbaycan rəhbərliyinə çatdırdı. Dekabrın 3-də Ali Sovet Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin tanınması xahişi ilə BMT-yə və dünya dövlətlərinə müraciət etdi. Dekabrın 8-də Belovejskdə SSRİ-nin fəaliyyətinə xitam veriləndən sonra beynəlxalq təşkilatlar və dünya dövlətləri digər müttəfiq respublikalar kimi, Azərbaycanın da müstəqilliyini tanımağa başladılar. Dekabrın 9-da İslam Konfransı Təşkilatı Azərbaycanı sıralarına qəbul etdi. Dekabrın 11-də müstəqilliyimizi tanıyan ikinci ölkə isə Rumıniya oldu, dekabrın 13-də Pakistan analoji mövqedən çıxış etdi.

Nəhayət, dekabrın 29-da Konstitusiya Aktı ümumxalq səs-verməsinə çıxarıldı və 95 faiz seçicinin iştirak etdiyi referendum müstəqillik faktını rəsmiləşdirdi. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilə müstəqil dövlət kimi qədəm qoydu və artıq 1992-ci ilin yanvarında dünyanın 50 dövləti Azərbaycan Respublikasını rəsmən müstəqil dövlət olaraq tanımışdı.

Xilaskarlıq missiyası

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün bu proseslərin önündə oldu, Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi üçün səylə çalışdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi bioqrafiyasına yaxından bələd olan insanlar yaxşı bilir ki, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan, onun qarşılaşdığı çətinlikləri və ziddiyyətləri yaşamağa məhkum edilən Naxçıvanda sabitlik və əmin-amanlıq məhz bu böyük dövlət xadiminin müdrikliyi, siyasi təcrübəsi, iradəsi hesabına əldə olundu. Rəhbərliyə başladığı ilk günlərdən Heydər Əliyev öz nüfuz və bacarığından istifadə edərək qısa bir zamanda İran İslam Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti ilə isti münasibətlər yarada bildi. Bu dövlətlərlə sosial-iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində fəal siyasət yürüdərək iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə nail oldu.

Məhz yaranan bu münasibətlərin nəticəsi idi ki, İran İslam Respublikasının ali rəhbərliyi Heydər Əliyevi ölkəsinə dəvət edərək Naxçıvan Muxtar Respublikasına xüsusi təyyarə göndərirdi. Eləcə də Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə böyük öndər qardaş ölkəyə səfər etdi. Həyata keçirilən ciddi tədbirlər və qonşu ölkələrlə qurulan xoş münasibətlər nəticəsində muxtar respublikanın çətinlikləri xeyli dərəcədə azaldı. İran və Türkiyədən enerji alınaraq Naxçıvan üçün həyati vacib olan bu sahədə yaranmış gərginlik qismən aradan qaldırıldı. Bununla yanaşı, əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsi üçün həmin dövlətlərdən humanitar yardım gətirildi. Muxtar

respublikanın Ali Məclisinin Sədri istehsal müəssisələrinin dayanması nəticəsində kütləvi işsizliklə üzləşən əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün iqtisadi islahatların həyata keçirilməsini çıxış yollarından biri hesab edirdi.

Heydər Əliyevin aqrar islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı ideyası 6 aprel 1992-ci il tarixdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi qərarla parlaq şəkildə əksini tapmış oldu. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, ələlxüsus ictimai təsərrüfatların fəaliyyətinə xitam verilməsi torpaqların və əmlakın özəlləşdirilməsi, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfat formalarının təşkili, aqrar-sənaye kompleksinin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edilməsinə real zəmin yaratdı. İlk dəfə olaraq muxtar respublikada həyata keçirilən iqtisadi islahatların gələcəkdə bütün Azərbaycan Respublikasında həyata keçiriləcək islahatların təməl daşına çevriləcəyini o zaman, bəlkə də, heç kim düşünmürdü. Amma taleyin və tarixin hökmü ilə bu, baş verdi.

Böyük strateq Heydər Əliyev iqtisadi, hərbi və mənəvi blokada şəraitində olan Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri kimi qısa zaman ərzində şəxsi nüfuzu, uzaqgörən siyasəti sayəsində bölgənin düçar olduğu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində xeyli iş gördü. Onun Naxçıvanı düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas etmək məqsədi ilə qonşu Türkiyə və İranla əlaqələr yaratması həm blokada şəraitində yaşayan muxtar respublikanın, həm də bütövlükdə Azərbaycanın strateji mənafeələrinə xidmət edirdi.

Türkiyəyə səfər zamanı əsası 13 oktyabr 1921-ci ildə qoyulmuş Qars Müqaviləsinin gündəmə gətirilməsi və yenidən imzalanması böyük öndərin apardığı məqsədyönlü siyasətin məntiqi nəticəsində mümkün olmuşdur. Həmin dövrdə ermənilər Naxçıvan Muxtar Respublikasına ardı-arası kəsilməz hücumlar edirdilər. Bu müqavilənin təzələnməsindən sonra

Türkiyə Respublikasının hakimiyyət dairələri ermənilərin Naxçıvana qarşı yönələn hücumlarına qarşı ciddi, sərt bəyanatlar verməyə başladılar.

Belə bir çətin şəraitdə Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə qardaş Türkiyə arasında çoxdan arzu olunan körpünün tikilib istifadəyə verilməsini də böyük tarixi hadisə kimi qiymətləndirmək lazımdır. 1992-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Respublikasının bugünkü həyatı üçün böyük əhəmiyyətə malik, Araz çayı üzərində tikilərək Naxçıvan Muxtar Respublikasını Türkiyə ilə birləşdirən «Ümid» körpüsünün təntənəli açılışı oldu. İran İslam Respublikası ilə xoş münasibətlərin yaradılmasından və Türkiyə ilə Naxçıvan arasında «Ümid» körpüsünün açılışından sonra muxtar respublika ticarət əlaqələrini genişləndirmək üçün imkanlar əldə edərək qismən də olsa blokadanı yara bildi. Beləliklə, Heydər Əliyev Naxçıvanı yaşatmağı bacardı, sayı 300 min nəfər olan muxtar respublika əhalisi qaçqına çevrilmək təhlükəsindən sovuşdu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvana rəhbərlik etməsi Azərbaycanın bu qədim guşəsinin erməni işğalından xilas olmasında da mühüm rol oynadı. Naxçıvan MR Ali Sovetinin Sədri 1992-ci il 22 may tarixdə yerli televiziya ilə xalqa bir-başə müraciətində Ermənistanla aparılan hərbi əməliyyatlar barədə bunları deyirdi: *«Beş gündür ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası müharibə vəziyyətindədir. May ayının 18-də səhər tezdən Ermənistan tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinə – Sədərek rayonunun ərazisinə hərbi hücum olmuş, hərbi təcavüz başlanmışdır və beləliklə də beş gün ərzində döyüşlər gedir, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi, Naxçıvan Muxtar Respublikası öz torpağını hərbi təcavüzdən qoruyur.*

Bu təcavüz toplardan və başqa silahlardan atəşlərlə başlanmışdır. Biz bu hadisəni görən kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində vəziyyəti müzakirə edib dərhal

təcili tədbirlər görməklə məşğul olduq, Naxçıvanın müdafiəsini təşkil etmək, torpaqların müdafiəsini təşkil etmək, eyni zamanda atəşin dayandırılması cəhdləri ilə məşğul olduq. Buna görə də biz atəş açılan ilk dəqiqələrdən başlayaraq, şübhəsiz ki, müdafiəni təşkil edərək, atəşə atəslə cavab verərək, ilk dəqiqələrdən Ermənistan Respublikasının rəhbərləri ilə əlaqəyə girib atəşin saxlanması təkliflərini verdik və bu məsələlərlə ciddi surətdə məşğul olduq. Eyni zamanda, biz təhlükənin çox böyük olduğunu hiss edərək, dərk edərək, o sahədə Ermənistanın güclü hərbi qüvvələrinin toplandığını hiss edərək bütün qüvvələrdən istifadə edib, bütün imkanlardan istifadə edib muxtar respublikanın, xüsusən bizim sərhədlərin müdafiəsini təşkil etmək işləri ilə məşğul olduq.

Beş gündür ki, Naxçıvanın bütün qüvvələri – Dövlət Müdafiə Komitəsinin rəhbərliyi altında Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşları, zabitləri, Xalq Cəbhəsinin könüllü müdafiə dəstələrinin qüvvələri – hamısı toplaşib Naxçıvanın müdafiəsi ilə məşğuldur. Təəssüf ki, döyüşlər çox qanlı xarakter daşıyır, bizim itkilərimiz olmuş, Sədarək kəndində çox dağıntılar olmuşdur, başqa bir neçə kəndə də Ermənistan ərazisindən top atəşləri açılmışdır, bəzi yerlərdə yaralananlar və kəndlərdə evlərin dağılması vardır. Bu, şübhəsiz ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasına hərbi təcavüz kimi qəbul olunmalıdır və biz bunu ilk dəqiqələrdən belə də qiymətləndirmişik, bu mövqedən də hərəkət edərək öz tədbirlərimizi görmüşük.

Bu beş gün ərzində bizim həmvətənlərimizdən, qoçaqcasına döyüşənlərdən tələf olanlar olmuş, 120 nəfərə qədər – hələ bunun miqdarı dəqiqləşdirilir – qəhrəmancasına həlak olmuşdur, itkin düşənlər də var, təxminən 90 nəfərə qədər yaralanmışlar. Ona görə də bu gün imkandan istifadə edib Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin,

Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin adından həlak olan həmvətənlərimizin, vətən yolunda qəhrəmancasına həlak olan həmvətənlərimizin ailələrinə dərin hüznlə başsağlığı verirəm. Allah onlara səbir versin deyirəm. Allah cəmi şəhidlərə rəhmət eləsin.

Bizim tədbirlərimiz həm siyasi xarakter daşımış, həm də respublikanın ərazisini müdafiə etmək tədbirlərindən ibarət olmuşdur. Dəfələrlə Ermənistan Respublikasının rəhbərlərinə müraciətimiz may ayının 18-də öz nəticələrini verməmişdir. Ondan sonra da bizim müraciətlərimiz olmuş, təəssüf ki, biz lazımi cavab ala bilməmişik. Ancaq bu hadisə baş verən kimi biz dünya ictimaiyyətinə müraciət etdik, Türkiyəyə müraciət etdik. Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl, Türkiyənin xarici işlər naziri Hikmət Çətin, Türkiyənin Baş nazirinin birinci müavini Ərdal İnönü elə o gün – may ayının 18-də Naxçıvanla, mənimlə əlaqə saxladılar, vəziyyəti öyrəndilər və bu hadisəyə öz münasibətlərini bildirdilər, bizə təskinlik verdilər və Türkiyə tərəfindən dərhal lazımi tədbirlər görüldüyünü bizə çatdırdılar. May ayının 18-də Süleyman Dəmirəl Budapeşt şəhərindən telefon etmişdir; Hikmət Çətin Parisdən telefon etmişdir; Ərdal İnönü Ankaradan telefon etmişdir; həmin gün axşam Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl Ankaraya qayıdan kimi gecə, demək olar ki, saat 23.30 dəqiqədə Ankarada Bakanlar Qurumunun, yəni Türkiyənin Nazirlər Kabinetinin iclası çağırılmış, böyük bir bəyanat qəbul olunmuş və bu bəyanat da bütün dünyaya elan edilmişdir. Ondan sonrakı günlərdə də – ayın 19-da da, 20-də də bu günə qədər hər gün Türkiyənin rəhbərləri – Baş naziri, xarici işlər naziri və başqa rəhbər şəxslər Naxçıvanla əlaqə saxlayırlar, telefonla zəng edirlər, mənimlə danışirlər, məlumat alırlar və böyük siyasi, diplomatik tədbirlər görürlər, Naxçıvana böyük yardım edirlər. Amerikada xəstəxanada olan Türkiyənin Prezidenti

Turqut Özal da çıxış etmiş, bəyanat vermiş və Türkiyəni Naxçıvana yardım etməyə çağırmışdır.

Bütün bu siyasi tədbirlərin nəticəsində dünya ictimaiyyəti, demək olar ki, may ayının 18-də dərhal çox böyük məlumatlar ala bilmiş, kütləvi informasiya orqanları – radio, televiziya, qəzetlər elə o gün Naxçıvana hərbi hücum haqqında böyük məlumatlar yaymışdır və onların hamısı bizə mənəvi yardım olmuş, bizim bu çətin dövrümüzdə, şübhəsiz ki, Ermənistan Respublikasının rəhbərliyinə böyük təsir etmək şəraiti yarada bilmişdir.

Eyni zamanda, qeyd etdiyim kimi, biz Ermənistanın rəhbərləri ilə də əlaqə saxlamağa çalışmışıq; həm ayın 18-də, həm də ondan sonrakı günlərdə – mayın 19-da, 20-də mən Ermənistanın prezidenti Levon Ter-Petrosyanla telefonla danışmışam, çox ciddi tələblər qoymuşam, təklif etmişəm ki, atəş dayandırılmalıdır və biz bu qanlı hadisəyə təcili olaraq son qoymalıyıq. Düzdür, onlar hər dəfə telefon danışqlarında özlərində də atəşi dayandırmaq meyli olduğunu, yaxud da qərarı olduğunu bildirmişlər. Ancaq yenə də atəşin dayandırılmasına nail ola bilməmişik. Ermənistanın prezidenti Ter-Petrosyandan əlavə oranın hərbi naziri Vazgen Sarkisyanla, prezidentin müşaviri Aşot Manuçaryanla, başqa rəhbər şəxslərlə də bizim danışqlarımız olubdur. May ayının 19-da və 20-də sərhəddə Naxçıvan Muxtar Respublikasının və Ermənistanın nümayəndələri görüşmüşlər, atəşi dayandırmaq haqqında danışqlar aparmışlar, şərtlər qoymuşlar. Təəssüf ki, bunlar öz nəticəsini verməmişdir. May ayının 20-də Levon Ter-Petrosyanla mən telefonla danışarkən o, rəsmi bəyanatının məzmununu mənə çatdırdı. Bu bəyanatda o göstərir ki, onlar, yəni Ermənistanın rəhbərliyi Naxçıvan ilə Ermənistan arasında olan sərhədlərdə sabitliyi təmin etmək üçün saziş bağlamaq, müqavilə əldə etmək qərarına

gəliblər və dərhal danışıqlar aparıb müqavilə imzalamağa hazır olduqlarını bildirirlər. Bu bəyanat mənə çatdırılanda mən Ermənistanın prezidentinə bildirdim ki, biz bu təklifləri əvvəldən də demişik, bu təkliflərlə biz razıyıq, ancaq bunları həyata keçirmək üçün birinci növbədə atəş tezliklə dayandırılmalıdır. Dünən – günün birinci hissəsində atəş əvvəlki günlərə nisbətən bir az sakit olubdur, günün ikinci hissəsində yenə bir qədər şiddətlənib və qeyd etmək lazımdır ki, dünən toplardan açılan atəşlər yenə Ermənistan tərəfindən olmuşdur. Bunu orada olan rus qoşunlarının müşahidəçiləri də qeyd edirlər. Bu gün isə səhərdən hələ ki müəyyən qədər sakitlik var, ara-sıra xırda atışmalar var, amma sakitlik əldə oluna bilmişdir».

Respublikanın günbəgün uçuruma yuvarlandığı, insanların çövrəklə imtahana çəkildiyi bir vaxtda Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən islahatlar, qonşu dövlətlərlə qurulan iqtisadi-siyasi münasibətlər, iqtisadiyyatda əldə edilən müsbət dəyişikliklər fonunda Heydər Əliyevin yenidən Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi vətəndaşların ümumi arzusuna çevrilmişdi. Öz hakimiyyəti dövründə insanların bu istəyini gözəl bilən, onun qarşısını almaq üçün cürbəcür çirkin yollara əl atan Ayaz Mütəllibov isə Heydər Əliyevin Azərbaycan Prezidenti seçilməsini əngəlləmək üçün hətta Konstitusiyaya yaş senzi maddəsini də (1990-cı il Azərbaycan Konstitusiyası, maddə 121, hissə 2) daxil etmişdi. 1992-ci ilin aprel ayında xalqın iradəsinin ziddinə qəbul edilmiş bu anti-demokratik dəyişikliklərin ləğv edilməsi üçün mübariz ruhlu insanların bir qrupu Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qarşısında 13 gün davam edən mitinq keçirərək Konstitusiyadan yaş senzi maddəsinin çıxarılmasını, Heydər Əliyevin prezident seçkilərində namizədliyinin qeydə alınmasını tələb edirdilər. Eyni zamanda, ziyalılar, sadə adamlar Naxçıvan MR-ə üz tutaraq Heydər Əliyevlə görüşlər keçirir, xalqı düşdüyü acı-

nacaqlı vəziyyətdən çıxarmaq üçün ondan kömək istəyir, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində mitinqlər keçirməklə müdrik siyasətçinin respublika rəhbərliyinə qayıtmasını tələb edirdilər. Həmin illər müəyyən səbəblərdən Naxçıvana gedə bilməyənlər isə MR Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevin ünvanına minlərlə müraciətlər, teleqramlar göndərərək xalqı düşdüyü bu bəlalardan qurtarmağı xahiş edirdilər.

Tarixi zərurətdən yaranan partiya

Tarixi gerçəkliklər sübut edir ki, dövlət və cəmiyyət həyatında müəyyən rol oynayan, demokratik, hüquqi, sivil, dünyəvi dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən, əsas atributlarından sayılan siyasi partiyalar, adətən, zərurətdən və milli tələbatdan yaranırlar. Bu mənada, müstəqilliyə yenicə qovuşmuş Azərbaycanda milli mənafe və dövlətçilik maraqlarının təmsilçisi olmaq kimi müqəddəs amalı özünün siyasi ideali, əsas strateji xətti seçən YAP-ın yaranması tarixi zərurətdən, o illərdə mövcud olmuş ideoloji-siyasi durumun doğurduğu milli tələbatdan irəli gəlmişdir. Heydər Əliyev ideyalarının daşıyıcısı olan bir partiyanın siyasi səhnəyə vəsiqə alması həm də 1988-ci ildən başlayaraq respublikamızda cərəyan edən hadisələrin yekunu, ictimai-siyasi şəraitin məntiqi nəticəsi idi. Azərbaycanda siyasi qurumların formalaşması prosesi 80-ci illərin sonundan başlanan xalq hərəkətinin gedişində özünü büruzə vermiş, 1990-cı ilin əvvəllərində bir sıra siyasi təşkilatlar yaranmışdı. Lakin yaradılan qurumlar ölkəni düşdüyü ağır iqtisadi, siyasi, mədəni böhrandan nəinki qurtara bilmədi, əksinə, hakimiyyətdə olan və bir-birini əvəz edən siyasi qüvvələr respublikadakı vəziyyəti daha da ağırlaşdıraraq təhlükəli böhran vəziyyətinə çatdırdılar. Ölkəni bürümüş dərin siyasi, iqtisadi, sosial gərginlik xalqın qabaqcıl hissəsi olan ziyalıları, tanınmış insanları son dərəcədə narahat edirdi. Məhz ona görə də Azərbayca-

nın taleyini düşünən insanlar ölkəni böhrandan çıxara biləcək yeni bir partiya yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etdilər və xalqın sınaqdan keçirilmiş lideri Heydər Əliyevin şəxsiyyəti ətrafında birləşdilər.

Azərbaycanın düçar ola biləcəyi fəlakətlərin qarşısının vaxtında alınması məqsədi ilə xalqın sağlam qüvvələrinin möhtərəm Heydər Əliyevin ətrafında birləşmək niyyəti yalnız bir qrup ziyalının deyil, respublikamızın bütün bölgələrində, şəhər və kəndlərində ayrı-ayrı vətəndaşlar, müxtəlif sosial qruplar arasında eyni zamanda başlanmışdı. İlk dövrlərdə kortəbii başlanan dağınıq fəaliyyət getdikcə daha mütəşəkkil xarakter almış və yeni partiyanın yaradılması üçün cənab Heydər Əliyevə yazılı müraciət edilməsi zərurətini doğurmuşdu. Məhz belə bir vaxtda – 1992-ci ilin 16 oktyabrında 91 nəfər nüfuzlu Azərbaycan ziyalısının imzası ilə Naxçıvana, Heydər Əliyevə müraciət göndərildi. Azərbaycanın yeni tarixinə «91-lər»in müraciəti» kimi daxil olmuş həmin sənəd bütövlükdə xalqın arzu və istəklərinin ifadəsi idi. Azərbaycanın görkəmli və nüfuzlu şəxsiyyətlərinin imzaladıqları müraciətdə Heydər Əliyevdən yeni yaradılacaq siyasi partiyaya rəhbərlik etmək xahiş olunurdu. Müraciəti imzalayanlar yaxşı bilirdilər ki, yeni müstəqillik qazanmış ölkəni düşdüyü ağır və dözülməz vəziyyətdən çıxarmağa qadیر yeganə şəxsiyyət məhz Heydər Əliyevdir!

Hadisələrin bu cür inkişafı, şübhəsiz, AXC–Müsavat hakimiyyətini də ciddi narahat edir, onlar Heydər Əliyevi «zərərsizləşdirmək» üçün ən müxtəlif vasitələr üzərində «baş sındırırdılar». Heydər Əliyevin şəxsiyyətinin nüfuzundan qorxan mərkəzi hakimiyyətin nümayəndələri Naxçıvan Muxtar Respublikasının muxtariyyətinin ləğvi barədə çıxışlar edirdilər. Bu, həm də Qars Müqaviləsinin nüfuzdan düşməsi və Naxçıvanın Türkiyədən ala biləcəyi təhlükəsizlik təminatına vurulan zərbə demək idi.

Həmin dövrdə Heydər Əliyevin fiziki cəhətdən məhv edilməsi üçün də ciddi cəhdlər göstərilirdi. Bakıdan göndərilən

hərbi qruplaşma 1992-ci ilin 24 oktyabrında Naxçıvan MR-in qanuni hakimiyyətini devirmək üçün Naxçıvan Televiziya-sının və Daxili İşlər Nazirliyinin binasını ələ keçirdi. Lakin naxçıvanlıların Heydər Əliyevə tükənməz inam və sədaqəti nəticəsində bütün bu xəyanətlərin qarşısı zamanında alındı. Muxtar respublika sakinləri Ali Sovetin binası ətrafında canlı sədd quraraq ümummilli lideri qorudular. Nəticədə Naxçıvan-da zorakılıqla hakimiyyəti devirmək istəyən qüvvələr özləri məğlub oldular.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu hadisələrlə bağlı 27 yanvar 1993-cü il tarixdə «Nezavisimaya qazeta» müxbirinin sualına cavab olaraq demişdi: *«Naxçıvan ölkənin qanunları çərçivəsində öz Konstitusiyasına və hüquqlarına malik olan muxtar respublika kimi Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Bunun tam aydın olmasına baxmayaraq, AXC-nin Naxçıvan şöbəsinin rəhbərliyi öz qeyri-qanuni silahlı dəstələrinin gücü ilə oktyabrın 24-də Naxçıvan DİN-in və Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin binalarını zəbt etmişdilər. Onlar şənbə günündən və işdə növbətçidən başqa digər əməkdaşların olmamasından istifadə etmişdilər. Naxçıvanın Xalq Cəbhəsi yeganə məqsəd güdürdü – dövlət çevrilişi etmək və hakimiyyəti ələ keçirmək. Vəziyyət çox gərgin idi. Naxçıvan hakimiyyətinin Xalq Cəbhəsinin qeyri-hüquqi hərəkətlərinə son qoymaq haqqında dəfələrlə xəbərdarlığı müsbət nəticəyə gətirmədi. Prezident Ə.Elçibəylə mənim telefon danışqlarım da təsiredici nəticə vermədi. Bunlar təbii olaraq xalqın etirazına səbəb oldu.*

Naxçıvan Ali Məclisinin binasının müdafiəsinə meydana 30 mindən çox əhali toplanmışdı. Onlar Xalq Cəbhəsinin qeyri-qanuni hərəkətlərini müsbət qarşılamadılar. Elə şərait yaranmışdı ki, qan tökülə, vətəndaş müharibəsi başlana bilərdi. Biz öz tərəfimizdən hadisələrin bu cür cərəyan etməməsi üçün lazımi tədbirlər gördük. Bir neçə saatdan

sonra Xalq Cəbhəsinin silahlı dəstələri xalqın təzyiqi altında DİN və Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin binalarını tərk etməyə məcbur oldular. Bu hadisələr Naxçıvanda vəziyyəti gərginləşdirdi. Xalq Cəbhəsi onsuz da son zamanlar aşağı olan nüfuzunu tamamilə itirdi.

İndi əhali arasında Xalq Cəbhəsinə qarşı hədsiz mənfi münasibət yaranır. Biz bu hadisəni Naxçıvan Ali Məclisində müzakirə etdik. Deputatlar onu dövlət çevrilişinə cəhd kimi qiymətləndirdilər. Bizim qərarımız mətbuatda dərc olunub. Respublikanın Prezidentinə, Ali Sovetinə və Nazirlər Kabinetinə göndərilib. Amma bir aydan çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan rəhbərliyi indiyədək öz münasibətini bildirməyib.

Azərbaycan Konstitusiyasına və qanununa hökmən əməl etməyinə and içməyinə baxmayaraq, ali rəhbərliyin nəinki Naxçıvan Ali Məclisinin qərarına, hətta qanuni seçilmiş hakimiyyəti antikonstitusion silahlı yolla devirmək cəhdinə biganəliyi haqlı təəccüb doğurur».

Bununla belə, AXC–Müsavat cütlüyü Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranmasına mane ola bilmədi. Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin, onun bütövlüyünün təhlükə qarşısında qalması, ölkədə hökm sürən hərcmərclik, vətəndaş qarşıdurması, insanların yaşayış səviyyəsinin düşməliyi və bu vəziyyətin getdikcə daha şiddətli hal alması ilə bağlı ziyalıların narahatlığını və həyəcanını bölüşən Heydər Əliyev cavab məktubunda yaranmış vəziyyəti təhlil etmiş və çıxış yollarını göstərmişdi. Məktubda vurğulanırdı ki, ölkəmizin qarşısında duran vəzifələr – müstəqil dövlətin qurulması, milli-demokratik dövlət atributlarının formalaşdırılması, dövlətin suverenliyinin, təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, vətəndaşların dinc, firavan həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və digər vəzifələr tələpçilik məsələlərdir. Və bütün bunlar həm ölkə rəhbərliyindən, həm də hər bir vətəndaşdan ciddi səylər tələb edir:

«Hörmətli ziyalılar!

16 oktyabr 1992-ci il tarixli «Səs» qəzetində dərc olunan müraciətinizlə böyük diqqət və ehtiramla tanış oldum. Müraciətinizdən, mətbuat və televiziyadan, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn məktublardan aldığım məlumatlardan aydın olur ki, respublikada ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyət son dərəcə ağırdır. Bu şəraitdə Azərbaycan ziyalılarının narahatlığı haqlıdır və təqdirəlayiqdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi əldə etməsi tarixi hadisədir və şübhəsiz ki, bütün azərbaycanlıları, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını hədsiz dərəcədə sevindirir. Eyni zamanda, bu əlamətdar hadisə müstəqil Azərbaycan dövləti, Azərbaycan xalqı qarşısında çox məsul, mürəkkəb, çətin vəzifələr qoyur. İndi əsas vəzifə dövlətçiliyin, müstəqilliyin bərqərar olunmasını, milli-demokratik dövlətin formalaşmasını, müstəqil Azərbaycanın suverenliyini, təhlükəsizliyini təmin etmək və vətəndaşlara azad, xoşbəxt, firavan həyat şəraiti yaratmaqdan ibarətdir. Bu xeyirxah və şərəfli işə hər bir vətənpərvər öz layiqli töhfəsini verməlidir.

Bununla bağlı və Sizin müraciətinizə cavab olaraq bəzi fikirlərimi və arzularımı açıqlamaq istəyirəm. Hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi əldə etməsi təxminən səksəninci illərin əvvəllərindən başlanmış, keçmiş Sovetlər İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsidir. Bu tarixi-obyektiv proseslər Sovet İttifaqının dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixin səhnəsindən çıxmasına və 15 müttəfiq respublikanın hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bundan sonrakı hadisələr – yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq

təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması təbii bir haldır və beynəlxalq, dövlətlərarası hüquq normalarının qanunauyğun təzahürüdür.

Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin, o cümlədən də Xalq Cəbhəsinin xidməti saymaq olmaz. Təkrar edirəm, bu, tarixi-obyektiv proseslərin nəticəsidir, taleyin və zamanın Azərbaycan xalqına, eləcə də keçmiş müttəfiq respublikaların xalqlarına əvəzsiz töhfəsidir.

Beləliklə, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərvətidir və heç cür yol vermək olmaz ki, bu, ayrı-ayrı siyasi partiyaların, qurumların, şəxslərin müstəsna səlahiyyətinə, monopoliyasına çevrilsin. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, milli-demokratik dövlətin, hüquqi cəmiyyətin yaradılması bütün ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi potensialdan maksimum istifadə olunmasını tələb edir. Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olur. Güman edirəm ki, bu yolda əsas vəzifələr aşağıdakından ibarətdir.

Birinci. Azərbaycanın müharibə vəziyyətindən çıxması və Qarabağ probleminin tezliklə həll olunması. Artıq beş ildir ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında müharibə gedir, ərazimizin bir hissəsini itirmişik. Ermənistanla həmsərhəd bölgələrin bir çox yaşayış məntəqələri dağılmış, minlərlə insan həlak olmuş, yaralanmış, şikəst və əlil olmuşlar. Respublikada yüz minlərlə yurdlarından didərgin düşmüş, ağır vəziyyətdə yaşayan qaçqınlar var. Respublikaya misli görünməmiş hədsiz maddi və mənəvi ziyan dəyib. Ən dəhşətlisi budur ki, bütün bu faciələrin hələ də sonu görünmür. Bir il bundan əvvəl olduğu kimi, bu gün də Azərbaycanın rəh-

bər dövlət orqanlarının Qarabağ problemi haqqında dəqiq, aydın konsepsiyası və lazımi hərbi-siyasi strategiyası yoxdur. Belə təsəvvür yaranır ki, Qarabağda və başqa sərhəd zonalarında hərbi əməliyyatlar özbaşına gedir.

İkinci. Azərbaycanda sosial-iqtisadi böhranın dərinləşməsi, xalqın güzəranının gündən-günə ağırlaşması böyük həyəcan doğurur. Respublika iqtisadiyyatının cari ilin doqquz ayındakı vəziyyəti barədə statistik məlumatlar insanı dəhşətə gətirir.

Milli gəlirin istehsalı 25 faiz, sənaye məhsullarının istehsalı 25 faiz aşağı düşmüşdür. Kənd təsərrüfatında və əsaslı tikintidə vəziyyət daha da ağırdır. Əgər Azərbaycan iqtisadiyyatının səviyyəsinin son 5-6 il ərzində dayanmadan aşağı düşməsinə nəzərə alsaq, o zaman respublikanın necə böyük fəlakətlə üzləşdiyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Azərbaycan tükənməz təbii sərvətlərə, zəngin sənaye, aqrar və sosial ehtiyatlara, lazımi intellektual potensiala, əsaslı istehsal fondlarına, istənilən qədər işçi qüvvəsinə malikdir. Bütün bunlardan respublikanın müstəqilliyini möhkəmlətmək və insanların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün səmərəli istifadə olunmalıdır. Aqrar sahədə təkcə bir il ərzində istehsalı yüksəltməklə kənd təsərrüfatı məhsullarını xeyli artırmaq mümkündür. Təəssüf ki, respublikanın belə zəngin daxili imkanlarından lazımi səviyyədə istifadə olunmur.

Belə qənaətə gəlmək olur ki, dövlət və hökumət orqanlarının respublikanı ağır vəziyyətdən çıxarmağa yönəldilən aydın iqtisadi proqramı, strategiyası, əhalinin həyat səviyyəsini günü-gündən yaxşılaşdırmaq üçün konkret tədbirləri yoxdur. Müşahidələr göstərir ki, bu sahədə də çox işlər kortəbii aparılır.

Üçüncü. Bu gün respublikada aparılan kadr siyasəti çox haqlı olaraq geniş xalq kütləsinin etiraz və narazılıqlarına

səbəb olur. Rəhbər vəzifələrə təyinatlar iş qabiliyyəti, biliyi, bacarığı, təsərrüfat və idarəetmə işlərindəki təcrübəsi nəzərə alınmadan, yalnız Xalq Cəbhəsinə mənsubiyyətinin əsas götürülməsi hüquq normalarına uyğun deyil, ağır nəticələr verə bilər. Xalq Xalq Cəbhəsinə heç zaman belə müstəsna hüquq və səlahiyyət verməmişdir. Ötən illər və onilliklər ərzində respublikada dövlət idarəetmə, iqtisadiyyat, elm, mədəniyyət və sosial sahələrdə kifayət qədər bilikli, təcrübəli, səriştəli, yüksək mədəniyyətə malik kadrlar hazırlanmışdır. Onların hamısı ictimai-siyasi təşkilatlara, partiyalara mənsubiyyətindən asılı olmayaraq fəal quruculuğa cəlb edilməlidir.

Azərbaycandan kənarda, Rusiyada, Ukraynada və başqa respublikalarda ölkənin mötəbər, nüfuzlu ali məktəblərində, elm mərkəzlərində, ali hərbi məktəblərdə təhsil almış və böyük təcrübə toplamış azərbaycanlılar yaşayır. Onları öz vətənlərində müstəqil Azərbaycanın həyatının müxtəlif sahələrində çalışmağa cəlb etmək üçün tədbirlər görmək lazımdır. Yeniləşən, demokratikləşən müstəqil Azərbaycana onlar öz səmərəli fəaliyyətləri ilə çox böyük fayda verə bilərlər.

Bu gün bolşeviklərin və kommunistlərin özünü doğrultmayan təcrübələrindən yenidən istifadə olunmasına yol verilməməlidir. Təəssüf ki, son aylar bu təcrübə respublikada geniş tətbiq edilir.

Dördüncü. Müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi hər şeydən əvvəl respublikada qanunların toxunulmazlığından, qanunun aliliyindən asılıdır. Totalitarizmdən tamamilə xilas olmaq yalnız demokratiyanın ardıcıl inkişafı, siyasi plüralizm, insan azadlığı şəraitində mümkündür. Söhbət söz, vicdan, din, təşəbbüskarlıq və sahibkarlıq, mülkiyyətçilik, seçib-seçilmək azadlığından gedir.

Azərbaycanda yaşayan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, dilindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bu demokratik azadlıqlara və hüquqlara malik olmalıdır. Əfsuslar olsun ki, bu sahədə də respublikada ötən yarım ildə heç bir dəyişiklik baş verməmişdir. Fikrimcə, yeni müstəqil dövlətin quruculuğu prosesinə vətəndaşların hamısı, əhalinin bütün təbəqələri cəlb olunmalıdır. Yeni müstəqil Azərbaycan bütün Azərbaycan xalqınındır. Hamı onun tərəqqisinə çalışmalıdır. Bu işdə heç kəsə məhdudiyyət qoyulmamalıdır.

Beşinci. Son zamanlar Azərbaycanın parçalanmasına yönəldilmiş meyillərin təzahürü böyük təhlükə yaradır. Belə meyillərin qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır. Yaranan problemlər sivilizasiya və demokratik yollarla həll edilməlidir. Azərbaycan onilliklərlə, yüzilliklərlə onun ərazisində yaşayan bütün insanların vətəni olmuşdur. Yaranmış vahid, bütöv Azərbaycanın demokratik prinsiplər əsasında qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi üçün mühüm vəzifə və əsas şərtidir.

Azərbaycanın bugünkü həyatı və gələcək taleyinə dair digər problemlər də məni narahat edir. Lakin Sizin müraciətinizə cavab verərkən yuxarıda göstərilən məsələlərə daha öncə diqqət yetirməyi lazım bilirəm. Zənnimcə, onların ən qısa müddətdə həlli müstəqil Azərbaycan dövləti üçün son dərəcə vacibdir. Azərbaycanın çağdaş və gələcək taleyi ilə bağlı bu problemlərinə biganə qalmağa heç kəsin haqqı yoxdur.

Güman edirəm ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcək həyatının və fəaliyyətinin əsasını təşkil edən demokratiya və siyasi plüralizm şəraitində Sizin müraciətinizdə göstərilən yeni Azərbaycan siyasi partiyasının yaradılması obyektiv zəruriyyətdən doğulur.

Belə partiya Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edərək yeni müstəqil Azərbaycan dövlətinin möh-

kəmləndirilməsində və inkişafında tarixi rol oynaya bilər. Əgər belə partiya yaradılsa, onun fəaliyyətində fəal iştirak etməyə hazıram».

Nəhayət, mütərəqqi fikirli insanlar 1992-ci ilin iyun ayında bir araya gəlib, yeni siyasi mübarizə yolu seçərək Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə partiya yaratmaq qərarına gəldilər. Həmin il noyabr ayının 21-də Naxçıvan şəhərində bu partiyanın təsis konfransı keçirildi və Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı. AXC hakimiyyətinin ümummilli liderin Bakıya gəlməsinə ciddi maneələr yaratması ucbatından partiyanı yaratmaq istəyən insanların bir hissəsi – 550 nəfərdən ibarət təşəbbüs qrupu Naxçıvana gedərək təsis konfransını orada keçirməyə nail oldu. Təsis konfransı Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması haqqında qərarı, partiyanın proqram və nizamnaməsini qəbul etmiş, Heydər Əliyev yekdilliklə partiyanın sədri seçilmişdi. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan tarixində öz üzərində böyük tarixi missiya götürən və xalqımızın həyatında mühüm hadisəyə çevrilən Yeni Azərbaycan Partiyası yaranmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev partiyanın yaradılmasından bir neçə gün sonra «Səs» qəzetinə müsahibəsində demişdir: *«Yeni qurduğumuz partiya bütün partiyalardan fərqlənməli, demokratik əsaslarla yaranmalıdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, demokratiyanı inkişaf etdirmək, siyasi plüralizmə tamamilə geniş şərait yaratmaq, insanın bütün hüquqlarının qorunmasını təmin etmək, Vətənimizdə yeni bir hüquqi cəmiyyət yaratmaq yolu ilə gedən bir partiyanın yaranması zəruridir».*

YAP yarandığı gündən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunvericiliyi çərçivəsində, özünün nizamnaməsi və proqramı əsasında fəaliyyət göstərən, sıralarında respublikamızda hüquqi dövlət, sabit və sosialyönlü iqtisadiyyat, vətəndaş cəmiyyəti qurmaq ideyalarını qəbul edən vətəndaşları birləşdirən sağ mərkəzyönlü siyasi partiya kimi fəaliyyət

yətə başlamışdır. Partiyanın proqramında irəli sürülmüş əsas vəzifələr dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin qurulması, vətəndaşların dinc və firavan həyatının təmin edilməsidir. Partiya məfkurəsinin əsasını təşkil edən müstəqil dövlətçilik, qanunçuluq, azərbaycançılıq, yaradıcı təkamül, vətəndaş həmrəyliyi və sosial ədalət prinsipləri YAP-ın qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsinin ideya təminatı olaraq mahiyyətə Azərbaycanın siyasi gələcəyinin də ideya bazasını şərtləndirmişdir.

Müstəqil dövlətin xilaskarı və qurucusu

«Biz 1991-ci il oktyabrın 18-də ölkəmizin müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktını qəbul etməklə bütün dünyaya bəyan etdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Biz on ildir ki, müstəqil dövlət kimi yaşayırıq. Bu illər ərzində çətin və olduqca şanlı, şərəfli yol keçmişik. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bərabərhüquqlu üzvüyük. Dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının üzvüyük. Son olaraq bu ilin əvvəlində dünyanın mötəbər beynəlxalq təşkilatlarından birinə – Avropa Şurasına da qəbul olunduq. Biz bunlarla fəxr edirik və xalqımızın fəxr etməyə haqqı var. Amma xalqımız üçün bu qürur hissini yaradan, bu iftixar hissini verən odur ki, o, artıq azad yaşayır, öz taleyinin sahibidir və Azərbaycan xalqının dünya xalqları içərisində imzası var. Azərbaycan artıq on il müstəqil dövlət kimi yaşayaraq imtahanlardan keçibdir».

Heydər ƏLİYEV

Müstəqillik əldə edən Azərbaycan dünyanın diqqət mərkəzinə çevrilməkdə idi və bunun əsas səbəblərindən biri də Azərbaycanın bir çox həyatı əhəmiyyət kəsb edən siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın yaxın və uzaq, böyük və kiçik dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatların diqqətini özünə cəlb edən təbii bir məkanda yerləşməsi, iki qitənin qovşağında və mühüm strateji əhəmiyyətli ərazidə olması idi. Bu səbəbdən müstəqillik əldə olunduqdan sonra elə ilk dövrlərdə respublikamızda dünyanın nə-

həng dövlətlərinin mənafeləri toqquşmağa, onlar arasında nüfuz dairəsi uğrunda dərin rəqabət mübarizəsi getməyə başlamışdır. Belə bir şəraitdə siyasi istiqlalilik əldə edilməsi, inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçilməsi uzun müddət xarici aləmlə mövcud olmuş köhnə əlaqələr sistemində yenidən baxılması və bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı münasibətlərin yaradılması üçün mühüm zəmin təşkil etmişdir.

Xaos və anarxiya mərhələsi

Kommunist imperiyasının süqutu böyük bir ərazidə geosiyasi vəziyyəti kökündən dəyişdirərək Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə müstəqil subyekt kimi yer tutması, qloballaşma şəraitində xarici əlaqələrinin səmərəliyinin artırılması və intensivləşdirilməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən respublikanın mənafeyinə uyğun olaraq istifadə edilməsi üçün geniş perspektivlər açmışdı.

Lakin bu dövrlərdə Azərbaycan üçün daha bir problem hökumətin xarici siyasət sahəsində ardıcıl və prinsiplial kursunun yoxluğu, həmçinin qonşu ölkələrin bəziləri ilə münasibətlərin düşmənçilik həddinə çatdırılması idi. Xüsusən də AXC–Müsavat cütlüyünün hakimiyyəti dövründə qeyd olunan problemlər özünü daha kəskin şəkildə büruzə verir, dövlətin strateji mənafeələrini, regional və beynəlxalq münasibətlər sahəsində dövlət siyasətinin əsas mahiyyətini müxtəlif səviyyəli dövlət rəhbərləri fərqli şəkildə izah edərək bir-biri ilə uzlaşmayan açıqlamalar verir, addımlar atırdılar ki, bu da yenidən müstəqilliyini əldə edən Azərbaycanın beynəlxalq vəziyyətinə mənfi təsir göstərir, ona qarşı edilən təzyiqləri artırırdı. Xüsusən Azərbaycanın qonşu dövlətləri olan Rusiya və İran kimi ölkələrlə münasibətlərini kəskinləşdirməsi, reallığa əsaslanma-

yan siyasət yürütməsi və nəticəsi düşünülməyən açıqlamalar verilməsi müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanla qarşı həmin ölkələrin elə də xoş olmayan münasibət sərgiləməsinə şərait yaratmışdır.

Populist xarakterli çıxışlar, məsələn, Cənubi və Şimali Azərbaycanın təcili birləşdirilməsinə dair çağırışlar və bu qəbildən olan, özü də yüksək səviyyələrdə səslənən fikirlər Azərbaycan haqqında beynəlxalq sferada mənfi rəy yaradır, ölkənin beynəlxalq imicini ciddi zərbə altına alırdı. Elə bunun nəticəsi idi ki, yeridilən yanlış xarici siyasət Azərbaycanın ilk olaraq regionda, bunun ardınca isə beynəlxalq aləmdə təklənməsinə münbit şərait yaradırdı.

Xarici siyasətdə tarazlaşdırılmamış strategiya Azərbaycanın cənub qonşusu olan İranla münasibətlərinin kəskin siyasi-ideoloji qarşıdurma vəziyyətinə gəlib çıxması ilə nəticələndi. Rusiya ilə də analoji münasibətlər daha çox Ermənistanın lehinə işləməyə başladı. Lakin hakimiyyətdə olan qüvvələrin əvvəlki kimi populizmə meyillənməsi və yol verilən səhvlərin acı nəticələrindən ibrət götürməmək istəkləri Azərbaycanın həmin dövrdə onsuz da kövrək olan beynəlxalq dəyəqlərini daha da zəiflədirdi. Güclü erməni lobbisinin təşkil etdiyi hücumların da qarşısının alınması üçün effektiv müdafiə və əks-hücum strategiyası yox vəziyyətində idi. Elə bu da müstəqilliyin ilk illərində Qərb dövlətlərinin də Azərbaycana münasibətlərində situasiyaya uyğun siyasət yeritməməsi ilə nəticələnməkdə idi ki, bunun da əyani göstəricilərindən biri ABŞ Konqresinin «Azadlığı Müdafiə Aktı»na əlavə etdiyi 907-ci düzəliş oldu. 1992-ci ilin oktyabrında ABŞ Konqresi keçmiş sovet respublikalarına dövlət yardımını tənzimləyən «Azadlığı Müdafiə Aktı» adlı qanun qəbul etmişdi. Bu qanuna edilən 907-ci düzəlişə əsasən ABŞ hökumətinin Azərbaycanın rəsmi strukturlarına yardım göstərməsi qadağan olunurdu. Həmin dövrdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünü müdafiə

edən ABŞ-ın güclü erməni icması bu düzəlişin qəbul olunmasına böyük təsir göstərmişdi. Konqresmenlər erməni icmasının və lobbisinin birtərəfli məlumatları, təbliğatına görə 907-ci düzəliş üçün Azərbaycanın münafişədə olduğu Ermənistanı, guya, blokadada saxlaması, Dağlıq Qarabağ ermənilərinə qarşı zorakılıq işlətməsi səbəblərini əsas kimi qəbul etmiş və beləliklə, belə bir yanlış düzəlişin «Azadlığı Müdafiə Aktı»na əlavə olunmasına razılıq vermişlər. 907-ci düzəlişin qanuni qüvvəyə mindiyi 1993-cü ilin yanvarına qədər isə Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağda nəzarətdə saxladığı son şəhəri olan Şuşanı, vilayətdən kənardakı Laçın rayonunu işğal etmiş, Xocalı şəhərini tutaraq dinc sakinlərə qarşı XX əsrin ən dəhşətli soyqırımlarından birini törətmişlər. 907-ci düzəlişin qəbul olunması nəticəsində yeni müstəqillik qazanmış və böyük çətinliklərlə üzləşən Azərbaycan Respublikası səkkiz il ərzində ABŞ yardımından məhrum olmuşdur. ABŞ tərəfindən müxtəlif formalarda Azərbaycana gələn yardımlar QHT-lər vasitəsilə həyata keçirilsə də, bu, Ermənistana edilən yardımla müqayisədə xeyli məhdud idi.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində xarici siyasətdə yol verilən daha bir səhv müharibə vəziyyətində olan Azərbaycanın «Avropada adi Silahlı Qüvvələr haqqında» müqavilənin Cinah Sazişinə qoşulması olmuşdur. Bu sazişə əsasən, Qafqazda Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan bərabər sayda tank (hər biri 220), zirehli döyüş maşını (220), top (285) və hərbi təyyarə saxlaya bilər. Beləliklə də bu müqavilədə Azərbaycanın hüquqları açıq şəkildə pozulmuş, həm ərazisinin həcmi, həm də əhalisinin sayı nəzərə alınmadan ona Gürcüstan və Ermənistana ayrılan kvota həcmində ağır hərbi texnika saxlamaq hüququ verilmişdir. Halbuki ərazinin həcmi və əhalinin sayına müvafiq bölgü aparılısaydı (qalan bütün dövlətlərdə bölgü məhz bu prinsiplərlə aparılıb), Azərbaycanın kvotası tank üzrə müvafiq olaraq 565, zirehli döyüş maşını üzrə 860, top

üzrə 566 ədəd olmalı idi. Həmin dövrdə Azərbaycan hakimiyyətinin bu sazişə qoşulması onun ən azı müharibə vəziyyətində olması səbəbindən xarici siyasətdə yol verdiyi daha bir ciddi səhv idi.

1992-1993-cü illərdə Azərbaycan hakimiyyətinin regional və beynəlxalq münasibətlərin xarakterini, əsas tendensiyasını və axarını düzgün müəyyən edə bilməməsi, ayrı-ayrı region dövlətlərinin Azərbaycanda kəşişən və toqquşan təsir və nüfuz dairələrini düzgün qiymətləndirməkdə acizlik çəkməsi, bunun nəticəsində adekvat siyasət yeritməməsi yol verilən ciddi səhvlər sırasında yer alırdı. Bununla yanaşı, Azərbaycanın geostratəji əhəmiyyətini və dünya dövlətlərinin mənafə müstəvisində yerini düzgün qiymətləndirməməsi üzündən düşünülməmiş addımları belə səhvlər sırasında xüsusi qeyd edilməlidir. Son nəticədə yol verilən yanlışlıqlar nəticəsində Azərbaycanın Rusiya və İran kimi region dövlətləri ilə münasibətləri kəskinləşdi, digər tərəfdən isə beynəlxalq himayəni təmin edə biləcək dövlətlərlə əlaqələr zəifləməyə doğru getdi.

Hakimiyyətdə olan AXC–Müsavat cütliüyünün siyasəti ölkə daxilində ictimai həyatın bütün sahələrində xaosun, hərc-mərcliyin baş alıb getməsinə rəvac verirdi. Orduda vəziyyət günü-gündən ağırlaşır, fərarilik halları getdikcə artır, Silahlı Qüvvələr adlanan könüllü qruplaşmalar mərkəzi hakimiyyətə tabe olmur, özlərini sərbəst aparır, düşmənlə vuruşmaqdan əvəzən şəxsi maraqların və maddi mənafeyin girovuna çevrilirdilər. Təbii ki, bu cür hakimiyyət boşluğundan yararlanmaq istəyən daxili və xarici qüvvələrin əsas məqsədi Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoymaq idi. Bu, azmış kimi, ölkədə hakimiyyətə yiyələnmək üçün ayrı-ayrı şəxslər və qruplar arasında qızğın mübarizə gedirdi. Artıq hakimiyyətin ən yüksək rənglərində qruplaşmaların yarandığı açıq-aydın görünürdü və həmin qruplaşmalar arasındakı rəqabət silahlı qarşıdurma həddinə çatmışdı. Nəticə isə acınacaqlı oldu və hakimiyyət strukturla-

rına, o cümlədən silahlı birləşmələrə nəzarəti itirən o zaman-
kı Azərbaycan iqtidarı 1993-cü ilin yayında ölkəni vətəndaş
müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə qoydu.

Həmin illərdə Azərbaycanda hakimiyyətdə xalqın etimad
göstərdiyi siyasi qüvvənin olmaması dövlət idarəçiliyi mexa-
nizmlərinin formalaşmasında ciddi maneəyə çevrilməklə ya-
naşı, daxili böhranın, vətəndaş itaətsizliyinin, xaos və anar-
xiyanın yaranmasına rəvac vermiş, qanunçuluğun və hüquq
qaydalarının təminatı, vətəndaşların azad, təhlükəsiz yaşamaq
hüququnun, ən nəhayət, ictimai asayişin qorunması sahəsində
əsaslı problemlər yaratmışdı. De-yure müstəqilliyini bəyan et-
miş Azərbaycanın de-fakto müstəqil dövlət kimi tanınmasında,
müstəqil siyasət yeritməsində ciddi problemlər mövcud idi.
Bu, həm də hakimiyyətdə yüksək postlarda təmsil olunan bəzi
məmurların müəyyən xarici dövlətlərin diktəsi və təsiri altında
hərəkət etməsi, antimilli mövqe tutması ilə şərtlənirdi.

Respublikada qanunçuluğun, hüquq qaydalarının son də-
rəcə zəif olması, dövlət idarəçiliyinin iflic vəziyyətinə düşməsi,
ayrı-ayrı siyasətçilərin «könüllü döyüşçü» adı altında qanunsuz
silahlı dəstələr yaratması nəticə etibarı ilə hakimiyyətdə olan
qüvvələrin iflasını daha da sürətləndirirdi. Bir tərəfdən ayrı-ayrı
məmurların siyasi «özfəaliyyət dərnəyi» yaradaraq dövlətin o
zamankı rəhbərinə tabe olmaması nəticəsində hakimiyyət böh-
ranının dərinləşməsi, digər tərəfdən isə ölkənin cənubunda və
şimalında separatçıların məkrli niyyətlərlə baş qaldırması ölkə-
dəki vəziyyəti dalana gətirib çıxarmışdı. Cənubda qondarma
«Talış-Muğan respublikası»nın yaradılması təşəbbüslərinin baş
qaldırması da məhz ölkədəki hakimiyyətsizliyin, xaos və anar-
xiyanın, qanunsuzluğun bariz təəcəssümü idi. Yaranmış münbit
şəraitdən istifadə edən sadvalçılar və həmin dövrdə mövcud
olmuş digər etnik-hərbi qruplaşmalar dövlətçilik əleyhinə təx-
ribatçı fəaliyyəti genişləndirirdilər.

Ölkəni siyasi xaos və anarxiya burulğanına sürükləmiş
«Cəbhə hakimiyyəti»nin ayrı-ayrı məmurları yaranmış vəziy-

yətdə hakimiyyəti qorumaq üçün özfəaliyyətlə məşğul olur, qardaş qırğınından çəkinməyərək silahlı zor tətbiq etməyin vacibliyini söyləyirdilər. Xalqın etimadsızlıq göstərdiyi hakimiyyətini zorla qorumaq üçün silaha əl atan AXC rəhbərləri 1993-cü ilin iyun ayının əvvəllərində Gəncədə ciddi hərbi-siyasi məğlubiyyətlə üzləşdikdən sonra ölkədə vəziyyət daha dramatik şəkil almış, respublika vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə bir böhranlı və ağır vəziyyətdə xalqın çıxış yolunu yenə də müdrik rəhbərinin – ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyət sükanı arxasına keçməsində görməsi bir sıra obyektiv reallıqlarla şərtlənirdi. Əksəriyyət başa düşürdü ki, yaranmış ekstremal şəraitdə ölkədə ictimai-siyasi gərginliyi aradan qaldırmaq, qiyamı yatırmaq, qanunsuz silahlı qüvvələri zərərsizləşdirmək, dövlət təsisatlarının normal fəaliyyətini təmin etmək bacarığına malik yeganə – alternativsiz lider məhz Heydər Əliyevdir! Həmin dövrdə xalqın ulu öndərə olan böyük sevgi və inamını dolayısı ilə etiraf etmək məcburiyyətində qalan AXC hakimiyyətinin Heydər Əliyevi acizənə şəkildə Bakıya dəvət etməsi də məhz bu reallıqla şərtlənirdi.

Tarixi qayıdış

Ümummilli liderin 1993-cü ilin 9 iyununda xalqın təkidli istəyinə səs verərək Bakıya qayıtması isə onun nə qədər qətiyyətli, prinsipial, heç bir riskdən çəkinməyən, dövlətinin taleyinə biganə qalmayan fenomen şəxsiyyət olduğunu bir daha təsdiqləyir. Respublikada hərcmərcliyin, dərəbəyliyin hökm sürdüyü, qanunsuz silahlı dəstələrin at oynatdığı, düşmənlə mübarizə apara biləcək nizami ordunun olmadığı, ərazilərinin işğalının gündən-günə genişləndiyi, bir çox xarici dövlətlərin Azərbaycana qənim kəsildiyi, beynəlxalq aləmdə ölkəmizin təkləndiyi bir vaxtda hakimiyyətə gəlib hadisələrin gedişini qısa zamanda dəyişmək, normal məcrasına salmaq böyük

siyasət və müdriklik tələb edirdi. Bugünkü prizmadan bir daha aydın görünür ki, Heydər Əliyevin qan içində çalxalanan paytaxta gəlməsinin özü bir qəhrəmanlıq nümunəsi, liderlik örnəyi idi. Başpozuq bir ölkədə, qardaş qardaşın qanını axıtdığı dövlətdə ulu öndərin təhlükəsizliyinə heç kim zəmanət verə bilməzdi. Ölkəyə rəhbərlik edənlər Gəncədə böyük fəlakətlər törətdiklərinə, qanlar axıtdıqlarına baxmayaraq, günahsız olduqlarını, bu qarşıdurmaya sərəncam vermədiklərini israr edir, bir-birini günahlandırır, canlarını təhlükədən qurtarmağa, sığortalanmağa çalışırdılar.

Ulu öndər Heydər Əliyev bir qrup ziyalı ilə birgə Bakıdan Gəncəyə yola düşərək baş vermiş silahlı qarşıdurmanın əsl səbəblərini araşdırdı, özünün müdrik və uzaqgörən addımları ilə silahlı qarşıdurmanın miqyasının genişlənməsinin qarşısını aldı. Gəncədə olarkən *«Hadisələr dəhşətlidir. Qan tökülüb, cinayət edilib. Bunlar araşdırılmalıdır və bütün qanunu pozmuş adamlar, cinayətdə iştirak etmiş adamlar, cinayəti təşkil etmiş, hansı tərəfdən asılı olmasına baxmayaraq qanun qarşısında məsuliyyət daşımalıdırlar»* deyən ulu öndərimiz bir daha prinsipial mövqeyini ortaya qoymuş, AXC–Müsavat cütliüyünün ölkəni vətəndaş qarşıdurması həddinə çatdırdığını açıq bildirmişdir. İyun ayının 15-də Heydər Əliyevin Azərbaycan Ali Sovetinin Sədri seçilməsi isə ölkədəki kütləvi inamsızlıq, xaos və hərcmərclik mühitinin aradan qalxmasına, siyasi gərginliyin tədricən azalmasına, sözün həqiqi mənasında xalqın böyük fəlakətlərdən qurtulmasına real zəmin yaratmışdır. Bu gün Heydər Əliyev ömrünün mənalı, əzəmətli tarixi olduğu kimi, həm də Heydər Əliyevlə Azərbaycan xalqının sarsılmaz birliyinin, həmrəyliyinə rəmzi təcəssümüdür. Əgər xalqın təkidi ilə Heydər Əliyev həmin gün yenidən hakimiyyətə gəlməsəydi, bugünkü müstəqil Azərbaycanın varlığından danışmaq çətin ki mümkün olacaqdı. Bu qayıdış ilk növbədə Azərbaycanın varlığını, müstəqilliyini, dövlətçiliyini qoruyub

saxladı, ölkəni parçalanmadan, vətəndaş müharibəsindən, düşmən işğalının geniş miqyas almasından xilas etdi. Ümummilli liderin rəhbərliyi altında ölkədə ictimai-siyasi sabitlik təmin olundu, qanunsuz silahlı birləşmələr zərərsizləşdirildi, özbaşınalığın, hərəcmərcliyin, qanunsuzluqların, kütləvi iğtişahların, aclığın, səfalətin qarşısı alındı. Ermənistanın daha geniş ərazilərimizi işğal etməsinin, kütləvi qanlar axıdılmasının qarşısını aldı, atəşkəsin imzalanmasına nail olundu.

Ali Sovetin Sədri seçildikdən sonra ulu öndər Heydər Əliyev ona göstərilən etimadı doğrultmağa çalışacağını vurğulamışdır: *«Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının ənənələri əsasında müasir tələblərlə, dünyada gedən proseslərlə bağlı olaraq təmin olunmalıdır. Bu sahədə mən daim çalışacağam və heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı hissəsini, harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişafına həsr edəcəyəm. Azərbaycan Respublikası, bundan sonra onun başına nə gəliрсə-gəlsin, müstəqilliyini itirməyəcək, yenidən heç bir dövlətin tərkibinə daxil olmayacaq, heç bir başqa dövlətin əsarəti altına düşməyəcəkdir».*

Bu da təsadüfi deyildir ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin Sədri seçilməsi respublikanın çağdaş tarixində dönüş və qurtuluş mərhələsi kimi dəyərləndirilir. Azərbaycan Milli Məclisinin 1997-ci il 27 iyun tarixli qərarı ilə 15 iyunun hər il Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edilməsi də obyektiv reallığa əsaslanır. «Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin, müqəddəratının həll edildiyi ən ağır günlərdə Heydər Əliyevin öz xalqının iradəsinə tabe olaraq ölkə rəhbərliyinə qayıtması, əslində, onun müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqını, milli azadlıq hərəkatında qazanılmış tarixi nailiyyətləri məhv olmaqdan xilas etmək kimi çox çətin, şərəfli missiyanı

könüllü olaraq öz üzərinə götürməsi idi. Bu, sözün əsl mənasında «ömrümün qalan hissəsini də xalqıma qurban verirəm» deyib meydana atılan böyük ürəkli vətən oğlunun öz xalqı, öz vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi», – deyə Milli Məclisin qərarında vurğulanır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev böyük strateq kimi qısa zamanda qiyamçı dəstənin zərərsizləşdirilməsinə nail olmuş, hakimiyyət boşluğunu aradan qaldırmış, ictimai-siyasi sabitliyin, qanunçuluğun gücləndirilməsi istiqamətində real addımlar atmışdı. Ulu öndərimizin xalqımız qarşısındakı müstəsna xidmətlərindən biri də Azərbaycanda süni şəkildə etnik-milli qarşıdurma yaratmaq istəyən, şimalda «Sadval» hərəkatının, cənubda isə qeyri-qanuni dəstə yaratmış Ələkrəm Hübətovun əli ilə həyata keçirilən separatçı hərəkatın qarşısını qətiyyətlə almasıdır. 1993-cü ilin iyul-avqust aylarında xalqımızın böyük dəstəyi ilə bu hadisələrin qarşısını alan, bütün qanunsuz silahlı birləşmələri tez bir zamanda ləğv edən ulu öndərimiz eyni zamanda cəmiyyətdə milli həmrəyliyin, ictimai konsensusun əldə olunmasına, sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınmasına yönəlmiş ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirmişdir.

Məhz bu xilaskar missiyanın nəticəsi kimi Azərbaycan xalqı 1993-cü ilin oktyabrında ulu öndərimiz Heydər Əliyevə etimad göstərərək onu özünün layiqli rəhbəri seçmiş, müdrik liderinin rəhbərliyi altında davamlı və dönməz inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. 1993-cü il oktyabrın 10-da keçirilmiş and-icmə mərasimində *«Belə bir yüksək və məsuliyyətli vəzifəni üzərimə götürərkən birinci növbədə Azərbaycan zəkasına, müdrikliyinə, qüdrətinə güvənirəm, arxalanıram. Azərbaycan xalqının mənə bəslədiyi ümidlər məni bu vəzifəni üzərimə götürməyə məcbur edib. Əmin etmək istəyirəm ki, bu ümidləri doğrultmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməycəyəm»* deyən ümummilli lider müstəqil Azərbaycanın milli

inkişaf strategiyasını özünəməxsus müdrikliklə irəli sürmüş və onun həyata keçirilməsinə başlamışdır.

1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart hadisələrində Heydər Əliyev özünün qətiyyəti və xarizması ilə Azərbaycan dövlətçiliyini ağır faciələrdən xilas edə bilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1994-cü il sentyabrın 25-dək 30-dək BMT-nin Baş Məclisinin sessiyasında iştirak etmək məqsədi ilə ABŞ-da olmasından istifadə edən həmin qüvvələr ilk ciddi təxribata əl atdılar. Sentyabrın 29-da axşam, təxminən saat 21.30-da Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Sədrinin müavini Afiyəddin Cəlilov və elə həmin axşam saat 23.30-da Prezident yanında Xüsusi İdarənin rəisi Şəmsi Rəhimov amansızcasına qətlə yetirildilər. Bu terror cinayətinin kökündə respublikanın müstəqilliyini şübhə altına almaq, xalq arasında qorxu, vahimə yaratmaq, ölkə rəhbərliyinin diqqətini ümummilli problemlərdən yayındırmaq, orduda pərakəndəlik salmaqla Azərbaycan torpaqlarının işğalına şərait yaratmaq, bir sözlə, xəyanət yolu ilə hakimiyyətə gəlmək niyyəti dayanırdı. Elə həmin gün növbəti təxribat hadisəsi baş verdi: dövlət əleyhinə fəaliyyətdə və vətənə xəyanətdə günahlandırılan 4 nəfər şəxs Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasından qaçırıldı. Hər iki cinayət hadisəsi Azərbaycana qarşı mübarizədə daxili və xarici qüvvələrin vahid işbirliyini nümayiş etdirirdi. 1994-cü ilin oktyabr ayının ilk günlərində sabiq baş nazir Surət Hüseynovun yaxın qohumları, qanunsuz silahlı dəstələrin başçıları Kəramət Kərəmov və Aytəkin Qoşqarovun, «İnterpol»un Azərbaycan Mərkəzi Bürosunun rəisi İlqar Səfixanovun, Gəncə Şəhər Hərbi Polisinin rəisi Eldar Əliyevin təşkilatçılığı ilə planlaşdırılan silahlı qarşıdurma cəhdinin qarşısı alınanda təxribat planına Daxili İşlər Nazirliyinin Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsi (XTPD) cəlb edildi.

Oktyabrın 3-də Azərbaycan televiziyası və radiosu ilə xalqa müraciət edən ümummilli lider Heydər Əliyev bildirdi ki,

«Dünən təxminən axşam saat 8.00 radələrində XTPD-nin bir qrup üzvü qanunsuz olaraq silahlı halda qəflətən Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun binasına daxil olmuş, orada atəş açaraq bir çox yerləri dağıtmışlar. Nəhayət, onlar Baş prokurorun iş otağına girərək ona ağır fiziki xəsarət yetirmişlər. Silahlı dəstənin bir hissəsi prokurorluğun binasını ələ keçirmiş, bir hissəsi onu bayırdan mühasirə etmiş və hətta binanın damında, həmçinin ətraf binaların damlarında iriçaplı silahlar qoyaraq əməliyyat keçirməyə hazırlaşmışdır».

Bu qanlı hadisənin oktyabrın 3-də ulu öndər Heydər Əliyevin prezident seçilməsinin birinci ildönümündə törədilməsi də təsadüfi görünmürdü. Lakin Heydər Əliyevin prinsipial mövqeyi, dəmir idarəsi, qətiyyəti, ən əsası, xalqın öz Liderinin müdafiəsinə qalxması dövlətçiliyə yönəlmiş bütün qəsdləri puça çıxardı. Oktyabrın 4-dən 5-nə keçən gecə ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan televiziyası və radiosu ilə çıxış edərək xalqı dövlətçiliyin müdafiəsinə qalxmağa və Prezident sarayının qarşısına toplaşmağa çağırdı: *«İndi bizə gəlib çatan siqnallar göstərir ki, Bakı şəhərində Azərbaycanın dövlətçiliyi artıq şübhə altındadır. Ayrı-ayrı düşmənlər, silahlı qüvvələr dövlət çevrilişinə başlamışlar. Ona görə də nə qədər gec olsa da, nə qədər çətin olsa da mən sizi ayağa qalxmağa dəvət edirəm. Əziz bakılılar, əziz Bakı sakinləri! Sizin hamınızı bizim bu gərəkli işimizə qoşulmağa çağırıram. Xahiş edirəm zəhmət çəkəsiniz, nə qədər çətin olsa da, Prezident Aparatının qarşısına toplaşasınız. Bu gün kim Azərbaycanın müstəqilliyini, dövlətçiliyini qorumaq istəyirsə, mən onu Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatının önünə dəvət edirəm».*

Bu müraciətdən dərhal sonra yüz minlərlə insan Prezident Administrasiyasının qarşısına gəldi və dövlətçiliyinə sahib çıxmaq haqqını nümayiş etdirdi. 1995-ci ilin mart hadisələri zamanı Heydər Əliyevə və dövlətçiliyə sədaqətini bir daha

nümayiş etdirən xalq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə qarşı çıxan bədnam xarici və daxili qüvvələrin məkrli planlarını puça çıxardı.

Sonrakı mərhələdən etibarən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolunda atılan addımlar, milli dövlətçilik ənənələrinə, beynəlxalq standartlara əsaslanan köklü hüquq islahatları insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində əsaslı dönüşə səbəb olmuşdur. Azərbaycanın perspektiv inkişaf prioritetlərini düzgün müəyyənləşdirən ulu öndərimiz sivil Qərb dəyərlərinin cəmiyyətdə tam mənimsənilməsinə, demokratik dəyərlərin daha möhkəm intişar tapmasına, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatına hər zaman xüsusi diqqətlə yanaşmışdır.

Tarixən millətlərini ağır sınaqlardan, çətinliklərdən çıxarmış böyük siyasi liderlər kimi, ulu öndər Heydər Əliyev də böyük fəlakət və faciələrdən qoruduğu dövlətinin, xalqının milli inkişaf yolunun müəllifi kimi böyük ehtiramla xatırlanır. Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən dəyure müstəqil sayılan Azərbaycanı de-fakto qurmağa, onun milli dövlətçilik atributlarını formalaşdırmağa başladı. Bütün səylərini səfərbər edərək Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini sadəcə şərti müstəqillik aktı və bəyanat səviyyəsindən çıxardı. Müstəqillik yolunun bir çoxlarının düşündüyündən də uzun və əzablı yol olduğunu yaxşı bilən ümummilli lider Heydər Əliyev ilk növbədə Azərbaycanı «taleyin ixtiyarına buraxılmış dövlət» düşüncəsindən uzaqlaşdırdı. Müstəqilliyimizin əbədiliyinə xələl gətirəcək, ölkəmizi yenidən hansısa dövlətin müstəmləkəsinə çevirə biləcək amilləri aradan götürdü.

Müstəqil dövlət quruculuğu prosesində yeni mərhələ

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi lider kimi gücü və qüdrəti onun elan etdiyi məqsəd və vəzifələrin real həyatda praktik

tətbiq imkanları ilə ölçülür. Ümummilli lider yeni dövrün gerçəkliklərini nəzərə almaqla müstəqil Azərbaycan dövlətinin perspektiv iqtisadi, siyasi, hüquqi inkişaf prioritetlərini açıqlamış, demokratik inkişafa doğru sürət götürmüş müstəqil Azərbaycan dövlətini qısa müddət ərzində möhkəmlənən, qüdrətlənən, regionda, ümumilikdə dünyada əhəmiyyəti həlledici dərəcədə artan təsir məkanına çevirmişdir.

1996-cı ildən uğurla reallaşdırılan bu strategiya nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının strukturu mülkiyyət və təşkilati-hüquqi baxımdan köklü surətdə dəyişdirilmiş, bir sıra mərkəzi və dövlət idarəetmə orqanları ləğv edilmiş, digərlərinin tənzimləmə funksiyaları saxlanılmaqla təsərrüfat funksiyaları dayandırılmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında iqtisadi sahədə həyata keçirilən islahatların başlıca qayəsini həm də dövlətsizləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi – iqtisadi cəhətdən güclü və müstəqil milli şirkətlərin yaradılması, insanların biznes təşəbbüskarlığının, özünüifadə imkanlarının artırılması kimi mühüm prinsiplər təşkil etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli dövlətçilik qarşısında ən böyük, misilsiz xidmətlərindən biri də müstəqil Azərbaycanın yeni neft strategiyasının hazırlanması və 1994-cü ildən uğurla həyata keçirilməsi olmuşdur. Miqyasına görə XX əsrin analoqu olmayan qlobal layihələrindən biri kimi alternativ enerji mənbələri axtarışında olan müasir dünyanın yeni geoiqtisadi xəritəsinin müəyyənləşməsinə əsaslı təsir göstərən «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmlənməsinə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə sürətli integrasiyasına da təkan vermişdir. 17 ildə bir çox inkişaf etmiş dövlətlərin əsrlərlə keçdiyi inkişaf yolunu inamla qət edən respublikamızın inanılmaz iqtisadi və siyasi nailiyyətlərinin bazisinə çevrilən bu kontrakt eyni zamanda Azərbaycanın yüksək siyasi iradəsini, milli maraqlarını sonadək müdafiə etmək, təbii sərvətlərinə sahib çıxmaq əzminin təntənəsi kimi tarixiləşmişdir.

İllər ötdükcə ölkə vətəndaşları müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı, dünya şöhrətli şəxsiyyət Heydər Əliyevin polad əzmi, qətiyyəti və uzaqgörənliyi sayəsində əfsanədən gerçəkliyə çevrilən bu hadisənin siyasi və iqtisadi əhəmiyyətini, bugünkü uğurların əsasında məhz yeni neft strategiyasının dayandığını daha dolğun şəkildə dərk edirlər. «Əsrin müqaviləsi»nin fəvqəladə əhəmiyyəti həm də onunla şərtlənir ki, məhz bu tarixi razılaşma əsasında Xəzər dənizində ilk dəfə beynəlxalq əməkdaşlığın əsası qoyulmuş, region dövlətlərinin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi prosesində müsbət presedent yaranmış, transmilli enerji və kommunikasiya layihələrinin gerçəkləşməsinə start verilmiş, ümumən regionun hərtərəfli inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələ başlanmışdır. Müqavilə çərçivəsində Qərb şirkətlərinin respublikamıza milyardlarla dollar investisiya yatırması Azərbaycana ən müasir innovasiya və informasiya texnologiyalarını gətirməklə yanaşı, demokratik proseslərin, hüquqi-siyasi islahatların sürətlənməsinə, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, habelə Avropanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları ilə əməkdaşlıq xəttinin güclənməsinə ciddi təkan vermişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq aləmə integrasiyası baxımından hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu siyasətini də diqqət mərkəzində saxlayan ümummilli lider Heydər Əliyev bu istiqamətdə mühüm islahatların həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Böyük strateq hər bir fərdin maraq və mənafeələrini təmin etmədən, ədalət meyarını qorumadan güclü dövlət yaratmağın mümkünsüzlüyünü çıxışlarında hər zaman vurğulamış, vətəndaşlara göstərilən hüquqi yardımın səviyyəsinin müntəzəm surətdə artırılmasının əsas təşəbbüskarı kimi çıxış etmişdir. Ulu öndərin rəhbərliyi altında hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlətin tarixində hakimiyyət bölgüsü prinsipini, demokratik hüquqi və

dünyəvi dövlət quruculuğunun hüquqi əsaslarını, insan hüquq və azadlıqlarının qeyd-şərtsiz təmin olunmasının bünövrəsini qoymuşdur. Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi ilk dəfə olaraq insan hüquqlarının prioritetliyini və hakimiyyət bölgüsünü özünün gələcək inkişaf yolu kimi seçmişdir.

Konstitusiyanın qəbulundan sonra müstəqil Azərbaycanda çoxpartiyalı sistem, siyasi plüralizim, söz, mətbuat və sərbəst toplaşmaq azadlığı bərqərar olmuş, dövlət idarəçilik sistemi tamamilə yenidən qurulmuş, məhkəmə-hüquq islahatları uğurla davam etdirilmişdir. Ölkənin idarəetmə sistemində siyasi mədəniyyət elementləri güclənmiş, icra hakimiyyəti orqanlarının işinin dinamikliyi artmış, yerli özünüidarə orqanları formalaşmışdır. Ulu öndərin respublikaya rəhbərliyi illərində ölüm cəzasının, mətbuat üzərində siyasi senzuranın ləğvi, Azərbaycanın Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi, respublikada üçpilləli məhkəmə sisteminin formalaşdırılması, Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlaması, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil İnstitutunun yaradılması, Konstitusiya-yə mütərəqqi ruhlu əlavə və dəyişikliklərin edilməsi və digər məsələlər demokratik inkişaf yolunda əldə etdiyimiz mühüm nailiyyətlərdəndir.

Müstəqil respublikamızın 1995-ci ilin 12 noyabrında ümum-xalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiyasında xarici siyasətin konseptual xarakterinin, məqsəd və vəzifələrinin səhih şəkildə əksini tapması da məhz ulu öndər Heydər Əliyevin müdrikliyi və uzaqgörənliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Dövlətin idarəetmə sisteminin əsasını təşkil edən Konstitusiyanın 10-cu maddəsinə görə, Azərbaycan başqa dövlətlərlə və beynəlxalq aləmlə münasibətlərini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qurur. Bu prinsipi rəhbər tutaraq yeni dünya düzənində aparıcı güc mərkəzləri arasında gedən mübarizənin mahiyyətinə uyğun xarici siyasət yeridən Azərbaycan nəti-

cədə Cənubi Qafqazın lokomotiv dövlətinə çevrilmiş, ölkəmizin regionda gerçəkləşdirilən bütün transmilli layihələrdə iştirakı təmin olunmuşdur. Böyük öndərin rəhbərliyi altında Azərbaycanın xarici siyasəti, dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələri ümummilli mənafeələrə, habelə siyasi perspektivlərə əsaslanan xətlə inkişaf etmişdir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində zəngin təcrübəyə malik ümummilli lider xarici siyasətdə yol verilmiş kobud səhvlərin aradan qaldırılması istiqamətində qətiyyətli addımlar ataraq birinci növbədə qonşu dövlətlərlə münasibətləri sahmana salmağa çalışmış, balanslaşdırılmış xarici siyasət yeritməklə respublikamızın geosiyasi rəqabət meydanına çevrilməsinə yol vermişdir. Azərbaycana qarşı ikili standartlı yanaşmaları təcridən aradan qaldırmağa nail olan Heydər Əliyev böyük strateq kimi aparıcı dünya dövlətlərini respublikamızın tarazlı və müstəqil siyasət yeridəcəyinə inandıra bilmişdir. *«Respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrin həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir»* deyən ümummilli lider həmçinin əlavə etmişdir ki, müxtəlif dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması, Avratlantik məkana integrasiya, sivil Qərb dəyərlərinin mənimsənilməsi Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri sırasında mühüm yer tutur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev təcrübəli dövlət xadimi və hakimiyyət ustadı olaraq 1993-cü ildən Azərbaycan xalqının milli mentaliteti və dünyagörüşü ilə uzlaşan, reallığa adekvat olan suveren demokratiya modeli seçmiş, iqtisadi modern-

ləşməyə və siyasi liberallaşmaya xidmət edən çoxşaxəli islahatlar həyata keçirmişdir. Heydər Əliyev dühasının qüdrəti sayəsində Azərbaycanın demokratik quruculuq və milli inkişaf yolu spesifik yönümdə, onun milli xüsusiyyətləri və xalqın mənəvi dəyərləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. *«Biz Azərbaycanda demokratik respublika quraraq, sivilizasiyalararası cəmiyyət uğrunda mübarizə apararaq ümumi dünyəvi, bəşəri dəyərlərin hamısından istifadə etməliyik. Çalışmalıyıq ki, Azərbaycan uzun illərdən sonra, ilk dəfə müstəqilliyini aldıqdan sonra bütün dünyaya öz tarixi nailiyyətlərini, milli ənənələrini nümayiş etdirə bilsin. Azərbaycan xalqının bu barədə həm tarixi, həm müasir potensialı olduqca böyükdür. Bunların hamısından istifadə olunarsa, Azərbaycan həm tam müstəqil dövlət olacaq, həm də bizim cəmiyyətimiz tam demokratik, hüquqi, ümumbəşəri dəyərlərin əsasında qurulan demokratik bir cəmiyyət olacaq»* deyən ümummilli lider demokratik inkişafa insanların daxili azadlığını, mənəvi ucalığını, qanunçuluğa riayət etməsini şərtləndirən mühüm vasitə kimi yanaşmışdır.

Müstəqilliyin ilk illərində cəmiyyətdə həllini gözləyən bir sıra problemləri – yeni iqtisadi-siyasi sistemin qaçılmaz reallıqlarının ictimai rəydə hələ yaxşı «həzm olunmadığını», dövlətçilik üçün daxili və xarici təhdidlərin aradan qalxmadığını, sivil siyasi münasibətlər sisteminin formalaşmadığını nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev bir müddət «dəmir əl» siyasətinə üstünlük vermək məcburiyyətində qalmış, totalitar düşüncə tərzinin ziyanlı komplekslərindən azad olmamış cəmiyyətin liberal demokratik islahatlara tədricən hazırlanmasını vacib saymışdır. Bunun üçün dövlət idarəetmə sistemində institusional xarakterli islahatların həyata keçirilməsini təmin edən, iqtisadi inkişaf üçün etibarlı zəmin hazırlayan, qanunçuluğu, hüquq qaydalarını möhkəmləndirən böyük strateq demokratiyanı üstqurum kimi dəyərləndirərək onun bazisin-

də, ana axarında iqtisadiyyatın dayandığını böyük müdrikliklə vurğulamışdır.

Böyük strateqin demokratikləşmə konsepsiyası xalqın təkamülə əsaslanan demokratiya yolu ilə irəliləməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının iqtisadi nailiyyətlərə adekvat olaraq inkişaf etməsi, insan hüquq və azadlıqlarına etibarlı təminat mexanizmlərinin formalaşdırılması, habelə məhkəmə-hüquq sisteminin mərhələli şəkildə müasirləşdirilməsi məsələlərini özündə ehtiva etmişdir. Heydər Əliyev cəmiyyətdə demokratiyaya münasibətdə AXC dövründə formalaşmış yanlış təsəvvürləri dəyişmək üçün ilk növbədə milli qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsini və müasirləşdirilməsini vacib saymışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev dəfələrlə bildirmişdir ki, demokratikləşmə prosesi dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni həyatının modernləşdirilməsi, əhəlinin maarifləndirilməsi, təfəkkürünün və vərdislərinin tədricən dəyişdirilməsi, ictimai davranış normalarının yeniləşməsi ilə birlikdə həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan xalqının vahidliyinə çalışan Heydər Əliyev özünün fitri idarəçilik istedadı sayəsində respublikada ümumbəşəri dəyərlərlə çulğaşan, milli xüsusiyyətləri, mental dəyərləri qoruyan ədalətli, sivil və demokratik cəmiyyətin möhkəm əsaslarını yaratmış, dövlət-vətəndaş münasibətlərində hər birinin mənafeyini prioritet götürmüşdür. Müxtəlif tarixi dövrlərin siyasi təbəddülatları ümummillə problemlərin həllində cəmiyyətin Heydər Əliyev siyasi kursuna olan inamına qətiyyətlə təsir etməmiş, əksinə, bu inam günü-gündən möhkəmlənmişdir. İctimaiyyət Heydər Əliyev siyasətinə olan yüksək etimadın müqabilində dövlətə, hakimiyyətə inamını bərpa etmiş, məhz bu inam da cəmiyyəti anarxist meyillərə sürüyən mənfi tendensiyalara qarşı güclü immunitet formalaşdırmışdır.

Bu gün əminliklə demək olar ki, müstəqil Azərbaycanın hazırkı böyük və həlledici uğurları bünövrəsini 1993-cü ilin 15

iyun tarixindən götürür. Müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin dövlətçilik və siyasi idarəçilik konsepsiyasına istinad edərək yeni-yeni uğurlarına doğru inamla irəliləyir. 2003-cü ildən ölkəyə inamla rəhbərlik edən cənab İlham Əliyev mütərəqqi inkişaf strategiyasını davam etdirməklə yanaşı, yeni dövrün tələblərinə uyğun zənginləşdirmiş, sosial-iqtisadi islahatlarla demokratikləşmə proseslərinin paralel şəkildə aparılmasına, birinin digərini tamamlamasına çalışmışdır. Dövlət başçısı İlham Əliyevin prezidentliyinin hər iki mərhələsində məhz bu postulat əsas götürülmüş və iqtisadiyyat həyata keçirilən çoxşaxəli islahatların əsas ağırlıq mərkəzini, nüvəsini təşkil etmişdir.

Şübhəsiz, hər bir dövlətdə demokratikləşmə prosesinin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə insanın azadlığını təmin edən iqtisadi mühit olmalıdır. Demokratik cəmiyyətin əsas təməl prinsiplərindən biri də fərdiyyətçiliyə əsaslanan iqtisadi münasibətlər sisteminin təşəkkülü, xüsusi mülkiyyət formasının genişlənməsi, orta sahibkarlar sinfinin mövqelərinin möhkəmlənməsidir. Eyni zamanda, bu mühüm iqtisadi aktorların inkişafı üçün ümumi daxili məhsulun müəyyən bir səviyyəyə yüksəlməsi vacib məsələlərdən biri hesab olunur.

Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan cəmi 17 il müddətində inanılmaz inkişaf yolu keçərək bir sıra Qərb dövlətlərinin onilliklər ərzində zərrə-zərrə əldə etdiyi iqtisadi tərəqqiyə nail olmuş, demokratikləşmə, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində müəyyən uğurlar əldə etmişdir. Demokratiyanın davamlı milli inkişaf baxımından qaçılmazlığı və müstəsna əhəmiyyət daşıması fikri ictimaiyyət tərəfindən də birmənalı qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan demokratik inkişaf yolunun təkamülə əsaslanan suveren modelini qəbul edir, demokratiyanın zorla ixracı cəhdlərini qəbul etmir. Azərbaycan gerçəkliyində müəyyən

kənar dairələrin xalqın iradəsi əleyhinə hansısa addım atmasının qeyri-mümkünlüyü də konkret reallıqlar fonunda tam təsdiqini tapmışdır. Xalqın inamına söykənən cənab İlham Əliyev 2003-cü ilin prezident, 2005-ci ilin parlament seçkiləri zamanı bəzi destruktiv qüvvələrin ölkəni yenidən 90-cı illərin əvvəlindəki xaos və anarxiyaya, vətəndaş qarşıdurmasına sürükləmək cəhdlərini puça çıxarmış, milli maraq, mənafe naminə böyük siyasi qətiyyət nümayiş etdirmişdir. Xüsusən də 2005-ci ilin parlament seçkiləri ərəfəsində dövlətçiliyə yönəlmiş cinayətkar qəhdlərin zərərsizləşdirilməsi naminə atılan cəsarətli addımlar xalq-iqtidar birliyinin növbəti təzahürünə çevrilməklə, ifrat radikalizm mərazindən qurtula bilməyən qaragüruhun siyasi iflası ilə nəticələnmişdir. Bütün bunlara nəzərən Azərbaycanda dünya ölkələrinin heç birinə bənzəməyən inkişaf modelinin formalaşması faktı tam təsdiqini tapmışdır. Demokratik quruculuq yolu ilə gedən respublikamız həssas bölgədə yerləşsə də, onun həm iqtisadi, həm də siyasi sahələrdə özünəməxsus inkişaf modeli formalaşmışdır. Bir sıra postsovet dövlətlərində analogi tranzit «məxməri inqilab» ssenarilərinə əsaslandığı halda, Azərbaycanda demokratik inkişaf suverenlik və özünütəminetmə prinsiplərinə söykənir. Bu konseptual elmi-fəlsəfi yanaşma tərzı cılız iddialarını yeni müstəqil dövlətlərə qəbul etdirməyə çalışan, milli məxsusluğa arxa çevirib dünyaya yeni mövcudluq üsulu vermək istəyən ayrı-ayrı siyasi mərkəzlərə, ikili standartlardan çıxış edən beynəlxalq təşkilatlara tutarlı cavabdır.

70 il inzibati-amirlik sistemində yaşamış, iqtisadiyyatı səmərəsiz, köhnə texnologiya və infrastruktur üzərində qurulmuş bir respublikanın qısa müddətdə qazandığı nailiyyətlərin miqyası Azərbaycanla genişmiqyaslı əməkdaşlığa maraq göstərən beynəlxalq təşkilatlarda, habelə aparıcı Qərb dövlətlərində də heyrət doğurur. Respublikamızın iqtisadi yüksəliş və demokratikləşmə sahəsində həlledici nailiyyətlərə imza atmasını şərt-

ləndirən amillər təbii olaraq siyasi və elmi-fəlsəfi çevrələrdə də geniş diskussiya mövzusuna çevrilmişdir. Son illərdə ictimai fikir tarixinin ayrı-ayrı tədqiqatçıları, tarixçilər, sosioloqlar və filosoflar Azərbaycanın unikallığı ilə fərqlənən milli inkişaf modelini konkret elmi postulatlar üzərində əsaslandırmağa, respublikamızda modernləşmə və demokratikləşmə xəttinin spesifik cəhətlərini, habelə növbəti inkişaf mərhələləri üçün qarşıda duran strateji vəzifələri müəyyənləşdirməyə çalışırlar.

Bu gün böyük əminliklə demək olar ki, Azərbaycan məhz Heydər Əliyev dühasının müəyyənləşdirdiyi düzgün yolla irəliləyir, inkişaf edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, cəmi 17 il müddətində inanılmaz inkişaf yolu keçərək bir sıra Qərbdövlətlərinin onilliklər ərzində zərrə-zərrə əldə etdiyi iqtisadi tərəqqiyə nail olmuş, demokratikləşmə, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində müəyyən uğurlar əldə etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanılacağı və inkişaf etdiriləcəyi ilə bağlı verdiyi bu vədini praktik olaraq gerçəkləşdirmiş, sabit dövlətçilik ənənələri yaratmış, respublikamızı davamlı inkişaf yoluna çıxarmış lider kimi xalqın qəlbində yaşayır və rəğbətlə anılır. Bu gün həm də onunla təsəlli tapırıq ki, istər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarının, istərsə də ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik məsələləri ilə bağlı həyata keçməyən arzuları Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla gerçəkləşdirilir. Bu gün ölkə iqtidarının xalqın dəstəyinə arxalanması, hər bir məsələdə milli maraqları önə çəkməsi sayəsində Azərbaycanın daxili və xarici siyasəti dövlətin maraq və təhlükəsizliyinə qarşı yönələn istənilən təhdidə çevik müqaviməti təmin edir.

Uzun illər regionda siyasi orbit rolunda çıxış etməyə iddialı olan bəzi dövlətlərin respublikamıza bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi yanaşmaq məcburiyyətində qalması, rəsmi Bakı ilə təzyiq və təhdid dilində danışmağın mənasızlığını dərk etməsi bu

gün Azərbaycanın müstəqil siyasət yeritməsinin ən mühüm göstəricisi kimi vurğulana bilər.

Ölkə iqtidarının xalqın dəstəyinə arxalanması, hər bir məsələdə milli maraqları önə çəkməsi sayəsində Azərbaycanın daxili və xarici siyasəti dövlətin maraq və təhlükəsizliyinə qarşı yönələn istənilən təhdidə çevik müqaviməti təmin edir. Dünyada gedən mürəkkəb, ziddiyyətli proseslərə baxmayaraq, ölkə vətəndaşları əmindirlər ki, cənab İlham Əliyevin yeritdiyi siyasət respublikanın siyasi müstəqilliyini və milli təhlükəsizliyini daha da möhkəmləndirəcək, onun inkişaf etmiş ölkələr sırasına yüksəlməsini təmin edəcəkdir.

II FƏSİL

Qayıdış və dirçəliş dövrü

Sosial-iqtisadi böhrandan sürətli inkişafa doğru

«Ölkə 1991-93-cü illərdə, demək olar ki, total böhran yaşayırdı. İqtisadi, siyasi, hərbi böhran Azərbaycanı çox ağır vəziyyətə salmışdı və daxili çəkişmələr, özbaşınalıq, anarxiya və xaos, demək olar ki, Azərbaycanın gələcəyini də şübhə altına qoyurdu. 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıtmasından sonra vəziyyət sabitləşməyə başladı, bütün xoşagəlməz halların qarşısı alındı və Azərbaycan uğurlu inkişaf yoluna qədəm qoydu».

İlham ƏLİYEV

Ötən əsrin son 15 ilində dünyanın ən nəhəng imperiyalarından sayılan SSRİ-də gedən proseslər Sovetlər İttifaqına üzv dövlət olan Azərbaycandan da yan keçməyərək ölkənin siyasi, iqtisadi həyatına dərinlən təsir göstərirdi. 1980-ci illərin sonlarından başlayaraq SSRİ-də gedən dağıdıcı proseslər nəticəsində bütün əsas sahələrdə yaşanan böhran getdikcə dərinləşməkdə, mövcud tənəzzülün miqyası davamlı olaraq genişlənməkdə idi. Tarixi inkişaf və zərurətdən irəli gələn hal kimi Sovet imperiyasının dağılmasından sonra yenidən dövlət müstəqilliyini əldə edən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr, ölkə iqtisadiyyatında idarəetmə və istehsal intizamının pozulması, respublikanın məcburi şəkildə cəlb olunduğu müharibə nəticəsində 20 faiz ərazinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması, sayı yüz minlərlə olan qaçqın və məcburi köçkünün öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınması ölkəmizdə ağır bir vəziyyət formalaşdırmışdı.

Müstəqillik illərinin iqtisadi tənəzzül mərhələsi

Ayrı-ayrı silahlı qruplaşmaların hakimiyyət uğrunda mübarizəsi, ölkədə hökm sürən anarxiya, siyasi və iqtisadi böhran, dövlət çevrilişi üçün edilən cəhdlər, nəqliyyat blokadası xalqın həyat şəraitini olduqca ağırlaşdırmışdı. Baş verənlər müstəqilliyin ilk illərində ölkə iqtisadiyyatını da xeyli zəiflətmiş, istehsal səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalmış, əhalinin istehlak qabiliyyəti də təbii olaraq adekvat şəkildə aşağı düşmüşdü. Artıq tarixin arxivinə qovuşmuş Sovetlər İttifaqına daxil olan ölkələr arasında 70 il ərzində formalaşmış iqtisadi əlaqələrin bir anda pozulması, istehsalın iflic vəziyyətinə düşməsi, intensiv şəkildə dəyişən qiymət indeksi nəticəsində inflyasiya prosesinin dərinləşməsi yaşanan iqtisadi böhranın daha dağıdıcı təsirə malik olmasına gətirib çıxarırdı. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuş ərazilərin iqtisadi inkişafdan kənarda qalması, iş yerlərinin itirilməsi nəticəsində əmək qabiliyyətli əhalinin istehsalda iştirak etmədən sadəcə istehlakçıya çevrilməsi, müharibə üzündən dövlət büdcəsindən hərbi məqsədlər üçün ayrılan xərclərin miqdarının artırılması, hakimiyyətdə yer alan sərəştəsiz qüvvələrin problemlərin həllindən daha çox şəxsi mənaflarını güdməsi ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti daha acınacaqlı hala gətirirdi.

Bununla yanaşı, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın geosiyasi və geo-iqtisadi rəqabət obyektinə çevrilməsi, ölkənin daxili işlərinə xaricdən edilən müdaxilələr, iqtidardakı sərəştəsiz və idarəçilikdə təcrübəsi olmayan qüvvələrin bütün bunları neytrallaşdırmaq qabiliyyətində olmamaları ölkədə xaosluq və anarxiya şəraitində formalaşmasında özünəməxsus rol oynayırdı. Hakimiyyətdəki qüvvələrin proseslərin gedişində reallığa əsaslanmayan mövqedən yanaşması Rusiya və İran kimi böyük qonşu dövlətlərlə siyasi-iqtisadi münasibətlərdə

müəyyən soyuqluğun yaranmasına rəvac verdi. Bu da, öz növbəsində, Azərbaycanı o dövr üçün sərfəli sayılan əmtəə bazarından təcrid vəziyyətinə saldı, strateji cəhətdən bəzi faydalı məhsulların, məsələn, neftmaşınqayırma, radiotexnika, elektronika, kimya və neft-kimya məhsulları üzrə istehsalın dayanmasına səbəb oldu. Qeyd edilənlər təbii olaraq əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsinə mənfi prizmadan böyük təsir etməklə ictimai-siyasi sabitlyə də ciddi təhdidlər yaradırdı. 1991-1993-cü illərdə yanlış iqtisadi və hiperinflasiyaya səbəb olan büdcə-pul-kredit siyasətinin aparılması fəaliyyətdə olan müəssisələrin maliyyə durumunun xeyli pisləşməsinə, dövlət xəzinəsinin boşalmasına, bank sisteminin çökməsinə, iqtisadiyyatın tamamilə dağılmasına rəvac vermişdi.

Belə şəraitdə planlı təsərrüfat sistemindən yeni iqtisadi münasibətlərə keçid və bunun üçün müvafiq işlərin görülməsi olduqca çətin xarakter daşıyır, realıqda bu istiqamətdə hər hansı əhəmiyyətli addım atılmır, tədbirlər görülmürdü. Halbuki 1991-ci ildə dövlət suverenliyinin bərpasından sonra ölkədə demokratik dövlət quruculuğu və sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması məqsədi ilə ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sistemin transformasiyası obyektiv zərurət kimi çıxış edirdi. Lakin o dövrlük hakimiyyət mənsubları dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi-dünyəvi dövlət qurulması, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçid, ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin və sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılması və digər bu kimi bir çox ciddi və tələyüklü vəzifələrin yerinə yetirilməsində sözün əsl mənasında aciz idilər. Azərbaycanın ən yeni tarixi də bunu təsdiq edən ən böyük və obyektiv hakim oldu. Bu mənada müstəqilliyin ilk illərində digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sferada da ölkə üçün olduqca acınacaqlı bir mənzərə hakim idi.

Ümumiyyətlə, yeni şəraitdə Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü iki əsas mərhələyə ayrılır: 1991-1994-cü illəri əhatə edən tənəzzül və 1995-ci ildən başlayaraq bərpa və dinamik inkişaf dövrləri. Mürəkkəb siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətin səciyyəvi olduğu birinci dövr istər A.Mütəllibov iqtidarı, istərsə də AXC–Müsavat cütlüyünün hakimiyyəti illərində yeridilən yanlış siyasətin nəticəsi olaraq iqtisadi tənəzzül prosesinin dərinləşməsi, inflyasiyanın səviyyəsinin görünməmiş həddə çatması, xalqın yaşayış səviyyəsinin son dərəcə pisləşməsi, ictimai-siyasi böhran, vətəndaş müharibəsi, ölkənin parçalanma təhlükəsi ilə üz-üzə qalması ilə xarakterizə olunur.

Bu zaman iqtisadiyyatda islahatlar aparılmasında ardıcıl, sistemli siyasət və konkret məqsədlərə hesablanmış fəaliyyət proqramlarının yoxluğu yeni şəraitdə iqtisadi inkişafı mümkünə edirdi. Əmək qabiliyyətli insanların iş yerlərini itirməsi, istehsal-kooperasiya əlaqələrinin qırılması, müəssisələrin əksəriyyətinin öz fəaliyyətlərini məhdudlaşdırması və ya da dayandırması, işçilərin kütləvi surətdə işdən azad edilməsi, əhəlinin gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil edən əməkhaqqının səviyyəsinin real ifadədə aşağı düşməsi, inflyasiya prosesinin sürətlənməsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırırdı. Azad sahibkarlığın hələ möhkəm əsaslar üzərində təşəkkül tapmadığı bu dövrlərdə bazar konyunkturuna cavab verməyən məhsul istehsalına rəvac verilməsi iqtisadi proseslərin daha gərgin məcrada inkişafına təkan verirdi. Çünki istehsalın şəraitə uyğunsuzluğu nəticəsində konkret alıcı auditoriyası tapmayan məhsullar tədavi dairəsində əmtəəlik məhsul ehtiyatı kimi yığılıb qalmaqda və iqtisadiyyatın inkişafında əlavə yükə çevrilməkdə idi. Belə vəziyyət, yəni istehsal ilə istehlak arasında yaranan uyğunsuzluq iqtisadi böhranın daha da dərinləşməsi ilə xarakterizə olunmaqda, problemlərin miqyasını bir qədər də genişləndirməkdə idi. Bundan başqa, ölkədaxili istehsalın

əsası yaradılmadan qiymətlərin və xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması yerli istehsalın tənəzzülə uğramasında əsas rollardan birini oynayırdı.

İqtisadi böhran rəqəmlərin dili ilə

Həmin dövrdə sosial gərginliyi azaltmaq üçün ölkə iqtisadiyyatının real imkanları nəzərə alınmadan əməkhaqqının və sosial ödənişlərin yüksəldilməsi cəhdləri və çoxsaylı güzəştlərin tətbiqi isə inflyasiya prosesinin daha da sürətlənməsinə və hiperinflyasiyaya çevrilməsinə gətirib çıxardı. Qiymətlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması ölkədə bahalaşma ilə müşayiət olunurdu. Nəticədə 1991-ci ildə istehlak mallarının qiyməti 1990-cı ilə nisbətən 2,07 dəfə artdığı halda, növbəti illərdə bu artım bir neçə dəfə sürətlənmişdi. 1992-ci ildə istehlak qiymətləri 1991-ci ilə nisbətən 10,12 dəfə, 1993-cü ildə 1992-ci ilə nisbətən 12,3 dəfə, 1994-cü ildə 1993-cü ilə nisbətən 17,63 dəfə artmışdı.

Bu mərhələnin iqtisadi mənzərəsi həmin illərin makroiqtisadi göstəricilərində daha aydın nəzərə çarpır. 1991-1994-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsul (ÜDM) hər il orta hesabla 16,5 faiz azalmışdı. Tənəzzül meyli sənayedə xüsusilə kəskin xarakter almış, 1985-ci ilə nisbətən sənaye istehsalının həcmi 1991-ci ildə 10 faiz, 1992-ci ildə 37 faiz, 1993-cü ildə isə 50 faizə qədər azalmışdı. Ölkə istehsal potensialının, demək olar ki, üçdə ikisini itirmişdi. İstehsal sahələrinin sıradan çıxması nəticəsində işsizlik səviyyəsi artmışdı.

Büdcə kəsirinin ümumi daxili məhsula nisbəti 1991-ci ildəki 0,1 faizdən 1994-cü ildə 13 faizə qədər çoxalmışdı və büdcə kəsiri bütövlükdə Milli Bank tərəfindən maliyyələşdirilirdi. 1992-1994-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 42 faiz azalmış, 1994-cü ilədək ölkə iqtisadiyyatına bir manat da olsun belə xarici sərmayə qoyulmamışdı. 1994-cü

ildə Milli Bankın uçot dərəcəsi 250 faizə çatmışdı və bütün bunlar ondan xəbər verirdi ki, əslində, ölkə iqtisadiyyatı idarəolunmaz vəziyyətə düşmüşdü. Qeyd olunan proseslər əhalinin güzəranının ağırlaşmasına səbəb olmuşdu. 1991-1995-ci illərdə əhalinin pul gəlirləri real ifadədə 3,3 dəfə, adambaşına pul gəlirləri orta hesabla 3,6 dəfə aşağı düşmüşdü. 1991-ci ildən başlayaraq 4 il ərzində əhalinin əməkhaqqı isə 5,7 dəfə azalmışdı. 1993-cü ilə qədər ölkədə sahibkarlıq sektoru istiqamətində ciddi islahatların həyata keçirilməməsi və systemsiz epizodik tədbirlər bazar iqtisadiyyatının aparıcı elementlərindən sayılan sahibkarlıq institutunun inkişafını ləngidirdi. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatının digər mühüm sektorlarının, məsələn, ticarət, xidmət, nəqliyyat, vasitəçi-təchizat və bank fəaliyyətinin meydana çıxması prosesi kortəbii və formal xarakter daşıyırdı. Həmçinin ölkənin yeni iqtisadi sistemə keçid dövrünü yaşamağa başladığı ilk illərdə ixrac potensialı da kəskin azalmış, xarici ticarət əlaqələri, demək olar ki, tamamilə kəsilmiş və ya xeyli məhdudlaşmışdı. Bu da milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin böhran mərhələsinə düşməsinə öz təsirini mütləq göstərməli idi. Xarici ticari fəaliyyət, həmçinin zəruri təşkilati-hüquqi baza yaradılması sahəsində təcrübəsizlik ona gətirib çıxardı ki, müəssisələr, xüsusilə yeni yaranmış bazar strukturları, bir qayda olaraq, qazanc məqsədi ilə yüz milyonlarla dollarlıq neft məhsullarını, alüminiumu, pambığı və digər strateji məhsulları dünya qiymətlərindən xeyli aşağı qiymətə ixrac edirdi.

Bütün bunlar istehsal vasitələri bazarını formalaşdıran mühüm faktorlardan biri kimi çıxış edən ixrac potensialından səmərəli istifadə əmsalının çox aşağı olduğunu, bir sözlə, arxa plana keçirildiyini göstərirdi. Bazar münasibətlərinin təşəkkülü və bu münasibətlərə əsaslanan istehsal vasitələri bazarının inkişafı üçün zəruri hesab edilən ilkin şərtlərin yaradılması sahəsində böyük problemlər özünü göstərirdi. Elə bunun

nəticəsi idi ki, iqtisadiyyatın bazar modelinə uyğun hüquqi mexanizminin yaradılması istiqamətində heç bir ciddi addım atılmamışdı.

Milli iqtisadiyyatın digər sahələri kimi, neft sənayesində də tənəzzül prosesi güclənmiş, hasilat getdikcə aşağı düşmüş, neftçilərin sosial-iqtisadi vəziyyəti son dərəcə ağırlaşmışdı. Əgər 1990-cı ildə respublikada 12 milyon 513 min ton neft hasil olunmuşdusa, 1992-1993-cü illərdə bu göstərici 9 milyon 563 min tona düşmüş, «qara qızıl» hasilatı 21,2, mavi qaz hasilatı isə 36 faiz azalmışdı. Neft məhsulları və avadanlıqlarının istehsalı sahəsində böhranlı vəziyyət yaranmış, bu sahə üzrə ixtisaslaşmış zavodlar hakimiyyətdə yüksək vəzifələr tutmuş şəxslərin dəyəri milyon dollarla ölçülən korrupsiya və mənimsəmə obyektinə çevrilmişdi. Bundan başqa, maliyyə vəsaitinin məhdudluğu xarici şirkətlərin və investorların cəlb olunmasını strateji zərurətə çevirsə də, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə yanaşı, ölkəni bürümüş daxili ziddiyyətlər, səbatsızlıq, özbaşınalıq Qərbin neft şirkətlərini Azərbaycandan çəkindirirdi. Eyni zamanda, aparılan danışıqlarda isə Azərbaycanın iqtisadi maraqları tam təmin olunmurdu. Azərbaycan neftinə maraq göstərən xarici neft şirkətləri ilə ilkin mərhələdə aparılan danışıqlar artıq 1993-cü ilin yazında başa çatmaq üzrə idi. Həmin dövrdə Azərbaycan elə bir müqavilənin imzalanmasına yaxınlaşmışdı ki, o, nəinki xalqın mənafehlərini nəzərə almır, həmçinin ölkənin qiymətli təbii sərvətini talan edərək iqtisadiyyata böyük ziyan vururdu.

Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, iqtisadi inkişafın birinci mərhələsində aparılmış zəif islahatlar və kosmetik iqtisadi tədbirlər nəticəsində bütün iqtisadi indikatorlarda neqativ meyillər müşahidə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, iqtisadi tənəzzül dövrü adlandırılan ilk dövrdə aparılmış systemsiz iqtisadi islahatlar aşağıdakı neqativ hallara səbəb oldu: maliyyə-bank sistemi iflic vəziyyətə düşdü; büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbəti

artdı; bütünlüklə büdcə kəsiri Mərkəzi Bank tərəfindən maliyyələşdirildi ki, bu da pul kütləsinin həddindən çox artmasına səbəb oldu; 1992-1994-cü illərdə pul emissiyası əhalinin pul gəlirinin 40-45 faizini təşkil etdi; 1992-1994-cü illərdə kredit həcmnin ümumi daxili məhsula nisbəti 55-60 faiz təşkil etdi; 1994-cü ildə Mərkəzi Bankın faiz dərəcələri 250 faizə çatdı; 1992-ci ildə tədavülə buraxılmış milli valyuta – manat tezliklə qiymətdən düşməyə başladı və 1995-ci ilədək onun məzənnəsi Rusiya rubluna nisbətdə 9 dəfə, ABŞ dollarına nisbətdə isə 245 dəfə aşağı düşdü; ölkədə inflyasiya özünün pik səviyyəsinə çatdı; 1992-1994-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 42 faiz azaldı; 1994-cü ilədək ölkə iqtisadiyyatına bir manat da olsun belə xarici sərmayə qoyulmadı; bu dövrdə əhalinin real pul gəlirləri kəskin şəkildə azaldı və sair bu kimi neqativ hallar özünü büruzə verdi. Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatında baş verən dağıdıcı meyillər, əhalinin maddi vəziyyətinin ağırlaşması, sosial gərginliyin artması yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi və o dövrkü hakimiyyət buna qabil deyildi.

Xaosdan sürətli tərəqqiyə keçid

Yalnız böyük həyat təcrübəsinə malik olan, dünya miqyasında tanınmış siyasətçi, həyatını xalqına xidmətə həsr etmiş ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra ölkədə hadisələrin inkişaf axarı dəyişdi. Azərbaycan həqiqi dövlət müstəqilliyinə qovuşmaqla öz tərəqqisinin sürətli yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. Proseslərin inkişaf istiqamətini əvvəlcədən görən, ona pozitiv təsir göstərən və novatorluqla yanaşan, yüksək nüfuz və təşkilatçılıq bacarığına malik olan, daim qətiyyətlilik, prinsipiallıq nümayiş etdirən, pragmatik, rəşadətli addımlar atan Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü, ardıcıl siyasət yaşanan iqtisadi tənəzzülün

qarşısını aldı. Bunun nəticəsində ölkədə maliyyə vəziyyəti sabitləşdi, iqtisadiyyata cəlb olunan investisiyaların həcmi ildən-ildə artdı, xalqın həyat səviyyəsi yaxşılaşmağa başladı. Müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə başlanması fonunda iqtisadi tərəqqinin yeni istiqaməti yarandı, bu məqsədlə müvafiq inkişaf konsepsiyaları, sənəd və proqramlar qəbul olundu.

Daxili siyasi sabitliyin bərqərar olması, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində yeni və çevik siyasətə başlanması, bu fonda atəşkəs əldə edilməsi irimiqyaslı iqtisadi islahatlara başlanılması üçün də əlverişli şərait yaradırdı. Artıq ölkənin iqtisadi inkişafında və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında nəzərəcarpacaq irəliləyişlər əldə olunmağa başlandı. İqtisadiyyatın problemlərini qlobal çərçivədə həll edən ulu öndər iqtisadi integrasiya və Azərbaycanın digər ölkələrlə bu kontekstdə əməkdaşlığına xüsusi önəm verirdi. Bu mənada Heydər Əliyevin belə bir fikri inkarolunmazdır ki, ölkələrin iqtisadi sahədə bir-birləri ilə düzgün qurulmuş ikitərəfli əməkdaşlığı bir tərəfdən bu əlaqələrdə iştirak edən hər bir dövlət üçün mənfəətdirsə, digər tərəfdən iqtisadi integrasiya bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının inkişafının yeganə yoludur. Beləliklə, ölkəmizin inkişaf strategiyası geosiyasi şərait, dünya iqtisadiyyatının inkişaf meyilləri və milli mənafeələr, respublikamızın potensial imkanları nəzərə alınaraq müəyyənləşdirildi.

Sərt büdcə, pul-kredit, vergi, gömrük siyasəti və real sosial siyasət aparılması, qiymətlərin, xarici iqtisadi fəaliyyətin, valyuta bazarının liberallaşdırılması, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində dövlətin rolunun xeyli məhdudlaşdırılması (dövlət sifarişinin, kvota, lisenziyalaşdırma və s. sistemin ləğvi) nəticəsində ümumi daxili məhsulun real həcmnin aşağı düşməsi prosesini dayandırmaq, büdcə kəsirini və inflyasiyanı yolverilən səviyyədə saxlamaq, pul dövriyyəsini normal hala salmaq, manatın məzənnəsini sabitləşdirmək, əhalinin yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsi kimi mənfi tendensiyanın qarşısını almaq,

iqtisadiyyatın inkişafını əsaslı şəkildə bazar tənzimləyicilərinin təsiri altına keçirmək mümkün oldu. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mahiyyətini itirən vergi növlərinin ləğv olunması, vergi sistemində aparılan islahatlar nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmağa başlaması büdcə kəsirlərinin qarşidan gələn illər ərzində azalmasında mühüm rol oynadı. Ulu öndərin gərgin səyləri, həyata keçirdiyi müdrik daxili və xarici siyasət nəticəsində 1993-1995-ci illərdə respublikada ictimai-siyasi sabitliyi tam təmin etmək, daxildəki hərbi müxalifəti zərərsizləşdirmək, iqtisadi sistemdəki anarxiyanı aradan qaldırmaq, yeni iqtisadi münasibətlərin elmi əsaslarını formalaşdırmaq mümkün oldu. Bu mühüm amil ölkənin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinə real təhdidi aradan qaldırmağa və genişmiqyaslı islahatların başlanmasına imkan verdi.

İnkişafın milli modelinə gedən yol

1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 transmilli neft şirkəti ilə yeni tariximizə «Əsrin müqaviləsi» adı ilə daxil olan möhtəşəm kontraktlar imzalandı və bununla da Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə integrasiyasının və ölkənin hərtərəfli inkişafının möhkəm təməli qoyuldu. Digər tərəfdən, Azərbaycan MDB məkanında Qərbin iri neft şirkətləri ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmaqla, Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını da yaratdı. Əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin prioritet sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi təmin olundu.

Neft sektoru ilə yanaşı, ulu öndərin rəhbərliyi altında eyni zamanda planlı iqtisadi sistemdən liberal bazar iqtisadiyyatına keçid üçün digər sahələrdə də genişmiqyaslı islahatlara baş-

lanıldı. Belə ki, bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank sistemlərinin formalaşdırılması, aqrar islahatlarının həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması nəticəsində bazar iqtisadiyyatına keçidin əsası qoyuldu və sahibkarlıq sinfi formalaşdı. Özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və ümumi daxili məhsulun istehsalında xüsusi çəkisi sürətlə yüksəldi. Sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan sosial istiqamətli iqtisadi sistemin formalaşdırılması nəticəsində xalqın maddi rifahı yüksələn xətt üzrə inkişaf etməyə başladı. Dayanıqlı və davamlı xarakterə malik iqtisadi yüksəliş ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması ilə də müşahidə olundu. Bütün bunlar ictimai tərəqqi prosesini sürətləndirməklə bərabər siyasi, sosial-iqtisadi sabitliyi daha da möhkəmləndirdi, dünya iqtisadiyyatına uğurla integrasiya edən Azərbaycanın yeni-yeni uğurlara imza atmasını şərtləndirdi.

Ən böyük nailiyyətlərdən biri isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarını ilə yeni bir modelinin – Azərbaycan modelinin əsası qoyuldu. Sonrakı illərdə davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətlərinin sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosial-yönümlü bütöv iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə integrasiyasının təmin olunması özünü qabarıq büruzə verdi. Sözügedən model üzrə iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini – göstərilən istiqamətlərin hər biri üzrə fəaliyyətin para-

lel şəkildə həyata keçirilən əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılması, qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması, sosialyönlümlüyün gözlənilməsi, milli mentalitetin nəzərə alınması və mütarəqqi dünya təcrübəsinə arxalanması təşkil edir.

Azərbaycan iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin həyat qabiliyyətli və səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. Belə ki, bu model üzrə həyata keçirilən siyasət çox tez bir zamanda ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb oldu: inflyasiya cilovlandı, Milli Bank tərəfindən büdcə kəsinin maliyyələşdirilməsi praktikasına son qoyuldu, büdcə kəsiri kifayət qədər aşağı hədd sayılan səviyyəyə endirildi.

Bu dövrdə diqqətçəkən mühüm proseslərdən biri də ciddi struktur islahatlarının əsasının qoyulması idi. Həmin dövrdə və sonrakı müddətdə bir sıra nazirlik, dövlət konserni və birliyi ləğv olundu, çoxlu sayda səhmdar cəmiyyəti yarandı, kvotalaşdırma sistemi, ixrac və sair üçün vergilər sadələşdirildi. Belə vəziyyət özəl sektorun daha sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını, məhsul istehsalında sahibkarlıq institutunun xüsusi çəkisinin artan xətt üzrə inkişaf etməsində mühüm rol oynadı. Bununla faktiki olaraq həm də ölkədə istehsal vasitələri bazarının çoxşaxəli bir sistem üzrə fəaliyyətinin əsası qoyuldu. Ölkədə azad rəqabət mühiti yaxşılaşdıqca və bazar infrastrukturu genişləndikcə istehsal vasitələri bazarının formalaşması təbii olaraq sürətlənmə mərhələsinə qədəm qoydu.

İqtisadi tərəqqinin yeni istiqamətləri

Azad, səmərəli sahibkarlıq mühitinin qurulmasına istiqamətlənmiş strategiyanın uğurla reallaşması yeni dövrün tə-

ləblərinə cavab verən istehsal vasitələri bazarının formalaşmasına geniş şərait yaratmaqda idi. Təbii ehtiyatların istehsal dövriyyəsinə cəlb edilməsi, istehsal sahələrinin yaradılması, sənaye potensialından səmərəli istifadə olunması sabit maliyyə şəraitinin formalaşmasında ilkin baza rollarından birini oynamaqla yanaşı, sənayenin inkişafına səbəb olmaqda idi. Ölkədə istehsal vasitələrinin, o cümlədən maşın, mexanizm, elektrotexniki avadanlıqların istehsal həcmünün artırılması üçün maddi-texniki baza, təbii ehtiyatlar, iqtisadi resurslar və intellektual potensialdan səmərəli istifadə dövrü də məhz Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra başladı. 1993-1995-ci illərdə islahatların zəruriliyi, onların əsas istiqamətləri, aparıcı sahələrin dünya integrasiyası və dünya qloballaşması sistemində inkişafının ilkin hüquqi bazası və təşkili problemləri həll olundu. Ulu öndər kənd təsərrüfatında islahatlar aparılmasına da xüsusi diqqət yetirərək aqrar sektorun qida sənayesinin inkişafında çəkisinin artmasına böyük diqqət və qayğı göstərirdi.

Beləliklə, ötən əsrin 90-cı illərinin ilk yarısında cərəyan edən proseslərin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə 1993-1995-ci illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən qətiyyətli, məqsədyönlü tədbirlər ölkədə əvvəllər baş alıb gedən özbaşınalıqlara və xaosa son qoyaraq, ictimai-siyasi sabitliyi təmin etdi, ölkənin hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafı və beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyası üçün əlverişli şərait yaratdı. 1995-ci ildən başlayaraq ardıcıl aparılan islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın inkişafında ciddi irəliləyiş əldə edildi, bir çox sahədə, xüsusilə makroiqtisadi göstəricilərin artımında yüksək nəticələrə nail olundu, iqtisadi potensialın formalaşmasında həlledici rol oynayan sahibkarlığın təməli qoyuldu və onun inkişafında əhəmiyyətli uğurlar qazanıldı. Eyni zamanda, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, sosial müdafiəyə eh-

tiyacı olan insanlara dövlət qayğısının artırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində 1995-ci ildən etibarən ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olundu. Uğurla həyata keçirilən müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir istiqaməti yarandı. Ümum-milli liderin bilavasitə rəhbərliyi ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf xəttini müəyyən edən bir çox irimiqyaslı konsepsiya, strategiya və proqramlar qəbul edildi, maşınqayırma sənayesinin, aqrar bölmənin, turizmin inkişafı, habelə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə əhəmiyyətli addımlar atıldı. Bunlar ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dinamik inkişafını təmin etmək üçün zəmin yaratdı, sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan sosial istiqamətli iqtisadi sistemin formalaşdırılmasına əsaslı təsir göstərdi. Bununla yanaşı, ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmasına, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin edilməsinə gətirib çıxardı.

Baş verən dəyişikliklər nəticəsində artıq 1995-ci illərin sonlarından başlayaraq iqtisadi böhrana son qoyuldu, ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olundu, dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün əlverişli şərait yarandı. Həmin dövrdə ölkədə aparılan ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatların ən mühüm istiqamətlərindən birini də dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması təşkil edirdi. Özəlləşdirmə və torpaq islahatı, habelə özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması nəticəsində ümumi daxili məhsulda qeyri-dövlət sektorunun payı daha sürətlə artmağa başladı. Bütün bunlar iqtisadi inkişafda yeni bir mərhələnin başladığını göstərirdi. Yeni mərhələnin əsas

hədəfi isə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyinin yüksəldilməsinə və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasına nail olmaqla uzunmüddətli perspektivdə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarət idi.

Ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması və onların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin həcmnin, keyfiyyətinin və ünvanlığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azaldılması yeni mərhələdə qarşıda duran əsas prioritetlər sırasında yer alırdı. Bu zaman əsas iqtisadi sahələr üzrə fəaliyyətin paralel şəkildə həyata keçirilməsi və əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılmasına da xüsusi önəm verilirdi. Digər tərəfdən, iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması, bu zaman sosialyönümlüyün gözlənilməsi və mütərəqqi dünya təcrübəsindən faydalanması yeni mərhələdə iqtisadi inkişafın xarakterik xüsusiyyətləri sırasında yer alırdı. Bununla yanaşı o da xüsusi qeyd edilməlidir ki, qısa vaxt ərzində bütün sahələrin dinamik inkişafında, siyasi, sosial-iqtisadi və digər sahələrdə davamlı yüksəlişin yaşanmasında, sarsılmaz özüllər üzərində qurulmuş sabitliyin yaradılmasında və ictimai tərəqqinin təmin edilməsində Heydər Əliyev dühası böyük rol oynadı.

Bütün bunlar inkişafın Azərbaycan modelinin yaranmasına böyük töhfələr verməklə sözügedən modelin real həyatda tətbiqinə və ölkəmizə möhtəşəm uğurlar qazandırmasına geniş imkanlar yaratdı.

Yeni neft strategiyası – inkişafın dayaq nöqtəsi

«Bizim bugünkü inkişafımız, bugünkü nailiyyətlərimiz, Azərbaycanın həqiqətən müstəqil ölkə kimi dünya birliyinə qədəm qoyması böyük dərəcədə «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə bağlıdır. Bu, çox cəsarətli və müdrik addım idi. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən atılan bu addım Azərbaycan xalqının rifah halının yaxşılaşmasına, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına xidmət edir».

İlham ƏLİYEV

Qloballaşma prosesinin daha sürətli xarakter aldığı yeni əsrdə dünya dövlətləri qarşısında həlli getdikcə daha böyük aktuallıq kəsb edən məsələlərdən biri də etibarlı enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasıdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, enerji siyasəti konsepsiyasının hazırlanması və onun həyata keçirilmə strategiyasına verilən xüsusi diqqət son illərdə daim yüksələn xətt üzrə inkişaf etməkdədir. Bu məsələ enerji ehtiyatları ilə kifayət qədər zəngin olan ölkələr üçün də olduqca aktual xarakter daşıyır və böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki dünyanın real mənzərəsi göstərir ki, enerji ehtiyatları ilə zəngin ölkələrin heç də hamısı bu resurslarını uğurla, inkişafa xidmət edən formada realizasiya edə bilmirlər. Halbuki enerji ehtiyatlarından, iqtisadiyyatın enerji sektorundan səmərəli şəkildə faydalanılacağı təqdirdə ölkəni davamlı və sabit inkişaf yoluna çıxarmaq, onu qüdrətli bir dövlət halına gətirmək mümkündür. Bu kontekstdə istər regional, istərsə də global miqyasda dövrün ən real nümunələrindən biri qismində müasir Azərbaycan çıxış edir.

Neft Azərbaycan xalqının milli sərvətidir

Yanacaq-enerji kompleksi ölkə iqtisadiyyatında həmişə vacib rol oynayıb. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu kompleksin rolu daha da artıb və buna əsas səbəb ölkəmizin həm enerji resursları ilə zəngin olması, həm də müvafiq hasilat, istehsal vasitələrinin hələ SSRİ dönməində respublikada təşəkkül tapması idi. Ancaq ikinci dəfə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra hakimiyyətdə olan qüvvələr, təəssüflər olsun ki, ölkənin enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə edərək Azərbaycanı hər hansı inkişaf yoluna çıxara bilmədilər. Əksinə, digər sahələrdə olduğu kimi, enerji sektoru da özünün tənəzzül dövrünə qədəm qoydu. Enerji sektorunun böhranı iqtisadiyyatın digər sahələrinə də təsirsiz ötüşmürdü. Çünki istehsal gücünün əsasında enerji resursları və energetika dayanırdı ki, onlar da həyata keçirilən yarıtmaz siyasət üzündən sürətli tənəzzül dövrünü yaşamaqda idi. Həm A.Mütəllibov, həm də AXC–Müsavat iqtidarı hakimiyyətdə olduqları müddətdə yeni reallıqların tələblərinə cavab verən enerji siyasətinin işlənilib hazırlanmasında aciz olduqlarını praktiki fəaliyyətləri ilə sübuta yetirdilər.

Hətta AXC hakimiyyəti dövründə milli iqtisadiyyatda yaşanan böhran neft hasilatında ciddi azalmaların yaşanmasına gətirib çıxardı. Neft sənayesində özünü göstərən tənəzzül prosesi nəticəsində bu sahədə çalışanların sosial-iqtisadi vəziyyəti xeyli ağırlaşmış, hasilatın azalması fonunda isə ümumi iqtisadiyyatda böhran daha da dərinləşmişdi. Araşdırmalar göstərir ki, 1990-cı ildə respublikada 12 milyon 513 min ton neft hasil olunmuşdusa, 1992-1993-cü illərdə bu göstərici 9 milyon 563 min tona düşmüş, «qara qızıl» hasilatı 21,2, mavi qaz hasilatı isə 36 faiz azalmışdı. Müvafiq olaraq neft məhsulları və avadanlıqlarının istehsalı sahəsində də tənəzzül dərinləşmiş, uzun

illər ərzində formalaşdırılmış hasilat və emal sənayesi qısa müddətdə yararsız hala salınmış, onların əmlakları dağıdılaraq talan edilmişdi. Bundan başqa, AXC–Müsavat iqtidarının neft hasilatı ilə bağlı xarici şirkətlərlə apardığı uğursuz danışıqların nəticəsi kimi hazırlanmış layihə dövlətin və xalqın mənafehlərinin, sözün əsl mənasında, qurban verilməsi demək idi.

Məsələn, bu layihədə ümumi payın düz 60 faizinin yalnız bir şirkətə – Böyük Britaniyanın BP şirkətinə verilməsi nəzərdə tutulurdu və bu, xalqın yer altındakı sərvətinin idarəçiliyinin xaricilərin ixtiyarına verilməsi demək idi. Bunun nəticəsi idi ki, hazırlanmış müqavilədə Azərbaycanın payı xaricilərlə müqayisədə olduqca az göstərilirdi. Təbii ki, bu şəkildə hazırlanmış müqavilə Azərbaycan xalqının mənafehlərinə qətiyyənlə cavab vermirdi. Lakin o dövrdə hakimiyyətdə olan qüvvələri maraqlandıran məsələ xalqın mənafehi yox, öz durumlarını istənilən vasitə hesabına yaxşılaşdırmaq, bunun üçün lazım gələrsə Azərbaycanın milli maraqlarını da düşünmədən xaricilərə satmağa hazır olmaq idi. Yaranmış vəziyyət ölkədə mövcud durumu daha da ağırlaşdırır, iqtisadi böhranın miqyasının davamlı olaraq genişlənməsinə səbəb olurdu.

Belə bir çətin və həlledici dövrdə xalqın istək və tələbilə hakimiyyətə qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev müəllifi olduğu yeni neft strategiyasını ərəsəyə gətirməklə Azərbaycanı nəinki hərtərəfli sürətli inkişaf yoluna çıxardı, eyni zamanda onu regionun liderinə və beynəlxalq hüquq müstəvisində müstəqil mövqeyə malik nüfuzlu subyektə çevirdi. Siyasət və iqtisadiyyatın bir-birini tamamladığını bəyan edən ulu öndər «Neft Azərbaycan xalqının milli sərvətidir» prinsipini əldə rəhbər tutaraq ölkənin yeni enerji konsepsiyasını da məhz bu əsasda formalaşdırdı. «Qara qızıl»ın hasilatı, emalı və nəqli milli iqtisadiyyatın qurulmasında da fundamental rol oynamağa başladı. Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkənin üzləşdiyi sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi böhranın aradan qaldırılmasın-

da neft-qaz hasilatının, emalının, dünya bazarlarına çıxarılmasının, ümumiyyətlə enerji sektorunun oynaya biləcəyi rol da ümummilli lider tərəfindən kifayət qədər uzaqgörənliklə və düzgün formada qiymətləndirildi. Sabit şəraitdə iqtisadi artıma və ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə nail olunması məqsədi ilə Azərbaycanın enerji potensialından səmərəli formada istifadə edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atan Heydər Əliyev bununla ölkəni yeni tərəqqi mərhələsinə çıxardı.

Sovetlər dönəmində qurulan neft sənayesinin memarı

1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ulu öndər dağılmış iqtisadiyyatın bərpası, ölkənin inkişaf yoluna çıxarılması üçün əsas təkanverici mexanizm rolunu oynayacaq yeganə sahənin neft təsərrüfatı və neft ehtiyatları olduğunu aydın görürdü. SSRİ dövründə iri layihələrə rəhbərlik edən və təsərrüfat işçisi kimi də kifayət qədər böyük təcrübəyə malik olan Heydər Əliyev hələ 1969-cu ildə Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi dövəmdə ölkənin neft sektorunun inkişafına böyük töhfələr vermişdi. Faktiki olaraq bu sahənin tərəqqisində yeni dövrün başlanmasının müəllifi olmuşdu. Beləliklə də 1969-cu ildən başlanan dövr Azərbaycanın xalq təsərrüfatının bütün sahələri kimi, neft və qaz sənayesinin də yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə səciyyələnir. Belə ki, məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və böyük səyi nəticəsində neft sənayesinin inkişafına təkan verən yeni infrastruktur formalaşdırdı. Bu məqsədlə 1970-80-ci illərdə ölkəyə 75 növdə 400-dən çox ağır yük qaldıran kran gəmisi, boruçəkən gəmilər, seysmik, sərnişin və digər gəmi növləri gətirildi. Xəzərdə ilk dəfə olaraq 2500 ton gücündə «Azərbaycan» kranı, «Xəzər» tipli özüqalxan qurğular quraşdırıldı, sonralar isə dənizin 200 metr dərinliyindəki sahələrdə işləməyə imkan verən

«Şelf» tipli yarım dalma üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dənizin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Nəticədə 60-cı illərin sonu ilə müqayisədə yeni 8 neft və qaz yatağı kəşf edildi, neft ehtiyatları iki, qaz ehtiyatları isə üç dəfə artırıldı. 1975-ci ildə neft və qazın ümumi hasilatı şərti yanacaq kimi 27,1 milyon tona çatdırıldı. Ötən əsrin 80-ci illərində üzən qazma qurğularının sayı 11-ə çatdı və onlardan istifadə nəticəsində indi Azərbaycan neftinin əsas hissəsini təşkil edən dənizin 80-350 m dərinlikdə yatan zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar, o cümlədən «Azəri–Çıraq–Günəşli» və başqaları kəşf olundu. Lakin o dövrdə Heydər Əliyevin neft sənayesində xidmətləri təkcə bununla məhdudlaşmırdı. Yenə də onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda neft emalı üçün xüsusi proqram hazırlanaraq həyata keçirilməyə başlandı. Həmin proqrama əsasən yeni texnika və texnologiyaya malik zavodlar yaradıldı, təzə qurğular inşa olundu, neftayırma zavodlarının yenidən qurulması prosesinə start verildi.

Ulu öndərin rəhbərliyi altında «Azərbaycanda neftayırma sənayesinin yenidən qurulması» planı nəzərdə tutulan mərhələlərlə icra olunduqca bu sahədə başlanan keyfiyyət dəyişiklikləri daha geniş miqyas almağa başlayırdı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yenidən qurulan neft sənayesi Azərbaycanın müstəqillik dövründə enerji sektorunun inkişaf etdirilməsində əsas baza rollarından birini oynadı. Məsələn, 1976-cı ildə «ELOU-AVT-6», 1980-ci ildə «Katalitik Riforinq», 1986-cı ildə «Neftin koklaşdırılması», 1993-cü ildə «Katalitik Kreking» qurğularının inşası, hələ Sovet hakimiyyəti illərində onun rəhbərliyi ilə respublikamızda görülən digər işlər, yaradılan möhkəm təməl bu gün müstəqil Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun neft sənayesinin formalaşmasına imkan yaratdı. Sovet hakimiyyəti illərində Heydər Əliyevin neft sənayesinin

inkişafına verdiyi ən böyük töhfələrdən biri dərin dəniz özülləri zavodunun məhz Azərbaycanda inşası oldu. Moskvada tərtib olunan plana əsasən, bu zavodun Həştərxanda tikilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Azərbaycanda neft hasilatının artması, daha dərin qatlarda «qara qızıl»ın çıxarılmasına imkan verən yeni texnologiyaların hazırlanması, yeni iş yerlərinin yaradılması və digər bu kimi mühüm parametrlər baxımından Heydər Əliyev sözügedən zavodun məhz ölkəmizdə inşasının vacibliyini görür, bunu labüd sayırdı.

İttifaq səviyyəsində olan nüfuzundan, yüksək səviyyəli əlaqələrindən istifadə edən Heydər Əliyev o dövrdə dünyada analoqu olmayan dərin dəniz özülləri zavodunun Azərbaycanda tikilməsi üçün Moskvadan müvafiq icazənin alınmasına nail oldu. Bu, həm də Heydər Əliyevin möhkəm iradəsinin və cəsarətinin təntənəsi idi. Zavodun inşasına o zaman 450 milyon ABŞ dolları ayrıldı və tikinti 1978-ci ildə başlandı, 11 il sonra dərin dəniz özülləri zavodu istismara verildi. Görülən bütün bu nəhəng işlər Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra onun iqtisadi inkişafında əvəzsiz rol oynadı.

Yeni enerji siyasəti

Azərbaycan ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ilk illərdə hakimiyyətdə yer alan qüvvələrin səriştəsizliyi, idarəçilikdə yol verilən böyük nöqsanlar neft, enerji amilindən ölkənin inkişafı naminə istifadə olunmasına imkan vermədi. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi neft və qaz sənayesini ağır böhran vəziyyətinə salmışdı. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş «Azəri–Çıraq–Günəşli» kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi.

Yalnız Heydər Əliyevin sayəsində bir sosial-iqtisadi formasiyadan digərinə keçid prosesində ölkənin inkişafa xidmət edən yeni enerji siyasəti işlənib hazırlandı. Bu siyasət Azərbaycanın ümumi tərəqqisində, o cümlədən iqtisadi inkişafında lokomotiv rolunu oynamaqla yanaşı, ölkənin milli maraqlarının müdafiəsini də özündə ehtiva edirdi. Yeni enerji siyasətinin reallaşması, dağılmış iqtisadiyyatı yenidən dirçəltmək və onu inkişaf relsinə salmaq üçün isə ilk növbədə neft sənayesini böhrandan çıxarmaq lazım idi. Həmin dövrdə Azərbaycan üçün yalnız iki variant mövcud idi: ya bir neçə il bu sahədə heç bir iş görməyərək ölkənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətləri ilə işbirliyi qurmaq. Birinci yol böyük zaman tələb edirdi və xalqın üzləşdiyi məhrumiyyətlərin uzunmüddətli olmasını şərtləndirirdi. Digər tərəfdən, bu yol neft sənayesinin inkişafdan qalması demək idi. Vəziyyəti real qiymətləndirən ulu öndər Azərbaycanı sürətli inkişaf yoluna çıxarmaq, ölkəyə investisiya axınını təmin etmək, enerji ehtiyatlarından vaxtında səmərəli istifadəyə nail olmaq üçün xarici şirkətlərlə milli maraqların təmin edilməsi ilə yeni əməkdaşlığın başlanmasına qərar verdi. «Yeni neft strategiyası»nın həyata keçirilməsi fonunda Heydər Əliyevin sərəncamı ilə «Azəri–Çıraq–Günəşli» (dərinsulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı.

Danışıqlar prosesində xarici şirkətlərlə imzalanacaq neft müqavilələrində Azərbaycanın mənafeələrinin əsas götürülməsi mühüm şərt kimi çıxış edirdi. Çünki ümummilli lider hakimiyyətə gəlməzdən əvvəl iqtidarda olan AXC–Müsavət cütliyü tərəfindən hazırlanan və xarici şirkətlərlə imzalanması nəzərdə tutulan layihə nə dövlətin, nə də xalqın maraqlarını nəzərə alırdı. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasının 5-ci ildönümü münasibətilə bağlı çıxışında cənab İlham Əliyev həmin layihəyə belə qiymət vermişdi: *«1993-cü ilin yazında Azərbaycanın əvvəlki rəhbərliyi tərəfindən elə bir müqavilə variantı hazırlanmışdır ki, əgər o imzalansaydı, ölkə iqtisadiyyatına*

böyük zərər gətirmiş olardı. Xalq Cəbhəsi rejimi öz acı-nacaqlı vəziyyətini heç olmasa bir qədər yaxşılaşdırmaq üçün müqaviləni hər cür şərtlərlə, ən yararsız, hətta milli mənafeyə zidd olan şərtlərlə imzalamığa hazır idi. Onlar anlamırdılar, heç anlamaq belə istəmirdilər ki, müqavilənin şərtləri Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün nə deməkdir». Lakin Azərbaycanın yeni tarixində ən böyük neft sazişi kimi dəyərləndirilən «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması zamanı ölkənin milli mənafeləri, maraqları təmin edildi və bu da Heydər Əliyevin ölkə qarşısında daha bir misilsiz xidməti idi.

«Əsrin müqaviləsi»ndən danışarkən Heydər Əliyevin 1994-cü il fevralın 4-də «Azərbaycanda dəniz neft və qaz yataqlarının işlənməsinin sürətlənməsi haqqında» verdiyi sərəncam xüsusilə qeyd olunmalıdır. Çünki məhz həmin sənəd dünyanın aparıcı neft-qaz şirkətləri ilə həyata keçirilən danışıqların əsasını təşkil edirdi. Bu danışıqlar isə həmin dövr üçün xarakterik olan daxili və geosiyasi faktorlar üzündən elə də asan getmirdi. Hətta «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması üçün rəsmi Bakının o zaman bəzi Qərb dövlətləri ilə apardığı danışıqların uğurla nəticələnməsinə şübhə ilə yanaşanlar da az deyildi. Cəbhə bölgəsində atəşkəs rejiminin kövrək olduğu, dövlət idarəetmə mexanizmlərinin hələ tam oturmadığı, bəzi qonşu dövlətlərlə münasibətlərdə ciddi psixoloji-siyasi gərginliyin hökm sürdüyü, Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı mübahisələrin kəskinləşdiyi bir vaxtda «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması bir çoxlarına inandırıcı görünmürdü. Qərb şirkətlərinin Xəzərlə bağlı hansısa layihənin gerçəkləşməsində iştirakı təkcə iqtisadi deyil, həm də strateji-siyasi məsələ kimi nəzərdən keçirilirdi. Azərbaycana kənar təzyiqlərin getdikcə artması fonunda bu danışıqları davam etdirmək ölkə iqtidarından ciddi siyasi iradə, əzmkarlıq tələb edirdi. Lakin prinsipial xarakterə malik ümummilli lider kənar maneələri mətinliklə dəf etdi və Qərbin aparıcı şirkətlərini bu müqavilənin perspektivinə inandıra bildi.

Məhz Heydər Əliyevin bu əzmkarlığı və ciddi səyləri nəticəsində artıq xarici şirkətlərin «Əsrin müqaviləsi»nə maraqları artan xətt üzrə inkişaf etməkdə idi. Azərbaycan üçün isə bu müqavilənin imzalanması ilk növbədə iqtisadi inkişafın əsasını qoymaq, iqtisadi müstəqilliyi bərpa etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Digər tərəfdən, müqavilənin reallaşdırılması ilə Azərbaycan ölkəyə xarici investisiya axınını təmin etmiş, Xəzəri isə birinci olaraq beynəlxalq əməkdaşlıq mərkəzinə çevirmiş olacaqdı. Lakin sözügedən müqavilənin Azərbaycana qazandıracağı dividendlər təkcə qeyd olunanlarla yekunlaşmırdı. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycana həm də yeni texnologiyaların gəlməsi demək idi və bu, olduqca vacib xarakter daşıyırdı. Çünki 1993-cü ildə neft təsərrüfatı tamamilə dağılmış, avadanlıqlar köhnəlmiş, platformalar və estakadaların bir çoxunu dəniz yuyub aparmış, qalanların əksəriyyəti paslanmışdı. Hər şeyi yeniləmək lazım idi, o vaxtlar isə Azərbaycanın buna maddi imkanı çatmırdı. Digər tərəfdən, o da danılmaz reallıq idi ki, həmin dövrdə Azərbaycan xarici neft şirkətlərinin istifadə etdiyi texnologiyalara malik deyildi. Bununla yanaşı, Azərbaycan onu da nəzərə alırdı ki, yeni neft quyularının qazılması zamanı Xəzərin ətraf mühitini qorumaq, dənizdə hər hansı ciddi ekoloji problemlərin yaranmasına yol verməməlidir. Bütün bunlar üçün həmin dövrdə Azərbaycana xarici şirkətlərin əlində olan kapital və texnologiyalar lazım idi. Həmin kapital və texnologiyaları isə Azərbaycana «Əsrin müqaviləsi» gətirəcəkdi.

Qeyd edilənləri əvvəlcədən görən Heydər Əliyev «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasının nə dərəcədə müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyini yaxşı bilirdi. Həmçinin xarici neft nəhəngləri ilə müqavilələrə belə ciddi ehtiyac duyulduğu vaxtda Heydər Əliyev neftlə bağlı transmilli müqavilələrin imzalanması zamanı Azərbaycan xalqının maraqlarının yüksək tutulmasının əsas şərt olduğunu da hələ ilk dövrlərdə ölkəmizə sərmayə ya-

tırmaqda tərəddüd edən şirkətlərə açıq şəkildə bəyan edirdi. Ulu öndər 1993-cü il iyun ayının 18-də ABŞ-ın aparıcı mətbu orqanlarından biri olan «Çikaqo Tribün» qəzetinə verdiyi müsahibədə bununla bağlı bildirirdi: *«Başa düşürəm ki, Azərbaycanla cəlb olunmuş neft şirkətlərinin öz maraqları var. Bu, tamamilə təbii məsələdir. Ancaq eyni zamanda, biz də ölkəmizin maraqlarını neft şirkətlərinin mənafeələrindən yüksək tutmalıyıq»*.

Belə durumda ümummilli liderin səyi nəticəsində ölkə daxilində möhkəm təməllərə əsaslanan siyasi sabitliyin bərqərar olması, qanunçuluğun gücləndirilməsi, xarici sərmayələrə dövlət təminatının verilməsi, Azərbaycanın yeni neft strategiyasının işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün də möhkəm zəmin yarandı. Xarici neft-qaz şirkətlərinin Azərbaycana baxışı dəyişməyə başladı ki, bu da onların ölkəmizdə profilləri üzrə sahələrə investisiya yatırımlarını əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdırır və «Əsrin müqaviləsi»nə gedən yeni bir yol açılırdı.

Əsrə möhürünü vuran «Əsrin müqaviləsi»

Bu dövrdə xarici neft şirkətlərinin Azərbaycana gəlişini təmin etmək üçün həllini gözləyən daha bir vacib məsələ beynəlxalq səviyyədə danışıqlar aparmaq bacarığında olan, neft sahəsində ölkəmizlə əməkdaşlığın perspektivinə xarici şirkətləri inandıra bilən, eyni zamanda ölkənin mənafeələrini daim ön planda tutmağı bacaran professional şəxslərin bu işə cəlb edilməsi ilə bağlı idi. Yenə də bu məsələnin həlli istiqamətində ümummilli lider müdrik və həlledici qərarlar qəbul etdi. Həmin mühüm qərarlardan biri də cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti təyin edilməsi oldu.

Hadisələrin sonrakı gedişi isə bu təyinatın nə dərəcədə doğru və vaxtında atılmış addım olduğunu göstərdi. Məhz cə-

nab İlham Əliyev danışıqlar prosesində fəal iştirak etməklə yanaşı, yeni neft strategiyasının hazırlanmasının, uğurla həyata keçirilməsinin ən aparıcı iştirakçılarından oldu və beləliklə də xarici şirkətlərlə uzun sürən danışıqların müvəffəqiyyətlə yekunlaşmasında misilsiz xidmətlər göstərdi. O da xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, bəzi transmilli neft şirkətləri Azərbaycanın düşdüyü çətin durumdan istifadə edərək neft müqavilələrini özlərinin xeyrinə olan qaydada imzalamağa çalışır, ölkə üçün qəbul edilməz şərtlər irəli sürürdülər. Cənab İlham Əliyevin üzərinə bütün bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək, neft müqavilələrində Azərbaycanın milli mənafeələrinin maksimum səviyyədə qorunmasına nail olmaq kimi tarixi missiya düşmüşdü.

Təyinatından az sonra neft müqaviləsi layihəsinin hazırlanması üçün cənab İlham Əliyev Türkiyəyə, daha sonra isə yeni danışıqlara başlamaq üçün ABŞ-ın Hyuston şəhərinə yollandı. Elə bu səfərlərdə cənab İlham Əliyev öz diplomatik bacarığını yüksək səviyyədə nümayiş etdirdi, özünə, ümumilikdə Azərbaycana qarşı böyük inam və etimad formalaşdırmağa nail oldu. Həmçinin danışıqlar prosesinin bir o qədər də asan olmadığı üzə çıxdı. Aparılan danışıqların nə dərəcədə çətin olduğunu həmin vaxt ARDNŞ-nin vitse-prezidenti təyin olunan cənab İlham Əliyev belə xatırlayır: *«Təyinatımdan bir gün sonra bizim nümayəndə heyəti danışıqlar üçün İstanbula yollandı. İstanbulda biz iki dəfə olduq, birinci dəfə iyirmi gün, ikinci dəfə bir aya yaxın. Danışıqlar aparıldıqdan sonra belə hesab edirdik ki, bütün məsələlər artıq həll olunub. 1994-cü ilin iyulunda danışıqların sonuncu mərhələsi üçün Hyustonda olarkən fikirləşirdik ki, burada bir həftə olacağıq, müqavilədə hər hansı üslub xətlərini, kiçik mübahisəli məsələləri yoluna qoyaraq Bakıya qayıdacağıq. Lakin gözləntilərimizinn əksinə olaraq danışıqlar zamanı çoxsaylı mübahisəli məsələlər meydana çıxdı və biz Hyustonda 45 gün keçirməli olduq».*

Bu dövrdə çoxsaylı mübahisəli məsələlərin meydana çıxmasının səbəblərindən biri də bəzi kənar qüvvələrin hadisələrin gedişinə müdaxiləsi nəticəsində Xəzərin hüquqi statusunun öz həllini tapmadığı dövrə qədər Azərbaycanın xarici şirkətlərlə heç bir müqavilə imzalamasının mümkünsüzlüyünə dair məsələnin gündəmə gətirilməsi idi. Bu isə Hyustonda «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasına dair aparılan yekun danışıqların yarımçıq kəsilməsi ilə müşayiət olundu. Azərbaycanla neft müqaviləsi imzalamağa hazırlaşan xarici şirkətlər birmənalı şəkildə bəyan etdilər ki, Xəzərin hüquqi statusu öz həllini tapmayanadək onlar danışıqlarda iştirak etməyəcəklər. Bu da «Əsrin müqaviləsi»nin reallaşmasının fiasko ilə sonuclana biləcəyindən xəbər verirdi.

Digər tərəfdən, xarici şirkətlər onların mənafeyinə tam cavab verən AXC–Müsavət hakimiyyətinin qəbul etdiyi şərtləri yeni iqtidarın da tanımasında təkid edirdilər. Belə mürəkkəb vəziyyətdə xarici şirkətləri əməkdaşlığa inandıra bilmək əsl diplomatik məharət tələb edirdi. Məhz bu cür çətin durumda cənab İlham Əliyev təşəbbüsü ələ aldı və təcili Vaşinqtona getdi. Bu dövrlə bağlı yaşanan hadisələri cənab İlham Əliyev belə xatırlayır: *«Xəzər dənizinin statusunun həlli problemi kəskin qoyulmuşdu və Azərbaycana təzyiqlər çox güclü idi. Bütün bunlar diplomatik notalar və bəyanatlarla da müşayiət olunurdu. İmzalanacaq müqavilələrin Xəzərin hüquqi statusu həll edildikdən sonra qüvvəyə minməli olduğu bildirilirdi. Bu isə faktiki olaraq o demək idi ki, müqavilə imzalanacaq, ancaq qüvvəyə minməyəcək və müvafiq olaraq həyata keçirilməyəcək. Əlbəttə ki, biz bununla razılaşa bilməzdik. Onda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti mənim yekun danışıqların keçirildiyi Hyustondan Vaşinqtona ezam olunmağım barədə qərar qəbul etdi».*

Həmin dövrdə cənab İlham Əliyevin Vaşinqtonda keçirdiyi görüşlərdən sonra ABŞ hökumətinin müdaxiləsi ilə Xəzərin

statusu barədə bəndin müqavilədən çıxarılması ilə xarici şirkətlər razılaşıdılar. Beləliklə, cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti Qərbin aparıcı neft şirkətlərinin yüksək vəzifəli təmsilçiləri, həmçinin ABŞ administrasiyasının üzvləri, o cümlədən ABŞ Energetika Nazirliyinin məsul təmsilçiləri ilə keçirilən görüşlərdə onları Xəzərin Azərbaycan sektoruna sərmayə qoymağa və əsassız şərtlərdən imtina etməyə inandıra bildi. Azərbaycanın üzərinə götürdüyü bütün öhdəliklərə əməl edəcəyinə də transmilli neft şirkətlərini inandıra bilən cənab İlham Əliyev müqavilənin reallaşması zamanı yarana biləcək hər hansı narazılığın həllinin məsuliyyətini ölkəmizin öz üzərinə götürdüyünü də bildirərək bununla da həmin dövr üçün kifayət qədər riskli, ancaq cəsarətli sayılan, zərurətdən doğan bir addım atdı. Zaman isə bu riskin nə dərəcədə doğru olduğunu və ölkəmizin sonrakı inkişafında əvəzsiz əhəmiyyətə malik olduğunu əyani əşkildə sübuta yetirdi. Elə də asan keçməyən o vaxtkı danışıqlar prosesi barədə cənab İlham Əliyev qeyd edirdi: *«Danışıqların gedişi zamanı bəzən böhran anları olurdu və Azərbaycan tərəfi danışıqları dayandıрмаğa yaxın idi. Çünki biz bəzi şərtləri ölkənin milli maraqları üçün qəbul edilməz hesab edərək onlarla razılaşa bilmirdik. Biz xarici şirkətlərə deyirdik: siz ayrı-ayrı şirkətlərin maraqlarını müdafiə edirsiniz, biz isə ölkənin və Azərbaycan xalqının maraqlarını müdafiə edirik. Əgər siz səhvə yol versəniz, bu, sizin şirkətin yalnız bir layihəsində öz əksini tapacaq, əgər biz səhv etsək, bu səhv bütün Azərbaycan xalqının mənafeyinə xələl gətirəcəkdir. Başqa sözlə, biz heç cür heç bir səhvə yol verə bilmərik»*.

Bütün bunlar cənab İlham Əliyevin həm də «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə bağlı apardığı danışıqlarda nə qədər prinsiplilik, qətiyyət və əsl iradə nümayiş etdirdiyini əyani şəkildə göstərirdi. Həm də aydın oldu ki, cənab İlham Əliyev ən ekstremal situasiyalarda belə ölkənin milli mənafehləri-

ni layiqincə müdafiə etmək əzmindədir. Bununla bağlı cənab İlham Əliyev bildirirdi: *«Bizim məqsədimiz təkcə neft hasil etmək, onu nəql etmək, bundan vəsait əldə etməkdən ibarət deyildir. Bizim məqsədimiz neftdən gələn bütün mənfəətləri – həm siyasi, həm iqtisadi, həm də başqa mənfəətləri Azərbaycan xalqının gələcək mənafeyinə, rifahına yönəltməkdən ibarətdir».*

«Əsrin müqaviləsi»nin reallaşması istiqamətində növbəti mühüm addım 1994-cü il sentyabrın 14-də Heydər Əliyev tərəfindən verilən fərman oldu. Müqavilənin imzalanmasının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən fərmanda xarici şirkətlərlə imzalanacaq saziş layihəsi müsbət qiymətləndirilir, Azərbaycanın belə bir layihəyə imza atmasının əhəmiyyəti önə çəkilirdi. Həmin saziş layihəsində isə yataqların işlənilməsi üçün tələb olunan investisiyaların 80 faizinin ARDNŞ və müqaviləni imzalayacaq konsorsium şirkətləri tərəfindən qoyulacağı göstərilmişdi. Layihə sazişin qüvvəyə minməsindən sonra ilk neftin 18 ay ərzində çıxarılmasını nəzərdə tuturdu. İmzalanacaq müqavilədə əsas yataqlarda neft hasilatına 48 aydan gec olmamaq şərtlə başlanması da ümdə prinsiplərdən biri kimi əksini tapmışdı. Sənəddə, həmçinin Azərbaycan neftinin dünya bazarına səmərəli yolla çıxarılmasını təmin edən neft kəmərinin tikintisinə 54 ay ərzində start verilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Bundan başqa, neftlə birgə çıxan və ehtiyatları 55 milyard kubmetr həcmində dəyərləndirilən səmt qazının da Azərbaycana verilməsi müqavilədə dəqiq şəkildə göstərilmişdi. Sazişin əhatə etdiyi 90 milyard kubmetr həcmində ehtiyatlara malik qaz yataqlarının istismarı hüququ da məhz Azərbaycana verilmişdi.

Aparılan gərgin işlər sayəsində nəhayət 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda «Gülüstən» sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Azəri–Çırağ–Günəşli» yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında «məhsulun pay

bölgüsü» tipli müqavilə imzalandı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə «Əsrin müqaviləsi» adlandı, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapdı. «Əsrin müqaviləsi»ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti («Amoko», BP, «MakDermott», «Yunokal», ARDNŞ, «LUKoyl», «Statoyl», «Ekson», «Türkiyə Petrolları», «Penzoyl», «İtoçu», «Remko», «Delta») iştirak etdi. Bununla da «Yeni neft strategiyası» və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlandı. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi və 12 dekabr 1994-cü ildə qüvvəyə mindi.

«Əsrin müqaviləsi»nin ilk günlərindən başlayaraq Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaradıldı və təsdiq olunmuş vahid proqram üzrə ARDNŞ ilə birgə işlərə başlandı. Bu saziş sonradan dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkəti ilə 30-dək sazişin imzalanması üçün yol açdı. «Əsrin müqaviləsi» həm karbohidrogen ehtiyatlarının miqdarına, həm də qoyulan sərmayələrin həcminə görə dünyada bağlanan ən iri sazişlər siyahısına daxil oldu. İmzalanmış neft sazişləri üzrə Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı üçün milyardlarla dollar həcmində sərmayə ölkəyə gəldi və gəlməkdədir.

Azərbaycanın suveren dövlət olaraq «Əsrin müqaviləsi» kimi möhtəşəm bir layihəyə imza atmasını həzm edə bilməyən və ölkəmizin müstəqil mövqe sərgiləməsinə qarşı çıxan qüvvələr ilk əvvəllər bunun əleyhinə ciddi fəaliyyətə keçdilər. Məsələn, o dövrdə tarixə qovuşmuş SSRİ-nin bərpası xülyasında olan Rusiyanın bəzi imperialist dairələri «Əsrin müqaviləsi»ndən ölkəmizin geri çəkilməsinə nail olmaq üçün hətta rəsmi səviyyədə açıq fəaliyyətə keçdilər. 1994-cü il sentyabrın 12-də Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Bakıya ünvanladığı etiraz notasında açıq qeyd edilirdi ki, Xəzərə dair birtərəfli hərəkətlər qeyri-qanunidir və Rusiya Federasiyası tərəfindən tanınmayacaq. Lakin bütün həlledici məqamlarda əsl liderlik

keyfiyyəti və soyuqqanlılığı nümayiş etdirən Heydər Əliyev bu kimi hədələrə məhəl qoymayaraq müəllifi olduğu yeni neft strategiyasını həyata keçirməkdə davam etdi. Müqavilə imzalandıqdan sonra da ölkəmizə qarşı təxribatlara son qoyulmadı. Belə ki, Heydər Əliyevin 1994-cü il sentyabrın 25-dək 30-dək BMT-nin Baş Məclisinin sessiyasında iştirak etmək məqsədi ilə ABŞ-da olmasından istifadə edən anti-azərbaycançı qüvvələr tərəfindən sentyabrın 29-da Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Sədrinin müavini Afiyəddin Cəlilov, Prezident yanında Xüsusi İdarənin rəisi Şəmsi Rəhimov amansızlıqla qətlə yetirildi. Bundan sonra dövlət əleyhinə fəaliyyətdə və vətənə xəyanətdə günahlandırılan 4 nəfər şəxs Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasından qaçırıldı. Hər iki cinayət hadisəsinin arxasında duran əsas motiv Azərbaycanda sabitliyin pozulmasına, ölkədə xotik durumun yaranmasına, beləliklə, Qərb şirkətləri ilə başlanan işbirliyinə son qoymaq idi. 1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında ölkədə yenə də xarici qüvvələrin təhriki ilə baş verən məlum hadisələr də eyni məqsədə xidmət edirdi. Lakin bütün hallarda Heydər Əliyev xarizması, qətiyyəti, ümummilli liderlə xalq arasında olan sarsılmaz birlik antiazərbaycançı qüvvələrə qalib gəldi. Ulu öndər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümü ilə bağlı keçirilən mərasimdə müqavilə barədə qeyd edirdi: *«Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın düşmənlərinin köksünə bir süngü kimi sancıldı. Ona görə buna dözə bilmədilər. Azərbaycanda baş verən və dövlətçiliyin əleyhinə olan bir çox hadisələr məhz bundan sonra başladı. Çünki daxildə olan adamlar da və xaricdə olanlar da bilirdilər ki, əgər Azərbaycan artıq bu cür addım atıbsa, deməli, Azərbaycan bundan sonra daha da uğurlu addımlar atacaqdır!»* Bu kontekstdə «Əsrin müqaviləsi»nin xalqın milli mənafeələrinə uyğun tərzdə icrası uğurla reallaşdı, sözügedən saziş Azərbaycanın çiçəklənməsində əvəzsiz rol oynadı və oynamaqdadır.

Halbuki Azərbaycanın yeni neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi üçün böyük əzmkarlıqla və səylə çalışıldığı bir dövəndə ölkəmizi istəməyən bədxah daxili və xarici qüvvələr bəyan edirdi ki, neftdən gələn bütün gəlirlər xarici şirkətlərə qismət olacaq. Lakin cənab İlham Əliyevin belə bədxah qüvvələrə cavabı çox qısa və sərt oldu: *«Əsrin müqaviləsi»ndən əldə edilən gəlirin 80 faizini 30 il ərzində Azərbaycan, 20 faizini isə iştirakçı xarici şirkətlər alacaq»*.

Zaman kimin haqlı olduğunu ötən dövr ərzində bir daha əyani şəkildə üzə çıxardı və imzalanan PSA (hasilatın pay bölgüsü) müqavilələrinin şərtlərinə uyğun olaraq artıq Azərbaycan neft gəlirlərinin 80 faizini əldə edir. Burada daha bir incə məqama da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, «Əsrin müqaviləsi»nin ən müsbət məqamlarından biri o olub ki, Azərbaycan müqavilə çərçivəsində yataqların işlənməsinə bir qəpik də pul qoymayıb. Artıq 17 il keçib və Azərbaycan bu müqavilənin həyata keçirilməsi üçün heç bir maliyyə xərci çəkmir, əksinə, qeyd olunduğu kimi, indi neft satışından böyük həcmdə gəlirlər əldə edir.

O da faktdır ki, cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın neft strategiyasının reallaşmasında rolu təkcə «Əsrin müqaviləsi» ilə məhdudlaşmır. Belə ki, cənab İlham Əliyev ARDNŞ-nin birinci vitse-prezidenti kimi digər müqavilələrin də imzalanmasında rol oynayıb. 1994-cü ildən 2003-cü ilə kimi imzalanan 26 müqavilənin hər birində cənab İlham Əliyevin xüsusi rolu olub. O, bütün danışıqlara rəhbərlik edib, xarici neft şirkətləri ilə gələcək fəaliyyət konsepsiyasını, coğrafi və siyasi tərəfdaşlıq konsepsiyasını hazırlayıb. Bu, həm də proseslərə yeni yanaşma tərzi ilə müşayiət olunurdu. Yəni əgər əvvəllər Azərbaycan xarici şirkətləri sadəcə ölkəyə dəvət edirdisə, sonradan daha tələbkar mövqedən çıxış etməyə başladı, tərəfdaşlığın iqtisadiyyatla yanaşı, siyasi coğrafiyasını da genişləndirdi. Bütün bunların həyata keçirilməsinə isə cənab İlham

Əliyev olduqca böyük töhfə verdi. Onun sayəsində dünyanın 15-dən çox ən iri ölkəsi və 33 məşhur neft-qaz hasilatı şirkəti yataqların işlənməsinə cəlb olundu.

Yeni neft strategiyasının gətirdiyi möhtəşəm uğurlar

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə Azərbaycan MDB məkanında Qərbin iri neft şirkətləri ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmaqla Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını yaratdı. Bu əməkdaşlığın nümunəvi xarakter daşdığı dünya səviyyəsində ən yüksək dairələrdən etiraf olundu. Bakıda keçirilən XVI Beynəlxalq Xəzər neft-qaz sərgisi və konfransı ilə bağlı Prezident İlham Əliyevə göndərdiyi məktubda ABŞ dövlət başçısı Barak Obama yazır: *«Azərbaycan beynəlxalq şirkətlərin iştirakı ilə enerji ehtiyatlarının işlənilməsinin sürətli tərəqqi və ən qabaqcıl texnologiya ilə nəticələnməsinin nümunəsidir. 90-cı illərin ortalarında neft və qaz yataqlarının işlənilməsi üçün beynəlxalq sərmayəçilərin Azərbaycana dəvət edilməsi, Şərq-Qərb Enerji Dəhlizinin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru və Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərlərinin reallaşması Sizin xüsusi nailiyyətinizdir. Üç ölkənin ərazisindən keçən, yüzlərlə kilometr məsafəni qət edən və bir çox beynəlxalq enerji şirkətini bir araya gətirən həmin layihələr yorulmaz fəaliyyət və əməkdaşlıq sayəsində nəyə nail oluna biləcəyini əks etdirir. ABŞ bu mühüm layihələri həyata keçirən Azərbaycan və digər iştirakçılarla tərəfdaş olmaqdan iftixar hissi keçirir».*

Bundan başqa, «Yeni neft strategiyası» Azərbaycanın neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışını təmin etdi. Bu sazişlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanın neft-qaz

sənayesinə milyardlarla ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyuldu, ölkə neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışının təmini üçün ixrac boru kəmərləri sistemi yaradıldı. Sözügedən müqavilə respublikamızın dövlət müstəqilliyinin mühüm təminatına çevrilməklə azad iqtisadi mexanizmlərin tətbiqini və dünya iqtisadiyyatına dinamik inteqrasiyasını təmin etdi.

Azərbaycanın milli sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi prosesi uğurla reallaşdı və reallaşmaqdadır. Ümummilli liderin müəllifi olduğu yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsinin nailiyyətlərindən biri kimi Qərbin qabaqcıl texnika-texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsi təmin olundu. Xüsusilə tikintidə və yataqların işlənilməsində, qazmada və istismarda tətbiq olunan yeni texnika, texnologiya və avadanlıqlar neft sənayesinə pozitiv təsir göstərdi.

Heydər Əliyev o dövrün böhranlı sosial-iqtisadi şəraitində növbəti dəfə böyük siyasi iradə, dəqiq iqtisadi hesablama və müdriklik nümayiş etdirərək, müstəqil Azərbaycanın yeni neft strategiyasını irəli sürməklə ölkənin digər sahələrində sürətli inkişafın yaşanmasını təmin etdi. Ulu öndər böyük uzaqgörənliklə əvəzsiz təbii sərvətimiz olan neftin ölkənin iqtisadi inkişafındakı rolunu düzgün müəyyənləşdirdi: *«Azərbaycan dövləti 1994-cü ildən özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirməyə başlayır. Bu strategiyanın əsas mənası, mahiyyəti və prinsipləri ölkənin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz yataqlarından Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir»*.

«Əsrin müqaviləsi» həm də Heydər Əliyevin daha bir xidmətinin parlaq şəkildə üzə çıxmasına səbəb oldu. Belə ki, vaxtı ilə – 1970-ci illərdə Heydər Əliyev tərəfindən göstərilən təşəbbüslər nəticəsində yaradılmış infrastruktur kontraktın

sürətlə icra olunmasına xidmət göstərdi. Əgər vaxtilə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə dərin özüllər zavodu tikilməsəydi, müqavilənin icrası çox yubana bilərdi. Lakin Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində tarixdə ilk dəfə olaraq belə böyük, nəhəng investisiya qoyuluşunu tələb edən müqavilənin imzalanmasından ilkin neftin hasilatına qədər 3 ildən də az vaxt keçdi.

«Əsrin müqaviləsi» isə ilk olaraq Bakının dünyanın neft mərkəzi olmaq şöhrətini bərpa etdi. Azərbaycan 2006-cı ildə 32 milyon ton neft çıxarmışdısa, 2009-cu ildə 50 milyon tondan artıq, 2010-cu ildə isə 51 milyon ton neft hasil etdi. Sözügedən müqavilə Azərbaycanın bugününü yaratdı, gələcəyimizi müəyyən etdi. Paytaxt Bakının, ölkənin regionlarının, bütünlükdə Azərbaycanın gözəlləşməsini, iri sosial layihələrin reallaşmasını təmin etdi, həm müasirlərimiz, həm də gələcək nəsillərimiz üçün Neft Fondu formalaşdı.

Əgər 1994-cü ildə Azərbaycanın valyuta ehtiyatları yox idisə, 2010-cu ilin yekunlarına əsasən, həmin ehtiyatların miqdarı 30 milyard dolları keçir. Ən pessimist hesablamalar göstərir ki, təkcə bu müqavilə çərçivəsində Neft Fonduna 200 milyard dollar daxil olacaq. Ancaq bu məbləğin daha böyük rəqəmlərlə ifadə olunacağı və hətta 400 milyard dollara çatacağı da istisna olunmur. Həmçinin Azərbaycan xarici şirkətlərin investisiyası və yerli kapital hesabına yeni-yeni boru kəmərləri, platformalar, yeraltı anbarlar, qazma qurğuları, «Səngəçal» kimi nəhəng neft terminalı qazanıb. Eləcə də məhz «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanda yeni-yeni yolların, xəstəxanaların, stadionların, mehmanxanaların, digər sosial obyektlərin inşasına, insanların maddi rifah halının yüksəlməsinə təkan verib.

Azərbaycanın artıq Xəzərdə və digər bölgələrdə neft kəşfiyyatı aparması, yeni texnologiyalar tətbiq etməsi üçün daha xarici şirkətlərə ehtiyacı yoxdur. Bütün bunları etmək üçün Azərbaycanın lazımi imknları və kapitalı, kadrları var. Ən

əsası isə, ölkəmiz hələ bundan sonra da dünya miqyasında neft ehtiyatlarına malik əsas ölkələrdən biri kimi qalmaqda davam edəcək. Təxmini hesablamalar göstərir ki, ən pis halda Azərbaycanın neft ehtiyatları bundan sonra 100 ilə bəs edəcək. Lakin yeni kəşfiyyat hesabına bu ehtiyatın sonrakı istifadə müddətinin 200 ilə çatacağı da istisna olunmur. Beləliklə, Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyası bu gün müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli sərvətinin sahibi olmasının, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının, ölkəmizin 90-cı illərin əvvəlində başlanmış siyasi, iqtisadi və sosial böhranlardan çıxaraq dirçəlməsinin və ən əsası, XXI əsrdə yüksək inkişaf etmiş, möhkəm, demokratik Azərbaycan dövlətinin yaranmasının rəmzinə çevrildi.

Azərbaycan global enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təminatçısıdır

«Bizim enerji daşıyıcılarını beynəlxalq bazarlara nəql edən 3 neft və 4 qaz boru kəmərimiz vardır. Biz nəhəng qaz yataqlarını aşkar etmişik. Onlar bizə böyük qaz ixracatçısı olmağa imkan verir. Hazırda biz təbii qazı qonşu ölkələrə ixrac edirik. Hasilatın artırılması və yeni bazarların tapılması ilə bağlı böyük planlarımız vardır».

İlham ƏLİYEV

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu «Yeni neft strategiyası»nın əsas istiqamətlərindən biri də Azərbaycanın enerji resurslarını dünya bazarına çıxaracaq marşrutlar və onların alternativliyinə nail olmaq idi. Çünki neft marşrutlarının alternativliyi Azərbaycanın hər hansı bir dövlətdən iqtisadi asılılığına son qoymaqla yanaşı, ölkəmizin milli mənafeyinin təminatı baxımından da olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edirdi. Heydər Əliyev bu sahədə də möhtəşəm nailiyyətlərin müəllifi kimi çıxış etdi, məhz onun gərgin zəhməti, həyata keçirdiyi uğurlu diplomatiya sayəsində Azərbaycan enerji resurslarının ixracında diversifikasiyalaşmış marşrutlar əldə etdi, Bakı–Tbilisi–Ceyhan kimi böyük bir layihə ərsəyə gəldi.

Şimala və Qərbə «qara qızıl» daşıyan kəmərlər

Ancaq Bakı–Tbilisi–Ceyhan reallaşana qədər – 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanın qarşısında duran əsas məsələ-

lərdən biri digər marşrutlarla neft ehtiyatlarını dünya bazarına çıxarmaq idi. Özü də həmin marşrutların inşa və istifadəyə verilməsi kifayət qədər tez həyata keçirilməli idi. Bu xüsusda da Heydər Əliyevin dahiliyi bir daha özünü büruzə verdi. İlkin neftin hasil olunmasından sonra onun dünya bazarlarına çatdırılması üçün 1996-cı ilin əvvəllərində Azərbaycan neftinin Bakı–Novorossiysk marşrutu ilə nəql edilməsi haqqında Rusiya Federasiyası ilə hökumətlərarası saziş imzalandı. ABƏŞ, ARDNŞ və «Transneft» arasında imzalanan üçtərəfli sazişdə Azərbaycan neftinin RF ərazisindən keçməklə Qara dənizin Novorossiysk limanına nəql olunması nəzərdə tutulurdu. Sazişin əsas cəhətlərindən biri də burada bütün hüquqi və texniki məsələlərin öz əksini tapması idi. Rusiya bu müqavilədə öz mövqeyini obyektivləşdirərək müqavilənin 2-ci bəndində qəbul edirdi ki, Azərbaycan neftinin mülkiyyət hüququ bu neftin istehsalçısına məxsusdur. Bu, Azərbaycanın «Yeni neft strategiyası»nın əldə etdiyi mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirilir. Şimal ixrac marşrutu da adlandırılan Bakı–Novorossiysk kəməri 1997-ci il oktyabrın 25-də istifadəyə verildi. Həmin dövrdən etibarən fasiləsiz olaraq istismar edilən Bakı–Novorossiysk əvvəllər ABƏŞ tərəfindən idarə olunsa da, sonradan kəmərin operatorluğunu ARDNŞ həyata keçirməyə başladı. Ümumi uzunluğu 1 330 kilometr olan Bakı–Novorossiyskin 231 kilometri Azərbaycan ərazisindən keçir. Kəmərin diametri 720 millimetr, gündəlik ötürmə qabiliyyəti 115 000 barel, yaxud 15 750 tondur.

Ancaq hələ Bakı–Novorossiyskin reallaşması istiqamətində işlər görülən zaman Heydər Əliyev neft marşrutlarının alternativliyinə nail olmağın vacibliyini əvvəlcədən görürdü və bununla bağlı konkret addımlar atırdı. Neft marşrutlarının alternativliyi isə Azərbaycana ilk növbədə ona görə lazım idi ki, ölkə perspektivdə hər hansı bir dövlətdən iqtisadi cəhətdən asılı vəziyyətə düşməsin. Bütün bu amilləri nəzərə alan

ümummilli lider 1996-cı ilin martında gürcü həmkarı Eduard Şevardnadze ilə Tbilisidə Bakı–Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılıq əldə etdi. ABƏŞ, ARDNŞ və Gürcüstan hökuməti arasında bağlanmış üçtərəfli müqavilələr əvvəlcə «Çıraq» yatağının mənimsənilməsini nəzərdə tutan «İlkin hasilat» layihəsində neft ixracı üçün nəzərdə tutulmuşdu.

1999-cu il aprelin 17-də istifadəyə verilən və Qərb ixrac marşrutu olaraq da adlandırılan Bakı–Supsa kəməri Səngəçal terminalından Azərbaycan ərazisi ilə keçərək Gürcüstanın Qara dəniz sahillərində yerləşən Supsa terminalınadək uzanır. Uzunluğu 837 kilometr olan bu kəmərin diametri 530 millimetrdir. Bakı–Supsanın da gündəlik ötürücülük qabiliyyəti 115 000 barel, yaxud 15 750 tondur. Onun inşası zamanı keçmiş SSRİ dövründə istifadə olunan Bakı–Batumi kəmərinədən istifadə olunub. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda «Azəri light» markası ilə dünya bazarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı, kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya Novorossiyskə nisbətən daha ucuz nəql olunmasıdır.

Hər iki kəmərin müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq, ümummilli lider sonradan zamanın göstərdiyi kimi, müdrik və yeganə düzgün qərar qəbul edərək hər iki neft kəməri ilə neftin ixracını lazım bildi. Çünki Azərbaycanın malik olduğu neft potensialı ölkəmizə qarşıdakı illərdə sözügedən kəmərlərin daşıya bilməyəcəyi həcmdə neft istehsal etməyə imkan verirdi. Bu da neftin tam ixracı üçün əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsini zəruri edirdi. Qazaxıstan və Türkmənistanın öz neft ehtiyatlarını Azərbaycan vasitəsilə nəql etmək perspektivi də nəzərə alındıqda bu zərurət daha da artmış olurdu. Bütün bunları nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev əsas ixrac kəməri olan Bakı–Tbilisi–Ceyhan layihəsini reallaşdırmaq sahəsində fəaliyyətə başladı. Həmin vaxt layihənin əleyhdarları bunu əfsanə kimi qələmə verir, reallıqdan tamamilə uzaq olduğunu iddia edirdilər. Lakin Heydər Əliyev bunun siyasi və

iqtisadi baxımdan ən optimal qərar olduğunu sübuta yetirdi. Həmin dövrdə cənab İlham Əliyevin söylədiyi bu fikirlər də Azərbaycanın prinsipial mövqeyini əks etdirirdi: *«Bizim Bakı–Ceyhandan başqa yolumuz yoxdur. Bu, bizə həm iqtisadi baxımdan faydalıdır, həm siyasi baxımdan, həm də ən mühümü, müstəqilliyimizi möhkəmləndirmək üçün ən əsas amildir»*.

Xəzər neftini dünya bazarına çıxaran əsas marşrut

Əgər «Əsrin müqaviləsi» kimi nəhəng kontraktın imzalanması müstəqillik illərinin enerji tarixinin ilk əsas səhifəsini təşkil edirsə, Bakı–Tbilisi–Ceyhanın inşası da bu tarixin əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılır. Çünki «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra gündəlikdə duran əsas məsələ Xəzərin Azərbaycan sektorundakı yataqlardan hasil olunacaq milyonlarla ton xam neftin dünya bazarlarına hansı ixrac boru kəməri ilə nəql olunacağı idi. Həmin dövrdə isə Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi və prinsiplilliyi nəticəsində bu problem də Azərbaycanın milli mənafeələrinə, maraqlarına uyğun həllini tapdı. Onun baş memarı və ideya müəllifi olduğu Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəməri strateji və siyasi baxımdan ən optimal variant oldu. Lakin qeyd edildiyi kimi, Bakı–Tbilisi–Ceyhan ideyası gündəmə gəldikdən dərhal sonra bəzi dövlətlər, təşkilatlar tərəfindən onun əleyhinə böyük bir kampaniya başladı, hətta bunu reallaşdırılması mümkün olmayan əfsanə kimi qiymətləndirənlər də tapıldı. Lakin Azərbaycan əfsanəni realığa çevirmək iqtidarında olduğunu bütün dünyaya sübut edə bildi.

İlk dəfə Bakı–Tbilisi–Ceyhanın əsas ixrac kəməri kimi çəkicəyinin tam müəyyənləşməsi 26 aprel 1998-ci ildə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşündə məlum oldu. Hər üç ölkənin prezidentləri aydın şəkildə bildirdilər ki, əsas ixrac kəməri Bakı–Tbilisi–Ceyhan kəməri

olmalıdır və bununla da kəmərin reallaşmasının siyasi qərarı verilmiş oldu. 1998-ci il oktyabrın 29-da Ankarada Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və Özbəkistan prezidentləri və ABŞ-in energetika naziri tərəfindən Bakı–Tbilisi–Ceyhan marşrutu ilə əsas ixrac kəmərinin çəkilməsini müdafiə edən Ankara Bəyannaməsinin imzalanması ilə bu layihənin ilkin razılaşması əldə olundu.

Bütün bunların nəticəsi olaraq ATƏT-in 18 noyabr 1999-cu il tarixdə İstanbulda keçirilən zirvə toplantısında Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri «Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti əraziləri ilə Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair» sazişi imzaladılar. Həmin sazişə eyni zamanda ABŞ və Qazaxıstan dövlət başçıları da imza atmaqla, üzərlərinə müəyyən hüquqi və siyasi öhdəliklər götürmüş oldular. 2002-ci ilin avqustunda Londonda kəmərin tikintisini və gələcək istismarını aparmaq üçün «BTC Ko» şirkəti yaradıldı.

Bu şirkətin səhmdarları isə dünyanın ən aparıcı neft kompaniyaları idi. Belə ki, səhmdarlar sırasında aşağıdakı şirkətlər yer alırdı: BP – 30,1 faiz (layihənin operatoru), ARDNŞ – 25 faiz, «Unocal» (ABŞ) – 8,9 faiz, «Statoil» (Norveç) – 8,71 faiz, TPAO (Türkiyə) – 6,53 faiz, ENI (İtaliya) – 5 faiz, «Total» (Fransa) – 5 faiz, «Itochu» (Yaponiya) – 3,4 faiz, «Inpex» (Yaponiya) – 2,5 faiz, «ConocoPhillips» (ABŞ) – 2,5 faiz və «Amerada Hess» (ABŞ) – 2,36 faiz.

Ümummilli liderin iştirakı ilə 18 sentyabr 2002-ci il tarixdə isə Azərbaycan paytaxtında Bakı–Tbilisi–Ceyhanın təntənəli təməlqoyma mərasimi keçirildi və inşasına start verildi.

Proseslərin sonrakı gedişində yaranan maneələrin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayan Prezident İlham Əliyev bununla ümummilli liderin neft strategiyasında varisliyi inamla

təmin edərək Bakı–Tbilisi–Ceyhanın ərsəyə gəlməsində son nöqtəni qoydu. 2004-cü ilin əvvəllərində kəmərin maliyyələşməsi ilə bağlı yaranmış müəyyən anlaşılmazlığın da tez bir zamanda aradan qaldırılmasına məhz Prezident İlham Əliyev müvəffəq oldu. Həmin ilin fevral ayının 3-də Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı sənədlərin imzalanması mərasimi əfsanənin gerçəyə çevrilməsində bütün tərəddüdlərə son qoydu. Dövlət başçısı həmin mərasimdəki çıxışında keçilən yolda qarşılaşdıqları çətinlikləri xatırladaraq bildirmişdi: *«Azərbaycan rəhbərliyinin və şəxsən Heydər Əliyevin qətiyyəti, beynəlxalq neft şirkətlərinin inamı və dünya ictimaiyyətinin dəstəyi bizə imkan verdi ki, bütün bu çətinliklərə baxmayaraq istədiyimizə nail ola bilək. Bir daha bütün dünyaya sübut edək ki, Azərbaycan öz siyasətini müstəqil şəkildə aparır. Azərbaycan xalqının milli maraqları qorunur və heç kim, heç bir qüvvə bizi bu yoldan döndərə bilməz»*.

2005-ci il mayın 25-də kəmərin Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsinin istifadəyə verilməsi mərasimi keçirildi və Səngəçal terminalından boru xəttinə ilk neft vuruldu. Elə həmin ilin oktyabrında kəmərin Gürcüstan hissəsi istifadəyə verildi. Nəhayət, 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan nefti Ceyhan limanına çatdı. Bu tarixi hadisənin əlamətdar bir günə təsadüf etməsinə toxunan Prezident İlham Əliyev xalqa müraciətində bildirirdi: *«Çox əlamətdar haldır ki, Azərbaycan nefti Ceyhan limanına müstəqillik günündə çatdı. Bu, rəmzi xarakter daşıyır. Çünki Bakı–Tbilisi–Ceyhan Azərbaycanın müstəqilliyini daha da möhkəmləndirəcək. Azərbaycan nəinki özünün enerji təhlükəsizliyi məsələlərini həll edir, həm də dünya üçün önəmli dövlətə çevrilir. Azərbaycan nefti, sonra isə qazı dünya bazarına çıxacaq, iqtisadi vəziyyətimiz yaxşılaşacaq, eyni zamanda, tərəfdaşlarımız üçün yeni imkanlar açılacaq»*.

Həmin il iyunun 4-də Xəzər nefti ilə yüklənmiş ilk tanker Ceyhan limanından Avropaya yola salındı. Yenə də 2006-cı il iyulun 13-də Ceyhanda sözügedən kəmərin təntənəli açılış mərasimi keçirildi. Ancaq Azərbaycan rəhbərliyi bu kəmərin gələcək perspektivini artırmaq üçün sadalananlarla kifayətlənmədi. Orta Asiyanın karbohidrogen ehtiyatlarının da bu kəmərlə vasitəsilə ixrac edilməsi istiqamətində konkret addımlar atılmağa başladı. Bu mənada 2006-cı il iyunun 16-da Qazaxıstanın paytaxtı Astanada «Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında neftin Qazaxıstan Respublikasından Xəzər dənizi və Azərbaycan ərazisi ilə Bakı–Tbilisi–Ceyhan sistemi vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında» imzalanan müqavilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müqaviləni Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və onun qazax həmkarı Nursultan Nazarbayev imzalamışdı.

2008-ci ilin noyabrında isə ARDNŞ ilə «KazMunayQaz» şirkəti arasında «Qazaxıstan Xəzər Nəql Sistemi» layihəsi üzrə memorandum imzalanmış və bu istiqamətdə işlərin başlanmasına start verilmişdi. Həmin sistem «Kaşaqan» və «Tengiz» yataqlarından hasil olunan Qazaxıstan neftinin Bakı–Tbilisi–Ceyhanla dünya bazarlarına nəql edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu, həm də Xəzərdə hər iki dövlətin geniş əməkdaşlığına münbit şərait yaradırdı. Artıq bunun nəticəsidir ki, Bakı–Tbilisi–Ceyhanla təkcə Azərbaycan yox, həm də Qazaxıstan neftinin bir hissəsi ixrac olunur. Qazaxıstanla yanaşı, Mərkəzi Asiyanın enerji ehtiyatları ilə zəngin olan ölkələri sırasında yer alan Türkmənistan neftinin bir hissəsi də bu gün Bakı–Tbilisi–Ceyhanla axır. Bu isə kəmərin tranzit əhəmiyyətinin nə qədər böyük olduğunu, tranzit hesabına da ölkəmizə böyük həcmdə vəsaitlər qazandırdığını göstərir.

Əsas ixrac boru kəməri də adlandırılan Bakı–Tbilisi–Ceyhan dünyanın ən böyük enerji layihələrindən biridir. Bu kəmərin ümumi uzunluğu 1 767 kilometrdir, onun 1 076 kilo-

metri Türkiyənin, 443 kilometri Azərbaycanın, 248 kilometri Gürcüstanın payına düşür. Kəmərin ötürücülük qabiliyyəti ildə 50 milyon ton, gündə 1 milyon barel neft təşkil edir. Lakin o qədər böyük həcmdə olmayan vəsait yatırılması hesabına Bakı–Tbilisi–Ceyhanın ötürücülük qabiliyyətini bir qədər də artırmaq mümkündür.

Ən əsası isə, Bakı–Tbilisi–Ceyhanın inşası ilə «Üç dənizin əfsanəsi» reallığa çevrildi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri yenilməz siyasi iradə və qətiyyət nümayiş etdirərək bu istiqamətdə də başlanmış işlərin uğurla sona çatdırılmasına nail oldu. 2002-ci il iyunun 25-də İstanbulda keçirilən «Üç dənizin əfsanəsi» konfransının açılış mərasimində çıxışı zamanı Heydər Əliyev bununla bağlı qeyd edirdi: *«Mən baxıram, vaxtı ilə təsəvvür etmək mümkün olmazdı ki, Xəzər dənizindən Qara dənizə gələcəyik və oradan da Aralıq dənizinə qədər gedəcəyik. İki min kilometr uzunluğunda böyük bir neft kəməri çəkilir. Bu, həqiqətən, əfsanədir»*.

Tarix isə bir daha əyani şəkildə göstərdi ki, ümummilli liderin adını daşıyan Bakı–Tbilisi–Ceyhan yalnız Azərbaycanın deyil, həm də beynəlxalq miqyasda enerji təhlükəsizliyi baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edir. Mühüm texniki-iqtisadi göstəriciləri olan bu kəmərin siyasi çəkisi də olduqca böyükdür. İlk növbədə ona görə ki, bu kəmərlər dünya dövlətləri ilə Azərbaycanın yeni münasibətlərinin qurulmasına təkan verdi, ölkəmizin xarici siyasətinin güclənməsinə və inkişaf etməsinə zəmin yaratdı.

«Mavi yanacaq»ın idxalçısından ixracatçısına çevrilən ölkə

Enerji təhlükəsizliyini təmin edən, global enerji məkanında xüsusi çəkisini davamlı surətdə artıran Azərbaycan öz təbii qaz ehtiyatları və ondan səmərəli istifadə baxımından da beynəlxalq

diqqət mərkəzindədir. Azərbaycanın qaz ehtiyatlarından ölkənin «mavi yanacaq»a olan tələbatının tam ödənilməsi, eyni zamanda ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi, bununla ölkənin tərəqqisinə yeni töhfələr verilməsinə xidmət edən strategiyanın müəllifi kimi yenə ulu öndər Heydər Əliyev çıxış edir.

Hələ 1996-cı ildə, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından iki il sonra «Şahdəniz» qaz yatağı üzrə də xarici şirkətlərlə müqavilə imzalandı və beləliklə, Azərbaycanın böyük qaz potensialına malik olduğu dünya miqyasında təsdiq edildi. «Yeni neft strategiyası»nın uğurla həyata keçirilməsi, neft sənayesinə geniş sərmayə qoyulduğu, neft əməliyyatlarında müasir texnika və texnologiyanın tətbiqi nəticəsində 1999-cu ildə nəhəng «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağı aşkar edildi. 2010-cu ilin sonlarına kimi Azərbaycanda minimal, yəni təsdiq edilmiş qaz ehtiyatlarının həcmi 2 trilyon kubmetr qiymətləndirilsə də, sonradan «Ümid» yatağında aşkar olunmuş nəhəng qaz yatağı bu sahədə yeni bir vəziyyət yaratdı. Yalnız Azərbaycanın öz maliyyə imkanları və mütəxəssisləri hesabına «Ümid» yatağında aparılmış kəşfiyyat işləri hesabına əldə olunmuş geofiziki məlumatların və süxur nümunələrinin təhlilinin nəticələrinə əsasən burada böyük yataq olduğu aşkarlandı. Kəşfiyyat zamanı təkcə qazılmış beşinci quyuda 250 milyard kubmetr qaz ehtiyatı olduğu üzə çıxdı. Həmçinin «Abşeron», «Naxçıvan», «Babək» kimi perspektivli strukturlar mövcuddur ki, onlar ölkənin qaz ehtiyatlarının həcmi xeyli artırmağa imkan verir. 2010-cu ildə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti və *bp* şirkəti arasında Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən «Şəfəq-Asiman» perspektiv strukturunun birgə geoloji kəşfiyyatı və işlənməsi haqqında yeni Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi (HPBS) imzalanıb. Eyni zamanda, «Şəfəq-Asiman» dəniz bloku üzrə HPBS-in əsas kommersiya prinsiplərini müəyyən edən «Sazişin Əsas Prinsipləri» razılaşdırılıb və imzalanıb.

HPBS-in müddəti 30 ildir və sazişə əsasən, «bp Exploration Caspian Sea» şirkəti əməliyyatçı olmaqla müqavilədə 50 faiz paya, ARDNŞ isə qalan 50 faiz paya malikdir.

Artıq bu gün Azərbaycanın təsdiq olunmuş minimal qaz ehtiyatlarının miqdarı 2,2 trilyon kubmetr təşkil edir. Lakin geoloqların proqnozlarına əsaslanan real ehtiyatların həcmi bundan daha çoxdur və ən azı 5 trilyon kubmetrdir. Yeni yataqlar hesabına isə bu göstəricinin daha böyük hədlə ifadə olunması istisna edilmir. Bu isə onilliklər ərzində Azərbaycanın nəinki təbii qaza olan ehtiyacının ödənilməsinə imkan verir, eyni zamanda ixrac üçün əlverişli şərait yaradır.

Bütün bunların kontekstində Azərbaycan neftlə yanaşı, təbii qazın ixrac marşrutlarının diversifikasiya və formasını davamlı olaraq genişləndirir. Təbii qazın mövcud ixrac marşrutları sırasında ilk növbədə Bakı–Tbilisi–Ərzurum kəməri qeyd edilməlidir. Bu boru kəməri Azərbaycan qazının «Şahdəniz» yatağından Türkiyə vasitəsilə Avropa bazarlarına nəqli üçün yaradılıb. «Şahdəniz» yatağının və Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəmərinin səhmdarları ARDNŞ (10 faiz), «Statoyl» (25,5 faiz), bp (25,5 faiz), «TotalFinaElf» (10 faiz), «LukAcip» (10 faiz), OLİK (10 faiz), TPAO (9 faiz) şirkətləridir. Məhz «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının aşkar edilməsi ilə əlaqədar XXI əsrdə Azərbaycanda qaz sənayesinin inkişafına və Azərbaycanın neftlə yanaşı qaz ixrac edən ölkəyə çevrilməsinə zəmin yaradıldı. 2001-ci il martın 12-də ulu öndər Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı «Azərbaycanın təbii qazının Türkiyə Respublikasına tədarük edilməsinə dair Azərbaycan və Türkiyə respublikaları arasında təbii qazın satışı və alışı haqqında Müqavilə» imzalandı. Həmin il sentyabrın 29-da Gürcüstan Respublikasının o vaxtkı Prezidenti Eduard Şevardnadzenin Bakıya səfəri zamanı «Təbii qazın Gürcüstan Respublikası ərazisindən tranziti, nəql edilməsi və satışına dair Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları arasında Saziş»ə imza atıldı.

2007-ci il iyulun 3-də Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağından hasil edilən təbii qaz Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz boru kəməri ilə Türkiyənin qaz kəmərləri sisteminə daxil oldu. Uzunluğu 690 kilometrə çatan kəmərin 442 kilometri Azərbaycan, 248 kilometri isə Gürcüstandan keçir, daha sonra Ərzurum qaz kəmərinə birləşir. Azərbaycan və Gürcüstan ərazisində bu qaz kəməri Bakı–Tbilisi–Ceyhana paralel olaraq çəkilib. Kəmərin maksimal ötürücülük qabiliyyəti ildə 20 milyard kubmetrdir. 2006-cı ildə istismara verilən Bakı–Tbilisi–Ərzurum ehtiyatlarına görə dünyanın ən iri qaz-kondensat yataqlarından sayılan «Şahdəniz»dən hasil olunan «mavi yanacaq»ı Türkiyəyə, eləcə də Avropaya çatdırır. Perspektivdə isə «Şahdəniz» yatağının ikinci mərhələsinin işlənməsi çərçivəsində Bakı–Tbilisi–Ərzurumla daha böyük miqdarda qaz ixracı həyata keçiriləcək. O da mühüm faktdır ki, Bakı–Tbilisi–Ceyhan və Bakı–Tbilisi–Ərzurum kəmərlərinin texniki-iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, siyasi rolu da böyükdür. Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft və Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəmərləri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyəni, bu ölkələrin xalqlarını bir-birinə daha da yaxınlaşdırır, bölgəyə sülh və sabitlik gətirir, təhlükəsizliyi, ölkələrimizin dünyada mövqeyini möhkəmləndirir.

Azərbaycanın malik olduğu daha bir təbii qaz ixrac marşrutu isə hələ Sovetlər dönməində inşa olunan Qazıməmməd–Mozdok boru kəməridir. Azərbaycan qazının 2010-cu ildən Rusiyaya ixracına başlanılmasına imkan verən boru kəmərinin infrastrukturunu yeniləndikdən sonra artıq onun vasitəsilə hər il təxminən yeddi milyard kubmetr qaz ötürmək olar, əvvəllər isə bu göstərici beş milyard kubmetr təşkil edib. 2009-cu ildə Bakıda ARDNŞ və «Qazprom» şirkəti arasında Azərbaycan qazının Rusiyaya tədarükü barədə ortamüddətli müqavilə imzalanıb. Müqavilənin şərtləri 2010-cu ildən ildə 500 milyon kubmetrdən az olmayan qaz həcminin Rusiyaya tədarükünü nəzərdə tutsa da, sonradan bu göstərici 1 milyard, bunun

ardınca 2 milyard kubmetrə çatdırılıb. Lakin ehtiyac yarandığı təqdirdə Rusiyaya ixrac olunan qazın miqdarı ən azı 7 milyard kubmetrə qədər artırıla bilər. Bu ixrac marşrutunun bir sıra mühüm üstünlükləri də var. Belə ki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında heç bir başqa tranzit ölkə yoxdur, yəni bu marşrutdan istifadə əlavə tranzit haqları tələb etmir. Azərbaycanın özünü təbii qazla tam təmin etməsinə qədər ölkə bu kəmərlə Rusiyadan «mavi yanacaq» idxal edib. Lakin idxal qazının bir sıra hallarda dayandırılması və ya müxtəlif vaxtlarda bahalaşdırılması zaman-zaman Azərbaycan üçün müəyyən problemlər yaradıb. Eyni zamanda, bu hal enerji asılılığının hansı mənfi fəsadlar doğura biləcəyini də üzə çıxarıb. Lakin sonradan ulu öndər tərəfindən həyata keçirilən və Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi siyasət nəticəsində ölkəmizin Rusiyadan olan təbii qaz asılılığına son qoyulub və qeyd edildiyi kimi, artıq Azərbaycan şimal qonşumuza «mavi yanacaq» satan ölkəyə çevrilib.

Bununla yanaşı, Azərbaycan İrana da qaz ixrac etmək üçün lazımı potensiala və hazır kəmərlə malikdir. Azərbaycan və İranı Hacıqabul–Astara–Bənd–Biand qaz kəməri bağlayır. Onun ümumi uzunluğu 1474,5 kilometr, Azərbaycandakı hissəsi 296,5 kilometrdir. Buraxılış gücü ildə 10 milyard kubmetrdir. Bu marşrut 1971-ci ildə istifadəyə verilmiş Qazax–Astara–İran boru kəmərinin bir qoludur. Onun trasında üç kompressor stansiyası tikilib – Hacıqabul, Ağdaş və Qazax. Qaz nəqli sistemi 55 dərəcəli atmosfer təzyiqinə hesablanıb. Boru kəmərinin diametri 1200 millimetrdir. 2011-ci il yanvarın 12-də Azərbaycanın Dövlət Neft Şirkəti və İranın Milli Qaz İxracı Şirkəti arasında təbii qazın alqı-satqısı sazişinin əsas şərtləri imzalanıb. Sənəd 5 illik müddəti əhatə edir və 2011-ci il fevralın 1-dən Azərbaycan İrana qaz ixrac etməyə başlayıb. 2011-ci ildə müqavilə ilə İrana 1 milyard kubmetr qaz ixrac edilməsi nəzərdə tutulub, növbəti illərdə isə qazın həcmi yenidən artırılacaq.

Azərbaycanın malik olduğu daha bir qaz kəməri yenə də Sovetlər dönəmində inşa olunan və Gürcüstan istiqamətində uzanan kəmərdir. Hazırda təbii qaza olan ehtiyacını Gürcüstan məhz bu kəmərlə vasitəsilə təmin edir və Azərbaycan indi «mavi yanacaq»la Gürcüstanı təmin edən əsas ölkədir. Beləliklə, Azərbaycan dörd istiqamətdə – Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və İran istiqamətlərində qaz ixrac etmək iqtidarındadır və həmin istiqamətlərdə artıq qaz nəql olunur. Perspektivdə isə bu marşrutlar üzrə «mavi yanacaq»ın nəql həcmnin artırılması üçün Azərbaycanın kifayət qədər böyük qaz ehtiyatları var.

Azərbaycan dünya təbii qaz bazarının əsas iştirakçılarından birinə çevrilir

Lakin Azərbaycanın qarşısında ixrac məsələsində yeni və olduqca perspektivli layihələr də durur. Onlardan biri məşhur Nabukko layihəsidir. Bu kəmərlə qazın Türkiyədən Bolqarıstan, Rumıniya və Macarıstandan keçməklə Avstriyaya, eləcə də bütün Avropaya çatdırılmasını nəzərdə tutur. Kəmərin uzunluğu 3 300 kilometr, ilkin qaz nəqli gücünün 8-10 milyard kubmetr olacağı gözlənilir. 2020-ci ilə qədər isə bu kəmərin ildə Avropaya 31 milyard kubmetr qaz daşıyacağı proqnozlaşdırılır. Əsas mənbələr kimi Xəzər, Orta Asiya və Yaxın Şərqlin yataqları nəzərdə tutulur. Nabukko kəməri layihəsinə Avstriyanın neft-qaz şirkəti olan OMV rəhbərlik edir. Konsorsiuma Macarıstanın MOL, Türkiyənin BOTAŞ, Bolqarıstanın «Bolqarqaz», Rumıniyanın «Transqaz» və Almaniyanın RWE şirkətləri daxildir. Hazırda «Nabukko»nun reallaşması üçün Avropanın əsas ümid yeri kimi məhz Azərbaycan qəbul olunur.

Bu kontekstdə Azərbaycanın böyük müvəffəqiyyətlə reallaşdırılan enerji siyasətində artıq növbəti bir mərhələ başlamaq üzrədir. Buna səbəb «Cənub enerji dəhlizi» layihəsinin inkişaf etdirilməsindən və bu məsələdə Avropanın ölkəmizə əsas ümid yerlərindən biri kimi baxmasıdır. Qeyd edilən layihə

gündəmə gəldiyi vaxtdan etibarən Azərbaycan onu fəal şəkildə dəstəkləyən ölkələr sırasında yer alıb. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı bildirmişdir: *«Azərbaycan əvvəldən «Cənub enerji dəhlizi»nə dəstək vermişdir. Əslində, bu, elə Azərbaycanın başladığı layihəyə yönəlir: Bakı–Tbilisi–Ceyhan, Bakı–Tbilisi–Ərzurum neft və qaz boru kəmərləri – məhz bunlar bu istiqamətdə həyata keçirilən ilk təşəbbüs olmuşdur. Bundan sonra isə biz nəql dəhlizləri üzərində işləməyə başladıq, çünki bilirik ki, bu dəhlizlər bizim prioritetlərimizdən biridir və bu istiqamətdə apardığımız ciddi bir işdir»*.

«Cənub enerji dəhlizi»nin reallaşması istiqamətində atılan daha bir önəmli addım 2011-ci ilin yanvarında Bakıda imzalanan Birgə Bəyannamədir. Yanvarın 13-də Prezident İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının sədri Xose Manuel Barrozu «Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə» imzalayıblar. Kifayət qədər böyük perspektivə malik olan Birgə Bəyannamə həm də Avropa İttifaqı, Avropa təsisatları ilə Azərbaycan arasında olan uğurlu əməkdaşlığın daha bir konkret təzahürü kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, qeyd olunan sənəd Azərbaycanın müxtəlif marşrutlarla enerji ehtiyatlarını, xüsusən də təbii qaz resurslarının dünya bazarlarına çıxarılması sahəsində həyata keçirdiyi diversifikasiya siyasətində növbəti uğura imza atmasının göstəricisidir.

Proseslərin gedişi «Cənub enerji dəhlizi»nin həyata keçirilməsi istiqamətində artıq praktiki mərhələnin başladığını göstərir və bu məsələdə əsas həlledici tərəflərdən birinin məhz Azərbaycan olduğu da aydın görünür. 2009-cu ilin mayında Praqada Avropa İttifaqının elan etdiyi «Cənub enerji dəhlizi» layihəsində Xəzər regionundan Avropaya qaz nəql edəcək bir neçə kəmər nəzərdə tutulur. Onların ən vaciblərindən biri Nabukko kəməridir və onun çəkilişinin 2016-cı ildə başa çatdırılması gözlənilir. Bu kəmərlə ildə 31 milyard kubmetr qazın Avropaya nəqli planlaşdırılır. «Cənub enerji dəhlizi»ndə

ikinci mühüm layihə isə Türkiyə–Yunanıstan–İtaliya qaz kəməridir. Bu layihə reallaşsa, onun vasitəsilə ildə 8 milyard kubmetr qaz nəql edilə biləcək. Hələlik ideya şəklində olan Transadriatik kəməri isə Yunanıstan ərazisi ilə Albaniya, Adriatik dənizin altı ilə İtaliyaya çıxmalıdır. Bu kəmərlə də ilə 10 milyard kubmetr qaz nəqli planlaşdırılır. «Cənub enerji dəhlizi»ndə «Bəyaz axın» adlı başqa bir kəmərin isə Qara dənizin altı ilə Rumıniya, ya da Ukraynaya, oradan da Mərkəzi Avropaya çıxması nəzərdə tutulur. Hər dörd kəməri layihəsində əsas iştirakçılardan biri qismində məhz Azərbaycan nəzərdə tutulur və bu, bir daha ölkəmizin global enerji təhlükəsizliyinin təminatında nə qədər vacib əhəmiyyətə malik olduğunu nümayiş etdirir.

Yeni enerji bazarları və buraya Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatlarının nəqli istiqamətində atılan vacib addımlardan biri 2010-cu ilin may ayında Gürcüstanda imzalanan üçtərəfli protokol oldu. Protokolda Azərbaycanın sıxılmış qazının Gürcüstanı, oradan Rumıniyaya və daha sonra digər Avropa ölkələrinə nəqli nəzərdə tutulub. Bu məqsədlə Rumıniya və Gürcüstanda Qara dəniz sahilində yeni terminallar tikilməsi planlaşdırılır. Azərbaycan üçün yeni ixrac dəhlizi sayılan bu marşrut vasitəsilə ölkəmizdə hasil olunan təbii qazın bir hissəsi Rumıniyaya çatdırılacaq. Bu enerji dəhlizi Azərbaycan qazını təkcə Rumıniyaya yox, həm də bir sıra Qara dəniz ölkələrinə, məsələn, Ukraynaya və Bolqarıstana da çatdırmağa imkan verir. Hesablamalara görə, bununla bağlı müvafiq layihənin dəyəri təxminən 6 milyard avro təşkil edir. Sözügedən layihə Azərbaycan qazının nəqlinin yeni formada nəqli deməkdir. 2010-cu il sentyabrın 14-də Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan «Azerbaijan–Georgia–Romanian Interconnector» (AGRI) layihəsi üzrə Bakı Bəyannaməsini imzalayıblar. Bununla da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Mixeil Saakaşvili və Rumıniya Prezidenti Trayan Besesku, eləcə də Macarıstanın Baş naziri

Viktor Orban Bakıda qazın Gürcüstan və Qara dəniz vasitəsilə Avropaya tədarükü üzrə layihənin həyata keçirilməsinə yeni impuls veriblər. Bundan sonra Ukrayna AGRI layihəsində maraqlı olduğunu ifadə edib və Odessada maye təbii qazın idxalı üzrə terminal tikildikdən sonra ildə 10 milyard kubmetr maye təbii Azərbaycan qazı almağa hazır olduğunu bildirib.

Lakin Azərbaycan öz enerji ehtiyatlarını təkcə Qərb istiqamətində nəql etmir. Son illərdə ərəb ölkələri də Azərbaycan-dan təbii qaz almaq məqsədi ilə ölkəmizlə bu sahədə əlaqələrin genişlənməsinə xüsusi diqqət yetirməkdədirlər. 2010-cu ildə Azərbaycan qazının Türkiyə ərazisindən tranziti üzrə imzalanmış sənəd də bu istiqamətdə yeni perspektivlər açır. Həmin sənədə əsasən, Azərbaycan qazının Türkiyə ərazisindən keçməklə Suriyaya və İordaniyaya, oradan isə digər istiqamətlərə nəqlinə şərait yaranır. Bundan əvvəl Suriya 20 il ərzində 1-1,5 milyard kubmetr Azərbaycan qazının alınması barədə təkliflə çıxış edib. Suriyaya qaz nəql etməklə Azərbaycanın Panərəb qaz kəmərinə qoşulması da gözlənilir. Aralıq dənizi boyunca Türkiyəyə kimi uzanan bu kəmə ərəb ölkələrinə qaz ixrac etməyə geniş imkanlar yaradır. Perspektivdə Azərbaycan qazının bir istiqamətinin Asiyaya yönləndirilməsi də gözlənilir. Bundan sonra ölkəmizdən «mavi yanacaq» almaq istəyən ərəb və digər Şərq dövlətlərinin sayı daha da arta bilər.

Ölkəmizdə qaz hasilatı artan xətt üzrə inkişaf edir. Əgər 2006-cı ildə Azərbaycan ildə 9 milyard kubmetr qaz hasil edirdisə və eyni zamanda daxili tələbatı ödəmək üçün qaz idxal edirdisə, indi vəziyyət tamamilə dəyişib. Ölkəmiz qaz idxalçısından qaz ixracatçısına çevrilib. 2010-cu ildə Azərbaycanda qaz hasilatı 27 milyard kubmetrə çatıb. Hesablamalar göstərir ki, 2020-ci ilədək Azərbaycan qaz hasilatını iki dəfə artıraraq 54 milyard kubmetrə çatdıracaq və bu, ölkənin dünya bazarlarına çıxaracağı qazın miqdarının artan xətt üzrə inkişaf edəcəyi deməkdir.

Azərbaycanın enerji ehtiyatlarını uğurla reallaşdırması indi beynəlxalq miqyasda da açıq etiraf olunur, təqdir edilir. Bunu dünyanın nüfuzlu qurumlarından olan Beynəlxalq Enerji Agentliyinin «World energy outlook 2010» adlı illik hesabatından da aydın görmək mümkündür. Londonda təqdim edilən hesabatda dünyanın enerji bazarında vəziyyətin təhlili ilə yanaşı bu sahədə 2035-ci ilə qədər mümkün tendensiyalar haqqında proqnozlar verilir. Hesabatda böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malik Xəzər hövzəsinə, o cümlədən də Azərbaycana geniş diqqət ayrılıb. Bildirilir ki, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi dünyanın enerji təhlükəsizliyini gücləndirir. Növbəti iki onillik ərzində hasilat və ixracı artırmaq üçün dənizdə kifayət qədər neft və qaz resurslarının olduğu qeyd edilir. Növbəti 15 il ərzində hasilatın artan xətt üzrə inkişaf edəcəyi vurğulanır. 2025-2030-cu illər ərzində gündəlik neft hasilatının 5,4 milyon barelə çatacağı proqnozlaşdırılır. Analoji fikir təbii qaz hasilatı ilə bağlı da səsləndirilir. Qeyd olunur ki, qaz hasilatı 2009-cu ildəki 159 milyard kubmetrdən 2020-ci ildə 260 milyard kubmetrə, 2035-ci ildə isə 310 milyard kubmetrə yüksələcək. Bu zaman əsas hasilat Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstana məxsus olacaq. Hasilata müvafiq olaraq ixrac edilən təbii qazın miqdarı da artacaq. 2020-ci ildə ixrac həcmnin 100 milyard kubmetrə, 2035-ci ildə 130 milyard kubmetrə çatacağı proqnozlaşdırılır. Sənəddə bildirilir ki, Azərbaycan neftlə yanaşı, son illər həm də qaz hasilatçısı və ixracatçısı olan ölkəyə çevrilib. Qeyd olunur ki, Xəzər qazının əsas alıcısı Rusiya olsa da, Avropa və Çin istiqamətlərinə satış da artacaq. Xüsusilə gələcəkdə Azərbaycandan Türkiyəyə doğru Cənub dəhlizinin inkişaf etdirilməsi daha böyük həcmdə Azərbaycan qazının Qərbə doğru istiqamətlənməsinə imkan verəcək. Agentlik ekspertləri Azərbaycanın enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə baxımından Xəzərdəki qonşularından irəlidə olacağını gözləyir.

O da bildirilir ki, Azərbaycanda neft hasilatı qarşıdakı bir

neçə ildə gündə 1,3 milyon barelə çatacaq və 2014-cü ildə hasilat özünün ən yüksək həddinə yüksələcək. Sənədə görə, Azərbaycan 2020-ci ildən sonra Qazaxıstandan Avropaya neft nəqlində əsas tranzit ölkəyə çevriləcək. Əksər ekspertlər isə Azərbaycanın hələ qarşıdakı onillər ərzində əsas neft hasil edən ölkələrdən biri kimi qalacağını düşünürlər. Buna konkret misal olaraq xatırlanır ki, hətta ehtiyatının tükəndiyi gözlənilən yataqlar da hazırda neft verməkdə davam edir. Məsələn, xatırlanır ki, 1949-cu ildə istismara verilən Neft Daşları yatağının ehtiyatları, hesablamalara görə, 1997-ci ildə tükənməli idi. Amma bu yataq hələ də ilə bir milyon ton neft verir. İndi verilən proqnoza görə isə, Neft Daşları hələ 2028-ci ilə qədər də neft verməkdə davam edəcək.

Qarşıdakı dövr ərzində dünyanın enerjiyə olan tələbatının daha da artacağı gözlənilir. Beynəlxalq Enerji Agentliyi hesab edir ki, 2035-ci ilə qədər neft yenə də istifadə olunan ən əsas enerji növü kimi qalacaq. Qaz istehlakı da sürətlə artacaq və dünyanın enerji tələbatının ödənilməsində qarşıdakı 25 ildə təbii qazın rolu yüksələcək. Qaza tələbat hər il 1,4 faiz artaraq 2035-ci ildə indikindən 44 faiz çox olacaq. Tələbatın artmasına görə neftin qiyməti də artacaq. Dünyanın enerjiyə olan tələbatının artması və global enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsində isə qarşıdakı illər ərzində mühüm rol oynayacaq dövlətlərdən biri kimi məhz Azərbaycan çıxış edəcək.

O da mühüm faktdır ki, Azərbaycan təkcə müxtəlif ixrac neft-qaz kəmərlərinə malik olması ilə seçilmir. Ölkənin tranzit əhəmiyyəti də olduqca böyükdür. Bu gün Mərkəzi Asiyanın karbohidrogen ehtiyatlarının alternativ marşrutlarla dünya bazarlarına çıxarılmasında əsas tranzit ölkələrdən biri statusunu məhz Azərbaycan daşımaqdadır. Bütün bunlar bir daha Azərbaycanın dünya enerji məkanında nə qədər vacib ölkə olduğunu göstərməklə yanaşı, həm də bu sahədə kifayət qədər uğurlu bir siyasət həyata keçirdiyini göstərir.

Neft gəlirləri xalqın rifahına xidmət edir

«Neft Fondunun yaradılması neft strategiyamızın vacib elementlərindən biri olmuşdur. Neftin satışından gəlirlər əldə etməyə başladıqdan dərhal sonra Neft Fondu təsis edilmişdir. Fond çox müasir və şəffaf quruluşa malikdir və onun fəaliyyəti və gəlirləri haqqında məlumatlar müntəzəm olaraq dərc edilir. Bu, çox vacib bir məsələdir, belə ki, uğur qazanmaq, ölkəni inkişaf etdirmək və gəlirlərdən lazımi qaydada istifadə etmək üçün maksimum dərəcədə şəffaflığın təmin edilməsi zəruridir».

İlham ƏLİYEV

Dünya təcrübəsi göstərir ki, neft və qazla zəngin ölkələrin heç də hamısı bu ehtiyatları səmərəli istifadəyə və inkişafa yönəltmək iqtidarında deyil. Bu səbəbdən təsadüfi deyil ki, enerji ehtiyatları ilə zəngin ölkələrin bu resurslardan istifadə səmərəliyi üzrə əmsalı fərqli göstəricilərə malikdir. Ölkəmizdə bu sahədə həyata keçirilən siyasət isə Azərbaycanı enerji resurslarının realizasiyası nəticəsində əldə olunan gəlirlərin istifadə səmərəliyi baxımından birincilər sırasına çıxarıb. Bunun nəticəsidir ki, ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqi göstəriciləri daim dinamik xarakter alıb, Azərbaycan modern inkişaf yoluna çıxıb, müasir tələblərə cavab verən iqtisadiyyat qurub, infrastruktur formalaşdırıb, iqtisadi sahədə keçid dövrünü başa vurub, strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi ildən-ilə artırılıb və bu

qəbildən olan digər möhtəşəm nailiyyətlərə imza atıb. Neft sərvətləri nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülür

Bütün bunlar ölkəni neft və qaz satışından əldə olunan milyardlarla dollar vəsaitin düzgün və effektiv şəkildə istifadəsinin, toplanmasının real göstəricisi kimi çıxış edir. Təbii ki, neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan vəsaitlərin səmərəli idarə olunması, həmin vəsaitlərin prioritet sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsinin təmin edilməsi baxımından ümummilli lider Heydər Əliyevin müvafiq fərmanı ilə yaradılan Dövlət Neft Fonduna xüsusi toxunmaq lazım gəlir.

Azərbaycanın ən böyük sərvəti olan neftin xalqa, özü də təkcə indiki nəslə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubluğunu bildirən ümummilli lider tarixi qərar qəbul edərək 29 dekabr 1999-cu ildə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında» fərman verdi. Fondun yaradılmasından əvvəl bir qrup məsul şəxs xarici ölkələrə ezam edilərək dünyada fəaliyyət göstərən buna bənzər neft fondlarının işi ilə tanış oldu. Əsas məqsəd Neft Fondunun yaradılması zamanı ən qabaqcıl və mütərəqqi hesab olunan dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqinə nail olmaq idi. Bu sahədə görülən işlər ona gətirib çıxardı ki, artıq Dövlət Neft Fondunun təcrübəsi dünya miqyasında öyrənilir və bu sahədə əldə edilmiş nailiyyətlər başqa ölkələr üçün nümunə kimi göstərilir. Sözügedən Fondun yaradılması fəlsəfəsinin əsasını isə neft sərvətlərinin nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi təşkil edirdi ki, artıq Azərbaycan bu istiqamətdə olduqca böyük uğurlar əldə edib. Belə ki, Neft Fondu bu gün neft sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilən gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsinin ən effektiv

mexanizminə çevrilib.

Ulu öndərin neft strategiyasının ayrılmaz hissəsi olan Dövlət Neft Fondu yaradılarkən onun aktivlərinin həcmi cəmi 271 milyon ABŞ dollarına bərabər idi. Lakin sonradan həyata keçirilən düzgün siyasət nəticəsində Fondun aktivlərinin həcmi ildən-ilə artaraq 2008-ci ildə ilk dəfə olaraq 10 milyard ABŞ dollarına, 2010-cu ilin yekunlarına görə 22 milyard 766,8 milyon ABŞ dollarına çatdı. 2007-2010-cu illər ərzində Neft Fondunun aktivləri təxminən 10 dəfə artıb. Proqnozlara görə, növbəti 5 il ərzində Neft Fondunun aktivlərinin 50 milyard ABŞ dollarına qədər artması istisna olunmur.

Dövlət Neft Fondunun qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdən biri neft gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsindən əlavə gəlirlərin götürülməsidir. 2010-cu ilin oktyabr ayının 1-nə Fondun yaradılmasından həmin günə kimi Neft Fondunun idarəetmədən toplam gəlirləri ilk dəfə olaraq 1 milyard ABŞ dollarını keçib. Bu qazanılmış ilk 1 milyard təbii resurslardan əldə edilmiş və toplanılmış vəsaitlərin artıq kifayət qədər əhəmiyyətli, müstəqil və ən vacibi, daimi gəlir mənbəyinə çevriləcəyinə əminlik yaradır.

Ümumiyyətlə, bu qurumun yaradılması dövlətin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin istifadəsində israfçılığa, əyintilərə səbəb ola biləcək halların qarşısının alınması, eləcə də şəffaflığın tam təmin edilməsi istəyi ilə əlaqədardır. Fondun fəaliyyətinin başlıca məramını neft və qaz hasilatından əldə olunan maliyyə vəsaitlərinin indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə səmərəli idarə edilməsi təşkil edir.

Neft və qaz gəlirlərinin mükəmməl idarəciliyinə xidmət edən strategiya

Neft Fondunun fəaliyyəti neft və qazın kəşfiyyatı və işlən-

məsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən, Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan vəsaitin toplanması, səmərəli idarə edilməsi vasitəsilə ölkə qarşısındakı aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlib:

– *birincisi, böyük həcmdə daxil olan xarici valyuta gəlirləri şəraitində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, eyni zamanda, neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi;*

– *ikincisi, neft və qazın bərpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsillər arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün ehtiyat vəsaitinin toplanması;*

– *üçüncüsü, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqədar mühüm ümummilli layihələrin maliyyələşdirilməsi.*

Bütün bunlara nail olmaq üçün isə ölkəmizdə neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya qəbul edilib. Prezident İlham Əliyevin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilən həmin strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə edir və bu müddət ərzində həmin gəlirlərdən istifadənin əsas prinsiplərini və ortamüddətli xərclər siyasətini müəyyənləşdirir. Bununla yanaşı, strategiya neftin və qazın satışından Dövlət Neft Fondunda, eləcə də dövlət büdcəsində toplanan gəlirlərin idarə edilməsini nəzərdə tutur. Dörd əsas hissədən ibarət olan strategiya birinci olaraq neft və qaz gəlirlərinin uzunmüddətli dövr üçün proqnozlaşdırılmasını özündə ehtiva edir. Uzunmüddətli dövr üçün Azərbaycanın neft və qaz gəlirlərinin həcmi ölkənin təsdiq olunmuş neft və qaz ehtiyatlarının ehtimal olunan qiymətləri əsasında müəyyən edilir. Neft və qaz ehtiyatlarının həcmi «Azəri-Çıraq-Günəşli», «Şahdəniz» yataqlarından, hasilatın pay bölgüsü sazişlərində nəzərdə tutulmuş digər yataqlardan, eləcə də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin və onun təsisçiliyi ilə yaradılmış

müştərək müəssisələrin istismarında olan yataqlardan gözlənilən neft və qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi əsasında təyin olunur. Strategiyaya uyğun olaraq yeni yataqlar kəşf edildikcə Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının həcmi ilə bağlı proqnozlar dəqiqləşdirilir.

Burada digər bir mühüm cəhət isə ondan ibarətdir ki, neftin və qazın qiyməti pessimist variantda, yəni baza variantında nəzərdə tutulduğundan aşağı qiymətlə proqnozlaşdırılır. Baza variantı neftin və qazın müvafiq dövr üçün proqnozlaşdırılan qiymətidir. Azərbaycan isə neftin və qazın baza variantında nəzərdə tutulduğundan aşağı qiymətlə proqnozlaşdırmaqla faktiki olaraq nəzərdə tutulan gəlirin əldə olunması ehtimalını reallığa əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşdırır.

Strategiyada neft və qaz gəlirlərinin mənbələri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

1. *Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycanın payına düşən mənfəət nefti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər gəlir mənbələri;*

2. *Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə əsasən sərmayəçilər tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən mənfəət vergisi;*

3. *Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin neftin və qazın hasilatı ilə bağlı vergi ödənişləri və dövlət büdcəsinə digər ödənişlər;*

4. *Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin təsisçisi olduğu neft və qaz hasilatı ilə məşğul olan müştərək müəssisələrin dövlət büdcəsinə vergi ödənişləri.*

Strategiyada digər önəmli məsələ neft və qaz gəlirlərindən uzunmüddətli istifadə prinsiplərinin dəqiq ifadə olunmasıdır. Buna əsasən, ilk olaraq uzunmüddətli dövr üçün neft və qaz gəlirləri hesabına xərclərin proqnozlaşdırılması zamanı dəyişməz real xərclər prinsipi əsas götürülür və bu strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində nəzərdə tutulan xərclər üçün illik

limit müəyyən edilir. Bununla yanaşı, neft və qaz gəlirlərinin uzunmüddətli istifadə prinsipləri aşağıdakı məqamları əhatə edir:

– neft və qaz gəlirlərindən daxilolmalar zirvə səviyyəsinə çatdıqda onların 25 faizdən az olmayan hissəsi yığma yönəldilir;

– neft və qaz gəlirlərinin qəbul edilmiş xərcləmə qaydaları neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində dəyişməz qalır və bu zaman dəyişməz real xərclər prinsipi əsasında proqnozlaşdırılan xərclər limitinə riayət olunur;

– ortamüddətli dövr ərzində xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş limitlər nəzərə alınmaqla, qeyri-neft kəsiri (neft sektoru nəzərə alınmadan ölkənin icmal büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında fərq) əsasında müəyyən edilir. Növbəti ilin xərcləri ilə əvvəlki ilin xərcləri arasında kəskin artıb-azalmalar arzuolunmaz hesab edilir və qeyri-neft kəsirinin kəskin dəyişməsinə yol verilmir;

– investisiya yönümlü xərclər hər il üçün tərtib olunan ortamüddətli Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində həyata keçirilir.

Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması və xərclənməsi üzrə ortamüddətli siyasətə gəlincə, strategiyada bununla bağlı qeyd olunur ki, ortamüddətli dövr ərzində real xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitdən kənarlaşa bilər. Bu, qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirməklə bərabər, ayrı-ayrı dövrlərdə inflyasiyanın artımına səbəb olsa da, illik real xərclər müəyyən edilmiş qeyri-neft kəsirinin limitini nəzərə almalıdır. Real xərclərin və qeyri-neft kəsirinin illik həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitə uyğun olaraq müəyyən edilir. Qeyri-neft kəsirinin həcmi dəyişdikdə bu dəyişikliyi zəruri edən konkret səbəblər göstərilir.

Sözügedən strategiyada neft və qaz gəlirlərindən istifadənin

əsas istiqamətləri də müəyyən olunub. Neft və qaz gəlirlərinin istifadə strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

– *iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;*

– *infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı;*

– *yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;*

– *iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;*

– *«insan kapitalı»nın inkişafı (yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması);*

– *ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;*

– *azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.*

Bütün bunlardan aydın görünür ki, ölkəmizdə neft-qaz gəlirlərinin idarə olunması kifayət qədər dəqiq mexanizm və istiqamət üzrə həyata keçirilməkdədir. Bu da son nəticədə neft-qaz gəlirlərindən istifadədə səmərəlik göstəricisini xeyli dərəcədə artırır və bu gəlirlərin bilavasitə ölkənin inkişafına yönəldilməsində müstəsna rol oynayır.

Şəffaflıq üzrə lider ölkə

Dövlət Neft Fondunun beynəlxalq əlaqələr sahəsində fəaliyyət istiqaməti də ildən-ilə genişlənir. Bu gün Fond dünyanın bir çox maliyyə qurumları, bankları və beynəlxalq təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edir. Ümumiyyətlə isə, Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir:

– *beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin ge-*

nişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq;

– təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq;

– işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin həcmninə durmadan artması şəraitində Fondun maliyyə fəaliyyəti, o cümlədən strateji əhəmiyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsində rolu artdıqca beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının Neft Fonduna diqqəti və marağı daha da artır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının ekspertləri Neft Fonduna mütəmadi səfərlər edir, Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarının artımı dinamikası, ölkənin maliyyə sisteminin inkişaf etdirilməsi və makroiqtisadi tənzimləmə siyasətində Dövlət Neft Fondunun yeri və mövqeyi, habelə müasir iqtisadi tənzimləmə və maliyyə mexanizmlərinin tətbiqi imkanları, Fondun investisiya siyasəti barədə fikir mübadilələri aparılır.

Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətini tənzimləyən mükəmməl qanunvericilik bazası mövcuddur. 2000-ci ildə Fondun Əsasnaməsi təsdiq olunduqdan sonra növbəti ildə Azərbaycan Prezidentinin müvafiq fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitlərinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar» və dövlət başçısının digər fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərcləri proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydaları» təsdiq edilib. Prezident İlham Əliyevin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilən neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya 2005-2025-ci illər ərzində Fonda cəmləşən vəsaitlərin idarə qaydalarını özündə ehtiva edir. Neft Fondu öz fəaliyyətini məhz qeyd edilən hüquqi sənədlər əsasında həyata keçirir.

Qabaqcıl təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə üzrə əmək-

daşlıq Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişafında xüsusi yer tutur. Neft Fondu yaradılardan etibarən fondun normativ-qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, neft gəlirlərinin makroiqtisadi dinamikaya təsirinin qiymətləndirilməsi metodikasının tətbiqi üzrə beynəlxalq təcrübə daim öyrənilir və bu sahədə qabaqcıl, müasir iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi mühüm önəm daşıyır.

Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti, xüsusilə Azərbaycanda həyata keçirilən Mineral ehtiyatların hasilatı ilə məşğul olan sənaye sahələrində Şəffaflıq Təşəbbüsünün (MHŞT) nəticələri beynəlxalq miqyasda tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının daim maraq dairəsində olduğu üçün bu təşkilatlarla əməkdaşlığın qurulması istiqamətində də iş görülüb, bir çox beynəlxalq miqyasda tanınmış qeyri-hökumət təşkilatları ilə mütəmadi görüşlər keçirilir, onları maraqlandıran məsələlər ətrafında fikir mübadilələri aparılır.

Neft Fondu Mineral ehtiyatların hasilatı ilə məşğul olan sənaye sahələrində Şəffaflıq Təşəbbüsünün Azərbaycanda tətbiqi prosesində fəal iştirak edir. Böyük Britaniyanın sabiq Baş naziri Toni Bleyerin bu təşəbbüsünə Azərbaycan 2003-cü ildən qoşulub. Neft Fondunun icraçı direktoru Azərbaycan hökumətinin 2003-cü ilin noyabr ayında yaratdığı MHŞT üzrə Hökumət Komissiyasının sədridir. MHŞT-nin Azərbaycanda tətbiqi mexanizmi MHŞT tərəfləri – MHŞT üzrə Hökumət Komissiyası, Azərbaycanda hasilat sənayesində fəaliyyət göstərən yerli və xarici şirkətlər, Mədən sənayesində şəffaflığın artırılması üzrə QHT Koalisiyası tərəfindən hazırlanıb və bu mexanizmə uyğun olaraq Azərbaycan hökuməti müntəzəm şəkildə Təşəbbüs üzrə hesabatlarını açıqlayır. Azərbaycan 2005-ci il martın 15-də MHŞT üzrə ilk hesabatı dünyada açıqlayan ölkədir.

2006-cı il oktyabrın 14-16-da Norveçin paytaxtı Oslo şəhərində keçirilmiş MHŞT üzrə 3-cü Beynəlxalq Konfransda

Şəffaflıq Təşəbbüsünə beynəlxalq dəstəyin təmin olunması və Təşəbbüsün fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi məqsədi ilə idarə heyətinin yaradılması qərara alınıb. Azərbaycan Təşəbbüsün həyata keçirilməsində lider ölkə kimi İdarə Heyətinə üzv qəbul olunub. 2007-ci ilin mayında Neft Fondu MHŞT-nin tətbiqinə görə «BMT-nin Dövlət Qulluğu mükafatı» ilə təltif edilib. Dövlət idarəçiliyi sahəsində ən nüfuzlu mükafat hesab olunan «BMT-nin Dövlət Qulluğu mükafatı» dünyanın müxtəlif ölkələrində dövlət qurumlarının həmin ölkələrin inkişafına verdiyi töhfənin və əldə etdikləri uğurların qiymətləndirilməsi məqsədi ilə BMT tərəfindən 2003-cü ildə təsis olunub. Neft Fondu Şərqi Avropa və MDB ölkələrinin dövlət təşkilatları arasında «BMT-nin Dövlət Qulluğu mükafatı»na layiq görülən birinci dövlət qurumudur. 2007-ci il üçün «BMT-nin Dövlət Qulluğu mükafatı» uğrunda mübarizəyə 200-ə yaxın ölkə qoşulmuşdu, lakin bir neçə mərhələdən sonra yalnız 14 ölkə bu mükafatı qazanmağa müvəffəq oldu. 2008-ci il sentyabrın 11-də Azərbaycan hökuməti tərəfindən təqdim edilmiş MHŞT-ni dəstəkləyən qətnamə layihəsi BMT-nin Baş Assambleyasında konsensusla qəbul edilib.

2009-cu ilin fevralında Qətərin paytaxtı Doha şəhərində keçirilmiş MHŞT üzrə IV Beynəlxalq konfransda Azərbaycanda mədən hasilatı ilə məşğul olan şirkətlərin hökumətə ödənişləri və hökumətin şirkətlərdən daxilolmaları barədə məlumatların müntəzəm olaraq auditdən keçərək ictimaiyyətə açıqlandığı və dərc edildiyi, Azərbaycanın MHŞT-yə qoşulan ölkələr tərəfindən MHŞT prinsip və meyarlarının tam tətbiq edildiyini təsdiqləyən qiymətləndirmə prosesindən keçən ilk ölkə olduğu nəzərə alınaraq MHŞT üzrə Beynəlxalq İdarə Heyəti tərəfindən Azərbaycanın MHŞT-nin tamhüquqlu üzvü statusu təsdiq edilib. Bununla da Azərbaycan MHŞT-ni tətbiq edən və namizəd statusu almış ölkələr arasında tamhüquqlu üzv statusunu almış ilk ölkə olub. Konfransda Azərbaycana MHŞT

prinsip və meyarlarına tam cavab verən ölkə olması və MHŞT-nin tətbiqi sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə «2009-cu il MHŞT mükafatı» təqdim edilib. Azərbaycan mədən sənayesində şəffaflıq nümunəsinin əsasını qoyan ölkələrdən biri kimi qəbul olunduğundan onun təcrübəsinin geniş yayılmasının vacibliyi də qeyd olunur. 2010-cu ilin yekunlarına əsasən, Azərbaycan Şəffaflıq Təşəbbüsündə lider ölkə olaraq qalır və bu təşəbbüsün beynəlxalq səviyyədə idarə edilməsində fəal iştirak edir. Təşəbbüsdə iştirak edən 30-dan çox ölkədən 2010-cu ilin sonuna yalnız 6-sı tamhüquqlu üzv statusuna malik olub və bunlardan birincisi məhz Azərbaycandır.

2009-cu ilin sonlarında şəffaflıq göstəricisinə görə Dövlət Neft Fondu «Linaburq–Meduel Şəffaflıq İndeksi» cədvəlində də yüksək yer tutub. Reyting cədvəli «Linaburq–Meduel Şəffaflıq İndeksi» Suveren Fondlar İnstitutunun təsisçiləri Karl Linaburq və Maykl Meduel tərəfindən hazırlanıb. Bu indeks suveren fondların şəffaflığının təmin edilməsi sahəsində fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi metodu olub, 10 meyardan ibarətdir və hər meyar 1 ballıq şkala ilə qiymətləndirilib. Dövlət Neft Fondu 10 balla 45 suveren fond arasında səkkiz ölkənin suveren fondları ilə birgə birinci yerdə qərarlaşıb. Reyting cədvəlinin ilk pilləsində Dövlət Neft Fondu ilə yanaşı, İrlandiya (NPRF), ABŞ (Alyaska), Norveç (GPF) və Yeni Zelandiya kimi ölkələrin suveren fondları qərarlaşıb. ABŞ-ın Peterson adına Beynəlxalq İqtisad İnstitutunun 2009-cu ildə tərtib etdiyi reyting cədvəlində ilk onluqda yer alanlardan biri məhz Dövlət Neft Fondu olub.

2010-cu ilin sentyabrında açıqlanmış «Revenue Watch» İnstitutunun «Transparency International» təşkilatı ilə birgə dərc etdiyi təbii resursların idarə edilməsində şəffaflıq indeksinə dair hesabatında 41 ölkə sırasında Azərbaycanın 9-cu yerdə qərarlaşması isə onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda neft gəlirlərinin idarə edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən siyasət hətta qeyri-obyektiv yanaşmaları olan beynəlxalq

qurumları da çıxılmaz vəziyyətdə qoyur və ölkəmizin bu sahədə nailiyyətlərini qəbul etməyə məcbur edir. Göstərilən hesabatda Azərbaycan təbii resurslar fondları bölümünə və Mədən hasilatı sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsünün həyata keçirilməsi bölümünə görə maksimal, yəni 100 bal əldə edib. Artıq Neft Fondu institusional cəhətdən formalaşmaqla bərabər, ölkə daxilində və eləcə də beynəlxalq səviyyədə tanınmış və vəsaitlərin idarə edilməsi və şəffaflığın təmin edilməsi baxımından digər dövlətlərlə öz təcrübəsini bölüşməyə qadir olan bir quruma çevrilib.

Tərəqqiyə xidmət edən layihələrin etibarlı maliyyəçisi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilən fondun Əsasnaməsinə uyğun olaraq fondun digər məqsədi Azərbaycanda mühüm infrastruktur və sosialyönlü layihələrin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsidir. Ölkə iqtisadiyyatına daxili mənbələr hesabına investisiyaların həyata keçirilməsində Neft Fondu mühüm rola malikdir. 2001-2010-cu illər ərzində fondan ümumilikdə 2,3 milyard manat vəsait ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi naminə ən mühüm ümummilli problemlərin həllinə və strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiya edilməsi üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilib. Eyni zamanda, hesabat dövründə fondun 14 milyard manat vəsaiti dövlət büdcəsinə transfer edilib ki, bu vəsait hesabına dövlət investisiya proqramları həyata keçirilib.

Ulu öndərin sərəncamı ilə Dövlət Neft Fondundan ilk ayrılmış vəsait ən ağır sosial vəziyyətdə olan soydaşlarımıza, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilib. Prezident İlham Əliyevin tapşırığına uyğun olaraq cəmi 3 il ərzində Azərbaycanda mövcud olmuş bütün çadır düşərgələri ləğv edilib. Neft Fondundan maliyyə-

ləşən digər layihə – «Dəmir İpək yolu» adlanan Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolunun inşası Azərbaycanın tranzit potensialının genişlənməsini təmin edən əsas amillər sırasında yer alır. Bakının su təchizatı ilə bağlı problemlərinin əsaslı şəkildə həllini təmin edən Oğuz–Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi və Samur–Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması da Dövlət Neft Fondundan maliyyələşən layihələr sırasında yer alıb.

Azərbaycanlı gənclərin respublikamızdan kənarda təhsil almağa göndərilməsi artıq bir ənənəyə çevrilib. Ümummilli lider tərəfindən əsası qoyulan bu ənənə Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və bu zaman Neft Fondunun vəsaitlərindən istifadə edilir. Sözügedən sahədə həyata keçirilən proqramın ilk növbədə Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi «qara qızıl»ın insan kapitalına çevrilməsi» ideyasının reallaşmasına doğru atılmış strateji bir addımdır.

Bu gün ulu öndərin milli neft strategiyasının uğurla reallaşması sayəsində xalqımız Neft Fondunun aktivlərinin artımının şahididir. Neft Fondunun vəsaitinin artması Azərbaycanın maliyyə potensialının və bütünlüklə ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması deməkdir. Bu vəsaitlərin həm bugünkü nəsillər üçün istifadə olunması, həm də gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasətinin əsas prinsipidir.

2010-cu il ərzində Neft Fondunun büdcə gəlirləri 13 milyard 88,5 milyon manat, büdcə xərcləri isə 6 milyard 386,5 milyon manat təşkil edib. Fondun 2010-cu il büdcəsinin gəlir hissəsi 144,9 faiz, xərc hissəsi isə 99,4 faiz yerinə yetirilib. 2010-cu ildə Dövlət Neft Fondunun neft və qaz sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlirləri 12 milyard 932,6 milyon manat, o cümlədən mənfəət neftinin və qazın satışından 12 milyard 761,1 milyon manat, Heydər Əliyev adına Bakı–Tbi-

lisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsi üzrə dividendlərdən 158,7 milyon manat, tranzit gəlirləri 8,3 milyon manat, akrhesabı ödənişlər 1,2 milyon manat, xarici sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilmiş aktivlərdən 1,7 milyon manat, bonus ödənişləri 1,6 milyon manat təşkil edib.

Hesabat dövründə Neft Fondunun vəsaitlərinin idarə olunmasından əldə olunan gəlir 155,9 milyon manata bərabər olub. Neft Fondunun 2010-cu il büdcəsinin icrası çərçivəsində 5 milyard 915 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfer edilib. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdırılması və sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə 104,9 milyon manat, Samur–Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması və Oğuz–Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilişi layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə isə müvafiq olaraq 131 milyon manat və 199,6 milyon manat vəsait ayrılıb. «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı»nın maliyyələşdirilməsinə Neft Fondundan 9,6 milyon manat vəsait ayrılıb. 12,4 milyon manat «Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmir yolu» layihəsinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilib. 2010-cu il ərzində Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri 14 milyon manat olub. Valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan fərq ilə bağlı fondun büdcədən kənar xərcləri 502,7 milyon manat təşkil edib. 2011-ci il yanvarın 1-nə fondun aktivləri 2010-cu ilin əvvəlinə (14 milyard 900,4 milyon ABŞ dolları) nisbətən 52,8 faiz artaraq 22 milyard 766,8 milyon ABŞ dollarına bərabər olub. Bütün bunlar bir daha Azərbaycanın neft-qaz gəlirləri və onların idarə edilməsində nə dərəcədə düzgün və açıq siyasət yeritdiyini əyani şəkildə nümayiş etdirir.

2009-cu ilin sonunda Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə təməli qoyulmuş Dövlət Neft Fondunun yeni inzibati binasının tikintisi isə Fondun daha sürətlə inkişaf etməsinə xidmət edən

əsas faktorlardan sayılır. Hündürlüyü 117 metr (mayak ilə birləşmə 140 metr), ümumi sahəsi 13 min kvadratmetr (yeraltı avtodayanacaq ilə birləşmə 27 min kvadratmetr) olacaq 23 mərtəbəli binada xidməti otaqlarla yanaşı, Heydər Əliyev muzeyi, 200 nəfərlik konfrans zalı, 150 avtomobil tutumu olan ikimərtəbəli avtodayanacaq da tikiləcək. Binada səsdən müdafiəni və termal izoləni təmin edəcək ikifasadlı sistemdən istifadə olunacaq. Sözügedən binanın inşası ilə bağlı hazırlanan layihədə yaşıllıqların salınması və alternativ enerjinin alınması üçün günəş batareyaları, günəş invertorları və s. texnologiyaların tətbiqi ilə «Yaşıl Bina» (Green Building) kateqoriyasının tələblərinə riayət edilməsi də nəzərdə tutulub. Bundan başqa, integrasiya olunmuş bina konsepsiyasına əsaslanan intellektual texnologiya infrastrukturun, bütün kommunikasiya və kommunal şəbəkələrin vahid mərkəzdən idarə edilməsinin avtomatlaşdırılmasını təmin edəcək. Layihə A-kateqoriyalı ofis binası standartlarına uyğun olaraq həyata keçiriləcək. Bu kateqoriyaya daxil olan binalar yüksək keyfiyyəti, xarici və daxili dizaynı ilə diqqəti cəlb edir və beynəlxalq standartlara cavab verir. Fransanın «İnter Art Etudes» şirkətinin hazırladığı layihənin idarə edilməsi üzrə məsləhətçi ABŞ-ın AECOM şirkəti seçilib.

Təmələqoyma mərasimində çıxışı zamanı Neft Fondunun fəaliyyətində Prezident İlham Əliyevin şəffaflıq məsələsini yenidən xüsusi vurğulaması və bu sahədə nailiyyətlərə verdiyi yüksək qiymət – «Azərbaycanda böyük həcmdə vəsaitin idarə edilməsində şəffaflıq təmin edildi» sözləri dövlət başçısının bu məsələyə qəti mövqeyini bir daha nümayiş etdirdi. Məhz bu mövqeyin nəticəsidir ki, Azərbaycanın təbii sərvətlərinin idarə edilməsində şəffaflığın artırılması istiqamətindəki təşəbbüslər bu gün ölkə ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Regionun əsas elektrik ixracatçısı

«Bizim neft, qaz ehtiyatlarımız var və ən azı 100 ilə bəslənəcəkdir. İndi elektrik enerjisinin istehsalında da yeni güclər yaradılıb, elektrik enerjisini ixrac da edirik. Yəni biz öz enerji təhlükəsizliyimizi tam şəkildə təmin edə bilmişik».

İlham ƏLİYEV

Müasir dünya reallığında birmənalı şəkildə qəbul olunub ki, enerji təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin ən vacib elementləri sırasında yer alır. Enerji təhlükəsizliyi deyildikdə, konkret halda götürülmüş ölkənin, onun vətəndaşlarının, cəmiyyətin, dövlətin və ən nəhayət, iqtisadiyyatın etibarlı, davamlı formada yanaacaq və enerji ilə təminatı nəzərdə tutulur. Bu zaman diqqət yetirilən əsas məqamlar enerji resurslarının nə dərəcədə yetərli olması, onlara iqtisadi, ekoloji və texnoloji çıxışların təminat formasının səmərəliyidir. Təcrübə göstərir ki, enerji təhlükəsizliyinə geosiyasi, makroiqtisadi, konyunktur faktorları, eləcə də ölkənin enerji sektorunun durum və fəaliyyəti təsir göstərir.

Enerji təhlükəsizliyi sürətli inkişafın əsas şərti kimi

Sadalanan amillər enerji təhlükəsizliyi amilinin nə dərəcədə vacib əhəmiyyətə malik olduğunu göstərməklə yanaşı, onun ümumi inkişaf prosesində əsas elementlərdən biri kimi çıxış etdiyini təsdiqləyir. Təsadüfi deyil ki, vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi,

dövlətin müdafiə və təhlükəsizliyinin təmini, dövlət əmlakının səmərəli idarəçiliyi, enerji sektorunun keyfiyyətə yüksəlişinə nail olmaq üçün sürətli inkişafa can atan hər bir ölkə qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri uzunmüddətli enerji siyasətinin işlənib hazırlanmasıdır. Bu siyasətin əsas strateji istiqamətləri aşağıdakıları özündə ehtiva edir: enerji təhlükəsizliyi, iqtisadiyyatın enerji səmərəliyi, energetikanın büdcə səmərəliyi, energetikanın ekoloji təhlükəsizliyi, daxili enerji bazarının inkişaf etdirilməsi, rəşional yanacaq-energetika balansının formalaşdırılması, regional enerji siyasəti, enerji siyasətində innovasiya və elmi-texniki yeniliklərdən istifadə, sosiallıq prinsipləri, xarici enerji siyasəti.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən enerji siyasətinin əsas hədəfləri ilk növbədə yanacaq-energetika kompleksinin fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi mühitin yaranması, iqtisadiyyatın enerji səmərəliyinin davamlı olaraq yüksəldilməsi, enerji sektorunda dövlət əmlakının qorunması və idarəçiliyində yüksək effektivliyə nail olmaq, təsərrüfat subyektlərinin investisiya, innovasiya, enerji təminatı, ekologiya və digər mühüm əhəmiyyət kəsb edən sferalarda təşəbbüslərinin stimullaşdırılması və dəstəklənməsi olmalıdır. Ötən illərin təhlili Azərbaycanda göstərilən istiqamətlərdə böyük nailiyyətlərə imza atıldığını, ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatında tarix üçün olduqca qısa sayılan zaman kəsiyində möhtəşəm uğurlar qazanıldığını bariz şəkildə nümayiş etdirir.

Ölkənin enerji təhlükəsizliyinə nail olunmasında Azərbaycanın malik olduğu təbii sərvətlərin xüsusi çəkiyə malik olduğu inkaredilməz həqiqətdir. Lakin o fakt da xüsusi qeyd olunmalıdır ki, təbii sərvətlərin realizasiyası sahəsində ölkəmizdə kifayət qədər müvəffəqiyyətli siyasət həyata keçirilib, keçirilir və bu kontekstdə Azərbaycanın nümunəvi dövlət olması beynəlxalq miqyasda da açıq etiraf edilir. Bunun nəticəsidir ki, öl-

kəməz də enerji istehsalı keyfiyyət və kəmiyyət etibarlı ilə daim yüksəlməkdə, Azərbaycan təbii enerjidaşıyıcıları ilə yanaşı, digər xarakteristikalı enerji məhsullarının əsas ixrac mənbələrindən birinə çevrilməkdədir. Bu sıraya zəngin karbohidrogen ehtiyatları ilə yanaşı, ölkədə hasil edilən elektrik enerjisi də aiddir.

Azərbaycanı elektrik enerjisi asılılığından xilas edən lider

Azərbaycanın müstəqil enerji sisteminin formalaşması, bu kontekstdə enerji təhlükəsizliyinin daha etibarlı hala gəlməsi bilavasitə xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bunun real isbatı üçün tək cə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, məhz ümummilli liderin şəxsi təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə 30 il ərzində Azərbaycanın energetika sistemində 3500 meqavata yaxın generasiya gücləri, 70 min kilometrə yaxın elektrikötürücü xətlər istifadəyə verilib, enerji sisteminin real imkanları iki dəfədən çox artıb. Faktlar göstərir ki, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə elektrik enerjisi sisteminin inkişafını prioritet məsələlər sırasına aid edərək bu istiqamətdə böyük işlər görüb. Bu mənada təsadüfi deyil ki, sözügedən sistemin əsas inkişaf mərhələsi öz başlanğıcını Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdən götürür. Məhz həmin vaxtdan başlayaraq ölkənin elektrik enerjisi sisteminin sürətli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə bir çox irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılmasına start verildi. Həmin layihələr, öz növbəsində, Azərbaycanın elektrik enerjisinə olan tələbatının yerli imkanlar hesabına ödənilməsinə gətirib çıxardı. Bir-birinin ardınca yeni elektrik stansiyalarının, yüksək gərginlikli elektrik verilişi xətlərinin və yarımstansiyaların inşa edilib istifadəyə verilməsi respublikanın sənaye potensialının artırılmasında mühüm addım oldu.

1971-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Araz çayı üzərində «Araz» Azərbaycan–İran birgə hidroloji silsiləsinə daxil olan, hər biri 22 MVt gücündə iki elektrik stansiyasının inşası, 1972-ci ildə 2 saylı Sumqayıt İstilik-Enerji Mərkəzinin gücünün 220 MVt-a çatdırılması, 1976-1977-ci illərdə Sərsəng su anbarı və gücü 50 MVt olan eyni adlı su-elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi, gücü 380 MVt olan Şəmkir Su-Elektrik Stansiyasının istismara buraxılması və digər belə tədbirlərin nəticəsi olaraq ötən əsrin 70-ci illərinin sonlarında respublikanın ümumi gücü 2882,4 MVt olan elektrik stansiyaları 15,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisi istehsal edirdi. Bu isə 1970-ci illərin sonunda elektrik enerjisinin idxalından olan asılılığı 2,9-3,5 milyard kVt/saata qədər azaltmağa imkan verdi. Lakin ulu öndərin əsas məqsədi bu asılılığı tamamilə aradan qaldırmaq idi. Bu məqsədlə Şəmkir SES-in və «Azərbaycan» DRES-in inşasına başlamaq qərara alındı. «Azərbaycan» DRES-in tikintisinə 1974-cü ildə başlandı. 300 MVt gücündə ilk enerji bloku 1981-ci, yenə həmin gücdə sonuncu enerji bloku 1990-cı ildə istismara verildi. Hazırda bu stansiya 2400 MVt qoyuluş gücündədir. Şəmkir SES silsiləsinin 380 MVt gücündə ilk hidroloji qurğusu isə 1981-82-ci illərdə istismara verildi.

Bununla yanaşı, 1980-ci illərdə Cənubi Qafqazın ən böyük istilik-elektrik stansiyası sayılan, gücü 2400 MVt olan 8 enerji blokundan ibarət, ən yüksək parametrlərdə işləmək imkanına malik «Azərbaycan» İES istismara buraxıldı. Stansiyanın birinci enerji bloku 1981-ci il oktyabrın 20-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə istifadəyə verildi. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində bu stansiyanın inşası prosesinin Ümumittifaq səviyyəsində aparılması tikinti prosesinə ən peşəkar mütəxəssislərin cəlb olunmasına, müasir texniki vasitələrdən istifadəyə şərait yaratmışdı. Stansiyanın birinci enerji blokunun işə salınması münasibətilə 1981-ci ilin oktyabrın 20-də Heydər

Əliyevin Mingəçevir şəhərinə gəlişi, stansiyanın vəziyyəti ilə tanış olaraq energetiklərə və inşaatçılara öz dəyərli tövsiyələrini verməsi bu tarixi təqvimdə Azərbaycan energetiklərinin peşə bayramı günü kimi müəyyənləşdirmiş oldu. Prezident İlham Əliyevin 13 oktyabr 2004-cü il tarixli 446 sayılı sərəncamına əsasən, bu gün Energetik Günü kimi qeyd edilir. Sözügedən stansiya indi də ölkəmizin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna rola malikdir. Çünki bu stansiyanın istismara verilməsi ilə elektrik enerjisi sistemində başlanan inkişaf və tərəqqi prosesi nəticəsində Azərbaycan sonralar özünün müstəqil, dayanıqlı enerji sistemini formalaşdıra bildi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin titanik fəaliyyəti sayəsində 1969-cu ildə Azərbaycan elektrik enerjisi idxal edirdisə, 1982-ci ildə artıq ölkəmiz elektrik enerjisi ixrac edən respublikaya çevrildi. Bu illərdə Azərbaycanın bütün yaşayış məntəqələrinə, o cümlədən hər bir evə elektrik xətti çəkildi. Həmin dövrdə elektrik stansiyalarının inşası ilə yanaşı elektrik şəbəkələri də sistemə inkişaf etdirildi və respublikamızın dayanıqlı enerji sistemi yaradıldı. Lakin bütün bunlara nail olmaq o qədər də asan deyildi və Moskvanın qeyd olunan işlərə razılıq verməsi yalnız Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində mümkün oldu. Bunları xatırlayan Heydər Əliyev qeyd edirdi: *«Biz o illər bütün bu imkanlardan istifadə edərək, eyni zamanda düşünürdük ki, hər respublikanın özünü təmin edə bilən iqtisadi potensialı olmalıdır. Bu iqtisadi potensialın tərkibində ən mühüm yer tutan elektrik enerjisi istehsal edən müəssisələr yaradılmalıdır. Ona görə də o illər Moskvanın etirazına, bu işimizə maneçilik törədən qüvvələrin çox güclü olmasına baxmayaraq, biz Azərbaycanın elektrik enerjisi müstəqilliyini, elektrik enerjisi sarıdan asılılıqdan qurtarmasını təmin etmək üçün respublikamızda güclü potensiala malik olan elektrik stansiyaları yaratmağa başladıq, buna da nail olduq»*. Sovet

dönəmində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yaradılan enerji sistemi Heydər Əliyevin misilsiz xidmətinin daha bir bariz nümunəsi idi.

Xarici investisiyalar yeni generasiya güclərinin yaranmasına cəlb olunur

Ulu öndərin ölkəyə rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə görülən bu işlər sonralar dövlət suverenliyini əldə edən Azərbaycanın müstəqil enerji sisteminin yaranmasında bazis rolunu oynadı. Lakin təəssüf ki, dövlət müstəqilliyinin ilk illərində hakimiyyətdə olan qüvvələr tərəfindən Heydər Əliyevin sovet dönəmində min bir zəhmət hesabına qurub yaratdığı enerji sistemi dağıdıldı, istifadəyə yararsız hala salındı. Belə vəziyyət vətəndaşların durumuna, iqtisadiyyata təsirsiz ötüşmədi. Digər sahələrdə olduğu kimi, enerji sisteminin müstəqillik illərində yenidən qurulmasının müəllifi kimi yenə ulu öndər çıxış etdi, bu sahənin böhrandan çıxarılması, onun maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün məqsədyönlü, genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirdi. Bu istiqamətdə Heydər Əliyev tərəfindən atılan mühüm addımlardan biri ilk vaxtlarda enerji sisteminə xarici investisiyaların cəlbə oldu. Məhz ulu öndərin sayəsində tikintisi hələ 1984-cü ildən yarımçıq qalmış Şəmkir SES-in davamı olan Yenikənd su hövzəsinin və su-elektrik stansiyasının inşası başa çatdırıldı. 1995-ci ilin dekabrında Böyük Britaniyaya işgüzar səfəri zamanı Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı Yenikənd Su-Elektrik Stansiyasının inşası məqsədi ilə 53,24 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit ayırdı və 2000-ci ilin dekabr ayında stansiya istifadəyə verildi.

Xalqın istək və tələbinə uyğun olaraq ulu öndər ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra elektrik enerjisi sisteminə xarici

sərmayələr cəlb olunmasına geniş imkan yaratdı və bu imkanlardan Azərbaycanın enerji sisteminin mövcud potensialının səmərəliyinin artırılmasında, elektroenergetika təsərrüfatının yenidən qurulmasında və yeni güclərin yaradılmasında məqsədyönlü şəkildə istifadə olundu və olunur. Heydər Əliyevin sözügedən sahədə gördüyü işlər ona gətirib çıxardı ki, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankından ayrılmış kredit hesabına Mingəçevir SES-in yenidən qurulması, 330 kV-luq Ağcabədi, 110 kV-luq Bərdə yarımstansiyalarının və 330 kV-luq «Azərbaycan» İES–Ağcabədi–İmişli EVX-nin inşası həyata keçirildi. 2000-ci ilin 19 dekabrında isə ümummilli lider tərəfindən «Şimal» ES-in yenidən qurulmasını göstərən qurğunun təməli qoyuldu və obyekt 24 aydan sonra istismara verildi.

1999-cu ilin iyun ayında 1 nömrəli Bakı İstilik-Elektrik Mərkəzində yenidənqurma işlərinə başlandı, yenidənqurmanın ilk mərhələsi 2000-ci ilin noyabr ayında, ikinci növbəsi 2001-ci ilin iyulunda başa çatdırıldı və hər birinin gücü 53,5 MVt olan iki qaz turbini, aqreqat və qaz turbinindən çıxan qazların istiliyindən istifadə hesabına saatda 250 ton buxar istehsalı imkanına malik iki buxar generatoru istifadəyə verildi.

Bakı şəhəri və onun ətraf rayonlarının elektrik enerjisi təchizatında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən «Müşfiq» yarımstansiya-sının genişləndirilməsi və 220 kV-luq Abşeron–Müşfiq yüksək gərginlikli elektrik verilişi xəttinin çəkilməsi» layihəsinin həyata keçirilməsi üçün Avropa Birliyinin Azərbaycana Fövqəladə Yardım Proqramı çərçivəsində maliyyə vəsaiti ayrıldı.

Hesablamalar göstərir ki, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət hesabına 3500 MVt-a yaxın generasiya gücü işə salınıb, elektrik enerjisi istahsalı isə 12 milyard kilovat/saatdan 22 milyard kilovat/saatadək, yəni 1,8 dəfədən çox artıb. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı, əhəlinin həyat tərzinin

yaxşılaşması sayəsində istehlak 11,3 milyard kilovat/saatdan 23 milyard kilovat/saata kimi, yəni 2 dəfədən artıq çoxalıb. Bununla yanaşı, həyata keçirilən konkret tədbirlər hesabına ölkəmizin İran, Gürcüstan və Naxçıvan Muxtar Respublikası tərəfdən Türkiyə ilə enerji sistemləri sferasında sıx əlaqəsi quruldu. «Energetika haqqında», «Enerji resurslarından istifadə haqqında», «Elektroenergetika haqqında», «Elektrik və istilik stansiyaları haqqında» qanunların qəbulu ilə Heydər Əliyev həm də Azərbaycanın elektrik enerjisi sistemində qanunvericilik bazasını formalaşdıraraq bu sahəyə dair hüquqi əsasların təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti Azərbaycanı elektrik enerjisi ixracatçısına çevirib

Ulu öndərin müstəqil enerji sisteminin formalaşması istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən ardıcılıqla davam etdirilərək və zamanın tələblərinə uyğunlaşdırılaraq ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması fonunda özünün yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. Bu sahədə görülən işlər ona gətirib çıxardı ki, Azərbaycan elektrik enerjisi idxalına tamam son qoydu, əlavə enerji istehsalı ölkəmizin bu məhsulun da ixracatçısına çevrilməsinə imkan yaratdı. Hazırda Azərbaycan elektrik enerjisinin hasilatı və ixracı sahəsində potensialını davamlı şəkildə genişləndirməkdədir.

Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sözügedən sahədə həyata keçirilən siyasətin nə dərəcədə mükəmməl bir əsasa söykəndiyini, kifayət qədər böyük bir perspektivə hesablandığını əyani şəkildə nümayiş etdirir. Bu kontekstdə enerji sisteminin inkişafı sferasında Prezident İlham Əliyevin atdığı mühüm addımlardan biri 2005-ci il fevralın 14-

də «Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı»nın təsdiqi barədə sərəncam oldu.

Ölkənin yanacaq-enerji kompleksində qazanılmış uğurların daha da möhkəmləndirilməsinə, iqtisadiyyatın və əhəlinin enerji resurslarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsinə təmin etməyə yönələn proqram qəbul edildiyi müddətdən etibarən qarşıdakı on illik dövrdə bu kompleksə daxil olan sahələrin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir və onların reallaşması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Dövlət proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır: Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin müasir tələblərə uyğun inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək; yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan sənaye sahələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün müvafiq elmi-texniki və təşkilati tədbirlər həyata keçirmək; enerji resurslarının istehsalı, emalı, nəqli, saxlanması, uçotu və istehlakı üzrə mütərəqqi texnoloji tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək; yanacaq-enerji sektorunda sağlam rəqabət mühitini formalaşdırmaq; yanacaq-enerji kompleksinin inkişafına cəlb edilən sərmayələrin həcmi artırmaq; yanacaq-enerji kompleksində ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək; yanacaq-enerji resurslarının (elektrik enerjisi və təbii qaz) istehlakına görə ödənişlərin daha dolğun yerinə yetirilməsini təmin etmək. Proqramda elektrik və istilik enerjisi istehsalının, ötürülməsinin və paylanması üçün əsas inkişaf istiqamətləri də müəyyən olunub.

Bu sahədə görülmə işlər sayəsində ölkədə elektrik enerjisi istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Hələ 2006-cı ilə qədər Azərbaycan ildə 1,2-1,5 milyard kilovat/saat elektrik enerjisi idxal etmək məcburiyyətində idi. Sözügedən proqramın qəbulu və ölkəni elektrik enerjisi ilə tam şəkildə təmin etmək üçün

Prezident İlham Əliyevin müvafiq tapşırıqlarına əsasən qısa bir müddətdə respublikanın müxtəlif bölgələrində – Astara, Şəki, Xaçmaz, Bakı, Səngəçal, Naxçıvan, Qubada yeni elektrik stansiyaları istismara verildi. Bununla da ölkənin elektrik enerjisi idxalından asılılığı aradan qaldırıldı. Eyni zamanda, bölgələrdə qeyri-neft sahəsinin, sənaye və infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan yaradıldı. Beləliklə, 2007-ci ilə qədər elektrik enerjisi və təbii qaz idxal edən Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində elektrik enerjisini ixrac edən ölkəyə çevrildi. 2008-ci il ərzində Azərbaycan idxal etdiyindən 3,03 dəfə çox elektrik enerjisi satdı və maliyyə nisbətində 2,6 dəfəlik müsbət saldo qeydə alındı. Sonrakı illər ərzində ölkəmiz elektrik enerjisinin də ixracatçısı kimi statusunu möhkəmləndirməkdə davam etdi. Azərbaycanın ixrac etdiyi elektrik enerjisi idxalı həm fiziki, həm də maliyyə göstəriciləri baxımından üstələyir. Bu da yekun nəticədə elektrik enerjisinin ixracından Azərbaycanın böyük həcmdə gəlir əldə etməsi ilə nəticələnir.

Ölkənin generasiya gücləri davamlı şəkildə artır

«Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı»nın qəbulundan sonra 2010-cu ilin sonuna kimi ölkəmizin elektrik enerjisi sistemində generasiya gücünün artımı 2000 MVt-dan artıq olub. Elektrik enerjisinin ötürülməsi sistemində isə ümumi gücü 2000 meqavoltamperə yaxın 500-dən artıq yeni transformator quraşdırılıb və ümumi uzunluğu 30 min kilometrdən artıq elektrik verilişi xətləri istifadəyə verilib. 2010-cu ilin yekunlarına əsasən, respublikanın elektrik enerjisi sisteminin tərkibinə 13 istilik-elektrik stansiyası («Azərbaycan» İES, Şirvan İES, Sumqayıt ES, «Şimal» İES, Səngəçal ES, Bakı İEM, Bakı ES,

Şahdağ ES, Astara ES, Xaçmaz ES, Şəki ES, Naxçıvan ES və Naxçıvan İES) və 6 su-elektrik stansiyası (Mingəçevir, Şəmkir, Yenikənd, Varvara, Araz, Vayxır SES) fəaliyyət göstərib. Həmin dövrdə enerji sisteminin tərkibinə gərginliyi 500, 330, 220 və 110 kilovolt olan 200-dən artıq yarımstansiya daxil olub. Bu yarımstansiyalarda mövcud olan transformatorların ümumi gücü 20 000 meqavoltamperdən artıqdır. Gərginliyi 110 kV və ondan artıq olan 300-dən artıq elektrik verilişi xəttinin ümumi uzunluğu 8 000 kilometrədən çox olub. Gərginliyi 35, 10, 6 və 0,4 kilovolt olan paylayıcı xətlər də daxil olmaqla elektrik verilişi xətlərinin ümumi uzunluğu 2010-cu ilin sonunda 100 min kilometri keçib.

Prezident İlham Əliyevin bu sahədə müəyyənləşdirdiyi və qarşıya qoyduğu vəzifələr sayəsində ölkəmizdə 2005-2010-cu illər ərzində xeyli sayda elektrik stansiyası inşa olunub, əvvəlkilər müasir tələblərə uyğun olaraq yenilənib.

Hələ Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətində çalışarkən cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə elektrik stansiyalarında mazut əvəzinə təbii qazdan istifadə olunmağa başlandı. O zaman elektrik stansiyalarında təqribən 90 faiz mazut, 10 faiz qaz işlədilirdi. Bu gün isə ölkəmiz elektrik stansiyalarında 100 faiz təbii qazdan istifadə edir. Digər tərəfdən, cənab İlham Əliyevin o zaman irəli sürdüyü ideyanın həyata keçirilməsi ölkəyə böyük gəlir gətirdi, eyni zamanda, ətraf mühitin təmizlənməsində mühüm rol oynadı. Bu fonda 2009-cu ildə Sumqayıtda istifadəyə verilmiş yeni elektrik stansiyası Təmiz İnkişaf Mexanizmi prinsipi ilə istismar olunur və 2010-cu il oktyabrın 15-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən respublika üzrə ilk dəfə olaraq qeydiyyatla alınıb. Beynəlxalq ekspertlərin rəyinə görə, təkcə bu layihənin icrası nəticəsində karbon qazının atmosfərə tullantısı ildə 1,5 milyon ton azalıb. Dövlət başçısının göstərişlərinə əsasən, ötən illərdə «Azərbaycan» İES-in 3-cü və

4-cü enerji bloklarının yenidən qurulmasının başa çatdırılması nəticəsində 200 MVt əlavə güc yaradılıb. 2011-ci il ərzində «Azərbaycan» İES-də görülən işlər stansiyanın gücünü 2 000 MVt-dan 2600 MVt-a yüksəltməyə imkan verir. Stansiyanın səmərəliyinin artması ildə 500 min ton yanacağa qənaət edilməsi deməkdir.

Bununla yanaşı, görülən işlər nəticəsində daha əvvəl mövcud stansiyalar modernləşdirildi, onlar dünya standartlarına cavab verən müasir qurğu və avadanlıqlarla təchiz edildi. Nəticədə stansiyaların faydalı iş əmsalı artdı, 1 kVt/saat elektrik enerjisinin istehsalına sərf edilən şərti yanacağın miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Qarşıdakı dövrdə ölkədə elektrik enerjisinin hasilatı yüksələn xətt üzrə inkişaf etməkdə davam edəcək.

Ölkədə elektrik enerjisi sisteminin idarə olunması sahəsində də böyük nailiyyətlərə imza atılmaqdadır. Bu, dispetçer mərkəzində MDB məkanında analoqu olmayan SCADA sisteminin tətbiqidir. Bununla bağlı reallaşdırılan layihə çərçivəsində dispetçer mərkəzi və bütün sistemtəşkiledici yarımstansiyalar, elektrik stansiyaları arasında 1200 kilometr uzunluğunda fiberoptik kabelin çəkilməsi idarəetmə məlumatlarının təhlükəsizliyini təmin edir. Rəqəmsal ötürmənin təmin edilməsi nəticəsində idarəetmənin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Layihə çərçivəsində Abşeron ərazisində dispetçer mərkəzinin ehtiyat idarəetmə məntəqəsi də yaradılıb.

Elektrik enerjisi sferasında daha bir mühüm addım ondan ibarətdir ki, ölkəmizdə generasiya gücləri bütün respublikanı əhatə edir. Bu isə hər bir bölgədə güclü energetika potensialının yaranmasına, sosial-iqtisadi rifahın yaxşılaşmasına öz töhfəsini verməkdədir. Generasiya sahəsində görülən işlər nəticəsində Azərbaycan nəinki öz enerji tələbatını tam təmin edir, hətta güclü ixrac potensialı da yaradıb. Əldə olunmuş

ixrac potensialını reallaşdırmaq üçün Azərbaycan–Gürcüstan–Türkiyə enerji dəhlizi layihəsinin icrası Azərbaycana yeni imkanlar yaradır.

Beləliklə, ölkənin elektroenergetika sisteminin dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin, ötürücü və paylayıcı elektrik şəbəkələrinin yenidənqurulması işlərinin uğurla yerinə yetirilməsi əhalinin və sənayenin elektrik enerjisi ilə fasiləsiz təminatına, bu sahədə ixrac potensialının genişlənməsinə böyük imkan yaradıb.

Alternativ enerji istehsalı prioritet diqqət mərkəzindədir

Neft, qaz kimi təbii sərvətlər tükənən olduğundan dünya dövlətlərinin getdikcə daha çox diqqət yetirdiyi məqamlardan biri alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunmasıdır. Bunu stimullaşdıran əsas səbəblərdən biri alternativ mənbələrdən enerji alınması zamanı ətraf mühitə vurulan ekoloji ziyanın çox cüzi olması, bəzən isə ümumiyyətlə heç bir zərər vurmamasıdır. Ənənəvi enerji mənbəyi kimi karbohidrogen ehtiyatlarının məhdudluğu və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması dünyada alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına istehsal olunan enerjinin həcmnin artırılmasını zəruri edir. Artıq bu istiqamətdə müsbət təcrübə mövcuddur və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ekoloji cəhətdən təmiz enerji mənbələrindən (günəş, külək enerjisi, kiçik SES-lər, termal sular, biokütlə enerjisi) geniş istifadə olunur.

Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik Azərbaycanın yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe və iqlim şəraiti dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, ölkəmizdə də ekoloji cəhətdən təmiz alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsinə imkan verir. Belə mənbələrdən istifadə edilməsi istilik-enerji stansiyalarında yandırılan böyük

miqdarda yanacağa qənaət edilməsi və ətraf mühitə atılan zərərli maddələrin miqdarının azaldılması deməkdir.

Düzdür, Azərbaycanın ənənəvi enerji növləri sahəsində malik olduğu zəngin potensial ölkəmizin tələbatına tam cavab versə də, perspektiv inkişaf baxımından mütləq alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə istiqamətində Prezident İlham Əliyev tərəfindən qarşıya artıq konkret vəzifələr qoyulub və müvafiq göstərişlər verilib. Bu mənada Prezident İlham Əliyevin alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edilməsi üçün müvafiq agentliyin yaradılması məqsədi ilə imzaladığı sərəncam xüsusilə qeyd olunmalıdır. Həmin sərəncama əsasən, Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılıb. Onu da xatırladaq ki, Prezident İlham Əliyevin 2004-cü il 21 oktyabr tarixli 462 nömrəli sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilib.

Qeyd olunan dövlət proqramının məqsədi ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə bərpa olunan və ekoloji cəhətdən təmiz mənbələrdən enerji istehsalını genişləndirməkdən və karbohidrogen enerji resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Dövlət proqramının əsas vəzifələri isə bunlardır:

elektrik enerjisinin istehsalında alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrinin potensialını müəyyənləşdirmək; bərpa olunan enerji mənbələrini istismara cəlb etməklə ölkənin enerji resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək; yeni enerji istehsalı sahələrinin yaradılması hesabına əlavə iş yerlərinin açılmasını təmin etmək;

Azərbaycan Respublikasında ənənəvi enerji mənbələrinin mövcud ümumi gücü nəzərə alınmaqla, alternativ enerji mənbələri hesabına enerji gücünün artırılması və bununla

da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatının yüksəldilməsinə nail olmaq.

«Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı»nda öz əksini tapan tapşırıqlarla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin imzaladığı bir sıra digər dövlət proqramlarında da alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə ilə bağlı konkret müddəalar var. Məsələn, dövlət başçısının 14 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nda bu vacib məsələyə geniş yer ayrılıb. Bu regional inkişaf proqramında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi də nəzərdə tutulur ki, bu da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatına mühüm töhfələr verəcək. Aparılan hesablamalar göstərir ki, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə ilkin mərhələdə Azərbaycanda istehsal olunan elektrik enerjisinin 5-7 faizini, istilik enerjisinin isə 10 faizə qədərini bu mənbələr hesabına ödəmək mümkündür.

Azərbaycanın alternativ enerji potensialı yüksək qiymətləndirilir

Azərbaycanda alternativ və bərpa olunan enerji potensialı kifayət qədər yüksəkdir. Bərpa olunan enerji mənbələri arasında külək enerjisi mühüm yer tutur. Külək enerjisi digər alternativ enerji mənbələri olan günəş, hidroenergetika, geotermal və biokütlə enerjisindən özünün maya dəyərinə, ekoloji təmizliyinə və tükənməzliyinə görə ən sərfəlisidir. Azərbaycanın bir çox rayonlarında külək enerjisi qurğularının tətbiqinin böyük perspektivi var. Hesablamalara görə, Azərbaycan Respublikası özünün coğrafi vəziyyətinə, təbii şəraitinə və iqtisadi infrastrukturuna görə 800 MVT-a yaxın illik külək ener-

ji ehtiyatına malikdir. Bu ehtiyat ildə, təxmini hesablamalara görə, 2,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisi deməkdir. Bu isə, öz növbəsində, ildə 1 milyon tona yaxın şərti yanacağa qənaət, ən əsası isə, ildə külli miqdarda tullantıların, o cümlədən ozondağıdıcı karbon dioksidin atmosfərə atılmasının qarşısının alınması deməkdir. Hələ keçmiş SSRİ Energetika Nazirliyinin sifarişi ilə 1983-cü ildə «Bakıhidrolayihə» LAİ-nin mütəxəssisləri tərəfindən ölkəmizdə müşahidə və tədqiqat işləri aparılıb, külək-elektrik stansiyalarının tikilməsi üçün tikinti meydançaları müəyyən edilib. Abşeron yarımadasında Pirallahı adası, Güzdək və Şubanı ərazisində külək stansiyalarının ilk növbədə tikilməsi daha məqsəduyğun sayılıb. Eyni zamanda, bu tədqiqatlar nəticəsində külək-elektrik stansiyalarının hesabi parametrləri müəyyən olunub, onların sinxron və asinxron generatorlarla təchiz edilməsi ilə optimal gücünün 2-6 MVt olması əsaslandırılıb.

Aparılan digər çoxillik müşahidələr nəticəsində müəyyən edilib ki, ən əlverişli külək şəraiti Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizi sahili zolağında və akvatoriyanın şimal-qərb hissəsində olan adalardadır. Abşeron yarımadası və Xəzər dənizinin sahilboyu ərazisində il ərzində ən azı 270 gündən artıq güclü küləklər əsir. Azərbaycanın qərbində Gəncə–Daşkəsən zonasında və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur–Culfa ərazisində küləyin orta illik sürəti saniyədə 3-5 metr olduğu üçün bu regionlarda orta güclü külək elektrik qurğularından istifadə etmək olar. 1999-cu ildə Yaponiyanın «Tomen» şirkəti Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Energetika və Enerjilayihə İnstitutu ilə birlikdə Abşeronda hündürlüyü 30 və 40 metr olan iki qüllə quraşdıraraq küləyin orta illik sürətinin saniyədə 7,9-8,1 metr olduğu müəyyən edilib və Qobustan rayonu ərazisində ümumi gücü 30 MVt olan külək-elektrik stansiyasının quraşdırılmasına dair texniki-iqtisadi əsaslandırma hazırlanıb.

2002-ci ildə Azərbaycanın bərpa olunan enerji resurslarının qiymətləndirilməsi həyata keçirilərkən bir daha aydın olub ki, Abşeron yarımadası iri həcmdə külək enerjisi potensialına malikdir. Uzunmüddətli küləyin orta sürəti saniyədə 6 metrədən artıqdır ki, bu da külək enerjisi üçün əlverişli texniki-iqtisadi potensialın olmasını göstərir. «Şimal» DRES-in yerləşdiyi ərazidən toplanılmış külək enerjisi üzrə statistik məlumatlar bir daha təqdim olunan göstəriciləri təsdiq edir. Aparılmış tədqiqatlar zamanı Qobustan rayonu ərazisi üçün təqdim olunmuş göstəricilər külək enerjisi potensialının 4-cü sinfinə aid edilir ki, bu da yüksək potensial hesab olunur. Həmin ərazidə alternativ enerji poliqonunun yaradılması istiqamətində görülən işlər artıq küləkdən alınan enerjidən ölkəmizdə istifadənin davamlı şəkildə genişlənəcəyini göstərir.

Hesablamalar göstərir ki, Abşeron yarımadasında külək qurğularının tətbiqi və külək enerjisindən genişmiqyaslı istifadə ümumi enerji balansının 20 faizini təmin edərdi ki, bu da həmin qədər üzvi yanacağa qənaət olunması ilə nəticələnər. 20 il ərzində külək enerjisindən istifadə etməklə 2,4 milyon ton mazuta qənaət etmək olar ki, bu da 7,5 milyon ton karbon qazının atmosfərə atılmasının qarşısını almaq deməkdir. Bir sözlə, Azərbaycanda külək enerjisi qurğularının tətbiq edilməsi böyük perspektivə malikdir.

Günəş enerjisinin birbaşa istilik enerjisinə çevrilməsi dünya praktikasında geniş yayılıb və bu, inkişaf etmiş ölkələrdə enerji sektorunun əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti günəş enerjisindən istifadə etməklə elektrik və istilik enerjisinin istehsalını artırmağa geniş imkanlar açır. Günəşli saatların miqdarı il ərzində ABŞ-da və Orta Asiya ölkələrində 2500-3000 saat, Rusiyada 500-2000 saat, Azərbaycanda isə 2400-3200 saatdır. Bundan başqa, günəş stansiyalarının effektivliyi ölkənin təbii iqlim şəraitindən və coğrafi

mövqeyindən asılıdır. Belə ki, bir il ərzində 1 kvadratmetr Yer səthinə düşən günəş enerjisinin miqdarı ABŞ-da 1500-2000 kVt/s, Rusiyada 800-1600 kVt/s, Fransada 1200-1400 kVt/s, Çində 1800-2000 kVt/s və Azərbaycanda 1500-2000 kVt/s təşkil edir. Göründüyü kimi, Azərbaycan ərazisinə düşən günəş şüalarının miqdarı digər ölkələrlə müqayisədə üstünlük təşkil edir ki, bu da günəş enerjisindən istifadənin tətbiqinə sərmayələrin cəlb edilməsinin səmərəlik meyarlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, Azərbaycanda coğrafi mövqeyinə görə günəşli günlərin sayının çox olması bu mənbə hesabına alternativ yolla enerji alınması üçün müvafiq təbii şəraitin olduğunu göstərir. Araşdırmalara əsasən, Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin sahilboyu ərazisində günəş işığının müddəti il ərzində 2500 saata, Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə 2900 saata bərabərdir. Mütəxəssislər bildirirlər ki, muxtar respublikanın enerji ehtiyatlarının təxminən yarısını alternativ enerji mənbələri hesabına ödəmək mümkündür.

Artıq Prezident İlham Əliyevin müvafiq tapşırıqlarına uyğun olaraq günəş kollektorlarının respublikamızda istehsalı və tətbiqi ilə bağlı ardıcıl işlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə istehsal sahəsinin fəaliyyətə başlamasına dair atılan addımlar günəş kollektorlarından istifadənin daha da genişləncəyini göstərir. 2010-cu ildə Mərkəzi Seçki Komissiyasının istifadəyə verilmiş yeni binasında günəş kollektorlarından istifadə edilir. Perspektivdə ölkəmizdə digər obyektlərdə də belə kollektorlardan istifadə dairəsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Elektrik enerjisinin istehsalında suyun potensial enerjisi ekoloji baxımdan təmizdir. Bu mənbədən alınan elektrik enerjisinin istehsalı 1990-cı ildən başlayaraq yüksələn tempə artır. Böyük su ehtiyatlarına malik olan Latin Amerikası, Asiya və Afrikanın bəzi ölkələri, həmçinin Avropanın şimal ölkələri

digər alternativ enerji mənbələrindən istifadə etməklə yanaşı, bu mənbədən də istifadə etməyi prioritet istiqamət kimi qəbul ediblər. Ölkəmizdə indiyə qədər istifadə edilməmiş hidroenergetika ehtiyatlarının mənimlənməsi üçün geniş imkanlar vardır. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqat işləri nəticəsində Azərbaycanı çayların tam hidroenerji potensialının 40 milyard kVt/saat, texniki cəhətdən əlverişli potensialın isə 16 milyard kVt/saat olduğu müəyyən edilib və bunun da 5 milyard kVt/saatı kiçik su-elektrik stansiyalarının payına düşür.

Su-elektrik stansiyalarının tikintisi sel sularının tənzimlənməsi, ekoloji cəhətdən təmiz elektrik enerjisi istehsalı və yeni suvarma sistemlərinin yaradılması kimi dövlət əhəmiyyətli məsələlərin həllində mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında çaylar üzərində və su təsərrüfatı obyektlərində onlarca kiçik su-elektrik stansiyası yerləşdirmək olar ki, onların da istehsal etdiyi elektrik enerjisi ildə 3,2 milyard kVt/saat təşkil edə bilər. Azərbaycanda dağ çaylarının çoxluğunu nəzərə alan ölkə rəhbərliyi istehsal gücü böyük olmayan, lakin ucqarların enerjiyə olan tələbatının daha yüksək səviyyədə ödənilməsi üçün kiçik su-elektrik stansiyalarının inşasına da xüsusi önəm verir. Bununla əlaqədar Prezident İlham Əliyev bildirmişdir: *«Biz dağ çaylarının imkanlarından tam şəkildə istifadə etməliyik və hesab edirəm ki, gələn il praktiki işlər başlanmalıdır. Lap 2-3 meqavat da olsa, biz bunu etməliyik».*

Ümumiyyətlə isə qarşıdakı dövr ərzində Azərbaycanda xeyli sayda su-elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi proqnozlaşdırılır. Artıq Azərbaycanın su resurslarının xəritəsi tərtib edilib və enerji resurslarını yaratmaq üçün hansı çaylardan istifadə ediləcəyi müəyyənləşib. Bundan başqa, yaradılmaqda olan bir sıra su anbarlarından həm də elektrik enerjisinin istehsalı nəzərdə tutulub. Su resurslarının araşdırılması göstərir ki, respublikanın müxtəlif bölgələrində dağ çayları və kanallar

üzərində ümumi gücü 600 MVt olan 300-ə yaxın kiçik su-elektrik stansiyasının tikintisi iqtisadi cəhətdən səmərəlidir. Artıq 2010-cu ildə Göyçay, Balakən və Qusar rayonlarında Prezident İlham Əliyev tərəfindən 3 kiçik su-elektrik stansiyasının təməli qoyulub. İlk belə su-elektrik stansiyalarından olan Biləv Su-Elektrik Stansiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2010-cu ilin oktyabr ayında dövlət başçısı tərəfindən işə salınıb.

Kiçik su-elektrik stansiyalarının tikintisinin sürətlə davam etməsinə daxili imkanlar da səfərbər olunub. Respublikada kiçik su-elektrik stansiyalarının tikintisində tətbiq olunacaq zəruri avadanlığın, o cümlədən hidroturbinlərin ölkə daxilində istehsalına başlanılması istiqamətində mühüm addımlar atılıb. Bu isə kiçik su-elektrik stansiyalarının tezliklə tikilib istifadəyə verilməsinə zəmin yaradır. Ölkənin müxtəlif bölgələrində reallaşdırılmaqda olan kiçik su-elektrik stansiyalarının tikintisi həm yanacağa qənaət edilməsində, həm də ətraf mühitin qorunmasında müstəsna rol oynayır. O da mühüm faktdır ki, ölkəmizdə elektrik enerjisi istehsalında bir çox layihələr Kioto Protokoluна uyğun olaraq Təmiz İnkişaf Mexanizmi prinsipi ilə tikilir, bu isə atmosfərə karbon qazının tullantısını əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır.

Məişət tullantıları elektrik enerjisinə çevriləcək

Azərbaycanda sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial xidmət sahələrinin sürətli inkişafı biokütlədən istifadə etməklə enerji istehsalı üçün yeni imkanlar açır. Ölkədə biomaddələrin aşağıdakı mənbələri mövcuddur: yanma qabiliyyəti olan sənaye tullantıları; meşə təsərrüfatı və ağac emalı sahələrinin tullantıları; kənd təsərrüfatı məhsulları və üzvi birləşmə tullantıları; məişət və kommunal sahələrin tullantıları; neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş sahələrdən alınan tullantılar.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində istehsal tullantılarının tərkibinin çox hissəsini biokütlə maddələri təşkil edir. Həmin biokütlə maddələrindən elektrik enerjisinin istehsalında istifadə olunan bioqaz, biomayə və bərk biokütlənin alınması mümkündür. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında hər il tullantıların zərərsizləşdirilməsi poliqonlarına 2 milyon tondan çox bərk məişət və istehsalat tullantıları atılır. Bakı və ölkənin iri sənaye şəhərlərində ictimai binaların qızdırılmasındakı çətinlikləri aradan qaldırmaqda bərk məişət və istehsalat tullantılarının utilizasiya olunması (emal edilməsi) həmin problemlərin qismən aradan qaldırılmasını təmin etmiş olardı.

Artıq bir çox Avropa ölkələrində bu problemin həlli yolları tapılıb. Belə ki, əhalisi sıx olan ərazilərdə zibilyandırma zavodları tikilməklə orada məişət tullantıları yandırılır. Zibillərin yandırılmasından alınan enerji hesabına ətrafdakı yaşayış məntəqələri istilik və elektrik enerjisi ilə təmin edilir. Yandırılmış tullantıların qalıqlarından isə gübrə kimi torpaqların münbitliyini artırmaq məqsədi ilə geniş istifadə olunur. Göründüyü kimi, kompleks əhəmiyyəti olan belə zavodların tikilməsi Azərbaycan üçün də çox zəruridir və artıq ölkəmizdə bu sahədə də mühüm addımlar atılır. Balaxanı Məişət Tullantıları Emalı Zavodunun yaradılması bunun konkret ifadəsidir. 2010-cu ilin noyabrında Prezident İlham Əliyev zavodun təməlqoyma mərasimində iştirak edib. Zavod 2012-ci ilin sentyabrında istismara veriləcək.

Məişət tullantılarının yandırılması üzrə zavod Balaxanı qəsəbəsidəki 20 hektarlıq ərazidə tikilir. Zavodun gücü ildə 500 min ton təşkil edəcək. Bundan başqa, zavod yandırma üçün ildə 10 min ton həcmində tibbi tullantıları da qəbul edəcək. Tullantıların yandırılması nəticəsində 231,5 milyon kVt/saat həcmində elektrik enerjisi istehsal ediləcək. İstehsal olunan enerji şəhər şəbəkəsinə göndəriləcək.

Tikintinin podratçısı qismində Fransanın «Construjtions Industrielles de la Materrana S.A.» («CNİM» S.A.) şirkəti çıxış edir. Şirkət bu sahədə böyük təcrübəyə malikdir. O, dünyada məişət tullantılarının yandırılması üzrə 120-dən çox zavod tikib. Zavod istismara verildikdən sonra Bakıda zibili və onun çəkisini üç dəfə azaltmaq mümkün olacaq. Zibilyandırma zavodu elektrik enerjisinin istehsalı üzrə 250 min tonluq iki xəttə malik olacaq. Zavodun gücü gələcəkdə daha 250 min ton artırıla bilər. Tullantıların yandırılması zamanı əmələ gələn kül yol nəqliyyatı tikintisində istifadə oluna bilər.

Dünyada yanacaq-energetika ehtiyatlarının tədricən tükənməsi ilə əlaqədar Yer təkinin istiliyi bir çox ölkədə sənayedə, kənd təsərrüfatında, məişət və kommunal sahələrdə və təbii mühitdə geniş istifadə olunur. Enerji istehsalında və istehlakında geotermal enerji mənbələrindən istifadənin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onların tətbiqi iri həcmli maliyyə vəsaitləri tələb etmir. Azərbaycanın ərazisi termal sularla zəngindir. Bunlar Böyük və Kiçik Qafqaz dağları, Abşeron yarımadası, Talış dağ-yamac zonası, Kür çökəkliyi və Xəzəryanı–Quba ərazisi kimi geniş sahələri əhatə edir. Göstərilən ərazilərdə olan termal suları istifadəyə cəlb etməklə məişətdə və digər sahələrdə istilik enerjisinə olan ehtiyacın bir hissəsini ödəmək mümkündür.

Bütün dünyada olduğu kimi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsi ölkəmizdə də xüsusi diqqət mərkəzindədir. İlk növbədə ona görə ki, sözügedən məsələ global ekoloji problemlərin aradan qaldırılması, ətraf mühitin qorunması baxımından olduqca aktualdır. Bu mənada ölkəmizdə alternativ enerji mənbələrindən istifadəyə belə geniş diqqət ayrılmasının Azərbaycana verəcəyi mühüm töhfələrdən biri, şübhəsiz ki, ekoloji problemlərin həlli ilə bağlı olacaq və ekoloji durumun daha da yaxşılaşmasına xidmət edəcək. Digər tərəfdən, bu, Azərbaycanın enerji müstəqilliyi-

nin daha da möhkəmlənməsində özünəməxsus rol oynayaraq qeyd olunan sahə üzrə də ölkəmizin mövcud olduğu regionda lider statusunu daşımalarını təmin edəcək. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın yaxın illərdə alternativ və bərpa olunan enerji ixracatçısına çevrilə bilməsi tamamilə mümkündür.

Beləliklə, Azərbaycanın enerji müstəqilliyi təkcə ölkənin malik olduğu karbohidrogen ehtiyatları hesabına yox, həm də qabaqcıl texnologiyaya əsaslanan yeni mənbələr hesabına təmin olunur. Bu da enerji müstəqilliyi ilə bağlı həyata keçirilən siyasətin nə qədər dəqiq və əhatəli düşünüldüyünü, kompleks xarakter daşdığını, ölkənin inkişafının daha dinamik hala gətirməyə imkan verdiyini qabarıq bir formada büruzə verir.

III FƏSİL

Mükəmməl inkişaf strategiyası

Özəlləşdirmə prosesi və aqrar islahatların uğurlu bəhrələri

«Ölkəmizin inkişafı üçün özəl sektorun möhkəmlənməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu, sadəcə olaraq sözlər, şüarlar deyildir. Biz gündəlik fəaliyyətdə özəl sektorun, sahibkarlığın inkişafı üçün əlimizdən gələni edirik. Mən sahibkarlarla həm Bakıda, həm bölgələrdə mütəmadi qaydada görüşürəm. Dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafına çox güclü dəstək vardır».

İlham ƏLİYEV

Tarixi şərait və zərurətdən irəli gələrək Azərbaycan ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra qarşıda duran əsas məsələlərdən biri yeni şəraitdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi oldu. Bu isə elə də asan proses olmayıb, 70 il ərzində mövcud olan administativ-komanda, planlı təsərrüfat sistemindən tam imtinanı, yeni iqtisadi-ictimai formasiyaya keçid prosesini özündə ehtiva edirdi. Bazar iqtisadiyyatı adlanan yeni formasiya prinsipial olaraq iqtisadi inkişafın tamam başqa mexanizmləri əsasında fəaliyyət göstərdiyindən təbii olaraq onun reallaşdırılması kifayət qədər dəqiq düşünülmüş siyasi konsepsiya, uzaqgörənlik tələb edirdi. Çünki planlı sosialist iqtisadiyyatından kapitalist bazar münasibətlərinə keçid siyasi, sosiomədəni və cəmiyyət həyatının digər vacib aspektlərilə bağlı proseslərlə də sıx əlaqəli idi.

Ümummilli lider Azərbaycanda özəl sektorun banisidir

Keçid prosesi təkcə sosial-iqtisadi yox, eyni zamanda ona birbaşa təsir edən və sıx formada qarşılıqlı əlaqədə olan ictimai-siyasi münasibətlərin yeni formasının yaranması kimi məsələləri, institusional dəyişiklikləri də gündəmə gətirirdi. Lakin o da fakt idi ki, zamanın tələblərinə cavab verən sosial-iqtisadi inkişafın yolu məhz bazar iqtisadiyyatından keçir. Bazar iqtisadiyyatının əsas cəhətlərindən biri isə mülkiyyətin yeni formalarının, ilk növbədə özəl mülkiyyətin yaranmasını özündə əks etdirdiyindən bu proses Azərbaycanın qarşısında da tələpəli məsələ kimi durmuşdu. Dünya təcrübəsi isə onu da təsdiq etmişdi ki, özəl mülkiyyət fərdi azadlığın əsasını təşkil edir və bu da, öz növbəsində, ayrıca götürülmüş fərdin özünü təsdiq, ifadənin zəruri şərti kimi çıxış edir. Müxtəlif ölkələrdə gedən özəlləşdirmə prosesləri məzmunu, funksiyaları, istifadə edilən formalar və nəticələrinə görə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu səbəbdən özəlləşdirmə proseslərinə başlamazdan öncə dəqiq düşünülmüş, rəşional xarakterli addımların atılması, uğurlu nəticələrə yol açan dünya təcrübəsinin tətbiq olunması zəruri şərt kimi çıxış edirdi.

Lakin ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışına qədər iqtidarda olan qüvvələrin yartımar siyasəti xüsusi mülkiyyətə əsaslanan bazar iqtisadi sisteminə keçidi, bu kontekstdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini mümkünəşür edirdi. Düzdür, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi məqsədi ilə 1992-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Dövlət Əmlak Komitəsi yaradılaraq fəaliyyətə başlamış, 1993-cü ilin yanvarında isə «Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» qanun qəbul edilmişdi. Ancaq özəlləşdirmənin nəzəri-qanunverici bazasının hazırlanmasında ciddi nöqsanlara yol verilmişdi və onun bu şəkildə tətbiqi Azərbaycanın üzleşdiyi iqtisadi böhranı daha da dərinləşdirə

bilərdi. Belə şəraitdə, təbii ki, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin düzgün, ədalətli və pozitiv dünya təcrübəsinin hərtərəfli öyrənilərək tətbiqini reallaşdırmaq mümkün deyildi.

Yalnız Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra özəlləşdirmə proseslərinin sürətləndirilməsinə, bu zaman Azərbaycan reallıqları nəzərə alınmaqla qabaqcıl dünya təcrübəsinin tətbiq edilməsinə, sürətli inkişafa xidmət edən iqtisadi siyasət həyata keçirildi. Bu fonda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin qanunvericilik bazası yaradıldı və müvafiq dövlət proqramları təsdiq olundu. Eləcə də özəlləşdirmənin başlıca məqsədləri sırasında müvafiq dövlət proqramlarında təsbit olunduğu kimi, təsərrüfat subyektləri üçün xüsusi mülkiyyət və sərbəst rəqabət prinsipləri əsasında öz-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı mühitinin yaradılması, iqtisadiyyatın strukturunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulması, iqtisadiyyata investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi, əhəlinin həyat səviyyəsinin və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması kimi məsələlər yer alırdı.

Sözügedən prosesdə qarşıda duran əsas məsələlərdən biri əvvəl hakimiyyətdə olan müxtəlif qüvvələrin yol verdiyi səhvlərin aradan qaldırılmasına nail olmaq idi. Bu məqsədlə özəlləşdirmənin nəzəri-qanunverici bazasının hazırlanmasında ciddi nöqsanların olduğunu nəzərə alan dahi rəhbər 1995-ci ilin yanvarında özəlləşdirmənin aparılması üçün yaradılan dövlət qurumunun rəhbərliyində dəyişikliklər etdi və 3 mart 1995-ci ildə dövlət özəlləşdirilməsi haqqında proqramın hazırlanması üçün xüsusi komissiya yaradılmasına göstəriş verdi. Həmin komissiya 1995-1998-ci illərdə özəlləşdirmənin aparılması üçün müvafiq sənəd hazırlamalı idi. Bütün bu məsələlər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə 1995-ci ilin martında Bakıda keçirilən hökumətin açıq müşavirəsinə çıxarıldı.

Əsas məqsəd isə proseslərin mahiyyətinin ölkə ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırılması və şəffaflığın təmin edilməsi idi. Digər tərəfdən, özəlləşdirmə ilə bağlı hazırlanan dövlət sənədində ictimaiyyətin nümayəndələrinin də fikir və təkliflərinin nəzərə alınmasına ayrıca diqqət yetirilirdi.

1995-ci ilin iyununda hazır olan sənəd əvvəlcə Azərbaycan Prezidentinə təqdim olundu, onu qənaətbəxş hesab edən dövlət başçısı iyunun 30-da təsdiq edilmək üçün Milli Məclisə göndərdi. Sənədlə yanaşı, Heydər Əliyev həmin tarixdə özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Milli Məclisə məktub vasitəsilə fundamental əhəmiyyətə malik müraciət də ünvanladı. Müraciətdə Azərbaycanın üzləşdiyi iqtisadi böhrandan çıxış yolu göstərilir, yeni şəraitdə iqtisadi inkişafda özəlləşdirmənin rolu əsaslandırılırdı: *«Azərbaycan öz müstəqilliyinin və suverenliyinin təminatlarını tam şəkildə ancaq iqtisadi böhran aradan qaldırıldıqdan sonra əldə edə biləcək. Möhkəm və inkişaf etmiş iqtisadiyyata əsaslanmayan siyasi müstəqillik heç də real suverenliyin yeganə göstəricisi deyil. Buna baxmayaraq, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi bərqərar olunmasından sonra hakimiyyətə gələn müxtəlif qüvvələr tərəfindən iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklər aparılması üçün heç bir şey edilməmişdir və nəticədə əhalinin həyat səviyyəsi olduqca aşağı səviyyəyə düşmüşdür. İqtisadi böhrandan əsas çıxış yolu dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindədir, ona görə ki, dövlətin iqtisadi sahədə yeganə inhisarçı olduğu şəraitdə heç bir islahatların aparılması mümkün deyildir. «Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1993-cü il yanvarın 7-də qəbul edilməsinə və bu qanunun qüvvəyə minməsi haqqında qərarla Dövlət Əmlak Komitəsinin rəhbərliyinə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında proqramın təqdim edilməsi üçün 1993-cü il martın 1-dək vaxt veril-*

diyinə baxmayaraq, nə göstərilən müddətdə, nə də sonra bu tapşırıqların öhdəsindən gələ bildilər.

1995-ci ilin yanvarında Dövlət Əmlak Komitəsinin rəhbərliyində dəyişikliklər aparılmış və 1995-ci ilin martın 3-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən dövlət özəlləşdirilməsi haqqında proqramın hazırlanması üçün xüsusi komissiya yaradılmışdı. 1995-ci il iyunun 24-də həmin komissiya öz işini yekunlaşdırmışdı. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında proqram hazırlanarkən əsas amil kimi əhalinin həyat səviyyəsinin qaldırılması götürülmüşdür. 1995-1998-ci illəri əhatə edən proqramın əsas mahiyyətini xüsusi mülkiyyətçilər təbəqəsinin formalaşdırılmasına və nəticədə səmərəli fəaliyyət göstərən bazarın yaradılmasına, xalq təsərrüfatının inhisarlaşdırılmasına və onun strukturunun yenidən qurulmasına, ölkənin iqtisadi dövriyyəsinə kapitalın cəlb olunmasına və kapitallaşma mexanizminin yaradılmasına, iqtisadi prosesə bütün növ istifadə olunmuş resursların cəlb edilməsinə, vətəndaşların sahibkarlıq və işgüzarlıq fəallığının artırılmasına, işgüzarlıq fəaliyyəti üçün münbit şəraitin yaradılmasına, inflyasiyanın qarşısının alınmasına və manatın alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilmiş əməli tədbirlər təşkil edir.

Bu tədbirlər nəticəsində maliyyə sabilliyinə, əhalinin əmanətlərinin artırılmasına və bu əmanətlərin investisiyalara çevrilməsinə, istehsalatın canlandırılmasına və iş yerlərinin artırılmasına, nəhayət, vətəndaşların həyat səviyyələrinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkün olacaq.

Yuxarıda göstərilənləri və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 110-cu maddəsini rəhbər tutaraq Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında Dövlət Proqramı təsdiq olunmaq üçün təqdim edilir. Eyni zamanda, qüvvədə olan qanunve-

riciliyə müəyyən dəyişikliklər edilməsi zəruriyyətini nəzərə alaraq, «Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavələr və dəyişikliklər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsi müzakirə üçün təqdim edilir».

1995-1998-ci illərdə özəlləşdirmə aparılmasını nəzərdə tutan proqram dövlət mülkiyyətində olan əmlakın özəlləşdirilməsinin təşkilati, iqtisadi və hüquqi əsaslarını əks etdirirdi. Dövlət proqramında mülkiyyətin özəlləşdirilməsi sahələri, istiqamətləri, müddəti, mərhələləri və sair öz əksini tapmışdı. Mərhələlər üzrə özəlləşdirmə bu cür nəzərdə tutulmuşdu: birinci mərhələ: 1996-1998-ci illər; ikinci mərhələ: 1998-2000-ci illər; üçüncü mərhələ: 2000-2001-ci illər; dördüncü mərhələ: 2001-2005-ci illər. Sözügedən sənəd 1995-ci il iyulun 21-də Milli Məclis tərəfindən bəyənilərək qəbul edildi. Beləliklə, konkret proqram əsasında Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə başlandı ki, bu da yeni iqtisadi inkişaf mərhələsinin əsasının qoyulmasında olduqca böyük rol oynadı. Sözügedən proqram Azərbaycanda sovetlər dövrünün yadigarı olan planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçmək yolunda böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycanda ümumi daxili məhsul 1996-cı ildə 1,3 faiz, 1997-ci ildə 5,8 faiz, 1998-ci ildə 10 faiz artdı. 1998-ci ildə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında daha böyük göstəricilər qeydə alındı. 1995-ci ilə qədər Azərbaycanın iqtisadiyyatına, maliyyə sisteminə böyük zərbələr vuran inflyasiyanın isə görülmə tədbirlər nəticəsində qarşısı alındı və tədricən aradan götürüldü. Hətta 1998-ci ildə Azərbaycanın milli valyutasının – manatın dəyəri möhkəmləndi ki, nəticədə istehlak mallarının qiymətlərinin azalması və deflyasiya müşahidə olundu. Bu dövrdə Azərbaycana gələn xarici investisiyanın da həcmi durmadan artırdı. Məsələn, 1998-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 1,5 milyard dollar dəyərində investisiya qoyulmuşdu. Adambaşına xarici investisiya qoyulu-

şunun miqdarına görə həmin vaxt Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyində birinci yerdə dururdu.

Bütün bunlar həm də 1998-ci ildə dünyanın əksər ölkələrini bürüyən maliyyə böhranından Azərbaycanın yenə uğurla çıxmasına imkan verirdi. Halbuki həmin vaxt böhranın dünyanın aparıcı dövlətlərinə, o cümlədən Rusiyaya böyük zərbələr vurması MDB dövlətlərinin iqtisadiyyatına da dağıdıcı təsir göstərirdi. Lakin Azərbaycan burada istisna təşkil edirdi. Bununla bağlı o dövrdə Heydər Əliyev bildirirdi: *«Başqa ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycanda son illər aparılan düzgün iqtisadi siyasət, həyata keçirilən düşünülmüş tədbirlər və ölçülüb-biçilmiş islahatlar nəticəsində biz Azərbaycanın maliyyə və iqtisadiyyat sahəsində elə bir şərait yaratmışıq ki, hətta Rusiyada baş vermiş böyük maliyyə böhranının da ölkəmizə təsirini azaldıb onun qarşısını ala bildik»*.

Azərbaycanın sadalanan uğurlar əldə etməsində özəlləşdirmə prosesi vacib rol oynamışdı. Belə ki, artıq 1998-ci ilin sonlarına doğru Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının 55 faizi özəl sektora məxsus idi. Sənaye məhsulunun 26 faizi də məhz özəl sektorda istehsal olunurdu. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının 95 faizi, ticarətin 98 faizi və inşaatın 70 faizi yenə də özəl sektora məxsus idi. Eyni zamanda, bu göstəricilər Azərbaycanda iqtisadi islahatların və onların içərisində özəlləşdirmənin düzgün və səmərəli aparıldığını göstərirdi. Ölkə vətəndaşlarının özəlləşdirmə prosesində iştirak etməsi üçün 1997-ci il yanvarın 1-dən əhaliyə özəlləşdirmə çeklərinin verilməsi prosesi də həyata keçirilmişdi.

İqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına xidmət edən yeni mükəmməl proqram

Bunlarla yanaşı, dövlət idarəetmə sistemində də aparılan islahatlar ölkənin inkişafı ilə bir həmahənglik təşkil edir və

bu, inkişaf prosesini daha da sürətləndirirdi. Belə ki, iqtisadi islahatlarla və özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi ilə bağlı iqtisadiyyatı idarəetmə sahəsində ölkənin 20-dən çox nazirliyi, dövlət komitəsi, konserni və şirkəti ləğv olunmuş, yaxud da yenidən qurulmuşdur. Bir çox nazirliklərdə və idarəetmə orqanlarında ayrı-ayrı qurumlar da ləğv edilmiş, yaxud da onların fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılmışdı. Bütün bunlar yekun nəticədə sürətli inkişafa xidmət edir və Azərbaycanın daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxarırdı. 2000-ci ildə dövlət mülkiyyətində olan əmlakın özəlləşdirilməsinin təşkilati, iqtisadi və hüquqi əsaslarını müəyyən edən «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» yeni qanun qüvvəyə mindi. Qanunda qeyd olunurdu ki, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, sahibkarlığın genişləndirilməsi, rəqabət mühitinin formalaşdırılması, iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması yolu ilə onun səmərəliliyinin artırılmasına, struktur dəyişikliklərinə və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin əsas prinsipləri isə qanuna əsasən aşağıdakılar idi: özəlləşdirməyə dair tədbirlərin aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi və onun gedişi üzərində dövlət və ictimai nəzarətin təmin edilməsi; dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində əmək kollektivinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mənafelərinin qorunması; sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması; özəlləşdirmə prosesində bütün alıcılar üçün bərabər şəraitin yaradılması. Qanunun 5-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı ehtiva olunurdu. Burada qeyd olunurdu ki, müəyyən dövr üçün dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsində öncüllüklər (prioritetlər), məhdudiyyətlər, dövlət mülkiyyətinin fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən alınması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunan dövlət proqramında müəyyən olunur.

Qanuna əsasən, dövlət proqramında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üsullarının seçilməsi, dövlət özəlləşdirmə paylarının (çeklərin) istifadə olunması, özəlləşdirmə prosesində yerli və xarici investorların (alıcıların) iştirakı, özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqının ödənilməsi qaydaları, eləcə də müəssisə və obyektlərin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması; özəlləşdirilən dövlət müəssisəsində əmək kollektivinə verilən güzəştlər; dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı digər məsələlər əksini tapırdı.

«Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» qanunun icrasını təmin etmək, iqtisadiyyatda aparılan struktur islahatlarını, sahibkarlığın inkişafını və sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasını sürətləndirmək, iqtisadiyyata investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun səmərəliyinin artırılmasına nail olmaq məqsədi ilə 2000-ci il avqustun 10-da Heydər Əliyev tərəfindən «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi barədə fərman verildi. Fərmanın mühüm cəhətlərindən biri «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi prosesində yol verilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması və təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görülməsi, bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə ətraflı məlumat verilməsi haqda Nazirlər Kabineti qarşısında konkret tapşırıq qoyulması idi. Bundan başqa, fərmana əsasən, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə bağlı I Dövlət Proqramına uyğun olaraq özəlləşdirilməyə açıq elan edilmiş, lakin özəlləşdirilməsi başa çatmamış müəssisə və obyektlərin II Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirilməsi barədə təkliflər hazırlanmalı idi.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» qanuna və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, eləcə də həmin vaxta

qədər ölkədə həyata keçirilmiş özəlləşdirmənin təcrübəsi nəzərə alınaraq işlənib hazırlanmışdı. Proqramın əsas məqsədi bunlar idi: «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsini həyata keçirmək; iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltmək; bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsini genişləndirmək; iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun inkişafına nail olmaq; dövlət əmlakını dövlət özəlləşdirmə çəklərinə satmaqla özəlləşdirmə prosesinə əhalinin maksimum geniş təbəqələrini cəlb etmək; I Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsini başa çatdırmaq.

II Dövlət Proqramı müəssisə və obyektlərin özəlləşdirmə baxımından təsnifatını, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üsullarının seçilməsi qaydasını, dövlət özəlləşdirmə paylarının və dövlət özəlləşdirmə opsiyonlarının istifadə olunması qaydasını, özəlləşdirilən dövlət müəssisələrində əmək kollektivinə verilən güzəştləri, özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin, fiziki və ya qeyri-dövlət hüquqi şəxslərin vəsaiti hesabına inşa edilmiş obyektlərin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılmasını, özəlləşdirmə prosesində yerli və xarici investorların (alıcıların) iştirakı qaydasını, özəlləşdirmə zamanı qoyulan məhdudiyyətləri, özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqının ödənilməsi qaydasını, müəssisələrin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiyasını, sağlamaşdırılmasını və özəlləşdirilmiş müəssisələrin dəstəklənməsini, özəlləşdirmə prosesinin informasiya-metodiki təminatını, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı digər məsələləri də müəyyən edirdi. «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, dövlət mülkiyyətində olan əmlak özəlləşdirmə baxımından aşağıdakı kimi təsnif

olunmuşdu: *özəlləşdirilməsi qadağan olunan əmlak; özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edilən anadək dövlət mülkiyyətində saxlanılan əmlak; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarı ilə özəlləşdirilən əmlak; Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsinin qərarı ilə özəlləşdirilən əmlak.*

Özəlləşdirilən dövlət müəssisələri kiçik, orta və iri müəssisələr qrupuna aid edilməklə qruplaşdırılmışdı. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi bu üsullarla həyata keçirilirdi: *dövlət müəssisələrinin fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi; özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin əmlakının əmək kollektivi üzvlərinə və onlara bərabər tutulan şəxslərə güzəştli satışı; dövlət əmlakının ixtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarında satışı; dövlət əmlakının hərraclar vasitəsilə satışı; dövlət əmlakının investisiya müsabiqələri vasitəsilə satışı; icarəyə verilmiş dövlət əmlakının satışı; dövlət müəssisələrinin müflis elan olunması yolu ilə satışı.*

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin üsulları II Dövlət Proqramına uyğun olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən müəyyən edilirdi. Dövlət müəssisələri özəlləşdirilərkən həmin müəssisələrdə çalışan işçilərin hüquqları və onların sosial müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təmin olunurdu. Qeyd edilirdi ki, özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin işçilərinin həmin müəssisənin əmlakının və ya səhmlərinin 15 faizini güzəştli şərtlə almaq hüququ var. Güzəştlərin verilməsi və müəssisə işçilərinin özəlləşdirilmədə iştirakı II Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun tənzimlənirdi. Xarici investorlar hərraclarda və investisiya müsabiqələrində II Dövlət Proqramında və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında müəyyən olunmuş qaydalara riayət etməklə iştirak edə bilərdilər.

Özəlləşdirmə siyasəti yeni mərhələdə

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi siyasəti sonrakı dövrdə ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilərək Azərbaycan iqtisadiyyatına yeni töhfələr qazandırdı, dövlət başçısı tərəfindən bu istiqamətdə xeyli sayda fərman və sərəncamlar verildi. Onlardan biri «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»na əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə oldu. Proqrama edilən əlavələrə əsasən, özəlləşdirmə paylarının tədiyə vasitəsi kimi istifadə müddəti başa çatdıqdan sonra dövlət müəssisələrinin çevrilməsi nəticəsində yaranmış səhmdar cəmiyyətlərin güzəştli satışa çıxarılmış səhmlərinin sayı güzəştli satışda iştirak etmək hüququ olan şəxslərin sayına bölünməklə bir nəfərin əldə edə biləcəyi maksimum səhmlərin sayı müəyyən edilir.

Güzəştli satışda iştirak edən hər bir şəxs almaq istədiyi sayda səhmlərin nominal dəyərinin 30 faiz güzəşt edilmiş məbləği həcmində ödəniş etməlidir. Həmin məbləğin ödənilməsi Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq olunmuş qaydalara uyğun həyata keçiriləcəkdir. Başqa bir əlavəyə görə, çeqlərin tədiyə vasitəsi kimi istifadə müddəti başa çatdıqdan sonra kiçik müəssisə kimi özəlləşdirilən müəssisə və obyektin ilkin (start) qiymətinin güzəştli satışa yönəldilən hissəsinin 70 faiz güzəşt edilmiş məbləği güzəştli satışda iştirak etmək hüququ olan şəxslərin sayına bölünməklə hər bir işçinin bərabər həcmdə tam ödəyəcəyi məbləğ və ona müvafiq əldə edəcəyi əmlak payı müəyyən edilir. Məbləğin ödənilməsi Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq olunmuş qaydalara uyğun həyata keçirilir. Analoji əlavələr «ATSC-yə çevrilən dövlət müəssisələrinin səhmlərinin əmək kollektivinə güzəştli satışı haqqında Əsasnamə»yə də edilib.

Əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilən

genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar çərçivəsində dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesində sosial ədalət prinsipinin və vətəndaşların bütün təbəqələrinin bərabərhüquqlu iştirakının təmin edilməsi məqsədi ilə dövriyyəyə buraxılan dövlət özəlləşdirmə payları mühüm rol oynayıb. Çeklərin dövriyyəyə buraxılması 1996-cı il yanvar ayının 1-dən başlayıb və iki mərhələdə həyata keçirilib. Ümumilikdə vətəndaşlara 31,9 milyon özəlləşdirmə çeki paylanılıb. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, 1997-ci il yanvar ayının 1-dək anadan olmuş Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşına əvəzsiz olaraq 4 çekdən ibarət özəlləşdirmə payları verilib. Qanunvericilik əsasında dövlət özəlləşdirmə çeklərindən ixtisaslaşdırılmış çek hərraclarında, investisiya müsabiqələrində, özəlləşdirilən müəssisələrin əmək kollektivi üzvləri arasında keçirilən güzəştli satışda istifadəsi müəyyənləşdirilib. Ötən dövr ərzində vətəndaşların, eləcə də hüquqi və fiziki şəxslərin özəlləşdirmə prosesində bərabərhüquqlu iştirakını, özəlləşdirmə çeklərindən daha səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədi ilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulan zəruri tədbirlər həyata keçirilib. Ümumilikdə özəlləşdirmə prosesi çərçivəsində 25,5 milyona yaxın dövlət özəlləşdirmə çeki silinib ki, bu da dövriyyəyə buraxılmış ümumi çeklərin təxminən 80 faizini təşkil edir. Dövlət özəlləşdirmə çeklərindən daha geniş istifadənin təmin olunması məqsədi ilə onların tədavül müddəti bir neçə dəfə uzadılıb. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə 2002-ci il yanvarın 1-nə, 2004-cü il iyulun 1-nə, 2008-ci il yanvarın 1-nə kimi çeklərdən istifadə müddəti artırılıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında dövriyyəyə buraxılmış dövlət özəlləşdirmə paylarından (çeklərindən) özəlləşdirmə prosesində istifadənin təmin olunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» 23 dekabr 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə sonuncu dəfə çeklərin tədavül müddəti uzadılıb. Qeyd edilən fərmana əsasən, dövriyyəyə buraxılmış

dövlət özəlləşdirmə çəklərinin tədavül müddəti 2010-cu il dekabrın 31-də başa çatıb. Azərbaycanda özəlləşdirmə çəklərinin istifadə müddətinin başa çatmasından sonrakı dövr üçün yeni özəlləşdirmə mexanizmləri müəyyənləşdirilib. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bəzi fərmanlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə» 22 iyun 2010-cu il tarixli Fərmanına əsasən yaradılan yeni mexanizmlər özəlləşdirmə paylarının müddəti başa çatandan sonra əhalinin özəlləşdirmədə iştirakını təmin edir. Bu dəyişikliklər həm səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərinin güzəştli satışı, pul və ixtisaslaşdırılmış çek hərracları, həm də kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi prosesini əhatə edir.

İqtisadi islahatların dərinləşməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən özəlləşdirmə prosesi getdikcə daha məhsuldar olub. Bunu özəlləşdirilmiş kiçik dövlət müəssisə və obyektlərinin illər üzrə statistikasına da təsdiq edir. Hesablamalar göstərir ki, 2003-cü ildə özəlləşdirilən belə obyektlərin sayı 1 609, 2004-cü ildə 1 934, 2005-ci ildə 2 468, 2006-cı ildə 3 121, 2007-ci ildə 2 148, 2008-ci ildə 1 781, 2009-cu ildə 668 olub. 2007-ci ildən etibarən özəlləşdirməyə səhiyyə müəssisələri, uşaq bağçaları, kinoteatrlar da çıxarılıb. 1996-2009-cu illərdə özəlləşdirilən kiçik dövlət müəssisə və obyektləri qismində məişət xidməti, ticarət və iaşə obyektləri, YDM, çörək mağazaları, çörəkbişirmə obyektləri (avadanlıqları), sənaye müəssisələri və avadanlıqlar, tikinti müəssisələri, tikintisi başa çatdırılmamış obyektlər, icarəyə verilmiş və istifadəsiz qeyri-yaşayış sahələri, digər sahələr, aptek, nəqliyyat vasitələri, səhiyyə müəssisələri, uşaq bağçaları, kinoteatrlar çıxış edib. Bu zaman özəlləşdirilən belə dövlət müəssisə və obyektlərin sayı 42 144-ə çatıb.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı çərçivəsində 2010-cu ildə dövlət büdcəsinə 57 milyon manata yaxın vəsait köçürülüb. Bu, müəyyən edilən proqnozdan

3,1 faiz çox olub. Beləliklə, əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan özəlləşdirmə siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurlu davamı Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik templərlə inkişafında özünəməxsus vacib rol oynayıb və oynamaqdadır.

Uğurlu aqrar siyasət kənd təsərrüfatının inkişafının əsas rəhnidir

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, azad bazar münasibətləri şəraitində sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirən və tərəqqi prosesində əsas rol oynayan amillərdən biri də aqrar sferada yaradılan münasibətlərdir. Çünki aqrar sahə və onun davamlı inkişafını təmin etmək üçün zamanla həyata keçirilən islahatlar təkcə torpaq münasibətlərini əhatə etməyərək, istehlak bazarına, investisiya siyasətinin formalaşmasına, sosial inkişafa, kənd təsərrüfatı resurslarının reallaşmasına da təsirsiz ötüşmür. Bu mənada elmi əsaslara söykənən aqrar siyasətin hazırlanması və onun uğurlu tətbiqi hər bir dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri kimi çıxış edir.

Kənd təsərrüfatının idarə olunmasında iqtisadi metod və stimullaşdırıcı tədbirlərin güclənməsində, bu sahədə fərdi və müəssisə təşəbbüslərinin genişlənməsində, təsərrüfat hesabının təkmilləşməsində, istehsal kollektivlərinin fəaliyyətlərində maddi maraq və məsuliyyətlərinin yüksəlməsində düzgün qurulmuş aqrar siyasət müstəsna rola malikdir. Təkmil aqrar siyasət isə, öz növbəsində, zamanla ayaqlaşan, inkişaf prosesini daha da sürətləndirən islahatlar tələb edir. Belə islahatların əsas məqsədi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında davamlı artımı təmin etmək, bu zaman iqtisadi səmərəlik əmsalını yüksəltmək, əhəlinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təminatına, kənd yerlərində sosial şəraitin yaxşılaşmasına nail olmaqdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün kənd təsərrüfatında

çalışanların sosial fəallığının yüksəldilməsi, onların təsərrüfat müstəqilliyi əsasında təşəbbüs və işgüzarlıqlarının inkişaf etdirilməsi, istehsal vasitələri və digər maddi formada yardımlar edilməsi vacib şərtlər kimi çıxış edir.

Qeyd edilənlər ətraflı düşünülmüş aqrar siyasətin hazırlanması, onun uğurlu nəticələrə gətirib çıxaracaq formada həyata keçirilməsinin olduqca vacib, lakin bir o qədər də mürəkkəb proses olduğunu bariz şəkildə nümayiş etdirir. Bu, xüsusən də inkişaf etməkdə olan dövlət sırasında yer alan ölkələrə, o cümlədən 1991-ci ildə Sovetlər İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik əldə edən respublikalara şamil olunur. Azərbaycan ötən əsrdə ikinci dəfə olaraq dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra qarşıda duran həlli vacib problemlərdən biri də yeni torpaq siyasətinin həyata keçirilməsi, aqrar sferada bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən islahatların aparılması idi. Çünki bu, iqtisadiyyatın qısa müddət ərzində yeni əsaslarla yeni şəraitdə inkişafına yol açan ən əsas və həlledici əhəmiyyətə malik məqamlardan sayılırdı. Müstəqil Azərbaycanın yeni tərəqqi yoluna qədəm qoyması üçün vacib olan bütün digər məsələlər kimi, torpaq islahatlarının aparılması da ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, ulu öndərin fəaliyyətində aqrar-iqtisadi siyasət hər zaman özünəməxsus yer tutduğundan Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə sözügedən sahə mütəmadi inkişaf yolunda olub. Hələ Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və bilavasitə köməyi sayəsində aqrar sahənin inkişafına dair mühüm tarixi qərarlar qəbul edilib, genişmiqyaslı işlər görülüb. Məsələn, 1970-ci ildə «Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi haqqında», 1975-ci ildə «Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının daha da intensivləşdirilməsi haqqında», 1976-cı ildə «1976-1980-ci illərdə torpaqların meliorasiyası və meliorasiya olunmuş torpaqların istifadəsinin yaxşılaşdırıl-

ması tədbirləri haqqında» qərarlar bu qəbildəndir. Bununla yanaşı, 1969-1982-ci illərdə məhz respublika üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Sərsəng, Madagiz, Araz, Arpaçay, Baş Mil, Yuxarı Mil, Yeni Xan qızı, Caqar–Cibir magistral kanalları, Naxçıvan MR-də üçpilləli Qaraçuq və ikipilləli Arpaçay nasos stansiyaları, Naxçıvan suvarma sistemi, Abşeron suvarma sistemi, Zaqolovoçay su anbarı, Lənkərançay su anbarı kompleksi, Mərkəzi Muğan və Cənub-Şərqi Şirvan qış otlaqlarının su təminatı sistemləri və digər bu kimi yüzlərlə obyekt tikilib istifadəyə verildi. Həmin müddətdə meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinə Sovet hakimiyyəti dövrünün əvvəlki illəri ərzində qoyulan vəsaitdən 2 dəfə artıq vəsait yönəldildi. Bu illərdə aparılmış geniş quruculuq işləri sayəsində suvarılan torpaqların ümumi sahəsi 1,5 dəfədən çox artdı.

Aqrar sahəyə xüsusi diqqət və qayğı sayəsində kənd təsərrüfatı sahəsində əldə olunan nailiyyətlərin miqyası durmadan genişləndi. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1983-cü ildə Azərbaycanda istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyəri 1970-ci ildəkinə nisbətən 2,2 dəfə, bitkiçilik üzrə bu göstərici 2,6 dəfə, heyvandarlıq sahəsində isə 1,7 dəfə artdı. Kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində yaşanan davamlı tərəqqi məcmu istehsalın illər üzrə yüksələn xətt üzrə inkişafına gətirib çıxardı. Nəticədə kənd təsərrüfatının artım sürəti orta İttifaq səviyyəsini xeyli qabaqladı. Bu dövrdə Heydər Əliyevin tez-tez kənd təsərrüfatı rayonlarına getməsi, görüşlər keçirməsi, insanların qayğıları ilə yerində maraqlanması, eyni zamanda onların əməyinin yüksək şəkildə qiymətləndirilməsi də inkişaf prosesinə özünəməxsus töhfələr verirdi.

Aqrar münasibətlərin yeni keyfiyyət mərhələsi

Lakin aqrar sektorda yaşanan inkişaf Heydər Əliyevin Azərbaycan və SSRİ rəhbərliyindən gətməsindən sonra dayanaraq

özünün tənəzzül mərhələsinə daxil oldu. Dövlət müstəqilliyinin əldə olunmasından sonra ilk illərdə hakimiyyətdə yer alan qüvvələrin həyata keçirdiyi siyasət digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sektorda da tənəzzül prosesini dərinləşdirdi. Nəticədə kənd təsərrüfatında başlanan böhran üzündən bu sahədə məhsul istehsalının həcmi xeyli dərəcədə aşağı düşdü. Buna adekvat olaraq istehsalçıların maddi rifah halı pisləşməyə, istehsal şəraiti acınacaqlı vəziyyətə düşməyə başladı. Bununla yanaşı, Azərbaycan əkinçisinin torpaq mülkiyyətçisi olmaq arzusunun reallaşması istiqamətində də heç bir əməli tədbir görülmədi.

Halbuki hələ Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi dönmədə Heydər Əliyev bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən aqrar islahatlara start vermişdi. Ulu öndər Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri işləyərkən 1992-ci ilin aprel ayında muxtar respublikanın qanunverici orqanının sessiyasında aqrar islahatlara dair xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu. O dövrdə Culfa rayonunun Şurut və Gal kəndlərində Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilməklə qoyulan torpaq islahatları ümummilli liderin respublika Prezidenti seçilməsindən sonra bütün ölkəyə tətbiq edildi. Bu proses dünyada analoqu olmayan bir şəkildə, yəni torpaqların pulsuz olaraq əvəzsiz pay kimi vətəndaşlara verilməsi ilə həyata keçirildi.

Təcrübəli rəhbər kimi Heydər Əliyev bildirirdi ki, müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş respublikada artıq köhnə sosialist sistemindən imtina edilməli, yeni mütərəqqi sistem yaradılmalı, iqtisadi siyasət gücləndirilməli, yəni bazar iqtisadiyyatına keçilməli, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında islahatlar aparılmalıdır. Ulu öndər qeyd edirdi ki, təsərrüfat sahəsində iqtisadi islahatlar Azərbaycanın yeganə yoludur və respublikada dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsində, mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsində, sahibkarlıq üçün şərait yaradılmasında və ümumiyyətlə, Azərbaycan iq-

tisadiyyatının bütün sahələrində bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin həyata keçirilməsində aqrar bölmənin ehtiyat mənbələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunların məntiqi nəticəsi olaraq Heydər Əliyev ölkə əhalisinin ərzaqla, sənayenin bir çox sahələrinin xammalla təmin edilməsində kənd təsərrüfatının imkanlarından maksimum istifadə edilməsi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı sahəsində iqtisadi islahatların keçirilməsinin sürətləndirilməsini ilk plana çəkirdi. Bundan başqa, Heydər Əliyevin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə 1993-cü ildən başlayaraq hər il azı iki və ya üç dəfə kənd təsərrüfatının, aqrar bölmənin problemlərinə dair müşavirələr keçirilməsinə başlandı. 1993-2000-ci illərdə belə müşavirələrin tez-tez keçirilməsi həm də ölkədə özəlləşdirmə və torpaq islahatları aparmaq üçün daha əlverişli qərarların qəbul edilməsinə, qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsinə, icra strukturları arasında düzgün koordinasiya nail olmağa xidmət edirdi.

1994-cü il dekabrın 23-də kənd təsərrüfatında iqtisadi islahatlara həsr olunmuş respublika müşavirəsində aqrar islahatların vacibliyinə diqqət çəkən ulu öndər qeyd edirdi: *«Aqrar bölmədə iqtisadi islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm, eyni zamanda son dərəcə əhəmiyyətli, məsuliyyətli və tələyüklü məsələdir»*. Bundan sonra aqrar islahatları həyata keçirmək üçün mükəmməl hüquqi baza yaradıldı, onlarla fərman, sərəncam və digər hüquqi aktlar hazırlandı.

Təkmil aqrar islahatlara xidmət edən hüquqi baza

1995-ci il fevralın 18-də «Aqrar islahatın əsasları haqqında» qüvvəyə minən qanun bu sahədə əsas hüquqi bazalardan biri kimi çıxış etdi. Sözügedən qanun ölkənin aqrar-sənaye kompleksinin islahatının əsas istiqamətlərini və onların hüquqi

təminatını müəyyən edirdi və onun müddəaları aqrar islahat sahəsində digər normativ aktlar üçün əsas idi.

Qanuna əsasən, aqrar sahədə aparılan islahatın məqsədi aqrar bölməni böhrandan çıxarmaq, iqtisadiyyatı sabitləşdirmək, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarət idi. İslahatın vəzifələri kimi torpaq və əmlak üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması, bazar iqtisadiyyatına uyğun istehsal və infrastruktur sahələrində müxtəlif növlü təsərrüfatların yaradılması və inkişafı ilə istehsal münasibətlərinin dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi çıxış edirdi.

Aqrar islahatın əsas istiqamətləri olaraq aşağıdakılar göstərilirdi: aqrar bölmədə yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması; torpaq, meliorasiya və su təsərrüfatının islahatı; müxtəlif növlü təsərrüfatların yaradılması; aqrar bölmənin dövlət təminatı. Bu zaman dövlətin iqtisadi siyasəti ilə aqrar islahatın uzlaşması, islahatın aparılmasında sosial ədalətin və könüllülüyn təmin edilməsi, əmtəə istehsalçılarına təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində və öz məhsullarına sərəncam verməkdə tam sərbəstliyin təmin edilməsi, respublikanın kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, ətraf mühiti mühafizə tələblərinə əməl edilməsi, kəndin sosial inkişafı və əhalinin sosial müdafiəsi aqrar islahatın əsas prinsipləri kimi götürülürdü.

Bununla yanaşı, qanunda aqrar bölmədə yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması da öz əksini tapmışdı. Qeyd olunurdu ki, dövlət mülkiyyətində, bir qayda olaraq, elmi-tədqiqat və tədris müəssisələri, onların təcrübə bazaları, baytarlıq və bitki mühafizəsi obyektləri, cins toxumçuluq və damazlıq təsərrüfatları, balıqartırma müəssisələri, təbiəti mühafizə obyektləri, qoruqları mühüm heyvandarlıq və quşçuluq kompleksləri, emal müəssisələri, meliorasiya və su təsərrüfatı obyektləri, kənd təsərrüfatı maşınları istehsalı və təmiri müəssisələri, maşın-sınaq stansiyaları və dövlət əhəmiyyətli digər obyektlər saxlanılır. Ancaq o da bildirilirdi ki, aqrar böl-

mənin dövlət mülkiyyətində olan yerli əhəmiyyətli obyektləri bələdiyyə mülkiyyətinə verilə bilər. Həmçinin bələdiyyə mülkiyyətinə mülkiyyətçilərin qərarı ilə digər əmlak da verilə bilərdi.

Aparılan islahat torpaqların dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılmasını, müəyyən edilmiş normalar əsasında torpaqların xüsusi mülkiyyətə əvəzsiz verilməsini, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq torpaq istifadəçilərinə təsərrüfat fəaliyyəti üçün bərabər şərait yaradılmasını nəzərdə tuturdu. O da vurğulanırdı ki, torpaq mülkiyyətçisinin Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyinə uyğun olaraq torpağı satmaq, bağışlamaq, dəyişmək, girov qoymaq, icarəyə və vərəsəliyə vermək, əlavə torpaq sahəsi satın almaq hüquqları vardır.

İslahat zamanı ərazinin təbii-coğrafi şəraiti, əhalinin sıxlığı və kənd təsərrüfatı istehsalında iştirakı, torpaqların keyfiyyəti, torpaqdan istifadənin yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınır, torpaqlardan təyinatına görə istifadə olunması və ətraf mühiti mühafizə tələbləri gözlənilirdi. Aparılan islahat meliorasiya və su təsərrüfatı obyektləri üzərində mülkiyyət münasibətlərini dəyişdirmək və sudan istifadənin səmərəliliyini yüksəltməyi də özündə ehtiva edirdi. Bildirilirdi ki, iri su mənbələri, meliorasiya və suvarma sistemləri, onların istismarı müəssisələri və digər obyektlər dövlət mülkiyyətində saxlanılır.

Qanunda əməl sənayesinin və istehsal infrastrukturunu obyektlərinin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi, sosial infrastrukturda yeni mülkiyyət münasibətləri, istehlak kooperasiyasının islahatı, mülkiyyət münasibətlərindən və təsərrüfatçılıq formalarından asılı olaraq müxtəlif növlü təsərrüfatların növləri, onların yaradılması, sovxoz və kolxozların islahatı, aqrar bölməyə dövlət himayəsinin istiqamətləri, aqrar bazarın dövlət tənzimlənməsi və digər mühüm məsələlər də ehtiva olunurdu.

«Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında» qanun da yeni iqtisadi şəraitdə aqrar münasibətlərin tənzimlənməsi baxımından

mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Burada islahatın məqsədi kimi bazar iqtisadiyyatına uyğun müxtəlif növlü təsərrüfat formalarını yaratmaq və aqrar bölmədə sahibkarlığı inkişaf etdirmək göstərilirdi. İslahatın vəzifələri isə sovxoz və kolxozların kəndli (fermer) təsərrüfatlarına bölünməsi, birgə sahibkarlığa əsaslanan xüsusi mülkiyyətli kənd təsərrüfatı müəssisələrinə çevrilməsindən, sovxozların bazasında dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yaradılmasından, şəxsi yardımçı təsərrüfatların inkişafından, yaradılmış təsərrüfatların kooperasiyası və xidmət sahələrinin təşkilindən ibarət idi.

Aqrar sferada islahatlara xidmət edən və təkmil xarakterə malik hüquqi baza qismində vacib qanunvericilik aktından biri kimi 1996-cı il iyulun 16-da təsdiq olunan «Torpaq islahatı haqqında» qanun çıxış edirdi. Qanun ölkədə torpaq islahatının aparılmasının hüquqi əsaslarını və qaydalarını müəyyən edirdi.

Onun məqsədi iqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərini yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını və sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə, o cümlədən ərzaq təminatına nail olmaq və nəticə etibarı ilə Azərbaycan xalqının maddi rifahını yüksəltməkdən ibarət idi. Torpaq islahatının vəzifələri Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət torpaqlarının müəyyən edilməsini, torpaqların bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətə verilməsini, mülkiyyətçilərin torpağa sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını təmin etmək idi. Torpaq islahatının obyektı Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondu idi ki, islahat zamanı bu fond da dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqlar (dövlət torpaqları); bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlar (bələdiyyə torpaqları); xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlar müəyyən edilirdi. Qanuna əsasən, torpaq xüsusi mülkiyyətə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və hüquqi şəxslərinə verilirdi. Qeyd olunur ki, əcnəbilər və

vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, habelə xarici dövlətlər Azərbaycan Respublikasında torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilirlər.

Torpaq islahatı aparılarkən aşağıdakı şərtlərə əməl edilməli idi: ərazinin təbii-coğrafi şəraitinin, əhalinin sıxlığının, torpaqdan istifadənin yerli xüsusiyyətlərinin, torpaqların keyfiyyətinin nəzərə alınması; torpaqlardan təyinatı üzrə istifadə edilməsi; ətraf mühitin mühafizəsinin təyin edilməsi; torpaq islahatının yerquruluşu layihələri əsasında aparılması.

Burada göstərilirdi ki, dövlət mülkiyyətində aşağıdakı torpaqlar saxlanılır: 1) dövlət hakimiyyət orqanlarının yerləşdiyi torpaqlar; 2) dövlət obyektlərinin – dağ-mədən sənayesinin, təsdiq edilmiş faydalı qazıntı yataqlarının, vahid energetika sisteminin, magistral boru kəmərlərinin, nəqliyyat, rabitə və müdafiə obyektlərinin, dövlət sərhəd zolaqlarının, mühüm meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərinin yerləşdiyi torpaqlar; 3) yay və qış otlaqlarının, mal-qara düşərgələrinin və köç yollarının torpaqları; 4) meşə fondu torpaqları (dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinin meşələri də daxil olmaqla); 5) Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin su fondu torpaqları; 6) Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin sahilboyu 20-50 metrlik zolağının altında olan torpaqlar; 7) təbiəti mühafizə, təbii qoruy, sağlamaşdırma, istirahət, tarixi-mədəniyyət təyinatlı torpaqlar, habelə üzərində təsərrüfat fəaliyyəti qadağan edilmiş qanunla qorunan ərazilərin torpaqları; 8) dövlət elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrinin, onların təcrübə bazalarının, maşın-sınaq stansiyalarının, dövlət sort-sınaq xidmətinin, toxumçuluq və damazlıq təsərrüfatlarının torpaqları; 9) dövlət müəssisə, idarə və təşkilatlarının daimi istifadəsində olan və ya dövlət obyektlərinin tikintisi layihələşdirilmiş torpaqlar; 10) dövlət ehtiyat fondu torpaqları. Göstərilən torpaqlar dövlətin

müstəsna mülkiyyətindədir, onlar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada istifadəyə və icarəyə verilə bilər.

Həmin torpaqların bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətə verilməsi qanunla müəyyən edilir. Dövlət torpaqlarının istifadəsi və mühafizəsi sahəsində dövlət idarəetməsini öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir. Qanuna görə, müvafiq ərazi vahidi daxilində dövlət mülkiyyətində saxlanılan və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlar çıxılmaqla qalan torpaqlar bələdiyyə mülkiyyətinə verilir. Bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlara bunlar daxil olunur: ümumi istifadədə olan torpaqlar; fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan torpaqlar; ehtiyat fondu torpaqları.

Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlara dövlət və bələdiyyə torpaqlarının özəlləşdirilməsi, torpaqların alqı-satqısı, vərəsəliyə keçməsi, bağışlanması, dəyişdirilməsi və torpaqla bağlı digər əqdlərin bağlanması, habelə torpaqların hüquqi şəxslərin nizamnamə (pay) fonduna verilməsi əsasında üzərində fiziki və hüquqi şəxslərin xüsusi mülkiyyət hüququ yaranmış torpaq sahələri aid olunur. Qanunda o da bildirilirdi ki, vətəndaşların qanuni istifadəsindəki fərdi yaşayış evlərinin, həyətyanı sahələrin, fərdi, kollektiv və kooperativ bağların, dövlət bağçılıq təsərrüfatının idarəçiliyindəki bağların altında olan torpaqlar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada əvəzsiz olaraq onların mülkiyyətinə verilir. Bundan başqa, vətəndaşların qanuni istifadəsindəki torpaqların özəlləşdirilməsi qaydası, sovxoz və kolxozların özəlləşdirilən torpaqları, sovxoz və kolxozların torpaqlarından pay almaq hüququ olan subyektlər, sovxoz və kolxozların torpaqlarının özəlləşdirilməsi qaydası, özəlləşdirilən torpaqlarda təsərrüfat formalarının yaradılması, torpaq mülkiyyətçilərinin hüquqlarının tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər də qanunda öz əksini tapdı.

Bundan başqa, torpaq islahatlarının aparılması istiqamətində «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yer-

quruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1998-ci il tarixli Qanunu, «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 mart 1999-cu il tarixli Qanunu, Azərbaycan Respublikasının 25 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsi», «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 may 1999-cu il tarixli Qanunu aqrar sektorda islahatların aparılması baxımından mühüm rol oynadı. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illərdə aqrar sahə ilə əlaqədar olan 100-dən yuxarı normativ-hüquqi akt qəbul olundu.

«Aqrar islahatların həyata keçirilməsini təmin edən bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 1997-ci il tarixli 534 sayılı Fərmanından sonra islahatların sürətlə həyata keçirilməsi prosesi başladı. «Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 22 mart tarixli Fərmanından sonra torpaq-istehsal münasibətlərinin formalaşmasında və daha da dərinləşməsində köklü irəliləyişlərə nail olundu. Bu fərmanla kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları, o cümlədən mülkiyyətə əvəzsiz pay torpağı almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənən bir sıra vergilərdən azad olundu və kolxoz və sovxozların milyardlarla ölçülən qarşılıqlı borcları silindi. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçılarına kənd təsərrüfatı texnikası üçün yanacaq və sürtkü materialları güzəştli qiymətlərlə satılmağa başladı.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlar nümunəyə çevrilir

Aqrar islahatların sürətlə getməsi və uğurlu nəticələrə gətirib çıxarmasını şərtləndirən mühüm amillərdən biri isə Heydər Əliyevin hələ SSRİ dönməndə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi

vaxt aqrar sahənin inkişafı üçün gördüyü işlər idi. Bunlar o vaxt Azərbaycanın SSRİ məkanında kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsinə görə birincilər cərgəsinə çıxmasını təmin etməklə yanaşı, müstəqillik illərində ulu öndərin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən aqrar islahatlar üçün müvafiq bazanın olması baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Təsədüfi deyildi ki, həyata keçirilən torpaq islahatları 1969-1982-ci illərdə kənd təsərrüfatı sektorunda formalaşdırılmış zəmin, təməl üzərində aparılırdı.

Beləliklə, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1990-cı illərin ortalarından başlanan aqrar islahatlar kənd təsərrüfatının inkişafında əsas təkanverici amillərdən birinə çevrildi. O da xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, ulu öndərin rəhbərliyi altında başlanan bu islahatlar bir çox mühüm xüsusiyyətlərinə görə digər postsovet ölkələrində həyata keçirilən analoji islahatlardan əsaslı surətdə fərqlənirdi. Belə ki, islahatlar çərçivəsində ulu öndər ilk olaraq Azərbaycan vətəndaşının mövqeyini, maddi durumunu nəzərə alır və onların bu islahatlardan maksimum dərəcədə faydalana bilməsini təmin etmək üçün konkret addımlar atırdı. Belə addımlardan biri məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə torpaqların pulsuz və ya digər şəkildə əvəz ödənilmədən vətəndaşlara paylanması idi. Elə bu da torpaq islahatlarından hər bir vətəndaşın eyni dərəcədə və bərabər hüquq əsasında faydalana bilməsini təmin edən mühüm amillərdən birini təşkil edirdi. Heydər Əliyevin bu uzaqgörənliyi sayəsində həyata keçirilən torpaq islahatları nəticəsində 3 milyon 500 minə qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi ki, bu da Azərbaycanda mülkiyyətçilər sinfinin yaranmasının əsasını təşkil etdi. Mülkiyyət sahibi olanlar isə torpaqdan səmərəli və məhsuldar istifadə etməyə can atmaqla yanaşı, ona artıq xüsusi qayğı göstərməyə başladılar və beləliklə, kənd təsərrüfatında istehsal göstəriciləri 1990-cı illərin əvvəlləri ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artmağa doğru getdi.

Ölkədə aqrar sferada həyata keçirilən islahatlar digər MDB ölkələri tərəfindən böyük maraqla qarşılanırdı. Bu səbəbdən təsadüfi deyildi ki, bu sahədə Azərbaycanda yaradılan hüquqi baza bir sıra postsovet ölkələri tərəfindən dərinlən öyrənilir, prosesin idarə edilməsi və həyata keçirilməsi mexanizmlərinə xüsusi diqqət yönəldilirdi. Məsələn, bu məqsədlə Ukrayna, Rusiya, Belarus, Qazaxıstan və digər dövlətlər Azərbaycan təcrübəsindən yararlanmağı vacib sayırdılar.

Aqrar islahatlar zamanı ulu öndərin diqqət yetirdiyi ən vacib məqamlardan biri də daha keyfiyyətli və əkin-biçinə yararlı olan torpaqların mülkiyyətçilərin ixtiyarına verilməsi idi. Bu məqsədlə mülkiyyətçilərə əsas etibarlı ilə kolxoz və sovxozların ləğvindən sonra onların balansında olan yararlı və münbit torpaqlar verilir və qeyd edilən məqam da aqrar islahatlar baxımından Azərbaycanı MDB məkanının bir çox digər ölkələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirirdi.

Aparılan islahatlar çərçivəsində Azərbaycan üçün daha bir xarakterik xüsusiyyət ölkə ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından və kimliyindən asılı olmayaraq torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verilməsi idi. Bundan başqa, Azərbaycanın hər bir vətəndaşı torpaq alqı-satqısı prosesində, torpaqla bağlı müxtəlif müqavilə və əqdlərin bağlanması iştirak etmək hüququna malik idi. Bu isə o demək idi ki, torpaq mülkiyyətçisi olan 3 milyon beş yüz min nəfər subyektdən başqa respublika əhalisinin yerdə qalan hissəsi də torpaq-vətəndaş münasibətlərindən kənarda qalmır və istədikləri təqdirdə sözügedən prosesdə bütün hüquqlarının gözlənilməsi və təmin olunması şərtilə iştirak edə bilərdi. Elə buna görə də təkcə kənd yerlərində yaşayanlar yox, rayon və şəhərdə yaşayan, torpaq islahatlarından yararlanmaq istəyən şəxslər də yeni mülkiyyət münasibətlərində birbaşa iştirakçı kimi çıxış etməyə başladılar. Aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlarda vətəndaşların hüquqlarının maksimal təminatı üçün

mühüm amillərdən biri də fiziki və hüquqi şəxslərə öz mülkiyyətlərindəki torpaq sahələri üzərində müstəsna səlahiyyətlər verilməsi idi. Yəni belə şəxslər malik olduqları torpaqlarda alqı-satqı, bağışlama, icarəyə və ya istifadəyə vermə, vərəsəlik, girov qoyma və s. kimi əməliyyatlar həyata keçirmək hüquqlarına malik idi. Onu da qeyd edək ki, hər bir subyektə verilən torpaq onlara mülkiyyət hüququnu təsdiq edən hüquqi sənəd, dövlət aktları ilə rəsmiləşdirilərək naturada sahiblərinə tanındılırdı. Bütün bunlar Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə torpaq islahatlarının nə dərəcədə əsaslı xarakter daşıdığını, fundamental özülə malik olduğunu, vətəndaşların hüquq və mövqelərinin ən yüksək səviyyədə gözlənilməsinə xidmət etdiyini, sosial ədalət prinsipinin bu prosesdə tam gözləndiyini bir daha əyani surətdə təsdiq edirdi.

Beləliklə, aparılan islahatlar nəticəsində Sovetlər dönməində mövcud olan iri təsərrüfat formalarının əvəzində müxtəlif mənsubiyyətli çoxsaylı təsərrüfat subyektləri yaradıldı, genişmiqyaslı özəlləşdirmə siyasətinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, mal-qara, istehsal və qeyri-istehsal obyektləri, kənd təsərrüfatı texnikası üzərində dövlət mülkiyyət forması fərdi mülkiyyətlə əvəz edildi. Bütün bunlar kənd əhalisinin şəhərlərə axınının qarşısının alınmasında müstəsna rol oynadı, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının əsasən yerli istehsal hesabına ödənilməsinin əsasını qoydu, məşğulluq səviyyəsini artırdı, aqrar sahədə sabit inkişafı təmin etdi.

Aqrar islahat nəticəsində 2 239 kolxoz, sovxoz və sair kənd təsərrüfatı müəssisəsi ləğv edilərək onların bazasında müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfatlar yaradıldı. Keçmiş kolxoz, sovxoz və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istifadəsində olmuş və özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulan 1 milyon 395 min hektar torpaq sahəsinin, demək olar ki, 100 faizi özəlləşdirildi. Torpaq islahatlarının başa çatdırılmış birinci mərhələsində hər

bir subyektə verilən torpaq onlara mülkiyyət hüququnu təsdiq edən hüquqi sənəd, dövlət aktları ilə rəsmiləşdirilərək natürada sahiblərinə tanındı. Artıq 2002-ci ilin sonuna ölkədə 1959 kənd təsərrüfatı müəssisəsi, o cümlədən 1022 kollektiv müəssisə, 363 kiçik müəssisə, 157 kənd təsərrüfatı istehsalı kooperativi və sair mövcud idi.

İslahatlar nəticəsində Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8 641 506 hektar torpaq sahəsindən 4 913 639 hektarı, başqa sözlə, 56,9 faizi dövlət mülkiyyətində saxlanıldı; 2 032 744 hektarı, yəni 23,5 faizi bələdiyyə mülkiyyətinə verildi, 1 695 123 hektarı, yəni 19,6 faizi isə xüsusi mülkiyyətə ayrıldı. Burada bir məqama da xüsusi toxunmaq lazım gəlir ki, mövcud qanunvericilik dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlardan hər bir Azərbaycan vətəndaşının istifadəsinə, icarəsinə imkan verir. Həmçinin bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlardan alqı-satqı məqsədi ilə də istifadə etmək mümkündür. Belə vəziyyət Azərbaycan insanını torpağa daha çox bağlamağa xidmət etməklə yanaşı, onun elə bu torpaq sayəsində maddi rifah halının yüksəlməsində də əvəzsiz rol oynadı və oynamaqdadır.

Aqrar sektora dövlət dəstəyi gücləni

Torpaqla bağlı həyata keçirilən islahatlar hazırkı əsrin xarakterinə müvafiq olaraq dinamik, eyni zamanda təkrar və həmişə inkişafda olan daimi bir proses kimi qiymətləndirilir. Bu səbəbdən həmin islahatlar zaman keçdikcə dövrün tələblərinə müvafiq olaraq daim təkmilləşir, yeniliklərə məruz qalır, bir-birini tamamlayan müxtəlif mərhələlərə bölünür. Əsası Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar sahəyə dair dövlət siyasəti onun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla aparılır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, 2003-cü ildə Prezident se-

çildikdən sonra cənab İlham Əliyevin imzaladığı ilk fərman və sərəncamlarda aqrar sahənin inkişafı da mühüm yer alırdı. Bu xüsusda Prezident İlham Əliyevin 24 noyabr 2003-cü il tarixdə imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərman aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsinə başlanmasına start verdi. Fərmanda bununla əlaqədar lazımi tədbirlərin görülməsini sürətləndirmək xüsusi olaraq göstərildi. Fərman aqrar sahənin inkişafına daha böyük təkan verdi, bu bölmədə çalışan insanlara əlverişli şəraitin yaradılmasına səbəb oldu.

Həmin fərmanın məntiqi davamı olan 11 fevral 2004-cü il tarixdə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsi aqrar sahədə köklü dəyişikliklərin aparılmasına və bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin geniş inkişaf etməsinə əlavə imkanlar yaratdı. Dövlət proqramında digər tədbirlərlə yanaşı, aqrar sahədə fəaliyyət göstərmiş emal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpa olunması, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması, yerli resurslardan istifadənin səmərəsinin artırılması, regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda texniki xidmət mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq bazasını genişləndirmək və digər zəruri tədbirlər həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu.

Bununla yanaşı, aqrar bölmənin idarə edilməsində mövcud pərakəndəliyi aradan qaldırmaq, bu sahənin davamlı inkişafını təmin edən idarəetmə sistemini yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yenidən təşkil edildi və onun yanında yeni qurumlar yaradıldı. Həmin qurumlar Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi, Dövlət Baytarlıq Xidməti, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti və Kənd Tə-

sərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi idi. Xatırladaq ki, həmin sərəncamla Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi ləğv edildi.

Prezident İlham Əliyevin aqrar bölmənin inkişafı istiqamətində atdığı ən mühüm addımlardan biri də 23 oktyabr 2004-cü il tarixli digər sərəncamı ilə «Aqrolizing» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması və aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlərin müəyyən edilməsi oldu. Məhz bu səhmdar cəmiyyət hesabına fermerlərin texnikaya olan tələbatı ödənildi. «Aqrolizing» 2005-2010-cu illərdə sahibkarlara lizinq yolu ilə satılması üçün 10 951 ədəd kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıq alıb. Bu dövrdə, həmçinin on minlərlə ton mineral gübrə səhmdar cəmiyyət tərəfindən alınaraq güzəştlı qiymətlərlə sahibkarlara satılıb.

2010-cu il iyulun 26-da isə aqrar sahədə dövlət lizinq şirkətlərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən sərəncam verilib. «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı»na uyğun olaraq aqrar sahədə istehsalın artırılması, kənd təsərrüfatı texnikasından daha səmərəli istifadə ilə bağlı görülən tədbirlərin sürətləndirilməsinə xidmət edən sərəncama əsasən, «Aqrolizing» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə məxsus kənd təsərrüfatı texnika və avadanlıqlarının müəyyən edilmiş tələblərə uyğun vəziyyətdə saxlanılmasını təmin etmək, texniki qulluq və təmir emalatxanalarının, habelə gübrə anbarlarının tikintisinin davam etdirilməsi üçün 2010-cu il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan «Aqrolizing» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə beş milyon manat vəsait ayrılıb. Həmçinin «Naxçıvan Aqrolizing» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə məxsus kənd təsərrüfatı texnika və avadanlıqlarının müəyyən edilmiş tələblərə uyğun vəziyyətdə saxlanılmasını təmin et-

mək, texniki qulluq və təmir emalatxanalarının, habelə gübrə anbarlarının tikintisinin davam etdirilməsi üçün 2010-cu il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinə iki milyon manat vəsait ayrılıb.

Aqrar sahədə istehsalı stimullaşdırmaq məqsədi ilə Prezident İlham Əliyevin 2007-ci il 23 yanvar tarixli «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında dövlət dəstəyi haqqında» sərəncamı da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin sərəncamda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacaq, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, eləcə də buğda istehsalçılarının maddi marağının artırılması və buğda istehsalının stimullaşdırılması məqsədi ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əkilən hər hektar üçün 40 manat yardımın verilməsi, məhsuldarlığa təsir göstərən reproduktiv toxum materialının satışına görə hər kiloqrama 30-40 faiz əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması nəzərdə tutulurdu və bu istiqamətdə görülən tədbirlər kifayət qədər yüksək nəticələr əldə olunmasına gətirib çıxarıb.

2010-cu ildə dövlət büdcəsindən buğdanın istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlara subsidiya verilməsi üçün 55,5 milyon manat ayrılıb. Daha 24,5 milyon manat mineral gübrələrin, 5,9 milyon manat reproduktiv toxumların alınmasına yönəldilib.

Bu gün ölkəmizdə aqrar-sənaye kompleksi özünün sürətli yüksəliş dövrünü yaşayır. Kənd təsərrüfatında ona xidmət edən və onun məhsullarını emal edərək istehlakçılara çatdıran sahələrlə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi aqrar-sənaye komplekslərinin inkişafını daha da sürətləndirir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, saxlanması və istehlakçılara çatdırılması ilə məşğul olan xalq təsərrüfatı sahələrinin məc-musunda yaşanan bu inkişaf ümumi daxili məhsulun artımında

öz xüsusi çəkisini getdikcə artırmaqdadır. Bununla yanaşı, ölkədə aqrobiznes də genişlənməkdədir. Belə ki, artıq iri şirkətlərin kənd təsərrüfatı istehsalında birbaşa təsərrüfatçılıq etməsi yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Belə şirkətlər geniş torpaq sahələrinin mülkiyyətçilərinə, iri kənd təsərrüfatı istehsalının təşkilatçısına və idarəediciyinə çevrilir. Bununla yanaşı, aqrar sahədə kooperativ təsərrüfatların yaranması istiqamətində atılan addımlar, müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması ümumilikdə həm kənd təsərrüfatının inkişafında, həm də burada istehsal həcmının artımında əhəmiyyətli rol oynayır.

Bu gün aqrar bölmə əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşmasında, yüngül, yeyinti, toxuculuq və digər sənaye sahələrinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində və ölkəmizin iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən respublikanın aqrar bölməsində davamlı inkişafa xidmət edən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi və aqrar islahatların dərinləşməsi Prezident İlham Əliyevin hər zaman xüsusi diqqət mərkəzində yer alan məsələlər sırasındadır. Bu kontekstdə aqrar islahatların dərinləşməsi, mülkiyyət münasibətlərinin inkişaf etməsi, iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi aqrar bölmədə mövcud olan xüsusi təsərrüfatların və sahibkarların səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan real istehsal-iqtisadi şəraiti daha təkmil və dövrün tələblərinə uyğun bir hala gətirib.

Hazırda aqrar sahədə prioritet istiqamətlər aşağıdakılardan ibarətdir: torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmini; kənd təsərrüfatında suvarma və meliorasiya təminatının bərpası; aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi; aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkişafının dəstəklənməsi; rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması; aqrar bölmənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması; aqrar bölmənin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi; aqrar bölmənin

elmi-metodiki təminatının və kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Bundan başqa, 2009-2013-cü illəri əhatə edəcək və regionların sosial-iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramında aqrar sahənin miqyaslı inkişafını təmin etmək üçün də konkret tədbirlər nəzərdə tutularaq həyata keçirilir. Beləliklə, aqrar sahədə həyata keçirilən uğurlu siyasət və dinamik inkişaf ölkə regionları və kəndlərinin simasının dəyişdirilməsinə, kənd təsərrüfatında daha yüksək göstəricilərə nail olunmasına və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə mühüm töhfələr verir.

Regionların inkişafını yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəldən dövlət proqramları

«Əgər biz vaxtilə regionların inkişafına böyük diqqət göstərməsəydik, çox güman ki, iqtisadiyyatımız bu gün birtərəfli iqtisadiyyat kimi özünü göstərə bilərdi. Bizim məqsədimiz isə ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatımız çoxşaxəli olsun. Xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük diqqət göstərilir».

İlham ƏLİYEV

Azad bazar münasibətləri şəraitində sürətli sosial-iqtisadi tərəqqisini uğurla davam etdirən Azərbaycan üçün əsas xarakterik xüsusiyyətlərdən biri ən müxtəlif sahələr üzrə yaşanan inkişafın konkret dövlət proqramı təminatının hazırlanması və böyük müvəffəqiyyətlə icrasıdır. Mövcud iqtisadi inkişafın mərkəz və regionlar üzrə proporsional qaydada paylanmasına xidmət edən məqsədyönlü siyasət tarix üçün o qədər böyük olmayan bir zaman kəsiyində Azərbaycanın simasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirərək onu bütün bölgələrində dinamik tərəqqi yaşanan bir ölkəyə çevirib. Bu kontekstdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempinin daha mütəhərrik hala gəlməsi üçün qəbul olunan müvafiq dövlət proqramları və onlara əlavələr paytaxt və regionların tarazlı, davamlı inkişafını, onların potensialının bir-birinə kömək mexanizmi üzərində qurulmasını, qeyri-neft sektorunun daha da möhkəmlənməsini, iqtisadiyyatın neftdən asılılıq dərəcəsinin azaldılmasını, infrastrukturun yeniləşdirilməsini müvəffəqiyyətlə təmin edib.

Ölkə regionlarında sürətli inkişafın əsasını qoyan ilk dövlət proqramı

Sabit, sürətli inkişaf məntiqinə əsaslanan bu siyasət həm də ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılmasına, təbii və iqtisadi potensialdan, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə, əhalinin məşğulluğunun artırılması və ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına xidmət edir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlərin sistemli və ardıcıl reallaşdırılması, həcmi ildən-ilə sürətlə artmaqda olan strateji valyuta ehtiyatları və onlardan səmərəli istifadə, sahibkarlara verilən dəstəyin gücləndirilməsi, əhalinin sosial rifahının davamlı olaraq yaxşılaşması üçün görülən tədbirlər və bu qəbildən olan digər hallar əldə olunmuş nailiyyətlərin miqyasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

2003-cü ilin oktyabrında xalqın iradəsi əsasında müstəqil Azərbaycanın Prezidenti seçilən cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasət strategiyasının müəyyənləşdirdiyi yeni əsas hədəflərdən biri ölkə regionlarının inkişafında keyfiyyət etibarlı ilə yeni bir mərhələnin əsasının qoyulması ilə bağlı oldu. Bunu şərtləndirən əsas amillərdən biri regionların ümumi iqtisadi inkişafda payının az olması və tərəqqi potensiallarının adekvat şəkildə istifadə edilməməsi idi. Bu dövrdə həm də uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəl artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri kimi çıxış edirdi. Bu baxımdan regionların inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən birinə çevrilmişdi.

Regionların inkişafına xidmət edən yeni siyasət aşağıdakı konkret məqsədlərə xidmət etməli idi: regionlarda mövcud

olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirləri həyata keçirmək. Bütün bunların nəzərə alınması ilə iqtisadi inkişafda regionların xüsusi çəkisinin artırılmasına nail olmaq üçün müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanmasına start verildi və 2004-cü il fevralın 11-də Prezident İlham Əliyev «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» adlanan sənədin təsdiq olunması barədə fərman verdi.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə sözügedən dövlət proqramına əsasən, həyata keçirilməli tədbirlər üç səviyyədə müəyyən olunmuşdu: birincisi, makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi tədbirləri; ikincisi, iqtisadi rayonlar səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər; üçüncüsü, hər bir rayonun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun müəyyən edilmiş tədbirlər. Proqramda konkret rayonlar üzrə görülmək tədbirlər, onların icrasına cavabdeh dövlət qurumları da müəyyən edilmişdi. Bunlar da, öz növbəsində, dövlət proqramının kifayət qədər əsaslandırılaraq tərtib olunduğunu və regionların inkişaf dinamikasını özündə tam əks etdirdiyini bariz şəkildə göstərirdi. İcra olunduğu müddət ərzində proqram Azərbaycan regionlarında möhtəşəm yeniliklərə gətirib çıxardı, qısa zaman ərzində bölgələrin simasını inanılmaz dərəcədə dəyişdi.

2004-2008-ci illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə yanaşı, Prezident İlham Əliyev bölgələrin inkişafı ilə bağlı ayrıca sərəncamlar da verib. Dövlət başçısı bu proqramın icra olunduğu müddət ərzində Quba–Xaçmaz, Şəki–Zaqatala, Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Aran, Gəncə–Qazax

və Yuxarı Qarabağ iqtisadi regionlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə 17 sərəncam imzalayıb. Həmçinin «Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı» təsdiq olunub. Sonuncu Prezident İlham Əliyevin iqtisadi inkişafa kompleks şəkildə yanaşdığını, regionlarla yanaşı, mərkəzi bölgələrin də inkişaf tempinin qorunaraq irəliyə doğru getməsinə xüsusi diqqət yetirdiyini göstərirdi.

Regionların birinci mərhələ üzrə sosial-iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramının icrası və nəticələrinin təhlili göstərir ki, 2004-2008-ci illər ərzində ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində regionların xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi. Həmçinin yerlərdə sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi, yerli istehsal və emal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və genişləndirilməsi, iqtisadi və sosial-mədəni infrastruktur obyektlərinin yenidən qurulması, yoxsulluğun azaldılması, yeni iş yerlərinin açılması nəticəsində işə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində böyük uğurlar əldə olundu. Hesablamalar göstərir ki, proqramın həyata keçirildiyi müddət ərzində ölkə üzrə ümumi daxili məhsulun real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatdı. ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etdi. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artdı və 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faizə çatdı. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi 2004-2008-ci illər ərzində 6,2 dəfə artaraq ümumi investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisini 2003-cü ildəki 26,8 faizdən 2008-ci ildə 69 faizə çatdırdı. Dövlət proqramının icra olunduğu müddət ərzində regionlara investisiya yatırımlarına daim diqqət yetirildi və bölgələrə çox böyük miqdarda sərmayə qoyuldu. Statistik rəqəmlərə diqqət yetirməklə də bunun

əyani sübutunu görmək mümkündür. Belə ki, dövlət investisiya xərclərində regionlardakı layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılan vəsaitin məbləği 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 6 dəfə artaraq 3,9 milyard manat təşkil etdi. Bu isə ümumi investisiyaların 83 faizinə bərabər idi. Ümumiyyətlə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı I Dövlət Proqramının icra dövrü ərzində Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə 6,8 milyard manat həcmində dövlət investisiyaları qoyuldu. Dövlət proqramının icrası ilə bağlı regionlarda həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsinə beynəlxalq maliyyə qurumlarından 2,2 milyard dollar məbləğində kredit cəlb edildi. Həmçinin özəl sektorun inkişafı üçün böyük həcmdə və əsas etibarlı ilə güzəştli şərtlərlə kreditlər ayrıldı. Ölkə üzrə isə hesabat dövründə bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitala qoyulmuş investisiyanın həcmi 33,5 milyard manat təşkil etmişdi və bunun 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyalar olmuşdu. 2008-ci ildə istifadə edilmiş investisiyanın həcmi 2003-cü il səviyyəsini 3 dəfə üstələmiş, adambaşına düşən investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 605,8 manat çox olmuşdu. 2003-cü ildə ümumi investisiyaların həcmində daxili investisiyaların payı 24,8 faiz olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 78,6 faiz təşkil etmişdi.

Bu zaman ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım oldu. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə yanaşı, əhalinin rifahını səciyyələndirən göstəricilərdə də yüksək artım dinamikası müşahidə edildi, 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artdı. 2003-cü ildə ölkə əhalisinin təxminən 45 faizi yoxsulluq şəraitində yaşayırdısa, 2008-ci ilin sonuna bu kateqoriyaya əhalinin yalnız 13,2 faizi aid olunurdu. Bütün bu uğurların əldə olunmasında isə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair I Dövlət Proqramının da rolu az olmadı.

Məşğulluq strategiyasının uğurlu icrasına yeni töhfələr

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı I Dövlət Proqramının ən mühüm nəticələrindən biri də bölgələrdə çoxlu sayda yeni iş yerinin açılmasına gətirib çıxarması oldu. Ümumiyyətlə, 2003-2008-ci illər ərzində Azərbaycanda bütün regionları əhatə etməklə 27 min 500 yeni müəssisə və 766 mindən çox yeni iş yeri açılıb. Bu müəssisələrin 40 faizi, iş yerlərinin isə 80 faizi məhz regionların payına düşüb, yeni yaradılmış müəssisələrin 88 faizdən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edib. Açılan 766 min yeni iş yerinin isə 547,5 mini daimi olub.

Bununla yanaşı, ümumi iqtisadi inkişaf fonunda investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun tərəqqisinin və yeni iş yerlərinin yaradılmasının sürətləndirilməsi məqsədi ilə fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddi 35 faizə, mənfəət vergisinin dərəcəsi və sosial sığortada ayırmaları 22 faiz səviyyəsinə endirildi, vergilərin ümumi sayı 9-dək azaldıldı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad edildi. Ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişdirildi, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı xeyli dərəcədə azaldıldı, lisenziyaların müddəti isə uzadıldı. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafını, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan verdi. Həmçinin ölkədə ixrac rüsumları ləğv edildi, idxalda rüsumların 15 faizlik maksimal həddi müəyyənləşdirildi. Bütün bunlar, təbii ki, regional inkişafa da təsirsiz ötüşmürdü.

Dövlət proqramının icrası dövründə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarların güzəştli kreditlərlə təmin edilməsi mexanizmi oldu. Sahibkarlıq

fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədi ilə 2004-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə 6991 sahibkarlıq subyektinə 323,4 milyon manat kredit verildi. Müntəzəm olaraq təşkil edilmiş biznes forumları yerli və müxtəlif ölkələrdən olan iş adamlarını, eləcə də rəsmi dairələri bir araya gətirməklə, sahibkarlar arasında maarifləndirmə işinin təşkili və onların məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsinə, ölkə regionlarının mövcud təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, habelə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin dəstəklənməsinə müsbət təsir göstərirdi. Proqramın həyata keçirildiyi müddətdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının daha da sürətləndirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında» 25 oktyabr 2007-ci il tarixli Sərəncamı verildi. Sərəncama əsasən ölkədə biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi nəzərdə tutulurdu. Bu, regionlarda da sahibkarlığın daha sürətli inkişafına rəvac verdi.

Regionların inkişafına paralel olaraq ölkənin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədi ilə aqrar bölmədə aparılan köklü islahatlar bu sahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaradırdı. Bu zaman dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına və emal müəssisələrinə geniş texniki və maliyyə dəstəyi aqrar bölmənin inkişafında mühüm rol oynayırdı. «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri yanacaqın, motor

yağının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi kənd təsərrüfatı istehsalına güclü təkan verdi. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı – 21,4 faiz, kartof – 40,1 faiz, tərəvəz – 17,4 faiz, bostan məhsulları – 14,3 faiz, meyvə və giləmeyvə – 24,6 faiz, üzüm – 78,1 faiz artdı. Bu müddət ərzində diri çəkiddə ət istehsalı 30,6 faiz, süd istehsalı 18,3 faiz, yumurta istehsalı 47,9 faiz, yun istehsalı 22,3 faiz çoxaldı, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu isə 25,2 faiz artdı. Ölkədə aparılan aqrar siyasətin tərkib hissəsi kimi lizinq münasibətlərinin inkişafı məqsədi ilə yaradılmış «Aqrolizinq» ASC müxtəlif bölgələrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına sifarişlər əsasında müxtəlif aqrotekniki xidmət göstərirdi. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına yanacaq, mühərrik yağları, buğda, toxum və gübrəyə görə subsidiyaların verilməsi, texnika, gübrə və toxum təchizatının yaxşılaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması və vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində isə hesabat dövrü ərzində məhsul istehsalının nominal dəyəri 2,4 dəfə artdı.

Bundan başqa, elektrik enerjisi ilə təminatın yaxşılaşdırılması üçün 7-si regionlarda olmaqla, 9 müxtəlif tipli elektrik stansiyası ölkə vətəndaşlarının enerji təminatının yaxşılaşdırılmasında müstəsna rol oynadı. Astara, Şəki, Xaçmaz rayonlarında modul tipli elektrik stansiyalarının, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 3 elektrik stansiyasının, Sumqayıt şəhərində yeni istilik-elektrik stansiyasının tikintisi başa çatdırılaraq istifadəyə verildi. Təbii qazla təchizatın yaxşılaşdırılması sahəsində görülmüş işlərin nəticəsi olaraq 13 illik fasilədən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasına təbii qazın verilməsi bərpa olundu, Lerik, Yardımlı rayonları və Füzuli rayonunun Horadiz şəhəri ilk dəfə, habelə Ağcabədi, Beyləqan rayonları, Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsi və digər rayonlar təbii qazla təmin edildi.

2004-2008-ci illərdə regionlarda istilik sisteminin yenidən qurulması ilə əlaqədar 75 yeni qazanxana tikildi və 72 qazanxana əsaslı təmir olundu. Mərkəzləşmiş qaydada istiliklə təmin edilməsi nəzərdə tutulan obyektlərin istilik təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə Bakı şəhərində onlarla qazanxana tikilib istifadəyə verildi, əhalinin qaz təchizatını yaxşılaşdırmaq üçün Sabunçu, Binəqədi, Suraxanı, Səbail, Qaradağ, Nizami, Xətai, Xəzər rayonlarının qəsəbələrində yeni qaz xətləri çəkildi, mövcud qaz kəmərlərində əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparıldı. Programın icra olunduğu dövrdə regionlarda 1600 kilometrədən çox yeni qaz xətləri çəkilərək, ölkədə qazlaşdırmanın səviyyəsi 85 faizə çatdırıldı.

Su və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə dövlət investisiya xərcləri hesabına, eyni zamanda beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını cəlb etməklə müvafiq layihələr, o cümlədən Oğuz–Qəbələ–Bakı su kəmərinin tikintisi, Gəncə, Şəki, Ağdaş və Göyçay şəhərlərinin, habelə ölkədəki kiçik şəhərlərin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması ilə bağlı işlər davam etdirildi. 720 kilometr yeni su, 210 kilometr kanalizasiya xətləri çəkildi, 23 su anbarı tikildi, 214 artezian quyusu qazıldı. Bundan başqa, regionlarda rabitə infrastrukturunun yaxşılaşdırılması məqsədi ilə 632 avtomat telefon stansiyası, 610 yeni poçt binası istifadəyə verildi.

Ölkənin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı zəruri infrastrukturun, o cümlədən etibarlı nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsini labüd edirdi. Nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsində başlıca vəzifə əhalinin nəqliyyat xidmətlərinə artan tələbini ödəməklə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və dayanıqlı iqtisadi artıma xidmət etmək üçün əlverişli nəqliyyat siyasətinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə regionlarda 1000 kilometrdən çox magistral yollar çəkildi və ya əsaslı təmir edildi, 600 kilometr respublika əhəmiyyətli və 2700 kilometr yerli əhə-

miyyətli yollarda təmir işləri aparıldı, 69 yeni körpü tikildi, 34 körpü təmir olundu. Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi və sərnəşindəşmə xidmətinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi məqsədi ilə ölkəyə iri və orta tutumlu avtobuslar gətirilərək istismara buraxıldı. Həmçinin Bakıda bir sıra yol qovşağı və piyada keçidi istifadəyə verildi. Sözügedən proqramın icra olunduğu müddət ərzində Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran və Zaqatala şəhərlərində müasir standartlara uyğun yeni hava limanları tikilərək istifadəyə verildi, Lənkəranda yeni dəniz limanının tikintisi sahəsində isə işlərin xeyli hissəsi başa çatdırıldı.

Əhalinin sosial təminatı və sosial infrastruktur daha da yaxşılaşır

Dövlət proqramı çərçivəsində sosial təminat sahəsində əlillərin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və əlillər üçün bərpa mərkəzlərinin yaradılması ilə bağlı zəruri tədbirlər də həyata keçirildi. Belə ki, bu müddət ərzində regionlarda əlillər və şəhid ailələri üçün 33 yaşayış binası, əlillər üçün 7 bərpa mərkəzi inşa edildi. Proqramın icra olunduğu müddət ərzində təhsil ocaqlarının tikintisinə, onların maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğun qurulmasına xüsusi diqqət yetirildi. Dövlət proqramının qəbulundan sonra ötən beş il ərzində 1600 yeni təhsil müəssisəsi və ayrı-ayrı təhsil müəssisələri üçün əlavə korpuslar tikilib istifadəyə verildi. Bu fonda konkret olaraq regionlarda 636 yeni məktəb tikildi, 192 məktəb əsaslı təmir olundu, ayrı-ayrı məktəblərdə 243 yeni sinif otağı tikilib istifadəyə verildi. Bu işdə Heydər Əliyev Fondu da özünəməxsus rol oynayır. Yalnız Heydər Əliyev Fondunun «Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb» proqramı çərçivəsində 238 məktəb binası tikilmiş, 39 təhsil müəssisəsi, o cümlədən 28 internat məktəbi əsaslı təmir olunmuş, 8 uşaq bağçası bər-

pa edilmiş, müasir avadanlıqlarla təmin olunmuşdu. Azərbaycan Respublikasında əhalinin sağlamlığının qorunması, tibbi xidmətin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərindən olaraq daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Regionların inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramının icrası zamanı iqtisadiyyatın yüksək inkişafı səhiyyə sahəsinə də öz təsirini göstərir və bu sahədə aparılan islahatlar nəticəsində əhalinin sağlamlığının qorunması istiqamətində bir sıra mühüm işlər görülürdü. Məsələn, bu müddətdə tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazası əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı. Ölkədə onlarla xəstəxana, poliklinika və diaqnostika mərkəzi tikilərək əhalinin istifadəsinə verildi, bu zaman səhiyyə müəssisələrinin müasir tibbi ləvazimat və avadanlıqlarla təchiz edilməsinə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Beləliklə, Lənkəran, Qazax, Zaqatala, Bərdə, Qəbələ rayonlarında, Gəncə, Naxçıvan və Şirvan şəhərlərində yeni müasir müalicə-diaqnostika mərkəzləri fəaliyyətə başladı, Sumqayıtda «Real-Med» Diaqnostika Sağlamlıq Mərkəzi, Xaçmazda «N-KAY MKlinik» özəl klinikası, Sabirabadda «Muğan» klinikası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunda Mərkəzi xəstəxana, Babək rayonunda «Duzdağ» Fizioterapiya Mərkəzi və digər səhiyyə obyektləri tikilib istifadəyə verildi. Bakının Xocasən, Əhmədli və Bülbülə qəsəbələrində poliklinikalar, Buzovnada Vərəm Əleyhinə Dispanser üçün 125 çarpayılıq yeni korpus inşa edildi. 2008-ci ildən Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan bütün müalicə-profilaktika müəssisələrində pullu xidmət ləğv edildi ki, bu da insanların sağlamlığının qorunması sahəsində çox mühüm və əhəmiyyətli addım sayılır. Ümumiyyətlə, regionlarda səhiyyə xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və idmanın inkişafı məqsədi ilə sözügedən müddətdə dövlət proqramının həyata keçirildiyi dövrdə 16 yeni xəstəxana, 42 ambulatoriya-poliklinika, 42 özəl tibb müəssisəsi, 8 diaqnostika mərkəzi, 19

feldşer məntəqəsi tikilib istifadəyə verildi, digərlərinin tikintisi davam etdirildi.

İdman potensialının güclənməsi də diqqət mərkəzində olub. Çünki həyata keçirilən gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri sırasında gənclərin sağlamlığının qorunması və fiziki inkişafı aktual istiqamətlərdən biri kimi müəyyənləşdirilib. 2004-2008-ci illərdə ölkənin regionlarında 18 müasir olimpiya kompleksi tikilib istifadəyə verilib, 15 belə kompleksin tikintisi isə davam etdirilib.

Proqramın icra olunduğu dövrdə ən sevindirici hallardan biri də qaçqın və məcburi köçkünlər üçün nəzərdə tutulan çadır şəhərciklərinin birdəfəlik ləğvi prosesinin başa çatdırılması oldu. 2007-ci ilin dekabr ayında sonuncu çadır şəhərciyi, ümumiyyətlə isə 12 çadır şəhərciyi ləğv edildi. Bütün bunlar dövlət proqramının icrasından qaçqın və məcburi köçkünlərin maksimal dərəcədə faydalandığını göstərmiş oldu. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, daim dövlət qayğısının göstərildiyi qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün qeyd olunan proqramın icrası zamanı Dövlət Neft Fondundan 464 milyon manatdan çox vəsait xərclənməklə 54 yeni qəsəbə salındı, 15 mindən çox ev tikildi.

Ümumilikdə isə qeyd olunan dövlət proqramında müxtəlif sahələri əhatə edən 714 tədbir icra olundu ki, bunun da 46-sı makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi, 668-i isə 9 iqtisadi rayon və inzibati rayonlar üzrə tədbirlər olub. İqtisadi və inzibati rayonlar üzrə tədbirlərin 159-u Aran, 98-i Şəki–Zaqatala, 90-ı Gəncə–Qazax, 82-si Lənkəran, 81-i Quba–Xaçmaz, 57-si Naxçıvan, 42-si Dağlıq Şirvan, 36-sı Abşeron və 23-ü Yuxarı Qarabağ iqtisadi regionlarının payına düşüb. Bu dövrdə aparılan islahatlar isə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilib və 2008-ci ildə Dünya Bankı Azərbaycanı ən islahatçı ölkə elan edib. Beləliklə, sözügedən dövlət proqramı qarşıda qoyulan əsas

məqsədə, yəni iqtisadi inkişafın regional baxımdan tarazlığının təmin edilməsi, rayonlarda vətəndaşların sosial rifahı və həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönəlmiş tədbirlərin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsinə nail olub.

Qeyd olunan proqram və sərəncamların icrasını daim nəzərdə saxlayan Prezident İlham Əliyev görülməli işlər, onların nəticələri ilə yerində tanış olmaq üçün hesabat dövrü ərzində regionların bütün rayonlarını əhatə etməklə 127 səfər edib, o cümlədən 6 dəfə Naxçıvan Muxtar Respublikasında olub, yerlərdə görülməli işlərlə bağlı tapşırıq və tövsiyələrini verib, ölkəmizin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyəti olan 500-dək müəssisə və obyektin təməlqoyma və açılış mərasimlərində şəxsən iştirak edib.

2004-cü ildə regionların inkişafına dair tərtib olunan dövlət proqramı icra olunduğu müddət ərzində daim təkmilləşdirilib və bu səbəbdən proqram daha böyük həcmdə icra olunub. Belə ki, 2004-cü ildə proqram qəbul olunanda ona daxil edilməyən bəzi məsələlərin həlli istiqamətində də ciddi uğurlar əldə olunub və beləliklə, proqramda nəzərdə tutulduğundan daha çox iş görülməli. Bütün bunlar ümumilikdə sözügedən dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasının Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında nə dərəcədə zəruri olduğunu göstərməklə yanaşı, bir sıra vacib nəticələrin əldə olunmasında da müstəsna rol oynadığını deməyə əsas verir. Həmin nəticələri isə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: neft sektoru ilə bərabər qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı təmin edilib; regionların iqtisadi potensialının səmərəli istifadəsinə nail olunub; yerlərdə sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi həyata keçirilib; yerli istehsal və emal müəssisələrinin, iqtisadi və sosial-mədəni infrastruktur obyektlərinin fəaliyyətinin bərpası və inkişafı reallaşdırılıb; regionlarda yoxsulluğun azaldıl-

ması, yeni iş yerlərinin açılması və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi mühüm iqtisadi uğurlara imza atılıb.

Prezident İlham Əliyev regionların sosial-iqtisadi inkişafı I Dövlət Proqramının nəticələrini qiymətləndirərkən qeyd edib: *«Bütövlükdə deyə bilərəm ki, 2004-2008-ci illəri əhatə edən proqram artıqlaması ilə icra edildi, proqramın icrası nəticəsində ölkəmizin inkişafı və iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi işində böyük və uğurlu addımlar atıldı»*. Bununla da «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» və «Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı» Azərbaycanın ümumi sosial-iqtisadi tərəqqisində əhəmiyyətli rol oynayıb.

Yeni dövlət proqramı regionların inkişafını daha da intensivləşdirir

Regionların inkişafına dair uğurla icra edilən I Dövlət Proqramı Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində inkişafın yeni əsaslarını yaratdı, tərəqqi prosesini növbəti uğurlu mərhələyə keçirdi. Eləcə də regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını daha yüksək səviyyəyə qaldırdı. Qarşıda duran əsas vəzifə bu inkişafı davam etdirərək onu daha dinamik hala gətirmək idi. Çünki dövlətin qarşısında regionların mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirmək kimi mühüm vəzifələr dururdu. Göstərilən hədəflərə çatmaq üçün makroiqtisadi sabitliyin qorunması, dinamik inkişafın davam etdirilməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətlən-

dirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması da zəruri şərt kimi çıxış edirdi.

Bununla əlaqədar olaraq Prezident İlham Əliyev 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nı təsdiq etdi. Yeni proqramın hazırlanmasını şərtləndirən əsas məqsəd ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və onun dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiyasına, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olmaq idi.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»nin, «Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı»nin uğurlu icrası sayəsində isə artıq ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması, regionlarda, eləcə də ölkə paytaxtında kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmnin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun azaldılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdu. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» isə həm də icrası başa çatmış əvvəlki iki proqram çərçivəsində başlanmış işlərin davam etdirilməsini özündə ehtiva edirdi.

Yeni proqramın üstün cəhətlərindən biri də ondar ibarətdir ki, onun hazırlanması zamanı Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə regionlardan gələn təkliflər nəzərə alınmışdı. Məhz bunun nəticəsində bölgələrdə yaşayan insanların həllini prioritet hesab etdiyi məsələlər bu proqramda ön plana çəkilmiş, onların çözümü üçün həm icra mexanizmləri və vaxt müəyyən

olunmuş, həm də bunun üçün lazım olan maddi resursların hər il dövlət büdcəsindən ayrılması nəzərdə tutulmuşdu.

Yeni dövlət proqramında qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulurdu: ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi; infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi; sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi; iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi; ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması; müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması; əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması; əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi; yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Dövlət proqramının Tədbirlər Planı aşağıdakı bölmələr üzrə tərtib edilmişdi:

1. Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər.

2. Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər.

3. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə tədbirlər:

3.1. *Abşeron iqtisadi rayonu (Abşeron, Xızı rayonları, Sumqayıt şəhəri);*

3.2. *Aran iqtisadi rayonu (Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zərdab rayonları, Şirvan, Mingəçevir, Yevlax şəhərləri);*

3.3. *Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu (Ağsu, İsmayıllı, Qobustan, Şamaxı rayonları);*

3.4. *Gəncə–Qazax iqtisadi rayonu (Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, Goranboy, Göygöl, Qazax, Samux, Şəmkir, Tovuz rayonları, Gəncə və Naftalan şəhərləri);*

3.5. *Quba–Xaçmaz iqtisadi rayonu (Dəvəçi, Xaçmaz, Quba, Qusar, Siyəzən rayonları);*

3.6. *Lənkəran iqtisadi rayonu (Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı, Lənkəran rayonları);*

3.7. *Naxçıvan iqtisadi rayonu (Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Kəngərli, Şərur rayonları);*

3.8. *Kəlbəcər–Laçın iqtisadi rayonu (Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Qubadlı rayonları);*

3.9. *Şəki–Zaqatala iqtisadi rayonu (Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki rayonları);*

3.10. *Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu (Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları, Xankəndi şəhəri).*

Təbii ki, işğal altındakı rayonların sosial-iqtisadi inkişafına dair tədbirlərin reallaşdırılması onların azad olunmasından sonrakı dövrə hesablanmışdı. Dövlət proqramının icraçıları kimi müvafiq mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları müəyyən olunmuşdu. Onun icrasının əlaqələndirilməsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilirdi və keçirilməkdədir.

Dövlət proqramının uğurla icrasına xidmət edən mükəmməl taktika

Dövlət proqramında diqqətə çatdırılır ki, müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunması, eləcə də qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ölkədə makroiqtisadi sabitliyin davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq proqramın qəbulundan sonra qarşıdakı illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanması, vergi dərəcələrinin optimal həddə

müəyyənləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına tətbiq edilən güzəştlərin müddətinin artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması, gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanılması, xarici borcların səmərəli idarə olunması siyasətinin davam etdiriləcəyi bildirilir. O da qeyd edilir ki, valyuta gəlirlərinin artırılması, inflyasiya risklərinin azaldılması, monetar və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət xərclərinin artımının nəzarətdə saxlanılması və digər tədbirlər hesabına makroiqtisadi vəziyyətə, habelə qeyri-neft sektorunun inkişafına mənfi təsirlərin qarşısının alınması növbəti illərdə də iqtisadi siyasətin başlıca məsələləri hesab olunur. Ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədi ilə gələcəkdə Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla, iqtisadi birliklərlə əməkdaşlığının genişləndirilməsi üçün qanunvericiliyin, standartların beynəlxalq tələblərə, o cümlədən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsi də nəzərdə tutulur.

Xarici iqtisadi siyasət proqramı isə istehsal olunmuş məhsulların ixracı üçün əlverişli şərait yaradılmasına, eyni zamanda, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunmasına yönəlik. Büdcə-vergi siyasətində əsas məqsədlərdən biri də qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinin sabit saxlanılmasına, iqtisadiyyatın səmərəli tənzimlənməsi və onun dinamik inkişafının stimullaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan proqramın qəbulundan sonra qarşıdakı illərdə ölkədə istehsalın genişləndirilməsinə, rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın, infrastrukturun, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına və iqtisadiyyata cəlb olunacaq sərmayələrdə ölkənin daxili resurslarının payının artırılmasına nail olunması zəruriliyi vurğulanır. Eyni zamanda, burada kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların artırılması, emal müəssisələrinin yaradılmasına investisiyaların cəlb

edilməsi, qeyri-neft, qeyri-xammal sənaye sahələrinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi 2009-2013-cü illərdə qarşıda duran prioritet istiqamətlər hesab olunur. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə proqramda aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu: vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması; sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi; kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətinin uzadılması; sahibkarlara göstərilən vergi xidmətinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün kompyuter terminallarının və özəl vergi məsləhəti xidmətinin yaradılması.

Proqrama əsasən, pul-kredit siyasətində manatın rəqabətqabiliyyətliliyinin əlverişli səviyyədə saxlanmasını təmin edən məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsinə və pul təklifi kanallarının optimallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Pul-kredit siyasəti makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda, regionlarda məşğulluğun və istehsalın stimullaşdırılmasına, bu əsasda onun sürətli və intensiv inkişafına, real sektorda investisiya fəallığının yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına və əhəlinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə yönəlir. Azərbaycan Respublikasında pul-kredit sahəsində, o cümlədən regionlarda maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün həyata keçirilən vahid dövlət siyasətinin başlıca məqsədləri kimi aşağıdakılar qeyd olunur: ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması; monetar siyasət və monetar tənzimləmə alət və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi; manatın sabitliyinin və tam daxili dönərliyinin təmin edilməsi; bank sistemində maliyyə sabitliyinin qorunması, bankların regional filial şəbəkəsinin genişləndirilməsi; nağdsız ödəniş vasitələrinin (POS-terminallar, bankomatlar, info-köşklər) quraşdırılmasının sürətləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi; sığorta və lizinq xid-

mətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi; kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması və inkişafı məqsədi ilə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni iqtisadi metodların tətbiqi.

Qeyri-neft sektorunun tərəqqisi yeni sürət mərhələsində

Proqramda qeyd edilir ki, ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial inkişafını təmin etmək üçün investisiya siyasəti mühüm alətlərdən biridir. Bu sahədə əsas vəzifə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə investisiya qoyuluşu imkanlarının genişləndirilməsi və daha əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsi məqsədi ilə bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılmasından və bu sahədə mövcud normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Proqramda vurğulanır ki, özəlləşdirməyə açılmış müəssisələrdə şəffaf və səmərəli özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi davam etdirilir. Qeyri-neft sektorunda müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər həyata keçirilir, müasir istehsal avadanlıqlarının idxalı təşviq edilir. Dövlət investisiya siyasəti regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasına, infrastruktur obyektlərinin etibarlı istismarının təmin edilməsinə, insan kapitalının inkişafı və vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi kimi prioritetlərin həyata keçirilməsinə yönəldilir.

Məşğulluq siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri yeni iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını stimullaşdıran şəraitin yaradılmasıdır. Bu baxımdan sahibkarlığın, əsasən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Proqramın qəbulundan sonrakı müddətdə məşğulluq siyasətində əsas məqsəd əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilir: sahibkar-

lığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün daha münbit şəraitin yaradılması; məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığının dəstəklənməsi; işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi; əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş infrastrukturun təkmilləşdirilməsi; kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkələrinin fəaliyyətinin dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nda nəzərə çatdırılır ki, ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə daxili əmək bazarında iştirak edən əcnəbilərin sayı artmaqdadır. Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyi, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar, sahibkarlığın inkişafı, beynəlxalq kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi və sair əmək miqrasiyası axınlarının artmasına səbəb olub. Proqramın icraya yönəldilməsindən sonra miqrasiya siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır: miqrasiya proseslərindən ölkənin inkişafı üçün səmərəli istifadə olunması; miqrasiya proqramlarının və tədbirlərinin həyata keçirilməsində dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrinin nəzərə alınması; miqrantların mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətə adaptasiyasını sürətləndirən şəraitin yaradılması; miqrantların hüquqlarının müdafiəsi; qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması.

Qeyd olunur ki, sahibkarlığın inkişafı ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası baxımından həyata keçirilən dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu siyasət iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə prioritet inkişaf sahələrində işgüzar fəaliyyət üçün normativ-hüquqi, təşkilati və maliyyə təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilir. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından sahibkarlıq sahə-

sində aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir: kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətləndirilməsi, ixrac potensialının artırılmasında və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində KOS-un rolunun gücləndirilməsi; sahibkarlıq fəaliyyətinin sahə, regional və texnoloji baxımdan strukturunun optimallaşdırılması; kiçik, orta və iri müəssisələr arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın, o cümlədən istehsal-kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi; sahibkarlığın dəstəklənməsinin müasir təşkilati modellərinin yaradılması, o cümlədən sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketinq xidməti və sair strukturların yaradılmasının davam etdirilməsi; ticarət yarmarkalarının yaradılması; yerli iqtisadiyyatın yönümünü nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması; sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi ixracyönümlü məhsulların istehsalını sürətləndirən müvafiq iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi əsasında mümkün sayılır. Ölkənin ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan malları və xidmətlərinin xarici bazarlara çıxarılması, bunun üçün əlverişli şəraitin yaradılması, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiyasını təmin etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir. Ölkənin ixrac potensialının səmərəli reallaşması, daxili bazarda sağlam rəqabət mühitinin formalaşması, istehlakçıların hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi. Standartlaşdırma və metrologiya sahələrinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə aşağıdakı tədbirlər reallaşdırılır: özəl sektorda ixracın stimullaşdırılması və ixrac mallarının çeşidinin artırılması; milli istehsalçıların xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, onların maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətlərində müvafiq

tədbirlərin həyata keçirilməsi; ticarət, iaşə və məişət sahələrində xidmət səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi və ÜTT prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması tədbirlərinin həyata keçirilməsi; haqsız rəqabət hallarına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və rəqabətin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə sahibkarların və istehlakçıların cəlb olunması; istehlak mallarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarətin gücləndirilməsi. Proqramda o da bildirilir ki, sənaye sahəsində əsas məqsədlərdən biri regionlardakı mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və yenidən qurulmasından, yeni müəssisələrin yaradılmasından ibarətdir. Burada kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin bərpasına və ixrac potensialının artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Sənaye sektorunda əsas məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir: sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi; rəqabətə davamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixrac yönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi; dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamaşdırılması və özəlləşdirilməsi; özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi; istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması; ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Bununla yanaşı, proqramda diqqətə çatdırılır ki, ötən dövr ərzində institusional baxımdan torpaq və aqrar islahatlarının uğurla başa çatması – kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün yeni imkanların yaranması sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan bütöv iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesi ilə səciyyəvidir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının müxtəlif təsərrüfat formaları üzrə, o cümlədən kollektiv təsərrüfat forması üzrə inkişafı regionlarda birgə əmək kooperasiyasının genişlənməsinə və daha məhsuldar olan ictimai qüvvənin

əmələ gəlməsinə səbəb olması üzündən Azərbaycanın kənd təsərrüfatında ənənəvi sahələr olan taxılçılığın, üzümçülüyn, meyvəçiliyin, pambıqçılığın, tütünçülüyn, çayçılığın, ipəkçiliyin və digər sahələrin inkişafı prioritet vəzifə olaraq müəyyən edilir. Bildirilir ki, aqrar sektorda islahatlar davam etdiriləcək, dağ rayonlarının inkişafına xüsusi diqqət yetiriləcək. Aqrar bölmənin inkişafı istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir: aqrar bölmənin normativ-hüquqi bazasının, elmi-metodik təminatının və kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi; aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkişafı, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması; aqrar bölməyə maliyyə dəstəyinin artırılması; aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi; aqrar sektora xidmət edəcək və bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərəcək yeni strukturlara dəstək verilməsi; kənd təsərrüfatında suvarma və meliorasiya təminatının yaxşılaşdırılması; torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

2011-ci ilin «Turizm ili» olması baxımından da proqram aktualıq kəsb edir. Burada diqqətə çatdırılır ki, turizmi iqtisadiyyatın yüksək gəlirli sahəsinə çevirmək, sosial və ekoloji tələblərə cavab verəcək səmərəli və rəqabətqabiliyyətli müasir turizm kompleksləri yaratmaq və bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri proqramda aşağıdakılardan ibarətdir: rəqabətqabiliyyətli turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması; mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması; turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiqi; ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, ölkə ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunması; turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan

ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

2009-2013-cü illərdə yanacaq-enerji kompleksində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar göstərilir: neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı infrastrukturunun yenidən qurulması və modernləşdirilməsi; yeni yataqların və perspektiv strukturların geoloji kəşfiyyat işlərinin sürətləndirilməsi və onların istismara hazırlanması; ölkənin qazla təmin edilməyən məntəqələrinin qazla təchiz edilməsi; regionların inkişafı və bununla əlaqədar elektrik enerjisinə tələbatın artım sürətini nəzərə alaraq yeni güclərin yaradılması, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi nəticəsində ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatının yüksəldilməsi; energetika sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi; müasir tipli elektrik stansiyalarının inşasının, yenidənqurulmasının və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi; elektrikötürücü xətlərin və yarımsansiyaların yeniləşməsi və tamamilə yeniləri ilə əvəz olunması.

Bununla yanaşı, proqramda mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində istehlakçılara göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, nəqliyyat sisteminin kompleks inkişafına nail olunması və nəqliyyat xidmətlərinin inkişafının daha da yaxşılaşdırılması, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, daha da modernləşdirilməsi nəzərdə tutulur, qeyd edilən sahələr üzrə prioritetlər müəyyən edilir. Ölkədə ətraf mühitə mənfi təsir edən amillərin qarşısının alınması və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması əhalinin, o cümlədən regionlarda yaşayan vətəndaşların həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasının təmin edilməsi, təhsil sisteminin inkişafının davam etdirilməsi, gənclərin ümumbəşəri dəyərlər əsasında layiqli ali təhsil almaları üçün lazımi şəraitin yaradılması, elmi sferanın tərəqqisinin sürətləndirilməsi, elmi kadr potensialının artırılması və onun sosial müdafiəsinin gücləndi-

rilməsi, tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi, əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılması, orta ömür müddətinin uzadılması, əhalinin bütün təbəqələrinin keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsi, ölkənin şəhər və rayonlarında bədən tərbiyəsi və idmanın maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, idmanla məşğul olanlara tibbi nəzarətin və xidmətin təmin edilməsi, ölkənin mədəni potensialının, sərvətlərinin və ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi də əsas istiqamətlər sırasında yer alır. Proqramda konkret rayonlar və onların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə görülməsi nəzərdə tutulan tədbirlər, buna cavabdeh dövlət qurumları müəyyən edilib. İcra dövründə isə dövlət başçısı görülməli işlərin daha da sürətləndirilməsi, əlavə maliyyə yardımlarının ayrılması və bu qəbildən olan digər məsələləri əhatə edən yeni fərman və sərəncamlar verib.

Nəticələr yeni möhtəşəm uğurlardan xəbər verir

Təbii ki, dövlət proqramında qeyd olunan istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla ölkənin iqtisadi inkişafında və «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı» çərçivəsində nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olunmasında, eləcə də ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bunu II Dövlət Proqramının icrasından keçən ilk iki ilin nəticələri də təsdiq edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, regionların tarazlı inkişafı, əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılması, əhalinin maddi rifahının daha da yüksəldilməsi tədbirləri «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icra müddətində ümumi iqtisadi tərəqqidə özünü qabarıq büruzə verən hallar olub.

Bunun nəticəsi olaraq 2004-2009-cu illər ərzində ümumi daxili məhsul 2,8 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 4,8 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 3 dəfə, minimum pensiyaanın məbləği 3,8 dəfə, minimum əməkhaqqı 6,3 dəfə artmış, 33 mindən artıq yeni müəssisə, 840 mindən artıq yeni iş yeri açılmış, yoxsulluğun səviyyəsi 4,1 dəfə azalaraq 11 faizə enmişdir. Bu nailiyyətlərin əldə olunmasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının müstəsna rolu olub. Görülmüş işlər regionlarda istehsal və sosial infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olub, vətəndaşların rifahını xarakterizə edən keyfiyyət göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşıb. II Dövlət Proqramının icrasını şəxsi nəzarətinə götürən Prezident İlham Əliyev proqramın qəbulundan sonra keçən 1 il ərzində regionlara 27 dəfə səfər edərək istehsal, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm və digər sahələri əhatə edən 105 obyektin açılış, 14 obyektin təməlqoyma mərasimində iştirak edib, 50-dən çox müxtəlif təyinatlı müəssisənin fəaliyyəti ilə tanış olub. Müntəzəm olaraq həyata keçirilən bu səfərlərin regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində müstəsna əhəmiyyəti olmaqla yanaşı, hər bir rayonun inkişafı ilə bağlı qarşıda duran spesifik vəzifələrin müəyyən edilməsini və həyata keçirilməsini də təmin edib.

II Dövlət Proqramının icrasının ilk iki ilinin tamam olması fonunda isə araşdırmalar göstərir ki, həmin vaxtda dövlət başçısı regionlara səfərləri fonunda istehsal, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm və digər sahələr üzrə 170-dən çox müəssisənin açılış və təməlqoyma mərasimində iştirak edərək onların fəaliyyətləri ilə şəxsən tanış olub. Bu səfərlərdən sonra dövlət başçısı bir sıra şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında sərəncamlar imzalayıb. Məhz Prezident

İlham Əliyevin regional inkişafa verdiyi önəmin, rayonlarda, kəndlərdə yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsidir ki, istehsal və sosial infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində inqilabi dəyişikliklər davam edir, regionların siması günü-gündən dəyişir, gözəlləşir və müasirləşir.

Hesablamalar göstərir ki, regionların inkişafına 2004-2010-cu illər ərzində bütün maliyyə mənbələri hesabına 15,5 milyard dollar, o cümlədən 2010-cu ildə 3,4 milyard dollar məbləğində investisiya yönəldilib, bunun sayəsində yüzlərlə əhəmiyyətli layihə icra olunub. 2010-cu il ərzində isə Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması layihələri davam etdirilib, 635 kilometrdən çox yollar beynəlxalq standartlara uyğun tikilib və təmir olunub, o cümlədən dövlət başçısının bilavasitə iştirakı ilə Bakı dairəvi avtomobil yolu, Ələt-Astara-İran sərhədi avtomobil yolunun 22 kilometrlik hissəsi, Mingəçevir-Xaldan yolu, Biləsuvar dairəvi avtomobil yolu, Bakı-Rusiya sərhədi avtomobil magistralında Şabran dairəvi yolu və körpü kompleksi, Naxçıvan-Sədərək magistral yolu və digərləri istifadəyə verilib.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun, 2010-cu ildə təməli qoyulmuş Beynəlxalq dəniz limanının və gəmiqayırma zavodunun inşası ölkəmizin tranzit potensialının, ümumiyyətlə regiondakı rolunun və əhəmiyyətinin daha da artmasını təmin edəcək. 2010-cu ildə regionlar elektrik enerjisi ilə tam təchiz olunub və həmin ildə təkcə Ordubadda Biləv SES, Qəbələdə, Salyanda və Bakıda yeni yarımstansiyalar və yüksək gərginlikli xətlər istifadəyə verilib, 4 kiçik SES-in təməli qoyulub, 5 elektrik stansiyasının tikintisi davam etdirilib. Bununla yanaşı, 2010-cu ildə dövlət proqramı çərçivəsində regionlarda 3770 kilometr yeni qaz kəmərləri çəkilib, 500 kilometr qaz xətti təmir və bərpa edilib, 49 yaşayış məntəqəsi qazla təchiz olu-

nub. Əhalinin keyfiyyətli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması çərçivəsində Kür–Araz çaylarının sahilləri boyu 18 rayonun 156 yaşayış məntəqəsində sutəmizləyici qurğuların quraşdırılması 300 min nəfərdən artıq əhalinin içməli su ilə təminatını yaxşılaşdırıb, Oğuz–Qəbələ–Bakı su kəməri istifadəyə verilib. Suvarılan torpaq sahələrinin artırılmasında, torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan Samur–Abşeron, Yuxarı Mil kanallarının, Şəmkir dəryaçasının, Tovuzçay su anbarının tikintisi davam etdirilib.

Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən işlər regionlarda bu xidmətlərin keyfiyyətini və əhatə dairəsini xeyli artırıb. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən 2010-cu ilin «Ekologiya ili» elan edilməsi ilə əlaqədar ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və ölkənin bütün ərazisinin, xüsusilə də Abşeron yarımadasının yaşıllaşdırılması, çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi sahəsində genişmiqyaslı tədbirlər görüldü, ümumilikdə 10 600 hektardan artıq sahədə meşəsalma və meşəbərpa işləri həyata keçirilib.

2010-cu ildə müasir turizm xidməti infrastrukturunun yaradılması istiqamətində də işlər davam etdirilib, 32-si regionlarda olmaqla 47 turizm obyektinin, o cümlədən Qusar rayonunda Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksinin tikintisi davam etdirilib. Regionların ənənəvi istehsal sahələrinə uyğun ixtisaslaşması, kənd təsərrüfatının intensiv yüksəlişi, yeni heyvandarlıq və südcülük komplekslərinin, damazlıq və quşçuluq təsərrüfatlarının, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması infrastrukturunun yaradılması, toxumçuluğun inkişafı, daxili tələbatın əsasən yerli istehsal hesabına ödənilməsi, qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılmasına xidmət edən tədbirlərin uğurlu icrası da görülən əsas işlər cərgəsindədir. 2010-cu ildə regionlarda 160-dan çox sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət və ticarət müəssisəsi, o cümlədən Lənkəranda konserv zavodu

və çay fabriki, Naxçıvanda avtomobil zavodu, bir neçə tikinti materialları zavodu, Sumqayıtda texnopark, Masazırda duz zavodu, Biləsuvar da konserv zavodu, Gədəbəydə qızıl zavodu, bölgələrdə heyvandarlıq və süd emalı kompleksləri və digər müəssisələr tikilib istifadəyə verilib, 200-dən çox müəssisənin, o cümlədən 12 kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisəsinin, bir çox rayonda tikinti materiallarının istehsalı zavodlarının və digər müəssisələrin tikintisi davam etdirilib.

Bu müəssisələrin 112-də Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditlərindən istifadə olunub. Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə aqrar sektorun inkişafında mühüm rol oynayan, ildə 20 min ton quş ətə, 60 mln. damazlıq, 17 mln. əmtəəlik yumurta istehsal edən 14 müasir quşçuluq, illik gücü 61 min ton olan 5 süd emalı zavodu və 5150 başlıq 5 südlük cins heyvandarlıq kompleksi, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması infrastrukturunun yaradılması məqsədi ilə bütün regionlarda ümumi tutumu 85 min ton olan 25 müasir soyuducu və ümumi tutumu 270 min ton olan 17 taxıl anbarı komplekslərinin inşası güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilib. Bundan əlavə, Səngəçalda 100 min tonluq, Naxçıvanda 30 min tonluq taxıl elevatorları istismara verilib, Gəncədə 60 min tonluq elevatorun tikintisi davam etdirilib. II Dövlət Proqramında da sosial infrastrukturun daha da inkişaf etdirilməsi, müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurulması prioritet vəzifələrdəndir.

Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri də sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan təbəqəyə, o cümlədən əlillərə, veteranlara, aztəminatlı vətəndaşlara, qaçqın və məcburi köçkünlərə xüsusi diqqətin yetirilməsidir. 2010-cu ildə Bakı şəhərində 243 mənzilli 3, regionlarda isə 272 mənzilli 12 yaşayış binası və 200 fərdi yaşayış evi tikilib. Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə qaçqın və məcburi köçkünlər üçün Qəbə-

lədə 2 yaşayış binası və 188 şagird yerlik məktəb, Yevlaxda 612, Ağdamda isə 689 ailə üçün zəruri infrastruktura malik olan qəsəbələr istifadəyə verilib. 2010-cu ildə 25-i regionlarda olmaqla 45 səhiyyə müəssisəsi tikilib istifadəyə verilib, 43-ü regionlarda olmaqla 70 məktəb binası inşa və əsaslı təmir olunub, 4 olimpiya idman kompleksi, 4 idman mərkəzi istifadəyə verilib, 9 idman kompleksinin tikintisi davam etdirilib.

Həmin il Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə əhalinin daha çox ehtiyac duyduğu bir çox obyektlər, o cümlədən 1100 şagird yerlik 3 məktəb, Ağdaş Şəhər Musiqi Məktəbi, Qəbələdə uşaq bağçası, məhdud fiziki imkanlı insanlar üçün Naxçıvan Regional İnformasiya Mərkəzi inşa olunub. Ümumiyyətlə, dövlət proqramı çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2010-cu il ərzində 4300-ə yaxın yeni müəssisə yaradılıb, 52 min 700-ü daimi olmaqla 73 min iş yeri açılıb. Həmin il xüsusilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində görülmüş işlər nəticəsində yoxsulluğun səviyyəsi 9 faizə enib.

Təsadüfi deyil ki, ölkəmizdə insanların fiziki, mənəvi, sosial tələbatlarının təminatının ildən-ilə yaxşılaşması beynəlxalq səviyyədə də yüksək qiymətləndirilir, Azərbaycan insan inkişafı indeksinə görə də dünya üzrə böyük müvəffəqiyyətlərə imza atmış dövlətlərdən biri kimi göstərilir. Ümumiyyətlə, insan inkişafı indeksinin orta illik tempinə görə Azərbaycan keçmiş Sovet İttifaqı ölkələri arasında son 10 il ərzində aparıcı dövlət kimi qəbul olunur. BMT İnkişaf Proqramının 2010-cu il İnsan İnkişafı Hesabatından da aydın görünür ki, Azərbaycan bu istiqamətdə hətta dünya üzrə qabaqcıl sayılan iki dövləti – Çin və Hindistanı da arxada qoymağa müvəffəq olmuşdur. 2010-cu ilin noyabr ayında açıqlanmış və Bakıda təqdimatı keçirilmiş hesabatdan aydın olur ki, 2005-2010-cu illərdə Azərbaycan insan inkişafı sahəsində ən sürətli irəliləyişə imza atan ölkə kimi çıxış edir və bunun nəticəsidir ki, 2005-ci ildə 101-ci

yerdə olan Azərbaycan 2010-cu ildə 67-ci yerə yüksəlib. Ölkəmiz 2000-2010-cu illər arasında postsovet məkanında insan inkişafı indeksinə görə illik 1,77 faiz artım dərəcəsi ilə ən yüksək göstəriciyə nail olmuşdur. Nəticədə Azərbaycan «orta insan inkişafı» qrupu ölkələrini tərk edərək, «yüksək insan inkişafı» ölkələri kateqoriyasına daxil edilib.

Bütün bu nailiyyətlərin əldə olunmasında regionların inkişafına dair I Dövlət Proqramında olduğu kimi, ikinci müvafiq proqram da mühüm rol oynayıb. İkinci proqramın icrasının davam etməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafına, eləcə də ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının tərəqqisinə bundan sonra da mühüm töhfələr verməkdə davam edəcək.

Milli sahibkarlığa davamlı dövlət qayğısı

«Biz gündəlik fəaliyyətdə özəl sektorun, sahibkarlığın inkişafı üçün əlimizdən gələni edirik. Mən sahibkarlarla həm Bakıda, həm bölgələrdə mütəmadi qaydada görüşürəm. Dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafına çox güclü dəstək vardır. Bütün dövlət qurumları – həm mərkəzi dövlət orqanları, həm yerli icra orqanları bu sahədə sahibkarlara kömək göstərməlidirlər. Sahibkarların normal biznes mühitində fəaliyyəti ölkəmizin gələcək inkişafını təmin edəcəkdir».

İlham ƏLİYEV

Bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz atributlarından olan, azad rəqabətin yaradıldığı şəraitdə sürətlə inkişaf edən sahibkarlıq təkcə cəmiyyətin yox, konkret halda götürülmüş müəyyən toplumun və ya fərdin inkişafında özünəməxsus mühüm rol oynayır. İlk növbədə ona görə ki, sahibkarlıq insan şəxsiyyətinin ifadə forması və inkişafı, onun qabiliyyət və tələbatları, əmək potensialının realizasiyası kimi mühüm məqamları da özündə ehtiva edir. Eyni zamanda, sahibkarlıq ümumi inkişafda mühüm çəkiyə malik olaraq iqtisadi tərəqqinin daha sürətli xarakter almasına kifayət qədər önəmli sayılan, bəzi hallarda bu tərəqqinin əsasına çevrilən möhtəşəm töhfələr verir. Bu mənada iqtisadi tərəqqi yolunu azad bazar münasibətləri şəraitində həyata keçirən hər bir dövlət üçün sahibkarlıq institutunun inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, iqtisadi siyasət strategiyasının ən önəmli hissələrindən birinə çevrilir.

Sahibkarlıq iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritetlərindən biri kimi

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycanın yeni müstəqillik tarixində iqtisadi inkişafı xarakterizə edən ən mühüm cəhətlərdən biri ölkəmizdə məhz güclü sahibkarlar sinfinin formalaşmasıdır. Bu gün Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalında artıq özəl sektorun xüsusi çəkisi aydın hiss olunur, iqtisadi artımın təminatında sahibkarlar sinfinin rol və mövqeyi davamlı şəkildə güclənir. Dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafına yaradılan şərait və müxtəlif formalarda verilən dəstək, eyni zamanda sözügedən institutun daha sürətli tərəqqisi məqsədi ilə sistem halında ardıcılıq prinsipi ilə həyata keçirilən, bir-birini tamamlayan iqtisadi islahatlar bundan sonra da sahibkarlıq təsərrüfatlarının ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişində mühüm rol oynayan subyektlərdən biri olaraq çıxış etməsinə möhkəm bazis yaradıb.

Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasında sahibkarlığın rol və yerinin nə qədər uzaqgörənliklə və düzgün bir şəkildə müəyyən olunduğunu qabarıq şəkildə nümayiş etdirir. Ölkənin yeni müstəqillik tarixinin təhlil və mənzərəsi isə öz növbəsində belə bir reallığı ortaya qoyur ki, digər mühüm sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda sahibkarlıq institutunun formalaşmış inkişaf etməsinin müəllifi də ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Ölkəmiz yeni dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ulu öndərin ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışına qədər olan dövr ərzində iqtisadi sferada həyata keçirilən yanlış siyasət və bunun nəticəsində formalaşmış mühit sahibkarlığın, onun maddi əsasının yaranmasına qətiyyəən imkan vermir. Çünki yeni iqtisadi şəraitin tələblərinə uyğun islahatların həyata keçirilməsində gecikmələrə yol verilir, həyata keçirilən tədbirlər isə epizodik olub, systemsiz bir xarakterə malik idi. Belə vəziyyət inkişaf göstəricilərinin aşağı düşməsinə, maliyyə

və istehsal sahələrində qeyri-sabitliyin hökm sürməsinə, ümumi daxili məhsulun ötən illərlə müqayisədə azalmasına rəvac verirdi. Özəlləşdirmənin aparılmaması, qiymətlərin liberallaşdırılmaması sahibkarlığın yaranıb inkişaf etməsinin qarşısında başlıca maneə olaraq qalırdı. Beləliklə, dövlət müstəqilliyinin qazanılmasından sonra 1993-cü ilə qədər olan dövrdə sahibkarlıq institutunun formalaşması mümkünsüz oldu.

Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə aparılan məqsədyönlü siyasət, həyata keçirilmiş sistemli tədbirlər nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olunması ilə sahibkarlar sinfinin formalaşması üçün həm hüquqi baza yaradıldı, həm digər mühüm əməli tədbirlər görüldü, həm də dövlət tərəfindən özəl sektora hərtərəfli dəstək nümayiş etdirildi. Ulu öndərin gördüyü işlər sayəsində sahibkarlığın hüquqi bazası dünya təcrübəsinə uyğun olaraq təkmilləşdirildi, ölkənin qəbul edilmiş yeni Konstitusiyasında bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şəraitin yaradılması, sahibkarlığa təminat verilməsi, rəqabət mexanizminin formalaşması və inkişafı, həmçinin rəqabətin qorunması ilə bağlı müddəalar öz əksini tapdı. Sahibkarlığın inkişafının zəruri hüquqi mühitin formalaşdırılması istiqamətində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər qanunvericilik aktları sahibkarlığın bir sistem halında hüquqi bazasını təşkil etdi.

Sahibkarlığın təşəkkülü istiqamətində atılan ilkin addımlar qısa zaman kəsiyində öz bəhrəsini verərək ölkənin iqtisadi potensialının daha dolğun şəkildə reallaşması ilə xarakterizə olundu. Ümummilli liderin rəhbərliyi altında iqtisadi və dövlət idarəetmə sistemi sahəsində aparılan kompleks islahatlar Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinin, o cümlədən sahibkarlığın inkişafına güclü təkan verdi.

Sahibkarlar sinfinin yaranmasına Heydər Əliyevin xüsusi diqqət və qayğı göstərməsi isə səbəbsiz deyildi. Belə ki, keçmiş SSRİ-nin dağılması ilə yeni yaranan müstəqil dövlətlərin, o

cümlədən Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı ilkin təcrübəsi göstərdi ki, sahibkarlığın, özəl sektorun inkişafına normal şərait yaratmadan iqtisadi yüksəlişi təmin etmək, əhalinin məşğulluq səviyyəsini artırmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, sosial problemlərin uğurlu həllinə nail olmaq mümkün deyil. Bu reallığı aydın görən Heydər Əliyevin iqtisadi sahədə həyata keçirdiyi siyasətin əsas qayələrindən biri də məhz sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsi idi.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafına təkan verən mühüm məqamlardan biri 1994-cü ilin sentyabr ayında Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə Bakıda «Sahibkarlıq strategiyası və iqtisadi yenidənqurma» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfrans oldu. Konfransın açılış mərasimində dərin məzmunlu nitq söyləyən ulu öndər ölkədə sahibkarlığın inkişafı üçün müvafiq şərait yaradıldığını və bunun artıq konkret əməli nəticələr verdiyini bildirərək Azərbaycanda bu sahənin inkişafında xarici investorları fəal iştiraka dəvət etdi. Xarici investorların həm hüquqlarının, həm də yatırıqları sərmayələrin təhlükəsizliyinin qanunvericiliklə qorunduğunu bəyan edən ümummilli lider sahibkarlığın inkişafında Qərb təcrübəsindən istifadə olunacağını da diqqətə çatdırdı: *«İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin təcrübəsindən bəhrələnməklə, sözün yaxşı mənasında sahibkarlıq bizim üçün ən mühüm amildir, buna görə də dövlət hər şeyi edəcəkdir ki, biz bu yolla gedə bilək. Bununla əlaqədar olaraq mən xarici investisiyalar üçün hüquqi imkanlar yaradan, onların müdafiə edilməsini nəzərdə tutan qanunu da xatırlatmaq istərdim. Zənnimcə, bu qanun əlverişli şərait yaradır ki, bizdə sahibkarlıq nəinki Azərbaycanın məhdud çərçivəsi daxilində inkişaf etsin, həm də bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar edilməsi xarici firmalarla birlikdə, xarici investisiyalardan fəal istifadə olunmaqla həyata keçirilsin. Xarici investisiyaların Azərbaycanda tətbiq olunması üçün burada şərait var».*

Ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın bilavasitə sahibkarlıqla, onun tərəqqisi ilə kifayət qədər böyük əlaqəsi olduğunu aydın görən Heydər Əliyev bu istiqamətdə dövlət qayğısının artırılması və ən əsası, mövcud potensialın reallaşdırılması üçün vacib addımlar atdı. Bu xüsusda 1993-1995-ci və 1997-2000-ci illəri əhatə edən sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı iki dövlət proqramı ayrıca qeyd olunmalıdır. Çünki həmin proqramlar sahibkarlığın inkişafının Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet sahələrdən birinə çevrilməsində müstəsna rol oynadı və onların çərçivəsində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirildi, sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi təşkil edildi.

Sahibkarlığın inkişafında Heydər Əliyevin atdığı ən mühüm addımlardan biri də sözügedən sahəyə dövlət nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və bununla əlaqədar qanunvericilik bazasında mühüm dəyişikliklər edilməsi oldu. Həmin vaxta qədər isə iqtisadiyyata nəzarət işlərini həyata keçirən dövlət orqanlarının çoxluğu və fəaliyyəti bir sıra hallarda iqtisadi inkişafa subyektiv maneələr yaradır, iqtisadi islahatların tələblərinə cavab vermir və çox vaxt sahibkarlığın inkişafına süni əngəllər törədirdi. Yaranmış vəziyyəti ən xırda detallarına qədər düzgün qiymətləndirən Heydər Əliyev qeyd olunan istiqamət üzrə problemlərin aradan qaldırılması üçün qısa bir müddətdə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail oldu. Bu kontekstdə ən vacib addımlardan biri kimi ölkə Prezidenti tərəfindən 1996-cı il iyunun 17-də «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» fərmanın imzalanması qeyd edilməlidir.

Həmin fərmanda əsas məqsəd iqtisadi münasibətlərin səviyyəsinə uyğun müvafiq dövlət nəzarəti mexanizmini tətbiq etmək, bu nəzarətin daha məqbul vasitələrini seçmək, bazar münasibətlərinin inkişafına mənfi təsir göstərəcək

halların qarşısını almaq, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini qorumaq idi. Fərmanın təsdiqindən bir müddət sonra dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əhəmiyyətli işlər görüldü. İqtisadi sahədə bir-birini təkrarlayan, paralel və lüzumsuz yoxlamaların sayı azaldıldı, bazar iqtisadiyyatının inkişafına mənfəət təsir göstərən halların qarşısı alındı, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrinin qorunması məqsədi ilə həm qanunvericilik, həm də inzibətçilik sahəsində müəyyən tədbirlər həyata keçirildi.

Sahibkarlığın sürətli tərəqqisinin əsasını yaradan dövlət proqramları və qanunvericilik bazası

1997-ci ilin 24 iyun tarixində isə «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər üçün)» qəbul olundu və bu proqramın həzırlanması mühüm bir zərurətdən irəli gəlirdi. Çünki ölkədə sahibkarlığın inkişafını nəzərdə tutan və 1993-1995-ci illəri əhatə edən dövlət proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yalnız bir qismi həyata keçirilmişdi. Düzdür, yeni proqramın qəbuluna qədər sahibkarlığın hüquqi bazasının yaradılmasında zəruri səviyyəyə nail olunmuş, cəmiyyət üzvlərinin sahibkarlıq fəaliyyəti hüququ Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasında təsbit edilmişdi. Sahibkarlıq mühitinin formalaşması üçün vacib olan «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Müəssisələr haqqında», «Səhmdar cəmiyyəti haqqında», «Haqsız rəqabət haqqında», «Əmtəə birjası haqqında», «Lizinq xidməti haqqında» qanunlar və bazar iqtisadiyyatının hüquqi mexanizminin qurulmasını təmin edən digər qanunlar da qəbul olunmuşdu.

Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və həvəsləndirilməsi üçün zəruri normativ sənədlər hazırlanmış, sahibkarlığın bazar infrastrukturunun for-

malaşdırılması, təhsil sisteminin və informasiya təminatlarının yaradılması istiqamətində müəyyən nəticələr əldə edilmişdi. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi, bir sıra şəhər və rayonlarda sahibkarlığın inkişafı mərkəzləri yaradılmışdı. Amma yeni proqramın qəbuluna kimi əhalinin sahibkarlıq potensialının gerçəkləşməsi məhdud, sahibkarların ölkə iqtisadiyyatının inkişafında təsiri zəif xarakter daşıyırdı. Formalaşan sahibkarlıq strukturları isə on illər boyu yaradılmış intellektual potensialı əks etdirmir, həmin potensialdan səmərəli istifadəyə və sağlam rəqabət tələblərinə uyğun fəaliyyətə istiqamətləndirilmirdi. Halbuki ölkədə etibarlı siyasi sabitliyə nail olunması və dünyanın məşhur neft şirkətləri ilə Azərbaycanda neft hasilatı barəsində müqavilələrin bağlanması sahibkarlığın inkişafına əlverişli imkanlar açırdı. Belə bir şəraitdə sahibkarlığın inkişafını nəzərdə tutan yeni dövlət proqramının hazırlanaraq icraya yönəldilməsi böyük zərurət kəsb edən məsələyə çevrilmişdi.

«Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər üçün)» adlı sənəddə də vurğulanırdı ki, kiçik və orta sahibkarlığın sürətlə formalaşması Azərbaycan cəmiyyətinin iqtisadi, sosial və siyasi problemlərinin həllinin vacib amillərindən biridir. Azərbaycan Konstitusiyasına və «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa və digər qanunvericilik aktlarına uyğun hazırlanan yeni proqramın məqsədi sahibkarlığın ardıcıl inkişafı, Azərbaycan iqtisadiyyatında onun rolunun gücləndirilməsi və tədricən dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunması üçün əlverişli mühitin formalaşdırılmasından ibarət idi. Proqramın üstün sayılan mühüm istiqamətləri isə aşağıdakılar idi: *ölkənin insan amilinin, təbii ehtiyatlarının və texniki potensialının daxili bazarın formalaşmasında iştirakının gücləndirilməsi; sahibkarlığın iqtisadiyyatın səmərəli struk-*

turunu formalaşdırmaq amilinə çevrilməsi; yaradıcılıq qabiliyyəti olan işsizlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi imkanlarını genişləndirməklə ölkədə əhalinin işlə təmin olunması prosesinin gücləndirilməsi; gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə ardıcıl cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsi; sahibkarlığın etibarlı müdafiə sisteminin yaradılması.

Sahibkarlığın ardıcıl inkişafını təmin etmək üçün proqrama əsasən, bu sahədə hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi, təşkilati şərtlərin, bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, səmərəli iqtisadi-maliyyə mexanizminin yaradılması, işlək müdafiə sisteminin formalaşdırılması əsas vəzifələr kimi qarşıya qoyulurdu.

Beləliklə, yeni proqramda vacib məqamlar milli iqtisadiyyatda kiçik və orta sahibkarlığın yerinin və rolunun müəyyən edilməsi, bu sahədə qanunvericiliyin möhkəmlənməsi, iş adamları üçün maliyyə-kredit sisteminin formalaşması, biznesin elmi-metodiki bazasının yaradılması üçün müvafiq zəmin formalaşdırması idi. Proqramda müəyyən edilmiş vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsi, kiçik sahibkarlığın idarə olunma və maliyyə mexanizminin müəyyən edilməsi, vergi sisteminin xeyli təkmilləşdirilməsi və digər köklü tədbirlər sahibkarlığın inkişafını sürətləndirdi. Bu inkişafı daha da gücləndirmək məqsədi ilə Heydər Əliyevin bilavasitə tapşırığı əsasında 1997-ci ildən başlayaraq vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində vahid və təkmil qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədi ilə Vergi Məcəlləsi layihəsinin hazırlanmasına başlanıldı. Sözügedən layihənin hazırlanması prosesində onun ayrı-ayrı hissələri dövlət başçısı yanında keçirilən müşavirələrdə dəfələrlə müzakirə edilərək, vergitutmanın sadələşdirilməsi, onun bazasının genişləndirilməsi, vergi yükünün azaldılması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi və s. barədə ulu öndərin dəyərli tövsiyələri bu işin uğurla başa çatdırılmasına zəmin yaratdı. 1 yanvar 2001-ci il tarixdə

«Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi»nin qəbul edilməsi ölkənin həyatında tarixi bir hadisə olaraq, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində atılmış ən başlıca addım oldu.

Bundan öncə isə vergi münasibətlərini tənzimləyən bir sıra qanunlar, məsələn, «Mədən vergisi haqqında» (1995-ci il), «Əmlak vergisi haqqında» (1995-ci il), «Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında» (1996-cı il) qanunların qəbul edilməsi, qüvvədə olan «Əlavə dəyər vergisi haqqında», «Fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergi haqqında» və s. qanunlarda əlavə və dəyişikliklər edilməsi sahibkarlar sinfinin formalaşib inkişaf etməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Ulu öndərin sahibkarlara birbaşa qayğısı altında vergi dərəcələrinin mütəmadi olaraq endirilməsi də özəl sektorun ümumi iqtisadiyyatda çəkisinin artmasında özünəməxsus rol oynadı. Xüsusən də müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının proqressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35 faizdən 24 faizə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28 faizdən 18 faizədək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, sosial sığorta ayırmalarının 40 faizdən 22 faizədək aşağı salınması, eləcə də vergilərin ümumi sayının 15-dən 9-dək azaldılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların 2014-cü ilədək torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad edilməsi sahibkarların maddi gəlirlərinin artmasını təmin etməklə yanaşı, onların fəaliyyətinin stimullaşmasında da əsas təkanverici amillərdən biri oldu.

Lakin qeyd edilənlərlə yanaşı, hələ də bəzi sahələrdə mövcud olan çatışmazlıqların tam aradan qaldırılmaması və iqtisadiyyatın inkişafı dövlət nəzarəti sahəsində həyata keçirilən islahatların davamlı olmasını zəruri edirdi. Ümumiyyətlə, dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı,

yerli və xarici iş adamlarının fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması, korrupsiya, rüşvətxorluq və digər vəzifədən sui-istifadə halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi kimi məsələlər daim ulu öndər Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olub. Bu məqsədlə ulu öndərin 1999-cu il yanvarın 7-də «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında», 2002-ci il sentyabrın 28-də «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» fərmanları göstərilən istiqamətdə vacib rol oynadı.

Tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu fərmanlarda dövlət qurumları ilə sahibkarlıq subyektləri arasında olan problemlər tam təsvir olunur və onların aradan qaldırılmasının konkret istiqamətləri müəyyənləşdirilirdi. Sonuncu fərmana əsasən, Daxili İşlər Nazirliyinin İqtisadi Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsinin ləğv edilməsi və məhkəmənin qərarı olmadan hüquq-mühafizə orqanlarının sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxiləsinin qadağan edilməsi isə sahibkarların müdafiəsi istiqamətində vacib xarakter daşıyırdı. Prezidentin tapşırığına əsasən, şəhər və rayon icra hakimiyyətləri başçıları öz səlahiyyətləri daxilində nəzarət və yoxlama funksiyalarını həyata keçirən müxtəlif qurumları 10 gün müddətində ləğv etdilər.

Ümummilli lider sahibkarların problemləri ilə bilavasitə tanış olmaq üçün onlarla mütəmadi görüşlər keçirilməsinə və iş adamlarını hansı məsələlərin narahat etməsinə onların öz dilindən eşitməyə də xüsusi diqqət yetirirdi. Buna bariz nümunə kimi ulu öndərin 2002-ci il aprel ayının 25-də yerli sahibkarlarla, 14 mayda isə xarici sahibkarlarla şəxsən görüşünü, sahibkarların hər birinə şifahi və ya yazılı surətdə öz problemlərini söyləmək üçün əlverişli şərait yaratmasını göstərmək olar. Bu, yeni iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin, yeni dövlət idarəçilik metodlarından istifadə olunmasının ən gözəl və səmərəli forması idi.

Sahibkarlara dövlət qayğısının ən yüksək səviyyədə bir daha təsdiqi olan bu görüşlər və onların nəticəsi kimi 2002-ci ilin avqust-sentyabr aylarında imzalanmış çox mühüm fərman və sərəncamlar ölkədə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoydu. 2002-ci il avqustun 17-də isə ölkə Prezidentinin fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)» təsdiq olundu. Bu sənəd sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əvvəki proqramın, bir növ, məntiqi davamı sayılırdı. «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər üçün)» adlı sənədin uğurlu icrası nəticəsində sahibkarlığın hüquqi bazası inkişaf etdirilmiş, bu institutun tənzimlənməsi sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər olmuşdu. Kiçik və orta sahibkarlığa (KOS) təhsil, informasiya və məsləhət xidmətləri göstərən strukturlar genişlənərək onların fəaliyyəti xeyli güclənmişdi. Eyni zamanda, KOS-lara maliyyə köməyi mexanizmlərinin formalaşması, sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılması, vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdı. Bununla yanaşı, sahibkarların hüquqlarının və qanuni məna-fələrinin qorunması mexanizmlərinin formalaşması sahəsində məqsədli tədbirlər görülmüşdü. Həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin qarşısını almaq və əsassız yoxlamaları aradan qaldırmaq məqsədi ilə «Nəzarət kitabçası»nın tətbiqinə başlanılmışdı. KOS-ların regional infrastrukturlarının fəaliyyəti genişlənmiş, sahibkarların ictimai və peşə birliklərinin formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr qazanılmış, onların inkişafı sahəsində beynəlxalq, regional və xarici dövlətlərin milli təşkilatları ilə əməkdaşlıq əlaqələri genişlənməmişdi.

Bununla yanaşı, yeni proqramın qəbuluna qədər artıq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və KOS-ların inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət köməyi tədbirləri nəticəsində özəl sektor ölkə iqtisadiyyatında payına görə hakim mövqeyə

viyələnmişdi. Artıq 2001-ci ilin yekunlarına görə ümumi daxili məhsulda qeyri-dövlət sektorunun payı 71 faiz təşkil edirdi.

Lakin ölkədə formalaşmış siyasi və makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlardan KOS-ların inkişafının bir qədər də sürətləndirilməsi zəruri şərt kimi çıxış edirdi. Digər tərəfdən, özəl sektorun ölkə iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi yüksəlsə də, bu bölmədə strateji cəhətdən mühüm olan, struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələr zəif inkişaf etmişdi. Eləcə də sahibkarlığın regional inkişafının səviyyəsi ölkənin mövcud potensialına uyğun gəlmirdi. Belə ki, həmin vaxt KOS müəssisələrinin 70 faizi Bakı şəhəri və onun ətrafında cəmləşmişdi. 2002-2005-ci illər ərzində ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair Dövlət Proqramının məqsədi də ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, KOS-un insan resursunun inkişafı, texniki, maliyyə köməyi mexanizmlərinin dərinləşdirilməsi, sahibkarlığın hüquqi təminatının gücləndirilməsi və regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması əsasında KOS-un inkişafını təmin etmək idi.

Proqramın məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulurdu: *sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət qeydiyyatının, lisenziyalandırılmasının və KOS məhsullarının sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi; müasir informasiya texnologiyasının geniş tətbiqi əsasında KOS-ların bilgi (informasiya) təminatının yaxşılaşdırılması; gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlanması sisteminin formalaşması; KOS-ların beynəlxalq işgüzar əlaqələrinin yaradılmasına və genişləndirilməsinə kömək göstərilməsi; KOS-ların rəqabətqabiliyyətli ixrac məhsullarının istehsalı üçün texniki, maddi və maliyyə köməyi mexanizmlərinin hazırlanması; KOS-ların istehsal-yönümlü fəaliyyətinə maliyyə-kredit və investisiya köməyi mexanizmlərinin genişləndirilməsi; sahibkarlığın regional*

inkişafının təmin edilməsi; daxili istehsalçılar arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişafının stimullaşdırılması; KOS sferasında texnoloji inkişafın dəstəklənməsi; sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin inkişaf etdirilməsi.

Bu proqramın icrası nəticəsində ölkə əhalisinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi çərçivəsi genişləndirildi, sahibkarlıq fəaliyyəti struktur, regional və texnoloji baxımdan təkmilləşdirildi, ölkə iqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulmasında, rəqabət potensialının artırılmasında və iqtisadi qloballaşma şəraitinə uyğunlaşmasında KOS-ların rolu gücləndirildi. Bundan başqa, Azərbaycan cəmiyyətinin sosial problemlərinin həllində KOS-ların fəaliyyəti yüksəldildi, istehsal sferasında yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin məşğulluq strukturu təkmilləşdirildi, ölkə ixracında sahibkarların payı artdı, iqtisadi fəaliyyətin regional strukturu daha da təkmilləşdirildi.

Ulu öndərin 30 aprel 2001-ci il tarixli fərmanı ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yaradılması isə sahibkarlığın inkişafına dövlət köməyi və onun dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin vahid qurumda birləşdirilməsinin və idarə edilməsinin əsasını qoydu və sahibkarlığın inkişafını ümumi iqtisadi inkişafın tərkib hissəsinə çevirdi. Həmçinin qanunvericilik sahəsində atılan növbəti mühüm addım olaraq 1 yanvar 2003-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinin bank hesabları üzrə əməliyyatlarının məhkəməsiz dayandırılması barədə müddəanın ləğv edilməsi, bank hesablarından vergilərin dövlət büdcəsinə alınması prosedurunun təkmilləşdirilməsi, vergi orqanlarına gəlmədən hesabatların təqdim edilməsi təsdiq olunan hər hansı üsulla, o cümlədən rabitə təşkilatlarına təqdim edilməsi qaydasının müəyyənləşdirilməsi, sadələşdirilmiş verginin tətbiqi bazasının daha da genişləndirilməsi, son nəticədə kiçik

və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli vergitutma mexanizmlərini özündə birləşdirən daha optimal bir sistem yaradılması oldu.

Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı digər qanunvericilik aktlarında da təkmilləşmələr aparıldı. Belə ki, «Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə təkmilləşdirildi. Lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 8 dəfə azaldılaraq 240-dan 30-a endirildi, sahibkarların lisenziya almaq mexanizmi xeyli sadələşdirildi, lisenziyaların müddəti isə 2 ildən 5 ilədək uzadıldı. Bütün bunlar ölkədə sahibkarlıq sinfinin inkişafı ilə bağlı tarixi nailiyyətlərə imza atılmasına, orta təbəqənin cəmiyyətdə xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxardı ki, bu da əhalinin maddi rifah halının artmasında böyük əhəmiyyət kəsb etdi.

Beləliklə, sahibkarlığın inkişafı sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramları, qanunvericilik aktları və digər mühüm tədbirlərin bu sahənin inkişafında xüsusi rolu oldu, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət tədbirlərini Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirdi. Bu dövlət proqramları çərçivəsində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirildi, sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi formalaşdırıldı. Dövlət proqramları eyni zamanda sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin sistemliyini təmin etdi, bu tədbirləri vahid strategiyanın həyata keçirilməsinə yönəltdi. Ölkəmizdə dövlət-sahibkar münasibətlərini tənzimləyən əsas prinsiplər müəyyənləşdirildi, dövlət-sahibkar münasibətlərinin institusionallaşdırılması baş verdi. Heydər Əliyevin sahibkarlığın inkişafı modelinin mühüm səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri həmin model çərçivəsində davamlı

inkişaf üçün əsaslı zəminin formalaşması oldu. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş və onun rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilmiş sahibkarlığın inkişafı strategiyası nəinki ölkəmizin inkişafında müstəsna rol oynadı, hətta bir model olaraq keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin iqtisadi inkişafı baxımından nümunəyə çevrildi.

Sahibkarlığın inkişafında yeni keyfiyyət mərhələsi

Ulu öndərin inkişaf strategiyasını uğurlu şəkildə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət də sahibkarlığın tərəqqisinin təminində, yerli istehsal və sosial infrastrukturun yaradılmasında, güzəştli kreditlərin ayrılmasında, insan kapitalı və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə yolu ilə mövcud potensialın reallaşdırılmasında, yerli və xarici investorların ölkəyə, xüsusilə regionlara cəlb olunmasında yeni bir səhifə açıb. Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə zamanın tələblərinə uyğun şəkildə aparılan islahatlar daha geniş vüsət alaraq həm də sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində keyfiyyətə yeni bir mərhələnin əsasını qoyub. Bu kontekstdə ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədi ilə biznes mühitinin daim yaxşılaşdırılması, bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetlərindəndir.

Dövlət başçısının hələ 2003-cü il noyabrın 24-də imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanında sahibkarlığın dinamik inkişafı sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədi ilə beynəlxalq maliyyə institutları, xarici ölkələrin

dövlət orqanları və iş adamları ilə müvafiq danışıqların aparılması tapşırığı qarşıya qoyulurdu. Bunun ardınca Prezident İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilən «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»nin əsas istiqamətlərindən biri də ölkədə daha əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşması, iş adamlarının fəaliyyət imkanlarının genişlənməsi, bölgələrin istehsal potensialının səmərəli realizə edilməsini ehtiva edirdi. Qeyd olunan məsələlər regionların inkişafına dair II Dövlət Proqramında da öz əksini tapdı.

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ötən illər ərzində sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən prosedur və qaydalar xeyli liberallaşdırıldı, sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını mexanizmi işə salındı, ölkədə ixrac rüsumları ləğv edildi, idxalda rüsumların 15 faizlik maksimal həddi müəyyənləşdirildi. Eyni zamanda, mənfəət vergisinin dərəcəsi 22 faizdən 20 faizə, fiziki şəxslərin gəlir vergisi 35 faizdən 20 faizə endirildi, sadələşdirilmiş verginin ildə bir dəfə ödənilməsi təmin edildi, elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqinə başlanıldı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları üçün yanacaq, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, «Aqrolizinq» ASC tərəfindən ölkəyə gətirilən texnikaların və texnoloji avadanlıqların lizinqə verilməsi, satışı zamanı dəyərinin ödənilmə müddətinin 5 ildən 10 ilə artırılması, buğda istehsalçılarına səpilən hər hektar sahəyə görə əlavə 40 manat yardımın verilməsi, I və II reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsindən təsərrüfatlara subsidiyaların ödənilməsi təmin edildi, bəzi fəaliyyət növləri üzrə xüsusi razılıq (lisenziya) alınmasına görə dövlət rüsumunun məbləği aşağı salındı.

Sahibkarların investisiya təminatının gücləndirilməsi sahəsində də dövlət tərəfindən son illərdə mühüm addımlar atılıb və atılmaqdadır. Bu sahədə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti də

mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli sərəncamı ilə iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu sahələrdə mövcud müəssisələrin maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə investisiya qoyuluşunun təşviqi məqsədi ilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti yaradılıb. Hazırda şirkət fəal şəkildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrasını uğurla davam etdirir. Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin birgə əməkdaşlığı ilə aşağıdakılar reallaşdırılır: investisiya şirkətlərinin və portfel investorlarının Azərbaycanda həyata keçirilən layihələri müştərək maliyyələşdirməsi; Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqinə və investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən iri beynəlxalq təşkilatların cəlb edilməsi; Azərbaycan şirkətlərinin beynəlxalq kapital bazarlarında iştirakının təmin edilməsi; Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin istiqrazlarının, o cümlədən aktivlərlə təmin edilmiş istiqrazlarının əldə olunmasına marağı olan potensial investorların maliyyəsinin cəlb edilməsi; iri maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə birgə investisiya fondlarının yaradılması.

Sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı və ixrac imkanlarının dəstəklənməsi sahəsində də dövlət tərəfindən əməli işlər görülür. Hələ 2003-cü ildə ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi kimi öncül məqsədlərin reallaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AzPROMo) təsis edilib. Fond ölkə sahibkarlarının ixrac potensialının artırılmasında, investisiya imkanlarının genişləndirilməsində, potensial tərəfdaşların tapılmasında və birgə əməkdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsində sahibkarlara yaxından dəstək verir.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və AzPROMo tərəfindən bu istiqamətdə həm ölkənin daxilində, həm də xaricdə mühüm iqtisadi tədbirlər, o cümlədən biznes forumları, sərgilər, seminar

və konfranslar keçirilir. Bu tədbirlərin keçirilməsi istər ölkənin biznes mühitinin və iqtisadi potensialının təbliği, istərsə də yerli sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. Xüsusilə xarici ölkələrdə təşkil edilən tədbirlər, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının prioritet inkişaf istiqamətləri üzrə investisiya qoyuluşlarının həcmının artımında öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir. Ölkəmizdə keçirilən biznes forumları yerli iş adamlarının tanınması, məhsulların xarici bazarlara çıxarılması, işgüzar müqavilələrin imzalanması, onların xarici işgüzar əlaqələrinin inkişafı baxımından əhəmiyyətli rol oynamaqdadır.

Ümumiyyətlə isə, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun bu və ya digər məsələlər üzrə əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir: ölkənin investisiya imicinin formalaşdırılması; yerli və xarici investorlara müxtəlif xidmətlər göstərilməsi; investorların cəlb edilməsi və onlarla danışıqların aparılması; investisiyalar və ixrac imkanları üzrə məlumat bazasının yaradılması; Azərbaycan biznesi üçün regional ticarət (ixrac) imkanlarının araşdırılması; ixraca yönəlmiş şirkətlər üçün məsləhət xidmətləri və bazar araşdırmaları; «Azərbaycanda istehsal olunub» («Made in Azerbaijan») ticarət nişanının beynəlxalq səviyyədə təbliği.

Sahibkarlığın məsləhət, informasiya təminatının gücləndirilməsi və işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində sahibkarların təşəbbüskarlığı və hüquqi biliklərinin artırılmasına, yeni iqtisadi şəraitdə müasir təcrübənin mənimsənilməsi və artırılmasına istiqamətlənmiş kompleks tədbirlərin reallaşdırılması da sahibkarlıq sektorunun inkişafının mühüm istiqamətlərdəndir. Bununla əlaqədar sahibkarların təcrübə keçmə, ixtisasartırma tələblərinin ödənilməsi və yenidən hazırlanması, onların maarifləndirilməsi, hüquqi və iqtisadi biliklərinin artırılması sahəsində işlərin təşkilinin və tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə 2007-ci ilin avqustunda Bakı Biznes

Tədris Mərkəzi (BBTM) yaradılıb. Mərkəzin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və regionlarda genişləndirilməsi məqsədi ilə 6 rayonda (Gəncə, Qazax, Yevlax, Göyçay, Lənkəran, Şəki) mərkəzin nümayəndəlikləri mövcuddur.

Bakı Biznes Tədris Mərkəzinin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakı strateji məqsədlərdə formalaşdırılıb: *Bakı şəhərində və regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin, sahibkarlıq fəaliyyətinə yeni başlamaq istəyənlərin maarifləndirilməsi, onlara zəruri nəzəri biliklərin və beynəlxalq təcrübənin, vərdislərin və bacarıqların aşılması istiqamətində sistemli, planlı və davamlı fəaliyyətin təşkili və həyata keçirilməsi; sahibkarlıq subyektlərinə tədris-metodiki, innovasiya və məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi.*

«Bir pəncərə» sistemi və innovativ metodlar yeni uğurlara yol açır

Sahibkarlığın inkişafında kifayət qədər vacib rol oynayan qanunverici sənədlərdən biri də Prezident İlham Əliyevin 30 aprel 2007-ci il tarixdə imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» fərmanıdır. Sahibkarlığa mane olan süni maneələrin aradan qaldırılması istiqamətindəki addımların ardıcıl və davamlı səciyyə daşmasını özündə ehtiva edən bu fərmanın verilməsi o dövrə qədər çoxpilləli biznesə başlamaq sahəsində mövcud problemlərin həlli, eyni zamanda süründürməçilik hallarının, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması sahəsində, sözün əsl mənasında, inqilabi dəyişikliklərə yol açıb. Bu məqsədlə fərmanda vahid kodlaşdırmanın aparılması, biznes strukturlarının «bir pəncərə» – vahid qeydiyyat orqanı tərəfindən qeydə alınması məsələləri əksini tapıb, həmçinin biznes strukturlarının fəaliyyəti üçün torpaq ayırmalarının, tikinti, yenidənqurma və

bərpa işlərinə icazə verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, tikintinin ekspertizadan keçirilməsi sahəsindəki bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına geniş imkanlar açılması kimi məsələlər ehtiva olunub.

Elektron hökumətin əsas elementlərindən olan «bir pəncərə» sistemi məlumatların bir mərkəzdə cəmləşdirilməsini, vergi qeydiyyatı da daxil olmaqla, bütün inzibati qeydiyyatların tamamilə sinxronlaşdırılmasını nəzərdə tutur. İş adamlarının mərkəzi sistemlə avtomatik, onlayn və davamlı əlaqəsi yaranır. Faktiki olaraq bu, lisenziyaların mərkəzləşdirilmiş qaydada və elektron şəkildə təqdim edilməsi deməkdir. Bu zaman qeydiyyat prosedurlarının sayı azalır və vaxt itkisinin qarşısı alınır. Qeydiyyatın «bir pəncərə» prinsipi üzrə aparılması sahibkarlıq sektoruna marağın güclənməsinə və biznesin inkişafına böyük dəstəkdir. Digər tərəfdən, «bir pəncərə» sisteminin tətbiqi investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, sahibkarların dövlət qurumlarından asılılığının azalmasına, uzunmüddətli qeydiyyat prosedurlarının ləğv olunmasına və sadələşdirilməsinə təkan verən mühüm amillərdən biridir.

Bu sistemin tətbiqinə qədər hökumət lisenziya verən qurumların sayının azaldılması ilə əlaqədar tədbirlər görsə də, qeydiyyat məsələsində problemlər qalırdı. Sahibkarlar fəaliyyətə başlamaq üçün 15 prosedur üzrə sənəd toplamalı, həmin sənədləri əldə etmək üçün vergilər, kənd təsərrüfatı, əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliklərindən, Dövlət Statistika Komitəsindən, Sosial Müdafiə Fondundan və digər dövlət qurumlarından keçməli idilər. Bu işə ən azı 150 gün vaxt aparırdı. Hətta işə başlamaq üçün sahibkarlar 1 il gözləməyə məcbur idilər. «Bir pəncərə» sisteminin tətbiqindən sonra biznesini qeydiyyatdan keçirmək istəyən sahibkar, əvvəllər olduğu kimi, 72 deyil, 3 gün gözləyir və tələb olunan prosedurların sayı 15-dən 5-ə qədər azaldılır. Sahibkarlar sənədlərini yalnız bir dövlət orqanına – Ver-

gilər Nazirliyinə təqdim etməklə qeydiyyatdan keçə bilirlər. Bu sistemin tətbiqindən sonra Azərbaycanın investisiya cəlb-ediciliyi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlib, sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilib. Belə ki, 2008-ci ildə Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən nüfuzlu «Doing Business» hesabatında Azərbaycan biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi sahəsində «islahatçı ölkə» elan edilib.

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatının «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkili nəticəsində qeydiyyatdan keçmiş hüquqi və fiziki şəxslərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artıb, 2009-cu il yanvarın 1-dən gömrükdə də bu sistemin tətbiqinə başlanılıb. Digər iqtisadi sahələrdə də analoji sistemin tətbiqi prioritet təşkil edir. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin «Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında», «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında», «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında», «Azərbaycan Respublikasında azad iqtisadi zonaların yaradılması haqqında», «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında», eləcə də digər fərman və sərəncamları, ayrı-ayrı dövlət proqramları da sahibkarlığın inkişafına təkan verərək qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırıb.

Azərbaycanda özəl bölmənin inkişafında, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun işinin səmərəli təşkili xüsusilə əhəmiyyətlidir. Sahibkarlığın, xüsusilə kiçik sahibkarlığın inkişafına və əhalinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasına maliyyə dəstəyinin verilməsi məqsədi ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılıb. Azərbaycan Res-

publikasının Prezidenti Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə xüsusi önəm verir və bu diqqətin nəticəsidir ki, son illərdə fondun işini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlara edilən dəyişikliklər nəticəsində onun təkmil fəaliyyət mexanizmi formalaşdırılmış və dövlət büdcəsindən güzəştli kreditlərin verilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi artırılmışdır.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həllinin tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə 2002-ci, 2004-cü, 2005-ci, 2006-cı və 2009-cu illərdə onun statusu və vəsaitlərinin istifadə edilməsi qaydaları təkmilləşdirilib, güzəştli kredit vəsaitlərinin daha məqsədəuyğun yerləşdirilməsinə və sahibkarlıq subyektlərinin bu kreditlərdən səmərəli istifadə etməsinə əlverişli şərait yaradılıb. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 7 oktyabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə»yə və «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları»na müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir: *Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrini qanunvericiliyə uyğun maliyyələşdirmək; maliyyə bazarlarından ehtiyatların cəlb olunması üçün tədbirlər görmək və uyğun kredit mənbələrini formalaşdırmaq; sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi üçün verilmiş vəsaitlərin səmərəli və təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarət etmək və bu məqsədlə*

monitorinqlərin keçirilməsi qaydalarını müəyyənləşdirmək; maliyyələşdiriləcək investisiya layihələrinin ekspertizasını həyata keçirmək, sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş dövlət proqramlarından irəli gələn investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə üstünlük vermək; güzəştli kreditlərin alınması üçün investisiya layihələrinin tərtib olunmasına dair minimal tələbləri və investisiya layihələrinin qiymətləndirilmə meyarlarını müəyyən etmək; sahibkarlıq subyektlərinə zəruri olan hüquqi, iqtisadi və digər məlumatların toplanmasına və yayılmasına, bazar konyunkturunun öyrənilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı proqramların və investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasına kömək etmək; sahibkarlıq subyektləri üçün kadrların hazırlanmasına və onların ixtisaslarının artırılmasına dəstək vermək; sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yardım etmək; ölkədə sahibkarlığın bazar infrastrukturalarının formalaşmasına və inkişafına kömək göstərmək; sahibkarlıq subyektləri üçün zəruri elmi-texniki biliklərin və yeniliklərin təbliğinə kömək etmək.

Hesablamalar göstərir ki, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 2004-2010-cu illərdə təxminən 700 milyon manat həcmində güzəştli kreditlər verilib. Bu kreditlərin verilməsi özəl sektorun inkişafına çox böyük təkan verib. Kreditlərin 80 faizi regionların payına düşüb. 2011-ci il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə özəl sektora 125 milyon manat güzəştli kredit verilməsi nəzərdə tutulub.

Sahibkarlığın inkişafına sistemli və ardıcıl dövlət dəstəyinin daha bir nümunəsi kimi yaradılmış «elektron ticarət» portalını göstərmək olar. Portal Azərbaycanın ilk elektron ticarət portalı olaraq «B2B» (business to business) modeli əsasında qurulub. Məqsəd yerli biznes nümayəndələri, onların istehsal etdikləri məhsullar və göstərdiyi xidmətlər barədə informasiyaları potensial alıcılara çatdırmaq yolu ilə biznes əlaqələrinin

qurulmasını dəstəkləməkdən, bazarlara sərbəst çıxışı təmin etməkdən ibarətdir.

Dünyanın aparıcı ölkələrində sahibkarlığın inkişafının müxtəlif təşkilati-iqtisadi modelləri tətbiq edilir. Belə modellərdən biri də xüsusi iqtisadi zonalar (XİZ). XİZ-in yaradılmasında məqsəd ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə daha əlverişli şəraitin yaradılması, yüksək texnoloji sahələrin inkişafının, rəqabətqabiliyyətli, səmərəli istehsal və xidmət sahələrinin təşkilinin dəstəklənməsidir. Azərbaycanda da sahibkarlığın inkişafının yeni təşkilati-iqtisadi modellərinin – xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye şəhərciyinin və biznes inkubatorlarının tətbiqi sahəsində müvafiq işlər aparılır. Yerli və xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının inkişafına cəlb edilməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, yeni rəqabətqabiliyyətli və səmərəli istehsal və xidmət sahələrinin təşkilinin dəstəklənməsi məqsədi ilə Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması sahəsində mühüm işlər görülüb. Ən yaxşı beynəlxalq təcrübə öyrənilib, təhlillər aparılıb və onun ölkəmizdə tətbiqi üçün ilk olaraq normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilib. «Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 14 aprel tarixli Qanunu qüvvəyə minib və bu qanunun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2009-cu il 3 iyun tarixli fərman imzalanıb. Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri də sahibkarlığın inkişafının yeni təşkilati-iqtisadi modelinin – sənaye şəhərciklərinin yaradılması sahəsində də ölkəmizdə əməli addımlar atılır.

Görülən bu işlərin nəticəsidir ki, 2010-cu ildə ölkəmizdə ÜDM-də özəl sektorun payı 81,2 faiz təşkil edib. 2010-cu ildə özəl sektorda iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhəlinin

sayı 2,8 milyon nəfərdən çox olub. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin sayı illər üzrə əhəmiyyətli dərəcədə artıb və artmaqdadır. Qeyd edilənlər aydın formada nümayiş etdirir ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sahibkarlığa dövlət köməyi, onun və məşğulluğun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, müasir sahibkarlığın formalaşması və inkişafı, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün dövlət tərəfindən əlverişli iqtisadi, sosial, təşkilati, hüquqi və siyasi mühitin yaradılması istiqamətində kifayət qədər rasional və pragmatik bir siyasət həyata keçirilib və keçirilməkdədir.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində dövlət öz imkanları hesabına müasir sahibkarlıq subyektlərinin formalaşmasına geniş imkan yaradıb, onların öz potensiallarından səmərəli istifadə etmələri üçün əlverişli mühit formalaşdırıb. Elmin son nailiyyətlərinə, texnika və texnologiyanın fasiləsiz yeniləşməsinə, innovasiya menecmentinin və marketinqinin tətbiqinə, sahibkarların innovasiya və risk qabiliyyətlərinin tam reallaşdırılmasına, mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsinə, əsl iqtisadi yarış imkanlarını verən mühitin formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılıb. İstehsal sferasında sahibkarlıq strukturlarının yaradılmasının məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsi və stimullaşdırılması vasitəsilə innovasiyaya əsaslanan yüksək keyfiyyətli ömtəələrin və xidmətlərin təklifinin sabit artımına yenə dövlət tərəfindən müvafiq şərait yaradılıb.

Vətəndaş mənafeyinə xidmət edən sosialyönümlü strategiya

«Biz ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafını güclü sosial siyasət aparmadan təmin edə bilməzdik. Bu məqsədlə Azərbaycanda çox güclü sosial siyasət aparılır. Bu siyasət özünü müxtəlif istiqamətlərdə büruzə verir. Təkcə maaş və pensiyaların artımı ilə biz öz fəaliyyətimizi məhdudlaşdırmırıq, eyni zamanda, sosial infrastrukturun yaradılması işinə böyük sərmayələr qoyulur».

İlham ƏLİYEV

İqtisadi inkişafında sosialyönümlülük prinsipini əsas götürən dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri bu istiqamətdə dəqiq düşünlümüş, qabaqcıl dünya təcrübəsinə cavab verən, eyni zamanda ölkə və cəmiyyət reallıqlarını nəzərə alan siyasətin həyata keçirilməsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində yüksək səmərəli sosial siyasətin aparılması sosial ədalət, əhəlinin bütün təbəqələri üçün bərabər sosial təminat sisteminin yaradılması kimi mühüm prinsipləri özündə ehtiva etməlidir.

Azad bazar münasibətləri əsasında formalaşan sosialyönümlü milli iqtisadiyyat

Əhəlinin həyati mənafeyinə təmin olunmasına yönəldilmiş konkret tədbirlər sistemi kimi də nəzərdə tutulan sosial siyasət həm də çoxcəhətli proses olaraq kifayət qədər mürəkkəb

struktura malik olması ilə xarakterizə edilir. Çünki burada həm konkret götürülmüş fərdə, həm də bütöv bir cəmiyyətə yanaşmada sosial təzadların yaranmasının qarşısının alınması, mövcud ola biləcək ziddiyyətlərin münafişəlsiz həlli və ədalətliyin daim gözlənilməsi vacib şərt kimi çıxış edir. Bu kontekstdə tam aydın görünür ki, fərd, toplum, ən nəhayət, cəmiyyətin maraqlarını təmin edən sosial siyasətin hazırlanması, həmçinin onun uğurlu icrası heç də asan proses olmayıb dəqiq elmi yanaşma, hərtərəfli düşünülmüş strategiya, məqsədyönlülük tələb edir.

1990-cı illərin əvvəllərində keçmiş SSRİ məkanında yaşanan məlum proseslər fonunda suverenliyinə qovuşan, yenidən müstəqillik havasını ciyərlərinə çəkməyə başlayan Azərbaycan tamamilə fərqli bir iqtisadi sistemə keçid dövründə sosial sahədə də böyük problemlərlə üzləşdi. Müstəqilliyin ilk illərində ölkəni bürüyən ictimai-siyasi xaos dövlətin ən vacib vəzifələri sırasında yer alan əhalinin sosial müdafiəsi məsələsini arxa plana keçirdi. Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkənin inkişaf tarixində tamamilə yeni səhifə açıldı. Bu fonda əhalinin sosial problemləri ön plana çəkildi, onların həlli məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər görüldü. Nəticədə əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili inkişaf etməyə, həyat səviyyəsi ildən-ilə yüksəlməyə başladı.

Bazar münasibətləri əsasında formalaşan sosialyönlü milli iqtisadiyyatın qurulmasını əsas strategiya kimi müəyyən edən ümummilli liderin həyata keçirdiyi sosial siyasətin iki əsas xarakterik cəhəti xüsusi olaraq diqqət cəlb edirdi. Bunlardan birincisi sosial siyasətin dayanıqlı xarakter daşması, ölkənin iqtisadi bazisinə əsaslanması, ikincisi isə onun mükəmməl və dünya təcrübəsində uğurla sınaqdan çıxmış normativ-hüquqi bazaya söykənməsi idi. Əslində, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrdə insanların maddi rifah halının

daim yüksəlməsi, onların etibarlı sosial təminatına xüsusi önəm verib. Müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövəmdə də Heydər Əliyevin bu xüsəsdə verdiyi fərmanlar ayrıca diqqət çəkir. Onlardan biri «Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 15 iyun tarixli Fərmanıdır. Həmin fərmanın əsas məqsədlərindən biri Azərbaycanda mövcud olan inflyasiyanın qarşısının alınmasına yönəlmişdi və bu, həmin dövr üçün olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünki ölkədə iqtisadiyyatın tənəzzülü ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq 90-cı illərin əvvəllərinə qədər davam etmişdi. 1992-ci ildən 1994-cü ilə qədər olan dövrdə milli gəlir 50 faiz azalmışdı və bunun əsas səbəbi də müstəqilliyin ilk illərində hakimiyyətdə olan qüvvələrin səriştəsizliyi, həyata keçirdikləri yanlış siyasət idi. Bu fonda inflyasiya həddi xeyli dərəcədə yüksəlmişdi və belə vəziyyət insanların maddi durumuna təsirsiz ötüşmürdü.

Hakimiyyətə gəldikdən sonra proseslərin inkişafında dönüş yaratmaq məqsədi ilə ulu öndərin «Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanı mühüm rol oynadı. Lakin fərmandan irəli gələn vəzifələrin daha effektiv yerinə yetirilməsinin təmininə nail olmaq və yol verilən bəzi qüsurların aradan qaldırılması üçün Heydər Əliyev «Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» növbəti sənəd imzaladı. Prezidentin yeni fərmanı bilavasitə əhalinin sosial müdafiəsinin daha etibarlı şəkildə qorunmasına xidmət edirdi. Məsələn, fərmana əsasən, 1994-cü il oktyabrın 15-dən əməyin ödənilməsinin minimum məbləği o dövrlük pul vahidi ilə ayda 4000 manat müəyyən edilirdi. Həmçinin pensiya, təqaüd və müavinətlərin məbləğləri əməyin ödənilməsinin minimum məbləğinə uyğunlaşdırılırdı. Eyni zamanda, 1994-

cü il oktyabrın 15-dən sosial və işləməyən pensiyaçılara, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin gündüz şöbələrində oxuyan tələbələrə və texniki peşə məktəblərinin şagirdlərinə ayda 3000 manat, adambaşına aylıq gəliri minimum əməkhaqqının iki misindən az olan ailələrdə 16 yaşınadək uşaqların hər birinə ayda 2000 manat məbləğində pul kompensasiyası təyin olunurdu.

Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində qanunvericilik bazasının güclənməsi istiqamətində ən mühüm addımlardan biri də Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanan, Avropa dəyərlərinə, demokratiya və insan azadlığına söykənən, 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunan müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasında bu məsələnin təsbit olunması idi. Ölkəmizin inkişafının prinsipcə yeni mərhələyə qədəm qoymasının göstəricisi olan Konstitusiya Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qaldığını ən yüksək səviyyədə bəyan edirdi. Konstitusiyanın 16-cı maddəsində deyilirdi ki, Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalır. Bununla faktiki olaraq müəyyən edilirdi ki, bütün inkişaf etmiş sivil dövlətlərdə olduğu kimi, iqtisadiyyat fərdin, şəxsin maddi, sosial, mənəvi tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirilməlidir.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin müddəalarına görə, hər bir şəxsin əmək qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır, heç kəs zorla işlədilə bilməz, hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əməkhaqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. 37-ci və 38-ci maddələrə əsasən, hər kəsin istirahət, sosial təminat hüququ təsbit olunur, əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla

müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir. Beləliklə, əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində qanunvericilik bazasının güclənməsi istiqamətində ən mühüm addımlardan biri də Konstitusiyanın müddəalarına əsasən, dövlət sosial-iqtisadi hüquqlar sahəsində həyata keçirilən siyasətlə vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasına, bazar iqtisadiyyatında insanın dövlət tərəfindən sosial müdafiə olunmasına və sosial ədalət prinsipinə xidmət etməyi öz üzərinə götürür.

Ümummilli liderin rəhbərliyi altında görülməyən digər tədbirlər nəticəsində artıq ölkədə iqtisadi sabitlik təmin olunmaqla bərabər, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün möhkəm zəmin yarandı. Sosial sahədə insanların durumunun yaxşılaşdırılması üçün görülməyən real işlər sayəsində maaşlar, pensiyalar, digər sosial müavinətlər tez-tez artırılır, sənət adamlarına, alimlərə, hətta tələbələrə xüsusi prezident təqaüdü təyin edilirdi. Bundan başqa, ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə müxtəlif qanunlar, məsələn, «Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında», «Çernobıl qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında», «Veteranlar haqqında» və digər bu qəbildən olan qanunlar qəbul edildi. Nəticədə şəhid ailələrinin, qaçqınların, məcburi köçkünlərin, müharibə və 20 Yanvar əlillərinin, veteranların sosial təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində çoxsaylı fərman və sərəncamlar imzalandı.

1997-ci ildə «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə» qanuna edilmiş dəyişikliklərdən sonra 1993-cü ilə qədər təqaüdə çıxmış 650 min vətəndaşın pensiya məbləği 2,2 dəfə artırıldı, əlillərin, tənha, ahıl vətəndaşların və sosial təqaüdcülərin pensiyalarının üzərinə əlavə müa-

vinətlər hesablandı. O dövrkü pul vahidi ifadəsində bu məqsədlə 240 milyard manat xərcləndi. Eyni zamanda, 1998-ci il avqust ayının 1-dən pensiyaların yeni hesablanma mexanizminin tətbiqi nəticəsində şəhid ailələrinin, müharibə əlillərinin, qaçqın və məcburi köçkünlərin pensiyalarının məbləğinin 2 dəfədən çox artırılmasına 170 milyard manat vəsait sərf olundu. «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə» qanun həm də pensiya sistemində həmin dövr üçün zəruri hesab edilən bir sıra islahatlara yol açdı, pensiyaların hesablanması sistemində müəyyən dəyişikliklər edildi. Minimum pensiya ilə daha yüksək pensiya alanlar arasında uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün 1 yanvar 2000-ci ildən 450 min nəfərin pensiyasının minimum məbləğinin 50000 manata çatdırılması məqsədi ilə dövlət büdcəsindən ayda 5 milyard manat vəsait ayrıldı, həmin ilin noyabr ayından sosial pensiyaçılara dövlət qayğısının nəticəsi olaraq onların pensiyalarının üzərinə 10000 manat məbləğində aylıq müavinət hesablandı.

Mükəmməl islahatlar konsepsiyası

Əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək, vətəndaşların pensiya təminatını yaxşılaşdırmaq, pensiya təminatı sisteminin idarə olunmasını, pensiyaların müəyyən olunması və əhaliyə verilməsi mexanizmini təkmilləşdirmək məqsədi ilə ümummilli lider 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamla «Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası»-nı təsdiq etdi. Pensiya İslahatı Konsepsiyası vətəndaşların pensiya ödənişlərinin etibarlı maliyyə təminatına nail olunması, pensiya təminatı sistemini bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmaqla əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasında onun rolunun artırılması, pensiya təminatı sisteminin idarə olunmasının tək-

milləşdirilməsi, sosial sığorta haqları ilə ödənişlər arasındakı əlaqənin uyğunlaşdırılması kimi mühüm problemlərin həllini nəzərdə tuturdu. «Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası» Avropaya integrasiya yolunu seçmiş ölkəmizin beynəlxalq standartlara uyğun yeni sığorta-pensiya sisteminə keçidi baxımından kifayət qədər vacib bir sənəd idi.

Məhz bu sənədin hazırlanması və icraya yönəldilməsindən sonra Azərbaycanda məcburi dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun əsası qoyuldu. Bundan başqa, pensiya təminatı funksiyalarının məcburi dövlət sosial sığorta sahəsində idarəetməni həyata keçirən orqan tərəfindən icra olunması təmin edildi. İslahat tədbirləri çərçivəsində 2004-cü ildən etibarən fərdi uçot sisteminin yaradılması üçün əvvəlcə pilot, sonra isə respublikanın bütün ərazilərində layihələrin icrasına başlandı. Fərdi uçotun və informasiya texnologiyalarının bütün ölkə ərazisində tam tətbiqi üçün hazırlıq işləri 2005-ci ildə başa çatdırıldı ki, nəticədə ölkədə yeni pensiya sisteminin işləməsi üçün zəruri infrastruktur hazırlandı.

Pensiya sistemində aparılan islahatlar çərçivəsində ulu öndərin imzaladığı ən mühüm sənədlərdən biri 4 avqust 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında dövlət pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanı oldu. Fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin yerli orqanlarının pensiyaların və pensiyalara əlavə olunan müavinətlərin təyin olunması, maliyyələşdirilməsi və ödənişinə nəzarət üzrə funksiyaları onların həyata keçirilməsini təmin edən müvafiq maddi-texniki baza və ştat vahidləri ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna verildi. Bu, pensiyaların təyini, verilməsi, həmçinin sığorta haqlarının yığılması, idarə olunması və sosial sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsinin konkret bir strukturda cəmləşməsinə özündə ehtiva etməklə kifayət qədər mühüm bir addım

idi. Sosial sığorta və pensiya təminatı sahəsində fərdi uçota əsaslanan yığım sisteminə keçidin sürətləndirilməsi və hər bir sığortaolunan üçün ödənilən sosial sığorta haqları ilə onun pensiya təminatı arasında birbaşa əlaqəni təmin edəcək pensiya sisteminin yaradılması məqsədi ilə 2006-cı ildən etibarən müvafiq qanunvericiliyin tətbiqinə başlandı. Bununla da pensiya təminatı sahəsində yeni sistemə keçid, islahatın mahiyyətini təşkil edən dövlət sosial müavinətləri və sığorta-pensiya sistemlərinin bir-birindən ayrılması təmin olundu.

Bununla yanaşı, Heydər Əliyevin 29 dekabr 2000-ci il tarixli «Əlil olmuş və digər kateqoriyadan olan bir qrup aztəminatlı vətəndaşa dövlət yardımının artırılması haqqında» sərəncamına əsasən, ölkəmizi erməni təcavüzündən müdafiə edərkən və 1990-cı il 20 Yanvar hadisələri zamanı əlil olmuş şəxslərə verilən aylıq müavinətlər artırıldı. Növbəti ildə isə bu kateqoriyadan olan insanlara hesablanan aylıq müavinətlər orta hesabla yenidən 50 faizə kimi çoxaldıldı. Qarşıdakı illərdə də bu sahədə tədbirlər davam etdirildi. Artıq dövlət büdcəsi xərclərinin sosial xarakterli olması ənənəvi hal aldı və təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1997-2005-ci illərdə büdcədən xərclənən vəsaitin orta hesabla 50 faizdən çoxu əməkhaqqı, pensiya və müavinətlərin verilməsinə yönəldildi.

Aparılan təhlil və analizlər kifayət qədər aydın bir formada göstərir ki, ulu öndərin rəhbərliyi altında həyata keçirilən sosial siyasət elmi-nəzəri əsasları özündə əks etdirərək ən qabaqcıl dünya təcrübəsinə söykənib. Həmçinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verərək sosial sferada reallaşdırılan inkişaf strategiyasının bu müstəvidə tərəqqisini şərtləndirib. Qeyd edilən kontekstdə Heydər Əliyevin imzaladığı «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 15 noyabr 2001-ci il tarixli Qanuna xüsusi toxunmaq lazım gəlir. Məhz bu qanunun qüvvəyə minməsindən sonra kommunal və nəqliyyatdan

istifadəyə görə güzəştlər müavinətlərlə əvəz olundu ki, bu da bazar iqtisadiyyatının ümdə tələblərindən biridir. Həmçinin yenə də sözügedən qanunla güzəşt və imtiyazlardan istifadə edən əhali kateqoriyasının dairəsinə yenidən baxıldı. Son nəticə kommunal və nəqliyyat sahəsində mövcud olan güzəştlərin monetarizasiyasının həyata keçirilməsi ilə yekunlaşdı. Bütün bunlar, öz növbəsində, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət vəsaitlərinin xərclənməsinin səmərəliyinin yüksəldilməsinə, enerjidaşıyıcılardan səmərəli və qənaətlə istifadənin təmin olunmasına, sosial müdafiənin ünvanlığının artırılmasına səbəb oldu.

Ulu öndərin sosial siyasət sahəsində diqqət yetirdiyi ən mühüm məqamlardan biri də yoxsulluğun azaldılması, insanların layiqli həyat tərzinin təmin olunması idi. Azərbaycanın ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini qazanmasından sonra ilk illərdə özünü göstərən problemlər ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin kəskin yüksəlməsinə səbəb olmuşdu. Lakin Heydər Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi yeni neft strategiyası Azərbaycanı sürətli inkişaf yoluna çıxarmaqla yanaşı, əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsində, pul və digər gəlirlərinin natural formada artmasına gətirib çıxardı. Belə vəziyyət yoxsulluqla mübarizənin keyfiyyət etibarı ilə yeni bir mərhələyə keçməsinə lazımı şərait yaradırdı. Yoxsulluqla mübarizənin səmərəli təşkili məqsədi ilə Heydər Əliyevin 2001-ci il 2 mart tarixli sərəncamına əsasən xüsusi dövlət komissiyası yaradıldı. Həmin komissiyaya yoxsulluğun azaldılması sahəsində müvafiq dövlət proqramının hazırlanması həvalə edildi. 2003-cü il fevral ayının 20-də ulu öndərin müvafiq fərmanı ilə «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı» adlanan sənəd təsdiq olundu. Dövlət proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində 2005-ci ildə yoxsulluğun səviyyəsi 2002-ci ildəki 46,7 faizdən 29,3 faizə endi. Sonrakı illərdə bu istiqamətdə

nailiyyətlər daha da artırıldı və 2007-ci ilin axırına yoxsulluq səviyyəsi 15,8 faiz təşkil etdi.

Sosial sferada ulu öndərin rəhbərliyi altında həyata keçirilən siyasətin tərkibində yer alan ən önəmli məqamlardan biri müasir dünya təcrübəsinə cavab verən sosial infrastrukturun yaradılması idi. Qeyd edilən istiqamətdə də mühüm nailiyyətlərə imza atıldı, bir çox köhnə sosial infrastruktur yeniləndi, həmçinin çoxlu sayda yeniləri yaradıldı. Bu isə ulu öndərin həyata keçirdiyi sosial siyasətin prioritet istiqamətlərinin düzgün müəyyən olunduğunu, elmi əsaslara söykəndiyini və mütərəqqi dünya təcrübəsinə cavab verdiyini qabarıq formada nümayiş etdirirdi. Bunun nəticəsi idi ki, Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlişindən sonra əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi prosesi başlandı. Sosial müavinətlər, xüsusən də vətəndaşların pensiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Eyni zamanda pensiya və müavinətlərin ödənilməsi və digər sosial ödənişlər üzrə xərclərin artımı davamlı xarakter aldı. Araşdırmalar göstərir ki, 1996-2003-cü illər ərzində aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 fərman və sərəncamı, Nazirlər Kabinetinin 2 qərarı olub. Bunların tətbiqi nəticəsində, eləcə də ölkədə əməkhaqlarının artımı hesabına pensiya və müavinətlərin orta aylıq məbləği 1995-2003-cü illər ərzində 8 dəfə artıb. Bu, bir daha ulu öndərin həyata keçirdiyi sosial siyasətin nə dərəcədə effektiv xarakter daşdığıнын yüksək göstəricisidir.

Sosial siyasətdə novatorçuluq xətti

2003-cü ildən etibarən isə ölkədə milli transformasiya və bu kontkestdə sosial tranzitologiyanın yeni mərhələsi başlandı. Ulu öndərin layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev tərəfindən digər sahələrdə olduğu kimi, sosial sferada da həyata

keçirilən siyasətdə varislik, eyni zamanda novatorluq özünü aydın nümayiş etdirdi və etdirməkdədir. Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında cənab İlham Əliyevin Prezident seçilməsindən sonra dövlət başçısının iqtisadi sferada həyata keçirdiyi siyasətin mühüm cəhətlərindən biri hər zaman sosialyönlülük faktorunun ön plana çəkilməsi oldu. Bu mənada Prezident İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyətə başladıqdan sonra imzaladığı ilk fərman və sərəncamlar sırasında ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlərin xüsusi yer tutması tamamilə təbii xarakter daşıyırdı. Digər tərəfdən, elmi-nəzəri, iqtisadi əsaslara söykənməsi, sosial prioritetlərin düzgün müəyyənləşdirilməsi cənab İlham Əliyevin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasətin səciyyəvi cəhətlərini təşkil edirdi və etməkdədir.

Göstərilənlər fonunda Prezident İlham Əliyevin imzaladığı ilk fərmanlar sırasında yer alan «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» və «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»nin təsdiq edilməsi haqqında sənədlər ölkə iqtisadiyyatının daha intensiv inkişaf etməsini ehtiva etməklə yanaşı, nəticə etibarı ilə əhalinin sosial müdafiəsinin getdikcə daha artıq dərəcədə güclənməsinə xidmət edirdi.

2004-cü ildə isə ümumilikdə ölkə vətəndaşlarına dövlət qayğısını artırmaq və onların sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən 10-dan çox fərman və sərəncam imzalandı. Bütün bunların nəticəsində maaşlar, pensiyalar və digər müavinətlərin həcmində əhəmiyyətli artım oldu. Sonrakı illərdə də dövlət başçısı tərəfindən əhalinin etibarlı sosial müdafiəsinə xidmət edən çoxsaylı fərman və sərəncamlar verildi, qəbul olunmuş bir çox dövlət proqramlarında bu məsələ hər zaman əsas planda yer aldı. Buna misal olaraq hal-hazırda uğurla icra olunan «Azərbaycan

Respublikasının məşğulluq strategiyası (2006-2015-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı» və digər vacib sənədləri göstərmək olar.

Prezident İlham Əliyevin sosial siyasətində nəticəyə deyil, problemləri yaradan səbəblərə qarşı mübarizəyə diqqət yetirilir və bu səbəbləri aradan qaldırmaq üçün tədbirlər həyata keçirilir, müvafiq dövlət proqramları qəbul olunur. Problemlərə bu cür kompleks yanaşma, onları doğuran səbəblərin aradan qaldırılması mümkün neqativ nəticələrin baş verməsinin də qarşısını alır.

İqtisadiyyatın sahəvi və coğrafi şaxələndirilməsi, bunların konkret dövlət proqramları ilə təminatı da Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin vacib məqamlarındandır. Dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin son illərdə sosial müdafiə, elm, təhsil, səhiyyə və sair sahələrdə qəbul edilmiş məqsədli dövlət proqramları da bunun real təsdiqidir. Yuxarıda adı çəkilən proqramlar, həmçinin «Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (de-institusionalizasiya) Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)», «Texniki-peşə təhsilinin inkişafı Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)», «2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı», «Xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə Tədbirlər Proqramı», «Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəlikləri üzrə Dövlət Proqramı», «Şəkərli diabet üzrə Dövlət Proqramı», «Onkoloji xəstələrin şiş əleyhinə əsas preparatlarla təminatı üzrə Tədbirlər Proqramı», «Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair Tədbirlər

Proqramı», «Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Dövlət Proqramı» və digər vacib sənədlər də bunun real əksidir.

Sosial sahədə diqqət çəkən mühüm addımlardan biri isə «Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı» oldu. Prezidentin 2006-cı il 17 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən proqramda Azərbaycanda ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsi sahəsində mövcud vəziyyətə diqqət yetirilir, onların sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi işlərindən söz açılırdı. Yeni dövlət proqramının əsas məqsədi ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə nail olmaqdan ibarət idi və bunun üçün o, aşağıdakı vəzifələri əhatə edirdi: *ahıl vətəndaşların sosial təminatı sahəsində hüquqlarının artırılması və onların həyata keçirilməsi; ahıl vətəndaşların cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi həyatında iştirakının təmin edilməsi; ahıl vətəndaşların sosial-mədəni tələblərinin ödənilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi; ahıl vətəndaşların sağlamlığının qorunması; qocalma probleminin həll olunması istiqamətində dövlət, vətəndaş cəmiyyəti və özəl sektorun sıx əməkdaşlığının təmin edilməsi; ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin təminatının elmi əsaslarının möhkəmləndirilməsi.*

Növbəti illərdə dövlət başçısı tərəfindən verilən müvafiq fərman və sərəncamlarla daim əməkhaqlarının, pensiyaların, sosial müavinətlərin miqdarı artırılıb, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsi daha da gücləndirilib. Bununla bağlı önəmli məqamlardan biri də 2005-ci il may ayının 12-də Bakıda yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramının icrasına dair keçirilən illik konfransda Prezident İlham Əliyevin səsləndirdiyi fikirlər oldu: «Azərbaycanda heç kim yoxsulluq şəraitində yaşamamalıdır. Yoxsul insan olmamalıdır». Bunun ardınca isə dövlət başçısı aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi məqsədi ilə 21

oktyabr 2005-ci il tarixdə «Ünvanlı dövlət sosial yardımını haqqında» qanunu imzaladı. Bu gün də belə yardımların verilməsi insanların aztəminatlı təbəqəsinin maddi rifah halının yüksəlməsində mühüm rol oynayır və ildən-ilə bu yardımın verilmə mexanizmi daha da təkmilləşdirilir. Ünvanlı sosial yardım təyin edilərkən yoxsulluğun mənfi nəticələrinin yüngülləşdirilməsi, bu yardımın real olaraq ehtiyaca uyğun müəyyən edilməsi və subyektin dəqiq seçilməsi vacib faktor kimi nəzərdə tutulur. Yardımların təyinatı işlərində daim ünvanlılıq, şəffaflıq, bərabərlik və ədalətlik prinsiplərinin təminatına ciddi nəzarət göstərilir. Eyni zamanda, ötən illər ərzində ünvanlı yardım sisteminin təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilib. Məsələn, yardımların təyinat müddəti 6 aydan 1 ilədək uzadılıb, eləcə də ünvanlı yardımın əhatə dairəsi genişləndirilib, yardım üçün təqdim olunan sənədlərin sayı azaldılıb.

Mütərəqqi dünya təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiqi genişlənir

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən modern sosial siyasətin mühüm parametrlərindən biri sosial müavinət sisteminin sığorta-pensiya sistemindən ayrılması istiqamətində həlledici addımların atılması oldu. Bununla əlaqədar olaraq «Əmək pensiyaları haqqında» və «Sosial müavinətlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edildi. 2006-cı il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən bu qanunlar ölkədə sosial sferanın tamamilə yeni əsaslarla qurulmasına gətirib çıxardı. Belə ki, ölkəmizdə yeni, beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş üçpilləli struktura (baza, sığorta və yığım hissələrindən ibarət) əsaslanan əmək pensiyaları sistemi formalaşdırıldı.

Bununla da sosialist və ya həmrəylik prinsiplərinə əsaslanan pensiya sistemini inkişaf etmiş Avropa ölkələrində geniş tətbiq olunan – vətəndaşların fərdi hesablarında yığılan pensiya

kapitalına əsaslanan pensiya sistemi əvəz etdi. Yeni sistemin fəaliyyəti dövründə əmək pensiyalarının istər minimal məbləği (baza hissəsi), istərsə də orta aylıq məbləği əhəmiyyətli şəkildə artıb. Digər tərəfdən, o da faktdır ki, bütövlükdə pensiyaların artım mexanizminin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsi mövcud maliyyə imkanlarının pensiyaçılar arasında daha ədalətli bölgüsünə şərait yaradıb. Eyni zamanda, məcburi dövlət sosial sığortasında fərdi uçot sistemi yaradılıb, vətəndaşların pensiya təminatının fərdi uçotun məlumatları əsasında aparılması həyata keçirilib və beləliklə də pensiya təminatında sığorta prinsiplərinə keçid təmin edilib. Həmçinin bu dövrdə məcburi dövlət sosial sığortası sahəsində idarəetmə, sığortaolunanların fərdi uçotunun təşkili və pensiya təminatı məsələləri vahid pensiya qurumunda cəmləşdirilib və bu sahələrin mütərəqqi texnologiyalar əsasında təkmilləşdirilməsi, yenidən qurulması əməli həyata keçirilib.

O da mühüm faktdır ki, 2006-cı il yanvarın 1-dən tətbiq edilən sığorta-pensiya sistemi əmək pensiyalarının baza hissəsinin istehlak qiymətləri indeksi nəzərə alınmaqla bütün pensiyaçılar üzrə bərabər məbləğdə artırılmasını, sığorta hissəsinin isə indeksləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu da bazar iqtisadiyyatı mühitində vətəndaşların pensiya təminatı hüququnun etibarlı müdafiəsini ifadə edir. Bununla da ölkəmizdə ilk dəfə olaraq istehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsinə, yəni inflyasiyaya uyğun indeksləşdirmə aparılmağa başlanıb.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə qısa müddətdə çox ciddi sosial-iqtisadi islahatların aparılmasının məntiqi nəticəsi kimi yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin 2006-cı il aprelin 1-dən 30 manat, oktyabrın 1-dən 35 manat, 2007-ci il yanvarın 1-dən 40 manat, fevralın 1-dən 50 manat, 2008-ci il yanvarın 1-dən 60 manat, sentyabrın

1-dən 75 manat, 2010-cu il sentyabrın 1-dən 85 manat məbləğində müəyyən edilməsi ilə bütün əmək pensiyaçılarının pensiyalarına eyni vaxtda artımlar tətbiq olundu.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf edən qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, sığorta-pensiya sisteminin öz-özünü tənzimləyən və müstəqil gələcək inkişafına nail olunması, bu kontekstdə əsas məqsəd və vəzifələrin, həyata keçiriləcək tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Prezident İlham Əliyevin 30 dekabr 2008-ci il tarixli sərəncamla təsdiq etdiyi «2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı» qeyd olunan vəzifələrin kompleks həllinə yönələrək ölkəmizdə sığorta-pensiya sistemində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsini müəyyənləşdirir. Proqramla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsində sığorta-pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlığına nail olunması, sosial sığorta prinsiplərinin daha da gücləndirilməsi, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılır. Sözügedən sənəd həm də Prezidentin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nda müəyyən olunmuş strateji məqsəd, hədəf və göstəricilər nəzərə alınmaqla ölkəmizdə sığorta-pensiya sistemində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsini müəyyənləşdirir.

Pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsini və tədricən yığım komponentinin tətbiqinə keçidi nəzərdə tutmaqla pensiya islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi, aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş yeni sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da tək-

milləşdirilməsi dövlət proqramının əsas məqsədini təşkil edir. Onun əsas vəzifələri aşağıdakılardır: sığorta-pensiya sisteminin fəaliyyətində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi və qeyri-sığorta xarakterli ödəmələrin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi; vətəndaşların 2006-cı il yanvarın 1-dən əvvəlki dövrdə qazanılmış pensiya hüquqlarının yeni əmək pensiyaları sisteminə daha sıx integrasiyasının təmin edilməsi; məcburi dövlət sosial sığortasının təkmilləşdirilməsi və konüllü pensiya sığortasının inkişaf etdirilməsi; əmək pensiyalarının yığım komponentinin fəallaşdırılması və qeyri-dövlət pensiya institutlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi; bütövlükdə sığorta-pensiya sisteminin cari ödəmə qabiliyyətinin, habelə orta və uzunmüddətli maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi; sığorta-pensiya sisteminin fəaliyyətində müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqinə nail olunması, idarəetmənin tam avtomatlaşdırılması və fərdi uçot sisteminin əhatəli inkişafının təmin olunması.

Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaolunanların fərdi uçotu həyata keçirilir və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının fərdi sığorta hesablarında toplanılır. Beləliklə də vətəndaşların pensiya təminatı fərdi uçotun məlumatları əsasında onların ödədikləri sığorta haqlarının məbləğinə uyğun olmaqla müəyyən edilir. Bununla da artıq 2010-cu il yanvarın 1-i sosial müdafiə sistemində yeni mərhələ başlanıb.

İndi ölkəmizdə qeyd olunan sahədə qurulmuş modeli sosial sığorta, fərdi uçot və pensiya təminatı sahəsindəki funksiyaların bir-birini tamamladığı vahid mexanizm kimi də xarakterizə etmək olar. Sosial sığorta, fərdi uçot və pensiya təminatı sahəsində idarəetməni həyata keçirən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fəaliyyəti beynəlxalq standartlar əsasında tamamilə yenidən qurulub. Əldə edilmiş uğurlar nəticəsində Azərbaycanın pensiya və sosial təminat layihəsinin icrasına

nəzarət etmək məqsədi ilə 2009-cu ilin noyabrında ölkəmizdə olmuş Dünya Bankı missiyasının rəsmi məlumatında ölkəmizin sığorta-pensiya sisteminin beynəlxalq model olaraq çıxış etdiyi göstərilir. 2009-cu ilin mart ayında Afina şəhərində BMT-nin İnkişaf Proqramının Şərqi Avropa və Orta Asiya ölkələrində demokratik idarəetmənin formalaşdırılmasına həsr edilmiş toplantısında Azərbaycanın sığorta-pensiya sistemindəki təcrübəsinin xüsusi təqdimatı olub və Dünya Bankının layihələrinin tətbiq olunduğu keçid dövrü ölkələrinin müvafiq nümayəndə heyətlərinin Azərbaycan təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədi ilə respublikamıza səfərləri həyata keçirilib. «Sosial müavinətlər haqqında» qanun isə əvvəllər systemsiz halda olan müavinətlərin dairəsini, təyin olunması şərtlərini vahid bir sənəddə tənzimləyir.

Bunlar aydın göstərir ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial siyasətin əsas istiqamətləri vətəndaşların ölkə Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, aztəminatlı vətəndaşların, o cümlədən əlillərin sosial müdafiəsinin təşkil edilməsinə, sosial yardım sistemində ünvanlılıq prinsiplərinin gücləndirilməsinə və cəmiyyətdə mövcud olan sosial münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəldilib. Bu məqsədə xidmət edən islahatlar prosesi dərinləşdikcə dövlət vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı üzərinə yeni-yeni öhdəliklər götürür. Təsadüfi deyildir ki, 2009-cu il martın 19-da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına ümumxalq referendumu yolu ilə edilmiş dəyişiklik nəticəsində Əsas Qanunun 15-ci maddəsinin 2-ci bəndi aşağıdakı formada ifadə olunub: «*Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosialyönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir*».

Yoxsulluq problemi uğurla həll olunur

Sosial sferada Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin əsas hədəflərindən biri də yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaqdır. Bu kontekstdə «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nın başa çatması ilə bağlı olaraq 2005-ci ilin iyununda Prezident İlham Əliyev tərəfindən yeni sərəncam imzalandı. «2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nın hazırlanması haqqında bu sərəncamda qeyd olunur ki, görülən işlərə baxmayaraq, hələlik ölkədə işsizlik problemini tam həll etmək mümkün olmayıb və dünyanın çox ölkəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da əhalinin bir hissəsi yoxsul vəziyyətdə yaşayır: «Məhz yoxsulluq probleminin dünyada geniş yayıldığını nəzərə alaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası qəbul etdiyi «Minilliyin İnkişaf Məqsədləri»ndə 2015-ci ilədək yoxsulluğun səviyyəsinin yarıyadək azaldılmasını əsas məqsəd kimi müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikası da bu təşəbbüsə qoşularaq qarşıdakı illərdə əhalinin əsas ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur».

Ölkənin iqtisadi və sosial həyatında müşahidə olunan müsbət meyilləri daha da möhkəmləndirmək, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə «2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nın hazırlanması üçün sərəncama əsasən müvafiq dövlət komissiyası yaradılıb.

Bunun ardınca 2008-ci il sentyabrın 15-də Prezident tərəfindən «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»

təsdiq edildi. Proqramın aşağıdakı əsas doqquz strateji məqsədi müəyyənləşdirilib: makroiqtisadi sabitliyi saxlamaqla və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi; əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yoxsul əhalinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına nail olunması; səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması; qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi; təhsil və səhiyyə sahəsində əsas xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onları əldə etmək üçün bərabər imkanların yaradılması; sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, kommunal xidmətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi; ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin davamlı idarə olunmasının təmin edilməsi; gender bərabərliyinin dəstəklənməsi; institusional islahatların davam etdirilməsi və dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi.

Görülən tədbirlər nəticəsində 2003-2009-cu illərdə ölkəmizdə 840 mindən çox iş yeri açıldı, yoxsulluq səviyyəsi 11 faizə düşdü. 2010-cu ilin yekunlarına əsasən, yoxsulluq səviyyəsi bir qədər azalaraq 9 faizə endi ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrlə eyni göstəriciyə malikdir. 2015-ci ilə kimi isə ölkədə yoxsulluq probleminin tamamilə həlli gözlənilir.

Ölkəmizin ərəzi bütövlüyü uğrunda canlarından keçmiş şəhidlərimizin ailə üzvləri və Qarabağ müharibəsi əlillərinin mənzil-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasına ölkə rəhbəri tərəfindən davamlı olaraq diqqət və qayğı göstərilir. Bu qayğının təzahürü kimi həmin insanlar üçün yeni mənzil tikintisi ilbəlil sürətlənir. Prezident İlham Əliyev tərəfindən qarşıya qoyulan tapşırığın icrası olaraq mənzillərin inşasında müsbət dinamika saxlanılmaqla, nəzərdə tutulan layihələr yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 2008-cı ildə əvvəlki illə müqayisədə 2,3 dəfə çox, yəni 396 mənzil əlil və şəhid ailələrinə təqdim olunmuşdusa, 2009-cu ildə həmin təbəqələrdən olanlar üçün bundan təxminən iki dəfə artıq, yəni 707 mənzilin inşası başa çatdırılıb. Mənzillərin inşasında müsbət dinamikanın qorunub saxlanması və nəticədə növbədə olan əlil və şəhid ailələrinin yeni müasir mənzillərlə təminatının tam başa çatdırılması, aparılan işlərin gücləndirilməsi ilə əlaqədar Prezident İlham Əliyevin şəxsi tapşırığına uyğun olaraq, 2010-cu ildə də bu sahədə fəaliyyət uğurla davam etdirilmiş, yüzlərlə mənzil əlil və şəhid ailələrinə verilmişdir. 2010-cu ildə tikinti planı üzrə 715 mənzil inşa olunub ki, nəticədə həmin ilin sonunadək dövlət hesabına mənzillə təmin olunmuş əlil və şəhid ailələrinin sayı 3600-ü ötüb. Eyni zamanda, əlillərin minik avtomobilləri ilə təminatı davam etdirilib, 1998-2010-cu illərdə 3000-ə qədər «Oka» markalı minik avtomobili müvafiq kateqoriyalardan olan əlillərə təqdim edilib. 2009-cu ildən isə bu sahədə irəliləyişə nail olunub, keyfiyyəti və rahatlığı ilə daha üstün olan «Slavuta» markalı avtomobillər əlillərə təqdim olunmaq üçün respublikaya gətirilib və proses davam etdirilir.

Mənzillərin və avtomobillərin təqdimat mərasimlərində Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə şəxsən iştirak etməsi bu qəbildən olan insanlara yüksək səviyyədə qayğı və diqqətin real nümunəsidir. Əlillərin müxtəlif reabilitasiya avadanlıqları ilə təminatı işləri də ilbəil yüksək səviyyədə davam etdirilir və əlillərin hər hansı reabilitasiya avadanlıqlarına olan ehtiyacı vaxtlı-vaxtında aradan qaldırılır. Son illər müxtəlif bölgələrdə yeni tibb müəssisələrinin istifadəyə verilməsi, səhiyyə xidmətlərinin təkmilləşməsi, həmçinin tibbi-sosial ekspertiza xidmətinə nəzarətin güclənməsi əlillərin reabilitasiya göstəricilərinin artmasına səbəb olub. Sosial infrastrukturun yenilənməsi sahəsində də böyük işlər görülüb. Təkcə 2010-cu il

ərzində 40-dan çox tibb müəssisəsi, 70-dən çox məktəb tikilib, təmir edilib, 5 olimpiya mərkəzi inşa olunub. 2003-2010-cu illərdə ölkəmizdə 2 mindən artıq məktəb, 400-ə yaxın tibb müəssisəsi, 29 Olimpiya İdman Mərkəzi tikilib və bu proses davam etdirilir.

Əhalinin sosial müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlərin icrasında isə əsas vasitəçi orqan kimi çıxış edən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, sosial müdafiə sistemində geniş imkanlara malik elektron texnologiyadan istifadə olunması da dövlət başçısının xüsusi diqqət mərkəzində olub. 2010-cu il iyunun 10-da Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin inzibati binasının yenidənqurmada sonra açılışı olub və Prezident İlham Əliyev açılışda iştirak edib. Hazırda sözügedən nazirlik tərəfindən aşağıdakı mühüm vəzifələr həyata keçirilir: əmək, sosial müdafiə, pensiya təminatı, demoqrafiya və miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini hazırlamaq və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirmək; əmək qabiliyyətli əhalinin işgüzarlıq və təşəbbüskarlığının artırılması üçün zəruri şərait yaratmaq, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatlarda çalışan işçilərin əmək və sosial hüquqlarının qorunmasını təmin etmək; işsizliyin səviyyəsinin azaldılmasına, əmək bazarında zəif rəqabətli əhali qruplarının, xüsusilə gənclərin, çoxuşaqlı qadınların, qaçqın və məcburi köçkünlərin, əlillərin, şəhid ailəsi üzvlərinin, şərbəstləşdirilmiş işçilərin məşğulluğuna yönəldilmiş siyasəti həyata keçirmək; müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri ilə birgə yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilmiş tədbirlər hazırlamaq, əmək ehtiyatlarını bazar şəraitinə uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə peşə hazırlığı mexanizmini təkmilləşdirmək; əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə təkliflər hazırlayıb müvafiq orqanlara təqdim

etmək; əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət yardımının tənzimlənməsi üzrə təkliflər hazırlamaq, tənha ahıl vətəndaşlara və əlillərə sosial-məişət xidməti təşkil etmək; demoqrafiya, əmək və sosial müdafiə məsələləri üzrə elmi-tədqiqat və beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində işləri əlaqələndirmək; tibbi-sosial ekspertizanı, əlillərin reabilitasiyasını təşkil etmək, əlillərin protez-ortopedik vasitələrlə təmin olunmasına kömək göstərmək; mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlarda əməyin mühafizəsi, əmək şəraiti, əməyin ödənilməsi, əmək münasibətləri, əməyin gigiyenası, əhalinin məşğulluğu, miqrasiya sahəsində qanunvericilik aktlarının icrasının təmin olunmasına dövlət nəzarətini həyata keçirmək.

Bununla yanaşı, dövlət başçısı tərəfindən müxtəlif vaxtlarda verilən sərəncamlar da sosial təminat sahəsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Buna misal olaraq «Əhalinin təbii qazdan istifadəsi üzrə yaranmış borclarının silinməsi tədbirləri barədə» Prezident İlham Əliyevin 29 dekabr 2009-cu il tarixli Fərmanını göstərmək olar. Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və istehlak edilmiş təbii qazın dəyərinin ödənilməsində yaranmış vəziyyətin tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət başçısının qərarına əsasən, əhalinin 1 oktyabr 2009-cu il tarixinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin «Azəriqaz» İstehsalat Birliyinə yaranmış 327 milyon manat məbləğində borcları silinib. Əhalinin borclarının silinməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə silinmiş borcların məbləği həcmində Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il dövlət büdcəsindən təzminat verilib.

Təhlillər göstərir ki, ildən-ilə ölkəmizdə sosial təminatın güclənməsi məqsədi ilə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin miqdarı artan xətt üzrə inkişaf edir. Bu, bir daha təsdiq edir ki, həyata keçirilən iqtisadi siyasətin mahiyyətində duran əsas məqam məhz xalqın sosial rifahının daha da yaxşılaşdırılması

fonunda Azərbaycanın daha qüdrətli bir ölkəyə çevrilməsini təmin etməkdir və bu, Prezident İlham Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas məqsədidir.

Qaçqın və məcburi köçkünlərə hər zaman yüksək dövlət qayğısı göstərilir

Ölkəmizdə yaşanan sürətli sosial-iqtisadi inkişaf onun hər bir vətəndaşının həyatında özünü göstərərək insanların maddi rifah halının günü-gündən yaxşılaşmasına təkan verir. Əldə edilən bu uğurlar Ermənistanın həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti üzündən doğma yurd-yuvalarını tərk edərək qaçqın və məcburi köçkün həyatı yaşamağa məcbur olan insanların yaşayış durumuna və sosial vəziyyətinə də təsirsiz ötüşmür. MDB, eləcə də Avropa məkanında qaçqın və məcburi köçkünlərin sayına görə ilk yerlərdə duran dövlətlərdən biri olmasına baxmayaraq, Azərbaycan bu kateqoriyadan olan insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından ən fəal siyasət yürüdən və yüksək nəticələr əldə edən ölkələrdən hesab olunur. Bu gün də qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir və göstərilən istiqamətdə uğurlu nəticələrin əldə olunduğu beynəlxalq miqyasda da açıq etiraf edilir.

Bununla belə, Azərbaycanın üzləşdiyi təcavüz faktının ölkəmizə vurduğu və hazırda vurmaqda olduğu zərərin miqyası da olduqca böyükdür. Hesablamalar göstərir ki, Ermənistanın hərbi təcavüzü Azərbaycanın 17 min kvadratkilometr ən məhsuldar torpaqlarının işğalına səbəb olmaqla yanaşı, 900 yaşayış məntəqəsinin, 130 939 evin, 2 389 sənaye və kənd təsərrüfatı obyektinin, 1 025 təhsil, 798 səhiyyə ocağının, 1 510 mədəniyyət müəssisəsinin, 5 198 kilometr avtomobil yollarının, 348 körpünün, 7 568 kilometr su və 76 940 kilometr elektrik

xətlərinin dağıdılmasına səbəb oldu. Ermənilər ələ keçirdikləri ərazilərdə 12 muzeyi və 6 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət edərək yandırılar. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunub, 44 məbəd və 18 məscid təhqir edilib. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4 milyon 600 000 kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilib.

Düzdür, Dağlıq Qarabağ bölgəsində və ətraf rayonlarda Azərbaycanın milli mədəniyyət ocaqlarına erməni təcavüzkarlarının vurduqları ziyanı dəqiq hesablamaq mümkün deyildir, çünki talan və məhv edilmiş sərvətlər nəinki Azərbaycanın, həm də bütün dünya sivilizasiyasının misilsiz mədəniyyət nümunələridir. Əhaliyə vurulmuş mənəvi-psixoloji zərbə ilə bərabər, Azərbaycan iqtisadiyyatına da on milyardlarla ABŞ dolları həcmində ziyan dəyib. İşğalın davam etməsi isə bu gün də Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması prosesinin davamı ilə yanaşı, hər keçən gün onun iqtisadi sahədə zərərlərini artırır.

O da tarixi həqiqətdir ki, işğal faktı nəticəsində qaçqın və məcburi köçkünə çevrilən insanların üzləşdiyi sosial və digər problemlərin həlli istiqamətində atılan ilk addımlar bilavasitə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz ulu öndərin xalqın istək və tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra doğma yurdlarından didərgin salınmış bir milyon nəfərədək soydaşımız dövlət qayğısı ilə əhatə olundu, onların üzləşdiyi sosial problemlər tədricən öz həllini tapmağa başladı. Bu insanların səsi dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Ulu öndər müxtəlif ölkələrin dövlət başçıları, rəsmi şəxsləri ilə keçirilən çoxsaylı görüşlərində, beynəlxalq və yerli qurumlarda etdiyi çıxışlarında mütləq qaçqın və məcburi köçkünlər məsələsinə toxunur, bunu «ölkədə bir nömrəli problem» adlandırırdı.

Heydər Əliyev hər zaman Azərbaycanın üzləşdiyi bu humanitar fəlakət probleminin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması istiqamətində uğurlu nailiyyətlərə imza atdı. Bununla bağlı olaraq görülən işlər sayəsində 1993-2004-cü illərdə ayrı-ayrı dövlətlər, maliyyə qurumları, beynəlxalq humanitar və inkişaf təşkilatları tərəfindən qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhaliyə müxtəlif layihələr üzrə 640 milyon ABŞ dollarından çox həcmdə humanitar yardım göstərildi. 1999-cu ildə ümummilli liderin BMT-nin Ümumdünya Ərzaq Proqramı təşkilatının baş qərargahına müraciətinə əsasən, həmin təşkilatın Azərbaycanda fəaliyyət müddəti müstəsna hal kimi 2005-ci ilin sonuna qədər uzadıldı. Ulu öndərin xarici səfərlərində də bu məsələ daim ön planda yer alırdı və qaçqınların, məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli istiqamətində konkret nəticələrə nail olunurdu. Məsələn, Heydər Əliyevin 1997-ci ildə İtaliyaya səfəri zamanı əldə olunmuş razılığa əsasən, İtaliyanın ENI şirkəti tərəfindən «Azərbaycanda yurdlarından didərgin düşmüş şəxslər və məcburi köçkünlər» layihəsi çərçivəsində 2,2 milyon ABŞ dolları həcmində ayrılmış qrant vəsaiti hesabına 1999-cu ilin noyabr ayında Azərbaycan hökuməti, «ACIP Azərbaycan» Ortaq Şirkəti, İtaliyanın ENI şirkəti və BMT QAK arasında imzalanmış üçtərəfli müqaviləyə əsasən məcburi köçkünlər üçün Xanlar rayonunda 234 ailə üçün 253 ev və sosial obyektlər, Beyləqan rayonunda 110 ailə üçün 124 ev və sosial obyektlər inşa edildi, Ağcabədi rayonu ərazisində Laçın qış yataqlarında (Taxta körpü) 35 obada 5 600 nəfər üçün su xətləri çəkildi. Lakin qaçqın və məcburi köçkünlərin üzləşdikləri problemlərin həllində əsas missiya məhz Azərbaycan dövlətinin öz üzərinə düşürdü. Digər tərəfdən o da qeyd edilməlidir ki, bu problemlərin yarandığı ilk illərdən fərqli olaraq, ölkəmizə yardım göstərən humanitar təşkilatlar sonradan sözügedən sahədə fəaliyyətlərini azaltmağa başladılar. Əgər 1994-1995-ci illərdə

beynəlxalq, yerli humanitar və onların təsis etdiyi inkişaf təşkilatları tərəfindən həyata keçirilmiş layihələrə ildə 70-75 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait sərf olunurdusa, 2004-cü ildə bu vəsaitin miqdarı təxminən 34 milyon dollar təşkil edirdi. 2001-ci ildə bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhaliyə ərzaq yardımı göstərilməsi proqramı ümumiyyətlə dayandırıldı. Lakin Dövlət Neft Fondundan ayrılmış vəsaitlər də nəzərə alınmaqla, hökumət bu sahə üzrə çəkilən xərclərin nəinki azalmasına imkan verdi, əksinə, onların miqdarını daha da artırdı.

1998-ci ildə Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən, «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edildi. Növbəti ildə ölkə Prezidentinin fərmanı ilə dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu təşkil olundu. Bu tədbirlər qaçqın və məcburi köçkünlərin həm məşğulluq problemlərinin həllində, həm də həyat şəraitinin yüksəlməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Ümummilli liderin qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə verdiyi diqqətin nə dərəcədə böyük olduğunu sadə rəqəmlərlə də ifadə etmək olar. Belə ki, 1993-2003-cü illər arasında qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə yönəldilən vəsaitin həcmi 90 dəfə, yemək xərcləri üçün müavinət 60 dəfə, kommunal xidmət xərcləri 120 dəfə artırıldı. Ulu öndər qaçqın və məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı ərazilərə daim baş çəkir, söhbətlər aparır, problemlərini yerindicə dinləyir, onların həlli istiqamətində müvafiq göstərişlər verirdi. Bu insanların yaşayış şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması, ağır vəziyyətdə yaşadıkları çadır düşərgələrinin ləğvi üçün də konkret addımlar atılırdı. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan torpaqlarının erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində Ağdam və Füzuli rayonlarından didərgin

düşmüş və çadır düşərgələrində müvəqqəti yerləşdirilmiş məcburi köçkünlərin bir qisminin həmin rayonların ərazisində məskunlaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 2001-ci il 7 sentyabr tarixli və «Biləsuvar rayonu ərazisində yerləşən beş çadır düşərgəsində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 2002-ci il 13 may tarixli 700 nömrəli fərmanlarına uyğun olaraq Biləsuvar, Füzuli və Ağdam rayonlarının ərazisində 5 081 ailədən ibarət 22 800 məcburi köçkün üçün bütün zəruri sosial-texniki infrastrukturunu ilə birlikdə 20 qəsəbə salındı və Biləsuvar rayonu ərazisindəki 5 çadır düşərgəsi 2003-cü ilin iyun ayında ləğv edildi.

Məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllində Azərbaycan nümunəsi

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətinin davamı olaraq Prezident İlham Əliyev qaçqın və məcburi köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qayıtmasını, Azərbaycan ərazilərinin işğalına son qoyulmasını prioritet məsələ kimi qarşıya qoyub. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev bildirmişdir: *«Bizim qarşımızda duran ən vacib, ən önəmli məsələ Azərbaycan torpaqlarının işğalçı qüvvələrdən təmizlənməsi, soydaşlarımızın, qaçqın-köçkün bacı-qardaşlarımızın öz doğma torpaqlarına qayıtmasıdır. Bizim qarşımızda duran bundan başqa, bundan daha önəmli vəzifə yoxdur. Çünki bütün başqa məsələlər öz həllini tapır və tapacaqdır».*

Ümumiyyətlə, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin də daim diqqət mərkəzindədir. Hələ 2003-cü il oktyabrın 1-də prezident seçkiləri ərəfəsində ilk görüşünü Biləsuvar rayonu ərazisində məcburi köçkünlər üçün salınmış yeni qəsəbələrdə keçirən cənab İlham Əliyev *«Ölkədə bir*

dənə də çadır düşərgəsi qalmayacaq», – deyə bəyan etmişdi. Ölkə başçısının bu vədi vaxtından bir il əvvəl – 2007-ci ildə yerinə yetirildi və çox acınacaqlı şəraitdə yaşayan məcburi köçkünlərin çadır həyatına son qoyuldu, onlar müasir standartlara uyğun, tam infrastruktura malik yeni qəsəbələrə köçürüldülər. Belə qəsəbələrin açılışında Prezident İlham Əliyevin iştirakı isə qaçqın və məcburi köçkünlərə nə dərəcədə yüksək səviyyədə qayğı göstərildiyinin daha bir real sübutudur. Yaradılan şəraitlə dövlət başçısının bilavasitə yerində tanışlığı, məcburi köçkünlərin evində qonaq olması, onlarla birbaşa təması həm də Azərbaycan Prezidentinin bu insanlara xüsusi diqqətinin real göstəricisidir.

2004-cü il iyunun 8-də Mingəçevir şəhərində 412 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış qəsəbənin açılış mərasimində iştirak edən Prezident İlham Əliyevin həmin ilin 1 iyul tarixli 298 sayılı sərəncamı ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edildi. Məhz bu proqram və orada nəzərdə tutulmuş geniş tədbirlər ölkəmizdəki qaçqın və məcburi köçkünlərə dövlət qayğısının daha bir təzahürü idi. Ümumilikdə dövlət proqramında 22 921 ailə – 110 min məcburi köçkünün həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, o cümlədən 21 354 ailənin yeni qəsəbələrə köçürülməsi, 1567 ailənin isə müvəqqəti məskunlaşdıqları ictimai binaların təmiri, 30 min iş yerinin (onlardan 25 mini inşaat işlərində, 5 mini isə yeni təşkil olunacaq kiçik sexlərdə) yaradılması nəzərdə tutulurdu. Həmçinin sözügedən proqram nəticəsində 2004-cü ildən başlayaraq qaçqın və məcburi köçkünlər üçün respublikamızın müxtəlif bölgələrində yeni yaşayış qəsəbələrinin inşası prosesinə start verildi.

2007-ci ildə həmin sərəncama əlavələr edildi və buna müvafiq olaraq qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial

durumunun, yaşayış şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə xeyli sayda tədbirlər həyata keçirildi.

Ümumiyyətlə, görülmə tədbirlər nəticəsində 2000-2010-cu illər ərzində ölkənin ayrı-ayrı şəhər və rayonlarında qaçqın və məcburi köçkün ailələri üçün 67 yeni qəsəbə salındı. Qəsəbələrdə 20 min mənzil, 100 minlərlə kilometr su, elektrik, qaz xətti, yollar çəkildi. 100 min nəfərdən çox soydaşımız yeni evlərə köçürüldü, 130 təhsil, 50-yə yaxın səhiyyə, onlarla rabitə və mədəniyyət ocağı tikilib istifadəyə verildi, müvafiq infrastruktur yaradıldı. Hazırda məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər ardıcıl olaraq davam etdirilir.

Eyni zamanda, yaşayış üçün yararlı olmayan ictimai binalarda, yataqxanalarda və digər müvəqqəti məskunlaşma yerlərində ağır şəraitdə yaşayan və ciddi sosial çətinliklərlə üzləşən məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli istiqamətində işlər davam etdirilir. Bu mənada 2010-cu il fevralın 21-də Prezident İlham Əliyevin «Məcburi köçkün ailələrinin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair əlavə tədbirlər haqqında» sərəncamı təkcə məcburi köçkünlər yox, bütün ölkə ictimaiyyəti tərəfindən böyük məmnunluqla qarşılandı.

Məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində aparılan genişmiqyaslı işlərin davam etdirilməsini nəzərdə tutan sərəncama əsasən, «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı»na yeni əlavələr təsdiq olunur. Həmin əlavələrin icrası 2011-2015-ci illərdə məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitini, sosial vəziyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıracaq.

«Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı»na edilən yeni əlavələr ilk növbədə yataqxanalarda

yaşayan 800 nəfərdən ibarət 210 məcburi köçkün ailəsini yeni və rahat mənzillərə qovuşduracaq. Bu məqsədlə 2011-2012-ci illərdə Abşeron rayonunun Masazır qəsəbəsində ayrılmış torpaq sahəsində Bakı Dövlət Universitetinin 7 yataqxanasından 2 yataqxanada müvəqqəti məskunlaşmış 800 nəfərdən ibarət 210 məcburi köçkün ailəsi üçün çoxmərtəbəli yaşayış binalarının tikilməsi və həmin ailələrin bu binalara köçürülməsi təmin olunacaq. Bundan başqa, Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olan ilk peşə ixtisas təhsili müəssisələrinin inzibati binalarında və yataqxanalarda müvəqqəti məskunlaşmış 3901 nəfərdən ibarət 867 məcburi köçkün ailəsi üçün Bakı şəhəri və ya Abşeron rayonu ərazisində 2012-2015-ci illərdə çoxmərtəbəli yaşayış binalarının tikilməsi həyata keçiriləcək. Ümumiyyətlə, respublika ərazisində yataqxanalarda müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkün ailələri üçün Bakı şəhəri, Abşeron rayonu və respublikanın digər ərazilərində çoxmərtəbəli yaşayış binalarının və fərdi evlərin tikilməsi prosesi 2012-2015-ci illərdə diqqət yetirilən əsas məsələlərdən biri olacaq. Beləliklə, sözügedən yataqxana və inzibati binalardan təyinatı üzrə istifadə etmək mümkün olacaq. Cari və gələn ili əhatə edən müddətdə Naftalan şəhərindəki 4 sanatoriyada («Goran», «Şirvan», «Azərbaycan», «Mil») müvəqqəti məskunlaşmış 2620 nəfərdən ibarət 524 məcburi köçkün ailəsi üçün Goranboy rayonu ərazisində ayrılmış torpaq sahəsində çoxmərtəbəli yaşayış binalarının tikilməsi və həmin ailələrin bu binalara köçürülməsi həyata keçiriləcək.

Məlumdur ki, 1990-cı illərin əvvəllərində doğma yurd-yuvalarını tərk etmək məcburiyyətində qalmış insanlar ilk illərdə müxtəlif sosial obyektlərlə yanaşı, hətta inşası başa çatdırılmayan binalarda da məskunlaşmağa məcbur olublar. Bakı şəhəri, Binəqədi rayonu, 9-cu mikrorayonda yerləşən Təcili Tibbi Yardım Stansiyasının tikintisi yarımçıq qalmış binaları da bu qəbildəndir. Lakin Prezident İlham

Əliyevin yeni sərəncamından sonra daha məcburi köçkünlər sözügedən yarımçıq binalarda, ağır şəraitdə yaşamağa məcbur olmayacaqlar. Belə ki, 2011-2013-cü illər ərzində tikintisi yarımçıq qalmış həmin binalarda müvəqqəti məskunlaşmış 3092 nəfərdən ibarət 736 məcburi köçkün ailəsi üçün Bakı şəhəri və ya Abşeron rayonu ərazisində çoxmərtəbəli yaşayış binalarının tikilməsi və həmin ailələrin bu binalara köçürülməsi reallaşacaq. Bu, məcburi köçkün ailələrinin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, 9-cu mikrorayonda yerləşən Təcili Tibbi Yardım Stansiyasının tikintisi yarımçıq qalmış binalarında inşaat prosesinin tamamlanmasına və onların təyinatı üzrə istifadəsinə də imkan verəcək.

Azərbaycanın dövlət başçısının yeni sərəncamının daha bir önəmli xüsusiyyəti mənzil hüququ pozulan yüzlərlə insanın hüququnun təmin edilməsi ilə bağlıdır. Faktdır ki, bəzi məcburi köçkün ailələri zorakılıqla öz doğma yurd-yuvalarını tərk etdikdən sonra elə məcburiyyətdən başqa insanlara məxsus mənzillərdə məskunlaşdılar. Bu da həmin insanların mənzil hüquqlarının pozulması ilə nəticələndi. Lakin indi bu məsələnin həllində praktik addımlar atılır. «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı»na edilən yeni əlavələrə müvafiq olaraq 2012-2014-cü illər ərzində Bakı və Sumqayıt şəhərlərində başqa vətəndaşlara məxsus olan mənzillərdə və evlərdə müvəqqəti məskunlaşmış 5445 nəfərdən ibarət 1210 məcburi köçkün ailəsi üçün Bakı, Sumqayıt şəhərləri və Abşeron rayonu ərazisində çoxmərtəbəli yaşayış binaları tikiləcək və həmin ailələrin bu binalara köçürülməsi təmin olunacaq. Bu da 1 210 insanın mənzil hüququnun təmin olunması deməkdir.

Bununla yanaşı, 2011-2014-cü illərdə Ağcabədi rayonunun Taxta körpü ərazisində yeraltı qazma və daxmalarda xüsusilə ağır şəraitdə yaşayan 6 300 nəfərdən ibarət 1 500 məc-

buri köçkün ailəsinin müvəqqəti yerləşdirilməsi üçün ayrılmış torpaq sahələrində yaşayış evlərinin tikilməsi və ya qəsəbələrin salınması, eyni zamanda Gəncə şəhəri, Kəpəz rayonu, Hacıkənd qəsəbəsində müvəqqəti məskunlaşmış 2 595 nəfərdən ibarət 519 məcburi köçkün ailəsi (Xocalı rayonundan olan 1 665 nəfərdən ibarət 333 ailə, Kəlbəcər rayonundan olan 930 nəfərdən ibarət 186 ailə) üçün Göygöl və Goranboy rayonları ərazilərində qəsəbələrin salınması və həmin ailələrin bu qəsəbələrə köçürülməsi reallaşacaq.

Bütün bunlar təbii olaraq on minlərlə məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraitini daha da yaxşılaşdıracaq, onların sosial vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə imkan verəcək. Bu, həm də Azərbaycan Prezidentinin qaçqın və məcburi köçkünlərə yüksək diqqət və qayğısının növbəti bariz təzahürüdür. Prezident İlham Əliyevin siyasətini dəstəkləyən və onun ətrafında hər zamankından da sıx birləşən qaçqın və məcburi köçkünlər yurd həsrətinə son qoyulacaq günün uzaqda olmadığına qəti əmindirlər. Çünki dövlətin, onun rəhbərinin bu istiqamətdə atdığı addımları, həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətin uğurlara aparan nəticəsini aydın görürlər.

Daha bir sevindirici hal ondan ibarətdir ki, çadır şəhərciklərinin ardınca qaçqın və məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı fin qəsəbələrinin ləğvi istiqamətində də mühüm addımlar atılır və 2011-ci ildən etibarən bu istiqamətdə görülən işlərin miqyasının daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Ümumilikdə isə 2013-cü ilə qədər ölkə ərazisindəki bütün fin qəsəbələrinin ləğvi gözlənilir. Artıq üç belə qəsəbənin ləğvindən sonra 2011-2013-cü illərdə görülmək işlər sayəsində daha 13 fin qəsəbəsində yaşayan məcburi köçkünlər müasir standartlara uyğun evlərlə təmin ediləcək. Bu zaman diqqət yetirilən önəmli məqamlardan biri ondar ibarətdir ki, məcburi köçkünlər üçün yeni qəsəbələr onların məskunlaşdığı ərazidə salınır və sözügedən məqam müəyyən parametrlər baxı-

mından olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, məcburi köçkünlərin əksəriyyəti olduqları rayonlarda öz işlərini qurublar. Ona görə də onları öz işlərindən kənarlaşdırmamaq üçün elə məskunlaşdıqları rayonlarda yeni qəsəbələr tikilir. Bu da, öz növbəsində, məcburi köçkünlərin yeni yaşayış məskəninə köçürüldükdən sonra işsizlik problemi ilə qarşılaşmamalarına gətirib çıxarır. Beləliklə, çadır şəhərciklərinin ardınca artıq ölkəmizdə fin qəsəbələrinin ləğvi sahəsində də uğurlu addımlar atılır.

Təhlillər göstərir ki, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi ilə bağlı son 2004-2010-cu illərdə Prezident İlham Əliyev 27 fərman və sərəncam imzalayıb, bir dövlət proqramı və ona əlavələr təsdiq edilib, bu sənədlərin icrası ilə əlaqədar Nazirlər Kabineti 88 qərar və sərəncam verib, Milli Məclisdə bir qanun qəbul olunub, dövlət başçısının iştirakı ilə qaçqın və məcburi köçkün probleminə həsr olunan beynəlxalq konfrans və iki geniş müşavirə keçirilib.

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyev 2003-2010-cu illərdə 17 dəfə, o cümlədən 2010-cu ildə 4 dəfə məcburi köçkünlərlə şəxsən görüşüb. Hazırda qaçqın və məcburi köçkünlərə Azərbaycan hökumətinin ayırdığı vəsait nisbət etibarlı ilə dünyada ən yuxarı göstəricilər sırasında yer alır. Hesablamalar göstərir ki, Azərbaycan dövləti bir məcburi köçkünə 860 dollar pul xərcləyir. Daha bir mühüm fakt isə qaçqın və məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq səviyyəsinin sürətlə azaldılmasıdır. Ölkəmizdə sözügedən qəbildən olan insanlara yüksək diqqət və qayğı bu gün beynəlxalq miqyasda da geniş təqdir olunur və hətta ölkəmizin adı bu fonda nümunəvi bir dövlət kimi qeyd edilir. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin rəhbəri Arun Sala-Nqarmo bununla bağlı bildirir: «Qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan hökuməti məcburi köçkünlərə çox böyük diqqət göstərir və bu mənada bir çox ölkələr üçün nümunə ola bilər».

Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin bundan sonra tam yaxşılaşdırılmasına imkan verdiyi halda, müxtəlif beynəlxalq humanitar təşkilatlar da bu sahədə ölkəmizdə çalışmaq istədiklərini bəyan edirlər. Şübhəsiz ki, bu, ilk növbədə Azərbaycanda beynəlxalq humanitar təşkilatların fəaliyyətinə yaradılmış münbit şəraitdən irəli gəlir. Digər tərəfdən o da vacib faktordur ki, həmin təşkilatların ayırıqları vəsaitə Azərbaycan hökumətinin zəmanəti var və ayrılan vəsaitlər hədəfə çatdırılır. Elə bu da sözügedən təşkilatların ölkəmizdə fəaliyyət göstərməsini daha da stimullaşdırır.

Ötən dövrdə qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli ilə məşğul olan beynəlxalq, eləcə də yerli humanitar və onların təsis etdikləri inkişaf təşkilatlarının ölkəmizdə tam sərbəst, azad və şəffaf fəaliyyətləri üçün mühüm addımlar atılıb. Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə yaradılmış Beynəlxalq Humanitar Yardım üzrə Respublika Komissiyası öz fəaliyyətini qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhalinin sosial problemlərinin vaxtaşırı olaraq ətraflı təhlil edilməsi, daha çox ehtiyac duyulan, ciddi narahatlıq doğuran vacib məsələlərin aidiyyəti dövlət orqanları və beynəlxalq humanitar və inkişaf təşkilatları, donor ölkə və maliyyə qurumları ilə birlikdə araşdırılması, məsələnin həlli yollarının müəyyən edilməsi, təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində qurur və onların bu sahədəki fəaliyyətini əlaqələndirir. Milli Məclisin 2004-cü il 3 dekabr tarixli qərarına əsasən, «Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq dəyişiklik edildi və beynəlxalq, yerli humanitar və onların təsis etdikləri inkişaf təşkilatları donor ölkə, təşkilat, özəl şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilən humanitar proqramlar çərçivəsində ayrılan vəsait hesabına formalaşan əməkhaqqı fonduna hesablanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqqını ödəməkdən azad edilib.

Dövlətin işğal edilmiş ərazilərdən olan insanlarla bağlı siyasətinin icrasında əsas orqan kimi isə Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 fevral tarixli 187 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Əsasnaməyə uyğun olaraq komitənin əsas vəzifələri qaçqınların, məcburi köçkünlərin və «qaçqın» statusu almaq niyyətində olan (sığınacaq axtaran) şəxslərin müvəqqəti məskunlaşdırılması, repatriasiyası, sosial müdafiəsi, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə onların sosial, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, məşğulluğunun artırılması, yoxsulluğunun azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin məcburi tərəkətdəki yaşayış yerlərinə qayıtmalarına şərait yaratmaq məqsədi ilə müvafiq dövlət orqanları, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə məqsədyönlü iş aparılması, onlar üçün mənzil və sosial obyektlərin, təmir-tikinti işlərinin aparılması, tikinti obyektlərinin müvafiq layihə-smeta sənədləri ilə təminatı və s. problemlərin həlli sahəsində dövlət siyasətinin formalaşmasında iştirak etmək və onun həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Dövlətlə yanaşı, qaçqın və məcburi köçkünlərin üzləşdiyi çoxsaylı problemlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması və onların həlli istiqamətində Heydər Əliyev Fondu da misilsiz xidmətlər göstərməkdədir. YUNESKO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münasibətinə, Xocalı soyqırımına, erməni vəhşiliklərinə həsr edilən «Azərbaycan» internet portalı yaradılıb. Həmçinin Heydər Əliyev Fondu tərəfindən məcburi köçkün uşaqlarının təhsil problemlərinin həllinə daim böyük qayğı göstərilir, müvəqqəti məskunlaşma obyektlərində mütəmadi olaraq məcburi köçkünlərlə görüşlər keçirilir.

Həyat səviyyələri yüksələn, məişət durumları yaxşılaşdırılan məcburi köçkünlər dövlət tərəfindən yaradılan şəraitdən istifadə edərək Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaziqəsinin həllindən kənarda qalmamaq və işğal altında olan əraziləri təmsil edən icma kimi təşkilatlanmaq istiqamətində xeyli iş görüblər. Bununla bağlı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icmasının rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. 65 min nəfərdən çox insanı birləşdirən icma özünün ilk qurultayını keçirdikdən sonra «Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması» kimi keyfiyyətə yeni, təşkilati baxımdan möhkəmlənmiş ictimai birliyə çevrilib, özünün idarəetmə strukturlarını yaradıb.

Bununla yanaşı, hökumət tərəfindən beynəlxalq maliyyə qurumları, BMT agentlikləri, beynəlxalq humanitar təşkilatlar ilə birlikdə «Böyük Repatriasiya (Böyük Qayıdış)» proqram layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar müəyyən işlər görülür. Bu isə doğma torpaqlarından didərgin düşmüş insanlar üçün yurd nisgilinə tezliklə sona çatacağını bir daha təsdiqləyir.

İKT – neftdən sonrakı inkişafa etibarlı təməl

«Biz ölkəmizin gələcək inkişafını elmi-texniki tərəqqinin və informasiya texnologiyalarının inkişafında görürük. Mən ölkəmizin gələcəyini informasiya-kommunikasiya texnologiyaları olmadan təsəvvür edə bilmirəm».

İlham ƏLİYEV

Qloballaşma prosesinin daha geniş vüsət aldığı müasir dövrdə zamanın tələblərinə cavab verən inkişafı şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi səviyyəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Elmtutumlu sahələrin inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istifadə dairəsinin genişləndirilməsi hər bir ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə böyük töhfələr verməklə yanaşı, onun, eləcə də bütövlükdə götürülmüş cəmiyyətin intellektual və elmi potensialının əsas göstəriciləri sırasında yer alır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, sürətli tərəqqiyə can atan ölkələrdə İKT-nin tətbiqi davamlı olaraq genişlənir, sözügedən sahə tədricən ümumi inkişaf prosesində əsas prioritetə çevrilir.

Elmtutumlu sahələr yeni tərəqqi yolunda

Təhsildən səhiyyəyə, idarəetmədən biznesə, iqtisadiyyatdan ən müasir infrastruktura kimi geniş bir spektri əhatə edən İKT-nin ən yeni nailiyyətlərinin ölkəmizdə tətbiqi və inkişaf etdi-

rilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri sırasındadır. Ümumiyyətlə, zəngin enerji resurslarına, bir neçə onillik boyu bəs edəcək böyük karbohidrogen yataqlarına malik olmasına rəğmən, Azərbaycanın ən yeni tarixi informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf göstəriciləri ilə də əlamətdardır. Qeyd edilən sahə üzrə inkişaf dinamikası aydın göstərir ki, yaxın bir neçə il ərzində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqindən ölkəmizin əldə etdiyi gəlirlərin miqyası neftdən qazanılan mənfəətə bərabər olacaq, daha sonra ilk əsas gəlirli sferaya çevriləcək. Bu da, öz növbəsində, Azərbaycanda İKT sektorunun inkişaf dərəcəsinin kifayət qədər yüksək templərlə müşayiət olunduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirir, ölkəmizdə sözügedən istiqamətdə konkret hədəflərə hesablanmış məqsədyönlü siyasət həyata keçirildiyini sübuta yetirir.

Bu siyasətin əsas müəllifi müasir Azərbaycanın memarı sayılan xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevdir. Ulu öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə ölkəmizdə elmtutumlu sahələrin yaradılması və mütəmadi inkişafına hər zaman xüsusi önəm verib, bu istiqamətdə böyük nailiyyətlərə imza atıb. Hələ 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladıqdan sonra ulu öndərin diqqət yetirdiyi mühüm məqamlardan biri məhz elmtutumlu, o dövr üçün qabaqcıl hesab edilən texnologiyaya əsaslanan sahələrin yaradılması, inkişaf etdirilməsi idi. Bu, iqtisadi sahədə də inkişaf səviyyəsini yüksəltməklə bərabər, ölkədə daha güclü sənaye potensialının yaranması, digər sektorların da inkişafına ciddi təkan verirdi. Məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın ali təhsil məktəblərində elektronika, avtomatika və hesablama texnikası üzrə mütəxəssislər yetişdirilməsinə başlandı, həmçinin elektron avadanlıq istehsal edən zavodların inşasına start verildi. Görülən işlərin məntiqi nəticəsi olaraq ölkəmizdə Kibernetika İnstitutu, Kosmik Tədqiqatlar Mərkəzi, İnformasiya-

Kommunikasiya Elmi Mərkəzi, «Neftqazavtomatika» və digər elmi-tədqiqat müəssisələri meydana gəldi.

Bundan başqa, Heydər Əliyevin birbaşa yardımını nəticəsində Azərbaycana ilk böyük elektron hesablama maşını olan BESM-6 gətirildi, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri – RASU–«Azərbaycan», respublika kompyuter şəbəkəsi, bütün SSRİ-də tanınan və istifadə olunan avtomatlaşdırılmış neftçıxarma idarəetmə sistemləri və kompleksləri işlənilib hazırlandı, «Azon», «Nord» elm-istehsalat birlikləri, radiozavod, elektron hesablama maşınları zavodu, «Peyk», «Ulduz» kimi nəhəng istehsalat kompleksləri tikilib istifadəyə verildi. Görülən işlərdə diqqət çəkən əsas məqamlardan biri isə yaradılan yeni sahələrin elmi təminatının formalaşdırılması idi. O da mühüm faktorlardan biridir ki, hazırda bütün dünya tərəfindən müasir sosial-iqtisadi tərəqqinin inkişaf sxemi kimi qəbul edilən «Universitet – İqtisadiyyat və Hökumət» üçqat spiral modelinin tətbiqini ulu öndər Heydər Əliyev 70-80-ci illərdə Azərbaycanda həyata keçirdi. Ölkəmizdə kosmik sənayenin yaradılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı işlərinə 1974-cü ildə Bakıda kosmik texniki vasitələrdən istifadə etməklə, təbii ehtiyatların tədqiqi üzrə Cənub-Şərq Mərkəzinin yaradılması ilə başlandı. Həmin ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəzdində «Kosmik cihazqayırma məxsusi konstruktor bürosu» yaradıldı və kosmik tədqiqatların aparılmasına başlandı. Bütün bunlar ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının möhkəm əsaslarının yaradılmasına gətirib çıxardı və sirr deyil ki, həmin dövrdə görülən işlər müstəqillik illərində ölkəmizdə İKT sektorunun yeni inkişafında baza rolunu oynadı.

Müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə də Heydər Əliyevin İKT sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirməsi yuxarıda qeyd edilənlər fonunda tamamilə təbii hesab oluna bilər. Qeyd olunan sahə üzrə atılan ilk vacib addımlardan

biri 1993-cü ilin avqustunda Azərbaycanla Amerika qitəsi arasında birbaşa rabitənin yaradılmasına imkan verən peyk-rabitə sisteminin açılışı ilə bağlı oldu. Bu, artıq Azərbaycan rabitə sisteminin dünyaya açılmasında yeni mərhələnin başlanması demək idi. Lakin ilk dövrlərdə görülən işlər bununla məhdudlaşmayaraq daha geniş xarakter almağa başladı. Telekommunikasiya sahəsinə xarici investorların cəlb edilməsi sayəsində 1994-cü ildə «Bakcell», bundan iki il sonra «Azer-cell» birgə müəssisələri yaradıldı, bununla mobil rabitənin ölkəmizdə inkişaf dövrü başlandı. Hazırda Azərbaycanın rabitə bazarında hər iki şirkət, həmçinin «NAR Mobile» aparıcı mövqe sahibləri kimi çıxış edir. 1995-ci il dekabrın 9-da Bakı şəhərində Azərbaycanda ilk beynəlxalq telefon stansiyasının, yenidən qurulmuş Şəhərlərarası Telefon Stansiyasının açılışı, ilk elektron ATS-lərin qurulması, «AzEvroTel» və «UITel» birgə müəssisələrinin lokal telekommunikasiya şəbəkəsi üzrə xidmət göstərməyə başlaması İKT sferasının inkişafına qayğının məntiqi nəticəsi kimi çıxış edirdi. Kompüterlərdən, kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin genişlənməsi də 1993-cü ildən sonrakı dövrə təsadüf edirdi.

Informasiya texnologiyaları sahəsinin ölkənin inkişaf prioritetlərinə daxil edildiyini göstərən daha bir önəmli addım Heydər Əliyevin 2003-cü il fevralın 17-də müvafiq sərəncamla təsdiq etdiyi «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)» oldu. Bu strategiya təsdiqləndiyi dövrdən etibarən növbəti 10 il ərzində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində görülməli işlərin ümumi xəttini müəyyənləşdirirdi. Digər tərəfdən, bu istiqamətdə atılan addımlar ölkədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dövlət orqanlarında istifadəsinin səmərəliyinin artırılmasının, əhalinin bu orqanlarla əlaqələrinə ünsiyyətinin asanlaşdırılmasının və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasının, ölkədə yara-

dılan müxtəlif təyinatlı informasiya sistemlərinin qarşılıqlı uzlaşmasının əsasını qoydu.

İKT inkişafın yeni prioritet sahəsi kimi

Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafı, ictimai-siyasi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, məşğulluq səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, Avratlantik məkana inteqrasiyanın sürətlənməsi fonunda yeni, zamanın tələblərinə cavab verən islahatlara start verdi. Bu islahatlar və həyata keçirilən siyasətin əsas hədəflərindən biri sürətlə inkişaf edən yüksək texnologiyaların ölkəmizdə tətbiqi sahəsinin daha da genişləndirilməsi idi. Bu mənada Prezident İlham Əliyevin ilk beynəlxalq səfərinin 2003-cü ilin dekabrında Cenevrədə keçirilən İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitində iştirakla bağlı olması dövlət başçısı səviyyəsində İKT-nin inkişafına göstərilən yüksək diqqətin real təzahürü kimi çıxış edirdi.

Dekabrın 10-da Cenevrənin Palekspo sarayında İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitində geniş və dərin məzmunlu nitq söyləyən Prezident İlham Əliyev bildirirdi ki, son on il müddətində kommunikasiya texnologiyaları gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilib və həyatımızı Internet-siz, E-mail-siz (elektron poçtsuz) və global rabitənin imkanları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Sammitin sənədlərinin Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyəti olduğunu bildirən, ölkəmizdə gənc nəslin fəal surətdə informasiya və kompyuter texnologiyaları layihələrini həyata keçirdiyini, bu işdə ölkəmizə BMT-nin İnkişaf Proqramının yaxından yardım etdiyini bildirən dövlət başçısı dövlət proqramı kimi «İ – Azərbaycan», «Elektron Azərbaycan» proqramının inkişaf etdirildiyini vurğuladı. İqtisadi sahədə, o cümlədən enerji sektorunda qazanılan

nailiyyətlərdən söz açan dövlət başçısı onu da qeyd etdi ki, ölkəmizin əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyi Azərbaycanı Şərq-Qərb, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin vacib hissəsi edib ki, nəticədə bu nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə Azərbaycana yeni bizneslər və yeni informasiya növlərinin axıb gəlməsi təmin olunub.

Sammitdə «Qara qızılı insan qızılına çevirək» tezisini səsləndirməklə dövlət başçısı ölkə iqtisadiyyatında yeni inkişaf mərhələsinin əsasının qoyulduğunu, informasiya cəmiyyətinin qurulması istiqamətində dövlət səviyyəsində məqsədyönlü işlərə başlandığını nümayiş etdirdi. Bu, regionda ilk olaraq Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti quruculuğu prosesinə başlandığının göstəricisi kimi çıxış edirdi.

Bundan sonra 2004-cü ildə qəbul edilmiş «Elektron imza və elektron sənəd haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkədə elektron sənəd dövriyyəsinin yaradılmasına və elektron imza tətbiq edilən yeni proseslərin, o cümlədən yeni iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişafına şərait yaratdı. «Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 10 avqust tarixli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının müasir tələblərə uyğun olaraq inkişafını təmin etmək məqsədi ilə Dövlət Proqramı»nın hazırlanması barədə verdiyi tapşırıq ölkə rəhbərliyinin müasir texnologiyaların ardıcıl inkişaf etdirilməsində növbəti addımı oldu. Bundan sonra dövlət başçısının 2004-cü il 21 avqust tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər)» göstərilən illər ərzində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, gənclərin inkişafında və ümumiyyətlə, Azərbaycanın tərəqqisində müasir texnologiyaların rolunu bir daha təsdiqlədi. Hazırlanmış bu

dövlət proqramında Azərbaycanın mövcud potensialından səmərəli istifadə edilməsi və onun inkişaf etdirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin təşkilati, hüquqi, texniki, kadr baxımından modernləşdirilməsi, İKT sənayesinin formalaşdırılması, bu sahəyə yeni investisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlığın genişləndirilməsi, azad bazar və sağlam rəqabət prinsiplərinin gözlənilməsi, sosial əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi və nəticədə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsinə yönəlmiş müxtəlif tədbirlər nəzərdə tutulurdu.

2005-ci ildə qəbul edilmiş «Telekommunikasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu isə ölkədə telekommunikasiya fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi, təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirdi və telekommunikasiya resurslarının məqsədyönlü planlaşdırılmasına və ədalətli istifadə olunmasının tənzimlənməsinə şərait yaratdı.

Fəaliyyətində Prezident İlham Əliyevin daim xüsusi olaraq diqqət yetirdiyi mühüm məqamlardan biri qabaqcıl texnologiyaların cəmiyyətdə tətbiqi və əhalinin İKT biliklərinin artırılmasıdır. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Prezident İlham Əliyev dünyada gedən prosesləri əsas götürərək ölkəmizdə neft strategiyasının sələfi kimi İKT sahəsini prioritet sahə elan edib. Bu kontekstdə «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)»nin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə dövlət başçısı tərəfindən müxtəlif illəri əhatə edən «Elektron Azərbaycan» proqramları təsdiq olunub. İlk belə proqram 2005-2008-ci illəri əhatə edib və «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)» adlanıb. Bu proqram elektron hökumətin yaranması istiqamətində mühüm xarakter daşıyaraq ölkəmizdə belə hökumətin yaradılmasında mühüm rol oynadı.

Dövlət proqramı çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər və sektorun inkişafı istiqamətində aparılan ardıcıl dövlət siyasəti nəticəsində 2005-2010-cu illərdə İKT və poçt sektoru üzrə gəlirlər mütəmadi artdı və orta illik artım 25 faiz oldu. Bu müddət ərzində sahə üzrə investisiya qoyuluşunun həcmi 850 milyon manatı keçdi. Əhaliyə göstərilən telekommunikasiya xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və çeşidinin genişləndirilməsi məqsədi ilə 2005-2010-cu illərdə respublikada elektron avtomat-telefon stansiyalarının (ATS) xüsusi çəkisi 55,5 faizdən 87,1 faizə, Bakı Şəhər Telefon Şəbəkəsində isə 63,9 faizdən 90 faizə çatdırıldı. Sabit şəbəkə operatorları üzrə modernləşdirmə sahəsində görülmüş işlər nəticəsində qeyd olunan müddət ərzində ümumistifadəli sabit telefon şəbəkəsinin tutumu 45 faiz, əsas telefon aparatlarının sayı isə 38,1 faiz artdı. Respublikanın 24 şəhər və rayonunun telefon şəbəkələri yenidən qurularaq tam elektronlaşdırıldı. MDB-nin iştirakçısı olan dövlətlər arasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda «Yeni nəsil şəbəkələri» (NGN) texnologiyalarının tətbiqinə başlanıldı. Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin telefon şəbəkələri ilə yanaşı, bir neçə rayonda, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında NGN texnologiyaları tətbiq edilir. Ucqar ərazilərdə yerləşən və coğrafi cəhətdən fiziki xətlə telefonlaşdırılması mümkün olmayan yaşayış məntəqələrində telefon rabitəsi peyk avadanlıqlarının quraşdırılması vasitəsilə təmin edilib.

Bundan başqa, sözügedən müddətdə respublikanın 24 rayonunda simsiz rabitə xidməti (CDMA) texnologiyalı simsiz rabitə istifadəyə verildi və bu şəbəkənin xidmətləri respublika əhalisinin 63 faizdən çoxunun yaşadığı ərazini əhatə etdi.

Ölkədaxili telekommunikasiya infrastrukturunun keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə Azərbaycanın rayonlarını birləşdirən fiber-optik kabel magistralı tikilib istifadəyə verildi və respublikanın rayon mərkəzlərinin artıq 90 faizi optik xətlə əlaqələndirildi.

Dünya Bankının maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən «Maliyyə xidmətlərinin inkişafı» layihəsi çərçivəsində «Azərpoçt» DM-in mövcud infrastrukturunun yenidən qurulması və onun əməliyyatlarının avtomatlaşdırılması üzrə regionlarda ənənəvi poçt xidmətləri ilə yanaşı yeni, xüsusilə də poçt-maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üzrə işlər görüldü. Azərbaycan Respublikası ərazisinin, xüsusilə də ucqar ərazilərindəki əhalinin bütün təbəqələrinin istifadə edə biləcəyi universal telekommunikasiya xidmətlərinin və universal poçt xidmətlərinin təşkili və göstərilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirildi.

Əksər dövlət orqanlarının internet saytları yaradıldı və gov.az domenində yerləşdirildi. Dövlət orqanları arasında etibarlı və təhlükəsiz informasiya mübadiləsinin təmin etmək məqsədi ilə vahid konfidensial multiservis şəbəkəsinin yaradılmasına və dövlət orqanlarının bu şəbəkəyə qoşulmasına başlandı. Dövlət orqanları tərəfindən informasiya xidməti ilə yanaşı ilkin elektron xidmətlər də göstərilir. Elektron bəyannamələrin, elektron ərizələrin qəbulu, kommunal xərclər üzrə borcların öyrənilməsi və digər xidmətlər buna misaldır. Beynəlxalq əməkdaşlıq da inkişaf etdirildi, İKT üzrə beynəlxalq biznes forumları, sərgi və konfranslar təşkil edildi. Tanınmış İKT şirkətlərinin əksəriyyəti respublikada nümayəndəliyini açmışlar və fəaliyyətlərini genişləndirirlər.

Həmçinin 2005-2008-ci illər üçün «Elektron Azərbaycan» Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etmək üçün ilkin mərhələdə görülməli işləri əhatə etdi. Proqram üzrə görülmüş işlər sayəsində respublikanın rabitə və informasiya texnologiyaları bazarında azad rəqabət mühitinin yaradılması, sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi və özəl sektorun inkişaf etdirilməsi üzrə mühüm addımlar atıldı. Sahənin normativ-hüquqi bazası inkişaf etdirildi, telekommunikasiya infrastrukturu müasirləşdirildi, ən

yeni texnologiyaların tətbiqi genişləndirildi, əhaliyə, müəssisə və təşkilatlara göstərilən rabitə xidmətlərinin kəmiyyəti və keyfiyyəti yüksəldildi. Respublika əhalisinin İKT-dən istifadə səviyyəsinin artırılması, sahə üçün yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması və digər istiqamətlərdə müəyyən işlər görüldü. Bütün bunlar Milli Strategiyanın növbəti mərhələsinin icrası üçün əsaslı zəmin yaratdı.

Bundan irəli gələrək növbəti analogi sənəd Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edildi və «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)» adlanır.

Ölkəmizdə İKT sektorunun inkişaf tempi ümumdünya göstəricilərini qabaqlayır

Bu proqram əvvəlki dövlət proqramının nəticələrinin qiymətləndirilməsi, dövlət orqanlarının, biznes sektorunun və cəmiyyətin müasir rabitə və informasiya texnologiyalarına olan tələbatının təhlil edilməsi, dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqı (BTİ) və Ümumdünya Poçt İttifaqının (ÜPI) tövsiyələri, həmçinin respublikanın sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla tərtib edilib. Dövlət proqramı sahələrarası xarakter daşıyır və cəmiyyətin inkişafına xidmət edəcək tədbirləri və nazirlik, komitə və digər təşkilatların təqdim etdiyi layihələri özündə cəmləşdirir.

Yeni proqramda qeyd olunur ki, müasir mərhələdə Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişafı siyasətinin prioritet istiqamətlərindən elan olunan informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sosial-iqtisadi sistemin bütün sahələrinə və insanların gündəlik fəaliyyətinə sürətlə nüfuz edərək ictimai-iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilib.

Ona da diqqət çəkilir ki, respublikada İKT sektorunun inkişaf tempi bu sahədə ümumdünya göstəricilərini təxminən üç dəfə qabaqlayır. Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən 2008-2009-cu illər üçün hazırlanmış «İnformasiya texnologiyalarının qlobal inkişafı haqqında hesabat»da Azərbaycan 134 ölkə sırasında 60-cı yeri tutmaqla, bir çox nüfuzlu ölkələri qabaqlayıb və MDB-nin iştirakçısı olan dövlətlər arasında lider olub. Bunun ardınca Dünya İqtisadi Forumunun 2009-2010-cu illər üçün «Qlobal informasiya texnologiyaları» illik hesabatında Azərbaycan «şəbəkə hazırlığı indeksinə» görə yenə bütün MDB ölkələrini geridə qoyaraq regiondakı lider mövqeyini saxlayıb. Forum Azərbaycan hökumətini informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi üçün dövlət hazırlığı reytingində yüksək qiymətləndirib. Bu parametr üzrə Azərbaycan dünyanın ilk 30 ölkəsi siyahısında yer alıb. Hesabatda Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya sahəsinə dair qanunvericilik və dövlət idarəsi amilləri də yüksək qiymətləndirilib.

O da birmənalı şəkildə qəbul olunmuş həqiqətdir ki, telekommunikasiya və poçt infrastrukturunun yeni texnologiyalar əsasında modernləşdirilməsinin tam başa çatdırılması, keyfiyyətli və qənaətbəxş telekommunikasiya xidmətlərinin təqdim olunması, peyk rabitəsi texnologiyalarından istifadə, «E-hökumət» həllərinin tətbiqinin genişləndirilməsi və bütövlükdə cəmiyyətdə İKT-dən istifadənin səviyyəsinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, informasiya cəmiyyətinin tələblərindən irəli gələn dövlət informasiya sistemlərinin inkişafına, informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, e-imza və elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqinə, elektron və poçt-maliyyə xidmətlərinin təşkilinə, yerli istehsalın və onun ixrac potensialının gücləndirilməsinə, ayrı-ayrı sahələr üzrə İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsinə, internetdən istifadə səviyyəsinin artırılmasına və İKT üzrə kadr hazırlığına diqqət yetirilməsi vacibdir.

Bu kontekstdə «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı»nın məqsədi Milli Strategiyadan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, respublikanın informasiya cəmiyyətinə keçidinin təmin edilməsi, İKT-nin inkişafını və geniş tətbiqini təmin etmək yolu ilə informasiya və biliklərə əsaslanan, rəqabətədavamlı iqtisadiyyatın qurulması və inkişaf etdirilməsi üçün zəminin formalaşdırılması, dövlət idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliyinin artırılması və qərarların qəbulu prosesində vətəndaşların və sosial institutların iştirakı imkanlarının genişləndirilməsi, cəmiyyətin informasiya məhsulu və xidmətlərinə olan tələbatının dolğun ödənilməsidir.

Dövlət proqramında qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli nəzərdə tutulur: *respublikada müasir informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət orqanlarının fəaliyyəti haqqında məlumatlara, həmçinin dövlət, ictimai və sahə informasiya resurslarına çıxışının genişləndirilməsi, informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi və onların keyfiyyətinin artırılması; dövlət idarəçiliyinin bütün səviyyələrində İKT həllərinin tətbiqi, dövlət informasiya sistemləri və resurslarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi; vahid texnoloji standartlar əsasında dövlət informasiya resursları və sistemlərinin integrasiyasının təmin edilməsi, dövlət orqanları arasında etibarlı və təhlükəsiz informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün vahid konfidensial multiservis şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi, təşkilati-texniki, texnoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi və müvafiq mühitin formalaşdırılması; dövlət orqanlarının göstərdiyi xidmətlərin operativliyinin və keyfiyyətinin, habelə dövlət idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliyinin artırılması üçün «E-hökumət» həllərinin geniş tətbiqi, «bir pəncərə» prinsipi əsasında elektron xidmətlərin təşkili; müasir inkişaf*

tələblərinə uyğun olaraq sahə üzrə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi; sahə üzrə standartlaşdırma və sertifikatlaşdırmanın beynəlxalq təcrübəyə uyğun həyata keçirilməsi; müasir İKT ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin artırılması; İKT xidmət və məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi və ixrac potensialının artırılması; yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, sahə üzrə xidmətlərin, o cümlədən poçt və telekommunikasiya (o cümlədən peyk rabitəsi) xidmətlərinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi; poçt şəbəkəsi vasitəsilə poçt-maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsinin inkişaf etdirilməsi; e-ticarət, e-səhiyyə kimi mütərəqqi fəaliyyət formalarının inkişaf etdirilməsi; «rəqəmsal geriliy»in azaldılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi; informasiya cəmiyyətinin qurulması istiqamətində vahid elmi-texniki və innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi; informasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə görülən işlərə ictimai nəzarətin təmin edilməsi.

Dövlət proqramı milli telekommunikasiya və poçt infrastrukturunun və xidmətlərinin inkişafı, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında İKT-nin tətbiqi və elektron xidmətlərin inkişaf etdirilməsi, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün şəraitin yaradılması, rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü İKT potensialının gücləndirilməsi kimi dörd əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir.

Bütün bunlar «elektron hökumət» sahəsində qazanılan nailiyyətlərin miqyasını davamlı şəkildə genişləndirən faktorlar kimi çıxış edir. Beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş normalara əsasən, «elektron hökumət» – hər hansı bir ölkənin dövlət strukturlarının hamısı haqqında məlumatların hər bir vətəndaş üçün açıq olan yerləşdirilməsi deməkdir. Yəni hər bir vətəndaş hər hansı bir nazirlik və komitədən tutmuş mənzil-təsərrüfat idarəsi ilə məktəbə qədər olan idarənin mövcud durumu, bu qurumlara müraciət etmənin qaydalarını istənilən vaxt əldə

edə və bu təşkilatlara elə elektron rabitə vasitəsilə müraciət edə bilər. Bununla da müxtəlif səviyyəli dövlət strukturları informasiyanın və xidmətlərin istehlakçılara bilavasitə çatdırılması üçün müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edirlər. Elektron hökumətin xidmətlərinin istehlakçıları vətəndaşlar, özəl sektor və dövlət strukturlarıdır. «Elektron hökumət»in qurulması ölkədə hakimiyyət strukturlarının şəffaf fəaliyyət göstərməsinə xidmət edir və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyətində «elektron hökumət» fəaliyyət göstərir.

Ölkəmizdə İKT sahəsində uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti və xüsusən də bu sahəyə Prezident İlham Əliyevin diqqət göstərməsi dünyanın aparıcı İKT şirkətlərinin Azərbaycana daha böyük marağına səbəb olmaqdadır. Bu şirkətlərin rəhbərlərinin ölkəmizə səfərləri və Davos iqtisadi forumlarında «Microsoft», «Cisco», «Intel» və digərləri kimi dünya miqyaslı şirkətlərin prezidentlərinin Azərbaycan dövlət başçısı ilə görüşləri bir daha göstərir ki, Azərbaycanın İKT sektoru potensial investorların diqqət mərkəzindədir və bu sahədə geniş əməkdaşlıq imkanları mövcuddur. Bununla həm də Azərbaycanın İKT sektoru potensial investorların diqqət mərkəzinə çevrilir. «Microsoft» şirkətinin prezidenti Bill Qeytsin hələ 2006-cı ildə Bakıda keçirilmiş «Bakutel–2006» XII Beynəlxalq telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sərgisinə göndərdiyi məktubda bu məqam xüsusi olaraq vurğulanır: «Microsoft» şirkəti Azərbaycanın dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilməsini böyük maraqla izləyir. Sürətli iqtisadi inkişaf hökumətinizin iqtisadi artımla bağlı qəbul etdiyi strateji qərarlarının düzgün olduğunu göstərir. Prezident İlham Əliyevin informasiya texnologiyalarının əhəmiyyətini vurğulaması böyük önəm kəsb etmişdir. Onun bu sahədə dəstəyi bir çox beynəlxalq biznes dairələrini Azərbaycana gələcək investisiyalar üçün böyük

potensiala malik olan ölkə kimi baxmağa təşviq edir. Mən Azərbaycan hökumətinin iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı gördüyü işlərdən heyrətlənir və müasir texnologiyalar, elmi və texniki tərəqqi, təhsil və insan ehtiyatları sahəsinə investisiya qoymaq qərarını alqışlayıram. Azərbaycan özünün təhsilli və bacarıqlı işçi qüvvəsi ilə elm, texnologiya, mühəndislik və digər sahələrdə böyük potensiala malik olduğunu açıq şəkildə göstərir».

Bununla yanaşı, o da xüsusi qeyd edilməlidir ki, ölkəmizdə İKT üzrə ixtisaslı kadr hazırlığı məqsədi ilə dünyanın bir neçə tanınmış informasiya texnologiyaları universiteti ilə əlaqələr qurulub. Bu prosesə daha da təkan vermək üçün respublikada fəaliyyət göstərən yerli və xarici informasiya texnologiyaları şirkətlərinin həmtəsisçiliyi ilə İKT-nin İnkişafı Naminə İnsan Resursları Fondu yaradılıb. O da xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, son illər İKT sektorunun davamlı inkişafına zəmin yaratmaq məqsədi ilə mobil və sabit şəbəkə operatorlarının özəlləşdirilməsi, bazarın liberallaşdırılması, əlverişli rəqabət mühitinin və effektiv tənzimləmə mexanizminin yaradılması istiqamətində zəruri islahatlar həyata keçirilib və bu tədbirlər nəticəsində ölkənin İKT sektorunda əldə olunan gəlirlərinin həcmi dinamik olaraq artıb. Həmçinin 3G və 4G texnologiyasına uyğun xidmətlərin göstərilməsi prosesinə start verilib.

Azərbaycan kosmik sənaye ölkəsinə çevrilir

Dünyanın ən aparıcı tədqiqat mərkəzlərinin, alimlərinin gəldiyi yekun qənaət budur ki, XXI əsrdə informasiya, bio və nanotexnologiyalar elmi-texniki inqilabın əsasını təşkil edəcək. Bu, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə elmin inkişafının və iqtisadiyyatın texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsinin ən perspektivli istiqamətləri sayılır. Ölkəmizdə yüksək texnoloji tutumlu və yüksək rəqabətli iqtisadiyyatın qurulmasında İKT-

nin rolunu genişləndirmək, infrastrukturun modernləşdirilməsi, sahə üzrə iqtisadi-təşkilati islahatların aparılması isə Azərbaycanın informasiya tranziti ölkəsinə çevrilməsinə xidmət edən əsas amillərdəndir. Bu məqsədlə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında atılan konkret addımlardan biri də kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsidir.

Ümumiyyətlə, dövlətin iqtisadi və hərbi gücünün inkişafı zərurəti kosmik tədqiqatlar sahəsində fundamental elmi biliklərin genişləndirilməsini tələb edir. Kosmik fəzanın fəth edilməsi iqtisadiyyatın və milli təhlükəsizliyin səviyyəsini müəyyənləşdirən amillərdəndir. Aerokosmik fəzada yerləşdirilmiş cihazlar və komplekslər öyrənilən obyektlər haqqında genişmiqyaslı və keyfiyyətə yeni olan məlumatları operativ şəkildə əldə etməyə, aerokosmik laboratoriyalar isə komponentlərin, dünya okeanının, planetlərin və digər xüsusi obyektlərin öyrənilməsinə geniş imkanlar yaradır. Bütün bunlar dinamik inkişaf dövrünü yaşayan Azərbaycanın da xüsusi diqqətindədir.

Məhz bundan irəli gələrək Prezident İlham Əliyev «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında» 4 noyabr 2008-ci il tarixli Sərəncam imzalayıb. Həmin sərəncama uyğun olaraq 2009-cu ilin avqustunda «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilib. Dövlət proqramının əsas məqsədi respublikada kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, dövlət strukturlarının peyk rabitəsinə olan tələbatının ödənilməsi, regionlarda əhalinin teleradio yayımına artan tələbatının təmin edilməsi, ölkənin beynəlxalq rabitə kanallarının artırılması və kosmik fəzadan səmərəli istifadə etməklə iqtisadi, sosial, elmi, mədəni, təhlükəsizlik və s. sahələrin inkişaf etdirilməsi idi. Proqramda qeyd olunurdu ki, Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya qitələri arasında əlverişli geo-

iqtisadi, coğrafi, eləcə də informasiya magistrallarının kəsişdiyi məkanda yerləşməsi informasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması, iqtisadi və informasiya təhlükəsizliyinin əsas komponentlərindən olan telekommunikasiya peyklərinin hazırlanması və orbitə çıxarılması Azərbaycanın regionda informasiyanın ötürülməsi sahəsində lider ölkəyə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Proqramda 2009-2010-cu illərdə telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, idarə edilməsi və istismarı üzrə müvafiq qurumun yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi, peyk şəbəkə və sistemləri, onların idarə edilməsi və istismarı üzrə müvafiq normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanmasına dair təkliflərin verilməsi və tədbirlərin görülməsi, peyk xidmətlərinin göstərilməsi üçün imkanların artırılması planının hazırlanması nəzərdə tutulub və artıq bununla bağlı müvafiq işlər görülüb.

Sözügedən sərəncam və dövlət proqramının icrasının təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilmiş tədbirlər çərçivəsində Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin Beynəlxalq Əlaqələr və Hesablaşma Mərkəzi (BƏHM) ilə Malayziyanın «Measat» şirkəti arasında Malayziyaya məxsus 46°S orbital mövqeyin 20 illik icarəsini, həmçinin BƏHM ilə ABŞ-ın aparıcı peyk istehsalçısı olan «Orbital» şirkəti arasında peykin istehsalını və BƏHM ilə Fransanın «Arianespace» şirkəti arasında Azərbaycan peykinin orbitə çıxarılmasını nəzərdə tutan əsas müqavilələr imzalanıb. Peykin orbitə çıxarılması istiqamətində konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir və peykin 2012-ci ilin son rübündə geostasionar orbitə çıxarılması planlaşdırılır.

Azərbaycan telekommunikasiya peykinin C və Ku band tezlik diapazonunda fəaliyyət göstərəcəyi, Avropanın tam, Asiyanın isə böyük bir hissəsini əhatə edəcəyi planlaşdırılır. Bu peyk vasitəsilə telefon rabitəsi, televiziya və radio yayımları,

yüksəksürətli internet, multimedia xidmətləri göstəriləcək və korporativ VSAT şəbəkələri yaradılacaq. Digər tərəfdən, bununla gələcək inkişaf üçün potensialın yaradılması, milli və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və gücləndirilməsi, global informasiya məkanına inteqrasiyanın genişləndirilməsi, dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin peyk şəbəkələrinə qoşulma imkanlarının təmin edilməsi, peyk sistemləri, onların idarə edilməsi və istismarı, eyni zamanda, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, kosmik sənaye sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsinə şəraitin yaradılması kimi strateji məqsədlərə nail olunacaq. Həmçinin respublika ərazisinin peyk rabitəsi, radio və televiziya yayımı ilə təmin edilməsi, dövlət strukturlarının xüsusi rabitəyə olan tələbatının ödənilməsi, respublika ərazisində ətraf mühitin monitorinqi və texnogen mənşəli fövqəladə halların proqnozlaşdırılması və tədqiqi üzrə araşdırmaların aparılması, dənizdə və quruda neft dağılmalarının miqyasının qiymətləndirilməsi, respublikanın beynəlxalq kosmik proqramlarda iştirakına şəraitin yaradılması, kosmik sənayenin inkişafının təmin edilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və onun ixrac potensialının dəstəklənməsi, kosmik sənaye və peyk sistemləri sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması, strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə monitorinqin aparılması, ümumiyyətlə, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı da nail olunacaq əsas strateji məqsədlər sırasında yer alır.

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyev ölkəmizin ilk telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, idarə olunması və istismarı işlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə «Azərkosmos» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin təsis edilməsi haqqında» 2010-cu il 3 may tarixli Sərəncam imzalayıb.

Yeni möhtəşəm regional layihə

Cənubi Qafqazda həyata keçirilən transmilli layihələr və burada Azərbaycanın əsas söz sahiblərindən biri olması ölkəmizin iqtisadi qüdrətini artırmaqla yanaşı, beynəlxalq miqyasda onun nüfuzunun daha da yüksəlməsində önəmli rol oynayır. Bu vaxta qədər icra edilən regional layihələrlə yanaşı, qarşıdakı dövr ərzində də yeni transmilli layihələrin həyata keçirilməsində Azərbaycan kifayət qədər potensiala, tranzit imkanlarına malik ölkə kimi qəbul olunur. Yeni layihələrin reallaşmasında yenə Azərbaycan özünün əsas təşəbbüskar qismində çıxış etməsi isə artıq ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində və global iqtisadiyyatda xüsusi çəkiyə malik dövlət statusunu daha da gücləndirməkdədir. Azərbaycan tərəfindən irəli sürülmüş Trans-Avrasiya Super İnformasiya Magistralı (TASİM) təşəbbüsünü bu missiyaya xidmət edən yeni möhtəşəm regional layihə adlandırmaq olar.

Sözügedən layihə müasir dövrün tələblərinə müvafiq olaraq Azərbaycanın informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına nə dərəcədə prioritet önəm verdiyinin daha bir mühüm göstəricisi sayıla bilər. TASİM Şərqi Avropa, MDB, Türkiyə, İran, Mərkəzi Asiya ölkələrini, Əfqanıstan, Pakistan, Çin və Hindistanı əhatə edəcək. Gözləniləndiyi kimi, layihənin gerçəkləşməsi region ölkələrində internetə ucuz çıxışı, yüksək texnologiyaların daha da inkişaf etməsini, regional elektron bazarın yaradılmasını təmin edəcək. İlk dəfə layihə «Baku-Tel-2008» sərgi-konfransının iştirakçılarının (Türkiyə, ABŞ, Rusiya, Qazaxıstan, Hindistan, İran, Ukrayna, Malayziya, Misir, UNDESA, TAE, RRB və b.) siyasi dəstəyini alıb və supermagistral haqqında Bakı Bəyannaməsi qəbul edilib. Kifayət qədər önəmli əhəmiyyətə malik TASİM layihəsi BMT miqyasında da dəfələrlə dəstəklənib. 2009-cu ilin oktyabrında İsveçrənin Cenevrə şəhərində təşkil olunan «ITU Telecom World 2009»

sərgi və forumunda Azərbaycan pavilyonu ilə tanış olan BMT-nin Baş katibi Pan Gi Mun ölkəmizin təşəbbüsü ilə reallaşması nəzərdə tutulan TASİM-i cazibədar və böyük region üçün vacib layihə kimi qiymətləndirib. Bunun ardınca BMT Baş Assambleyasının İkinci Komitəsinin (İqtisadi və maliyyə) iclasında layihə yekdilliklə bəyənilib. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin təklifi əsasında TASİM-ə həsr olunan qətnamə layihəsi BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyası zamanı Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən irəli sürülüb. 2009-cu ilin sentyabr ayından etibarən Azərbaycan nümayəndə heyəti qətnamə layihəsi üzrə ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar aparıb.

Qətnamə layihəsi dünyada iqtisadi artım və sosial inkişaf üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının vacibliyini bildirməklə yanaşı, Avrasiya regionunda «rəqəmsal uçurum»un aradan qaldırılması baxımından TASİM-in mühüm rolunu qeyd edir və sözügedən təşəbbüsün həyata keçirilməsi istiqamətində regional səylərin əlaqələndirilməsinə dair Azərbaycan hökumətinin təklifini alqışlayır. TASİM kimi yeni və qabaqcıl təşəbbüsü təqdim edən qətnamə layihəsi müxtəlif ölkələr tərəfindən dəstəklənib və BMT-nin bir sıra nüfuzlu ölkələri ona həmmüəllif kimi qoşulublar. Onların sırasında ABŞ, Almaniya, Avstraliya, Belarus, Bolqarıstan, Əfqanıstan, Çin, Hindistan, Gürcüstan, İsveçrə, İsrail, İraq, Kanada, Koreya Respublikası, Küveyt, Litva, Lüksemburq, Qazaxıstan, Qətər, Moldova, Pakistan, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Sloveniya, Suriya, Tacikistan, Türkiyə, Ukrayna və Yaponiya xüsusi-lə qeyd oluna bilər.

2010-cu ilin fevralında isə BMT Baş Assambleyası özünün 66-cı plenar iclasında İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitinin Cenevrədə keçirilmiş birinci mərhələsində və Tunisdə keçirilmiş ikinci mərhələsində qəbul olunmuş prinsipləri rəhbər tutaraq TASİM təşəbbüsünə həsr olunmuş qətnamə qəbul edib. Qətnamədə region ölkələrinin qloballaşmaqda olan

dünya iqtisadiyyatına integrasiya prosesində, yoxsulluğun azaldılmasında, iqtisadi artımın təmin edilməsində, sosial inkişafda, qadınların cəmiyyətdə rolunun artırılmasında, tolerantlığın təmin edilməsində və yenə də «rəqəmsal uçurum»un aradan qaldırılmasında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının xüsusi rolu qeyd edilərək, TASİM layihəsinin BMT tərəfindən dəstəkləndiyi vurğulanır. Qətnamədə eyni zamanda Azərbaycan hökumətinin TASİM layihəsinin təşəbbüskarı olması və onun layihənin reallaşması üçün region ölkələrinin bir araya gətirilməsi istiqamətində koordinasiya işlərinin həyata keçirilməsinə hazır olması birmənalı olaraq alqışlanır.

Hazırda ölkəmizdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi daxili və xarici investisiyaların geniş miqyasda bu sektora cəlb edilməsi, ixracın sürətlə genişləndirilməsi, şəbəkə infrastrukturunun tam müasirləşdirilməsi, yüksək biliklərə və təcrübəyə malik olan yerli insan potensialının yetişdirilməsi və sair daxildir. Bu sferada görülən işlər nəticəsində 2003-2009-cu illərdə ölkədə İKT sektoru üzrə 500-ə yaxın yeni özəl müəssisə yaradılıb. 2010-cu il ərzində isə İKT, poçt və informasiya sektorunda əldə olunan gəlirlərin həcmi əvvəlki illə müqayisədə 32,1 faiz artaraq 1 milyard 23,2 milyon manat təşkil edib. 2009-cu illə müqayisədə artım tempi İKT sektorunda 35,5 faiz, o cümlədən telekommunikasiya sektorunda 32,8 faiz, poçt sektorunda isə 29,2 faizə çatıb. İKT və poçt sektorunda əldə olunan gəlirlərin təxminən 80 faizi qeyri-dövlət rabitə müəssisələrinin payına düşüb.

Bununla yanaşı, 2010-cu ildə ölkəmizdə müasir texnologiyaların tətbiqi daha da genişləndirilib, informasiya cəmiyyətinin inkişafı, internetin liberallaşdırılması davam etdirilib, televiziya və radio proqramlarının yayım keyfiyyəti yüksəldilib, mobil telefon və kompyuter istifadəçilərinin sayı artıb, xarici əlaqələr genişlənib, qanunvericilik bazası daha da təkmilləş-

dirilib. Azərbaycan İKT ilə bağlı bir sıra mühüm tədbirlərə ev sahibliyi etməsi ilə də bu sahənin inkişafına önəm verdiyini nümayiş etdirməkdədir. Bütün bunlar Azərbaycanda qabaqcıl texnologiyanın iqtisadiyyatda və digər sahələrdə nə dərəcədə geniş vüsət aldığını və qarşıdakı dövr ərzində bu sahə üzrə ölkəmizin əldə edəcəyi nailiyyətlərin miqyasının daha da genişlənəcəyini əyani göstərir.

Elmin sürətli inkişafı xüsusi diqqət mərkəzindədir

İqtisadiyyatın texnoloji modernləşdirilməsini həyata keçirmək, elmi potensialı dayanıqlı iqtisadi inkişafın əsas resurslarından birinə çevirən tədqiqatların və effektiv innovasiya sisteminin balanslaşdırılmış strukturunun formalaşdırılması istiqamətində də ölkəmizdə kifayət qədər böyük əhəmiyyətli işlər görülməkdədir. Həmçinin elmi iqtisadiyyatın formalaşması üçün biliyin genişmiqyaslı inkişafını təmin edən, dünya bazasında rəqabət üstünlüyü verən, optimal institusional struktur əsasında balanslaşdırılmış, inkişaf edən elm sektoru yaradılması məsələsi də uğurla həll olunur. Bunun üçün qabaqcıl texnologiyaların transferi nəticəsində iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq və texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsini həyata keçirmək üçün zəruri addımlar atılır.

Elmi inkişafının təmin edilməsi, bu sahədə həllini gözləyən problemlərin, sosial təminat məsələlərinin çözümü Prezident İlham Əliyevin diqqət mərkəzində olub. Dövlət başçısının 10 aprel 2008-ci il tarixli «Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» sərəncamı da məhz elmi sferada həllini gözləyən bir sıra problemlərin çözümünə xidmət edir. Sərəncama uyğun olaraq, elmi islahatlar aparmaq üçün Dövlət Komissiyası yaradılıb, həmçinin mövcud problemlərin həlli istiqamətində Azərbay-

can Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu yaradılıb.

Bundan başqa, sərəncamda Azərbaycan Respublikasında elmi qurumların strukturunun müəyyənləşdirilməsi, tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsində aparılması və maliyyələşdirilməsi, ölkənin elmi kadr potensialının artırılması və onun sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, bütövlükdə elmin inkişafı üzrə milli strategiyanın həyata keçirilməsi, Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına integrasiyasının təmin olunması məsələləri əksini tapıb.

Həmçinin sözügedən sərəncamla «2009-2015-ci illərdə Azərbaycanda elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya»-nı və «2009-2015-ci illərdə Azərbaycanda elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın reallaşdırılmasının Dövlət Proqramı» təsdiq edilib. Elmin inkişafını nəzərdə tutan Milli Strategiyanın əsas məqsədləri kifayət qədər genişdir. Buraya ölkənin mövcud tələbləri nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycan elminin strukturunun müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycan elminin dünya elmi, texnika və texnologiyasının prioritet istiqamətlərinə müvafiq şəkildə təşkili, respublikanın iqtisadi inkişafında elmin rolunun artırılması, yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasının təmin edilməsi, mühüm sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəzifələrin həlli məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasında fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritetlərinin müəyyən olunması kimi mühüm məqamlar daxildir.

Sənəddə, həmçinin fundamental elmlərə dair tədqiqatların genişləndirilməsi, elm və texnika sahəsində idarəetmə sisteminin, elmi-tədqiqat müəssisələrinin və ümumilikdə elmin maliyyələşdirilmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, elmi-texniki infrastrukturun müasirləşdirilməsi, elmin hüquqi-normativ bazasının yaradılması, elmin integrasiyasının təmin edilməsi, elmi əməkdaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, beynəlxalq elmi əlaqələrin genişləndirilməsi kimi məqsədlər də mövcuddur. Strategiyanın vəzifələri də olduqca genişdir. Bura, həm-

çinin təbiət, texnika, ictimai və humanitar elmlər sahəsində tədqiqatların inkişafı, ətraf mühitin qorunması, maddi-texniki bazanın yaradılması, dövlətin inkişafını təmin etmək üçün elmin və müasir texnologiyaların nailiyyətlərinin geniş tətbiqi, Azərbaycanın mədəniyyəti və tarixinin ümumi və kompleks tədqiqatı və sair daxildir. Bütün bunlar Azərbaycanın həm gələcək iqtisadi, həm də digər sahələr üzrə inkişafı baxımından olduqca zəruri xarakter daşıyır.

İKT sektorunun gələcəyi üçün insan resurslarının inkişafı da zəruri şərt kimi qiymətləndirilir. Hazırda İKT üzrə ixtisaslı kadr hazırlığı məqsədi ilə dünyanın bir neçə tanınmış informasiya texnologiyaları universiteti ilə əlaqələr qurulub. Bundan başqa, dövlət başçısının 5 sentyabr 2007-ci il tarixli «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı»nın tələbinə əsasən 2015-ci ilədək dövlət 5 min azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrdə təhsil almasını maliyyələşdirəcək. Burada məqsəd Azərbaycan gənclərinin intellektual potensialını gücləndirərək siyasi və iqtisadi məkanlarda yeni zirvələr fəth etməkdir.

O da təqdirəlayiq haldır ki, elmin, təhsilin inkişafı üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin həcmi ildən-ilə artırılır, bu sahədə çalışan müəllimlərin əməkhaqları, tələbə, magistr və aspirantların təqaüdləri də dövlət başçısının müxtəlif vaxtlarda verdiyi fərman və sərəncamlara əsasən artırılır. Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin elmə, onun inkişafına, elmtutumlu sahələrə diqqət və qayğısının bariz ifadəsidir.

İnsan kapitalı potensialı daha zəngin hala gətirilir

Ölkəmizdə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində inkişafın mühüm bazası və göstəricisi olan insan kapitalının formalaşdırılmasına hər zaman xüsusi diqqət yetirilir. Çünki istənilən ölkənin inkişafının əsasında ən əsas məqamlardan

biri məhz insan kapitalının yaradılması, onun daha zəngin hala gətirilməsidir. Ölkəmizdə isə bu müstəvidə konkret addımlar atılmaqda, günü-gündən güclənən iqtisadiyyat fonunda böyük insan kapitalı yaradılmaqdadır. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: *«Azərbaycanın enerji resursları hələ uzun illər bizə imkan verəcək ki, iqtisadiyyatımızı gücləndirək. Ancaq bizim əsas vəzifəmiz bu kapitalı insan kapitalına çevirməkdir. Bu məqsədlə Azərbaycanda sosial və humanitar sahələrdə çox böyük tədbirlər görülür»*.

Bütün bunlar, öz növbəsində, Azərbaycanın insan inkişafı indeksi baxımından möhtəşəm nailiyyətə imza atmasını, bu sahədə qazanılan uğurların miqyasının daim genişlənməsini təmin edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, insan inkişafı indeksinin orta illik tempinə görə Azərbaycan keçmiş Sovet İttifaqı məkanındakı ölkələr arasında son 10 il ərzində aparıcı dövlət olub. Qeyd edilən fakt 2010-cu il noyabrın 4-də Bakıda təqdimat mərasimi keçirilən BMT İnkişaf Proqramının 2010-cu il İnsan İnkişafı Hesabatında da aydın şəkildə öz əksini tapıb. Təqdimat mərasiminin moderatoru olan BMT İnkişaf Proqramının rezident-əlaqələndiricisinin müavini Bahadur Eşonov bildirib ki, hesabatın Bakıda təqdim olunması Azərbaycanın ən yaxşı icraçılar arasında olması faktını təsdiq edir. Hesabatdan aydın olur ki, ölkəmizdə müasir dövrdə insanlar daha sağlam və uzunömürlü həyat sürür, həmçinin daha yüksək səviyyədə təhsil ala bilir və daha çox məhsul və xidmət növlərindən istifadə etmək imkanına malikdirlər. Qeyd edilənlərin məntiqi nəticəsidir ki, BMT İnkişaf Proqramının 2010-cu il İnsan İnkişafı Hesabatında 2005-ci illə müqayisədə 34 pillə irəliləyən Azərbaycan 101-ci yerdən 67-ci yerə yüksəlib. Belə mühüm nailiyyətə imza atan Azərbaycan son on il ərzində postsovet məkanı ölkələri arasında insan inkişafı indeksinə görə illik 1,77 artım dərəcəsi ilə ən yüksək göstəriciyə malik olub. Prezident Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev

bununla bağlı qeyd edir ki, Azərbaycanın uğuru dövlət siyasətinin əsas meyarında insan amilinin qərarlaşmasıdır: *«Azərbaycan dövlətinin rəhbər tutduğu siyasi və iqtisadi strategiya vətəndaşların azad və bərabər mühitdə yaradıcı düşüncələrini, istedadlarını inkişaf etdirmələrinə və onların qloballaşan müasir dünyaya integrasiyasını təmin etməyə imkan verir. Əlbəttə, belə bir mühitin yaradılması hərtərəfli islahatların həyata keçirilməsini, ilk növbədə ölkə daxilində münbit şəraitin mövcudluğunu zəruri edir».*

Beynəlxalq səviyyədə də açıq etiraf edilir ki, sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasına görə uğurlu bir modelin əsasını yarada bilmiş Azərbaycan dünya miqyasında həm də siyasi və demokratik tərəqqi yolunda möhtəşəm nailiyyətlərə imza atan dövlətdir. Bütün bunlar həm də ondan irəli gəlir ki, demokratik dəyərlərin sürətlə inkişafı, dövlət tərəfindən həyata keçirilən Avratlantik məkana uğurlu integrasiya həm də Azərbaycan xalqının seçimi və əzmidir. Beynəlxalq təşkilatlarda aktiv fəaliyyət Azərbaycanın siyasi və mədəni təbiətinin, xüsusilə onun insan amilinə verdiyi qiymətin bariz nümunəsidir. ATƏT, Avropa Şurası və Avropa İttifaqı tərəfindən inkişaf etdirilən «insan təhlükəsizliyi», «demokratik təhlükəsizlik» və «kooperativ təhlükəsizlik» konsepsiyaları Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu konsepsiyaların əsas qayəsi fərdin maraqlarının təmin edilməsidir. Dövlət isə bunun üçün bir vasitə kimi çıxış edir.

Bütün bunlar ölkəmizdə insan, vətəndaş amilinə kifayət qədər yüksək qiymət verildiyini, insan kapitalının inkişafının məqsədyönlü dövlət siyasəti olduğunu göstərir. Bu da, öz növbəsində, qarşıdakı illər ərzində Azərbaycanın zamanın tələblərinə cavab verən sürətli tərəqqisini şərtləndirir.

Sosial-iqtisadi inkişafın etibarlı təhlükəsizliyinə xidmət edən siyasət

«Neft sektorundan sonra nəqliyyat ölkə üçün ən mühüm sahədir və burada inkişaf perspektivləri çox gözəldir. Biz bütün imkanlarımızdan istifadə edərək nəqliyyat sektorunu daha sürətlə inkişaf etdirəcəyik».

İlham ƏLİYEV

Müasir dövrdə istənilən ölkənin ümumi inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri təhlükəsizlik sferası ilə birbaşa əlaqədardır. Təhlükəsizlik dedikdə, burada təkcə milli yox, nəqliyyat, ərzaq, ekoloji və digər bu qəbildən olan mühüm sferalar nəzərdə tutulur. Belə təhlükəsizlik təmin edilmədiyi halda inkişaf göstəriciləri üzərində həmişə böyük təhlükə olur və dünyanın mövcud siyasi xəritəsinə nəzər yetirməklə bu xüsusta xeyli sayda nümunələr görmək mümkündür. Bu mənada təsadüfi deyil ki, davamlı və sürətli inkişafa can atan ölkələr təhlükəsizlik məsələsinə hər zaman böyük önəm verərək onun təmini istiqamətində məqsədyönlü siyasət həyata keçirirlər.

Nəqliyyat sektoru dinamik inkişaf yolundadır

Ötən əsrin sonlarında yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycanın qarşısında duran ən önəmli məsələlərdən biri də sosial-iqtisadi inkişaf prosesində təhlükəsizliyin təmini ilə bağlı oldu. Müstəqilliyin ilk illərində bu sahədə ciddi problemlər yaşansa da, ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra hadisələrin

inkişafı istiqamətində tamamilə yeni bir mərhələ başlandı. Bütün əsas sahələr üzrə təhlükəsizliyin həyata keçirilməsinə yönəlmiş konkret hədəfləri nəzərdə tutan məqsədyönlü siyasət Azərbaycanın dinamik inkişaf yoluna çıxmasına əvəzsiz töhfələr verdi.

Qeyd olunan kontekstdə diqqət yetirilən mühüm sahələrdən biri də nəqliyyat sektoru oldu. Çünki cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin ilkin tələbatını təmin etməklə sosial, iqtisadi, xarici siyasət və digər dövlət prioritetlərinə nail olunmasında nəqliyyat sektorunun mühüm rol oynadığı aydın görünürdü. Digər tərəfdən, Azərbaycanın tranzit baxımından mühüm əhəmiyyətli regionda yerləşməsi bu sahənin müvafiq tələblərə uyğun inkişaf etdiriləcəyi təqdirdə ölkənin əldə edəcəyi gəlirlərin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə nəticələnməkdə. Bütün bunları kifayət qədər dəqiqlik və böyük uzaqgörənliklə dəyərləndirən Heydər Əliyev həm yerli, həm də beynəlxalq nəqliyyat yollarının inkişafına, bu sahədə müvafiq infrastrukturun yaradılmasına hesablanmış bir siyasət həyata keçirməyə başladı.

Beynəlxalq əhəmiyyətə malik nəqliyyat yolu istiqamətində ilk olaraq daha çox diqqəti cəlb edən Tarixi İpək yolu idi. Bu yol indi Şərq–Qərb və ya Avropa–Qafqaz–Asiya beynəlxalq dəhlizi kimi də təqdim olunur və onun formalaşdığı vaxtdan etibarən keçdiyi əsas coğrafi məkanlardan biri məhz Azərbaycandır. Tarixi İpək yolunun bərpasına Azərbaycanla yanaşı, Avropa və Orta Asiya, eləcə də Şərq ölkələri böyük maraq göstərir. Sözügedən nəqliyyat dəhlizinin bərpa edilməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir: bölgədə yerləşən ölkələrin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etməsi; nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etməsi – yük və sərnişinlərin beynəlxalq daşınması; tranzit daşınmalar üçün əlverişli şəraitin yaradılması; yükdaşımaların müddətinin qısaldılması; nəqliyyat siyasətinin uyğun olaraq aparılması; daşınma tarifləri və vergilərə

xüsusi güzəştlər; müxtəlif nəqliyyat sahələri arasındakı əlaqələrin koordinasiya edilməsi; yük və sərnişin daşınmaları üzrə beynəlxalq və daxili tariflər sahəsində uyğunlaşdırılmış siyasət; çoxmodallı (birləşmiş) daşımaların təşkil olunması üzrə uyğunlaşdırılmış fəaliyyət proqramının işlənib hazırlanması.

Tarixi İpək yolunun bərpa olunması məqsədi ilə ötən əsrin sonlarında tarixə TRASEKA Proqramı adı ilə düşmüş mühüm bir sənəd hazırlandı. Azərbaycan da bir çox dünya dövlətləri ilə, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatlarla müştərək işlər görərək Tarixi İpək yolunun bərpa olunması sahəsində – TRASEKA Proqramının hazırlanması və yaradılmasında yaxından iştirak edib. 1993-cü ildə Brüsseldə bununla bağlı keçirilən konfransda Avropa Komissiyasının TRASEKA Proqramının yaradılmasının təşəbbüskarı keçmiş SSRİ-nin 8 ölkəsindən biri – məhz Azərbaycan olub. Ölkəmizin TRASEKA Proqramında iştirakı strateji əhəmiyyət kəsb edir və Azərbaycanın Avropa ilə iqtisadi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və beynəlxalq nəqliyyat qovşağına çevrilməsi üçün böyük imkanlar yaradır.

TRASEKA layihəsinin həyata keçirilməsində ən mühüm mərhələ isə 1998-ci il sentyabrın 8-də Bakıda «Böyük İpək yolunun bərpası» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfrans hesab edilir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 9 ölkənin dövlət başçısı (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna), 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndə heyətinin iştirak etdiyi Tarixi İpək yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda Avropa İttifaqının TRASEKA Proqramı əsasında «Avropa–Qafqaz–Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş» imzalanıb və Bakı Bəyannaməsi qəbul edilib. Konfrans nəticəsində həmçinin TRASEKA layihəsinin Daimi Katibliyinin Bakıda yerləşməsi haqqında qərar da qəbul olunduqdan sonra

2001-ci il fevral ayının 1-də Heydər Əliyev və Al-yə sədrlik edən İsveçin xarici işlər naziri Anna Lindin iştirakı ilə daimi katibliyin ofisinin açılışı olub.

XXI əsr üçün ən böyük proqramlardan biri sayılan TRASEKA-nın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi Cənubi Qafqaz və Orta Asiya ölkələrinin Avropa ilə integrasiyası üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O da xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Avropa Komissiyasının Nəqliyyat üzrə Yüksək Səviyyəli İşçi Qrupu öz fəaliyyəti nəticəsində Avropanın prioritet nəqliyyat dəhlizlərini və nəqliyyat layihələrini müəyyən edib və bunlar sırasında TRASEKA da yer alır.

Ötən dövr ərzində isə TRASEKA Proqramı çərçivəsində Əsas Çoxtərəfli Sazişin şərtlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülüb. Belə ki, TRASEKA nəqliyyat dəhlizi üzrə yük axınının artırılması üçün son illər ərzində nəqliyyat sektorunun texniki təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində vacib addımlar atılıb, avtomobil magistrallarının, dəmiryol xətlərinin və körpülərin bərpası və tikintisi, dəmiryol nəqliyyatı vasitələrinin, gəmilərin, bərələrin, liman qurğularının təmiri üzrə xeyli iş görülüb. Bundan başqa, Bakıda ildə 10 milyon ton neft məhsullarının boşaldılıb yüklənməsinə imkan verən neftboşaltma limanı istifadəyə verilib, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının bərə terminalında yenidənqurma işləri yekunlaşdırılıb.

Bununla yanaşı, ölkənin qeyri-neft sektorunda mühüm rolunu olan tranzit potensialı gücləndirilib, avtomobil magistrallarının yenidən qurulması davam etdirilib, dəmiryol nəqliyyat sisteminin inkişafına dair dövlət proqramı qəbul olunub. Transmilli nəqliyyat layihələri çərçivəsində, o cümlədən TRASEKA və Şimal-Cənub beynəlxalq dəhlizlərinin Azərbaycan segmentində avtomobil magistrallarının tikintisi və yenidənqurulması, regionlarda yol şəbəkələrinin bərpası və təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilib. Artan iqtisadi

imkanlar fonunda 2010-cu ildə nəqliyyat sektorunda icrasına başlanan nəhəng infrastruktur layihələri sırasında Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının adı da xüsusi qeyd olunmalıdır. Bakının Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində inşasına start verilən yeni liman kompleksinin ərazisi 400 hektar nəzərdə tutulur. Tikinti işləri üç mərhələdə aparılacaq. Birinci mərhələ 3 il 6 ay ərzində reallaşdırılacaq və ilkin mərhələdən sonra liman kompleksində ildə 10 milyon tona qədər yük və TEU standartlarında 40 min konteyner işləyəcək. İkinci mərhələdə bu rəqəmlər müvafiq surətdə 17 milyon tona və 150 min konteynerə çatdırılacaq. Üçüncü mərhələdə isə limanın yükləşmə gücü ildə 25 milyon tona və 1 milyon konteynerə bərabər olacaq. Layihə çərçivəsində avtomobil və dəmir yolları, giriş kanalı, körpülər, bərə terminalı, quru yük terminalı, konteyner sahəsi və sair inşa olunacaq. Bütün bunlar yeni limanın Azərbaycanın tranzit potensialının artırılmasına böyük töhfələr verəcəyini və ölkəmizin Xəzərdə iqtisadi güc mərkəzi olaraq mövqelərinin daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxaracağını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Bundan başqa, inşasına 2010-cu ildə start verilən gəmiçilik zavodu da Azərbaycanın Xəzərdə mövqelərini və yükdaşımalarda əsas söz sahibi kimi çıxış etməsini şərtləndirəcək. Zavod istifadəyə veriləndən sonra Azərbaycan gəmiçilik sahəsində idxaldan olan asılılığını aradan qaldıracaq, Xəzər donanmasını öz gücü hesabına müasirləşdirmək imkanı qazanacaq. Xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, Azərbaycanda kifayət qədər böyük donanma mövcuddur. Dövlət Neft Şirkətinin və Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin tabeliyində olan gəmilərin ümumi sayı 350-ni keçir. Hələlik onlar bir çox hallarda müxtəlif xarici ölkələrdə təmir edilir və buna heç də az vəsait ayrılır. Digər tərəfdən, müxtəlif illərdə Azərbaycan Xəzər donanmasının gücləndirilməsi məqsədi ilə xaricdən, o cümlədən Rusiyadan xeyli sayda tanker, yük gəmisi və bərələr alıb. Lakin sözügedən zavod

istifadəyə veriləndən sonra Azərbaycanın tələbatını ödəyə biləcək bütün növ gəmilər ölkəmizdə istehsal olunacaq, onların təmiri burada həyata keçiriləcək. Sözügedən zavodda inşa olunacaq ilk gəmilərin 2013-cü ildə istifadəyə verilməsi gözlənilir. Hesablamalar isə göstərir ki, yaxın 15 il ərzində təkcə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin 150-dək yeni gəmiyə ehtiyacı olacaq. Artıq həmin gəmilər xaricdə yox, Azərbaycanın özündə inşa edilərək istifadəyə veriləcək. Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin gəmilərə olan tələbatının da məhz yeni zavod hesabına ödənilməsi bu müəssisənin nə dərəcədə strateji əhəmiyyət daşıdığını qabarıq şəkildə nümayiş etdirir.

2009-cu ilin noyabrında İqtisadi İnkişaf Nazirliyində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ) və Sinqapurun «Keppel Offshore & Marine» şirkəti arasında gəmiqayırma zavodunun inşası və istismarı üzrə Anlaşma Memorandumu imzalanıb. Layihədə ARDNŞ 65 faiz, AİŞ 25 faiz, «Keppel Offshore & Marine» şirkəti isə 10 faiz iştirak payına sahibdirlər. 2010-cu il martın 19-da isə Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə Heydər Əliyev adına Bakı Dərin Özüllər Zavodunun yaxınlığında inşası nəzərdə tutulan və müasir standartlara cavab verən zavodun təməlqoyma mərasimi keçirilib.

İlkin hesablamalara görə, layihənin dəyəri təxminən 300-350 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Zavod işə düşəndən sonra ilkin mərhələdə burada 1000, 3-5 ildən sonra isə 1700-2000 nəfər işlə təmin olunacaq. Zavodun ümumi torpaq sahəsi 520 min, dəniz sahəsi 360 min, ümumi qapalı istehsal sahəsi 75 min kvadratmetr, körpülərin ümumi uzunluğu 1630 metr olacaq. Gələcəkdə uzunluğu 300, eni 100 metr olan quru dokun tikintisi də planlaşdırılır. Bu məqsədlə müvafiq sahə də ayrılıb. Zavodda yükləmə qabiliyyəti 300 ton olan əsas kran quraşdırılacaq.

Xəzər dənizi hövzəsində yeganə olacaq bu zavodda ildə 25 min ton metal konstruksiya hazırlamaq, 15 min ton yüklö-

türmə qabiliyyəti olan 4 tanker (yaxud 60-70 min ton yükləyici türmə qabiliyyəti olan 2 «Caspian Max» tipli tanker) və 4 yedək-təchizat gəmisi tikmək, müxtəlif təyinatlı 80-100 gəmini təmir etmək mümkün olacaq. Gələcəkdə peşəkar işçi qüvvəsinin sayını çoxaltmaqla zavodun istehsal gücünü artırmaq da mümkündür.

Artıq inşası uğurla həyata keçirilən zavod bir çox vacib parametrlər baxımından olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Əvvəla bu, Azərbaycanın Xəzərdəki donanmasının müasir standartlara cavab verən yük gəmiləri, tankerlərlə təminatına yol açacaq. Digər tərəfdən, inşasına xeyli işçi qüvvəsi cəlb edilmiş zavod işə düşdükdən sonra da yeni iş yerlərinin açılması ilə əlamətdar olacaq. Qeyd olunduğu kimi, ikinci bir tərəfdən zavod işə düşəndən sonra xaricdən yük gəmiləri, tankerlər almağa ehtiyac duyulmayacaq və onlara olan tələbat yerli istehsal hesabına ödəniləcək. Bu isə milyonlarla dollar vəsaitin ölkədə qalması deməkdir. Digər tərəfdən, Xəzərdə yükdaşımaların artan xətt üzrə inkişaf etməsi gəmiqayırma zavoduna olan tələbatı daha da artırır. Azərbaycan həmin tələbatı ödəmək üçün indidən qabaqlayıcı addımlar atır. Zavodun rentabelliğini təmin edəcək digər bir amil burada xarici sifarişlərin də qəbul olunacağıdır. Zavodda xarici sifariş əsasında hansı gəmilərin tikilməsi isə müştərilərin istəyindən asılı olacaq.

Daha bir önəmli məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan bu zavod hesabına Xəzərdə olan hərbi donanmasını da gəmilərlə təchiz etmək imkanı qazanacaq. Artıq məlumdur ki, gəmiqayırma zavodunda mülki təyinatlı gəmilərin istehsalı ilə yanaşı, Müdafiə Nazirliyi və Dövlət Sərhəd Xidmətinin sifarişləri əsasında müxtəlif tonnajlı hərbi gəmilərin təmiri həyata keçiriləcək. Bu məqsədlə gəmi tikintisində Azərbaycan Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin müəssisələrində istehsal edilən avadanlıqlardan istifadə də planlaşdırılır. Beləliklə, sözügedən

zavodda hərbi təyinatlı gəmilərin inşa edilməsi faktiki olaraq Azərbaycanın müdafiə sənayesinin daha da güclənməsi deməkdir.

Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizi çərçivəsində ən mühüm infraquruluşlardan biri kimi Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryol xətti çıxış edir. Bu dəmiryol xətti üzrə beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsi və Bosfor boğazında dəmiryol tunelinin inşası Transavropa və Transasiya dəmiryol şəbəkələrinin birləşdirilməsinə, yük və sərnişinlərin birbaşa olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən keçməklə Avropa və Asiyaya çıxışını təmin etməklə yanaşı, sözügedən üç ölkənin tranzit potensialının artmasına, Avropaya integrasiya proseslərinin sürətlənməsinə, «Avropa qonşuluq siyasəti» çərçivəsində əməkdaşlığın daha da inkişafına, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və suverenliyinin möhkəmlənməsinə, habelə ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət edir. Ölkəmizin inşası 2012-ci ildə başa çatacağı gözlənilən Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryol xəttinə qoşulması isə Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 2004-cü il iyunun 14-də Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı həmkarı Mixeil Saakaşvili ilə birgə keçirdiyi mətbuat konfransı zamanı Prezident İlham Əliyev ölkəmizin Gürcüstandan Türkiyəyə uzanan dəmiryol layihəsinin həyata keçirilməsinin vacibliyini və dəstəklədiyini qeyd edərək Azərbaycanın bu layihədə iştirak etməyə hazır olduğunu bildirib. 2005-ci il mayın 25-də isə Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmiryol bağlantısı layihəsinin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi haqqında birgə bəyanatı imzalanıb. Bəyanatda aşağıdakılar öz əksini tapıb: yeni dəmiryol bağlantısı layihəsinin tikintisi və istismarı üzrə hökumətlərarası sazişin imzalanmasının təmin edilməsi; layihənin həyata keçirilməsi üçün regional və beynəlxalq institut və qurumlar, həmçinin layihənin maliyyələşdirilməsinə

investorların cəlb edilməsi; layihənin həyata keçirilməsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə Avropa İttifaqı və TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyi ilə sıx əməkdaşlığın təmin edilməsi məqsədi ilə Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması.

Daha sonra «Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmiryol bağlantısı haqqında» və «Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmiryol xətti layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Marabda–Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər (Kartsaxi) dəmiryol sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiyası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında» hökumətlərarası saziş Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə rəhbərləri tərəfindən imzalanıb.

Avropa İqtisadi Komissiyasının Daxili Nəqliyyat üzrə Komitəsinin 2005-ci il 15-17 fevral tarixli 67-ci iclasının Məruzə Layihəsinin 71-ci bəndində də Transavropa və Transasiya dəmiryol magistrallarının birləşdirilməsi məsələsinin aktuallığı vurğulanaraq Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionları üzrə Transavropa dəmiryol layihəsinə (TER) uyğun yeni bir əsas planın hazırlanmasına dair qərar qəbul olundu. Bu fonda Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmiryol bağlantısı layihəsinin əsas plana daxil edilməsi tədbirin iştirakçısı olmuş Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən təklif olundu və iclasın nəticəsi olaraq bu layihə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən hazırlanan Transavropa avtomobil yolları və Transavropa dəmir yolları layihələrinə dair Baş Planın Yekun Hesabatına (2005-ci ilin mart buraxılışı) 1-ci dərəcəli prioritet layihə kimi 4 balla qiymətləndirilərək daxil edildi. Bakı–Tbilisi–Qars yeni dəmiryol bağlantısı layihəsinin Türkiyə ərazisindən keçən hissəsinə TU-R-4, Gürcüstan ərazisindən keçən hissəsinə isə GE-R-2 kodları verildi.

Azərbaycan Dəmir Yolunun bu marşrut üzərində yerləşən infrastrukturunun yeniləşdirilməsi və dəmir yollarının inkişafı

ilə bağlı olaraq isə 2010-2014-cü illəri əhatə edən dövlət proqramının layihəsi hazırlanıb. Dəmir yolu istifadəyə verildikdən sonra isə bu, Azərbaycanın dünya bazarlarına daha çox məhsul çıxarmasına imkan verəcək. Həmçinin dəmir yolu ilə daşınma xərcləri nisbətən az olduğundan Bakı–Tbilisi–Qarsla Azərbaycana idxal olunan məhsulların qiyməti də ucuz olacaq. Bakı–Tbilisi–Qars marşrutuna Çin, Qazaxıstan və bir sıra başqa xarici dövlətlər də xüsusi maraq göstərdiyindən onun tranzit əhəmiyyəti daha da artır və perspektivdə bu, Azərbaycanın təkcə tranzit haqlarından milyonlarla dollar vəsait qazanması deməkdir.

Beynəlxalq iqtisadi və siyasi sferada əlaqələrini daim genişləndirən, dünya dövlətləri və təşkilatları ilə mövcud əməkdaşlığı dərinləşdirən Azərbaycan üçün xarakterik xüsusiyyətlərdən biri müxtəlif istiqamətlər üzrə nəqliyyat, idxal və ixrac marşrutlarının mövcudluğunu təmin etmək, yaxud belə marşrutlarda yaxından iştirak etməkdir. Qeyd olunan kontekstdə Şimal–Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi də ayrıca göstərilməlidir. Sözügedən nəqliyyat dəhlizi haqqında razılaşma Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası və Hindistan arasında 2000-ci il sentyabrın 12-də Sankt-Peterburq şəhərində bağlanıb.

2001-ci il 21 dekabr tarixində Azərbaycan həmin razılaşmaya qoşulması üçün vermiş olduğu rəsmi notaya 2005-ci ildə müsbət cavab alıb, həmin il sentyabrın 20-də Prezident tərəfindən imzalanmış qanunla respublikamız Şimal–Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqqında Saziş»ə qoşulub. Şimal–Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqqında razılaşmanın əsas məqsədi yük və sərnişin daşımalarının təşkilində nəqliyyat əlaqələrinin səmərəliyinin yüksəldilməsi, üzv ölkələrin dəmir yolu, avtomobil, dəniz, çay və hava nəqliyyatı xidmətləri beynəlxalq bazarına girişi üçün şəraitin yaradılması, beynəlxalq daşımaların həcmnin artırılmasına yardım göstərilməsi, nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin

olunması, razılaşdırılmış nəqliyyat siyasətinin həyata keçirilməsidir. Razılaşma bütün nəqliyyat növlərinə – dəmir yolu, dəniz, avtomobil yolları, çay və hava nəqliyyatı ilə daşımaları təmin edən nəqliyyat infrastrukturuna və nəqliyyat vasitələrinə aiddir.

Azərbaycanın Şimal–Cənub dəhlizində iştirakı ölkəmiz üçün əhəmiyyətli olduğundan, respublikamızın coğrafi və potensial tranzit ölkə kimi imkanları nəzərə alınaraq mövcud nəqliyyat infrastrukturunun bərpa və inkişaf etdirilməsi işlərinə başlanılmışdır. Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan üzərindən yüklərin böyük əksəriyyətinin daşınmasında dəmir yolunun iştirakı nəzərdə tutulur ki, burada əsas amil kimi yüklərin bir nəqliyyat növü ilə böyük həcmdə, tez bir zamanda daha uzaq məsafəyə daşınması götürülür. Dəhliz vasitəsilə yükdaşımalara Azərbaycan Respublikasının yol-nəqliyyat kompleksinin daha geniş cəlb edilməsi, xüsusən avtomobil nəqliyyatının və Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin imkanlarından tam istifadə olunması üçün şərait yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılıb.

Dəhlizin Azərbaycan ərazisindən keçən dəmir yolu hissəsinin uzunluğu 511 kilometrdir. Bakı–Yalama sahəsində dəmir yolu ikixətlidir, elektrikləşdirilmiş və avtomatik rabitə və işarəvermə sistemi ilə tam təchiz olunub. Sahənin buraxılış qabiliyyəti sutkada 60 cüt qatardır. Bakı–Astara dəmiryol sahəsinin Osmanlı stansiyasına qədər olan 140 km-lik hissəsi ikixətlidir, elektrikləşdirilmiş, avtomatik işarəvermə sistemi ilə təchiz olunub. Aparılmış təhlillərə əsasən, dəhlizin Azərbaycan ərazisi üzərindən keçən hissəsində gözlənilən yükdaşıma həcmi birinci üç il ərzində 2 milyon tona qədər, ikinci mərhələdə 5-6 milyon ton, üçüncü mərhələdə isə, yəni birbaşa dəmir yolu əlaqəsi yaradıldıqdan sonra 15 milyon tona qədər artacaq. Bunun da tam həcmdə təmin olunması və təhlükəsizlik normalarının qorunması üçün bir sıra texniki

tədbirlərin görülməsi zəruri şərt olduğundan 2001-ci ildən başlayaraq xeyli iş görülüb və hazırda da davam etdirilir. Azərbaycan dəmir yolunun İran dəmir yolları şəbəkəsi ilə birləşdirilməsi üçün də müəyyən addımlar atılıb.

Bununla yanaşı, Şimal–Cənub dəhlizinin Azərbaycan ərazisindən keçən avtomobil yollarının reabilitasiyası üzrə xeyli sayda tədbirlər həyata keçirilib. Məsələn, Bakı–Quba–Rusiya sərhədinə kimi yolun müasir standartlara cavab verməsi üçün başlanan işlər nəticəsində həmin yol artıq tələb olunan normalara uyğundur. Bakı dairəvi avtomobil yolu, Bakı–Ələt yolu, Ələt–Astara–İran sərhədi yolunun da yüksək tələblərə cavab verməsi üçün müvafiq işlər görülüb. Azərbaycanla İranı birləşdirən avtomobil yollarının bir istiqaməti olan Biləsuvar–İran sərhədi avtomobil yolu da istifadəyə tam yararlı vəziyyətə gətirilib. Azərbaycanın Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşulması və dəhlizlə yük və sərnişin daşımalarında fəal iştirakı respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun olaraq yüklərin, o cümlədən tranzit yüklərin daha geniş cəlb olunmasına, yük həcminin çoxalmasına və gəlirlərinin artmasına, ölkəmizin nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına gətirib çıxaracaq. Ümumiyyətlə, 2006-2015-ci illər ərzində 3578 kilometr respublika əhəmiyyətli, 5928 kilometr yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının yenidən qurulması və əsaslı təmiri nəzərdə tutulub və artıq bu istiqamətdə xeyli miqdarda iş görülüb.

2011-ci il martın 9-da Bakı şəhərinin və paytaxtətrafı qəsəbələrin sosial-iqtisadi inkişafına dair keçirdiyi müşavirədən sonra Prezident İlham Əliyevin müvafiq göstərişi əsasında magistrallarla yanaşı, qəsəbə daxili yolların da 3 il ərzində müasir standartlara uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulur. «Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə 2008-2013-cü illər üçün əlavə Tədbirlər Planı»a əsasən, artıq paytaxtda sərnişin daşınmalarının təşkili, idarə olunması və

tənzimlənməsi istiqamətində mühüm tədbir görüldü. 2009-cu ilin əvvəlindən etibarən istifadəyə verilən Bakı Beynəlxalq Avtovağzal Kompleksi hazırda tam istismar gücü ilə fəaliyyət göstərir və buradan respublikanın bütün regionlarına və bir sıra xarici ölkələrə sənişin daşınmaları həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında, «Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə 2008-2013-cü illər üçün əlavə Tədbirlər Planı»nda avtomobil yollarına dair nəzərdə tutulmuş layihələrin həyata keçirilməsi və respublikanın ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının, körpülərin saxlanması, təmiri, bərpası və yenidən qurulması sahəsində müvafiq işlər görüldü və davam etdirilməkdədir. Bundan başqa, inşa olunmuş və olunacaq körpülər, eləcə də avtomobil yollarında aparılan tikinti və yenidənqurma işləri yolların müasir səviyyədə qurulması ilə yanaşı, eyni zamanda yollarda hərəkəti asanlaşdırır, ilk növbədə təhlükəsizliyin qorunmasına xidmət edir.

Bununla yanaşı, su, hava yolu, dəmiryol nəqliyyatının inkişafı sahəsində də Azərbaycan böyük nailiyyətlərə imza atıb, qeyd edilən sahələr üzrə sürətli tərəqqisini yeni müvəffəqiyyətlərlə davam etdirir. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə nəqliyyat sisteminin inkişafının əsas məqsədi nəqliyyat vasitələri ilə respublika əhalisinin həyat tərzini və iqtisadiyyatın yüksəlişini dəstəkləməkdən ibarətdir. Bu kontekstdə nəqliyyat sisteminin inkişafı məsələləri iqtisadiyyatın iqtisadi artım fazasına keçməsinə uyğun olaraq, dövlətin sosial-iqtisadi prioritetlərinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Nəqliyyat diskriminasiyasının ləğv edilməsi məqsədi ilə vətəndaşların bütün təbəqələrinin, o cümlədən ucqar ərazilərdə yaşayan vətəndaşların nəqliyyatla təmin olunması, nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması, nəqliyyatın əhaliyə və ətraf mühitə neqativ təsirinin azaldılması, nəqliyyat

kompleksi üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması da nəqliyyat sisteminin inkişafının əsas məqsədləri sırasında yer alır.

Ölkənin artan avtomobilləşməsinin fayda və üstünlüklərindən maksimum istifadə etməklə yanaşı, onun cəmiyyət üçün mənfi nəticələrini məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş sistemli tədbirlər də görülür. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və xarici ticarətin genişləndirilməsi nəqliyyat infrastrukturunun ona uyğun yenidən qurulmasını, Azərbaycanın tranzit ölkəsi kimi mövcud imkanlarından tam istifadə edilməsini, ölkə yükdaşıyıcılarının rəqabətqabiliyyətiyyətinin artırılmasını və nəqliyyat xidmətləri ixracının inkişafını tələb edir ki, son illərdə görülən işlər bu tələblərin ödənilməsi istiqamətində ölkəmizin böyük nailiyyətlərə imza atıldığını təsdiq edir.

Ekoloji və ərzaq təhlükəsizliyi uğurla təmin olunur

Sürətli inkişaf yolunda möhtəşəm nailiyyətlərə imza atmaqla irəliləyən Azərbaycan ekoloji təhlükəsizlik məsələsinə də xüsusi önəm verir. Digər tərəfdən, ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması istiqamətində ölkədə məqsədyönlü siyasət həyata keçirilir. 2010-cu ilin Prezident İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycanda «Ekologiya ili» elan edilməsindən sonra bu sahədə tamamilə yeni bir mərhələ başlanıb. «Ekologiya ili»ni yüksək səviyyədə keçirmək üçün müvafiq tədbirlər planının hazırlanması, dövlət büdcəsində bunun öz əksini tapması, eləcə də beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıqda bu amilin nəzərə alınması öz bəhrəsini verib.

Təkcə 2010-cu il ərzində ölkədə Prezident İlham Əliyevin göstərişinə əsasən 3 milyondan çox ağac əkilib. Bu siyasət indi də davam etdirilməkdədir. Azərbaycanda son illər ərzində ekoloji məsələlərin həllinə xüsusi diqqət yetirilməsi beynəlxalq dairələr tərəfindən etiraf və təqdir olunur. Bunun nəticəsidir ki, Prezident İlham Əliyev ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi

sahəsində həyata keçirdiyi uğurlu siyasətə görə Almanıyanın Mixael Zukkov Fondunun ali mükafatına layiq görülüb. Həmin vaxt Fond Prezident İlham Əliyevi ali mükafata layiq görməsinin səbəbini dövlət başçısına ünvanladığı məktubda belə açıqlayırdı: «Mixael Zukkov Fondu Sizin, cənab Prezident, dayanıqlı inkişaf, Qafqaz və Xəzər regionunda biomüxtəlifliyin mühafizəsi istiqamətində əldə etdiyiniz nailiyyətləri və müsbət nəticələri təqdir edir. Siz təbiət gözəlliyinin və zənginliyinin vurğunu olmuş müdrük atanız, Prezident Heydər Əliyevin yolunu davam etdirirsiniz. Sizin ekoloji siyasətiniz isə möhkəm özülə malik olmaqla ciddi əsaslara söykənir. Sizin qəti qərarlarınız bu sahədə əzmkar fəaliyyətinizi nümayiş etdirir».

Mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ekoloji siyasət yeni vüsət alıb. Bu, həm də ekoloji məsələlərin ümumbəşəri bir problem kimi qəbul edilməsi ilə də izah olunur. Ölkədə yürüdülmən ekoloji siyasətin əsas məqsədi indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının təmin edilməsi naminə mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın qorunması və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə davamlı inkişafın təmin edilməsindən ibarətdir. İnkişafın ekoloji baxımdan davamlı olmasını təmin etmək üçün iqtisadi fəaliyyət zamanı meydana çıxan ciddi ekoloji problemləri aradan qaldırmaq, onların ətraf mühitə mənfi təsirinin minimuma endirilməsi tələb olunur ki, bu istiqamətdə də müvafiq addımlar atılır. Ümumiyyətlə, müasir dövrdə yaranmış ekoloji durumu və sosial-iqtisadi vəziyyəti nəzərə alaraq respublikamızın ekoloji siyasətinin aşağıdakı üç əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək olar: ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasını əsas götürərək ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və mühafizəsinin tənzimlənməsi məqsədi ilə davamlı inkişaf prinsipləri üzrə mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi; indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədi ilə təbii sərvətlərdən səmərəli

istifadə etmək, alternativ, qeyri-ənənəvi metodlar vasitəsilə tükənməyən enerji mənbələrindən yararlanmaq və enerji effektivliyinə nail olunması; global ekoloji problemlər üzrə milli səviyyədə tələbatların qiymətləndirilməsi, həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi, eləcə də milli potensial imkanlardan istifadə etməklə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

Ekoloji siyasətin əsas istiqamətləri üzrə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifə və prinsiplər əsas götürülür: ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi və insan potensialının idarə edilməsinin müasir üsullarından istifadə edilməsi; indiki və gələcək nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılmasını təmin edən, stimullaşdıran iqtisadi modellərin, texnologiyaların yaradılması və istifadəsi; eyni və müxtəlif nəsillərin nümayəndələri arasında təminatın ədalətlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi; insanın həyat fəaliyyətini təmin edəcək ekosistemlərin və biomüxtəlifliyin təbii mühitinə olduğu kimi qorunub saxlanması.

Bu zaman bir sıra mühüm prinsiplərə də xüsusi diqqət yetirilir. Həmin prinsiplərə misal olaraq qısamüddətli və uzunmüddətli iqtisadi, ekoloji və sosial nəticələr və ehtimal edilən fəsadlar nəzərə alınmaqla qərarların qəbul edilmə prosesinin həyata keçirilməsi və bu prosesdə alternativ variantların nəzərə alınması, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qərarlar hazırlanarkən ictimai və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin cəlb edilməsinin genişləndirilməsi, ətraf mühitin hər hansı komponentinin bərpa olunmayan dərəcədə pozulmasına səbəb ola biləcək fəaliyyətin qarşısının alınması kimi məqamları və digərlərini göstərmək olar. Bununla yanaşı, ekoloji siyasətin həyata keçirilməsinin təzahürü kimi respublikamızda Avropa standartlarına uyğun müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılmasını, ətraf mühit üzrə dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsini, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin geniş-

ləndirilməsi yolu ilə prioritet layihələrin tədricən realizə olunmasını da xüsusi qeyd etmək lazım gəlir.

Müstəqil dövlət olaraq Azərbaycanın davamlı inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri də ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinə nail olunması istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə olunmasıdır. Hazırda dünya iqtisadiyyatında cərəyan edən proseslərin ümumi təhlili göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyi getdikcə daha ciddi xarakter daşıyan bir məsələyə çevrilib. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatına görə, əgər 1950-1985-ci illərdə ərzaq istehsalının illik artımı 30 milyon ton, 1985-1995-ci illərdə 12 milyon ton təşkil edirdisə, 2030-cu ilədək bu göstərici cəmi 9 milyon ton səviyyəsində olacaq. Qarşıdakı 20 il ərzində əhali artımı ilə müqayisədə ərzaq istehsalının ötən dövrlərə nisbətən azalması bir daha qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasının növbəti illərdə nə dərəcədə zəruri xarakter daşıyacağını əyani təsəvvür etməyə imkan verir.

Etibarlı ərzaq təminatı həm də hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlığının başlıca şərti, dövlətin kompleks təhlükəsizliyinin, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinin mühüm atributlarından və komponentlərindən biridir. Bu səbəbdən cəmiyyətin hər bir üzvünün əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi üçün davamlı olaraq müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdən biridir. Ərzaq təhlükəsizliyi anlayışı altında müvafiq ehtiyatlar, potensial və zəmanətlərlə təmin olunmuş dövlətin qəbul edilmiş norma və standartlara uyğun olan həcmdə, keyfiyyətdə və çeşiddə əhalinin ərzaq məhsullarına olan ehtiyacını ödəyə bilmək qabiliyyəti nəzərdə tutulur. Sosial-iqtisadi aspektdə ərzaq təhlükəsizliyi tələbatı təmin etmək qabiliyyətini, siyasi-iqtisadi prizmada yanaşıldıqda isə bu tələbatları təmin etmək üçün ölkənin daxili ehtiyatları və aqrar-sənaye potensialını səfərbərliyə almaq qabiliyyətini özündə ehtiva edir.

Bununla yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyini həm daxili, həm də xarici təhlükələrlə bağlamaq lazımdır. Bu zaman daxili amillərin təsir miqyası xarici amillərdən daha çoxdur. Belə ki, keçən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəlində bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusilə aqrar-sənaye kompleksinin tənəzzülünə gətirib çıxarmış səriştəsiz idarəolunmanı deyilənlərə əyani misal göstərmək olar. Lakin keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarında ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında analoqu olmayan torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yardım mexanizmlərinin formalaşdırılması, beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bu sahədə əhəmiyyətli layihələrin icrasına başlanılması və bu qəbildən olan digər tədbirlər ərzaq təhlükəsizliyi sferasında daxili amillərin təsir miqyasının yalnız müsbət müstəvidə cərəyan etməsini şərtləndirdi.

1996-cı ildən beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirilməsinə başlanan ərzaq proqramı kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı və yoxsulluğun azaldılması ilə birgə ərzaq təhlükəsizliyinin uzunmüddətli təkmilləşdirilməsinə yönəldi. Bunun ardınca qanunvericilik sahəsində atılan yeni addımlar ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı istiqamətində növbəti tədbirlərdən oldu. Bu xüsusda 1999-cu ildə qəbul edilmiş «Yeyinti məhsulları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ayrıca qeyd edilməlidir. Həmin qanuna uyğun olaraq əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlətin yerinə yetirəcəyi vəzifələrdən biri ərzaq və xammal kimi istifadə edilən yeyinti məhsullarının istehsalı və istifadəsi üzrə balansların hazırlanması və əhalinin yeyinti məhsulları ilə təminatını proqnozlaşdırmaqdan ibarət idi. Bu, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində görülməli işlərin həcmi-nin, sərf ediləcək əmək və vəsaitin əvvəlcədən müəyyən olunması baxımından zəruri əhəmiyyət kəsb edirdi. Ərzaq

balanslarının işlənməsini təmin etmək məqsədi ilə Milli Məclis tərəfindən «Yeyinti məhsulları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə 2008-ci il 30 dekabr tarixdə qanun qəbul edilib və onun tətbiq edilməsinə dair Prezident İlham Əliyev tərəfindən müvafiq fərman imzalanıb.

2001-ci ildə isə Prezident Heydər Əliyevin sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı»nın təsdiq edilməsi göstərilən sahə üzrə yeni nailiyyətlərin əldə olunmasına mühüm töhfə verdi. Məhz həmin proqram çərçivəsində görülmüş işlər nəticəsində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başladı. Bununla yanaşı, «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhalinin istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasının təmin edilməsində vacib rol oynadı.

Prezident İlham Əliyevin 1 may 2008-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının hazırlanması haqqında» sərəncamı ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı məsələsində yeni bir mərhələnin başlanmasına start verdi. Eyni zamanda, dövlət başçısının 25 avqust 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı» isə ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində ən əsas və aparıcı

addımlardan biri oldu. Dövlət proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzinə üçün qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün dövlət proqramı çərçivəsində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur: ölkədə ərzaq məhsulları istehsalını artırmaq; əhalini təhlükəsiz və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etmək; ərzaq təminatı sahəsində risklərin idarə olunmasını təmin etmək; ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafını həyata keçirmək və sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdırmaq. Qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bu sahədə həyata keçirilən və keçiriləcək tədbirlər ölkədə sabit və adekvat ərzaq təklifinin formalaşdırılmasına, səmərəli istehsal və satış infrastrukturunun yaradılmasına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə və hər bir vətəndaşın ərzaq məhsullarına çıxışının təmin olunmasına yönəldilməkdədir. Dövlət proqramı əhatə etdiyi müddət ərzində ölkədə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Tədbirlər Planını özündə əks etdirir.

Araşdırmalar göstərir ki, 2001-ci ildən başlayaraq son 10 ildə dövlətin dəstəyi sayəsində, qəbul olunan dövlət proqramlarının icrası nəticəsində əhalinin ərzaq məhsulları ilə yerli istehsal hesabına təminatı 2008-ci ildən yaxşılaşmağa başlayıb. Belə ki, 2001-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə kartof istehsalı 57 faiz, tərəvəz və bostan istehsalı 33 faiz, meyvə istehsalı 47 faiz, şəkər çuğunduru istehsalı 6,2 dəfə, ət istehsalı (diri çəkiddə) 2,1 dəfə, süd 1,4 dəfə, yumurta istehsalı isə 2,1 dəfə artıb. Hava şəraitinin əlverişsiz keçməsinə baxmayaraq, taxıl 2010-cu ildə 2001-ci il səviyyəsi qədər istehsal olunub. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının dövlət dəstəyi haqqında» 23 yanvar 2007-ci il tarixli 1907 nömrəli Sərəncamının icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 fevral 2007-

ci il tarixli 32 nömrəli və 16 noyabr 2007-ci il tarixli 181 nömrəli qərarları ilə təsdiq olunmuş «Qaydalar»a uyğun olaraq istehsalçılara hər hektar əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində istifadə etdikləri yanacaq və motor yağlarına görə 40 manat, habelə hər hektar buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavə olaraq 40 manat məbləğində yardımın verilməsi 2007-ci ildən başlayaraq davam etdirilməkdədir.

Ümumilikdə 2007-2010-cu illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində sərf olunan yanacağa, habelə buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 284,1 milyon manat, o cümlədən 2010-cu ildə 55,5 milyon manat məbləğində subsidiya verilib. Bu istiqamətdə 2011-ci ilin məhsulu üçün 57 rayon üzrə buğda və çəltik istehsalçılara dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 23,5 milyon manat subsidiya verilməsi nəzərdə tutulub. İstehsalçılara yardımın ödənilməsi üçün sənədlər və Respublika Komissiyasında müvafiq qərarlar qəbul edilib. Bununla yanaşı, istehsalçılara mineral gübrələrin 50 və 70 faiz güzəştə satılması hesabına 2007-2010-cu illərdə 40,1 milyon manat subsidiya verilib. I və II reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə 2007-2010-cu illərdə 15,1 milyon manat subsidiya ödənilib.

2010-cu ildə respublikada 2 milyon ton taxıl, 953,7 min ton kartof, 1614,6 min ton tərəvəz-bostan, 718,2 min ton meyvə, 256,5 min ton şəkər çuğunduru, 129,5 min ton üzüm, 545 ton çay yarpağı, 333,3 min ton ət (diri çəkiddə), 153,0 min ton süd, 36 min ton quş əti, 11 180 min ədəd yumurta istehsal olunub. Aparılan səmərəli tədbirlər nəticəsində kiçik təsərrüfatların birləşmələri və rəqabət prinsiplərinə üstünlük vermələri sayəsində bölgələrdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən özəl təsərrüfatların sayı 2010-cu ildə aşağıdakı kimi olub: kəndli-fermer təsərrüfatları – 2571; ailə təsərrüfatları –

867 000; sair kənd təsərrüfatları (o cümlədən elmi-tədqiqat, tədris, təcrübə və s.) müəssisələri – 220; kooperativlər – 79; dövlət təsərrüfatları (məhdud məsuliyyətli cəmiyyət) – 36.

Dövlət proqramının tələblərinə uyğun müxtəlif illərdən başlayaraq 2010-cu ilin sonuna kimi kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələri üzrə 74 ictimai birlik, eyni zamanda Heyvandarlığın Mühafizəsi Cəmiyyəti; «Quşçuluq» Cəmiyyəti, «Camışçılıq» İctimai Birliyi; «Üzümçülük» İctimai Birliyi, «Elit» İctimai Birliyi və Arıçılıq İttifaqı yaradılıb. Bununla yanaşı, 683 özəl toxumçuluq və tinglik təsərrüfatları, 70-dən çox özəl damazlıq təsərrüfatı formalaşdırılıb.

Azərbaycan Respublikası 9 dekabr 2004-cü il tarixdən yeni bitki sortlarının mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Birliyə (UPOV) üzv qəbul edilib və bu gün də yeni bitki sortlarının mühafizəsi üzrə sözügedən beynəlxalq təşkilatla mütəşəkkil qaydada mübadilə və əməkdaşlıq işləri aparılır. «Toxumçuluq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun aidiyyəti məsələlər üzrə mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirilən beynəlxalq seminarlarda, həmçinin respublika daxilində müzakirə edilərək və müvafiq təkliflər nəzərə alınaraq qanunda bir sıra dəyişiklik və əlavələr edilib. ICARDA və FAO mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanan tövsiyələrə əsasən, mövcud təlim, qaydalar beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq Milli Məclisdə qəbul edilib.

Kənd təsərrüfatının belə sürətlə inkişafında 2005-ci ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə yaradılan «Aqrolizinq» ASC-nin də xüsusi rolu olub. Ümumiyyətlə, aparılan aqrar islahatlar nəticəsində son illər kənd təsərrüfatı sürətlə inkişaf etməkdə və müvafiq olaraq adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehsalı xeyli artıb və artmaqdadır. Həyata keçirilən tədbirlər bir çox sahədə olduğu kimi, bitkiçilik məhsulları istehsalının strukturunda da müəyyən dəyişikliklərə səbəb olub və bu, ilk növbədə ölkənin əkin strukturuna təsir edərək onun

daxili və xarici bazarın tələblərinə uyğun formalaşmasına imkan verib. Artıq Azərbaycan bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatçısı kimi çıxış edir. İstehsal olunmuş məhsulların emalı, saxlanması və satışının təşkili mühüm məsələlərdən biridir və bu istiqamətdə dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılır.

2010-cu il ərzində isə əlverişsiz iqlim şəraiti və təbii fəlakətlərlə bağlı dənli bitkilərin istehsalının azalmasına baxmayaraq, intensiv metodların tətbiqinin stimullaşdırılması və kompleks dövlət dəstəyi tədbirləri nəticəsində kənd təsərrüfatının digər sahələrində artım davam edib. Ölkəmiz bir sıra əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin edərək buğdanın qiymət artımının mənfi təsirinin azaldılması məqsədi ilə Dövlət Taxıl Fonduna tədarük olunan taxılın həcmi 500 min tonadək artırılıb. Ümumiyyətlə, 2010-cu il ərzində kənd təsərrüfatında heyvandarlıq məhsulları 6,1 faiz, pambıq istehsalı 17 faiz, tütün istehsalı 23,1 faiz, şəkər çuğunduru istehsalı 33,6 faiz, yaşıl çay yarpağı 22 faiz, meyvə və giləmeyvə 1,5 faiz, bostan məhsulları 5,5 faiz artıb. Həmçinin ölkə regionlarında 13 taxıl, 1 yem, 15 meyvə-tərəvəz, 3 quşçuluq, heyvandarlıq, soyuducu anbar kompleksləri, 4 emal müəssisəsi, 2 istixana, intensiv bağçılıq, tingçilik, «Azərtoxum» kimi müəssisələr istifadəyə verilmişdir. 4 taxıl, 10 meyvə-tərəvəz soyuducu anbar kompleksinin, 4 heyvandarlıq kompleksinin (ümumi 4200 baş, Salyan, Ağdaş, Ağcabədi), quşçuluq müəssisələri (9 ədəd, 60 milyon damazlıq yumurta, 15 min ton ət, Abşeron, Xızı, İsmayilli, Salyan, Cəlilabad, İsmayilli), kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (13 layihə – Tovuz, Biləsuvar, Kürdəmir, Abşeron, İsmayilli, Xaçmaz, Quba, Daşkəsən, İmişli, Göyçay, Lənkəran, Şabran), istixanalar (7 ədəd – Abşeron, Xaçmaz, Şəmkir, Sumqayıt), qablaşdırma müəssisələri (5 ədəd – Xaçmaz, Salyan, Abşeron), intensiv bağçılıq, tingçilik (3 – Abşeron, Qusar, Şamaxı), 2 emal müəssisəsinin (Lənkəran, Qazax) tikintisi 2010-cu ildə davam etdirilib.

Sənaye yüksəlişi və infrastrukturun yenilənməsi prioritet məqamlar sırasındadır

Ölkəmizdə sənayeləşmə və zəruri infrastruktur yaradılması, bu və digər sahələrə investisiyaların cəlbi siyasəti də uğurla davam etdirilir. Birmənalı şəkildə qəbul edilmiş həqiqətdir ki, müstəqillik dövründə sənayenin inkişafı bilavasitə ümummillilik lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Xüsusən də 1994-cü ildə imzalanan «Əsrin müqaviləsi» neft və qaz sənayesinin sürətlə inkişaf etməsinə böyük təkan verdi. Özü də Azərbaycanda təkcə hasilat yox, emal sənayesinin də ümumi iqtisadiyyatda payı əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başladı. Bunun nəticəsi olaraq neft və qaz sektoru ilə yanaşı kimya, maşınqayırma, qara və əlvan metallurgiya, sement və başqa tikinti materialları, ağac və kağız məhsulları sənayesi sahələrində məcmu istehsal çoxaldı. Yüngül və yeyinti sənaye məhsullarının ölkə daxilində istehsalında mühüm nailiyyətlər əldə olundu. Digər tərəfdən, sənaye ilə bağlı sahələrin inkişafı da bu dövrdə özünü qabarıq şəkildə büruzə verməyə başladı. Sənayenin belə inkişafı Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun artımında əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə də öz töhfəsini verdi.

Ulu öndərin layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkəmizdə sənaye özünün yüksəliş mərhələsini yaşamaqda davam edir. Bu gün ölkəmizdə energetika ilə yanaşı, kimya, maşınqayırma, metallurgiya, yeyinti, yüngül və digər sənaye sahələri də Azərbaycanda böyük sürətlə inkişaf etməkdədir. Konkret strategiya və proqramlarla müəyyən olunan bu inkişaf ümumi iqtisadiyyatda sənayenin çəkisinin artmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bunun nəticəsidir ki, son illərdə ölkəmizdə kassa aparatlarının, mikrokalkulyatorların, telefon aparatlarının, məi-

şət elektrik cihazlarının, plastik qapı və pəncərə bloklarının, neftin nəqli üçün xüsusi boruların və digər məhsulların istehsalı mənimşənilib, əvvəllər xarici ölkələrdən idxal olunan bir çox malların müəyyən qismi artıq Azərbaycanda istehsal olunmağa başlanıb. Həyata keçirilən «açıq qapı» siyasətinin nəticəsində isə sənayedə xarici və müştərək müəssisələrin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artıb, bu sahədə on minlərlə yeni iş yerləri açılıb.

2010-cu ildə ölkədə sənayeləşmə siyasəti davam etdirilib, yeni və müasir texnologiyalara əsaslanan elektrotexnika, əlvan metallurgiya, maşınqayırma, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, tikinti materiallarının istehsalı da daxil olmaqla, il ərzində 60 sənaye müəssisəsinin istifadəyə verilməsi və 80-dən çox sənaye müəssisəsinin tikintisinin davam etdirilməsi, eləcə də kosmik sənayenin yaradılması və 2012-ci ildə Azərbaycanın ilk peykinin orbitə çıxarılması istiqamətində görülən işlər ölkənin sənaye potensialını genişləndirib və qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına zəmin yaradıb. 2010-cu ildə bu sahədə xeyli sayda müəssisə istifadəyə verilib ki, buna misal olaraq Sumqayıtda elektron cihazlar, yüksək gərginlikli elektrik avadanlıqları, Naxçıvan avtomobil, Hökməli qəsəbəsində ağac emalı, Lənkəran konserv, Masazır duz, «Azərsun» Holdingin konserv, Gədəbəydə qızıl zavodlarını, Salyanda «Plastik Kütlə Emalı» ASC, Lənkəranda «Gilan Tea» çay fabriki, quşçuluq təsərrüfatları, süd emalı zavodları, qida müəssisələrini göstərmək olar. Bununla yanaşı, keçən il bir çox müəssisənin tikintisi davam etdirilmişdir. Qazax Sement Zavodu, qazobeton blokların istehsalı (Abşeron rayonu), bentonit gil istehsalı (Qazax), kafel, metlax və bardur istehsalı (Hacıqabul), kərpic zavodu (Neftçala), yağ və marqarin istehsalı zavodu (Sumqayıt), ət məhsulları istehsal kompleksi (Abşeron), konserv zavodları («Lənkəran», «Qafqaz», «SAF» və s.), metaləitmə zavodu (Sumqayıt), Gəncədə illik istehsal

gücü 100 min ton olan alüminium zavodu, bərk məişət tullantılarının yandırılması zavodu, gəmiqayırma zavodu və digərləri bu qəbildəndir

Bununla belə, qeyri-neft sektorunun, o cümlədən neftdən asılı olmayan sənayenin daha da inkişafı üçün ölkədə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir: restrukturizasiya və özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi; satış bazarı olan və yenisənayə müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi; müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi; azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi; investisiyaların təşviqi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi; ənənəvi milli sənətkarlıq sahələrinin inkişafı; elmtutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə tətbiqi elmlərin, müasir şəraitdə bazar konyunkturunun tələblərinə uyğun elmi-tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi. Həmçinin ölkəmizdə sənaye sektorunun inkişaf etdirilməsində əsas məqsəd respublikada elmtutumlu və yüksək texnologiyalı, rəqabətədavamlı və ixracyönümlü, dünya standartlarına cavab verən sənaye məhsullarının istehsal edilməsinə dövlət dəstəyi tədbirlərinin genişləndirilməsi, sənaye kompleksində dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, investisiya mənbələrinin və resurslarının müəyyənləşdirilməsi və artırılması, təbii sərvətlərin və əmək resurslarının səfərbər edilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Sənaye sektorunda qarşıya qoyulan əsas məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir: sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi; sənaye strukturunun seçilmiş inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq yenidən qurulması və onun investisiya tələblərinə uyğunlaşdırılması; dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərin

nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamlaşdırılması; istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması; investisiya mənbələrinin və resurslarının müəyyənləşdirilməsi və artırılması; güzəştli büdcə vəsaiti hesabına sənayenin inkişafının dəstəklənməsi; vergi və gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi, ixracın dəstəklənməsi və daxili bazarın qorunması; ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanması; sənaye şəhərciyinin yaradılması ilə rəqabətədavamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixracıyönümlü istehsalların yaradılmasının təşviqi, bu sahədə regional və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın gücləndirilməsi və dünyada mövcud olan elmi-texniki innovasiya proseslərinə qatılması.

Bununla yanaşı, ölkəmizdə dinamik iqtisadi inkişafı təmin edən zəruri infrastruktur yaradılıb. Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsi fonunda infrastrukturun yenilənməsi və yenilərinin yaradılması prosesinə də ölkəmizdə daim xüsusi diqqət yetirilir. Daha bir təqdirəlayiq məqam ondan ibarətdir ki, ümumi inkişafa, sosial rifaha, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşmasına xidmət edən layihələrin icrası məqsədi ilə Azərbaycanın yetərli resursları mövcuddur. Bunun üçün ölkəmiz nə xarici maliyyə, nə də texniki yardımlara ehtiyac duyur. 2010-cu il dekabr ayının 28-də Azərbaycanda ən böyük infrastruktur layihələrindən biri olan Oğuz–Qəbələ–Bakı su kəmərinin istifadəyə verilməsi də bunun real təsdiqi oldu. Bakı–Tbilisi–Ceyhan kimi nəhəng bir layihə ilə müqayisə olunan Oğuz–Qəbələ–Bakı su kəmərinin ərsəyə gəlməsi yalnız Azərbaycanın öz imkanları hesabına reallaşdı. Digər belə iri infrastruktur layihələrinə isə misal olaraq Bakı–Tbilisi–Ərzurum, Bakı–Supsa, Şimal, Cənub, Qərb nəqliyyat dəhlizləri, yol qovşaqları, Bakı–Axalkalaki–Qars dəmir yolu, Bakı Dəniz Ticarət Limanı, Kür boyu əhalinin içməli su təminatı, Samur–Abşeron su kanalı, bərk məişət tullantılarının yandırılması

zavodu, turizm infrastrukturu (Qusar), Şəmkir çay dəryaçası, Tovuzçay su anbarı, «Cənub» Elektrik Stansiyası (Şirvan), Biləv (Ordubad) SES-i göstərmək olar.

Azərbaycan fəal investisiya siyasəti həyata keçirir

Bu gün sürətli sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinə malik Azərbaycan qazandığı nailiyyətlərin miqyasını mütəmadi olaraq genişləndirməkdə, yeni uğurların müəllifi kimi çıxış etməkdədir. Artıq dinamik sosial-iqtisadi tərəqqi sahəsində öz modelini yaradan Azərbaycan üçün əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərdən biri bu inkişafın davamlı xarakter daşması, möhkəm özüllər üzərində qurulmasıdır. Həyata keçirilən və sosialyönümlü problemlərin kompleks həllinə geniş imkanlar açan məqsədyönlü siyasət, səmərəli islahatlar ölkəmizdə müşahidə olunan iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə xidmət etməklə yanaşı, dünya miqyasında Azərbaycanın mövqelərinin daha da möhkəmlənməsində, beynəlxalq hüququn daha güclü müstəqil subyekti kimi çıxış etməsində mühüm rol oynayır.

Bütün bunlar onu göstərir ki, iqtisadi sahədə keçid dövrünü uğurla başa vurduqdan sonra Azərbaycan həm də yeni şəraitə uyğun olaraq iqtisadiyyatının daha güclü hala gəlməsini təmin edir, qarşıya qoyulan əsas hədəf kimi inkişaf etmiş ölkələr sırasına daxil olmaq istiqamətində sürətlə irəliləyir. Ölkə iqtisadiyyatının artım səviyyəsinin daha böyük sürətlə, yüksələn xətt üzrə inkişafında önəmli rol oynayan məqamlardan biri də ölkəmizin bir çox əsas xarici ticarət tərəfdaşlarının global maliyyə böhranının fəsadlarını tədricən aradan qaldırması fonunda onlarla aparılan və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən əməliyyatların həcmnin çoxalmasıdır. Belə vəziyyət Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda mövqelərinin daha da güclənməsinə xidmət etməklə yanaşı, onun iqtisadi

artım tempinə görə yenə dünyada lider mövqelərdən birinin sahibi kimi çıxış edəcəyini deməyə əsas verir.

Bu gün Azərbaycan iqtisadi cəhətdən özünü təmin edən ölkələrdən biridir və ərazi bütövlüyünün pozulmasına, təcavüzə məruz qalmasına, 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkününün olmasına baxmayaraq, hər hansı xarici yardıma ehtiyac duymur. Əksinə, ölkəmiz tədricən donor dövlətə, beynəlxalq miqyasda aparıcı investorlardan birinə çevrilməkdədir. Eləcə də ölkədə yaradılan əlverişli investisiya mühiti xarici səmayədarların Azərbaycana böyük maraq göstərməsini şərtləndirən əsas amillərdən biri olaraq qalmaqda davam edir. Hətta Azərbaycan investisiya cəlbi baxımından dünya miqyasında nümunəvi bir dövlət rolunu da oynamaqdadır.

Aparılan hesablamalar göstərir ki, 2010-cu il ərzində ölkə iqtisadiyyatına 15,5 milyard dollar vəsait qoyulub və investisiyaların strukturu rəngarəng olub. Son illərdə olduğu kimi, yenə daxili investisiyalar xarici səmayələri üstələyib. Bu isə onu göstərir ki, həm dövlət tərəfindən, həm özəl sektor tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına böyük məbləğdə investisiyalar qoyulur. Daha bir mühüm hal ondan ibarətdir ki, qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar neft sektoru ilə müqayisədə daha artıqdır. Belə ki, 2010-cu ildə iqtisadiyyata yatırılan 15,5 milyard dollar vəsaitin 9,3 milyard dolları qeyri-neft sektoruna qoyulan səmayədir. 1995-2010-cu illər ərzində isə Azərbaycan iqtisadiyyatına təxminən 100 milyard dollar həcmində investisiya qoyulub və bunun da, demək olar ki, yarısını xarici səmayələr təşkil edir.

Bu gün beynəlxalq miqyasda da açıq etiraf olunur ki, Azərbaycanda kifayət qədər əlverişli investisiya mühiti mövcuddur. Hələ 1995-ci ildə respublikamızda investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

imzalanaraq qüvvəyə mindi. Məhz bu qanunla Azərbaycan ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri müəyyənləşdirildi, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verildi. İqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması məqsədi ilə hökumət tərəfindən həyata keçirilən «açıq qapı» siyasəti isə xarici sərmayələrin, müasir texnologiyaların, dünya idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsində indi də mühüm rol oynayır. Xarici investorların Azərbaycana gəlişini stimullaşdırmaq məqsədi ilə onlara qanunvericilikdə nəzərdə tutulanlarla yanaşı, əlavə hüquqi təminatlar da verilir. Belə hüquqi təminatlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək mümkündür: qanunvericiliyin pisləşməsinə qarşı. İnvestisiyalar həyata keçirilən zaman mövcud olan qanun 10 il ərzində qüvvədə olacaq; investisiyaların milliləşməsinə (millətin və dövlətin maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla) və rekvizisiyasına (təbii fəlakətlər, epidemiyalar və fövqəladə hallar istisna olmaqla) qarşı. Milliləşmə, ya rekvizisiya həyata keçirilsə, zərərçəkmiş xarici investorlar təcili və adekvat kompensasiya ilə təmin olunurlar: dövlət orqanları tərəfindən keçirilmiş qeyri-qanuni tədbirlər nəticəsində zərərçəkmiş xarici investorlara kompensasiya ödənilir; vergilərin ödənilməsindən sonra əldə olunan gəlirin azad repatriasiyası.

Azərbaycan Prezidentinin «İnvestisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» 2006-cı il 30 mart tarixli Sərəncamına əsasən yaradılan «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» ASC həm dövlətin, həm də özəl müəssisələrin payçısı kimi çıxış elərək ölkənin investisiya fəaliyyətinin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Şirkətin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri Azərbaycan müəssisələrinin ixracyönümlü və idxalın əvəzləşdirilməsinə yönəlmiş layihələrində iştirak və həmin layihələrə yerli və ya xarici investorların cəlb edilməsidir.

Hazırda Azərbaycanın malik olduğu iqtisadi potensial bu sahədə imkanların təkcə ölkə daxilində yox, həm də xaricdə uğurla reallaşdırılması istiqamətində müvafiq işlər görülməsinə zəmin yaradır. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizin sərhədlərindən kənarda Azərbaycana məxsus investisiyaların həcmi artmaqda, müxtəlif xarici dövlətlərdə yenə də əsas etibarlı ilə Azərbaycan kapitalı əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi obyektlərin sayı çoxalmaqdadır. Qarşıdakı dövr ərzində ölkəmizin investisiya qüdrətinin artacağı isə ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də etiraf edilir. Məsələn, Dünya Bankının proqnozlarına görə, ortamüddətli perspektivdə Azərbaycan xalis xarici investora çevriləcək. Buna şərait yaradan əsas amillərdən biri ölkəmizin həm böyük valyuta ehtiyatlarına malik olması, həm də xarici investisiyaların yatırımlarına daha böyük diqqət yetirməsidir.

Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları 2010-cu ilin əvvəli ilə müqayisədə 50 faiz artaraq 2010-cu ilin sonunda 29,1 milyard dollara çatıb və bu da ölkənin dayanıqlı inkişafına möhkəm zəmanətdir. Valyuta ehtiyatlarının miqdarı ÜDM-ə nisbətdə 60 faizdən çoxdur və dünyanın ən çox valyuta ehtiyatına malik Çin iqtisadiyyatında bu göstərici Azərbaycandan aşağıdır. Strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadənin təmin olunması fonunda ölkəmizdə konservativ xarici borclanma strategiyası həyata keçirilir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı daha dinamik inkişaf edən, maliyyə mövqeyi kifayət qədər güclü bir dövlət qismində çıxış etməsi nüfuzlu beynəlxalq reyting agentlikləri, maliyyə institutları tərəfindən də etiraf olunur. Məsələn, tanınmış «Standard & Poor's» Beynəlxalq Reyting Agentliyi 2010-cu ilin sonlarında Azərbaycanın «BB+B» uzunmüddətli və qısamüddətli suveren kredit reytinglərini təsdiq edib. Agentliyin məlumatında bununla bağlı verilən proqnozun «pozitiv» olduğu vurğulanır. Valyuta köçürməsi və konvertasiyası riski

«BBB–» səviyyəsində qalır. Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi sahədə hər keçən gün daha da qüdrətli bir ölkəyə çevrildiyini göstərməklə yanaşı, onun beynəlxalq miqyasda mövqelərini də durmadan gücləndirir. Belə vəziyyət dünyanın siyasi səhnəsində də Azərbaycanın nüfuz çəkisinin daim artmasında mühüm rol oynamaqla ölkəmizin beynəlxalq miqyasda aparıcı söz sahiblərindən biri kimi çıxış etməsinə gətirib çıxarır.

Beləliklə, 1993-cü ildən etibarən Azərbaycanın keçdiyi inkişaf yolu ölkəmizin tarix üçün kifayət qədər qısa sayıla biləcək zaman kəsiyində böyük bir tərəqqi məsafəsini qət etdiyini, qazandığı sosial-iqtisadi nailiyyətlərlə və bu sahədə nümayiş etdirdiyi artım tempilə nəinki mövcud olduğu regionda, həm də dünya coğrafiyasında lider mövqelərdən birinə yüksəldiyini göstərir. Artıq sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində özünəməxsus uğurlu modelin əsasını qoymuş Azərbaycan üçün əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərdən biri sözügedən sferada yaşanan tərəqqinin dinamik və davamlı xarakter daşması, kifayət qədər möhkəm özüllər üzərində qurulmasıdır. Bu, qarşıdakı dövr ərzində Azərbaycanın qət edəcəyi iqtisadi tərəqqi yolunun yenə möhtəşəm uğurlarla müşayiət olunacağını, ölkəmizin daha böyük nailiyyətlərə imza atacağını şərtləndirir.

Mündəricat

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpaşının iyirminci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	9
Giriş.....	14
Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi (Ramiz MEHDİYEV).....	33

I FƏSİL

Müasir Azərbaycanın banisi

Müsləman Şərqində ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət.....	81
Gələcək müstəqilliyə xidmət edən addımlar.....	112
SSRİ rəhbərliyində xalqı üçün çalışan lider.....	155
Naxçıvandan başlanan şəərəfli müstəqillik mübarizəsi.....	181
Müstəqil dövlətin xilaskarı və qurucusu.....	222

II FƏSİL

Qayıdış və dirçəliş dövrü

Sosial-iqtisadi böhrandan sürətli inkişafa doğru.....	247
Yeni neft strategiyası – inkişafın dayaq nöqtəsi.....	262
Azərbaycan qlobal enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təminatçısıdır.....	283
Neft gəlirləri xalqın rifahına xidmət edir.....	301
Regionun əsas elektrik ixracatçısı.....	316

III FƏSİL

Mükəmməl inkişaf strategiyası

Özəlləşdirmə prosesi və aqrar islahatların uğurlu bəhrələri.....	341
Regionların inkişafını yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəldən dövlət proqramları.....	375
Milli sahibkarlığa davamlı dövlət qayğısı.....	407
Vətəndaş mənafeyinə xidmət edən sosialyönümlü strategiya.....	432
İKT – neftdən sonrakı inkişafa etibarlı təməl.....	469
Sosial-iqtisadi inkişafın etibarlı təhlükəsizliyinə xidmət edən siyasət.....	495

Kağız formatı 70/100, 1/16,
000 çap vərəqi, 530 səh.
Tiraj: 000 ədəd.
Sifariş: 0000
«OSKAR» NPM-in mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur
Bakı, Tbilisi prospekti 3001
Tel: 430 23 10, 430 23 20